

NİZAMİ XUDİYEV * SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

NİZAMİ
XUDİYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

III CİLD

Nizami Xudiyev

RADİO, TELEVİZİYA VƏ ƏDƏBİ DİL

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

III cild

«Elm və təhsil»
Bakı – 2013

Elmi redaktor: ***Kamal ABDULLAYEV***
*AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Rəyçi: ***Ağamusa AXUNDOV***
*AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor*

N.M.Xudiyev.
X-90 Radio, televiziya və ədəbi dil.
Bakı, «Elm və təhsil», 2013, 648 səh.

Kitab müasir cəmiyyətimizin həyatında müstəsna rol oynayan, bizi hər şeydən agah edən, estetik zövqümüzün və ümumi dünyagörüşümüzün formalaşmasına təsir göstərən radio və televiziya həsr olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbi dilinin, şifahi nitq normalarının, düzgün danışığın və nitq mədəniyyətinin təbliğində mühüm rol oynayan teleradionun bu sahədəki fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirən müəllif verilişlərdə dil-nitq və üslub məsələlərinə geniş yer vermişdir.

Kitaba müəllifin müxtəlif vaxtlarda yazdığı ssenariləri, aktual mövzularda bir sıra məqalələri, eləcə də teleradionun problemlərinə dair dərc olunmuş müsahibələri də daxil edilmişdir.

Geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabdan universitetlərin filologiya, jurnalistika fakültələrinin tələbələri istifadə edə bilərlər.

4602000000
N098 – 2013 *qrifli nəşr*

© Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2002

© «Elm və təhsil», 2013

ÖN SÖZ

Əziz oxucular!

Sizə təqdim olunan bu kitabın müəllifi professor Nizami Xudiyevin adı Azərbaycan ictimaiyyətinə yaxşı tanışdır. Ədəbi dil tarixi sahəsində sanballı tədqiqatları ilə bütün türk dünyasında böyük nüfuz qazanmış və elmi dairələrdə adı ehtiramla çəkilən Nizami Xudiyev son illərdə millət vəkili kimi respublikamızın ictimai-siyasi həyatında da fəal iştirak edir, müstəqil Azərbaycanda yeni dövlət quruculuğu işində bir vətəndaş ziyalı kimi səmərəli fəaliyyət göstərir. O, bütün gücünü, bilik və bacarığını Azərbaycan elminin, dilçiliyimizin inkişafına, eləcə də müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrətlənməsi işinə sərf etməyə çalışır. Buna görə də Nizami Xudiyevin həm elmi-pedaqoji, həm də ictimai fəaliyyəti xalqımızda böyük rəğbət doğurur.

Nizami Xudiyev ilk növbədə tanınmış mütəxəssis, müasir Azərbaycan dilçiliyində öz şərəfli yeri olan tədqiqatçı-alimdir. Hələ təxminən 25 il əvvəl görkəmli alim, Azərbaycan dilçiliyinin banilərindən biri olan professor Ə.M.Dəmirçizadə Nizami Xudiyevin elmi intuisiyasını, araşdırıcılıq qabiliyyətini yüksək qiymətləndirərək, mötəbər toplantılarda onun haqqında ağızdolusu danışdı. Əlbəttə, adətən öz aspirantları haqqında xəsisliklə söz deyən bu böyük alimin rəyi elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdi. Həqiqətən də, zaman Ə.M.Dəmirçizadənin – bu müdrik şəxsiyyətin təkcə böyük zəka sahibi deyil, həm də insan sərrafı olduğunu sübut etdi. O, Nizami Xudiyev haqqında danışarkən dilçiliyimizin, xüsusilə özünə daha doğma olan ədəbi dil tarixi sahəsində layiqli, istedadlı varisini görürmüş... Yüzlərcə gənc dilçi alimə xeyir-dua verən bu peyğəmbər xislətli alim nə qədər düzgün yəqin etmişdi ki, Nizami Xudiyev gələcəkdə onun etimadını doğruldacaq, dilçiliyimizin fəxr edəcəyi alimlərdən biri olacaq, yaxın və uzaq

xarici ölkələrdə, Ankarada, Tehranda nəşr edilən əsərlərilə, xüsusilə beş yüz səhifəlik “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” (Ankara, 1991; Tehran, 1998) kitabı ilə dilimizin qədim və çətin inkişaf tarixini, onun qüdrətini, siqlətini dünyanın bir çox bölgəsində təbliğ edəcək, dilimizin tarixinin öyrənilməsi sahəsində onun başladığı şərəfli işin əsl davamçısı olacaqdır...

Nizami müəllim xoşbəxt alimlərdəndir. Onun həyat və elmi yaradıcılıq yolları həmişə uğurlu olmuşdur. Tale bu zəhmətkeş alimə xüsusi istedad və geniş ürək vermişdir. Gənc yaşlarından Nizamilərin hikmət dünyasına vurulmuş Nizaminin indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində oxuyarkən «Nizami Gəncəvi» adına fərdi təqaüd alması da taleyin ona bəxş etdiyi şirin bir qismətdir...

Narahat və fərəhli tələbəlik illəri bir-birini əvəz edir. O, filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirir və elmi şuranın qərarı ilə universitetin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında müəllim vəzifəsində saxlanılır. Gərgin zəhmət, səmərəli əmək onu pillə-pillə böyük elmin çətin yolları ilə bugünkü dərəcəyə çatdırır. Nizami Xudiyev 1978-ci ildə namizədlik, 1990-cı ildə doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmiş və professor elmi adına layiq görülmüşdür.

Elmi ictimaiyyətdə böyük maraq doğurmuş doktorluq dissertasiyasında Nizami Xudiyev ədəbi dilimizin normaları, üslubları haqqında geniş bəhs edir. Ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin inkişaf mənzərəsindən, inkişaf mərhələlərindən, lüğət tərkibinin dilin daxili imkanları və alınma sözlər hesabına və həmçinin tərcümə ədəbiyyatı vasitəsi ilə zənginləşməsindən danışır, ayrı-ayrı dövrlərdə lüğət tərkibinin inkişafının bir sıra qanunauyğunluqlarını ilk dəfə, həm də böyük dilçi alim kimi dəqiq müəyyənləşdirir.

Nizami müəllim respublikamızın ən məhsuldar dilçilərindən biridir. O, otuzə yaxın kitabın, on beş sənədli televiziya filminin ssenarisinin, bir neçə orta məktəb dərsliyinin və iki yüzdən çox məqalənin müəllifidir. Onun bir-birinin ardınca çapdan çıxan «Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin inkişafı», «Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları», «Yazıçı dili və

üslubu», «Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü», «Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz», «Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü», «XIII-XIV əsrlər Azərbaycan ədəbi dili», «XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbi dili», «Azərbaycan milli ədəbi dilinin yaranması və inkişafı», «XX əsr Azərbaycan ədəbi dili» əsərləri dilimizin tarixinin əsas problemlərinə həsr olunmuş və elmi dairələr tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Həmin əsərlər «Maarif» nəşriyyatında 1995-ci ildə çapdan çıxmış fundamental «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» dərsliyinin yazılmasında mühüm rol oynamış və müəllifinə çox böyük şöhrət gətirən möhtəşəm bir iş olmuşdur.

«Azərbaycan ədəbi dili tarixi» dərsliyində yeni mənbələrə əsaslanaraq Azərbaycan ədəbi dilinin çoxəsrlik tarixi və inkişaf dövrləri şərh olunur. Əlbəttə, bu sahədə əvvəlki tədqiqat işlərinə (Ə.Dəmirçizadə, H.Mirzəzadə, T.Hacıyev və digər alimlərin əsərlərinə) ehtiramla və eyni zamanda yaradıcı və polemik yanaşan professor N.Xudiyev problemlərə tamamilə yeni metodoloji prizmadan baxaraq Azərbaycan ədəbi dilinin tarixini ümumtürk kontekstində öyrənmək işini davam etdirir, müəyyən tarixi təkamül prosesində diferensiallaşmış bir türk ədəbi dilini ümumi türk dil proseslərinin tarixi tərkib hissəsi kimi təqdim edir. Məhz bu əsərdən və bu yanaşma tərzindən çıxan nəticələrə görə o, dilçiliyə ədəbi dilin tarixinin yeni, orijinal dövrləşməsinə təqdim edir, əsaslandırır və əsərə sayısız münasibətlərdə bu təqdimatın uğuru qeyd olunur. Uzun illər qondarma pan-türkizm damğasının xofunu yaşamış Azərbaycan və onun alimlərinin indi türk dünyasındakı nəzərə çarpan çəkisi, əlbəttə, türkü sevindiriyindən Nizami Xudiyevin «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» əsəri türk dünyasının güvənc yeri olan, hər şeyə sanbalına görə qiymət verən Türkiyəyə yetişən kimi əsərin orada da çapı qərarlaşdı və o, 1997-ci ildə qardaş ölkədə çox nəfis şəkildə nəşr olundu. Bu, Azərbaycan aliminə, elminə böyük Türkiyənin hamımızın sevincinə çevrilən rəyi idi.

Ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayıb-yaratmış görkəmli şəxsiyyətlərin ədəbi dil nümunələri üzərində apardığı davamlı tədqiqatları Nizami müəllimi peşəkar mütəxəssis kimi rahat

buraxmır, vərdis etdiyi müşahidəçiliyi hər an dil mühiti axtarır, rəvan nümunələri araşdırır.¹ Nizami Xudiyev Azərbaycan dilinin qayğısını çəkənlərə mütəxəssis və övlad ehtiramı göstərir. Bu mənada 1997-ci ildə «Təhsil» nəşriyyatında çapdan çıxan «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» əsərində Nizami müəllim «öz nitqində ayrı-ayrı üslubların valehedici vəhdətini yaratmaqla ictimai-siyasi natiqlik məktəbi olan «dilçi Heydər Əliyev» portretini də təbii və canlı boyalarla yarada bilməmişdir».

Bu əsər aktuallığına, elmi dəyərinə, ictimai-siyasi məzmununa və orijinallığına görə dilçiliyimizdə, ümumiyyətlə, mədəni həyatımızda yeni bir hadisə oldu. Belə əsərlər məhz ana dilinə, öz xalqına, onun müdrik rəhbərinə sonsuz məhəbbət bəsləməyin nəticəsində yarana bilər. Kitabda Heydər Əliyevin Azərbaycan dili haqqındakı fikirləri, mülahizələri, qeydləri, onun dil siyasəti, dil quruculuğu sahəsində gördüyü işlər, hər bir azərbaycanlıya ana dilini qorumaq, işlətmək və yaymaq haqqında tövsiyələri ümumiləşdirilir.

Kitabın «Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti» adlanan hissəsi Heydər Əliyevin natiqlik məharətinə həsr edilmişdir. Dərin müşahidəçilik qabiliyyətinə malik olan Nizami Xudiyev əsərin bu bölməsini də xüsusi bir məharətlə, yüksək elmi səviyyədə yazmışdır. O, respublika rəhbərinin sanballı çıxışları, parlaq tarixi nitqləri üzərində müşahidələrinə əsasən H.Əliyevin nitq məharətini, bu nitqin əsas komponentlərini dərinləndirən, özünəməxsus dilçi duyumu ilə təhlil edir. H.Əliyevin natiqlik fenomeninin komponentləri sırasına H.Əliyevin xalqımızın tarixini, mədəniyyətini dərinləndirən bilməsini, ana dilinə sonsuz məhəbbətini, bu dildə danışmaqdan mənəvi zövq almasını, qeyri-adi istedadla malik olmasını, şəxsi nümunəsini, müntəzəm hazırlığını, vərdislərini, dünya hadisələrinə maraqla göstərməsini və s. bu kimi cəhətləri daxil edir. N.Xudiyevin başqa əsərləri kimi, bu əsəri də Vətənə, xalqa, millətə, dilə məhəbbət bəsləməyin ən gözəl nümunəsidir. Əsərin redaktoru

¹ F.Şahbazlı. Xalqın vüqarlı oğlu. «Azərbaycan» qəzeti, 28 mart 1999-cu il.

professor Ağamusa Axundovun kitaba yazdığı ön sözdə deyildiyi kimi: «Azərbaycan dilinin tarixi sahəsindəki araşdırmaları, xüsusilə ədəbi dilimizin tarixini ilk dəfə bütövlükdə əhatə edən «Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi» dərsliyi sanballı monoqrafik tədqiqat əsəri kimi alimə böyük nüfuz qazandırmışdır. «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» kitabı Nizami Xudiyevin növbəti uğurlu əsəridir».

Nizami Xudiyevi indi yaxın və uzaq xarici ölkələrdə görkəmli türkoloq alim kimi tanıyırlar. O, Moskva, Aşqabad, Daşkənd, Almatı, Gülüstan, Bişkek, Ufa, Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Konya və başqa şəhərlərdə keçirilən beynəlxalq elmi qurultaylarda, konfrans və simpoziumlarda etdiyi məruzələri, səmərəli təklifləri ilə hər dəfə həmkarlarının rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan ictimaiyyəti professor Nizami Xudiyevi tək cəzəli elm xadimi, həssas qəlbli pedaqoq kimi deyil, həm də virtuoz xüsusiyyətlərə malik olan bir təşkilatçı kimi tanıyır. O, çalışdığı yerlərdə insanların qəlbinə tez yol tapan, rəğbətini qazanan, onları nəcib əməllər uğrunda birləşdirməyi bacaran, sağlam kollektiv yaradan və eyni zamanda tələbkər bir təşkilatçıdır.

O, 1979-1991-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetində Həmkarlar İttifaqı Komitəsinin sədri, 1991-1994-cü illərdə birinci prorektor, 1994-1996-cı illərdə rektor vəzifələrində işləmişdir. Həmişə üzdə olan bu bənzərsiz insan gəncliyindən həm də ağsaqqallıq, müdriklik zirvəsinə ucalıb. Müəllimlikdən rektorluğa qədər yüksələn Nizami müəllimin təcrübəsi, bacarığı, sanbalı, xeyirxahlığı, idarəçiliyi universitet səviyyəsindən çıxıb respublika miqyasına sirayət etdikcə, mötəbər məqamlarda yeri göründüyünü duyan xalq 1995-ci və 2000-ci ildə onu Milli Məclisin üzvü seçdi. Bu, Nizami müəllimin fəaliyyət imkanlarını artırdı və qətiyyətlə demək olar ki, o, ən fəal millət vəkillərindəndir. Özünün və sözünün qiymətini bilən professor N.Xudiyev qanunların qəbul olunduğu həlledici məqamlarda obyektiv və qətiyyətli çıxışları ilə seçicilərinin etimadını doğruldur.

1996-cı ildən Nizami Xudiyev Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədridir. Onun bu şirkətə gəldiyi gündən televiziya və radio verilişlərinin keyfiyyətinin, formasının müsbət mənada nə qədər dəyişdiyinin hamımız şahidiyik. Televiziya və radiomuzun beynəlxalq nüfuzunun artması, ekran və efir dilinin zənginləşməsi, saflaşması, ədəbi dil normalalarının gözlənilməsi, televiziya və radio verilişlərində yüksək nitq mədəniyyəti tələblərinə əməl olunması bizi xüsusilə sevindirir. Bizi sevindirən bir də odur ki, N.Xudiyev öz alimlik kredosuna, peşə bacarığına sadıq qalaraq televiziya və radio verilişlərinin dili üzərində fəal müşahidə apararaq uzun axtarışlardan sonra bu lazımlı kitabı yazmışdır. Doğrudur, bütövlükdə elmi-publisistik ruhda olan bu əsər televiziya və radio dilinin fundamental problemlərini əks etdirmək məqsədini qarşıya qoymasa da hər halda o, dil mədəniyyətimizin bu sahədə olan boşluğunu doldurmaq üçün atılan mühüm bir addımdır.

* * *

N.Xudiyevin elmi-publisistik səciyyə daşıyan «Radio, televiziya və ədəbi dil» kitabı bir neçə cəhətdən maraqlı doğurur. Əvvəla, oxuculara mühüm kütləvi informasiya vasitələri olan televiziya və radionun bir sıra populyar verilişləri, o cümlədən son dörd ildə tamaşaçı və dinləyici rəğbətini qazanmış maraqlı proqramları haqqında məlumat verir, digər tərəfdən isə yeri gəldikcə bu efir məhsullarına xas olan dil xüsusiyyətləri barədə söhbət açır. Axı indi heç kimə sirr deyil ki, müasir ədəbi dilimizin inkişafında, onun lüğət tərkibinin zənginləşməsində, mövcud qrammatik normalaların və sintaktik qanunauyğunluqların daha da cilalanmasında televiziya və radio mühüm rol oynayır. Bu kütləvi informasiya vasitələri həm yazılı, həm də şifahi ədəbi dilimizin inkişafına demək olar ki, gündəlik kömək edir.

Efirdən və ekrandan çoxmilyonlu auditoriyaya yönəldilən nitq həm məzmunca, həm də formaca çoxcəhətlidir. Burada həm yazıçı, alim, publisist, şərhçi birbaşa kütlələrə müraciət edir, həm fəhlə, kəndli, səyyah, təyyarəçi, idmançı öz ürək sözünü deyir, həm də peşəkar diktör aydın, rəvan, emosional in-

formasiyası ilə günün yeniliklərini bizə çatdırır. Məhz sosial həyatımızın müxtəlif sahələrini öz ifadə vasitələri, ilk növbədə isə söz və təsvir uyarlığı ilə əks etdirən televiziya və radioda dilimizin ictimai funksiyası genişlənir və burada bir sıra fonetik, leksik-semantik və qrammatik hadisələr özünü büruzə verir. N.Xudiyev həmin dil hadisələrindən çıxış edərək dilçiliyimiz üçün yeni və çox maraqlı olan bir sıra elmi mülahizələr söyləyir.

Dilimizin lüğət tərkibinin müəyyən yollarla zənginləşməsində televiziya, radio mətbuat və sənədli kino-xronikaya nisbətən daha çevik bir funksiya yerinə yetirir. Müşahidələr göstərir ki, bu proses iki istiqamətdə baş verir. Bir tərəfdən televiziya, radio özünün tərəqqisi ilə dilimizə yeni ifadələr gətirərək sahə terminologiyasını zənginləşdirir, digər tərəfdən isə yeni söz yaradıcılığında fəal iştirak edir. Təkcə son illərdə televiziya və radiotexnikanın maddi bazasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar xeyli termin yaranmışdır. Artıq videoyazı, videofilm, kamera, fonogram, prizma (baxma bucağı), sinxron, iştirak effekti, səyyar televiziya, teleanon, yayım, pult kimi mənası asan qavranılan onlarca söz və termin dilimizə daxil olmuşdur. Bu barədə kitabda ətraflı söhbət açılır, dilimizin zənginləşməsinin mühüm mənbələrindən biri kimi televiziya və radio verilişlərinin rolu barədə danışılır.

Kitabda televiziyanın müxtəlif vaxtlarda tamaşaçı və dinləyicilər arasında çox populyar olan «Xəbərlər», «Dialog», «Səhər», «Ailələr, talelər», «Gəl, səhərim», «Karvan», «Molla Nəsrəddin», «Vətəndaş», «Şam işığında», «Azərbaycan dili», «Xoş gəlmisiniz», «Turan», «Türk abidələri», «Səngər», «Dünya, səndən kimlər keçdi», «Gənclik və zaman», «Oğuz», «İslam – olduğu kimi», eləcə də radionun «Gün keçdi», «Sabahınız xeyir», «Dan yeri», «Dövrən», «Respublika», «Yurd bizi çağırır», «Axşamınız xeyir», «Şəbəkə», «Xudafərin» kimi verilişləri haqqında məlumat verilməsini və proqramları hazırlayan redaksiyaların işinin işıqlandırılmasını olduqca müsbət fakt kimi qeyd etmək olar. Çünki uzun illər mətbuatda bütün ömrünü, gününü radio və televiziya həsr etmiş

insanlara o qədər də diqqət yetirilməmişdir. Bu mənada demək olar ki, N.Xudiyevin qələmi bir növ kadr arxasında qalan insanların birgə əməkləri sayəsində verilişlərini ekrana və efirə çıxaran redaksiya kollektivlərinin fəaliyyəti üzərinə gur işıq salmışdır.

Azərbaycan radiosu 1941-ci ilin avqustundan xarici ölkələrə ərəb, fars və türk dillərində verilişlər yayır. Bu verilişlər əvvəllər sovet xarici siyasətini və sosialist həyat tərzini təbliğ edirdisə, bu gün həmin dillərlə yanaşı ingilis, alman, fransız, rus dillərində yayımlanan proqramlar müstəqil Azərbaycanın səsinə çevrilmişdir. Hazırda Azərbaycan radiosunun səsi planetimizin çox yerində eşidilir. Radionun birinci proqramı, «Araz» radiostansiyası və «Beynəlxalq Azərbaycan radiosu» sutka ərzində 50 saata qədər veriliş yayır. Bu verilişlərdə yayımlanan həqiqətlər Qərbi Avropada, Mərkəzi Asiyada, Yaxın Şərqdə, Şimalda, uzaq ölkələrdə dinlənilir. Sərhədlərimizdən uzaqlarda Azərbaycanın səsinə eşidən ən azı iki yüz milyonluq bir dinləyici auditoriyası var. Buna görə də radionu həm də respublikamızın xaricə açılan pəncərəsi hesab edən N.Xudiyev bu sahəyə xüsusi diqqət yetirir, öz əsərində xalqımızın azadlıq mübarizəsi, dövlət quruculuğu sahəsindəki uğurlarımız, cəmiyyətimizdə gedən demokratik dəyişikliklər, tariximizdən, mədəniyyət və incəsənətimizdən bəhs edən, xarici dinləyicilərə dolğun informasiyalar verən verilişlər barədə ətraflı söhbət açır. Xüsusən Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımız üçün verilişlər barədə, ümumiyyətlə, 40-cı illərdən bəri orada gedən proseslər, Cənubdakı soydaşlarımızın tarixi taleyi, bu gün öz dilini və milli mədəniyyətini dirçəltmək uğrunda onların mübarizəsindən də ehtiraslı şəkildə, ətraflı bəhs edilməsi bu əsərin ən təqdirəlayiq cəhətlərindəndir.

Radio dilinin ümumi cəhətləri hansılardır? O, danışmaq dilindən nə ilə fərqlənir? Kitabda bu suallara cavab verən N.Xudiyev bir sıra yeni və maraqlı nəzəri müddəalar irəli sürür, verilişlərdə özünü göstərən üslublara və ədəbi dil normalarına istinad edərək bu şifahi nitq tribunalarına xas olan dil xüsusiyyətlərini aşkara çıxarır. Onun xalq dilinin radioda

təcəssümündən bəhs edərəkən «Bulaq» tipli verilişlərə, radio dilinin funksional cəhətlərindən danışdıqda isə orijinal radiopyeslərə (radioteatra) müraciət etməsi həm sosial-linqvistik, həm də elmi-metodoloji cəhətdən özünü doğruldur. Televiziya dilindən bəhs edəndə isə Nizami müəllim daha çox elmi-kütləvi verilişlərin dilinə istinad edir. Bir sıra xarici ölkələrdə, o cümlədən Avropada və keçmiş SSRİ-də bu sahədə aparılan tədqiqatlarda da məhz məsələyə belə yanaşma özünü göstərir. Bu, ilk növbədə nitq və dil üslubu kimi öz neytrallığını saxlayan elmi-kütləvi verilişlərin tədqiqat üçün daha geniş material verməsi ilə bağlıdır. Həm də məsələnin bu cəhətinə toxunarkən qeyd etmək lazımdır ki, televiziya və radio dili sahəsində müəyyən araşdırmalar aparmış Ə.Dəmirçizadə, M.Şirəliyev, A.Axundov, A.Qurbanov, Ə.Əfəndizadə, İ.Məmmədov, Q.Məhərrəmov kimi tədqiqatçılarla yanaşı N.Xudiyev də bu əsəri ilə ekran-efir dilinin tədqiqi işinə mühüm töhfə vermişdir.

Hesab edirik ki, olduqca nəcib bir məqsədə xidmət edən bu kitabı oxuyanlar ondan kifayət qədər yüksək zövq və teleradioda ədəbi dilimizin işlənməsi ilə bağlı elmi bilgi ala biləcəklər. Çünki «Radio, televiziya və ədəbi dil» kitabı həm ekran və efir məhsullarından, həm onları yaradanlardan, həm də bu məhsulların yaradılması üçün əsas ifadə vasitəsi olan dildən söhbət açır. Eyni zamanda belə güman edirik ki, N.Xudiyevin bu kitaba daxil edilmiş ssenariləri, aktual mövzuda bir sıra məqalələri, eləcə də teleradionun problemlərinə dair müxtəlif vaxtlarda dərc olunmuş müsahibələri də oxucularda xoş təəssürat oyadacaqdır.

Müseyyib MƏMMƏDOV

*filologiya elmləri doktoru, professor,
2002-ci il*

GİRİŞ

XXI əsrə müstəqil bir dövlət kimi qədəm qoyan Azərbaycan Respublikası qazandığı istiqlalı qoruyub saxlamaq, demokratik dövlət qurmaq, fikir plüralizmi və azad bazar iqtisadiyyatına malik olan vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq uğrunda mübarizə aparır. Şübhəsiz ki, bu mübarizənin önündə bir sıra ictimai institutlarla yanaşı kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən ən çevik informasiya kanalları olan radio və televiziya mühüm rol oynayır. Olduqca geniş auditoriyaya və güclü emosional təsirə malik olan radio və televiziya hazırda əhaliyə həm informasiya verir, həm də cəmiyyətdə güclü ictimai rəy yaradaraq kütlələri qlobal vəzifələrin həyata keçirilməsi uğrunda mübarizəyə səfərbər edir. Hazırda Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosu xalq kütlələrini məhz bir müqəddəs amal uğrunda – dövlətimizin müstəqilliyini, onun mənəvi, siyasi, hərbi və iqtisadi gücünü möhkəmlətmək, işğal olunmuş torpaqlarımızı geri qaytarmaq uğrunda mübarizəyə səfərbər edir. Əlbəttə, bu işdə televiziyanın da, radionun da ən böyük və yenilməz silahı sözdür, nitqdir, Azərbaycan ədəbi dilidir.

20-ci illərdə Azərbaycan radiosunun, 50-ci illərdə isə milli televiziyanın meydana çıxması Azərbaycan ədəbi dilinin təbliği üçün geniş meydan açdı. Məlum oldu ki, «çoxtirajlı» şifahi nitq tribunalarında yeni çalarlar alan dilimiz daha zəngin, daha ahəngdar və daha ifadəli dildir. Onda qədim tariximizin və ulularımızın nəbzi döyünür, əsrarəngiz yurdumuzun axar çaylarının, bulaqlarının həzin musiqisi yaşayır. Eyni zamanda təşbehlərlə, aforizmlərlə zəngin olan dilimiz oynaq dildir, fikri və hissiyyatı müxtəlif çalarları ilə, müxtəlif ahənglərlə səsləndirə bilir. Bir sıra populyar teleradio proqramları göstərdi

ki, dilimiz hər cür fikri çox gözəl şəkildə və aydın ifadə edəcək bütün vasitələrə, imkanlara malikdir. Xüsusən bədii verilişlər sübut etdi ki, Azərbaycan dili fikrin, hissiyyatın ən incə çalarlarını belə heyvətəmiz şəkildə ifadə etməyə qadirdir. İndi dünyada elə mürəkkəb, elə çətin və dərin elmi, fəlsəfi, iqtisadi və s. əsər tapılmaz ki, onu dilimizdə səsləndirməkdə çətinlik çəkək. Bu gün səlis bir dildə hazırlanmış ekran-efir məhsulunu dinləyərkən istər-istəməz bu qənaətə gəlirsən ki, əsrlərin sınaqlarından uğurla keçərək cilalanmış bugünkü danışıq və yazı dilimiz ən yüksək bir romantikanın, ən təsirli bir realizmin dilidir. Bu dil qanadlı xəyalları, coşğun ehtirasları, dərin fikirləri incəliklə ifadə edə bilir. Eyni zamanda bu dil axıcıdır, cazibədardır, şeirlə, ahənglə, musiqi ilə zəngindir. Onda tələffüz zamanı dili əzən, ümumi ahəngi korlayan, nəfəsi darıxdıran bir söz, bir ifadə yoxdur. Bu dil Şekspirin, Şillerin, Molyerin, Puşkinin, Tolstoyun, Dostoyevskinin, T.Fikrətin, N.Hikmətin, Q.Markesin, Ç.Aytmatovun əsərlərindəki ən şiddətli dramatik monoloqları ifadə etməkdə çətinlik çəkmir, çünki Azərbaycan dili Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Sabirin, Cəfərin, Cavidin, Vurğunun dilidir. Şifahi danışqla yazını birləşdirən sadə cümlələrdə zərif olan bu dil mürəkkəb cümlələrdə qüdrətli və təsirlidir. O, hər cür təbiət mənzərələri və insan xarakterlərini təsvir edə bilir. Publisistik verilişlər göstərir ki, Azərbaycan ədəbi dili qılınca döyüşünü andıran qızğın dialoqlar və kəskin deyişmələr dilidir.

Televiziya və radio dilimizə böyük dinamiklik gətirmişdir. Cəmiyyətimiz inkişaf etdikcə dilimiz də yeni güc alaraq tərəqqi etmiş və daim təkmilləşmişdir. Bu, bir daha dəfələrlə söylənmiş həqiqəti təsdiq edir ki, dil bütün vətəndaşların gündəlik həyatı, fəaliyyəti, fikirləri, həyəcan və iztirabları ilə bağlı olan çox mütəhərrik və daim işləyən bir silahdır. Ona inkişafdan qalmış, statik vəziyyətdə olan donmuş bir şey kimi baxmaq olmaz. O, daim dəyişir, yeni söz, ifadə və tərkiblərlə zənginləşir, anlayışı dəqiq ifadə etməyən köhnəlmiş sözlərdən və formalardan təmizlənir.

Dildə gedən proseslər həyatla, cəmiyyətdəki dəyişik-

liklərlə, insanların fəaliyyəti ilə bağlı olduğu üçün mürəkkəb proseslərdir. Bu proseslərin geniş tədqiqi televiziya və radio dilinin, burada səslənən şifahi nitqin ən nümunəvi danışıq səviyyəsinə qaldırılması prosesinin araşdırılması isə bu gün dilçilərimiz qarşısında dayanan ən mühüm vəzifələrdən biridir. Amma, təəssüf ki, bu sahədə geniş araşdırmalar aparılmamış, xüsusən teleradionun əsasını təşkil edən şifahi nitqlə bağlı sanballı əsərlər ortaya çıxarılmamışdır. Məsələn, təxminən əlli il əvvəl görkəmli səhnə bilicisi Kazım Ziyanın «Səhnə dili haqqında» əsəri çapdan çıxmış və o, uzun müddət stolüstü kitaba çevrilmişdir. Lakin çox böyük elmi və tətbiqi əhəmiyyəti olan bu əsərin əldə edilməsi hazırda, təəssüf ki, son dərəcə çətinidir. Şifahi nitq mədəniyyəti sahəsində Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, professor Ə.Dəmirçizadənin «Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları» əsərinin və Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda 15 il əvvəl hazırlanmış «Azərbaycan dilinin orfoepiya sözlüyü»nün də ciddi əhəmiyyəti vardır. Neçə il bundan qabaq nəşr olunmuş bu əsər diktör və şərhçilərimizə çoxdandır ki, öz xidmətini göstərir.

Göründüyü kimi, bu bir neçə əsər respublikamızda nitq mədəniyyətinin inkişafı üçün əsla kifayət deyil. Daha çox subyektiv mülahizələrə əsaslanan, qrammatik və semantik normaları saf-çürük etmədən nitq normaları kimi irəli sürən arasıra çap olunmuş məqalələr də təbiidir ki, xalqın nitq mədəniyyətinin lazımi dərəcədə yüksəlməsinə kifayət qədər kömək edə bilmir. Unutmaq olmaz ki, XX əsrin əvvəllərində yaranan və 50-ci illərdən başlayaraq bir sistem halına düşən kütləvi kommunikasiyaya bütün kütləvi informasiya vasitələri – mətbuat, radio, televiziya və informatikanın bütün növləri – elmi, texniki və sosial informasiya axtarışı, idarəetmənin avtomatik sistemləri və kompüter tərcüməsi daxildir. Bütün bunlar ənənəvi söz yaradıcılığı formaları – şifahi nitq, yazı və çap ədəbiyyatı ilə yanaşı fəaliyyət göstərərək birlikdə müasir dil mədəniyyətini təşkil edir.

Televiziya və radio isə təkə bu kütləvi informasiya sistemində deyil, bütövlükdə dil mədəniyyətində xüsusi yer tutur.

İndi elektron qurğuların yaratdığı nitq, musiqi və müxtəlif növ teleradio səs siqnalları kütləvi informasiyanın özünəməxsus sahəsinə çevrilmişdir. Nitq, musiqi və siqnallar onları müşayiət edən jestlərlə, mimika və digər əlavə ünsiyyət vasitələri ilə daha sıx birləşərək getdikcə cilalanan dil mənzərəsi yaradır. Hər iki elektron informasiya vasitəsi verilişlərin hazırlanması prosesində incə diferensasiya, ifadə vasitələrinin daha intensiv təkmilləşməsi istiqamətində inkişaf etməkdədir. Bütün bunlar istər kütləvi informasiyanın özündə, istərsə də ondan kənarında nitq normalarına, funksional üslublara güclü təsir göstərir.

Adətən, hər hansı kütləvi informasiya vasitəsinin tədqiqatında iki əsas istiqamət mövcud olur: a) tarixi - filoloji; b) sosioloji.

Kütləvi informasiyanın sosioloji tədqiqi əsasən ictimai rəyin öyrənilməsi ilə məşğul olur; burada başlıca məsələ təsir üsulları yox, informasiyanın sosial institutlara təsirinin nəticələridir. Kütləvi informasiyanın təsiri altında formalaşan ictimai rəy sosial tənzimləmənin güclü vasitəsi və cəmiyyətin həyatına nəzarət kimi çıxış edir. Buna görə də sosioloqlar kütləvi informasiyanı ictimai rəyin formalaşması üçün istifadə edilən digər söz növlərindən ayırmamağa meyil göstərirlər.

Filoloji tədqiqatın vəzifələrinə isə əksinə, məhz kütləvi informasiya məhsullarının – mətnlərin, dil mədəniyyətində yeri və rolunun müəyyənləşməsinin, onun hər bir növünün informasiya imkanlarının və real təsir qüvvəsinin dəqiqləşdirilməsinin, kütləvi informasiyanın inkişafının tarixi mənzərəsinin öyrənilməsi daxildir¹. Buna görə də televiziya və radionun öyrənilməsinin əsasını məhz filoloji metodlar təşkil edir: yalnız televiziya və radio verilişləri mətninin necə təşkil olunduğunu bilməklə onun tədqiqat proqramının effektivliyini müəyyənləşdirmək olar.

Filoloji tədqiqat qarşılıqlı əlaqədə olan üç vəzifəni – tekstoloji, linqvistik və izahedici vəzifələri ardıcıl şəkildə həll edir.

¹ В диапазоне современности. М., 1985, стр. 148

Filoloq bir sıra suallara cavab tapmaq üçün öz işinə ekran və efir materiallarının tekstoloji təhlilindən başlayır. Mətn necə təşkil olunub? Hansı üsulla yaradılıb – yazışma, yoxsa tərcümə yolu ilə, başqalarının əsərlərindən istifadə vasitəsilə, yaxud ifadə yolu ilə? Müəllifi təkdir, yoxsa kollektiv yaradıcılıq məhsuludur? Əsər nə vaxt və harada yaradılıb? Necə və hansı məqsədlə radioda səsləndirilib, yaxud televiziya ilə verilib? Veriliş kimə, hansı auditoriyaya ünvanlanmış? Bu sualların cavabı mənbənin kompleks tədqiqindədir, yəni yazının üslubunu, onu təşkil edən əlamətlərin köməyi ilə mətnin tərtibatı qaydalarını öyrənməkdən asılıdır.

Textoloji axtarışlardan sonra materialın linqvistik təhlili aparılır. Bu zaman tədqiqatçının üzləşdiyi sualların dairəsi daha genişdir. Amma bunları əsasən üç qrupa bölmək olar¹.

Birinci qrupa ilk növbədə mətnin hansı dildə yazıldığı məsələsi aiddir. Bu suala cavab tapmaq ilk baxışda görünməyindən xeyli çətinidir. Kütləvi kommunikasiyanı dünya tarixi və mədəniyyəti məsələləri işığında nəzərdən keçirən tanınmış alim N.İ.Konrad qeyd edirdi ki, «bizim zamanəmizdə bəşəriyyətin xeyli hissəsi, hər halda qabaqcıl hissəsi ümumi dilə malikdir. Bu halda dilin ümumiliyi müxtəlif ifadə formalarına baxmayaraq, semantik sistemin eyniliyindədir. İndi bizim kütləvi kommunikasiya adlandırdığımız təzahür, yəni dil ünsiyyəti miqyasının demək olar ki, intəhasız genişlənməsi bir dil çərçivəsində yaranıb. Təbiidir ki, bu genişlənmə ictimai həyatın öz ziddiyyətləri ilə birlikdə inkaredilməz zərurətindən doğub. Bu zərurət isə yeni kütləvi kommunikasiya vasitələrinin, məhz kütlə miqyasında ünsiyyət üçün münasib vasitələrin yaranmasına gətirib çıxarır».²

İkinci qrupa mənbənin fonetik, qrafik, morfoloji, sintaktik və leksik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq yolu ilə onun digər mətnlərlə oxşarlığını və fərdi fərqlərini səciyyələndirməyə

¹ В диапазоне современности. М., 1985, сәh. 150.

² Н.И.Конрад. О. смысле истории. Избранные сочинения. История. М., 1974, стр. 313-314.

imkan verən məsələlər aiddir.

Üçüncü qrupa bu məsələlər daxildir: Mənbənin bilavasitə məzmunu necədir? Əsərin hər bir sözünün, ifadəsinin, dövrünün və istənilən digər fraqmentinin mənası nədir?

Mənbənin filoloji izahı onun tekstoloji və linqvistik təhlili vasitəsilə alınan nəticələr əsasında qurulur. İzahatın xarakteri isə mətnin məhz hansı məlumat növünə aid olmasından asılıdır.

Əlbəttə, televiziya və radio dilinin tədqiqində müəyyən işarələr sisteminin – semiotika problemlərinin araşdırılması da vacibdir. Bunlar həmin problemlər dairəsinə ona görə daxil olurlar ki, kütləvi informasiya semiotik cəhətdən müxtəlif növlüdür və buraya həm dillə, həm də musiqi, jest, xarici görünüş, siqnallar və qrafika ilə əlaqədar işarələr qrupu da aiddir. Semiotik baxımdan mürəkkəb mətnlərdə (bunlara qəzet, radio və televiziyanın bütün məhsulları aiddir) hər sıranın işarəsi – həm nitq, həm musiqi, həm də siqnal bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlayaraq və təşkil edərək kütləvi informasiya üçün yeni, spesifik yük daşıyır; bununla yanaşı onlar kütləvi kommunikasiya kontekstinə daxil edilməyən şifahi nitq, musiqi, təsvir üçün xarakterik olan ilkin funksiyalarını itirmiş olurlar.

Bu kitabda məqsədimiz tədqiqatın sadalanan metodlarının teleradioya tətbiqi olmadığından biz əsasən üzdə görünən cəhətləri – hər gün dinlədiyimiz verilişləri və onlarda gedən dil proseslərini izləyəcəyik. Televiziya və radio dilində isə indi bir sıra maraqlı dil hadisələri özünü göstərməkdədir. Tədqiqatçılar bu sahəyə ilk növbədə şifahi nitq tribunası kimi baxdıqlarından ekran və efirdə daha çox orfoepiya normalarının gözlənilməsi zərurətini bildirirlər. Halbuki Azərbaycan dilinin indiki şəraitdə dövlət dili, elm, mətbuat, təhsil, bədii ədəbiyyat dili olmasının, ana dilimizin ünsiyyət, ictimai mübadilə, kütləvi informasiya və başqa vəzifələri yerinə yetirməsinin özü də bu gün orfoepiya normalarının müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Aydındır ki, şifahi ədəbi dilin mükəmməl, sabit normaları o zaman yarana bilər ki, bu dil ən yüksək inkişaf pilləsinə çatsın, milli ədəbi dil mərhələsi tamamlansın. Ümumiyyətlə, milli

ədəbi dil mərhələsində dillər həm funksiyaca şaxələnir, həm də bunlar üçün vacib olan əsas keyfiyyətlər artır, yetişib formalaşır, normalaşma nisbi mənada başa çatır.

Dilimizin şifahi qolunun son yüz ildə istifadə dairəsi, fəaliyyət meydanı təsəvvürəgəlməz dərəcədə genişlənmişdir. Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi, mədəni, iqtisadi həyatındakı dönüşlər, istehsal sahələrinin çoxalması, radio, kino və televiziya auditoriyalarının yaranması və s. amillər şifahi dilin ünsiyyət imkanlarını artırmışdır.

Bəllidir ki, normalaşma dildə tarixən həmişə davam edən bir hadisədir. Professor T.Hacıyev yazır: «Normalaşdırma ədəbi dili geniş xalq dilindən uzaqlaşdırmamalıdır. Xalq dilinin mahiyyətini təşkil edən faktlar ədəbi dildə də işlənməlidir. Seçmə işini elə həddə çatdırmamalıdır ki, xalq dilinin zənginliyini təmin edən çoxlu nümunələrdən birini götürüb, başqalarını atasan».¹

«Normalaşdırma quruluş (struktur) xüsusiyyətlərini pozmadan ədəbi dilin sabitliyinə kömək etməlidir; normalaşdırmada variantlar saxlanmalı, funksional və üslubi fərqlər rədd edilməməlidir».²

Əlbəttə, normaların gözlənilməsi təkə orfoepiyaya, ədəbi tələffüzə aid deyildir. Radio və televiziya sözün təsir qüvvəsi, onun estetik vəzifəsi yüksək olduğu üçün burada leksik norma (sözlərin düzgün seçilməsi) və qrammatik norma (sintaksis, cümlə konstruksiyaları) da əhəmiyyətli rol oynayır. Biz ayrılıqda televiziya və radio dilindən bəhs edərkən bu məsələyə toxunacağıq, lakin elə buradaca qeyd etmək vacibdir ki, adlarının yanaşı çəkilməsinə baxmayaraq, bu kütləvi informasiya vasitələrinin hər birinin özünün spesifik dil xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətləri isə məhz televiziya və radionun ümumi təbiəti şərtləndirir.

Lakin birinin vizuallığına, digərlərinin isə «görməməsi»nə baxmayaraq, geniş dil prosesləri baxımından televiziya və

¹ T.Hacıyev. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1976, səh. 13

² Yenə orada, səh. 10

radioda müəyyən ümumi oxşar cəhətlər də özünü göstərir. Həmin ümumi cəhətləri qısaca da olsa nəzərdən keçirək:

1. Həm radioda, həm də televiziya şifahi nitq aparıcı rol oynayır və onların səslənməsinə verilən tələblər də (aydınlıq, anlaşılıqlıq, səlislik və s.) eynidir.

2. Hər iki sahə ilk növbədə kütləvi informasiya sistemində aiddir və həm televiziya, həm də radioda çoxüslubluluq özünü göstərir. Bununla yanaşı ekranda və efrində verilişlərin ümumi çəkisinə uyğun olaraq publisistik üslub aparıcıdır.

3. Televiziya və radio ilə verilən publisistik əsərlər ayrı-ayrı janrlarda yazıldığından hər bir janrın təbiətinə, mahiyyətinə uyğun leksik vahidlər, sintaktik quruluşlar seçilib işlənir. Dilə xas olan və daha çox bədii üslubu səciyyələndirən, bədii əsərlərin əsas əlamətləri sayılan obrazlılıq, emosionallıq, ekspressivlik yeri gəldikcə publisistik əsərlərə də sirayət edir. Elmi və bədii təfəkkürün sintezi sayılan publisistikada müxtəlif leksik-semantik söz qrupları, morfoloji, sintaktik kateqoriyalar zəngin üslubi çalarları, publisistik üslubu fərqləndirən, ayıran cəhətləri yaratmağa xidmət edir.

4. Həm televiziya ekranında, həm də radio efrində səslənən nitq ümumi xarakterinə görə canlı danışıq yaxındır. Lakin burada müxtəlif danışıq üslubları da işlənir.

5. Hər iki vasitənin – televiziya və radio dilinin sintaksisi yığcamlığa meyillidir. Yəni sadə cümlə tiplərinə meyil, yığcamlıq televiziya və radio sintaksisinin əsas əlaməti kimi özünü büruzə verir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, televiziya və radio dili mətbuat dilinin cilalanmasına xidmət edir, öz növbəsində isə qəzetlərin dili də bəzən ekran və efr dilinə təsir göstərir. Bu təsir verilişlərin leksikasında, çox hallarda isə sintaksisdə aşkara çıxır. Bir çox hallarda dilxarici amillər də televiziya və radio sintaksisinə təsir edir. Nəticədə ictimai-siyasi proqramlardan tutmuş bədii proqramlaradək müxtəlif sintaktik əlvanlıq özünü göstərir.

Hazırda radio və televiziya dili sintaksisinin inkişafında da müəyyən meyillər müşahidə edilir. Bəzi hallarda qəzet dilinin,

başlıcası isə danışıq dilinin təsiri ilə meydana gələn bu meyillər radio və televiziya dilinin bugünkü inkişaf mənzərəsini dolğun ifadə edə bilər. Konkret olaraq canlı danışıqın radio, televiziya dili sintaksisinə təsiri özünü nədə göstərir?

1. Radio və televiziya verilişlərində nəql olunan hadisələrin ümumi mənzərəsini dolğun şəkildə əks etdirən yığcam ifadələr, aydın və lakonik cümlələr getdikcə daha çox nəzərə çarpır. Məsələn: «*Hamı həyəcanlı idi. Elə bil sehlənmişdilər. Xatirələr dil açırdı, üzlərdə dumanlı bir qayğı vardı. Bir azdan zəng vuruldu...*» (T*).¹

2. Danışıq dilindən televiziya və radio dilinə çağırış xarakterli, lakin xəbərsiz-elleptik cümlələr daxil olur. Məsələn: «*Qabaqcıl təcrübəyə geniş meydan*», «*Vəsaiti festivala*» (R**)² və s.²

3. Müxtəlif janrlı verilişlərdə iki mənəni əhatə edən seqmentləşdirilmiş quruluşdan geniş istifadə olunur. Belə cümlələrdə birinci hissə ismin adlıq halında olur, ikinci hissədə isə o, əvəzlik formasında başqa mənəni bildirir. Məsələn: «*Elektrik enerjisi – ona necə qənaət etməli*», «*Yarımqıç tikintilər – onlar kimi gözləyir*».

4. Müxtəlif verilişlərin mətnlərində danışıq dilinin təsiri ilə əsas cümləyə məzmunu tamamlamaq üçün yardımçı cümlələr əlavə olunur. Yəni əsas fikir söyləndikdən sonra ona izahetmə və dəqiqləşdirmə funksiyası daşıyan informasiya əlavə olunur. Məsələn: «*Danışıqlar obyektiv aparılmalıdır. Həm də ədalətli*», «*Seçkilərə xüsusi hazırlıq lazımdır. Həm də mütəşəkkillik*».

5. Xəbər cümlənin əvvəlinə gətirilir və danışıq dili sintaksisinə uyğunlaşdırılaraq yeni konstruksiya yaradılır. Məsələn: «*Çıxış edir kamera orkestri*», «*İfa edir «Səyyad» uşaq ansambli*», «*Oxuyur Rəşid Behbudov*» və s.

Əgər televiziya və radioda publisistik üslubun cilalanmasında xəbər proqramları, ictimai-siyasi verilişlər həlledici rol oynayarsa, bədii üslubun və bütövlükdə ədəbi dilimizin

¹T* – Televiziya

²R** – Radio

zənginləşməsində televiziya və radionun ədəbi-bədii verilişləri, xüsusən də son illər maraqlı bir janr kimi tədqiqatçıların diqqətini özünə cəlb etmiş teleradio tamaşaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki həyat həqiqətlərini özünəməxsus ifadə vasitələri ilə əks etdirən bu tamaşalarda danışıq, nitq aparıcı qüvvəyə malikdir. Ona görə də biz televiziya tamaşalarına, xüsusən radiodramların dilinə kifayət qədər geniş diqqət yetirməyə çalışmışıq. Həm maraqlı təsvirə söykənən televiziya tamaşalarına, həm də zəngin intonasiya çalarları və qüdrətli aktyor ifası ilə təcəssüm tapan hər hansı radiotamaşaya qulaq asmaq kifayətdir ki, Azərbaycan dilinin qüdrətinə «əhsən» deyəsən. Çünki yaxşı televiziya əsəri, nümunəvi radio verilişi bir daha təsdiq edir ki, dünya dilləri arasında fəxri yerlərdən birinə layiq olan Azərbaycan dili göydən düşməmişdir; bu günün, dünənin məhsulu deyildir, onun qədim və zəngin tarixi var. Bu dil neçə-neçə əsrlərin bəzən işıqlı, bəzən qaranlıq yollarından keçib gəlmişdir. Qayalardan süzülən sular keçdiyi yolların mineralları ilə qarışaraq gözlə görünməyən gizli, qaranlıq dünyanın insana şəfa verən, min dərddin dərmanı olan nə varsa hamısını özü ilə gətirib insana bəxş etdiyi kimi, dilimiz də xalqımızın, atalarımızın, babalarımızın həyatını, onların arzu və istəklərini, sevinc və fərəhlərini, dərd və ələmlərini öz canına, qanına hopduraraq bizə gətirmişdir. Bu dildə yaranan, xalqımızın qəlbindən qopan, insanların mürəkkəb və səmimi daxili ələmlərinin əks-sədası olan bayatılar və laylalar, qoşmalar və gəraylılar, atalar sözləri və məsəllər, dastanlar və nağıllar bizə nələr demir?! Onlarda xalqımızın məhəbbət dünyası da, qəhrəmanlıq tarixi də, ağılı, zəkası da, şirin gülüşü də, acı göz yaşı da var. Bu dil «Dədə Qorqud»un və «Koroğlu»nun dilidir. Bu dil Həsənoğlunun və Nəsiminin, Xətəinin və Füzulinin, Saibin və Qövsinin, Vaqifin və Nəbatinin, Zakirin və Seyid Əzimin, Abbasqulu ağanın və Mirzə Fətəlinin, Nərimanın və Mirzə Cəlilin, Sabirin və Hadinin, Cavidin və Cəfərin, Səmədin və Mirzənin dilidir; nə qədər qüdrətli sənət əsərinin dilidir. Bu dil öz xalqının əhatəsindən çıxaraq, neçə-neçə xalqın sevdiyi, toylarını, bayramlarını bu dilin ahəngindən doğan gözəl

muğamlarla, aşıq qoşmaları ilə, xalq mahnıları ilə bəzəyən dildir. Bu dil yenə də Azərbaycan xalqının milli varlığının, onun özünüifadəsinin ən mühüm nişanəsi olaraq qalır. Ona görə də dilimizin təmizliyini qorumaq, onu inkişaf etdirmək, yaymaq və təbliğ etmək hamımızın borcudur. İndi heç kim inkar edə bilməz ki, bu mühüm vəzifənin həyata keçirilməsində Azərbaycan televiziyası və radiosu misilsiz rol oynayır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bizim yaşadığımız dövr şifahi dili yazı dili ilə müqayisədə get-gedə daha çox ön plana çıxarır.

Günümüzün, zəmanəmizin hadisələrinin sürəti elədir ki, onları cəmiyyətə yazılı informasiya şəklində çatdırmaq artıq o qədər də effektiv deyil. İnformasiya təqdiminin lazımı intensivlikdə getməsi üçün şifahi dilə ehtiyac artır. Bu da, heç şübhəsiz, Azərbaycan şifahi dilinin inkişafı üçün xüsusi proqram hazırlamağı tələb edir. Lakin həmin proqram hər hansı halda bizim radiomuzun və televiziyamızın nitq praktikasına əsaslanmalı, kifayət qədər zəngin şifahi dil materialının analitik təhlilindən nəşət etməlidir.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RADİOSU BU GÜN

RADİO, DİNLƏYİCİ VƏ CƏMİYYƏT

XIX əsrin axırlarında meydana gələn radiodan əvvəlcə sistemində, sonra isə hərbi işlərdə istifadə olunmağa başladı. 1900-cü ilin qışında Finlandiyada Lavensaari gölündə fəlakətlə üzləşmiş balıqçıların xilas olunmasında radioteleqrafın böyük rol oynaması onun praktiki əhəmiyyətini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Tədricən radiosiqnalların əhatə dairəsi genişlənərək əvvəlcə ölkələri, sonra isə qitələri bir-birinə yaxınlaşdırdı. Artıq XX əsrin əvvəllərində radio dalğaları Atlantik okeanı üzərindən keçərək Amerika və Avropa arasında görünməz rabitə körpüsünə çevrildi. Tezliklə radio güclü kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyət həyatına nüfuz etməyə başladı.

Lakin Birinci Dünya müharibəsi radionun inkişafını ləngitdi. Yalnız dünyanın siyasi mənzərəsini xeyli dəyişən bu müharibədən sonra Avropa ölkələrində, ilk növbədə isə İngiltərə, Hollandiya, Almaniya və Fransada kütləvi radio verilişləri başladı. Beləliklə, bəşəriyyət radio kimi nəhəng bir kütləvi informasiya vasitəsi əldə etmiş oldu. Efirdə müxtəlif səpkili verilişlərin peyda olması ilə əlaqədar rabitənin bu növü həm kütləvi informasiya vasitəsi, həm də mədəniyyət carçısı rolunu oynamağa başladı. Bütün bunlar isə yarandığı vaxtdan etibarən radionun ildırım sürətilə cəmiyyətin mədəni həyatına daxil olmasına imkan verdi. O, bəşər ünsiyyətinin qaydalarına, mədəniyyətin mövcud institutlarına, həyat və fəaliyyətin bütün sahələrinə mahiyyətcə o qədər yenilik gətirdi ki, hər yerdə, həqiqətən, real möcüzə kimi qəbul olundu. Radionun yaranmasından əvvəl də, sonra da elə bir mütərəqqi təzahür xatır-

lamaq çətindir ki, bu cür yekdil həyəcan və heyranlığa səbəb ola bilsin. Heç kəs təşəkkül prosesində ona laqeyd qalmırdı. Radio ucqarlarda yaşayan kəndlinin də, alimin də, məşhur şairin də, musiqçinin də, dövlət xadiminin də düşüncəsini eyni dərəcədə heyretə gətirirdi. İlk dövrlər çoxları üçün radio ilə danışmaq böyük xoşbəxtlik idi. Çünki təxəyyülü olan hər bir kəs mikrofon aparatının arxasında on minlərlə dinləyicini görür və bu zaman hiss edir ki, onu qədim dövr tribunlarının yuxusuna belə girməyəcək sayda kütlələr dinləyir.

Radio nəinki özünün imkanları barədə ən cəsarətli mülahizələri inamla doğruldu, həm də adamların mədəni həyatında, yeni cəmiyyət quruculuğu sahəsində iştirakını gündən-günə genişləndirirdi. Hələ efirdə insan nitqini səsləndirməyin mümkün olmadığı bir dövrdə belə radionun gələcək imkanları barədə dəqiq məlumatlar bəlli idi. Məsələn, 1917-ci ilin noyabrında Petroqradda hərbi radio mütəxəssislərinin qurultayında «Radioteleqrafın və radiotelefoniyanın gələcəyi» mövzusunda məruzə edən görkəmli rus radiomühəndisi Aleksandr Uqlov demişdi: «Baxın, fərdi mənzildə qəbuledici radiostansiya dayanıb. Ortabab mizin üstündə çərçivə və gücləndirici qoyulub. Yanında isə dalğası göstərilməklə ötürücü stansiyaların siyahısı asılıb. Mənzilin sahibi səhər tezdən daha qəzetləri oxumur, sadəcə olaraq qulağındakı simsiz telefonla qəzetləri dinləyir. Nahar zamanı o, son xəbərləri eşidər, axşam isə güclü radiotelefon qurğusunun köməyi ilə Rusiyaya və Avropaya verilən operaya da qulaq asa bilər. Xarici musiqi həvəskarları istədikləri vaxt fransız operasını da eşidə bilərlər. Bununla əlaqədar ayrıca müştərək müqavilələr bağlanacaq. Cəmiyyətdəki alimlər radiotelefon vasitəsilə məruzələr oxuyacaq, diskussiyalar aparacaqlar. Bu yolla bütün dünya elm nuruna qərğ olacaq. Siyasətçilər isə radiotelefondan təbliğat vasitəsi kimi istifadə edə biləcəklər. Radio rabitəsi bütün dünya mədəniyyətində əzəmətli rol oynayacaq, sözdə yox, əməldə dünya xalqlarını bir ailə şəklində birləşdirə biləcək».¹

¹ Вах: В диапазоне современности. М., 1985, стр. 31

Bəli, artıq radio bütün dünyanı dəyişdirə biləcək gerçək bir ixtira kimi meydana çıxmışdı. Lakin tezliklə radionun bu imkanlarından iri dövlətlər bir-birlərinə qarşı pozuculuq aləti kimi istifadə etməyə başladılar. Hətta beynəlxalq aləmdə televiziyanın meydana gəlməsi kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri sistemini tamamlasa da, radio yenə soyuq müharibə vasitəsi kimi ön planda qalırdı. Doğrudur, hələ son dövrlərdə xarici tədqiqatçıların, sosioloqların və jurnalistlərin yazılarında çox vaxt *kütləvi informasiya vasitələri* ifadəsi əvəzinə *kütləvi ünsiyyət vasitələri* termini işlədilir. Heç şübhəsiz ki, bununla Qərb ideoloqları bu sistemin mahiyyətini pərdələmək, təbliğatın xarakterini gizlətmək üçün həmin terminologiyaya əl atırdılar. İctimai şüura başqa təsir vasitələri kimi radiodan da danışarkən qərb sosiologiyası kütləvi kommunikasiya anlayışından istifadə edirdi. Məsələn, Amerika alimi Viver və fransız sosioloqu Folye kommunikasiya ilə informasiya arasındakı fərq izah edərkən kütləvi məlumat və təbliğat vasitələrinin, o cümlədən radionun təbliğati xarakterini inkar etməyə çalışırdılar. Onlar belə mühakimə yürüdürlər ki, kommunikasiya anlayışı çox geniş olduğundan kütləvi informasiya vasitələri yox, kütləvi kommunikasiya vasitələri demək lazımdır.

Əlbəttə, məsələnin bu cür qoyuluşu bir terminin digəri ilə əvəz edilməsindən daha ciddi məqsədlərə xidmət edirdi. Termin dəyişikliyinə zahiri məntiqi onun əsl mənasını arxa plana çəkmək üçündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, 40-cı illərin ortalarından SSRİ-yə və sosializm birliyinə qoşulub soyuq müharibəyə başlayan Qərb dünyası müxtəlif yollarla bunu gizlətməyə, kütlələrlə ünsiyyət məsələsinə müxtəlif mövqelərdən yanaşmaq taktikasına əl atmağa çalışırdılar.

Lakin bütövlükdə informasiya vasitələrinin necə adlandırılmasından asılı olmayaraq, radio bu gün cəmiyyət həyatında mühüm rol oynayır. O, mənsub olduğu cəmiyyətdə müəyyən strateji mövqe tutaraq həmin cəmiyyətin ideya cəhətdən müdafiəsi və müvafiq istiqamətdə ictimai rəyi formalaşdırmaq vəzifəsini yerinə yetirir. Ümumiyyətlə, kütləvi məlumat və təbliğat vasitələri sistemində bu vəzifənin ən operativ və çevik

icraçısı məhz radiodur.

Təbiidir ki, hər bir kütləvi informasiya vasitəsi qarşısında duran təbliğatçılıq və informasiya vermək vəzifəsini öz spesifikasına uyğun bir şəkildə gerçəkləşdirir. Bəs radio bu vəzifəni necə yerinə yetirir? Ümumiyyətlə, kütləvi məlumat və təbliğat vasitələri sistemində radionun yeri nədən ibarətdir? Bu mənada dövlət sistemindəki radio ilə bugünkü müasir Azərbaycan radiosu arasında hansı prinsiplə fərqlər var?

Radio uzun müddət ideoloji təbliğat sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi, qüdrətli təbliğat və təşviqat vasitəsi hesab edilib. O, partiya mətbuatının və sovet jurnalistikasının ən mübariz əməkdaşlarına əsaslanırdı. Həmin radio süni pafosa arxalanır və daha çox xarici ölkələrdə sovet həyat tərzini haqqında illüziya yaradırdı. Bu gün isə radioya münasibət xeyli dəyişmişdir. O, müstəqil bir dövlətin səsi, onun döyünən ürəyi, dünyaya açılan təbliğat-tanıtma pəncərəsidir. Bu radio ilk növbədə Azərbaycan mədəniyyətinin– musiqisinin, həm də xalq mədəniyyətinin təbliğatçısı və qoruyucusudur. Dünənki radiodan ən prinsiplə fərq isə burada imperiya düşüncəsinə xidmət edən adamların yox, müstəqil düşüncə daşıyıcısı olan, öz dövlətlərinin mənafeyini hər şeydən üstün tutan və ona xidmət edən istedadlı insanların çalışmasıdır. Bəs radionun konkret ifadə vasitələri və spesifik xüsusiyyətləri hansılardır?

Canlı söz, musiqi və səs effektləri radionun üç başlıca ünsürüdür. Radio verilişlərini başqa informasiya və təbliğat vasitələrindən fərqləndirən əsas cəhət onun yüksək operativliyi və sinkronluğudur.

Radio verilişlərinin spesifik xüsusiyyətləri isə bütün proqramlarda üzə çıxır. Bunu alim də, ziyalı da, adi dinləyici də çox aydın duya bilər. Bu birbaşa qavrama ilə bağlıdır. Məsələn, qəzet oxuyanda, adətən, ən mühüm yazılara baxanda ikinci dərəcəli məsələləri bir kənara qoyursan. Bu iş gözlə görünür. Dinləyəndə isə çox şey hər bir sözün səslənməsindən, onun qulağa necə dəyməsindən asılıdır. Oxuyan zaman görmə qavrayışı rol oynayarsa, qulaq asan zaman eşitmə qavrayışı efiərə verilən materialın səslənməsini təmin edir; iş bundadır ki, eyni fikri həm

oxumaq, həm də eşitmək üçün eyni təsirlə ifadə etmək həmişə mümkün olmur. Deməli, radionun spesifikasiyası, hər şeydən əvvəl, miqyas etibarilə nəhəng, misilsiz və tərkib etibarilə müxtəlif olan dinləyici auditoriyasından, ən müxtəlif vasitələrin, proqram növləri və formalarının əlaqələndirilməsindən, həmçinin qəzet, jurnal və kitabdan fərqli olaraq, radio verilişlərinin yalnız qulaqla qavranılmasından ibarətdir.

Əlbəttə, birinci növbədə dinləyici auditoriyasını nəzərə almaq lazımdır. Çünki klub, yaxud hər hansı auditoriya məru-zəçisindən, eləcə də meydan natiqindən fərqli olaraq, radiojurnalist öz dinləyicilərinə görünməz tellərlə bağlanır. Geniş auditoriyayı təmsil edən milyonlarla adam nəinki radiostudiyadan, həm də bir-birlərindən məsafəcə çox uzaqda olurlar.

Radioya xas olan xüsusiyyətlərdən biri də verilişlərdə canlı çıxışların səslənməsidir. Mikrofon qarşısında çıxışlar, alim və mü-təxəssislərin söhbəti, qısa şərhləri, müsahibələri verilişlərin canlılığını artırır, dinləyici auditoriyası ilə ünsiyyəti möhkəmlədir.

Verilişlərin emosional təsirini gücləndirmək, fikrin daha da yaxşı qavranılmasına nail olmaq üçün radioda musiqi parçalarından, müxtəlif səs effektlərindən istifadə edilir. Bu prosesdə dinləyici verilişdə təsvir olunan hadisələri bütün təfərrüatı ilə göz önünə gətirir, baş verən hadisənin şahidinə çevrilir.

Radioda görmə amili yoxdur, biz onun verilişlərini yalnız eşidirik. Amma bu heç də o demək deyil ki, radionun «korluğu» onun qüsurudur. Hamı meydana gəlmiş gündən radionun bu cəhətini onun əsas şərtliyi kimi qəbul edir. Radionun öz xüsusiyyətləri, öz dili və hər hansı informasiyanı, verilişi çatdırmaq üçün öz işarələr sistemi – semiotikası vardır. Radio verilişi səs sırasının istənilən işarəsini səsləndirə bilər və səsləndirir də. Lakin həmin işarələr radio verilişində yalnız köməkçi rolunu oynayır. İnsan nitqi, musiqi və müxtəlif səs effektləri – siqnalların birləşməsi radio verilişlərinin ifadə imkanlarını xeyli dərinləşdirir, modallığı, tempi, nitqin ardıcılığını çox incəliklə tənzimləyir.

Radionun bir xüsusiyyəti də dinləyici auditoriyasının kütləvi informasiya almaq üçün istənilən qədər mənbə seçə bilməsidir. Biz tranzistoru qurdalayarkən gur dalğalar axımına

düşürük. Bu o deməkdir ki, radio efiri ən çox yüklənmiş informasiya mühiti yaradır. Əgər dünənə qədər bu efirdə dünyanın iki kütləvi informasiya sistemi təmsil olunurdusa və bunlar bir-biri ilə mürəkkəb siyasi, ideoloji mübarizə aparırdılarsa, bu gün vəziyyət xeyli dəyişib. Əgər dünənə kimi radioya kütləvi informasiya növü kimi konkret ideoloji vəzifə verilirdisə, bu gün yalnız maraqlı veriliş yaratmaqla efirdə duruş gətirmək mümkündür. Buna görə də indi bütün kütləvi informasiyanın nüfuzu məhz radio verilişlərinin səviyyəsindən asılıdır.

Radio verilişləri əsasən kollektiv əməyin bəhrəsi olur. Yəni həmin əsərlərin yaranmasında mətni hazırlayanın, informasiya çatdırmanın və ayrı-ayrı məlumat müəlliflərinin əməyi var. Hətta konkret jurnalistin hazırladığı materialda belə rejissor düşüncəsi, redaktor ideyası, operator yeniliyi özünü göstərir. Deməli, bütövlükdə veriliş üçün həmin kollektiv məsuliyyət daşıyır.

Biz tez-tez radioproqram anlayışı da eşidirik. Radio proqramlarını ayrıca götürülmüş halda, müxtəlif vaxtlarda davam edən dövrü məlumatlar sistemi kimi təsəvvür etmək olar. Lakin həmin proqramların hər biri radiostansiyanın verilişlər cədvəlinə uyğun olaraq, dəqiq vaxtda efirə ötürülür və hərəsinin də öz məqsədi, öz xüsusiyyəti var.

Radio verilişinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun çoxproqramlı olması, başqa sözlə desək, efirdə eyni zamanda bir neçə proqramın paralel səslənməsidir. Doğrudur, həmin proqramlar bir-birindən istər məzmununa, istərsə də formasına görə fərqlənir. Üstəlik radio dinləyicilərinin müxtəlif maraqlarını və tələbatını təmin edir. Çoxproqramlılıq təsadüfi göstərici deyil, o, müəyyən tarixi məqamda yaranıb, iqtisadi, sosial, milli və mədəni şərtlərin son dərəcə çoxşaxəli olmasını əks etdirir.

Radio verilişləri müxtəlif janrlarda hazırlanır. Yəni veriliş

ümumi anlayışdır və verilişin adı ilə efirə çıxan bu məhsullar müxtəlif janrlarda olur. Həyat həqiqətlərini əks etdirmə üsuluna görə jurnalistikada şərti olaraq üç yerə (informasiya, analitik və publisistik) bölünmüş janr təsnifatı radioda da özünü göstərir. Radio janrları digər janrlara genetik və funksional yaxınlığına baxmayaraq, çox qabarıq səs təkrarsızlığına malikdir və onların vəzifəsi budur ki, həmin səs effektindən verilişlərin effektinin gücləndirilməsi üçün maksimum istifadə etsinlər. Bununla əlaqədar, xüsusilə nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir janr sadəcə olaraq müəyyən qəlibə düşmüş sabit forma deyil, həm də radio verilişində təcəssüm edilən canlı bir prosesdir.

Hazırda radionun bir sosial xüsusiyyəti də budur ki, bu «danışan qutu» televiziya ilə rəqabət şəklində fəaliyyət göstərir. Doğrudur, bu gün «televiziya radionu məhv edəcək» şüarı 20-30 il əvvəl olduğu kimi qətiyyətlə səslənmir. Amma lap əvvəldən radionun öz potensial xüsusiyyət və keyfiyyətlərinin hərtərəfli inkişafına çalışanlar həmişə qəti əmin idilər ki, televiziya özünəməxsus radio yaradıcılığına xələl gətirə bilməz. Yalnız radioya xas olan imkanlardan yaradıcılıqla istifadə etməyə can atanlar radionun nədənsə pis, yaxud nədənsə yaxşı olduğunu iddia etmədilər. Onların şüurunda belə bir əsaslı təsəvvür formalaşmışdı ki, radio nə isə tamam başqa, yaradıcılığın tam spesifik bir sahəsidir. Axı televiziyanın yaranmasına və onun özgə sahələrə «təcavüzünə» qədər heç kəs, heç vaxt iddia etməmişdi ki, teatr kitabdan, kino musiqidən və yaxud hər hansı mühüm məsələnin müzakirəsi üçün adamların şəxsi görüşü telefon danışığından daha yaxşıdır.

Vizual sənətlər sahəsinə televiziya kimi bir nəhəngin çıxması ünsiyyətin müxtəlif üsullarının verilən xəbərin məzmun müxtəlifliyinə, müxtəlif səciyyəli olmasına şübhələri artırmadı. Getdikcə aydın oldu ki, radio efirə verdiyi bütün materialların əsasında həyatı (mənəvi) materialın başqa kəsiyini, başqa məzmununu nəzərdə tutur. Biz hələ onu demirik ki, televiziya proqramı ilə müqayisədə radio verilişinin forması mütləq şəkildə başqalaşır. Buna görə də məlumatın auditoriya tərəfindən qəbulu və mənimsənilməsi zamanı məzmun xeyli dəyişilir. Bu

prinsip isə radio verilişlərinin bütün növlərinə, bütün məlumatlarına aiddir. Çünki radio bəşər ünsiyyətinin özünəməxsus səs çalarları olan və elektromaqnit dalğalarının şüalandırılması ilə yayılan akustik siqnallar arasında fəaliyyət göstərən üsuldur. Yəni görünməzliyin, görmə amilinin olmamasını ona irad tutmaq nəinki yersizdir, hətta bu, bütövlükdə radionun mahiyyətini təhrif etməkdir.

Tədqiqatçıların əksəriyyəti televiziya ilə rəqabətdə olan radionun taleyi barədə bu fikirdədirlər ki, televiziyanın meydana çıxdığı ilk 10-15 ildən sonra çətin rəqabət arxada qalıb. İndi radio nəinki özünə gəlib, hətta çiçəklənmə dövrü keçirir. Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda radiostansiyaların bir çoxu televiziyadan daha gəlirli hesab olunur. Buna görə də həmin ölkədə radiostansiyaların sayı xüsusən 10-15 ildə xeyli artıb. Bir çox ştatlarda, o cümlədən Virciniya, Ohaya və Kaliforniyada radioların sayı televiziya stansiyalarından bir neçə dəfə çoxdur. 1998-ci ilin statistikasına görə, təkcə 3 milyon əhalisi olan Ayova ştatında 40 gündəlik, 258 həftəlik qəzet və 12 telekanal fəaliyyət göstərsə, radiostansiyaların sayı 195-ə çatıb.¹ Bizcə, belə sürətli dəyişikliyin bir neçə səbəbi var. Əvvəla, dinləmə şəraitinin münasibliyinə diqqət yetirmək lazımdır. Çünki televiziyadan fərqli olaraq, radio bizi digər işlərdən ayırmır və onu dinləmək üçün xüsusi rahat şəraitə ehtiyac yoxdur. İkincisi, radio televiziya ilə rəqabəti duyaraq geniş səpkili mürəkkəb və bəzən anlaşılmaz verilişlərdən tezliklə imtina edərək öz payına düşən musiqi və xəbərlərdən daha bərk yapışdı. Üçüncüsü, radio sadəcə mövcud deyil, o həm də yenidən tərəqqi edir. Bu tərəqqi rahatlıqla əldə gəzdirilən, yaxud cibə qoyulan tranzistorların əmələ gəlməsi ilə daha geniş vüsət aldı. Nəhayət, radio proqramlarını yayımlamaq üçün böyük maliyyə və gözqamaşdırıcı texnikaya ehtiyac yoxdur. Məhz bu amillər müasir dövrdə radionu getdikcə populyarlaşdırır. Amma bu gün televiziya ilə radio arasında daha kəskin «sağlam mübarizə» şəraiti son illər bədii verilişlər sahəsində özünü göstərir ki, artıq

¹ Q.Məhərrəmov. Radio dalğalarında. Bakı, 1999, səh. 24

bu sırf konsepsiya məsələsidir. Əlbəttə, bunu danmağa lüzum yoxdur ki, hazırda daha məqbul, universal ünsiyyət vasitəsi olan televiziya auditoriyaya hərtərəfli mənəvi təsir edən sosial institutlar sistemində xüsusi yer tutur. Gerçəkliyi audiovizual əks etdirməyin ən effektiv və unikal vasitəsi səviyyəsində yüksəlmiş televiziya həmişə «artıq mövcud olan» məhsulların reproduksiyalarını hazırlamaqla kifayətlənməyib, həm də özünün xüsusi «əksetdirmə sahəsi»ni, öz təsir üsullarını və üslublarını tapmağa, informasiyaların yayılmasının indiyədək üzə çıxarılmayan yollarını işləyib hazırlamağa cəhd edir. Buna görə də «spesifika» barədə uzun-uzadı söhbətlər boş söz deyil. Amma bunlarla yanaşı, bu gün televiziyanın yalnız uğurları və populyarlığı barədə düşünmək azdır; ənənəvi «mədəni mühiti» qorumaq və qayğısına qalmaq vacibdir. Bu, ona görə zəruridir ki, gələcəkdə yalnız ekran maraqları ucbatından adamların mənəvi tələbatı məhdudlaşdırılmasın, onlar bütün mədəni vasitələrdən imtina edib, təkcə televiziya ilə kifayətlənməsinlər. Bu, ilk növbədə kifayət qədər inkişaf etmiş və zəngin ünsiyyət vasitəsi təcrübəsi toplanmış radioya aiddir.

Beləliklə, əvvəldə dediklərimizi ümumiləşdirərək belə qənaətə gələ bilərik ki, bu gün radio KİV sistemində və eləcə də cəmiyyət həyatında olduqca mühüm yer tutur. Bəzən belə müddəalar irəli sürürlər ki, guya mövcud populyar radio proqramlarından heç biri müasir radioverilişləri sisteminə xas olan sosial funksiyalar kompleksini tam şəkildə əhatə edə bilməz. Lakin son illər meydana çıxan informasiya proqramları, xüsusən «Bi-Bi-Si» radiostansiyasının təcrübəsi göstərir ki, informasiya buraxılışlarının sosial funksiyasını artırmaqla bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkündür. Çünki gün ərzində efirdə qısa tematik musiqi blokları ilə növbələşən informasiya proqramları müəyyən sosial funksiyaları da yerinə yetirə bilər.

Radionun yaranışı mətbuatdan sonra cəmiyyətə hər hansı informasiyanı kütləvi şəkildə yaymaq imkanı verdi. Amma qəzətdən fərqli olaraq, radionun auditoriyası milyonlar idi. Çünki «simsiz teleqraf» olan radio elektromaqnit dalğaları ilə ən ucqar məkanlara belə yayılaraq XX əsrin 50-ci illərində

insanların şüuruna hakim kəsilirdi.

Cəmiyyət radioya etibarlı və operativ informasiya mənbəyi, hər şeyi vaxtılı-vaxtında deyən xəbər daşıyıcısı kimi baxırdı.

Radio bu gün də populyar informasiya vasitəsidir. O, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrindən, o cümlədən insanları narahat edən problemlərdən söz açaraq dinləyiciləri məlumatlandırır, digər tərəfdən isə efirdə maraqlı ədəbi-bədii və musiqi proqramları səsləndirməklə onların estetik zövqünü oxşayır, insanları əyləndirir.

Hazırda respublikamızda iki dövlət kanalından (birinci kanal və «Araz») başqa bir neçə özəl radio da fəaliyyət göstərir. Dinləyicilər rəsmi kanallarla yanaşı «Azad Azərbaycan», ANS-ÇM-ə və s. də qulaq asa bilirlər. İndi ölkəmizin hər bir vətəndaşı əvvəllər Münhendən, indi isə Praqadan yayımlanan «Azadlıq» (1953-cü ildən), Londondan «Bi-Bi-Si» (1994) və Vaşinqtondan «Amerikanın səsi»nin (1982) azərbaycanca verilişlərinə maneəsiz qulaq asmaq imkanı qazanıblar. Bu isə yalnız cəmiyyət məsələsi deyil. Dünyanın müxtəlif düşüncə mədəniyyətlərinə mənsub olan radiolar Azərbaycan dilinin intellektual, informativ, emosional ifadə zənginliyini, çevikliyi, dinamizmini təmin edir.

RADİO VƏ AZƏRBAYCAN GERÇƏKLİKLƏRİ

Azərbaycan radiosu ilk dəfə 1926-cı il noyabrın 6-da Respublika Elmlər Akademiyasının indiki İstiqlal küçəsində yerləşən binasından efirə çıxmışdır. Üç dildə səsləndirilən «Danışır Bakı!» sözləri ilə ölkəmizdə müntəzəm radio verilişlərinin başlanğıcı qoyulmuşdur. İlk vaxtlarda radio verilişlərinin əsasını qəzet materiallarının oxunuşu, mühazirəçilərin, partiya xadimlərinin, yazıçı və şairlərin çıxışları, xanəndə və çalğıcıların konsertləri təşkil edirdi. Azərbaycan dilində səslənən radio verilişlərini ilk diktörlər – İsmayıl Əlibəyov, Ənvər Həsənov və Rayihə İmanzadə aparırdılar. Elə ilk günlərdən radionun güclü təşviqat vasitəsi olduğunu görənlər

bolşevik hökuməti bütün SSRİ ərazisində, o cümlədən Bakıda onun sürətlə inkişaf etməsinə çalışırdı. Bu məqsədlə 1927-ci ilin fevralında Bakıda radio verilişinə həsr olunmuş xüsusi müşavirə çağırılmış, 1928-ci ilin aprelində respublikanın iri şəhər və rayonlarının radiolaşdırılması planı təsdiqlənmişdi. Həmin plana əsasən Sabunçu və Suraxanıya translyasiya xətti çəkmək, Sabunçuda studiya ilə birlikdə qəbuledici, gücləndirici stansiyalar, Suraxanıda gücləndirici, yardımçı stansiya, Pirallahı adasında güclü qəbuledici stansiya, Binəqədi rayonunda 5 qəbuledici stansiya qurmaq, şəhər və Zavağzal rayonlarına translyasiya xətti çəkmək, fəhlələrinin sayı 150-dən artıq olan bütün müəssisələrdə və klublarda reproduktorlar qoymaq nəzərdə tutulmuşdu. 1929-cu ilin sonlarında Bakıda yeni «RV-8 marşı» (M.Maqomayevin) radionun musiqi rəmzinə çevrildi. 20-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərində radio ilə Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Cəfər Cabbarlı, Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Nətiq, Məmməd Rahim kimi məşhur ədəbiyyat və incəsənət xadimləri əməkdaşlıq edirdilər.

İlk illərdə radio əsasən iqtisadi-quruculuq işlərinin tərənnümçüsü kimi çıxış edir, sosializm yarışını məsələlərini işıqlandırır. Əlbəttə, həmin dövrdə musiqi, mədəniyyət və teatr da təbliğ olunurdu.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan döyüşçülərinin igidliyindən, cəbhəyə köməyimizdən, xalqımızın qələbəyə sarsılmaz inamından bəhs edən operativ xəbərlər, ictimai-siyasi və ədəbi-bədii verilişlər əsas yer tuturdu. 1941-ci ilin avqustundan İran və Türkiyə üçün ilk radio verilişləri səslənmişdir.

Müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan radiosunun maddi-texniki bazası daha da möhkəmlənmiş və o, kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri sırasında qabaqcıl yerlərdən birini tutmuşdur.

1926-cı ildə gün ərzində cəmi yarım saat musiqi və xəbərlər verilirdisə, bu gün radiomuz Azərbaycan, ingilis, alman, fransız, rus, ərəb, türk, fars, kürd, ləzgi, talış, gürcü və erməni dillərində gün ərzində 50 saata yaxın veriliş hazırlayır.

Bunun 18 saati birinci proqramın, 19 saati «Araz» proqramının, 8 saati xarici dillərdə verilişlər studiyasının payına düşür. Azərbaycanın 17 rayonunda yerli radio verilişləri fəaliyyət göstərir. 1964-cü ilin oktyabr ayından fəaliyyət göstərən «Araz» radiostansiyasını bu gün nəinki respublikamızda, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda, onlarca xarici ölkələrdə dinləyirlər. Bunu dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrindən aldığımız dinləyici məktubları təsdiq edir.

1993-cü ilin yanvarından «Araz» proqramı ilə Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların – ləzgi, talış, kürd dillərində xəbərlər verilir. Hər həftə bu dillərdə 2 dəfə 15 dəqiqə həcmində veriliş səslənir. Erməni dilində xəbərlər isə həftədə 3 dəfə 20 dəqiqə həcmində efirə çıxır. 1999-cu ilin aprelindən həftədə 2 dəfə 30 dəqiqə həcmində Azərbaycan və erməni dillərində «Vətən» verilişi hazırlanır. Bu proqram regiondakı əsl vəziyyət barədə erməni dinləyicilərinə məlumat vermək məqsədi daşıyır.

Azərbaycan Dövlət Radiosunun özünəməxsus zəngin ənənələri olmuşdur ki, hazırda onlar bu və ya başqa şəkildə xalqımızın milli zəmini üzərində davam etməkdədir. İllərdən bəri Azərbaycan xalqının həyatında, məişətində özünə doğmalılıq qazanan radionun milli inkişafımız, ölməz sənət incilərimizin yaşarlılığı və ölkəmizin hüdudlarından kənarında onların təbliği naminə özünəməxsus xidmətləri olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Bülbül, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Ələsgər Ələkbərov, Hökümə Qurbanova və bir çox başqa sənət korifeylərimiz məhz efirimizin dalğalarında milyonların hafizəsində silinməz izlər qoymuşdur. Fonotekamızın rəflərində qorunub saxlanılan minlərlə zəngin sənət əsərlərimiz radionun qiymətli sərvəti kimi gələcək nəsillərimizin mənəvi xəzinəsi sayılmaqdadır. Bu baxımdan, xalqımızın neçə-neçə görkəmli şəxsiyyətinin yetişməsində, ölkə və dünya miqyasında tanınmasında Azərbaycan radiosu əvəzolunmaz rol oynamışdır.

Bu gün də həmin ənənələr davam etməkdədir. Efirimiz heç bir istedadla biganə qalmır, onların təbliği və tanınması üçün

geniş imkan yaradır.

Respublikamız çox mühüm dəyişikliklər şəraitində yaşayır. Tarixi təcrübələr göstərmişdir ki, bu proseslər heç də asan keçməmiş, müəyyən müddətdə iqtisadi və siyasi çətinliklər yaratmışdır. Bizdə də belədir. Suverenliyin, özünüidarənin mürəkkəb keçid dövrü müxtəlif adamlar tərəfindən müxtəlif cür qarşılır. Nə gizlədək, yaşayışımızdakı çatışmazlıqların, iqtisadi və siyasi ziddiyyətlərin müvəqqətiliyinə inanmayanlar da var. Belə halda adamları qınamaqdansa, onları sabahkı ümidlərə inandırmaq, hardasa, nəyisə izah və təhlil etməyə böyük ehtiyac var. Məhz bu məsələdə radio insanları ovutmaq, onlarda sabaha inam oyatmaqda həlledici rol oynayır.

Radio, hər şeydən əvvəl, xəbər, məlumat və informasiya deməkdir. Dinləyicilər radio dalğalarından çox vaxt məhz informasiya axtarırlar. Ona görə də Azərbaycan radiosu informasiya siyasətinə xüsusi diqqət yetirir. Təsadüfi deyildir ki, bu gün «Xəbərlər» redaksiyası radionun ən böyük strukturu sayılır. Əslində xəbər radionun ilk jurnalist yaradıcılığı forması, onun təməl daşdır. Mövcud olduğu 75 illik tarixi ərzində Azərbaycan radiosu öz verilişlərinə «Xəbərlər» bülleteni ilə başlamış və günə xəbərlərlə də yekun vurmuşdur. Həmin dəyərli ənənə bu gün də davam etməkdədir.

«Xəbərlər» redaksiyasının indiki forma və funksiyasının əsası 1932-ci ildə qoyulmuşdur. Məhz həmin vaxt radioda köhnəlmiş forma olan radioqəzetlər ləğv edilmiş, onun əvəzinə «Son xəbərlər» adlı xəbər buraxılışları efirə çıxmışdır. Moskva radiosunda tətbiq olunan bu yeniliyin ardınca yerlərdə, o cümlədən Azərbaycan radiosunda da bu tip xəbər proqramları yaradılmışdır.

Öz sələfindən – qısa operativ informasiya ilə qeyri-operativ problematik materialları birləşdirən veriliş tipindən fərqli olaraq, «Son xəbərlər»in buraxılışları əvvəldən axıradək, ilk xəbərdən sonuncuyadək operativ informasiya verilişləri kompleksindən ibarət idi. Belə bir formanın yaranması faktının özü veriliş proqramlarında diferensasiya, yəni fərqləndirmə prosesinin gücləndiyindən xəbər verirdi. Həmin vaxtdan etibarən

proqramda radio verilişinin sosial funksiyalarından əsasən biri – informasiya, təbliğati, təşkilati, təhsil, yaxud bədii-estetik verilişlər xüsusilə fərqləndirilirdi.

Radioqəzetə nisbətən «Son xəbərlər» daha çox informasiya tutumuna malik idi və deməli, hər gün radio ilə verilən ictimai-siyasi informasiyaların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Belə bir cəhət də diqqəti cəlb edirdi ki, «Son xəbərlər» informasiyaların operativlik səviyyəsini hiss olunacaq dərəcədə yüksəldirdi, yəni hadisə ilə kütləvi dinləyici auditoriyasının xəbəri eşidib qavraması arasındakı zaman intervalını qısaltırdı. Radionun informasiya xidmətinin işində belə bir qayda möhkəmlənirdi: buraxılışlarda yalnız bu gün, bir az əvvəl və indicə baş verən hadisələr işıqlandırılırdı.

Sonralar radioda «Xəbərlər» redaksiyası çərçivəsində bir sıra yeni verilişlər peyda olsa da, bunların heç biri «Son xəbərlər»in mövqeyini laxlada bilmədi. Həmin yeniliklər ya bu universal formanın daxilində, ya da onunla bilavasitə əlaqədə baş verirdi. «Son xəbərlər»in informasiya məkanını bu şəkildə «inhisar» etməsi sovet radiosunda 1964-cü ilin avqustunadək sürdü. Hərçənd ki, artıq bu dövrdə Qərb radioları informasiya xidmətinin yeni, sərbəst, daha əlvan formalarını nümayiş etdirirdilər. Çox güman ki, həm də bu proseslərin təsiri ilə 1964-cü ildən «Son xəbərlər»lə yanaşı və bir növ ona yardımçı kimi keyfiyyətə daha yeni bir forma – hər gün 24 saat efirdə olan «Araz» informasiya-musiqi proqramı fəaliyyətə başladı. Ümumittifaq miqyasında «Mayak», Azərbaycan radiosunda isə «Araz»ın yaradılması Sov.İKP MK-nın «Radioda informasiyanın yaxşılaşdırılması haqqında» 1964-cü il 24 iyun tarixli qərarı ilə bağlı idi. Daha çox Qərblə informasiya müharibəsini genişləndirməyə təkan verən bu qərarda deyilirdi ki, «Mayak» radioproqramı SSRİ-nin və xarici ölkələrin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında baş verən ən mühüm hadisələr barədə saatda iki dəfədən az olmamaq şərti ilə operativ informasiyalar, günün mövzusunda qısa şərhlər, idman yenilikləri, reportajlar, müsahibələr verməli, daha mühüm xəbərlərin diqqətlə seçilməsi və düşünülmüş təkrarı yolu ilə ölkədaxili və beynəlxalq

həyatın inandırıcı siyasi mənzərəsini yaratmalıdır.

Həmçinin tövsiyə olunurdu ki, «Mayak» simfonik və estrada musiqisinin qısa verilişlərindən, xalq, sovet və xarici ölkələrin mahnılarında, estrada nömrələrindən, qısa hekayələrdən və kompozisiyalardan istifadə etsin. Məhz bu bədii-musiqi lövhələri arasında xəbər buraxılışları efirə çıxmalı idi.

Prinsip etibarilə yeni radioproqramın konsepsiyası məhz beləcə lakonik və dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdi. Əslində də «informasiya üstəgəl musiqi» formuluna xidmət edən bu qərarın məzmununu təkcə 30-35 il əvvəl yaradılmış konkret radioproqramın xüsusiyyətləri yox, həm də müasir radio verilişlərinin inkişafının bir çox ümumi tendensiyaları təşkil edirdi. Hər halda maraqlı bir təzahür – «yaxın və ya uzaq keçmiş»in müasir dövrə təsiri aşkarca duyulurdu. Digər tərəfdən Qərb radiolarının fəaliyyəti, yeniləşməsi də bu sahədə öz sözünü deyirdi.

Azərbaycan radiosunun «Xəbərlər» redaksiyası yarandığı vaxtdan indiyədək formalaşan ənənələr üzərində inkişaf edərək özünün müasir səviyyəsinə gəlib çatıb. Əvvəllər sovet təbliğat və informasiya sisteminin prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən redaksiya yeni şəraitdə dövrün diktəsindən irəli gələn tələblərlə bağlı öz iş üsulunu da təkmilləşdirmişdir.

İnformasiya mənbələrinin həddindən çox olduğu yeni ictimai-siyasi şəraitdə təkcə informasiyaların toplanması deyil, onların seçilməsi və təqdimat forması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər hansı bir informasiya müəyyən təbliğati yük daşıdığından onlar vacibliliyi və maraqlılığını baxımından seçilərək dinləyicilərə təqdim olunur.

Dövlət radiosunun bir qurumu kimi «Xəbərlər» redaksiyası ilk növbədə müstəqil Azərbaycanın daxili və xarici həyatı ilə bağlı hadisə və xəbərləri ön plana çəkir. Təkcə hadisə, tədbir və ya görüşdə hər hansı münasibətlə deyilmiş rəylər işıqlandırılmır, eyni zamanda ən vacib mövzular geniş şərh edilir.

Dövlət müstəqilliyimizin indiki şəraitində informasiya və təbliğatın əsas ana xəttini də dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və milli mənafe baxımından zərərli olan təbliğatın dəf edilməsi

təşkil edir. Redaksiyanın qarşısında duran gündəlik vəzifəsi mənəvi cəhətdən qocalmış təbliğat üsullarının daim yeni və inandırıcı yanaşma tərzilə əvəz edilməsidir. Çünki mənəvi cəhətdən öz dövrünü başa vurmuş təbliğat üsulu bir çox hallarda fayda əvəzinə zərər gətirir. Təbliğatın əvvəlkilərdən fərqlənən yeni üsulu, yeni forması isə daha məntiqli görünməklə bərabər, həm də inandırıcı, daha təsirli olur. Ümumiyyətlə, təbliğatda əsas üsullardan biri əks tərəfin zəif görünən arqumentlərindən istifadə olunmasıdır. Həmin zəif və məntiqsiz dəlillərin qabardılaraq dinləyiciyə çatdırılması istər-istəməz onda lazımi rəyin yaranmasına səbəb olur.

«Xəbərlər» redaksiyasının hazırladığı materiallar əsasən on dəqiqəlik bülletenlərdən, yarım və bir saatlıq informasiya proqramlarından ibarət olduğuna görə həcmindən asılı olaraq onların tərtibatı, əhatə dairəsi, məzmun və ifadə formaları da müxtəlif olur. Son illər, xüsusən son dörd ildə radionun informasiya proqramlarının keyfiyyətcə yaxşılaşması, əhatə dairəsinə görə rəngarəng edilməsi və məzmunca zənginləşməsi istiqamətində mühüm işlər görülüb. Hər şeydən əvvəl daha iri həcmli proqramların tərtibatı müasir informasiya xidmətinin tələblərinə uyğun qurulur. Belə ki, vaxtın həcmindən asılı olaraq, seçilmiş informasiyalar öz əhəmiyyət dərəcəsinə düzülərək onlardan biri və ya bir neçə ən mühümü haqqında lazımi şərhlər hazırlanır. Seçilmiş informasiyanı şərh edənlər əsasən ya mütəxəssislər, ya da məsələyə yaxından bələd olan əməkdaşlar olur. Əgər əvvəlki dövrlərdə iri həcmli informasiya proqramlarından daha çox xəbərlərin əhatə dairəsinin genişliyinə diqqət yetirilirdisə, indi ən vacib xəbərlərin bir və ya bir neçə prizmadan şərhli üstünlük təşkil edir. Həmin informasiya proqramlarında mövzu dairəsinin bütün ənənəvi sahələri əhatə etməsi də əsas prinsiplərdən biri kimi götürülür. Ümumiyyətlə, bir əməkdaşın aparıcı və müəllif kimi məsuliyyət daşdığı informasiya proqramı əslində redaksiyanın əksər əməkdaşlarının birgə əməyinin məhsulu kimi meydana gəlir. Həm səs, həm mövzu rəngarəngliyi isə dinləyicini yormur və onun daha yaxşı qavranmasına şərait yaradır. Əgər əvvəllər yarım, yaxud

da bir saatın əsas hissəsini bir nəfər, yəni proqramın aparıcısı efirdə olurdusa, indi hər rubrikanın və xəbərlər blokunun öz aparıcısı var.

İnformasiya proqramlarında, qısa xəbər bülletenlərində keyfiyyətlə bağlı irəli sürülən tələblərdən biri də çeviklik və operativlikdir.

Radionu digər bütün informasiya vasitələrindən fərqləndirən, yəni ona üstünlük qazandıran əsas keyfiyyət də elə operativlikdir. Radionun texniki və yayım imkanı elədir ki, o hər hansı informasiyanı digər mətbuat vasitələrindən daha tez kütləviləşdirə bilir. Bu səbəbdən də gün ərzində baş verən hadisələrin əsas inkişaf xətti izlənərək dinləyiciyə onun hər hansı mərhələsi barədə müxtəlif variantlarda informasiya çatdırılır. Xüsusən on dəqiqəlik xəbər bülletenləri indi elə formada tərtib edilir ki, həm burada bütün vacib ölkə və dünya hadisələri əhatə olunur, həm də onların hər biri yığcam, lakin məzmunu əhatə edə bilən informasiya yükü daşıyır.

İnformasiya sahəsində çalışan jurnalistlər «xəbər çətin janrdır» ifadəsini tez-tez işlədirlər. Bu sözlərdə böyük həqiqət var. Çünki yaradıcılığın bütün sahələrində olduğu kimi, radioda da böyük mətləbləri qısa formada çatdırmaq böyük məharət tələb edir. Burada dildən, onun leksikasından yerli-yerində istifadə etmək də böyük peşəkarlıq sayılır. Məsələn, sovet dövründə «Danışır Bakı!» sədaları ilə yayılan verilişlərdə sosialist nikbinliyinə köklənən sərt senzuralı xəbərlər oxunub. Təbii ki, zamanın təbliğat məşinının istehsal etdiyi xəbərlərin mahiyyətindən daha çox dinləyicinin ovqatı efirdə səslənən Azərbaycan dili üstündə köklənmiş olurdu.

Yaşlı dinləyicilər sovet quruculuğu illərində Azərbaycan radiosunun efirdəki xidmətini yaxşı xatırlayırlar. Sənaməmizə yazılan o illərdə Azərbaycan radiosu və onun aparıcı redaksiyalarından sayılan «Son xəbərlər» redaksiyası cəmiyyətin bütün çalarlarını özündə pis-yaxşı əks etdirməyə çalışıb, ictimai fikrin formalaşmasında yaxından iştirak edib. İdeoloji əyər-əskikliyə baxmayaraq, Azərbaycan ədəbi dilinin əcnəbi tərkiblərdən təmizlənməsində müstəsna iş görüb.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan radiosunun ölkəmizin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında oynadığı rol böyük araşdırmaların mövzudur və bu sahənin tədqiqatçılarından yetərinə zəhmət tələb edir. Bu gün isə Azərbaycan radiosu milli dövlətimizin nailiyyətlərini təbliğ edir. Ən mühüm ictimai-siyasi hadisələr barədə bütün dünyaya car çəkir.

Xəbər proqramlarında bütün əlamətdar hadisələr rubrikalara çıxarılır. Dəyişən və dəyişməyən rubrikalar dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılır. Bütün bu deyilənlər ötən vaxtlarda çətin-çətin başa gələn bugünkü gerçəkliyimizdir. 1996-cı ildən başlayaraq radioda ardıcıl aparılan struktur və yaradıcılıq islahatları nəticəsində «Xəbərlər» redaksiyasının kollektivi əmək intizamını, yaradıcılıq məsuliyyətini özünün əsas meyarı kimi qəbul edib. İnformasiya sahəsində çalışan əməkdaşlar günün mühüm hadisələri ilə işləyir və onlar cəmiyyətdə gedən sosial-mənəvi və siyasi dirçəlməni konkret formalarda dinləyicilərə çatdırırlar. Bu xəbərlər onu sübut edir ki, bir vaxtlar qururuna xal düşən bu ölkənin vətəndaşı bu gün öz məğrurluğuna qayıdıb, necə deyirlər gördüyü gerçəklikdən, nəhəng quruculuq işlərindən iftixar duyan vətəndaşa çevrilib. Deyirlər böyük yazarların əbədi mövzusu məhəbbət, nifrət və siyasətdir. «Xəbərlər» redaksiyasının baş redaktoru H.Zeynalıoğlu'nun təbirincə desək, «informasiya işçilərinin böyük yazarlardan fərqi budur ki, onların məhəbbətlərinin ünvanı xalqdır, dövlətçilikdir. Nifrətləri dövlətçiliyimizə xəyanət edənlər, siyasətləri isə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin siyasətidir».

Radionun «Xəbərlər» proqramı bədnam dövlət çevrilişlərinə cəhdlər olanda bu xəyanətə Azərbaycan prezidentinin müdrik siyasətini rəhbər tutaraq xalqın qəzəb və nifrətini ifadə edən silsilə verilişlərlə efirə çıxıb.

Radionun «Xəbərlər» redaksiyası öz işini günün ən ümdə hadisə və tədbirlərini işıqlandırmaqla onlar barəsində dinləyici auditoriyasına ətraflı informasiya verilməsi üzərində qurub. Qeyd edim ki, xəbər bülletenləri hazırlanarkən Azərbaycan prezidentinin keçirdiyi görüşlər, müxtəlif ölkələrə səfərləri və

iştirak etdiyi tədbirlər, eləcə də dövlət başçısının fərman və sərəncamları barədə lazımi məlumatların dinləyiciyə operativ çatdırılması diqqət mərkəzində olub.

Redaksiya prezident Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasət sahəsindəki gündəlik fəaliyyətini çevik surətdə işıqlandırmaqla yanaşı onun geniş şərhinə, mahiyyətinin açıqlanmasına xüsusi yer verir. Radio əməkdaşlarının hazırladığı vaxt həcminə görə daha geniş olan «Səhər» informasiya proqramında dövlət başçısının ötən gün ərzində keçirdiyi görüşlərdən və iştirak etdiyi tədbirlərdən, həmçinin Milli Məclisin və onun daimi komissiyalarının iclaslarından müxtəlif səpkili materiallar səsləndirilir. Bunlardan əlavə, dövlət və hökumət səviyyəli hər bir hadisə gündəlik izlənilməklə zərurətdən asılı olaraq, onlar haqqında ətraflı və yaxud qısa şəkildə tərtib edilmiş informasiyalar da gün ərzində müntəzəm olaraq xəbər bülletenlərinə daxil edilir. Redaksiyaların proqramlarında Azərbaycan haqqında, xüsusən də prezident Heydər Əliyevin səfər və görüşlərinin yekunları ilə bağlı xarici ölkələrin mətbuatında dərc edilmiş yazıların şərhinə də geniş yer verilir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin yaddaqalan tarixi səfərlərini kütləvi informasiya vasitələri, politoloqlar, tanınmış siyasətçilər yüksək dəyərləndirir, onu mühüm tarixi hadisə kimi səciyyələndirirlər. Ölkə başçısının hər bir tarixi rəsmi səfərinin yekunlarına aid müntəzəm məlumatlar, xəbərlər və şərhlər verilir.

«Xəbərlər» proqramı cəmiyyətin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatındakı hadisələri əks etdirməklə bərabər, ölkənin gələcək inkişaf istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin təbliğinə də geniş yer verir. Xüsusən dövlət başçısının yanında keçirilmiş mühüm iqtisadi və sosial problemlərlə bağlı ümumrespublika müşavirələrində qarşıya qoyulan vəzifələrə aid rubrikalar yaradılmaqla yerlərdə görülən işlərin gedişi müntəzəm işıqlandırılır. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin hər bir müşavirədə müvafiq qurumların rəhbərlərinə verdiyi tapşırıqlar daim diqqət mərkəzində saxlanmaqla və

xatırladılmaqla onların yerinə yetirilməsinin vacibliyi ön plana çəkilir. Redaksiya ölkə həyatının ayrı-ayrı sahələrində müşahidə edilən problemlər, müxtəlif vəzifə sahiblərinin işindəki nöqsanlar, xalqın və dövlətin mənafeyinə zidd olan, eləcə də ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxaran amillər barədə tənqidi materiallara da öz proqramlarında müntəzəm yer ayırır. Xüsusən bazar iqtisadiyyatına keçid prosesini ləngidən ayrı-ayrı amillər, inkişafa mane olan köhnə münasibət formaları tənqid edilməklə öz qurumlarının fəaliyyətinə kömək göstərilməsi istiqamətində materiallar, şərhlər və təbliğat xarakterli müsahibə və söhbətlər də il ərzində proqramlarımızın diqqət mərkəzində olur.

Xalqımızın milli bayramları və tarixi hadisələr proqramlarımızda tək-cə informasiya ilə xatırlanmır. Bu hadisələr hər dəfə özünün redaksiya şərhini, mütəxəssis təhlilini, ağıllı müsahib təsdiqini tapır. Məsələn, əgər əvvəllər 20 Yanvar faciəsinə tək-cə yas mərasimi kimi baxırıdığsa, artıq faciənin 7-ci ildönümü ilə bağlı Azərbaycan prezidentinin sərəncamından sonra radio dinləyici ilə əsl həqiqətin dili ilə danışmağa başladı. Bu, o həqiqət idi ki, 20 Yanvar faciəsində günahkar olan tərəflər əslində məsuliyyətdən kənar qalmışdı. Amma Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin böyük səyi və qətiyyəti sayəsində xalq özümüzə qənim kəsilənləri tanıya bildi. Nəhayət, xalq qan yaddaşı olan 20 Yanvara «Azadlıq uğrunda mübarizlər günü» kimi baxdı.

Bu mövzular radionun «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyasının hazırladığı verilişlərdə də öz geniş ifadəsini tapır. Onlar həm keyfiyyət, həm mövzu, həm də ideya baxımından on il əvvəlki verilişlərdən köklü surətdə fərqlənir. Əvvəllər marksizm-leninizm ideyalarını təbliğ edən və «Təbliğat» baş redaksiyası adlanan bu qurum indi fəaliyyət istiqamətini tamamilə dəyişib. Qısaca onu deyək ki, Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu prosesində daxili və xarici siyasətdə qazanılan uğurlar Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən sayılmasına, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına imkan verir. «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyası da bu tarixi

dövrədə öz məsuliyyətini dərk edərək, ölkəmizdə və dünyada geniş ictimai-siyasi prosesləri yaxından izləyir, onun mahiyyətinin, siyasi və ictimai əhəmiyyətinin dinləyicilərə vaxtında çatdırılmasına xüsusi diqqət yetirir.

Təbiidir ki, ilk öncə respublika prezidenti Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasətinin təbliği, izahı, prezidentin müşavirələrindəki çıxışlarından, sərəncam və fərmanlarından irəli gələn vəzifələr, aparılan islahatlar, bu islahatların hazırlanıb uğurla həyata keçirilməsində ölkə rəhbərinin rolunun daha dolğun işıqlandırılması önə çəkilir. «Xalqa bağlıslanan ömür», «Vətəndaş», «Müstəqilliyimiz əbədidir», «Aktual söhbət», «Böyük islahatçı» kimi verilişlərin efirə çıxması redaksiya və onun əməkdaşlarının zamanın, günün nəbzini tuta bilmək söylərinin və yeni yaradıcılıq axtarıqlarını cəmiyyətdə gedən proseslərlə uyğunlaşdırmaq bacarıqlarının nəticəsidir. Son illər ərzində mövzu seçmək, onu siyasi prizmadan obyektiv təhlil etmək sahəsində daha çox sərbəstlik əldə edən jurnalistlər yeni-yeni məzmunlu verilişlər hazırlayaraq dinləyici auditoriyasına təqdim edirlər. Mart, oktyabr dövlət çevrilişlərinə cəhd, 1993-cü ilin iyun hadisələri, 20 yanvar, 15 iyun və digər tarixi məqamlarla bağlı «Qəsd», «1993-cü il: Lənkəranın həyəcanlı yayı», «Xəyanət», «Qurtuluş», «Qayıdış», «Mart dərsi», «İbrət dərsi», «Qanlı yanvar» və bu kimi silsilə verilişlər fakt və hadisələrə jurnalistin fəal, sərbəst, obyektiv münasibətinin və müasir dinləyici auditoriyasının tələblərinə yaxından bələd olmalarının məhsuludur.

Dolğun nəzəri biliyə və həyatı təcrübəyə malik jurnalistlərimiz Sədaqət Turabova, Almaz Cəfərova, Həbil Ələkbərli dinləyicilərin rəğbətini qazanan, uzunömürlü verilişlərin müəllifidirlər. Altıncı ildir ki, həftədə bir dəfə birbaşa efirə yayımlanan «Respublika» ictimai-siyasi proqramı, inamla demək olar ki, məhz yeni həyatın tələblərinə cavab verən verilişlərdəndir.

Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsi tarixinin ayrı-ayrı mərhələləri, tariximizin qaranlıq səhifələri, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaradılması və süqutu, torpaqlarımızın

parçalanması ilə nəticələnən Gülüstan və Türkmənçay sülh müqavilələri, daşnaklar və bolşeviklər tərəfindən törədilən 1918-ci il mart qırğınları, repressiyaya, deportasiyaya məruz qalmış soydaşlarımızın taleyi də diqqətdən kənar qalmayıb. «Yaddaş», eləcə də həftədə bir dəfə efirə çıxan «Dövrən» proqramında bu mövzulara dönə-dönə qayıdılır və qayıdılacaq.

1988-ci ildə başlayan xalq hərəkatı xalqın öz yaddaşına qayıdıışı, milli-mənəvi dəyərlərin oyanışı idi. Həmin günlərə, həmin günlərdən ötən yaxın on ildə baş verənlərə dönüb baxmağa, keçənləri bir daha təhlil etməyə ehtiyac var. Biz həm də XXI əsrin astanasında dayanmışıq. XXI əsrə nə ilə gedirik; XX əsrdə nələr itirdik, nələr qazandıq? Buraxdığımız səhvləri bir daha təkrar etməmək üçün bu suallara cavab axtarmalıyıq. «Ərəfə» verilişi məhz bu məqsədlə dinləyicilərin görüşünə gəlir.

Əsrin sonunda Ermənistan tərəfindən məcburən cəlb edildiyimiz müharibə, işğal olunmuş şəhər və kəndlərimiz, milyondan çox qaçqınımız, didərginimiz Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən xarici qüvvələrin məkrli niyyətinin nəticəsidir. Tarix təkrar olunur. Dostu düşməndən ayıra bilməyənlərin, düşmən qarşısında əliyalın qalıb öz tarixini unudanların, tarixin acı dərslərindən nəticə çıxarmayanların qismətinə acı fəlakət düşür. «Qürbətə qalan vətən», «Yurd bizi çağırır», «Unutsaq, unudarlar», «Sənədlərin dili ilə» verilişlərində itirdiyimiz yurd yerləri xatırlanır, gözü yolda qalan torpaqlarımıza qayıtmaq inamı təlqin olunur. «Xudafərin» verilişində Güney Azərbaycanının şəhərləri, mədəni abidələri barədə ətraflı məlumat verilir. Son günlərdə fəaliyyətə başlamış «Vətən» studiyası Azərbaycan və erməni dillərində Azərbaycan həqiqətlərini Qarabağ ermənilərinə çatdırmağa çalışır. Onlara müharibənin mənasızlığını, Azərbaycanın onun ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən, milliyyətindən asılı olmayaraq, hər bir şəxsən vətəni olduğu fikrini aşılrayır.

XX əsrin sonlarında xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatında, Azərbaycanda müstəqil, hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində baş verən dəyişikliklər, qazanılan nailiyyətlər «Dönüş», «Başlangıç», «Qərar və icra» veriliş-

lərində öz əksini tapır. «Qanun» radio jurnalı qanunların aliliyinə, vətəndaşların hüquqlarının qorunmasına, «Radio hüquq məsləhətxanası» isə qanunların, prezidentin fərman və sərəncamlarının izahına, təbliğinə həsr edilir, dinləyici sualları cavablandırılır.

«Parlament saati», «Cəmiyyət və ziyalı», «Sözardı», «Pillə», «Dünya», «Keçid dövrü: özəlləşdirmə», «Baxış bucağı» və s. verilişlərdə də ölkəmizin ictimai-siyasi həyatı müxtəlif yönümlərdən işıqlandırılır.

Dövrə, zamanla ayaqlaşmaq, ölkəmizdə və dünyada gedən proseslərə daha dərindən nüfuz etmək üçün radionun «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyasının kollektivi daim yaradıcılıq axtarışları aparır.

Radio ənənəvi olaraq tamaşaçı auditoriyasının xarakterinə, sosial diferensiasiyaya uyğun proqramlar hazırlayır. Radionun strukturunda kiçikyaşlı uşaqlar, məktəblilər üçün ayrıca verilişlərin mövcudluğu faktıdır. Lakin heç bir mübaligəyə yol vermədən qeyd etmək olar ki, onların arasında gənclər üçün verilişlər öz tematikası, forması və dinləyici auditoriyası ilə əlaqəsi baxımından çox fərqlənir. Doğrudur, radionun tarixində gənclər üçün proqramlar həmişə öz orijinallığı ilə seçilmişdir. Məsələn, vaxtilə «Gənclik» baş redaksiyasının xətti ilə efirə çıxan «Gəncliyin gecə proqramı», «Gənclik dalğası», «Natəvan qızlar klubu» və s. proqramları dinləyicilərə təsirli, duyğulu, unudulmaz efir dəqiqələri bağışlayırdı.

Bu gün redaksiya «Gənclik və idman» adı ilə fəaliyyət göstərir. Son illərin gərgin siyasi-ictimai olayları, ölkə gəncliyinin şüur və dünyagörüşündəki kəskin təbəddülət, şübhəsiz, redaksiyanın iş sisteminə, onun strukturuna və təbii ki, verilişlərin ideya istiqamətinə də öz təsirini göstərib.

Dövrün, zamanın tələbini, əhval-ruhiyyədəki təlatümü, gəncliyin mənəvi dəyərlərə yeni münasibətini, eləcə də demokratiya yollarındakı axtarışlarını nəzərə alaraq «Gənclik» redaksiyasının strukturu da yenidən quruldu və özündə «Yaradıcı gənclik», bir də «Gənclik və demokratiya» adlanan şöbələri birləşdirdi.

Təbii ki, yeni dövrün və yeni strukturun yeni proqramları dünyaya gəlməli idi. Redaksiya kollektivi artıq dönən çarxı, dəyişən vaxtı, müstəqil Azərbaycanın sabahına aparan yolları nəzərə alıb efirə üç veriliş çıxardı: «Vaxt», «Yol», bir də «Qız qardaşım» verilişi. Məsələyə bu cür yanaşma tezliklə bəhrəsini verdi və az sonra yeni dövrün yeni dinləyicilərinin məktublar axını başlandı. Bu, redaksiyanın ilk uğurları idi. Amma tezliklə bu veriliş adlarının özü də qulaqları döyməyə başladı. Bir ayda efirə «Vaxt» və «Yol» sözlərini nə qədər səsləndirmək olardı? Bunu nəzərə alan jurnalistlər həmin verilişlərdəki mənaca çox tutumlu rubrikaları ayrıca verilişlərə çevirməyə başladılar və bu eksperiment özünü doğrultdu. Beləliklə, Azərbaycan efirinə bu gün minlərlə dinləyicinin maraqla dinlədiyi, bəzən hətta iştirakçısı, müəllifi olduğu «Yuva», «Dan yeri», «Mövqə», «Çevrə», «Gənc diplomat», «Çərxi-fələk», «Duyğu», «Səbəb», «Haydı, irəli!», «Haydı, idman!», «Tələbələn», «Axtarış» proqramları gəldi.

1996-cı ildən isə bu verilişlərdə mövzuların yığcamlaşdırılması və daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi istiqamətində son dərəcə səmərəli dəyişikliklər baş verdi. Redaksiyanın xətti ilə efirə çıxarılan 45-50 dəqiqəlik uzun-uzadı, çox vaxt dinləyicini darıxdıran proqramlar, ənənəvi verilişlər öz yerini 20-30 dəqiqəlik verilişlərə verdi. Ehtiyatda qalan dəqiqələr əsasında hər həftə efirə çıxan yeni bir proqram – «Axtarış» adlı yeni veriliş meydana gəldi. Bu verilişlərdə iqtisadi məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Bu da təsadüfi deyil. Hələ tarixdən bəllidir ki, hər bir dövlətin taleyini tarix boyu iki əsas amil müəyyən edir. Bunlardan biri qüdrətli ordudursa, digəri güclü iqtisadiyyatdır. Zəngin mənəvi dünyası, böyük tarixi ənənələri olsa belə, əgər hər hansı dövlətin güclü iqtisadiyyatı yoxdursa, onun dünya dövlətləri arasında güclü nüfuz qazanacağı şübhə altındadır. Güclü iqtisadiyyat isə ölkənin müdafiə qabiliyyəti, onun əhalisinin xoş güzəranı deməkdir. Bu mənada redaksiyanın «Yeni üfqlər» verilişi də respublikamızın iqtisadi həyatını əks etdirən maraqlı bir proqramdır. Onu da deyim ki, veriliş

Gənc İqtisadçılar Birliyi üzvlərinin iştirakı və köməkliyi ilə hazırlanır. Verilişin hər sayında zəngin təməli və güclü gələcəyi olan iqtisadiyyatımızın keçdiyi inkişaf yolu işıqlandırılır.

Müstəqil dövlət quruculuğu yolunda təhsil və elmin gərəkliliyini, onun bənzərsiz rolunu izah etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki təhsil cəmiyyətin işığı, elm sabahıdır. Hələ vaxtilə milli mətbuatımızın bünövrəsini qoymuş Həsən bəy Zərdabi xalqı maariflənməyə, elm sahibi olmağa çağırırdı. O, «əgər özgə millətlərin əsarətinə düşmək istəmiriksə, gərək elm öyrənək» – deyirdi.

Təhsil hər bir ölkənin vətəndaşını formalaşdırır, millətin tərəqqisini təmin edir. Bu gün hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunun da yolu məhz elmdən, təhsildən keçir. Müdrik prezidentimiz H.Əliyevin təbirincə desək: «Əgər hər bir ölkənin vətəndaşı öz hüquqlarını anlayarsa və qoruya bilərsə, ən kiçik dövlətlər belə böyük məmləkət qədər qüdrətli olar».

Təhsil mənəviyyat və əxlaq aşılayır, elm isə alimlər, dövlət və siyasi xadimlər yetişdirir. Göründüyü kimi, təhsilin və elmin qarşısında qlobal problemlər durur.

Qərb filosofu Uytxed yazır ki, ümumi təhsil insanlara fəlsəfi dünyagörüşü aşılamasa, demokratik cəmiyyət heç bir nailiyyət əldə edə bilməz. Məhz belə bir ehtiyacdən biz 1999-cu ildə Azərbaycan radiosunda struktur dəyişkənliyi apardıq və radionun 74 illik tarixində ilk dəfə «Təhsil və elmi-kütləvi proqramlar» redaksiyası yaratmağı qərara aldıq.

Bu vaxta qədər Azərbaycan radiosunda təhsilin və elmin təbliği, onun qarşısında duran problemlərin təhlili plansız, qeyri-ardıcıl və systemsiz aparılırdı. Bu da təbii ki, lazımı səmərəni vermirdi. İndi ayda 18 saat həcmində efirə çıxan redaksiya 25 adda veriliş hazırlayır. Həftə ərzində dinləyicilərə 10 adda proqram təqdim edir. Verilişlərin mövzu və əhatə dairəsi isə çox genişdir.

Bu gün ölkəmizdə təhsil islahatı aparılır. Yeni təhsil proqramı fəaliyyətdədir. Sovet təhsil sistemi milli təhsil sistemi ilə əvəz olunur. Milli təhsil proqramının müxtəlif istiqamətlərini geniş şəkildə işıqlandırmaq üçün redaksiya müxtəlif

adlarda maraqlı verilişlər hazırlayır. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək. Məsələn, «Təhsil islahatı: problemlər, vəzifələr» verilişi ardıcıl olaraq populyar bir dildə ölkəmizdə yeni təhsil sistemi barədə söz açır. «Sabaha pəncərə», «İmtahan», «Zaman və biz» proqramları da bu qəbildəndir. «Müəllim otağı» verilişində təhsilin operativ məsələlərinə xüsusi yer verilir. Təhsil Nazirliyinin kollegiyasında və müşavirələrində müzakirə olunan bütün mövzular bu verilişlərdə öz dolğun əksini tapır.

Redaksiya Vətən elminin, Vətən tarixinin, ana dilimizin öyrədilməsinə və təbliğinə də xeyli efir vaxtı ayırır. Bu silsilədən olan «Vətən elmi: dünən, bu gün», «Elm xadimlərimiz», «Azərbaycan elmi XXI əsrdə», «Tariximizin izi ilə», «Tarix: faktlar, həqiqətlər», «Azərbaycan: tarixi yaddaşımız» verilişləri dinləyicilərdə xüsusi maraq doğurur. «Abidələrimiz» verilişində Respublika Elmlər Akademiyası, onun aparıcı elmi-tədqiqat institutları, mütəxəssislər, tarixçi alimlər mikrofon qarşısına dəvət olunur. Bəşər elminə layiqli töhfələr verən Azərbaycan elminin təbliği də redaksiya əməkdaşlarının diqqət mərkəzindədir. Hüquqi biliklərin təbliği və müstəqil dövlətçiliyimizə məhəbbət hissinin aşılması da elm, bilik yayan verilişlərdən qırmızı xətt kimi keçir. Bu mənada «Dövlətçilik» elmi-kütləvi proqram, «Şəxsiyyət və zaman», «Yeni yüz il», «Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr» kimi verilişlər olduqca parlaq ideyalara xidmət nümunəsidir. Bu növ verilişlərdə icra, qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti, eləcə də Nazirlər Kabineti, güc strukturları, bayrağımız, himnimiz, dövlət dilimiz, gərbimiz haqda geniş söhbət açılır.

Elmi-kütləvi proqramlarda tarixi hadisələrə xüsusi diqqət yetirilir və bu münasibətlə silsilə verilişlər hazırlanır. Məsələn, «Dədə Qorqud – 1300», «Osmanlı imperatorluğu – 700», «Şuşa – 250», «Naxçıvan Muxtar Respublikası – 75» verilişləri bu qəbildəndir.

Redaksiya müraciət etdiyi bütün mövzularda dünənimiz, bu günümüz və sabahımız ideyasının təbliğinə ciddi fikir verir. Təhsilimiz, tariximiz, mənəviyyatımız, dövlətçiliyimiz hardan gəlir, bu gün necə görünür və sabaha nə aparırıq?

DÜNYA BİZİ EŞİDİR...

YUNESKO XXI əsri «təhsil əsri», BMT isə «mədəniyyətətlər əsri» elan edib. Deməli, milli təhsilimizin dünyəvi təhsillə, milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyətilə inteqrasiyası verilişlərdə öz geniş əksini tapmalıdır. Hazırda redaksiya əməkdaşları bu istiqamətdə yeni layihələr üzərində çalışırlar.

Redaksiya yeni yaransa da o, efiərdə səslənən maraqlı verilişləri ilə dinləyicilərin rəğbətini qazanmışdır. Çünki təhsil strategiyamızın, tarixi həqiqətlərimizin, milli-dini dəyərlərimizin, cəmiyyətimizi düşündürən əxlaq-mənəviyyat məsələlərinin müzakirəsi, dövlətçilik təfəkkürü, qanunlara hörmət, azərbaycançılıq, müasirlik, vətəndaşlıq, Vətən qarşısında borc, fiziki və mənəvi sağlamlıq məsələləri radiomuzun 1999-cu ildə yaradılmış «Təhsil və elmi-kütləvi proqramlar» redaksiyasının hazırladığı verilişlərin qayəsini təşkil edir.

Dinləyicilərin dünyagörüşünün artırılmasında, onların estetik zövqlərinin formalaşmasında ədəbiyyat, incəsənət və musiqi verilişləri də mühüm rol oynayır. Həmin verilişlərin dil xüsusiyyətlərini təhlil edəcəyimiz sonrakı bölmədə bu məsələyə toxunacağıq.

Pifaqorun şagirdləri səsi sözdən qədim hesab edirdilər. Radio-jurnalistlər də öncə yazacaqları sözün səsini eşidir, həmin səsi sözə çevirir, sonra onu səsli variantda efiərdə çıxarırlar. Radiojurnalistlər, diktör və reportyorlar efiərdən səsi eşidilən, amma üzü görünməyən «igidlər»dir. Onlar öz dinləyicilərinə hər şey haqqında – siyasət, iqtisadiyyat, mənəviyyat, mədəniyyət, bir sözlə, müasir həyatımıza dəxli olan hər şeydən söhbət açırlar. Bu söhbətin əsas leytmotivi isə Müstəqillik, Dövlətçilik, Azərbaycançılıq və Azadlıqdır.

Həmin müqəddəs anlayışlar və onların təbliği təkcə respublikamızın ərazisinə yayılan verilişlərdə deyil, Azərbaycanndan xarici ölkələrə yayılan radio proqramlarında da əsas yer tutur.

Radio yarandığı gündən təkcə dinləyiciləri üçün deyil, xarici dövlətlər üçün də xüsusi məqsədli verilişlər yaymış, ideoloji-təbliği iş aparmışdır... İlk dəfə Almaniya, İtaliya, Böyük Britaniya radioları İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində Avropada ictimai rəyə təsir etmək üçün «xarici dil»də danışmağa başlamışdır.

Azərbaycan radiosu ilk dəfə beynəlxalq efiərdə 1941-ci ilin avqustunda çıxmışdır. Bu, mühüm, zəruri ehtiyacdən irəli gəlmişdir. Çünki Almaniyanın SSRİ-yə qarşı başladığı işğalçı müharibə Moskvadan həm ölkə daxilində, həm də sərhəd olduğu qonşu dövlətlərdə ideoloji-təbliği işini qüvvətləndirməyi tələb edirdi. Buna görə də Avropa ölkələrinin verilişlərinin ümumi həcmi artıran Ümumittifaq radiosu ölkənin Cənub cinahında bu işi Azərbaycan radiosunun öhdəsinə qoydu. Hələ 1941-ci ilin iyulunda Türkiyəyə və İrana sınaq verilişləri keçirildi. Nəhayət, avqustdan beynəlxalq dalğalarda «Bakının səsi» eşidildi. Həmin il avqustun 25-də artıq iki ölkə arasında bağlanmış müqavilənin 6-cı bəndinə uyğun olaraq sovet qoşunları İran ərazisinə daxil olmuşdu. Zahirən İran tərəfdən arxayın olan SSRİ Türkiyədən çox ehtiyatlanırdı. Ona görə də Türkiyəyə və İrana yayılan verilişlərdə faşizmin bütün dünya, eləcə də region üçün törətdiyi təhlükədən geniş söhbət açılırdı. Bundan başqa, «Bakının səsi» ilə sovet məlumat bürosunun xəbərləri, cəbhədəki həqiqi vəziyyət barədə informasiyalar verilir və sovet xarici siyasəti təbliği olunurdu. Müharibədən sonra isə bu radio uzun müddət dörd dildə – Azərbaycan, türk, fars və ərəb dillərində verilişlər hazırlayaraq sovet həyat təzi və sosializmin üstünlüklərini təbliği etmişdir.

Ölkəmiz müstəqillik qazandığı gündən Beynəlxalq Azərbaycan radiosunun da ideoloji məramı kökündən dəyişdi. Çünki Azərbaycan beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildikdən sonra onu dünyaya tanımaq, xalqımızın zəngin tarixi, qədim mədəniyyəti haqqında söhbət açmaq, müstəqillik dövrünün nailiy-

yətləri haqqında danışmaq zərurəti meydana çıxmışdır. Ona görə də indi verilişlərdə xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixindən, dövlət quruculuğumuzun uğurlarından, cəmiyyətimizdəki demokratik dəyişikliklərdən, qədim tariximizdən, mədəniyyət və incəsənətimizdən bəhs edən verilişlər üstünlük təşkil edir. Əlbəttə, Qarabağ müharibəsi, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü ifşa edən siyasi şərhlər də «Azərbaycanın səsi» radiosunun daimi mövzularındandır.

Azərbaycan həqiqətlərini yalnız Şərq ölkələrinə çatdırmaqla dünya miqyasında düşüymüz informasiya mühasirəsini yarmaq barədə düşünmək mümkün deyildi. Zamanın özü tələb edirdi ki, müstəqil Azərbaycanın dünənini, bu gününü daha geniş məkana, dünyanın ən işlək dillərində Avropa ölkələrinə çatdırmaq lazımdır. Elə bu həqiqətin hökmüylə 1992-ci ilin 26 noyabrından başlayaraq Beynəlxalq radionun nəzdində daha dörd dildə – ingilis, fransız, alman və rus dillərində şöbələr fəaliyyətə başladı. Beləliklə, Beynəlxalq radio orta və qısa dalğalarda gün ərzində 8 dildə dünya efirinə çıxdı. Gündəlik efir həcmi isə 8 saatdan çoxdur və güman olunur ki, Beynəlxalq Azərbaycan radiosunun 200 milyondan çox potensial dinləyicisi vardır. Hazırda dünyanın qırxdan çox ölkəsindən bu radionun ünvanına yüzlərlə məktub gəlir. Əgər Qarabağ hadisələrindən əvvəl dinləyicilərdən alınan məktublarda əsasən respublikamızda təhsil sistemi, tibbi xidmət, sosial imkanlar, xarici ölkələrlə Azərbaycanın bilavasitə iqtisadi, elmi, mədəni əlaqələri və bunlara bənzər məsələlər haqqında suallar verilirdisə, Azərbaycanın müstəqilliyini elan etməsi, ermənilərin Azərbaycana torpaq iddiaları dinləyici məktublarının məzmununu tamamilə dəyişib. Hazırda məktub müəllifləri Azərbaycanın müstəqilliyini alqışlayır, ölkəmiz barədə çox şeylər öyrənmək istəyir və Ermənistanın təcavüzkar siyasətini pisləyirlər.

Dünənə qədər planetimizin xəritəsində SSRİ-nin qırmızı rəngə boyanmış ərazisi içində itib-batan Azərbaycan bu gün müstəqil bir qurum kimi dünyada müstəqil xarici siyasət yeridir. Bu gün o, Qafqazda iqtisadi cəhətdən ən güclü ölkə, Qərblə

Şərqi birləşdirən mühüm strateji nöqtədir. Təsadüfi deyildir ki, qədim «İpək yolu»nun dirçəldilməsi ideyasının gerçəkləşdirilməsinə məhz Azərbaycan Respublikası başçılıq edir. Ölkəmiz təkcə neft diyarı deyil, həm də zəngin mədəniyyət ocağıdır. Bunlar barədə bütün dünyaya informasiya vermək, tarixi nailiyyətlərimizi təbliğ etmək missiyası «Azərbaycanın səsi» radiosunun üzərinə düşür. Bu tarixi vəzifəni yerinə yetirən radio öz işini iki istiqamətdə qurmuşdur:

1. Şərq ölkələrinə yayımlanan verilişlər (ərəb, fars, türk, Azərbaycan dillərində).

2. Qərb ölkələrinə yayımlanan verilişlər (ingilis, alman, fransız, rus dillərində).

I. Şərq ölkələrinə yayımlanan verilişlər türk və fars dillərində başlanmış, 50-ci illərin ortalarında isə bu siyahıya ərəb və Azərbaycan dillərində verilişlər də əlavə olunmuşdur. Bütün ərəb ölkələri, Türkiyə və İran dinləyiciləri bu verilişlərdə ölkəmizin müasir həyatı ilə, Azərbaycanda baş verən mühüm hadisələrlə, Azərbaycan həqiqətləri ilə tanış olur, ölkələrimiz və xalqlarımız arasındakı dostluq münasibətlərini, əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmə istəklərini ifadə edirlər. Məsələn, hazırda ərəb ölkələrində Azərbaycana maraq çox böyükdür. Bunu şöbənin ünvanına ərəb ölkələrindən, xüsusən İraqdan, Suriyadan, İordaniyadan, Misirdən, eləcə də Avropa və Amerikada yaşayan ərəb dinləyicilərindən gələn məktublar təsdiqləyir.

1988-ci ildən bəri, yəni ermənilər Dağlıq Qarabağ problemini süni şəkildə ortaya atdıqdan sonra ərəb şöbəsinin qarşısında duran əsas məqsəd bu problemin əsl səbəbləri, Dağlıq Qarabağın tarixi, ermənilərin bu məntəqəyə gəlmə tarixləri barədə dinləyicilərə konkret tarixi mənbələr əsasında dolğun məlumat vermək olub. Bu mövzuda verilişlərlə yanaşı dinləyicilərə göndərilən əyani vasitələrlə də redaksiya əməkdaşları sübut etməyə çalışmışlar ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın qədim torpağıdır, ermənilər həmişə Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən də Dağlıq Qarabağa, Naxçıvana göz dikiblər, bu torpaqları ələ keçirmək üçün ən çirkin vasitələrə əl

atıblar. Bir məsələ də həmişə vurğulanıb ki, ermənilərin dənizdən-dənizə «Böyük Ermənistan» xülyasında təkcə Azərbaycan torpaqları deyil, şərqin digər ölkələrinin, eləcə də ərəb ölkələrinin tarixi ərazilərinə də geniş yer verilib. Məsələn, konkret sənədlərlə göstərilir ki, ermənilər Suriya, İraq, Livan və digər ərəb ölkələrinin bir sıra şəhər və kəndlərinin də guya vaxtilə Ermənistan ərazisi olduğunu iddia edirlər. Təbii ki, ərəb dinləyicisi belə faktlara biganə qalmır. Qonşu Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı təcavüzkarlıq və düşmənçilik siyasətinin respublikamız üçün acı nəticələrini dinləyicilərə daha təsirli və inandırıcı şəkildə çatdırmaq üçün Bakıda təhsil alan ərəb tələbələrinin, respublikamızda fəaliyyət göstərən diplomatik korpusların, mədəniyyət və xeyriyyə cəmiyyətləri əməkdaşlarının çıxışlarına müntəzəm olaraq geniş yer verilir. «Ərəb diplomatları qonağımızdır» kimi verilişlərdə çıxış edən ərəblər öz həmvətənlərinə Azərbaycanın bugünkü həqiqətləri barədə məlumat verirlər.

1993-cü ilin ortalarından, yəni Heydər Əliyev xalqın istəyi ilə Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkəmizin həyatında müsbət mənada baş verən dəyişikliklər, çox düzgün, uzaqgörən daxili və xarici siyasət, bu siyasət nəticəsində Azərbaycanın dünya şöhrətinin artması, Azərbaycanı dəstəkləyən ölkələrin sayının çoxalması da ərəb ölkələrinə olan verilişlərin əsas mövzularıdır. Son illər ərəb mətbuatında da Azərbaycan həqiqətləri barədə yazılar dərc olunur. Həmin yazılar müntəzəm olaraq «Ərəb mətbuatında Azərbaycan mövzusu» rubrikası altında efirdə səsləndirilir.

Ərəb dilində olan verilişlərin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycanla ərəb ölkələri arasında tarixi əlaqələri göstərmək, qədim dostluğumuzu nümayiş etdirməkdir. Bu cəhətdən «Ərəb səyyahları və coğrafiyaşünasları Azərbaycan haqqında», «Əbədi məskəni ərəb ölkələri olan Azərbaycan şairləri», «İslam sivilizasiyası Qafqazda» və digər silsilə verilişləri xüsusi qeyd etmək olar.

Azərbaycan qədim tarixə malik olduğu kimi, qədim mədəniyyətə, ədəbiyyat və incəsənətə də malikdir. Ərəb

dinləyiciləri Azərbaycan musiqisinə xüsusi maraq göstərirlər. Elə bir dinləyici məktubu yoxdur ki, orada Azərbaycan musiqisindən söz getməsin, bu və ya digər müğənninin ifasında musiqi sifariş edilməsin. Dinləyicilərin istəyini nəzərə alaraq verilişlərimizdə Azərbaycan bəstəkarlarının, müğənnilərinin həyat və yaradıcılığına xüsusi fikir verilir. Ümumiyyətlə, hər həftə efirdə səslənən «Dinləyicilərlə bir yerdə» verilişində əsasən dinləyici məktubları araşdırılır, onları maraqlandıran suallara cavab verilir, dinləyicilərin istək və arzularından söhbət açılır.

Fars dilində olan verilişlərdə də xeyirxah məqsədlər güdülür. İlk növbədə bu proqramlar Azərbaycan-İran əlaqələrinin inkişafına yardımçı olan vasitələrdən biridir. Əvvəllər sosialist gerçəkliklərini yayan fars dilində verilişlər Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan həqiqətlərini Arazın o tayına yayan kütləvi informasiya mənbəyinə çevrildi. Bu verilişlərdə siyasi-iqtisadi məsələlərlə yanaşı humanitar əlaqələr sahəsində iki ölkənin əməkdaşlığına geniş diqqət yetirilir. Məsələn, Azərbaycan qaçqınlarının məskunlaşdığı çadır şəhərciklərinə İran dövlətinin yardımı, həmçinin Azərbaycan dövlətinin İrana göstərdiyi humanitar yardımlar barədə söhbət açılır. Azərbaycan zəvvarlarının İranın müqəddəs dini ocaqlarına ziyarəti də yaddan çıxarılmır.

Əməkdaşlar Azərbaycanın mədəni həyatının işıqlandırılması zamanı Azərbaycanın yazıçı və şairləri haqqında məlumatlara, Azərbaycan musiqi sənəti haqqında silsilə söhbətlərə, incəsənət ustalarımızın İrandakı çıxışlarına, təşkil olunan sərgilərdən reportajlara üstünlük verirlər. Bütün bunlarla yanaşı fars dilində olan verilişlərdə iki ölkə arasında mövcud əməkdaşlığın bütün sahələrini əks etdirən yazılar, İran mətbuatında Azərbaycana dair yazılara cavablar da öz əksini tapır.

Ümumiyyətlə, verilişlər fars dilində olsa da, dinləyicilərin əksəriyyəti İranda yaşayan azərbaycanlılardır. Bu barədə bir qədər sonra geniş söhbət açacağıq. Hələlikse onu deyə bilirik ki, hazırlanan proqramlarda Arazın həm bu tayındakı, həm də o tayındakı problemlər qaldırılır, onların çözülməsi yolları

araşdırılır və nəticənin çıxarılması dinləyiciyə həvalə olunur. Bu qəbildən olan proqramlar sırasına «Bizim müsahibə», «Studiyamızın qonağı», «Dalğalarda görüş» kimi verilişləri də şamil etmək olar.

Cənubdakı soydaşlarımızı nəzərə alaraq fars dilində «Soydaşlarımız xaricdə», «Anadilli dərgilərimiz» silsiləsindən olan verilişlər də hazırlanır və bu proqramlarda Arazın o tayındakı soydaşlarımızı düşündürən məsələlərə toxunulur. Təbii ki, dil məsələsi verilişlərin ana xəttini təşkil edir. Ana dilini sevmək, sevdirmək verilişlərimizin əsas qayələrindəndir. Bu səpkili verilişlərdə dünyaya yayılmış azərbaycanlıların Beynəlxalq Azərbaycan radiosuna göndərdikləri yeni nəşrlərdən, bukletlərdən, digər çap vasitələrindən istifadə olunur və bu zaman Azərbaycan radiosu bir növ dünya azərbaycanlıları arasında körpü rolunu oynayır.

Azərbaycan-İran münasibətlərinin geniş perspektivləri vardır. İki ölkəni bir-birinə birləşdirən köklərin tarixi qədimdir. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də dinc yanaşı yaşamaq prinsipi olduğundan fars dilində verilişlər də Azərbaycan dövlətinin mehriban qonşuluq münasibətlərinin genişlənməsinə və möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Türk dilində hazırlanan verilişlər dost və qardaş ölkə ilə münasibətləri daha da yaxşılaşdırmaq və dərinləşdirmək məqsədi daşıyır. İndi Azərbaycanda hamıya bəllidir ki, bizim üçün Şərqdə Türkiyənin xüsusi yeri, xüsusi çəkisi var. «Biz iki dövlət, bir millətlik». Türkiyəyə yayımlanan verilişlərin ana xəttini məhz bu ideya təşkil edir.

Beynəlxalq Azərbaycan radiosunun türk dilində hazırladığı ən populyar verilişlər aşağıdakılardır:

«Öncə Vətəndir». Bu proqramda müharibə şəraitində olan respublikamızın sərhədlərində, cəbhə bölgələrində Vətənimizin, xalqımızın keşiyində duran əsgərlərimizin həyatı, qəhrəman oğullarımızın keçdiyi mərdlik yolları öz əksini tapır.

«Türkiyə Azərbaycan mətbuatı səhifələrində». Verilişdə əsasən respublikamızdakı qəzet və jurnallarda Türkiyə haqqında

dərc olunmuş yazıların xülasəsi verilir.

«Dinləyici istəkləri». Bu proqram dinləyicilərin məktubları əsasında hazırlanır, onların istəkləri imkan dairəsində yerinə yetirilir.

«Şeir dəqiqələri». Verilişdə Türkiyə və Azərbaycan şairlərinin əsərləri səsləndirilir.

«Tariximiz – soykökümüz». Azərbaycan xalqının, ümumiyyətlə, türk xalqlarının qədim tarixə malik olmasından bəhs edən bu silsilə verilişlərdə tanınmış alimlər, xüsusən də türkoloqlar çıxış edir, öz mülahizələrini söyləyirlər.

Adlarını çəkdiyimiz verilişlərin hazırlanmasında əsas məqsəd türk dinləyicilərini müstəqil respublikamızın həyatı, ölkəmizin prezidenti cənab Heydər Əliyevin apardığı daxili və xarici siyasət, ölkəmizdəki sabitlik, neft müqavilələrinin bağlanması sahəsindəki müvəffəqiyyətlər, Qərb ölkələrinin Azərbaycanda gündən-günə artan işləri ilə tanış etməkdir.

II. Qərb ölkələrinə yayımlanan verilişlər nisbətən yeni yaransa da artıq o, Avropa ölkələrində özünə xeyli dinləyici tapa bilmişdir. Ermənilərin Qərbi Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində Gebbelssayağı apardıqları təbliğata cavab olaraq, 1992-ci ildən Azərbaycan radiosu ingilis dilində verilişlərə başladı. Bu, müstəqil Azərbaycanın özü haqqında həqiqətləri yayan səsi idi. Halbuki bu işə çoxdan ehtiyac var idi, amma Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibində olduğu bir dövrdə belə təşəbbüslər üçün Moskvanın icazəsi tələb olunurdu və respublikamıza qarşı erməni təcavüzünün ilhamçısı, ölkəmizə qarşı informasiya blokadasının təşkilatçısı olan Moskva belə addımların qarşısına sipər çəkirdi. Beləliklə, ingilis dilində verilişlər proqramı tezliklə populyarlaşdı və onun ardınca isə 1993-cü ilin əvvəlindən fransız, alman və rus dillərində verilişlər hazırlayan redaksiyalar formalaşdı və fəaliyyətə başladı.

Təcavüzə və informasiya blokadasına məruz qalmış Azərbaycanın xarici dil mütəxəssisləri, ziyalılar bu yeni informasiya kanalını alqışlayaraq onun işində ruh yüksəkliyi ilə iştirak etdilər. Bu işə ölkəmizin görkəmli siyasi və ictimai xadimləri də cəlb olundu. Elə ilk vaxtlardan ingilis, fransız,

alman və rus dillərində verilişlərin əsas mövzuları qazanılmış müstəqilliyimizin qorunması əzmi, Dağlıq Qarabağ münacişəsinin yaranma səbəbləri, ermənilərin Azərbaycanda məskunlaşması tarixi, ölkəmizin tarixi və mədəni həyatı haqda süjetlər, siyasi, iqtisadi mövzular oldu. Dörd redaksiyanın hər birinin gündə yarım saatlıq efir vaxtı var.

1994-cü ildə «Fransız, ingilis, alman və rus dillərində radio verilişləri» redaksiyasının «Qərbi Avropa dillərində verilişlər» baş redaksiyası adı altında birləşdirilməsi işlərin əlaqəli aparılması və gücləndirilməsinə xüsusi təkan verdi.

Rəsmi xronika Qərbi Avropa dillərində verilişlərin ana xəttini təşkil edir. 6-10 dəqiqəyə yaxın bir vaxt yığcam daxili xəbərlərə sərf olunur. Burada ölkənin siyasi, ictimai-iqtisadi həyatı ilə bağlı xəbərlərlə yanaşı mədəniyyət xəbərləri də xüsusi yer tutur. Qalan vaxta isə müxtəlif mövzulu, 7-8 dəqiqəlik iki radiosüjet yerləşdirilir. Süjetlərdən biri siyasi şərh, beynəlxalq hadisələrə münasibət, Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi, neft və iqtisadiyyat və bunlara bənzər mövzuları əhatə edir. Eyni verilişdəki ikinci mövzu isə, adətən, Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, ədəbiyyatı, tarixi abidələri, bölgələri, şəhərləri və s. haqda tanışlıq xarakterli süjetdən ibarət olur. Yarım saatlıq hər verilişdə rəsmi xronika və süjetlər cəlbədiçiləri Azərbaycan musiqisindən xırda parçalarla bir-birinə calanır. Mövzusundan asılı olaraq bəzi süjetlər də müvafiq musiqi əsərləri ilə müşayiət olunurlar.

Nisbətən gec də olsa yaranıb fəaliyyət göstərən «Qərbi Avropa dillərində verilişlər» proqramı indi Azərbaycan həqiqətlərini bütün Avropada uğurla yayır. Hazırda biz bu verilişlərin əhatə dairəsini artırmaq məqsədilə daha güclü radio-ötürücülərdən istifadə etməyə çalışırıq. Əgər bu cəhdlərimiz uğurla nəticələnsə, onda Azərbaycanın haqq səsi Avropa qitəsindəki adi radioqəbuledicilərdə belə asanlıqla eşidiləcək. Bu isə çoxsaylı redaksiya kollektivinin əməyinin səmərəli nəticəsi kimi hamımızı sevindirəcək.

EFİR VƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN MÖVZUSU

Hazırda «Beynəlxalq Azərbaycan radiosu» nəzdində «Güney Azərbaycana verilişlər» adlı redaksiya fəaliyyət göstərir. Həmin redaksiya tarixin amansız hökmü ilə Arazın o tayında qalmış soydaşlarımız üçün radioproqramlar hazırlayır. Bəzən çoxları bu mövzuda söhbət düşərkən ehtiyatla danışmağa çalışırlar. Guya ki, bu mövzuda, Cənubi Azərbaycan və oradakı soydaşlarımız barədə danışmaq bizə dost və qonşu olan İran üçün arzuolunmazdır. Amma qətiyyənlə belə deyil. İran da Azərbaycan məsələsinin mövcudluğunu danmır, əksinə hakim dairələr bu məsələyə indi daha diqqətlə, daha həssas yanaşmağa çalışırlar.

Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, hələ 50-ci illərdən Azərbaycan Dövlət Radio Verilişləri Komitəsində fəaliyyətə başlayan «Cənubi Azərbaycana verilişlər» redaksiyası elə ilk gündən konkret prinsiplər əsasında işləyib. Keçmiş sovetlər məkanında Rusiya və İranın strateji maraqları üst-üstə düşdüyü üçün Cənubi Azərbaycan türkcəsində yayımlanan bütün verilişlər həmin maraqlar üstündə qurulmuşdu. O vaxtkı ideoloji siyasətdə yalançı illüziya yaratmaq meyili ön plana çəkilmişdi. Daha dəqiq desək, faktlar yalandan şişirdilir, sovet adamının real həyat tərzi fantastik bir görümdə o taydakı soydaşlarımıza çatdırılırdı. Bu cür saxta ölçülü və proqramlaşdırılmış verilişlərin əsasını Moskvadan rus dilində göndərilən təlimatlar təşkil edirdi. Bunun obyektiv səbəbləri vardı. Başlıca səbəblərdən biri Sovet-İran maraqları ilə əlaqədar tarazlı siyasət yeritmək, Quzey Azərbaycanla Cənubi Azərbaycanın yaxınlaşması, vahid mədəni məkan məsələsini arxa plana keçirmək idi. Moskvadan hazır şəkildə göndərilən bu ideoloji proqramlar, reseptlər yavaş-yavaş öz işini görürdü. Cənubi Azərbaycana ünvanlanan verilişlərdə o tayda yaşayan soydaşlarımızın sosial həyat şəraitindən, vətəndaşlıq hüquqlarının toxunulmazlığından, öz ana dillərində, orta və alı məktəblərin olmamasından, Azərbaycanca qəzet, jurnalların və kitabların çıxmamasından söhbət açılmırdı. Daha dəqiq desək, bütün verilişlər «dəymə

mənə, dəyməyim sənə» prinsipi əsasında qurulmuşdu. Sözsüz ki, bu prinsiplə ayrı-ayrı dövrlərlə 15 dəqiqə, yarım və bir saat həcmində Cənubi Azərbaycana ötürülən verilişlər o tayda yaşayan mütərəqqi meyilli soydaşlarımızın ürəyincə deyildi və onların mənəvi, sosial ehtiyaclarını ödəmirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, sovet ideoloji təbliğat maşını intensiv işləyərək öz işini görürdü. Daim gözlərini Azərbaycana dikən və ondan imdad gözləyən cənublu qardaş-bacılarımız isə bu nəhəng ideoloji təbliğat maşınının arxasında hansı qüvvələrin dayandığını anlayırdılar və Quzey Azərbaycana olan ümidlərini itirmirdilər. Onlar yaxşı bilirdilər ki, mənəvi və sosial ehtiyacları SSRİ dağılandan, Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra ödəniləcəkdir. Soydaşlarımız fəhmlərində yanılmırdılar. Bəs cənubdakı soydaşlarımızın hansı tarixi-sosial problemləri vardır və onların həllini hansı amillər şərtləndirə bilər? Bu suala cavab vermək üçün mən hörmətli oxucularımızı Güney probleminə tarixi gerçəklik aynasından baxmağa dəvət edirəm.

Hadisələrlə zəngin olan zaman öləri, zamanı bütün ovqatı və çaları ilə özündə əks etdirən tarix isə əbədidir. Elə bu səbəbdən də Güney Azərbaycan probleminə öncə tarixi kontekstdən, daha sonra isə əldə olan faktlar prizmasından baxmaq məqsədəuyğun olardı. Güman edirik ki, bu problemin saf-çürük edilməsinə müəyyən mənada aydınlıq gətirə bilər. Beləliklə, hadisələrlə zəngin olan tarixə üz tuturuq.

Tarixi qaynaqlardan bizə yaxşı bəllidir ki, XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycan Rusiya tərəfindən zəbt ediləndən sonra Azərbaycanın cənub torpaqları Türkmənçay müqaviləsinə görə İranın hakimiyyəti altına düşdü. Bu gün Güney Azərbaycan adlandırdığımız ərazi İranla istər əhali, istərsə də rəsmi dairələr tərəfindən sadəcə olaraq Azərbaycan və ya İran Azərbaycanı, orada və ölkənin bütün başqa rayonlarında yaşayan etnik mənşəyi, dili, dini və adət-ənənələrinə görə Şimali Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılarla eyniyyət təşkil edən əhali isə türklər və ya İran türkləri adlandırılır. Hazırda əhalinin milli mənsubiyyətini təyin edən bu adlar

(türklər və azərbaycanlılar) şərti xarakter daşıyır. Belə ki, İranda yaşayan türklər Şimali Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıları türk, biz isə onları azərbaycanlı adlandırırıq. 1918-ci il mayın 28-də Qafqazda yeni milli dövlətin – Azərbaycan Demokratik Respublikasının yarandığı gündən sonra onun dövlət parlamenti özünün ilk rəsmi bəyannaməsində Azərbaycan adını işlətməmişdir. Bu isə İran tərəfin etirazına səbəb olmuşdur. Tehran rəsmi dairələri çox təşvişlə belə düşünürdülər ki, yeni respublika rəhbərləri Təbriz də daxil olmaqla, İran Azərbaycanını Türkiyəyə vermək məqsədi güdürlər. Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti İranın bu narahatlığını aradan qaldırmaq üçün rəsmi dövlət sənədlərində «Qafqaz Azərbaycanı» adını işlətməli oldu. 1920-ci il aprel ayının 28-dən sonra, daha dəqiq desək, burada sovetlər hökuməti qurulandan sonra bu ad «Sovet Azərbaycanı» ilə əvəz edildi və beləliklə də «Sovet və ya Şimali Azərbaycan», «İran və ya Cənubi Azərbaycan» terminləri siyasi mənə kəsb etməyə başladı.

Siyasi status qazanmış «Cənubi Azərbaycan» məfhumunun sovet rəsmi dairələrində, elmi ədəbiyyatlarda və mətbuat orqanlarında işlədilməsinə də Tehranın rəsmi dairələri müsbət yanaşmır, bunu «sosialist inqilabının ixracı» və yaxud da «İranın daxili işlərinə qarışmaq» kimi qiymətləndirirdi.

Həqiqətdə isə «Cənubi Azərbaycan», eləcə də «Şimali Azərbaycan» termini eyni etnik mənşə, dil, din və adət-ənənəyə malik xalqın məskunlaşdığı ərazinin ikiye bölündüyü gündən (10 fevral 1828-ci il) meydana gəlmiş, ilk öncə coğrafi mənə kəsb etsə də, yenə də siyasi xarakter daşmışdır. Nəticə isə mövcud tarixi şəraitə görə müxtəlif tərəfdən qiymətləndirilə bilər.

Tarixi məxəzlərdə qeyd edilir ki, İrana qatıldıqdan sonra ölkənin dörd əyalətindən birini təşkil edən Azərbaycan əyaləti ərazisinə ilk dövrlərdə Cənubda Həmədan, Cənub-Şərqdə Zəncan və Qəzvin mahalları da daxil idi. Sonralar Azərbaycan əyalətinin inzibati sərhədləri daraldılmış və 1906-cı ildə qəbul olunmuş seçki nizamnaməsində bu əyalətə Təbriz, Urmiya, Xoy, Deyləmqan, Maku, Marağa, Binab, Miyandoab,

Sovucbulaq, Dehxaqan, Mərənd, Əhər, Ərdəbil, Meşkin, Astara, Xalxal, Sərab, Miyanə və Sinqala mahalları daxil edilmişdir.

Gülüstan müqaviləsindən sonra İran hökuməti Cənubi Azərbaycan əyalətində bir sıra nüfuzlu və qüvvətli xanların hakimiyyətini tanımaqla onları ayrı-ayrı xanlıqların hakimi təyin etdi və daxili müstəqilliklərini saxlamalı oldu. Dövlət bu xanlıqların daxili işlərinə qarışmır, onlardan vergi və əsasən silahlı qüvvə tələb edirdi. Qacarların hakimiyyəti dövründə İran ordusunun əsas piyada və atlı hissələri məhz Cənubi Azərbaycan əhalisinin müxtəlif təbəqələrindən toplanan qüvvələr idi.

Cənubi Azərbaycanda Maku, Urmiya, Nəmin və Gərgər kimi güclü xanlıqları istisna etməklə, qalanları tədricən tamamilə ləğv olundu. Dövlət keçmiş xanlıqların yerinə ayrı-ayrı vilayətlərə özünə münasib bildiyi adamları hakim təyin edirdi. Əyalətdə vali vəzifəsindən tutmuş vilayət hakimlərinədək şəxslər əsasən mərkəzdən göndərilidiyinə görə, yerli xanların – Qacarların narazılığına səbəb olurdu.

1828-ci ilin fevralında Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan və İrana Rusiya arasında diplomatik münasibətlər bərpa edildikdən sonra İrana göndərilən Rusiyanın səlahiyyətli səfirinin iqamətgahı ilk dövrdə Təbriz şəhərində idi. Bundan əlavə, Rusiya və Türkiyənin baş konsulluqları da Təbrizdə yerləşirdi.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanda xarici imperialistlərə və onlarla əlaqədə olan yerli irtica qüvvələrinə, onların ölkədəki özbaşınalığına və çapqınçılıq siyasətinə qarşı xalqın narazılığı artmağa başladı, bəzi yerlərdə kütləvi çıxış və tətillər baş verdi. 8 mart 1890-cı ildə Nəsrəddin şahın İranda tütün almaq, satmaq və emal etmək üçün ingilislərə konsessiya verilməsi barədə müqavilə imzalaması barədə xəbər xalqın böyük narazılığına səbəb oldu. 19 avqust 1891-ci ildə Təbriz bazarı bağlandı, 20 min nəfərə yaxın adam silahlandı. Bundan qorxuya düşən şah ingilislərə verilmiş imtiyazları ləğv etmək məcburiyyətində qalsa da, bu

xalq hərəkatını dayandıra bilmədi. Əksinə, Cənubi Azərbaycanın ticarət burjuaziyasının, sənətkarların, ruhanilərin və digər təbəqələrin nümayəndələrinin iştirak etdiyi bu hərəkat İranın başqa yerlərində də xalq mübarizəsinin güclənməsinə bilavasitə təsir göstərdi. Həm də milli və siyasi şüurun oyanmasına, demokratik fikrin yayılmasına, xarici imperiyalizmə və yerli feodal zülmünə qarşı xalq mübarizəsini daha da gücləndirdi. Bu hərəkat öz davamını 1905-1911-ci illərdə İranda, o cümlədən Cənubi Azərbaycanda başlayan «Məşrutə inqilabında» tapdı. İnqilabı doğuran səbəblərdən ən önəmlisi Cənubi Azərbaycanda və İranın başqa bölgələrində sosial ziddiyyətlərin get-gedə kəskinləşməsi, siyasi münasibətlərin daha da gərginləşməsi olmuşdu. Beləliklə, ədalətli quruluş yaradılması istəyində olanlarla, sosial ziddiyyətləri, siyasi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq fikrinə düşənlər eyni məcrada birləşib şah istibdadına qarşı inqilaba başlamışlar. İnqilabın hərəkatverici qüvvələri sənətkarlar, yenicə meydana gələn fəhlələr, tacirlərin xarici rəqabətdən ən çox iflasa uğrayan xırda alverçi təbəqələri, dözülməz istismara məruz qalan kəndlilərin qabaqcıl dəstələri və ictimai mövqelərinə görə onlara yaxın xırda ruhanilər idi. Hərəkatın başında Səttar xan və Bağır xan dururdu.

Xatırladaq ki, Cənubi Azərbaycanda, xüsusilə Təbrizdə baş verən üsyan bütün İranda inqilabi hərəkatın yenidən yüksəlişinə təkan verdi. Təbriz üsyanı Rəşt və İsfahanda hərəkatın uğurla başa çatmasına, üsyançıların Tehrana yürüşünə, eyni zamanda Məhəmmədəli şahın hakimiyyətdən devrilməsinə (16 iyul 1909-cu il) və Konstitusiyanın bərpa edilməsinə səbəb oldu.

Fədailəri tərksilah etmək məqsədilə Tehranın rəsmi dairələri Səttar xan və Bağır xanı 1910-cu il martın 11-də paytaxta dəvət etdilər. Tərksilah haqqında əldə edilmiş razılığa baxmayaraq, Səttar xan və onun ətrafındakılara Tehranda xaincəsinə basqın edildi. Vuruşma nəticəsində 18 nəfər həlak oldu, 40 nəfər, o cümlədən Səttar xan yaralandı. Bununla da inqilabın son səngəri dağıdıldı. Səttar xan və Bağır xana Təbrizə qayıtmağa icazə verilmədi. Bu xəyanət Azərbaycan xalqının dərin hiddətinə səbəb oldu, lakin çar Rusiyasının

Azərbaycanda yerləşən qoşunları əhalinin fəal çıxışına imkan vermədilər. Çar hökuməti Təbrizə yeni hərbi qüvvələr göndərməklə, dekabrın 28-dək Təbriz fədailərinin müqavimətini qırdı. Əl keçən fədailər və Təbriz əncüməni rəhbərlərinə divan tutuldu. İrticaçılar Təbrizə qayıtdılar. Bütün Cənubi Azərbaycanda terror və irtica hökm sürməyə başladı.

Məşrutə inqilabının amansızcasına yatırılmasına baxmayaraq, o, milli özünüdərk, milli şüurun oyanmasında çox böyük rol oynamışdır. Elə bunun nəticəsidir ki, həmin inqilab dövründə Cənubi Azərbaycanda 50 adda milli qəzet və jurnal nəşr edilmişdir. Məşrutə inqilabının məğlubiyyətindən sonrakı dövr (1913-1917-ci illər) ərzində Cənubi Azərbaycanda mədəniyyətin Tehran hakim dairələri tərəfindən sıxışdırılması nəticəsində nəşr olunan qəzet və jurnalların sayı xeyli azalmışdır. 1917-ci ildən sonra isə yenidən vilayətdə mətbuat tərəqqi etməyə başlamışdır. Bu da sözsüz ki, İranın qonşusu olan Rusiyada baş vermiş fevral və xüsusilə oktyabr hadisələri ilə bağlı olmuşdur. Bu dövrdə Cənubi Azərbaycanda ən mühüm qəzetlərdən biri 1917-ci ildə Əbdülqasim Fiyuzad və Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin rəhbərliyi ilə nəşrə başlayan, qısa fasilələrlə 1921-ci ilə qədər çap olunan «Təcəddüd» idi. Həmin qəzetin başlıca məqsədi milli özünüdərk gücləndirmək, milli şüuru oyatmaq, müstəqil Azərbaycan uğrunda mübarizə aparmaq idi. Lakin onların qarşıya qoyduqları bu önəmli problemləri reallaşdırmaq o qədər də asan deyildi. Çünki ölkədə fars şovinizmi tüğyan edirdi. Belə ekstremal şəraitdə milli məktəblərin açılması məsələsini gündəliyə çıxarıb qabartmaq, milli özünüdərk problemini ortaya atmaq ağıla sığmayan bir iş idi. Lakin bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, «Təcəddüd» qəzeti müxtəlif yollarla və formalarla həmin missiyanı yerinə yetirirdi. Zaman hiss olmadan sürətlə ötüb keçirdi. Sürətlə ötüb keçən zaman fonunda Güney Azərbaycan problemi daha da siyasiləşirdi. Bütün zamanlarda olduğu kimi, rus imperiyası, indi isə Sovetlər Birliyi bu məsələdə xüsusi maraqlı idi. Bu maraq İkinci dünya müharibəsindən sonra daha da artmış, Sovetlər Birliyinin gündəliyində duran ən aktual problemlərdən birinə

çevrilmişdir. O dövrdə Sovetlər İttifaqına rəhbərlik edən İ.Stalin öz marağını gizlətmədən Xarici İşlər Komissarı V.Molotova demişdi: «Bax, burada bizim sərhədlərimiz mənim xoşuma gəlir».¹

Sözsüz ki, «bax, burada» deyəndə o, əli ilə Qafqazdan cənubu göstərmişdir. Çox təbii ki, həmin məqamda Türkiyə və İranla sərhədlərə işarə edilmişdir. Doğrudan da, 1946-cı il mart ayının əvvəllərində Moskva üç Zaqafqaziya respublikası adından Türkiyənin şərq bölgələrinə olan iddiasına uğursuz təşəbbüs göstərmişdir. Digər qonşu dövlətə – İrana isə bu, təbii ki, vahid Azərbaycan məsələsinə istinadən edilə bilirdi və 1945-ci ilin ortalarından başlayaraq Moskva bu sahədə müəyyən tədbirlər görməyə başladı. Təbrizdə milli-azadlıq hərəkatının güclənməsində, bir sıra cəmiyyətlərin, mətbu orqanların, o cümlədən S.C.Pişəvərinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Demokratik Partiyasının yaradılmasında və «Azərbaycan» qəzetinin nəşrə başlanmasında mühüm rol oynamışdı. Bəli, sovet ordu hissələrinin İranda yerləşməsi, bu hissələrdə xidmət edən azərbaycanlı ziyalıların fəaliyyəti Cənubdakı soydaşlarımızın milli-azadlıq hissələrinin alovlanmasında xüsusi rol oynamışdır. Məşhur «21 Azər» hərəkatı azərbaycanlıların İranın müstəbid şah rejiminə qarşı çıxaraq öz muxtariyyətlərini yaratması, müstəqil parlament – Milli Məclis və hökumət qurulmasına nail olmaları olduqca möhtəşəm tarixi hadisə idi. Əlbəttə, bu prosesdə əhalinin məlumatlandırılması, onlarda inqilabi şüurun və milli özünüdərk artması işində Təbrizdə çıxan bir sıra qəzetlər və «Təbrizin səsi» radiosu (1946-cı ilin apreliyindən fəaliyyətə başlamışdır – *N.X.*) ilə yanaşı Azərbaycan radiosunun fars dilində verilişləri də mühüm rol oynamışdır.

Cənubi Azərbaycan milli hərəkatının faciəvi sonluğu, onun məğlubolma səbəbləri, İran rejiminin soydaşlarımıza qanlı divan tutması, bu məsələdə Stalinin xəyanətəkar mövqeyi barədə

¹ Bax: Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945). Bakı, 1999.

tarixçilərimiz kifayət qədər geniş yazmışlar. Lakin həmin hadisələrin kədərli yekunu bundan ibarət oldu ki, sovet qoşunları ölkədən çıxarıldı, milli təsisatlar ləğv edildi, irtica yenidən baş qaldırdı və azərbaycanlıların hüquqları tapdalandı, get-gedə sərhədlər möhkəmləndirildi, Güney Azərbaycanla Quzey Azərbaycanın əlaqələri tamamilə kəsildi. Bu əlaqələrin bərpa olunması, cənubdakı soydaşlarımızla ünsiyyət yolları və metodları axtarıldı. Əlbəttə, bu yollardan ən önəmlisi, ən səmərəlisi radio idi. Həm də radio ilə təbliğat azərbaycanlıların öz dilində olmalı idi. Çünki təbliğatın orada yaşayan xalqın öz ana dilində aparılması bir tərəfdən zəhmətkeş kütlələrdə inqilabi fəallığı bərpa etməli, digər tərəfdən isə onların tarixi yaddaşında şimaldakı soydaşlarının mövcudluğu ideyasını saxlamalı idi. Bu sahədə qəti addımın atılmasında ÜİK (b) P Mərkəzi Komitəsinin 1947-ci il yanvarın 25-də qəbul etdiyi «Mərkəzi radio verilişlərini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərarı mühüm rol oynadı. Bu qərarın 3-cü bəndi xarici verilişlərə həsr olunmuşdu. Qərarla radio ilə xarici ölkələrdə sovet təbliğatının hər vasitə ilə yaxşılaşdırılması Radio Komitəsinin qarşısına ən mühüm vəzifə kimi qoyulmuşdu.

Bu qərarla əlaqədar Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsində də bir sıra tədbirlər və yeniliklər həyata keçirildi. Xaricdə, xüsusən İranda yaşayan azərbaycanlılar üçün verilişlər hazırlamaq məqsədilə hazırlıq işləri görüldü. Beləliklə, 1951-ci ildən beynəlxalq efirə Azərbaycan dilində gündə bir saatlıq veriliş çıxmağa başladı. Əlbəttə, Azərbaycan radiosunda Güney üçün Azərbaycan dilində verilişlərin müntəzəm şəkil alması, əsas etibarilə, 40-cı illərin sonu, 50-ci illərin əvvəllərində İranda baş verən ictimai hadisələrlə bağlı idi. İranın hakim dairələri mülkədarların, burjuaziyanın, ordu başçılarının mənafeyini müdafiə edərək İkinci dünya müharibəsi başa çatan kimi demokratik və milli vətənpərvərlik hərəkatına qarşı mübarizəyə başladılar. Birləşmiş Ştatların və İngiltərənin fəal maliyyə və siyasi himayəsinə arxalanan şah rejimi 1946-cı ilin payızında İran Azərbaycanında və İran Kürdüstanında milli demokratik hərəkatı yatıraraq İran Xalq Partiyasına və digər

demokratik qüvvələrə qarşı cəza tədbirləri kampaniyasını genişləndirdi. 1949-cu ildə İranın hakimiyyət orqanları İran Xalq Partiyasının fəaliyyətini qadağan etdi və partiya gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur oldu. Həmin məqamda milli burjuaziyanın siyasi qruplaşmaları formalaşaraq 1949-cu ildə Müsəddiqin başçılıq etdiyi Milli cəbhəyə qoşuldular. 1951-ci ilin yazında İranda yeni, Milli cəbhə hökuməti yarandı və ona Müsəddiq rəhbərlik etdi. Ölkənin vətənpərvər qüvvələrinin himayəsinə söykənən bu hökumət İngiltərə-İran neft kampaniyasını ləğv etmək və neft sənayesini milliləşdirmək üçün tədbirlər hazırlamağa başladı. Bax, belə bir şəraitdə İranda azərbaycanlılara mənəvi kömək göstərmək, onların milli-azadlıq hərəkatını maksimum himayə etmək sovet xarici siyasətinin və ilk növbədə sovet Azərbaycanı hökumətinin beynəlmilətçilik və qardaşlıq borcu idi. Həmin dövrdə «Bakı radiosu» azərbaycanca verilişlərində məhz bu məsələləri ön plana çəkir və cənublu qardaşlarımızın azadlıq uğrunda mübarizələrinə rəğbətə yanaşdığımızı bildirirdi.

Aparılan tədqiqatlardan və o dövrdə «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasında çalışmış əməkdaşların söhbətlərindən məlum olur ki, o zaman «Güney Azərbaycana verilişlər» «Şərqi verilişləri» redaksiyasının bir şöbəsi kimi fəaliyyət göstərirdi. Özü də bu şöbədə efirə gedən verilişlərin 80 faizi Moskvadan teletayp vasitəsilə rus dilində göndərilirdi. Əməkdaşların əsas vəzifəsi ideoloji cəhətdən tam ölçülüb-biçilmiş həmin hazır materialları tərcümə edib efirə ötürmək olub. Lakin vətənpərvərlik hissi güclü olan bəzi əməkdaşların ciddi-cəhdi sayəsində bu köhnə ənənə get-gedə dağıdılaraq yeni orijinal verilişlərlə əvəzlənirdi. Bu meyil 60-cı illərin sonunda, 70-ci illərin əvvəlində get-gedə güclənməyə başlayıb.

Düzdür, sovet dövründə bütün radio verilişlərində olduğu kimi Güney Azərbaycana yayımlanan verilişlərin də əsas məqsədi sovet həyat tərzinin üstünlüklərini təbliğ etmək idi. Əlbəttə, bu verilişləri digərlərindən fərqləndirən əsas cəhət o idi ki, həmin verilişlərdə dil və mədəniyyətə daha çox yer verilirdi. Təbliğ olunurdu ki, sovet hökuməti hər bir xalqın

dilinə, adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə xüsusi fikir verir, onların inkişafı üçün məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir. Azərbaycan şairləri, ümumiyyətlə, tanınmış dünya ədiblərinin dillə bağlı fikirləri tez-tez efirdə səsləndirilirdi. Dolayı yolla olsa da, Güney Azərbaycanı dinləyicilərinə çatdırılırdı ki, şah rejimi onların dilini də, adət-ənənələrini də alıb, bir sözlə, Güney Azərbaycanda farslaşma gedir. Bütün bu məsələlər «Dalğalarda görüş», «Körpü», «Dil xalqın sərvətidir», «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən», «Tariximizdən səhifələr», «Azərbaycan qadını» və başqa proqramlarda öz geniş əksini tapırdı.

Çəkinmədən, cəsarətlə deyə bilərik ki, Güney Azərbaycanda milli şüurun oyanmasında, mədəniyyət və ədəbiyyatda dirçəlişdə Azərbaycan radiosunun «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının rolu olduqca böyükdür. Belə bir fakt dediklərimizi sübut edir ki, Təbrizdə yaşayan Əli Azərli, Tehrandə yaşayan Aydın Təbrizli, Gərəcədə yaşayan Xeyrullah Sanlaq və onlarla digər dinləyici illər boyu Azərbaycan radiosunun verilişlərini kasetə yazıblar. Özünün verdiyi məlumata görə, indi Təbrizdə yaşayan Ə.Azərlinin evində belə kasetlərin sayı altı yüzü keçib. Əlbəttə, bu yeganə fakt deyil. Güney Azərbaycanda ardıcıl olaraq verilişlərimizi kasetlərə köçürənlər, sonralar ayrı-ayrı evlərə toplaşib onlara yenidən qulaq asanlar, müzakirə edənlər və yayanlar yüzlərlə, minlərlədir. Sözsüz ki, bu, Güneydə öz milli dilində əlifbası, məktəbi, mətbuat orqanı, kitabı, radio və televiziya olmayan soydaşlarımızın öz dillərinə olan sevgisindən, mənəvi ehtiyaclarından irəli gəlir. Və danılmaz bir həqiqətdir ki, soydaşlarımızın bu mənəvi ehtiyaclarını ödəmək işində «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyası çox böyük rol oynayır.

Önemli bir faktı da xatırlatmaq yerinə düşərdi. Hamımıza yaxşı bəllidir ki, Güneydə yaradıcı adamların inkişafı üçün lazımi mühit yoxdur. Elə buna görə də onlar öz ümidlərini Qüzey Azərbaycana, onun radiosuna bağlayırlar. Həmin səbəbdən də öz ədəbi nümunələrini tez-tez bizə göndərirlər. İnkərolunmaz həqiqətdir ki, Güney Azərbaycanın bir çox şairləri Azərbaycan radiosunun təsiri, yaxından köməkliyi ilə öz

yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmişlər. Onlar ardıcıl olaraq şeir və hekayələrini Bakı radiosuna göndərirlər, bu ədəbi nümunələr barədə bizim fikrimizi bilmək istəyirlər. Məsələ ilə əlaqədar əvvəllər «Dinləyicilərimizin yaradıcılıqları» adlı xüsusi veriliş açılmışdı. Uzun illər fəaliyyət göstərmiş həmin verilişdə Azərbaycanın tanınmış şairləri, yazıçıları çıxış edərək, Güney Azərbaycandan göndərilmiş nümunələri təhlil etmiş, çatışmayan cəhətləri söyləmiş, ümumiyyətlə, ədəbiyyat, ədəbi janrlar barədə söhbət aparmışlar. Və bu söhbətlər fonunda yeri gəldikcə dinləyicilərin də şeirləri efirdə səslənmişdir.

Bu gün Güney Azərbaycanda yaxşı tanınan yazıçı və şairlərdən Haşım Tərhan, Pərişan, Sönməz, Alov, Qaflantı, Elçi, Şöhrək Zülfüqar Kəmalı, İmran Səlahi, Daşqın, Nigar Xiyavi, Əziz Səlamı, Əhəd Aylaqlı, Həsən İldırım, Eldar Muğanlı, Herizli, Səid Qafan, Hadi Qaraçaylı, Günəş, Miyanalı Əlirza, Aydın Təbrizli və onlarla başqaları öz yaradıcılıq nümunələrini «Dinləyicilərimizin yaradıcılığı» proqramına göndərmişlər. Və bir növ həmin verilişin işığında pərvəzlənib yetkin sənətkar olmuşlar. Bir sözlə, güneyli yazarlar üçün yaradıcılıq məktəbinə çevrilmiş «Dinləyicilərimizin yaradıcılığı» proqramı Güney Azərbaycanda geniş əks-səda doğurmuş və hər həftə həmin proqramın ünvanına onlarla məktub gəlmişdir.

Bəli, həmin dövrlərdə Güneydə yaşayan azərbaycanlılar radiomuzun verilişlərinə xüsusi həvəslə qulaq asırdılar. Əlbəttə, bunun obyektiv səbəbləri vardı. Əsas səbəblərdən biri və ən önəmlisi o idi ki, bu veriliş onların Azərbaycan dilində qulaq asdıqları radio proqramı idi və müəyyən mənada onların maraq dünyasını az-çox təmin edirdi. Lakin Güney Azərbaycan dinləyiciləri üçün ayrılmış bir saatlıq efir vaxtı onların ürəyincə deyildi. Bunu bütün dövrlərdə redaksiyanın ünvanına göndərilmiş ayrı-ayrı dinləyici məktublarından da aydınca görmək olar. Onlardan ən xarakterik olan iki məktubu diqqətinizə çatdırırıq: «Sizin bir saatlıq verilişiniz çox maraqlı qurulub. Çalışsınız ki, bütün sahələri əhatə edəsiniz. Buna görə sizə yorulmayasınız deyirik. Amma bununla yanaşı bir iradımız da var: Azərbaycan dilində verilişlərinizin vaxtı çox azdır.

Unutmayın ki, başqa dillərdə olan verilişlərin dinləyicilərindən fərqli olaraq, azərbaycanlı dinləyicilərin sayı xeyli çoxdur». *Kənan Səbri*.

«Mən sizin verilişlərin daimi dinləyicisiyəm. Bu verilişə qulaq asmayanda özümü çox narahat hiss edirəm. Mənə elə gəlir ki, nə isə itirmişəm. Verilişlərinizdə şürevi siyasətinə çox yer verirsiniz. Bizi isə Azərbaycan dili, tarixi, ədəbiyyatı, incəsənəti maraqlandırır. Bəlkə «Azərbaycan dili» adlı xüsusi bir veriliş açasınız. Bu Güneydə yaşayan, fars təzyiqinə məruz qalan soydaşlarınız üçün böyük fayda verir. Belə bir verilişin yolunu gözləyirik». *Davud Əhəri*.

Güneyli dinləyicilər öz iradlarında haqlı idilər. Çünki İranda Azərbaycan dili təqib olunsada həmin ölkədə bu dilə həvəs olduqca böyükdür. Təsəvvür edin, rəsmi olmayan məlumata görə, İranın paytaxtı Tehran şəhərinin 6 milyonluq əhalisinin 4 milyonu azərbaycanlıdır.¹ Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, azərbaycanca verilişlərə təkcə İranda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində, xüsusilə İraqda və Türkiyədə qulaq asırlar. Bununla əlaqədar iraqılı şair, alim və ictimai xadim Əbüllətif Bəndəroğlunun bir neçə il bundan öncə Bakıda olarkən bizim radioya verdiyi müsahibə xüsusi maraq doğurur: «Sizin xəbəriniz yoxdur, sizə bütün dünya qulaq asır. Təsəvvür edin, Güney Azərbaycana verilişləri İraqda hamı buradan yaxşı tutur, yaxşı dinləyir. Kaş ki, İraqda yaşayan kərküklər, türkmənlər üçün də Azərbaycandan Azərbaycan dilində verilişlər verilydi».

Xatırladaq ki, başqa informasiya mənbələrindən fərqli olaraq, radio dalğaları daha uzaq məsafə qət etmək, daha geniş dinləyici auditoriyası qazanmaq iqtidarındadır. Televiziyadan fərqli olaraq, radio verilişlərini təkcə bir ölkə daxilində deyil, onun hüdudlarından çox-çox kənardada, özü də müxtəlif məqamlarda ixtisasından, peşəsindən asılı olmayaraq, hamı dinləyə bilər. Elə buna görədir ki, inkişaf etmiş ölkələrin dövlət başçıları çox vaxt xalqa müraciəti radio vasitəsilə edirlər. Çünki

¹ Bax: H.Əhmədov. Səslər içində. Bakı, «İşıq» nəşriyyatı, 1990.

bu həm birbaşa ünsiyyətdir, həm də böyük dinləyici kütləsini əhatə edir.

Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi 1986-cı ildə «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının verilişlərinin saat həcmi artırmaq məqsədi ilə SSRİ Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinə xüsusi məktubla müraciət etmişdir. SSRİ Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin xarici verilişlər baş direksiyasının baş direktoru İ.V.Lupaninin 30 sentyabr 1986-cı ildə imzaladığı məktubda deyilir: «SSRİ Dövlət Televiziya Verilişləri Komitəsinin rəhbərliyi Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsi Güney Azərbaycana azərbaycanca olan verilişlərin saat həcmi fars dilində olan verilişlərin hesabına bir saat artırmaq məqsədini məqsəduyğun bilir və onların xahişinin təmin olunmasını istəyir».

Göründüyü kimi, sovet dövründə hər şey Moskvanın xüsusi nəzarətində idi. Xüsusilə təbliğat vasitəsi olan qəzetlər, jurnallar, radio və televiziya bu ciddi nəzarətdən heç cür yayına bilmirdi. Təbliğat vasitələri ilə əlaqədar bu və ya başqa önəmli problemlər Moskvanın razılığı olmadan həll edilə bilməzdi. Məktubdan göründüyü kimi, verilişlərin saat həcmi artırılıb əskildilməsi məsələsi də Moskvanın ixtiyarında idi. SSRİ Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsi ilə Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Komitəsinin qarşılıqlı razılığından sonra 1987-ci il martın 1-dən Güney Azərbaycana ünvanlanan verilişlərin saat həcmi artırılıb iki saata çatdırıldı. Sözsüz ki, bu Moskvadan gələn məktubda göstərilədiyi kimi, İrana farsca olan verilişlərin bir saat azaldılması hesabına başa gəldi.

Güney Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın problemləri çoxdur. İki saatlıq verilişdə bu problemləri əhatə etmək o qədər də asan deyil. Amma əməkdaşlarımız vaxtın hər dəqiqəsindən maksimum səmərəli istifadə edərək mövcud problemlərin hamısını əhatələməyə, soydaşlarımızın üreyincə olan analitik fikir söyləməyə çalışırlar.

Məlum olduğu kimi, milli məsələnin mühüm tərkib hissələrindən biri dil siyasətidir. Mütəxəssislərin hesabla-

malarına görə hazırda dünyada 3 minə yaxın dil var. Bunlardan biri də Azərbaycan dilidir. Bu dil tarix boyu həmişə ahəngdarlığı, zənginliyi ilə diqqəti cəlb etmişdir. Elmi qaynaqlardan bəlli olur ki, hələ Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili dövlət dili (saray, beynəlxalq münasibətlər və s. dili) statusu qazanmışdır; bir sıra Avropa səyyahlarının verdiyi məlumata görə Səfəvilər hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan dili «saraydan tutmuş yüksək rütbəli və mötəbər şəxslərin evlərinə kimi yayılmış və nəticədə elə olmuşdur ki, şahın hörmətini qazanmaq istəyən hər kəs bu dildə danışmışdır».¹

Lakin zaman keçdikcə İranda fars şovinizminin təsiri ilə Azərbaycan dilinə qarşı əsl ayrı-seçkilik, genosid siyasəti yeridilmişdir. Təsədüfi deyil ki, hələ neçə illər əvvəl Güney Azərbaycanın məşhur şairi Şərəfxanəinin şeir toplusuna ön söz yazmış şair Hüseyn Düzgün qeyd edirdi ki, onun əsərlərinin yayılması ilə Cənubda yaşayan bütün Azərbaycan alim, şair və sənətkarlarının ümumi məzlumluğundan hali olurdu. Ən azı yüz ildir ki, bu tayda yazıb-yaradanlarımızın əsərləri qoltuqlarında özləri ilə bərabər dəfn olunur. Bir dərya elm və mədəniyyət asarının nəşri və gələcək nəsillərə çatdırılması bir xəyal kimi hər zaman göz önündə durur. Şair və alimlərimizə, xüsusilə ana dilində yazanlara heç sahib çıxan, onlara etina edən rəsmi bir orqan yoxdur.

Sözsüz ki, bu, dillə, əlifba ilə bağlı Güneydən gələn yeganə həyəcan siqnalı deyil. İndiyə qədər redaksiyaya bu məzmununda, bu ovqatda minlərlə məktub daxil olmuşdur. Və buna görə də milli məsələnin mühüm tərkib hissələrindən biri olan dil siyasəti uzun illər bütün verilişlərin ana xəttini təşkil etmişdir. Uzun müddət «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının radio efirində «Ana dili», «Dil xalqın sərvətidir» və «Azərbaycan dili» adlı verilişlər özünə daimi yer tapmışdır. Həmin verilişlərdə respublikamızın tanınmış dilçi alimləri yaxından iştirak etmişlər. Bəzən verilişlər tədris formasında,

bəzən isə sual-cavab üsulunda aparılmışdır. Güneyli dinləyicilərdən alınan məktublarda qeyd edilir ki, Azərbaycan dilinin bu formada radio ilə tədris və təbliğ edilməsi böyük səmərə ilə nəticələnir. Elsevər Yurdçu imzası ilə redaksiyamıza məktub göndərmiş dinləyicimiz yazır: «...Keçmişdə də, bu gün də İranda Azərbaycan türklərinə xor baxırlar. Tehran televiziyası və radiosu ilə səslənən bir sıra verilişlərdə Azərbaycan dili, azərbaycanlıların adət-ənənələri, Azərbaycan mədəniyyəti məsxərəyə qoyulur. Bunun əksinə olaraq, siz bizə dönə-dönə deyirsiniz ki, dünyada ən inkişaf etmiş dillərdən biri Azərbaycan dilidir. Yüksək inkişaf həddinə çatmış Azərbaycan mədəniyyəti onu göstərir ki, xalqımız sivil xalqdır. Azərbaycan xalqı dünya ədəbiyyatına, mədəniyyətinə Nizami, Füzuli, Nəsimi, Üzeyir Hacıbəyov, Mikayıl Abdullayev, Səttar Bəhlulzadə kimi dahilər bəxş edib.

Azərbaycan türkləri ilə əlaqədar bu gözəl sözləri eşidəndə bilirsiniz nə qədər sevinirik. Biz qədim soykökümüzə böhtanlar yağdıran fars şovinistlərinin millətçilik siyasətini pisləyirik. Bizim yeganə ümid yerimiz Quzey Azərbaycandır. Var olsun Azərbaycan, var olsun gözəl Azərbaycan dili!».

Göründüyü kimi, İranda Azərbaycan dilinin farslaşdırılması tendensiyası getdikcə vüsət alır. Təbriz radiosuna qulaq asarkən aydın hiss olunur ki, cümlələrdəki sözlərin 70-80 faizi fars sözləridir. Bu, canlı müsahibələr zamanı diqqəti daha çox cəlb edir. Aparıcının danışdığı tamamilə farslaşmış sözlərdən ibarət olur. Bu, bir daha onu təsdiq edir ki, Güney Azərbaycanda müxtəlif təsirlərə baxmayaraq, xalq öz dilini unutmayıb. Güneyli soydaşlarımızın ərəb əlifbası ilə yazıb yayımladıkları şeir və nəsr topluları, eləcə də Güneydə geniş vüsət almış aşiq yaradıcılığı buna əyani sübutdur. Assimilyasiya burulğanında yaşayan soydaşlarımız bütün gücləri ilə çalışırlar ki, dilimiz deqradasiyaya, tənəzzülə uğramasın. Elə buna görədir ki, Azərbaycan dilini, onun qrammatikasını bizim radio vasitəsilə öyrənən saysız-hesabsız dinləyicilərimiz vardır. Bunu ünvanımıza gələn məktublardan da aydın görmək olar. Belə bir fakt da maraqlıdır ki, müntəzəm olaraq dinləyicilərimiz bizdən

¹ Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı, 1989, səh. 185.

«Əlifba» kitabı istəyirlər. Sovet dövründə cənublu dinləyicilərə göndərilən «Əlifba» nəticəsində onların əksəriyyəti sonradan öz məktublarını ərəb əlifbası ilə deyil, kiril əlifbası ilə yazmağa başladılar. Elə əvvəllər də, indi də güneyli dinləyicilərimizin arzusu «Əlifba»nı latın qrafikası ilə görmək olub. Düzdür, Quzey Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra onların bu arzusu gerçəkləşdirilib. Lakin təəssüf ki, bir sıra obyektiv səbəblərə görə Güneydəki soydaşlarımızın latın qrafikalı «Əlifba» ilə təmin edilməsi problemi həll olunmayıb.

Bütün dövrlərdə də, hazırda da Güney Azərbaycanın bir nömrəli problemi dil məsələsi olub. Zaman-zaman İran dövlətinin yeritdiyi məqsədyönlü siyasətdə Azərbaycan dilinin təcridən aradan götürülməsi planlaşdırılıb. Elə bunun nəticəsidir ki, İranda fars dili hakim dildir, bütün yazışmalar bu dildə aparılır. Düzdür, 1979-cu il inqilabından sonra İranda ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində çıxan qəzet və jurnalların, ayrı-ayrı kitabların sayı müəyyən qədər artıb.¹ Bütün bunlara baxmayaraq, Güney Azərbaycanda ana dilində nəinki ali və orta məktəb, heç uşaq bağçası da yoxdur. Lakin əvvəllər qeyd etdiyimiz kimi, xalqın əksəriyyəti öz dilini qoruyub saxlayır. Milyonlarla azərbaycanlı Tehrandə, ölkənin digər şəhərlərində yaşayır. Onların əksəriyyəti, xüsusən də Tehrandə, yaxud İsfahanda (yəni sırf fars şəhərlərində) anadan olanlar öz dillərini unudublar. Bunun bir sıra səbəbləri var. Önemli səbəb, öncə dediyimiz kimi, Azərbaycan dilində məktəblərin olmaması, Güney Azərbaycanı istisna olmaqla İranın digər yerlərində radio və televiziya verilişlərinin sırf fars dilində yayımlanması, bir çox azərbaycanlıların fars mənşəli qadınlarla evlənməsidir. Əvvəlki dövrlərdən xeyli fərqli olaraq, güneyli soydaşlarımızda milli mənlik şüurunun müəyyən qədər oyanmasına baxmayaraq, bu proses hələlik ləng davam edir. Elə bunun nəticəsidir ki, hələ də bəzi soydaşlarımız milli mənsubiyyətlərindən bixəbərdir.

¹ Bax: N.Cəfərov. Cənubi Azərbaycan ədəbi dili: normalar, üslublar. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1990.

Fikrimiz daha aydın olsun deyə güneyli soydaşlarımızla aramızda olmuş bir müsahibəni olduğu kimi diqqətinizə çatdırırıq.

«– Siz Güney Azərbaycanından gəlmisiniz və təbii ki, azərbaycanlısınız.

– Ağa, o nəmənə?

– Demək istəyirəm ki, siz hansı dildə danışsınız və özünü hansı xalqın övladı hesab edirsiniz?

– Adətə, biz evdə türkcə, başqa yerlərdə farsca danışırıq.

– Onda belə çıxır ki, siz azəri türkünüsünüz?

– Xeyr ağa, mən iranlıyam.

– Doğulduğunuz yeri soruşmuruq, milliyyətinizi soruşuruq.

– Ağa, biz milliyyət-zad bilmərik. Dədə-babadan bizə deyiblər iranlısınız və biz də buna inanmışıq».

Əlbəttə, bu epizod istər-istəməz Şeytanbazarda «milliyyətin nədir?» sualına: – «Ağa mən müsəlmanam» – cavabını alan böyük millətsevər Mirzə Cəlili yada salır. Təbii ki, indi də Güney Azərbaycanda belə hallar vardır və çox təbii ki, bu, fars şovinistlərinin uzun illərdən bəri dövlət səviyyəsində apardıqları məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir. Deməli, bu faktdan bir daha aydın olur ki, İranda Azərbaycan soykökünü, dilinə, mədəniyyətinə qarşı total hücumlar səngimək bilmədən davam edir. Bununla bəhəm, Azərbaycan radiosunun «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyası da bu istiqamətdə əks təbliğatını gündən-günə gücləndirir. Həmin təbliğatın nəticəsi olaraq, güneyli soydaşımız Yaşar Azəryani öz məktubunda yazır: «Sizin verilişlər bizim milli arzularımızın və istəklərimizin yol göstəricisidir. Biz azərbaycanlılar öz ana dilimizi – xalqımızın şirin Azərbaycan dilini sizin radiodan öyrənirik».

Təbriz şəhərindən Nazim Səfər öz məktubunda qeyd edir: «Sizin verilişlərinizin mənə böyük köməyi olub. Mən doğma Azərbaycan dilinə tam yiyələnmişəm. Xeyrxah işinizə görə sizə uzun ömür arzulayıram».

Yenə Təbrizdən Kamil Rövsəni yazır: «Mən çox fəxr edirəm ki, bu məktubu doğma Azərbaycan dilində yazıram. Bu,

«Bakı radiosunu» nun köməyi sayəsində mümkün olub. Mən 32 adama azərbaycanca yazıb-oxumağı öyrətmişəm. Bu mənim xalqıma və ana dilimə olan vətəndaşlıq borcumdur».

Kərəc şəhərindən Elsevər Yusifin məktubunda oxuyuruq: «Mən Azərbaycan dilini ona görə öyrənirəm ki, ana dilini bilmədən doğma xalqın tarixini, mədəniyyətini, adət və ənənələrini bilmək qeyri-mümkündür. Verilişləriniz bu işdə mənə çox kömək edir».

Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının ünvanına gələn dinləyici məktublarını analitik süzgəcdən keçirəndə konkret bir gerçəkliliklə üzləşirsən: o tayda yaşayan soydaşlarımız respublikamıza bir ümid dünyası kimi baxır və onlarla bağlı olan bütün problemlərin həllini Quzey Azərbaycandan gözləyirlər. Sözsüz ki, bu təbii istəkdir və biz onların istəyini təmin etməyə borcluyuq. Biz indiyə qədər bunu yalnız Güneyə yönəldilmiş radio vasitəsi ilə edə bilmişik. Düzdür, totalitar sovet dövründə bu o qədər də asan başa gəlməyib, amma çətin də olsa, müəyyən mənada istədiyimizə nail ola bilmişik.

Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyası da müstəqilləşdi. Azərbaycanın bütün informasiya vasitələrində olduğu kimi, Güneyə olan verilişlərin də ideoloji məqsəd və məramı kökündən dəyişdi. Belə ki, xalqımızın azadlıq mübarizəsi tarixindən, dövlət quruculuğumuzun uğurlarından, cəmiyyətimizdəki dəyişikliklərdən, qədim tariximizdən, mədəniyyət və incəsənətimizdən bəhs edən verilişlər, həmçinin Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü ifşa edən siyasi şərhlər radionun aparıcı mövzusunə çevrildi. Beləliklə, hər bir verilişdə «Azərbaycan müstəqil, suveren dövlətdir», «Azərbaycan dövlətçiliyinin quruluşu», «Azərbaycanda demokratik proseslərin vüsəti», «Azərbaycan təcavüz obyektidir», «Ermənistanın Azərbaycana torpaq iddiaları tarixi avantüradır», «Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz parçasıdır», «Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə təklənməsi erməni diasporunun xidmətidir», «Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin

tarixi kökləri və bu günü», «Azərbaycanın keçmiş sovet müsəlman respublikaları ilə iqtisadi-siyasi əlaqələrinin perspektivi», «Azərbaycan xalqının milli adət və ənənələrinə bağlılığı», «Ədəbiyyatımızın, musiqimizin, incəsənətimizin təbliği» mövzuları daimi söhbət obyektlərinə çevrildi.

Təəssüf ki, 1992-ci ildə hakimiyyətə gələn Müsavat-AXC cütü Cənub yayımlanan verilişlərin əhəmiyyətini yerə vurmaq istədi. Hətta, bu verilişlərə ehtiyac varmı? – sualını müzakirəyə çıxaranlar «Bakinski Raboçi» qəzetində (6 noyabr 1992-ci il) xüsusi məqalə çap etdirib bu iddiada bulunurdular ki, Türkiyəyə, İrana, Güney Azərbaycana verilişlər yayımlamağa ehtiyac yoxdur. Lakin zaman məhək daşdır, o hər şeyi özündən keçirib saf-çürük edir. Siyasi uzaqgörənliyi, siyasi savadı, idarəetmə səriştəsi olmayan cəbhəçiləri zamanın dalğaları necə siyasi səhnəyə gətirmişdisə, eləcə də səhnədən silib atdı. 1993-cü ildə respublika rəhbərliyinə güclü siyasi uzaqgörənliyi, idarəetmə səriştəsi olan Heydər Əliyev gəldi. Ondan sonra respublikadakı ab-hava tədricən yaxşılaşmağa doğru dəyişməyə başladı. Bu ab-hava həm Teleradio Verilişləri Şirkətinə, həm də radionun xarici verilişlər redaksiyalarına öz təsirini göstərdi. «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının efir müddəti 2 saatdan 2 saat 45 dəqiqəyə çatdırıldı. «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyası ayrıca qurum statusu qazandı. Beləliklə, bir vaxtlar sosialist gerçəkliklərini yayan və rüpor rolunu oynayan «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyası bundan sonra Azərbaycan həqiqətlərini Arazın o tayına yayan kütləvi informasiya mənbəyinə çevrildi. Redaksiyada yenidənqurma və struktur dəyişiklikləri prosesi başladı. Bunun nəticəsində redaksiyada iki şöbə – ictimai-siyasi və mədəniyyət şöbələri yaradıldı.

Redaksiyanın ictimai-siyasi şöbəsi hər gün 45 dəqiqə, mədəniyyət şöbəsi isə 2 saat həcmində veriliş hazırlayıb efirə verir. İctimai-siyasi şöbədə çalışan əməkdaşların hazırladıkları «Səhər» ictimai-siyasi proqramı hər gün saat 7.15-də Güneyə ünvanlanır. Bir neçə bölümdən ibarət olan «Səhər» proqramı Quzey Azərbaycanda və onun ətrafında olan dövlətlərdə gedən

ictimai-siyasi proseslərdən, eləcə də dünyanın başqa ölkələrində baş verən önəmli siyasi hadisələrdən söz açır. Bu verilişin xəbərlər, mədəniyyət, incəsənət bölümləri də vardır. İctimai - siyasi şöbənin xətti ilə həftədə bir dəfə efirə çıxan «Yeddi gün» (müəllifi İlyas Adıgözəllidir) adlı ayrıca proqram da hazırlanır. Bu proqramda ötən həftənin siyasi hadisələri analitik süzgecdən keçirilib saf-çürük edilir. Həm «Səhər», həm də «Yeddi gün» proqramlarında Azərbaycan-İran münasibətlərinə, eləcə də Güney Azərbaycan problemlərinə daim üstünlük verilir. Bütün bunlarla yanaşı şöbədə axşam verilişi üçün analitik siyasi şərhlər də hazırlanır. Sual oluna bilər: daim Quzey Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi və yenidənqurma prosesi ilə maraqlanan və bunlarla bağlı çoxlu bilgi əldə etmək istəyən güneyli soydaşlarımızı «Səhər» və «Yeddi gün» proqramı qane edirmi? Biz bu suala dinləyici məktubları ilə cavab vermək istəyirik. İran Astarasından Peymani yazır: «Güneyə ünvanlanan verilişləri həmişə dinləyirəm. «Səhər» və «Yeddi gün» proqramlarına xüsusi marağım var. Bütün siyasi hadisələr və məsələlər barədə həm açıq danışırıq, həm də çox maraqlı təhlillər verirsiniz. Buna görə sizə əlləriniz yorulmasın deyirik».

Ərdəbildən olan dinləyicimiz Sabir Şəfai öz məktubunda qeyd edir: «Siyasi şərhləri bir az da çoxaltsanız yaxşıdır. Buna bizim ehtiyacımız böyükdür. Belə verilişlərə qulaq asanda dünyada nə baş verdiyini, hansı siyasi ab-hava olduğunu bilirik».

Güneyə ünvanlanan verilişlərin əsas ağırlığı mədəniyyət şöbəsinin üzərinə düşür. Bu şöbənin xətti ilə efirə çıxan «Yeni dalğa» elmi-publisistik proqramı, «Körpü», «Azərbaycan dünyası», «Qan yaddaşı», «Yurd arası çəpər olmaz», «Dünya beş günlük deyil», «Səs», «Bu axşam», «Soyumuz, soykökümüz», «Musiqi xəzinəmizin inciləri», «El folklor toplusu», «Güney söz», «Örnək», «Elin sazi, elin sözü» verilişləri artıq özlərinə saysız-hesabsız dinləyici qazanıblar. O taylı dinləyicilərimiz bu verilişlər vasitəsilə mənsub olduqları xalqın tarixi, etnoqrafiyası, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti, musiqisi, coğra-

fiyası barədə ətraflı bilgi əldə edirlər. Dinləyicilərin özlərinin təbircə desək: «Bu şöbənin əməkdaşları minlərlə məktəbin və müəllimin görəcəyi işləri görürlər».

O taylı soydaşlarımızın əbədi və əzəli bir problemi var. Bildiyimiz kimi, bu, Güneydə milli dildə orta və ali məktəbin olmamasıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, cənublu soydaşlarımız fars dilində təhsil alırlar. Sözsüz ki, bu onları tədricən öz soyköklərindən qopmağa, assimilyasiya olmağa sövq edir. Uzun illərdən bəri təkrarlanan bu proses dolayı yolla etnik təmizləməni, süni qaynayıb-qovuşmanı sürətləndirir. Bu prosesə zərbə vurmaq, soydaşlarımızı ayılmaq üçün şöbə xüsusi proqramlaşdırılmış verilişlər hazırlayır. Adətən, belə verilişlər müəyyən mənada mühafizəkar olan, amma Azərbaycan dilinin saflığını qoruyub saxlayan aşıq yaradıcılığı və folklor fonunda verilir.

İran İslam Respublikası müəyyən mənada qapalı ölkə olduğu üçün Güney bölgəsində məskunlaşmış soydaşlarımızın müasir sosial həyatı, tarixi təkamülü, etnoqrafiyası, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, musiqisi, folkloru barədə geniş material əldə etmək çətinlik törədir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, daim özlərini Quzey Azərbaycanın radio efirində görmək istəyən soydaşlarımıza onların həyatından, tarixindən, folklorundan, ədəbiyyatından bəhs edən tutumlu verilişlər də hazırlanır. Adətən, belə verilişlər həmin sahələr üzrə araşdırmalar aparan mütəxəssislərin gücü ilə araya-ərsəyə gətirilir və güneyli dinləyicilərimiz tərəfindən xüsusi maraqla qarşılanır. Çünki o taylı soydaşlarımız həmin verilişlərdə bilavasitə özlərinin yaratdıqları mənəvi dəyərlərin konkret nəticələri ilə üz-üzə dayanırlar. Bütün bunlar zaman-zaman farsların əhatəsində yaşayan, indiyə qədər öz ana dilində orta və ali məktəbləri olmayan soydaşlarımızı yenidən özlərinə qaytarır və bir xalq, millət olduğuna inamı artırır. Bu baxımdan «Güney ədəbiyyatının klassikləri», «Güney ədəbiyyatının yaradıcıları» (müəllifi Sabir Nəbioğludur), «Güney ədəbiyyatı – Güney həyatı» (müəllifləri Cavanşir Əmirahaşimi, Miyanalı Əlirzadə), «Tanıdığım adamlar» (müəllifi Əli Şamilovdur) adlı tutumlu

verilişlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də həmin verilişlər radionun qızıl fonduna daxil olmuşdur və yeri gəldikcə təkrar səsləndirilir.

Xatırladaq ki, Güney Azərbaycana verilişlərin dinləyici auditoriyası çox genişdir. Onun ünvanına təkə Güneydən deyil, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrindən də ara-sıra qonaqlar gəlir, həmçinin çoxlu sayda məktublar alınır. Çünki güneyli soydaşlarımızın müəyyən hissəsi dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmişlər. Sizdə konkret təsəvvür yaransın deyə dünya ensiklopediyalarından ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların sayı ilə əlaqədar götürdüyümüz məlumatları diqqətinizə çatdırırıq:

Avstraliya-8000, Avstriya-19000, Albaniya-12000, Əlcəzair-260000, Argentina-12000, Əfqanıstan-424600, Banqladeş-170440, Belçika-13000, Birma-7600, Bolqarıstan-64400, Braziliya-74000, Butan-1480, Böyük Britaniya-17000, Macarıstan-26000, Yunanıstan-12400, Danimarka-56000, Misir- 844790, İsrail-12000, Hindistan-301146, İndoneziya-410940, İordaniya-44600, İraq-844000, İrlandiya- 4000, İspaniya-14000, İtaliya-30000, Yəmən Ərəb Respublikası- 32000, Kanada-174000, Çin Xalq Respublikası-30000, Küveyt-18000, Malta-2500, Meksika-26000, Monqolustan- 4800, Yəmən Xalq Demokratik Respublikası-56000, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi-55000, Norveç-50000, Əman-19000, Pakistan-654092, Polşa-10098, Portuqaliya-8000, Rumıniya-44000, Suriya-9240, Sudan-17050, ABŞ-240900, Türkiyə-2460000, Finlandiya-11640, Fransa-65000, Almaniya-300000, Yuqoslaviya-5900 və Yaponiyada 10000 nəfər.

Dünyanın bütün ölkələrinə səpələnmiş güneyli soydaşlarımız harada yaşamalarından asılı olmayaraq, Quzey Azərbaycanı özlərinin tarixi vətənləri hesab edirlər. Bu məqsədlə dünyanın müxtəlif ölkələrində Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik konfranslarını keçirirlər. Belə konfranslardan biri ilk dəfə 1997-ci ildə ABŞ-ın Los-Anceles şəhərində, ikinci 1998-ci ildə Vaşinqtonda, üçüncü konfrans isə 1999-cu ilin oktyabrında AFR-in Köln şəhərində keçirilmişdir. Bu konfransların keçiril-

məsində məqsəd dünya azərbaycanlılarının monolit birliyini yaratmaq, diaspora formalaşdırmaq və onların gücü ilə Azərbaycanla bağlı olan mövcud problemləri daha kəskin şəkildə dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmaqdır.

Amma çox təəssüf ki, Güney Azərbaycanının problemi problem olaraq qalmaqdadır. İranda zaman-zaman hakimiyyət dəyişmələri, ideoloji yeniləşmələr olmağına baxmayaraq, bu əbədi, əzəli problem təkrarlanmaqdadır. Bununla əlaqədar Seyidağa Onullahi, xüsusən Pişəvari hərəkatını xatırlayaraq «Zaman» qəzetində öz fikrini çox dəqiq ifadə etmişdir: «...İndi həmin tarixi hadisələrdən, tarixi xəyanətdən və məğlubiyyətdən 49 il keçir. 16 ildən artıqdır ki, İranda şahlıq üsulidarəsinə son qoyulub, İslam Respublikası qurulmuşdur. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, indi də hazırkı İran dövlətinin bəzi tarixçiləri və yüksək rütbəli hakim dairələri «21 Azər» hərəkatı iştirakçılarına Məmmədrza şahın və Qövamüssəltənənin gözü ilə baxır».¹

Professor Seyidağa Onullahinin sözünə söykək olaraq onu deyək ki, indi İranda zamanın əsdirdiyi yelləri duymayan bəzi siyasi xadimlər və məmurlar yalnız «21 Azər» hərəkatının iştirakçılarına deyil, bir küll halında Güney Azərbaycana bu iki qaniçənin gözü ilə baxır. Bunu Devid Nisman da çox dəqiq müşahidə etmiş və özünün «İki Azərbaycan: ümumi keçmiş və ümumi gələcək» adlı yazısında lakonik formada analitik şərhini verərək qeyd etmişdir ki, həmişə olduğu kimi indi də ikiyə bölünmüş Azərbaycan problemi qalmaqdadır. İran dövləti assimilyasiyanı gücləndirib birdəfəlik bu problemin həllinə çalışır. Quzey Azərbaycan isə əksinə assimilyasiya prosesini ləngitmək üçün get-gedə Bakı radiosunun bu istiqamətdə apardığı təbliğat işini gücləndirir. Quzey Azərbaycanın müəyyən uğurlar əldə etməsinə baxmayaraq, hələ bu problem tam həll olunmayıb. Bəs gələcəkdə necə? Yəqin ki, bunu zaman göstərəcəkdir.

¹ S.Onullahi. Azərbaycan: neft girdabında yaşayan həyat. «Zaman» qəzeti, 7 yanvar 1996-cı il.

Güney və Quzey Azərbaycanı problemi ilə məşğul olan Devid Nisman özünün 1987-ci ildə ABŞ-da çap etdirdiyi «Sovet İttifaqı və İran Azərbaycanı» adlı kitabında Bakı radiosunun «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasının fəaliyyətinə də xüsusi yer ayırmış, onun ayrı-ayrı dövrlərdə efirə getmiş verilişlərini analitik süzgəcdən keçirib müxtəlif aspektlərdən təhlil etmişdir. Belə qənaətə gəlmişdir ki, bu verilişlər güneylilərdə milli özünüdərkini və milli şüurun oyanmasında önəmli rol oynayır.

Bəli, ən çevik təbliğat vasitəsi olan radionun əhəmiyyəti əvəzolunmazdır. Bu baxımdan Azərbaycan həqiqətlərini soydaşlarımıza çatdırmaq üçün Güneyə istiqamətləndirilmiş radiomuzun rolu daha əhəmiyyətlidir. Ona görə XXI əsrin astanasında dünya radioları ilə rəqabətdə işləyən bu radionun işini müasir tələblər səviyyəsində qurub daha da gücləndirmək lazımdır. Bunu təkcə biz yox, həm zaman, həm tarix, həm də Güneyin indiyə qədər həll olunmamış problemləri tələb edir.

II FƏSİL

RADIO DİLİ VƏ ƏDƏBİ DİL

RADIO DİLİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Dinləyici ilə ünsiyyətdə əsas «silahı» və başlıca ifadə vasitəsi söz olan radio dilini şifahi nitqin bir qolu hesab edirlər. Şifahi informasiya vasitələrinin dilindən bəhs edənlərin hamısı belə bir həqiqəti təsdiq edir ki, radio nitqinin yaranmasında daimi və həlledici amil məhz şifahi nitq qanunlarının nəzərə alınmasıdır. Əlbəttə, metodoloji cəhətdən bu, doğru yanaşmadır. Çünki, həqiqətən, radio dili yalnız şifahi ədəbi dilimizdə reallaşır, bunlar ədəbi dilin şifahi nitq auditoriyasıdır, şifahi informasiya və ünsiyyət vasitələridir.

Biz, «radio dili», «radio nitqi», «radio verilişlərinin dili», «kütləvi informasiya vasitələrinin dili» kimi terminləri tez-tez işlədirik. Şübhəsiz ki, elmi cəhətdən bunlar nisbi anlayışlardır və yalnız müvafiq sahənin dilinin özünəməxsusluğunu anladan ifadələrdir. Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbi dilinin iki qolu – yazılı və şifahi ədəbi dil mövcuddur. Yazılı və şifahi dilin hər birinin özünəməxsus işlənmə dairəsi var. Ədəbi dil özü isə ayrı-ayrı üslublarda – bədii, elmi, rəsmi, publisistik üslublarda, məişətdə işləklilik tapır. Təbiidir ki, şifahi nitq auditoriyalarında isə şifahi ədəbi dil səslənir.

Hər bir üslubun, hər bir şifahi nitq sahəsinin ümumi və fərdi cəhətləri, bunların da yaranması, formalaşması üçün müxtəlif amillər şərtlər olduğu üçün, şübhəsiz ki, televiziya və radioda da dil məsələsinə həmin meyarla yanaşmalıyıq.

Hər bir üsluba, xüsusən də şifahi nitq sahəsinə məzmun və ifadə planı baxımından nəzər salmaq lazım gəlir. Müxtəlif üsullarda işlənən dil, qurulan nitq həm o sahənin öz təbiətinin, mahiyyətinin nəzərə alınması ilə, həm də dilxarici amillərin varlığı, təzahürü təsiri ilə bağlı izah olunur.

Belə bir mövqedən çıxış etsək, kütləvi informasiya vasitələrinin dilini, həmin vasitələrin formaca şifahiliyini, ifadəcə, məzmunca publisistik üslubda olmasını nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Radioda səslənən dil ədəbi tələffüz normalarına əməl olunmaqla işlədilən mədəni dildir. Lakin bu dil nə tamamilə rəsmi nə də bir o qədər bədii dildir. Bu dil canlı danışığıla, ümumxalq dili ilə zənginləşmiş ədəbi dilin dolğun bir formasıdır. Professor Tofiq Rüstəmov haqlı olaraq yazırdı ki, «...qəzet və jurnallarda publisistik üslub, mətbuat üslubu üstünlük təşkil edirsə, televiziya və radioda bununla bərabər canlı danışığa güclü meyil hiss olunur».¹

Biz bu üslublara və canlı danışığa xas olan əlamətləri izah etməzdən əvvəl əsas suala cavab verməyə çalışaq: Radio dilinin spesifik xüsusiyyətləri nədən ibarətdir? Bu dil qəzet dilindən, publisistik üslubdan, digər danışiq üslubu və janrlarından nə ilə fərqlənir?

Radio, ümumiyyətlə, kütləvi təbliğat və informasiya vasitəsi kimi 80 ildən çoxdur ki, fəaliyyət göstərir, ancaq buna baxmayaraq, bu aktual suallara hələ də dolğun, elmi cavab tapılmamışdır. Heç də ona görə yox ki, radio dili linqvistlər tərəfindən xüsusi sahə hesab edilmir və tədqiq olunmur, əksinə, radio verilişlərinin dilinə olan spesifik tələblər haqqında çoxdan danışılır.

Radionun, sonra da televiziyanın sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində cəmiyyətimizdə kütləvi kommunikasiya vasitələrinin rolu xeyli artdı. Reprodunktordan və mavi ekrandan reportaj da, mühazirə də, fəhlənin, yaxud şairin çıxışı da, həkim məsləhəti də, qəzətdə dərc olunan yeniliklər də səslənir. Bütün bunlar mürəkkəb və rəngarəng olan radio və televiziya dilini yaratmış olur. Zənnimizcə, bu sahənin linqvistik tədqiqat obyektini kimi kifayət qədər öyrənilməməsi məhz bu dilin mürəkkəbliyi və çoxqatlılığı ilə izah olunur. Janrların diapazonu

bu qədər geniş olduğu halda, radio dilinin ümumi xüsusiyyətlərindən danışmaq mümkündürmü? Elm adamını reportaj, uşaqlar üçün veriliş və siyasi icmalçıların «dəyirmi masa» arxasında söhbəti kimi müxtəlif formalı verilişlər arasında ümumi nə ola bilər? Bu verilişlərin qarşısında duran vəzifələr olduqca müxtəlif olduğu kimi, janr və üslub xüsusiyyətlərində olan fərqlər də çox böyükdür. Buna görə də ilk baxışdan belə fikir yaranır ki, bu verilişlərin ümumi cəhətlərindən danışmaq mümkün deyil. Həqiqətən də, əgər müxtəlif radio və televiziya verilişlərinə ancaq dil və üslub baxımından yanaşsaq, hətta gözəyari nəzərdən keçirdikdə belə, onların hər birinin müəyyən xüsusiyyətlərə malik olduğunu görürük.

Kitabda istifadə olunan və neytral, eyni zamanda ümumişlək leksikaya əsaslanma, cümlələrin nisbətən sadə quruluşu informasiya üçün xarakterikdir. Reportajlar və mətni «əvvəlcədən hazırlanmamış» söhbətlər (həm lüğəti, həm də sintaktik cəhətdən) ümumxalq danışiq dilinin elementləri ilə zəngindir. Xüsusi terminologiya, feli sifət, feli bağlama və s. ilə zəngin olan mürəkkəb cümlələr mühazirədə yerinə düşür. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş verilişlərdə isə söz dairəsi tematik cəhətdən məhduddur, sintaktik imkanlardan az istifadə edilir. Ancaq başqa verilişlərdən fərqli olaraq, bu verilişlərdə əlvan intonasiyaya daha çox əhəmiyyət verilir. Hətta bəzən aparıcı uşaqlarla ünsiyyət yaratmaq naminə onların öz dilində danışmağa məcbur olur. Məsələn, gətirdiyimiz cəhətlər (sonuncunu istisna etmək şərtinə) yalnız radio və televiziya verilişləri səsləndikdə özünü göstərir. Əgər adi nitqin (radio və televiziya nitqindən fərqlənən) janrlarına: məsələn, məqaləyə, məruzəyə, uşaqlar üçün kitaba diqqət yetirsək, üslubca həmin fərqləri orada da görə bilərik.

Janrlar «toplu»sunda radio və televiziyanın başqa sahələrlə – qəzet, kitab, eləcə də danışiq dili ilə oxşar cəhətləri də vardır. Ümumiləşmələr və səhvlər, ədəbi dil normalarına riayət edilməməsi radio və televiziya verilişlərində nadir hal deyil. Sözlərin mənaca qeyri-dəqiqliyi də buna misal ola bilər. Məsələn,

¹ T.Rüstəmov. Ədəbi redaktə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1981, səh. 7.

«Braziliyada çox zaman qonşu kəndlərin adamları bir-birlərinin dilini anlamır». Burada Latın Amerikasına ölkəsi haqqında danışarkən «kənd» sözünün işlənməsi nə dərəcədə düzgündür?

Radio dilinin spesifik xüsusiyyətləri yalnız ona aid olan janrlarda, məsələn, hadisə yerindən verilən reportajda, müsahibə və s. verilişdə özünü büruzə verir. Həmin verilişlərin aparıcılarından ədəbi dilin müxtəlif vasitələrindən sərbəst istifadə etmə bacarığı tələb olunur. Bu aparıcılar improvizasiya sənətinə tam yiyələnmişdirlər. Ancaq burada da ədəbi norma-dan yayınma hallarına, məsələn, sözün qeyri-dəqiq işlənməsinə, şablon ifadələrə və s. nöqsanlara rast gəlmək olur.

Radionun bir əsas spesifik xüsusiyyəti də vardır. Bu xüsusiyyət təbliğat vasitələrini ünsiyyət vasitələri ilə birləşdirən digər janrlara da xasdır. Bu da radio verilişlərinin dilin məhz səsli formasında olmasıdır. Verilişlərin bir çox cəhətlərini onların səslənməsi, yəni məhz səsli şəkildə mövcud olmaları müəyyən edir. Bəlkə də bu mülahizə bir qədər qəribə görünə bilər, amma qeyd etmək lazımdır ki, səslənmə radio dilinin spesifik cəhətidir. Həmişə aydın olan bu fakt, radio verilişlərinin dil və üslub cəhətdən qurulmasına, onların dilinin strukturuna aid bir sıra tələblər meydana çıxarır. Bu tələblər əsasən radio nitqinin səsə bağlı (fonik) sintaktik və intonasiya məsələlərinə aiddir. Bu tələblərdən bəziləri üzərində dayanacaq.

1. Efirə gedən mətn evfonik olmalıdır. Yəni o, qulağı oxşamalı, dinləyicini qıcıqlandırmamalıdır. Tələffüz edilməsi çətin olan xoşagəlməz səs qovuşmalarına yol vermək olmaz. Adətən, bu, kar samitlərin yanaşı işlənməsindən yaranır. Məsələn, «*müvəffəqiyyət*» sözü kimi ifadələrdə diktorun səs və ritmik enerjisi sanki itib-batır, əzgin, «səslənməyən» ifadə alınır; dinləyici qeyri-ixtiyari olaraq, dinlədiyi mətnin məzmununa yox, onun formasına, xoşagəlməz səslənməsinə diqqət yetirir.

2. Efirə gedən mətnə eyni səs birləşmələrindən ibarət olan sözlərin yanaşı işlənməsinə çalışmaq lazımdır. Belə hallarda diqqətli redaktor bu sözlərdən birini başqa sözlə əvəz etməlidir. Məsələn: «... və bundan əlavə vətəndaş öz vəzifəsini yerinə yetirməlidir» cümləsində «və»lər tələffüz çətinliyi doğurur.

Sözün ilk və son hecası eyni səslərdən ibarət olduqda və ya əvvəlki sözün son hecası eyni səslərdən ibarət olduqda, yaxud da əvvəlki sözün son hecası ilə sonra gələn sözün ilk hecası eyni olduqda, gərəksiz səs effektləri yaranır və bu, məqsədi informasiya vermək, təbliğat və s. olan mətnin məzmununu dinləyiciyə çatdırmağa mane olur.

3. Radio və televiziya verilişlərində *-sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz; -muş, -miş, -muş, -müş* şəkilçili sözlərin yanaşı işlənməsinə qətiyyətlə yol vermək olmaz. Belə şəkilçili sözlər yazıda işlənir. Doğrudur, ehtiyac olanda şifahi nitqdə də, radio və televiziya da bu cür sözlərə rast gəlirik. Həm aparıcı, həm də redaktor bu qəbildən olan sözləri səsləndirərkən çox diqqətli olmalıdır. Səslənən nitqin evfonikliyi, xoş səslənməsinin təmin edən şərtlərdən biri də mətndəki sözlərin qafiyələnməsinə yol verməməkdən ibarətdir. Yazılı mətnə bu qafiyələnmələr «görünür», ancaq tələffüzdə aydın hiss edilir və hər cür dissonansa həssas olan qulaq bunu mütləq eşidir.

Radio verilişlərinin sintaksisinə də diqqət yetirdikdə, yazıda işlənən bir çox verilişlərdə, hətta öz janr xüsusiyyətlərinə görə sərbəst şəkildə söhbət aparılması nəzərdə tutulan verilişlərdə belə çox zaman yazılı dilin sintaksisindən istifadə edilir. Bu, çıxış edən şəxsin əvvəlcədən hazırlanmış mətni oxuması və yaxud əzbərləyib danışması ilə izah olunur. Bu mətnlər isə yazılı dil sintaksisi qaydalarına uyğun olaraq, budaq cümlələrlə, fəli bağlama tərkibləri və s. ilə zəngindir.

Çox vaxt fəhləni və ya alimi, siyasi xadimi və ya sağıcı, radioda kamera qarşısında çıxış etməyə hazırlaşdıran redaktor gələcək çıxışın mətninin əsasən ədəbi baxımdan düzgünlüyünə diqqət yetirir. Bu zaman o, mətnə nəşriyyat, qəzet və ya jurnal redaktoru kimi yanaşır. Səslənmə və mətnin sintaktik cəhətdən quruluşu isə demək olar ki, nəzərə alınmır (bu zaman «bir qədər sərbəst danışın», «tələsməyin», «sözləri aydın tələffüz edin» kimi məsləhətlərlə iş bitmir).

Bununla bərabər bəzi verilişlərdə ədəbi danışq dilinin sintaktik vasitələrindən istifadə etmək mümkündür və vacibdir.

İlk baxışdan adama elə gəlir ki, bu mülahizədə ziddiyyət

var: dil eyni zamanda həm ədəbi, həm də danışıq dili ola bilərmi? Axı danışıq dili ədəbi dilə nisbətən xeyli sadədir, necə deyirlər, o qədər də ölçülü-biçili deyil. Ancaq «danışıq dili» dəyəndə bunu «sərbəst şəraitdə işlənən dil» kimi anlamaq lazımdır. Çox adam ədəbi dil normalarını mənimsəyəndən sonra, əslində iki dildə: rəsmi şəraitdə (məsələn, iş yerində, işçilərlə ünsiyyətdə, kənar adamlarla söhbətdə, işə aid sənədlərlə məşğul olarkən) bir dildə; yaxın adamlarla, dostlarla ünsiyyətdə, yəni qeyri-rəsmi, sərbəst şəraitdə isə digər dildə danışıq. İkinci dildən (danışıq dilindən) istifadə etməyən adamlar da var: dostları ilə söhbətdə onlar məqalədə və yaxud hesabatda yerinə düşən ifadələr işlədirlər. Şübhəsiz ki, bu vaxt danışıq dilinin elementlərinin radio verilişlərində işləməsinə yol verməməyə çalışırlar. Beləliklə, dili dəftərxana üslubunu xatırladan söhbətlər, qəzet məqaləsinə bənzəyən çıxışlar, dialoqlar meydana çıxır. Onların dili əzgin, monoton olur, haqqında danışılan hadisə barədə canlı, dolğun təsəvvür yarada bilmir. Burada biz istər-istəməz radio dili və danışıq dili probleminə toxunmalı oluruq. Aktuallığını nəzərə alaraq bu məsələyə geniş nəzər salaq.

Əgər söhbət danışıq üslubundan, şifahi formanın, dialoq növünün məişət və ya neytral tipinin aid edildiyi danışıq nitqindən gedirsə, aydın olur ki, radio dili qətiyyətlə onun çərçivəsinə sığmır.

Nitqin danışıq üslubu bilavasitə heç nədən asılı olmayan qeyri-rəsmi danışıq üslubudur. Bu üslub daha çox dialoq nitqinin məişət tipində şifahi formada təzahür edir. Adətən, həmin nitq dərhal qol-qanad açır və danışanlar əvvəlcədən fikirləşmək üçün imkan tapa bilmirlər. Əslində onlar ifadə vasitələrinin seçilməsinə o qədər də cəhd göstərmirlər. Danışıq üslubunda deyilən sözlərin əhatəlilik və dəqiqliyi nəinki vacibdir, hətta bəzən tamamilə yersiz, lüzumsuzdur. Çünki həmsöhbətlər çox vaxt bir-birini kəlmənin əvvəlindən başa düşür. Üstəlik onlar şifahi nitq zamanı intonasiya kimi mənə və emosiya çalarlarına malik vasitələrdən də istifadə edə bilirlər. Mimika və jestlər isə həmsöhbətlərin danışıqına bir qədər

sərbəstlik də əlavə edir. Danışıq üslubu nitqi son həddə qədər yığcamlaşdırmağa və anlaşıqlığa imkan yaradır.

Nitqin danışıq üslubu neytral vasitələrdən başqa spesifik danışıq leksikası, frazeologiya, qrammatik forma, sintaktik quruluş kimi vasitələri də nəzərdə tutur. Bu cür üslubda bir sıra digər ifadə xüsusiyyətləri də səciyyəvidir.

Danışıq üslubu üçün səciyyəvi olan ayrı-ayrı sözlər də mövcuddur. Məsələn, *vızıldatmaq* (bir şeyi bərk tullamaq, atmaq), *gopçu* (yalançı, aldadan), *güdmək* (izləmək), *atmaq* (aldatmaq) və s. Bir sıra frazeoloji ifadələrin də danışıq çalarları mövcuddur. Məsələn, *mənim gözüm səndən su içmir, məni cin atma mindirmə* və s.

Danışıq üslubu üçün bütövlükdə mühüm olan başlıca cəhət budur ki, onun qəlibə salınmasına heç bir ehtiyac duyulmur, fikri ifadə üçün xüsusi vasitələr axtarılmır, nitqin cilalanmasına cəhd göstərilir.

Əgər belə demək mümkündürsə, tamaşaçı və dinləyici münasibətində olan həmsöhbətlər deyilən fikrin tam ifadə olunmasına və dəqiq forma tapılmasına ehtiyac duymurlar. Belə ki, onların bundan əvvəlki təcrübəsi, konkret şəraitə bələd olması, haqqında söhbət edilən mövzu barədə təsəvvürlərinin genişliyi şifahi danışıqda istənilən qədər ixtisarlara aparmağa imkan yaradır. Bütün bunlar ona görə baş verir ki, necə gəldi danışıq zamanı düşüncə heç vaxt nitqə nəzarət etmir. Bu cür nitq zamanı normadan kənara çıxmaq heç kəs üçün qorxulu deyil, çünki onsuz da nə danışan, nə də eşidən bu əyintiləri nə hiss edir, nə də onlara əhəmiyyət verir. Amma mikrofon qarşısında vəziyyət başqa cürdür. Çıxış edən adam özünü yığıdır, əgər əvvəlcədən çıxışını yazıbsa, onu səsləndirərkən bir daha götür-qoy edir, yox, əgər mətnsiz (yazısız) danışırsa, o, yenə də danışarkən sözləri diqqətlə seçir. Çünki artıq adi danışıq şəraitindən fərqli olaraq, onun nitqini geniş auditoriya eşidir. Ona görə də radioda danışan adam dil vasitələrinin elə birləşmələrindən istifadə edir ki, onun nitqi dinləyici üçün anlaşıqlı olsun, kitab dilindən fərqlənsin. Bu sahədə aparılan xüsusi tədqiqatlar göstərir ki, danışıq nitqi zamanı kitab dili

normalalarının pozulmasından söhbət açmaq düzgün deyil. Bu zaman daha çox danışıq nitqi çərçivəsində xüsusi, özünəməxsus normalar sistemi özünü bariz şəkildə göstərir ki, bu da eyni bir kollektiv daxilində iki müxtəlif dil tipinin mövcudluğunu sübut edir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, «təmiz» danışıq nitqi radioda sərbəst şəkildə tətbiq edilə bilər. Bu cür nitq radioda daha çox bədii, ədəbi-dram verilişlərində istifadə olunur. Mətnsiz sənədli yazılarda da danışıq nitqi əsas dil vasitəsi ola bilər.

Sevindiricidir ki, radio verilişləri təcrübəsini nəzərə alan radio jurnalistləri yeganə mümkün və doğru nəticəyə gəliblər ki, onlar sırf danışıq ədəbiyyatının yaradıcıları deyillər. Ümumiyyətlə, danışıq dilini nə radio dilinin əsası, nə də onun əleyhinə olan xüsusi bir hal hesab etmək olmaz.

Axı heç kimə sirr deyil ki, danışıq üslubu əsasən şifahi nitq daxilində özünü göstərir. Amma bu, heç də o demək deyil ki, şifahi dillə danışıq dili anlayışlarını eyniləşdirmək lazımdır. Yalnız nitqlə müqayisədə şifahi nitqin özünəməxsusluğu çoxdan məlumdur. Hələ antik dövrün alimlərindən Aristotel özünün «Ritorika» əsərində xatırladırdı ki, yazılı nitqlə müqayisə zamanı özünü büruzə verən nitq arasındakı fərq bizim diqqətimizdən yayınmamalıdır.

Yazılı nitq şifahi nitqdən tamamilə fərqli olan xüsusi spesifik ifadə vasitələrinə malikdir. Bu fərqlər özünü demək olar ki, hər şeydə – əlifbanın hərflərində, müxtəlif işarələrdə, abzaslarda, boşluqlarda, kursivdə, ölçüsünə görə hərflərin fərqlənməsində, çəkilən xətlərdə və s. göstərir.

Şifahi nitqin əsas «silahı» isə səsdür. Bu cür nitqdə müxtəlif cür ritmik düzüm, səs tonunun dəyişilməsi, güclənib-zəifləməsi, tempin sürətlənməsi və azalması, pauza, məntiqi vurğu və s. geniş tətbiq edilir.

Linqvistik tədqiqatlar göstərmişdir ki, ədəbi danışıq dilində yazılı dildən fərqli olaraq, feli bağlama tərkibləri və feli sifətlərlə zəngin olan ifadələr işlənir. Sərbəst şəraitdə söhbət aparılan verilişlər üçün bu ifadələr yabançıdır, qeyri-təbii səslənir.

Danışıq dilində qısa sifətlər və eləcə də feli sifət tərkibləri az işlənir. Onları çox vaxt daha dolğun forma əvəz edir. Məsələn, hər hansı romanda cümlə belə qurula bilər: «*Qaldıqları yer soyuq, hava isə təmiz və küləksiz idi*». Ancaq canlı danışıq dilində bu cümlə başqa cür səslənir: «*Qaldıqları yer elə soyuq idi ki. Hava çox təmiz idi, heç külək də əsmirdi*» (əlbəttə, burada başqa variantlar da mümkündür).

Digər tərəfdən, danışıq dilində cümlənin quruluşu başqa cür ola bilər, belə ki, yazıda bu cür cümlə quruluşuna rast gəlmək olmur. Məsələn: «*Bax, mənim anam elə xəstədir ki!*» Kitabda bu, belə ifadə olunardı: «*Mənim anam bir çox xəstəliklərə düçar olmuşdur*» və s.

Danışıq dilində mimika, əl hərəkətləri və başqa jestlər böyük rol oynayır, amma radio dilində bunların heç biri görünmədiyindən bir çox mətləbləri ifadə etmək üçün dilin (nitqin) funksional zənginliyi məsələsi meydana çıxır.

Radio ilə səslənən nitqin ən mühüm ifadə vasitəsi intonasiyadır. İntonasiya cümlənin sintaktik quruluşu ilə sıx bağlıdır. Nə üçün «Son xəbərlər»in verilişləri intonasiya baxımından ədəbi kompozisiyalara nisbətən daha çox bir-birinə bənzər olur? Çünki onların sintaksisi eynidir. Məqsədi ancaq dünyada baş verən hadisələr haqqında informasiya vermək olan verilişlər üçün bu təbiidir.

Bir çox verilişlər yalnız bəzi məlumatları çatdırmaq deyil, dinləyicidə bədii, estetik təsir bağışlamaq məqsədi də daşıyırlar. Bu cür verilişlərdə nitqin müxtəlif formalarından istifadə edilir: monoloq, dialoq, kiçik səhnəciklər, şeir, mahnı və s. Sintaktik və ritmik-intonasiya baxımından belə verilişlər mürəkkəb bir vahid təşkil edir. Burada həm nəqli intonasiya, həm sual intonasiyasının bütün növləri (məsələn, sual və təkrarən verilən sual), replikalar, nidalar mövcuddur, ritmin pozulması, tembrin dəyişməsi, danışıqın sürəti də diqqətdən yayınmır. Bu zaman müxtəlif janr və üslubların elementlərini seçmək və bir verilişdə birləşdirmək bacarığından çox şey asılıdır. Müxtəlif, üslubi cəhətdən bir-birinə zidd olan vasitələrdən bacarıqla istifadə ediləndə verilişin müəyyən özünəməxsus «sifəti» yaranır və

beləliklə, bu veriliş başqalarından seçilir.

Kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi radionun qarşısında duran məsələlər və funksiyalar həddən artıq çoxsahəlidir. Bu funksiyaların yerinə yetirilməsində isə radionun ən əsas köməkçisi dildir. Ona görə də biz radionun dilini həm də kütləvi kommunikasiya, daha dəqiq deyilsə kütləvi informasiya vasitəsinin (KİV) bir növü kimi nəzərdən keçirməliyik.

RADİO DİLİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kütləvi kommunikasiyanın hər bir növü – mətbuat, televiziya cəmiyyətin ehtiyaclarından yaranıb və cəmiyyət həyatının müəyyən sahəsinə xidmət edir, bu səbəbdən də yalnız özünəməxsus dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Buna görə də, təəccüblü deyil ki, əsasən kommunikasiyanın bu və ya digər növü çərçivəsində, xüsusilə də radioda istifadə olunan dil vasitələrinin seçilməsi və tətbiqi prinsipləri son vaxtlar daha çox diqqəti cəlb etməkdədir.

Məhz radio üçün spesifik olan dil vasitələrindən istifadənin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək radio üçün səciyyəvi olan təbliğat-təşviqat təsiri imkanlarını aydınlaşdırmaq deməkdir. Bu isə qəzetin, radio və televiziyanın birgə fəaliyyət göstərdiyi müasir şəraitdə mühüm məsələdir.

İndiyədək Avropa ölkələrində, o cümlədən keçmiş SSRİ-də radio dili haqqında kifayət qədər geniş ədəbiyyat nəşr olunmuşdur. Lakin əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, radio dilinin ümumi, dəqiq nəzəriyyəsi yaradılmayıb. Radioda mövcud olan janr və formaların sistemi, təyinatı və məzmunu haqqında birmənalı təsəvvür də yoxdur. Bu janr və formaların estetikası və effektivliyi barədə kifayət qədər dəqiq mühakimələrə də az rast gəlirik.

Azərbaycan dilçiliyində də radio verilişlərinin dil təcrübəsinin bir çox mühüm məsələləri indiyədək qaranlıq qalıb. Bu barədə elmi işlərdə çox vaxt ya konkret dilçilik məzmunundan məhrum (radio verilişlərinin dili sadə, aydın,

anlaşıqlı, obrazlı, mənalı, parlaq olmalıdır və s.), ya da konkret və hətta qəti olduqda belə çox vaxt qeyri-inandırıcı, bəzən isə təhlükəli məsləhətlər verilir. Belə ki, həmin məsləhətlər yalnız müəyyən hallarda doğru olsa da, radio dilinin potensial şəkildə mövcud nəzəriyyəsinin əsas qaydaları kimi təqdim edilir, radionun spesifikliyinə və «radioluluğun» tələblərinə istinadən pərdələnir.

Şifahi dilin mühüm sahəsi olan, eyni zamanda kütləvi informasiya və təbliğat vasitəsi sayılan radionun dili indiyə kimi Azərbaycan dilçiliyində elmi-tədqiqat obyektı olmamışdır. Yalnız dilçiliyin müxtəlif problemlərindən bəhs edilərkən radio dili mövzusunda da toxunulmuşdur. Xüsusən şifahi nitq, ədəbi tələffüz, sintaqm, vurğu, səhnə dili, orfoepiya normaları, efir və ekranda da dil mədəniyyəti məsələlərindən danışan müəlliflər bu və ya başqa şəkildə radio dilinə də istinad etmişlər. Buna görə də həmin materialların bəzilərini nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında böyük xidmətləri olan Ə.M.Dəmirçizadə tədqiqatlarında bilavasitə radio dili haqqında danışmasa da o, şifahi nitqin, xüsusən orfoepiya normalarının müəyyənləşdirilməsində xeyli iş görmüşdür. Onun şifahi nitq haqqında olan fikirləri «Müasir Azərbaycan dili» (fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya) kitabında öz əksini tapmışdır. Burada şifahi nitqə aid edilən bir çox xüsusiyyətləri eynilə radio dilinə də şamil etmək mümkündür.

Şifahi nitqi ətraflı tədqiq edən və orfoepiya normalarını elmi şəkildə müəyyənləşdirən M.Ş.Şirəliyev səhnə, radio və televiziya nitqi üzərində uzun illər müşahidə aparmışdır. Onun «Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları» kitabında göstəriləyi kimi, ədəbi dilin yazılı qolunun funksional üslublarının normativ qaydalarının müəyyənləşdirilməsi sahəsində çox iş görülsə də bunu «...ədəbi dilin şifahi qolu haqqında demək mümkün deyil. Halbuki müasir dövrdə şifahi ədəbi dil sahəsinin işlənmə dairəsi çox genişlənməmişdir; biz hər gün radioda, televiziya, səhnədə, məruzələrdə, çıxışlarda müasir Azərbaycan şifahi ədəbi dilini eşidirik». Şifahi nitqin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərinə,

orfoepiya normalarına, intonasiyaya, radio, televiziya və səhnə dilinin təbiətinə dair məsələlərə Ə.Əfəndizadə, A.Axundov, F.Ağayeva, Ə.Abdullayev və başqa dilçilərin də tədqiqatlarında geniş yer verilmişdir.

Professor A.Axundovun son dövr tədqiqatlarında radio dilinin araşdırılması mühüm yer tutur. O, radio dilinə müasir şifahi ədəbi dilin mühüm qolu kimi yanaşır və belə bir cəhəti qeyd edir ki, radio və televiziya ədəbi dilimizi nitq mədəniyyəti cəhətdən inkişaf etdirdiyi kimi, «onu tamamilə yeni formalarla da zənginləşdirir. Əgər bizdə radiohekayə, radiofilm, radiooçerk, radiopovest, radiopyes... yaranırsa, şübhə yoxdur ki, onların ifadə forması olan dilin də yeni cəhətləri meydana çıxmış olur».¹ Ümumiyyətlə, A.Axundovun məqalələrini radio dili probleminin öyrənilməsi üçün faydalı başlanğıc hesab etmək olar.

Şifahi nitqin bu və ya digər xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələlərə səhnə dilindən bəhs edən əsərlərdə daha tez-tez müraciət edilir. Bu cəhətdən görkəmli səhnə ustası Kazım Ziyanın Azərbaycan aktyorlarının bütöv bir nəsli üçün sorğu kitabına çevrilmiş «Səhnə dili haqqında» əsərinin böyük elmi və praktiki əhəmiyyətini qeyd etməmək olmaz. Nəzərə almaq lazımdır ki, radiodramaturgiya dili həm də səhnə dilinin zəngin təcrübəsi əsasında formalaşmışdır. Ona görə də şifahi nitqin bir sıra mühüm prinsiplərini əks etdirən bu kitab radio dilinin öyrənilməsi üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Xüsusilə K.Ziyanın «səhnə dili dedikdə, biz bütün xalqın canlı dilinin arasında yaranan vahid ədəbi danışığı dilini nəzərdə tuturuq» – fikri bu gün də aktualdır. Uzun müddət dramaturgiya, səhnə və onun problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuş M.Arif, M.Məmmədov, M.Adilov, A.Qurbanov, N.Abbasovanın əsərlərində də şifahi nitqlə bağlı maraqlı elmi fikirlərə rast gəlirik.

Radio dili mövzusu İsmayıl Məmmədovun «Ekran, efir və

¹ A.Axundov. Televiziya və radionun xalqın nitq mədəniyyətinin inkişafında rolu. Dil mədəniyyəti. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1985, səh. 81.

dilimiz» kitabında (1989) bir qədər məqsədyönlü şəkildə izah olunmuşdur. Bu kitabda televiziya və radio verilişlərində gedən dil prosesləri üzərində aparılan müşahidələr nəticəsində teleradio dilinin ən ümumi xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır. Müəllifin qənaətinə görə, radio və televiziyada sözün təsir qüvvəsi, estetik vəzifəsi, şişirtmə olmasın, bəlkə də bütün təbliğat vasitələrindəkindən seçilir, üstündür. Burada yüksək estetik ölçü, şüurlara, ağıla, qəlbə son dərəcə həssaslıqla nüfuzetmə məsələsi çox vacibdir. Kütləvi informasiya vasitələrində səsləndirilən materiallarda inam, ruh yüksəkliyi, xoş əhval-ruhiyyə yarada bilən deyimlər, cümlələr seçilib işlənir.¹

Azərbaycan dilçiliyində bu mövzuda ardıcıl tədqiqatlar Q.Məhərrəmovna məxsusdur. Onun «Radiodramaturgiya dili» namizədlik dissertasiyasında (1989), eyni adlı monoqrafiyasında (1990), «Hadisələr mikrofon qarşısında» (1998), «Televiziya və radio tamaşaları» (1999), «Radio dalğalarında» (1999), «Audiovizual nitq» (2000) kitablarında radio dili daha çox bədii-publisistik və dram verilişləri əsasında araşdırılmışdır. Q.Məhərrəmovun fikrincə, radio dilinin özünəməxsusluğu və bu dilin geniş funksional imkanları məhz radio-dramaturgiya dilində özünü büruzə verir.

Ümumiyyətlə, son 20-25 ildə həm bizdə, həm də keçmiş SSRİ-də radio dilinə aid çap edilmiş məqalə və monoqrafik ədəbiyyatı şərti olaraq üç yerə bölmək olar:

Birinci qrupa aid məqalə və kitabların müəllifləri radio dilinin Özünəməxsusluğuna, hər şeydən əvvəl, normativ-üslubi planda yanaşırlar. Onların əsas məqsədi radio verilişlərində istifadə edilən dil vasitələrinin ədəbi dilə uyğun gəlib-gəlməməsini müəyyən etmək olmuşdur. Bu müəlliflər dilə yanaşmada daha çox ədəbi dil normalarını əsas götürmüşlər.

İkinci qrup müəlliflər radio ilə səslənən şifahi nitqin bəzi spesifik xüsusiyyətlərini göstərmiş və radio dilinin anlaşılıqlı olması üçün onu sırf canlı danışığı dili əsasında qurmağı təklif

¹ İ.Məmmədov. Ekran, efir və dilimiz. Bakı, 1989, səh. 5.

etmişlər. Onlar radio dilini qəzetlə, həmçinin yazılı ədəbiyyatın digər kütləvi nəşrləri ilə müqayisə edərək bu qənaətə gəlmişlər ki, radionun dili nə kitab dili, nə də qəzet dili deyil, yalnız canlı danışq dili olmalıdır. Bu tendensiya, xüsusən radionun populyar olduğu ilk illərdə geniş yayılmışdı.

Nəhayət, radio dilindən bəhs edən üçüncü qrup müəlliflər (bunlar, əsasən diktör, radiojurnalistlərdir) öz peşələri ilə bağlı ümumi sənətkarlıq məsələlərindən danışarkən dil üzərində apardıqları qiymətli müşahidələrə toxunaraq şifahi formada meydana çıxan radio dilinin özünəməxsusluğundan, onun ümumi prinsiplərindən söhbət açirlar. Bu ədəbiyyatlarda kifayət qədər nəzəri fikir olmasa da, radio dilinin bu və ya digər cəhətlərinə toxunulur, onların praktikada özünü necə göstərməsi konkret dil faktları və situativ əsasda şərh olunur. Bu tip yazılar və kitablar nisbətən çoxluq təşkil edir.

Lakin bu ədəbiyyatların heç birində radio dilinin mükəmməl nəzəriyyəsi öz əksini tapmamışdır. Bu qəbildən olan kitab və məqalələrdə radio dili ilə danışq dilinin eyniləşdirilməsi, şifahi nitqə aid olan xüsusiyyətlərin, bir çox hallarda isə yazılı dil üslublarının eynilə radio dilinə aid edilməsi, həmçinin radiojanrlar haqqında yekdil təsəvvürün olmaması başlıca nöqsan idi. Radio dilinə dair tədqiqatların qeyri-ardıcıl xarakter daşması, bu sahədə axtarıqların ləngliyi və dolğun nəzəri fikrin yoxluğu da məsələyə birtərəfli yanaşmanın səbəblərindən biri kimi izah oluna bilər. Nəhayət, uzun elmi axtarıqlardan sonra 70-ci illərin əvvəllərində radionun akustik təbiətindən çıxış edərək onun dilinin nəzəri əsaslarını yaradan, ən başlıcası isə danışq dili ilə radio dili arasındakı mühüm prinsipial fərqləri üzə çıxaran sanballı tədqiqat əsəri meydana gəldi. Bu, radio dili üzrə tanınmış mütəxəssis M.Zarvanın «Slovo v efire» kitabı idi.¹

M.Zarva radio nitqinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirərək qeyd edir ki, burada ədəbi dilin müxtəlif sahələri, o cümlədən həm kitab dili, həm də danışq dili özünü göstərir. Lakin radio dilini bütövlükdə danışq dili hesab etmək doğru

deyil (halbuki indiyədək bir çox radio tədqiqatçıları məhz belə hesab edirdilər və indi də bəziləri həmin fikirdədirlər – N.X.). M.Zarvaya görə, leksika sahəsində radio dili kitab dilinə daha çox yaxınlaşır, amma hansı sintaktik konstruksiyaların seçilməsini hər bir radio verilişinin məqsədi, onun janr xüsusiyyətləri və üslubu müəyyənləşdirir. Bu və ya digər leksik vahidin radio nitqinə necə əslis uyğunlaşmasını sənətkarlıq cəhətdən dolğun olan radio verilişləri də sübut edir. Sözlərin seçilməsini və onun səsləndirilməsini, qrammatik formalardan istifadə olunmasını da müəllif haqlı olaraq radio janrlarının xüsusiyyətləri ilə bağlı şəkildə izah edir. O, radio nitqi üçün hazır resept vermək yolu ilə yox, konkret nümunələr göstərmək yolu ilə gedərək radio dili sintaksisinin bir sıra mühüm xüsusiyyətlərini üzə çıxarır, praktikada mövcud olan bəzi xarakterik nöqsanların səbəblərini elmi şəkildə izah edir.

Radio dili nədir? O hansı xüsusiyyətlərə malikdir? Bu suallara cavab verən M.Zarva göstərir ki, radio janrları kifayət qədər çox və rəngarəng olsa da, hər halda buradakı nitqin insan fəaliyyətinin spesifik sahəsi olan radionun təbiəti ilə bağlı bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Bunlar hansılardır? M.Zarva kütləvi kommunikasiya növü kimi radio üçün əsas səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

1. Akustiklik – əsas ifadə vasitəsi kimi səsdən (nitqdən, musiqidən, səs-küydən istifadə) və əsas təsir vasitəsi kimi səslənən sözdən istifadə.

2. Nitq ünsiyyətinin birtipli olması – dinləyiciyə birbaşa müraciət.

3. Nitq aktının məsafəliliyi – nəzərə almaq lazımdır ki, görüntü olmadığına görə danışan dinləyicidən əhəmiyyətli dərəcədə uzaqdadır.

4. Sinxronluluq – danışığın baş verdiyi anda dinləyici tərəfindən qəbul olunması.

5. Hər yerdə yayıla bilmək imkanı və bunun nəticəsi kimi auditoriyanın kütləviliyi. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu auditoriya sosial tərkibinə, yaşına, cinsinə, təhsilinə və mədəniyyətinə görə müxtəlifdir.

¹ Вах: М.Зарва. Слово в эфире. М., 1971.

6. Dinləmə şəraitinin məhdudluğu – yəni veriliş çox məhdud, bəzən fərdi qaydada qəbul edilir.¹

Məhz bu xüsusiyyətlərin məcmusu dil vasitələrinin seçilməsində ümumi qanunauyğunluqlar yaradır və «radio dili» adlanan özünəməxsus üslubi dil sistemi əmələ gətirir.

Akustiklik haqqında bir qədər geniş danışmaq lazım gəlir. Çünki bu mühüm xüsusiyyət radioda şifahi nitqin üstünlüyünü nəzərdə tutur. Şifahi nitq insanın eşitmə qabiliyyətinə, yəni ən mükəmməl qavrama sistemlərindən birinə ünvanlanır və bu cəhət şifahi nitqin xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsinə tələb edir, həm də yazılı nitqdə, ümumiyyətlə, mövcud olmayan amillərə diqqət yetirməyi nəzərdə tutur. Unutmaq olmaz ki, insan səsi ilə deyilən, ortaya söz şəklində peyda olan fikir yaşayır. Həmin canlı fikir təkcə məntiqi deyil, həm də parlaq hiss, özü də fərdi hiss təəssüratı oyadır. Belə ki, hər bir adam sözü özünəməxsus tərzdə deyir. Bu, müasir elmi dildə qeyri-verbal informasiya (digər terminologiyaya görə mənadan kənar informasiya) adlanır.

Şifahi nitqin özünəməxsusluğu ondadır ki, özündə məna yüklü informasiya ilə yanaşı səsin fərdi xüsusiyyətlərində, gücündə, nitqin intonasiya çalarlarında yerləşən xeyli əlavə informasiyalar daşıyır.

Məlumdur ki, deyilən sözün əsl mənasının aydınlaşdırılmasında intonasiyanın böyük rolu var. Amerikalı tədqiqatçılardan V.Hofmanın gəldiyi qənaətin məzmunca ziddiyyətli olması da buradan doğur: «İnsanlara sözün məzmunundan daha çox səsin özü təsir edir».

İnformasiya «istehlakçısına» maksimum təsir göstərmək zərurəti qəzeti, radio və televiziyanı təxminən bərabər şərtlər qarşısında qoyur. Bu mənada radionun dili informativ cəhətdən dəqiq, hamı üçün anlaşılıq olmalıdır. Lakin ifadə vasitələrindəki, informasiyanı qavrama mühitindəki fərqlər bunları bir-birindən ayıra bilməz. Radio verilişləri sahəsində bütün elementlər özlərinə xas qarşılıqlı əlaqə funksiyalarını dəyişir;

hər şey necə isə başqalası, məna və özünəməxsus ifadə kəsb edir.

Radio dilinin prinsipial fərqli cəhətlərindən biri də budur ki, radioda səslənən nitq, yəni mütləq intonasiya ilə bəzənmiş, danışanın münasibətilə «işıqlandırılmış» nitq az olsa da, həmin adamın fərdi əlamətini daşıyır. Hətta dinləyicilər qarşısına «çıxan» müəllif, şərhçi, müxbir, xronikanı hazırlayan jurnalist, çoxlarının az qala müəlliflə eyniləşdirdiyi dikturun çıxış etdiyi xronikal qeydlər janrında da oxunan materiala münasibət nə qədər xəsisliklə bildirilsə belə, hər halda bu münasibət olacaq və hiss ediləcək. Belə ki, mütləq laqeydlik yalnız o halda mümkündür ki, mikrofon qarşısında dinləyicilərə dünyada baş verən hadisələr haqqında danışan canlı insan əvəzinə nəşə mexaniki bir qurğu dayansın. Deməli, radioda danışanın səsi, intonasiyası və diksiyası ilə özünü, şəxsiyyətini «göstərməsi» çox mühüm vəzifədir.

Buna görə də radioda auditoriyaya təsir dərəcəsi qəzetə nisbətən ölçüyəgəlməz səviyyədə artmaqdadır. Canlı emosiyalarla bəzədilmiş səslənən söz yazılan sözə nisbətən qat-qat böyük enerjiyə, azadlığa, düşüncələri və ürəkləri yerindən oynadıb özünə cəlb etmək qabiliyyətinə malikdir. Bu prosesdə intonasiya xüsusi rol oynayır. İnsanın «sırf fərdi xüsusiyyətləri»nə zidd olan intonasiya, o cümlədən nitqin tembr, nəhayət, danışanın səsi heç bir qanuna tabe olmur. Nəticədə burada qəzet dilinin məruz qaldığı fəal şablonlaşdırmaya əngəl törədən «qarşısürmə estetikası» fəaliyyət göstərməkdə davam edir və bununla da ehtiyat təsir vasitələrinin müxtəlif variantlarına malik olur.

Dinləyici ilə etibarlı əlaqə yaratmaq, onun diqqətini cəlb etmək, ritmomelodika, temp, tembr, məntiqi vurğunun köməyilə ona təsir göstərmək imkanı radio dilində üslubi «qarışıqlıqdan» qəzet dilində olduğu qədər ardıcıl və əhatəli istifadə etməyə yol vermir və ədəbi dil normaları çərçivəsindən kənara çıxmağa fəal cəhd göstərmir. İndiki inkişaf mərhələsində ədəbi dildə baş verən proseslərə, xüsusilə də üslubların bir-birinə qarşılıqlı nüfuz etməsinə, eləcə də kitab və danışiq elementlə-

¹ Вах: М.Зарва. Слово в эфире. М., 1971, стр. 41-42.

rinin qarışması prosesinə biganə qalmayan radio dili bu mənada müasir qəzet dili üçün normaya çevrilmiş optimal «üslubi potensial fərqi»nə ehtiyac duymur.¹

Radioda görüntü olmadığına görə nitq aktı ilə bağlı məsafə amili xüsusi illüstrasiya, əyani vasitələr axtarışı zərurəti doğurur. Məlum olduğu kimi, radio verilişləri şəraitində söhbətin görüntülərlə müşayiəti mümkün deyil. Əyani vasitələri isə radionun təbiətindəki səs ehtiyatlarında axtarmaq lazım gəlir. Həmin ehtiyatlar əsasən sənədli yazılar, musiqi və əlbəttə ki, səslənən sözün predmet və obrazlılıq xüsusiyyətləridir.

Radiodan kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə edən jurnalistlər dinləyicilərlə «ümumi dil» tapılmasında maraqlıdır. Bu, heç də o demək deyildir ki, jurnalist bəsit üsullara əl ataraq «fəhlə ilə fəhlə, kəndli ilə kəndli dilində danışmalıdır». Sadəcə olaraq, radio jurnalisti lazım gəldikdə xüsusi təyinatlı dil vasitələrini (peşəkar, terminoloji) neytral vasitələrlə əvəz etməlidir.

Jurnalistlər səslənən sözün informativ dəqiqliyinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Məqalələrində, radio və televiziya mətnlərində işlədilən sözlərin dəqiqliyi, düşünülmüş mənanı dolğun ifadə etmələri onunla şərtlənir ki, qəzet də, radio və televiziya da kütləvi kommunikasiya vasitəsidir. Lakin qəzetdə oxucunun cümləni yenidən oxumaq imkanı, televiziyada heç olmasa «nədən danışılır?» sualına qismən cavab verən təsvir varsa, radioda məna dəqiqliyi çox mühüm vəzifədir. Radio ilə səslənən nitqin şifahiliyi, hərçənd vasitəli olsa da, kütləvi dinləyiciyə birbaşa yönümü bu səslənən nitqdən xüsusi keyfiyyətlər tələb edir. Əgər çap mətninə leksik, yaxud qrammatik səhv yol taparsa, oxucu bu səhvi müqayisəyəgəlməz dərəcədə asanlıqla başa düşər və fikrin mənasını müəyyənləşdirər. Dinləyici üçün isə belə bir maneəni aradan qaldırmaq xeyli çətindir. Zaman daxilində fasiləsiz davam edən şifahi nitq anlaşılmayan sözə qayıtmağa, dərk edilməyən məna barədə düşünməyə imkan verir. Dinləyicidə qeyri-dəqiq deyilən

sözün mahiyyətini, onun əsl mənasını dərk etmək arzusu oyanır və təbii ki, bu prosesin özü onu sonrakı nitqdən yayındırır. Nəticədə nə əvvəlki fikir anlaşılır, nə də sonrakı eşidilir. Verilişin təsiri və əhəmiyyəti isə xeyli azalır.

Radio jurnalistinin qarşısında dayanan bir mühüm vəzifə də daim dinləyicinin diqqətini cəlb etmək, ona öz məhsulunu sonadək ustalıqla təqdim etməkdir. Ona görə də radio verilişi hazırlayan jurnalist ilk növbədə dinləyicilərin diqqətini cəmləşdirmək haqqında düşünməlidir. Buna görə çalışmaq lazımdır ki, dil materialı və ifadə tərzii mümkün qədər sadə və aydın olsun. Bundan başqa, verilişdə toxunulan məsələlərin həcmnin də yığcam və anlaşılıqlı olması vacibdir.

Verilişi hazırlayarkən dinləyicinin bir neçə dəqiqədən sonra yorulacağını, diqqətinin təbii olaraq zəifləyəcəyini mütləq nəzərə almaq lazımdır. Ona görə də hər hansı veriliş, söhbət, çıxış elə qurulmalıdır ki, çox da böyük olmayan girişdən sonra əsas mahiyyətə, verilişin ortasından başlayaraq isə tədricən daha asan qavranılan hissələrə keçid edilsin. Əgər belə olmazsa dinləyici (xüsusən səbirsiz dinləyici) bir neçə dəqiqədən sonra radionun dalğasını dəyişə bilər.

Dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək və auditoriya ilə canlı ünsiyyət təəssüratı yaratmaq üçün çıxış edənlərin aşağıdakı qaydalara əməl etmələri məqsəduyğundur:

1. Dinləyici ilə daim ünsiyyət yaradılmalı, çıxışın məhz ona ünvanlandığı xatırlanmalıdır. Söhbətin auditoriya üçün olduğu və canlı insan tərəfindən oxunulduğu müntəzəm olaraq qeyd edilməlidir: «*Yəqin ki, siz bu sözlərə inanmazsınız*», yaxud «*Siz mənə etiraz edib, deyə bilərsiniz ki; Əziz dinləyicilər, təsəvvür edin ki;*» və s.

Belə müraciətlər verilişin həm əvvəlində, həm də ortasında olmalıdır. Digər hallarda müraciətdən yalnız yeri gələndə istifadə oluna bilər. Çünki müraciət emosional təsir vasitəsidir.

2. Əgər radioda dialoq gedirsə, mütləq dinləyici amili xatırlanmalıdır. Məsələn: «*Qoy filan məsələni dinləyicilər özləri müəyyənləşdirdisilər ki...*» və s.

3. Materialın radio ilə izahı maksimum dərəcədə əyani

¹ Вах: М.Зарва. Слово в эфире. М., 1971, стр. 51

olmalıdır. Şərh mümkün qədər konkret səciyyə daşmalıdır. Hər hansı mövzunun daha yaxşı yadda qalması və anlaşılması üçün mütləq bədii detallardan, obrazlı dildən, atalar sözü və idiomatik ifadələrdən istifadə edilməlidir. Çünki bədii obrazlar dinləyiciyə ən mürəkkəb məsələni çatdırmaqda belə ən yaxşı vasitə sayılır.

4. Dinləyicilərin diqqətini fəallaşdırmaq və ona emosional təsir göstərmək üçün sual cümlələrindən istifadə edilməlidir. Sual cümlələri bir qayda olaraq dinləyicinin diqqətini cəlb edərək sualın məzmununa fikir verməyə, cavabı axtarmaq üçün müstəqil düşünməyə vadar edir. Məsələn: «*Bəs filan məsələnin kökü hardan başlanır?*», yaxud «*Sual oluna bilər ki, xalq bu məsələyə necə baxır?*» və s.

5. Emosional təsir vasitəsi kimi nida, həmçinin sual-nida cümlələrindən istifadə etmək də məqsədəuyğundur. Buna görə də təbliğat effekti yaratmaq zərurəti ortaya çıxan zaman onlara müraciət olunması vacibdir. Məsələn: «*Bəs görəsən nə baş verib? Niyə görə biz ölkəmizin taleyinə biganə qalmalıyıq, əziz həmvətənlər!*» və s.

6. İki müxtəlif rəyin tutuşdurulub, qarşı-qarşıya qoyulması da dinləyicinin diqqətinin fəallaşmasına kömək edir. Bu zaman həmin rəylərin qiymətləndirilməsi yalnız onların şərhindən, məğzinin açılmasından sonra olmalıdır.

7. Diqqəti cəlb etmək, radio verilişinin məzmununu daha yaxşı qavramaq vasitələrindən biri də verilişin gedişində meydana çıxan etirazları qabaqlamaqdır. Bu zaman belə ifadələrdən istifadə olunur. Məsələn: «*Siz mənə etiraz edib deyə bilərsiniz ki;*» və s.

8. Radioverilişlərin tərtibində irəli sürülən başlıca tələblərdən biri də müxtəliflik prinsipidir. Çünki hər hansı bir yeknəsək, monoton danışq tərzii yorucudur. Buna görə də eyni təəssüratın təkrarına yol vermək olmaz. Əsas fikir təkrar olunarsa, onun təqdimat üsulları dəyişməlidir. Bütün bunlardan savayı, verilişin mətnində eyni sözlərin təkrarına yol vermək olmaz, çünki onlar üslubi səliqəsizlik təsəvvürü yaradır.

Müxtəliflik prinsipi ayrı-ayrı nitq üslublarının element-

lərindən bacarıqla istifadə etməyi nəzərdə tutur. Beləliklə, bir tərəfdən dinləmə zamanı yorulmanın qarşısını alan müəyyən stilistik müxtəliflik əldə olunur, digər tərəfdən söhbətə bədii xarakter verən emosional gərginlik və boşalmalar sistemi yaranır. Veriliş dinləyici üçün bir-biri ilə məntiqi, real uyğunluqlarla bağlı olan suallar sistemindən ibarət olmalıdır.

9. Radio üçün yazan müəllif, yaxud orada çıxış edən hər bir fərd eşitmə və görmə ilə qavramanın müxtəlifliyini mütləq nəzərə almalıdır. Unutmaq olmaz ki, radioda sözün (nitqin) vəzifəsi nəyin və necə baş verdiyini «göstərməkdir». Radioda sözə, dilə ayrılan başlıca funksiya budur.

10. Radioda yorucu və uzun-uzadı rəqəmlərdən imtina edilməlidir. Statistik materialdan istifadə zamanı mahiyyət təhrif olunmazsa, böyük rəqəmlər yuvarlaqlaşdırılmalıdır. Məsələn: 4,9 əvəzinə təxminən 5 deyilməsi məqsədəuyğundur. Yaxud, onluq kəsrsə varsa onu ya yuvarlaqlaşdırmaq, ya da sadə kəsrlərlə əvəz etmək lazımdır. Məsələn: 0,75 əvəzinə dördü üç, yaxud 0,5 əvəzinə ikidə bir demək daha münasibdir. İmkan daxilində mütləq rəqəmlər nisbi rəqəmlərlə izah edilməlidir. Məsələn: ikiqat, üçqat və s.

11. Verilişlərdə rəqəmli və digər növ cədvəllərdən istifadə etmək məqsədəuyğun deyil. Sadəcə olaraq onlar radioda görünür. Belə hallar yalnız radio dinləyicisini qıcıqlandıra bilər.

12. Cümlədə durğu işarələrini elə qoymaq lazımdır ki, təbii intonasiyaya uyğun olsun. Cümlələrin ayrı-ayrı hissələrə ayrılması, onlardan müəyyən hissələrin xüsusilə qeyd olunması yazılışda vergüllə məhdudlaşarsa, şifahi nitqdə daha qabarıq durğu işarəsi ilə vurğulanmasını tələb edir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, fikrin ifadəsi üçün söz, hissələrin ifadəsi üçün isə sözdən daha çox intonasiya lazım gəlir.

13. Yazıda məna kəsb edib, şifahi nitqdə o qədər də aydın ifadə vasitəsi olmayan durğu işarələrindən istifadədən də çəkinmək lazımdır. Xüsusən, dırnaqda yazılmış sözlərin ikimənalılığına yol vermək olmaz. Məsələn: «*Bu gəlirlə ildə beş milyon ton «qara qızıl» axacaq*» yazmaq doğru deyil. Yaxud

«Rus ayısı» «Qafqaz ayısına» pəncə uzadır» cümləsi qəzetdə aydın məna kəsb edirsə, onun şifahi nitqlə ifadəsi mahiyyətin dolaşılıqlığına gətirib çıxarır.

14. Hər hansı mətnə bəndlərin rəqəmlərlə (1, 2, 3 və s.) sadalanmasına yalnız diktə zamanı yol verilir. Efirə oxunan materialda bəndlərin istər rəqəmlə, istərsə də hərflə nömrələnməsi (a, b, v, q və s.) mənasızdır. Bunları mətnə aydın abzaslara bölmək, yaxud efirə oxu zamanı intonasiya ilə qeyd etmək daha məqsədəuyğundur.

Şübhəsiz ki, bu qaydalara əməl olunması radio verilişlərinin, radioçıxışın təsirini qat-qat yüksəldə bilər. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, indi dinləyicinin səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir və o, tükü-tükdən asanlıqla seçə bilir. Ona görə də radio verilişi həm məzmun, həm dil və üslub, həm də intonasiya-tələffüz baxımından o qədər yüksək səviyyəli olmalıdır ki, o, dinləyicini təmin etsin və onun təxəyyülündə zəngin lövhələr və obrazlar yarada bilsin.

Bir az əvvəldə dediyimiz kimi, radio dili yekcins deyil. Müxtəlif üslub axarları onun məcrasına sığmaraq bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə, təmasda olaraq yanaşı axır, amma heç vaxt tam qovuşmur. Beləliklə, radio verilişləri üslubunun mövcudluğunu təsdiq və onu dil üslubları sisteminə daxil etmək, iki təzahürü – dilin işlənməsini və ünsiyyətin müəyyən məqsədləri ilə şərtlənən normalaşdırılmış, cəmiyyət tərəfindən dərk edilən dil üslubunu qarışdırmaq deməkdir.

O ki qaldı danışıq üslubuna, əlbəttə, bu, radio nitqində aparıcı meyil olaraq qalır, özünü həm frazeologizmlərdə, həm morfologiya sahəsində, həm də danışıq üslubunun sintaksisində göstərir. Bütövlükdə isə danışıq üslubu üçün başlıca səciyyəvi cəhət – sərbəstlik, fikri ifadə etmək üçün sözlərin düşünülmüş seçilməsi, nitqin səlisliyi naminə akademizmdən – kitab üslubundan uzaq qaçmaqdır.

Başqa sözlə deyilsə, şəxsi, bilavasitə ünsiyyətə istinad edən danışıq nitqində «kommunikativ məqsədəuyğunluq» qanunu qüvvədə olur. Bu halda danışan şəxslər «konkret dil şəraitində optimal variantı» gətirib çıxaran dil materiallarından

istifadə edirlər. Tədqiqatların göstərdiyi kimi, danışıq dilində kitab dili normalarının pozulmasından yox, danışıq nitqi həddləri daxilində məhz bu üsluba xas olan normalar sisteminin mövcudluğundan söz açmaq daha doğrudur. Bu da öz növbəsində eyni kollektiv tərkibində ikidilliliyin xüsusi növünün mövcudluğunu təsdiq etməyə imkan verir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, radioda «təmiz» danışıq nitqindən yalnız məhdud çərçivədə canlı məişət dilini əks etdirən bədii, ədəbi-dram verilişlərində, eləcə də əsl danışıq nitqinin mətnsiz sənədlə yazılışında istifadə etmək mümkündür və məqbuldur.

ƏDƏBİ-BƏDİİ VERİLİŞLƏRDƏ DİL MƏSƏLƏSİ

Biz bu məsələyə iki cəhətdən yanaşmağı məqsədəuyğun sayırıq. Birincisi, ədəbi-bədii, incəsənət, dram verilişlərində Azərbaycan ədəbi dili məsələlərinin, nitq mədəniyyəti problemlərinin necə işıqlandırılması, ikincisi isə həmin verilişlərin özlərində tədqiqat üçün material verən xarakterik dil proseslərinin təhlili.

Bu verilişlərin məzmunu, təsnifatı və estetik dəyəri haqqında söhbət açarkən qeyd etmək vacibdir ki, hələ Azərbaycan radiosu fəaliyyətə başladığı ilk illərdə ədəbi-bədii, incəsənət, musiqi və dram verilişləri proqramlarda geniş yer tuturdu. Radiomuz 20-ci illərin sonundan başlayaraq respublikada mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrinə – ideologiyaya və elmə, təhsilə, təlim-tərbiyəyə, teatra, incəsənətin bütün sahələrinə son dərəcə sürətlə müdaxilə edirdi. Bu müdaxilə heyrətamiz dərəcədə ahəngdar, ziddiyyətsiz, antaqonizmə meyil etmədən baş verirdi. Radio özünün daxili səciyyəsinə görə, adamların mənəvi həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı ənənəyə münasibətdə nəzakətli qalmaq şərti ilə üzvi surətdə mədəniyyətə qaynaqlı-qarıxdı. Radio özünün real həyatda fəal iştirak etmək qabiliyyətini sübut etməklə yanaşı göstərirdi ki, artıq çoxdan mövcud olan kütləvi informasiya vasitələrinin və ənənəvi incəsənət növlərinin fəaliyyət dairəsinə mənfi təsir etmək

niyyətində deyil. Əksinə, radio kütləvi informasiya vasitələri və incəsənət üçün gözlənilməz hədiyyə, ecazkar bir nemət oldu. Radio verilişlərinin digər kütləvi kommunikasiya vasitələri və incəsənət növlərindən fərqlənib ayrılması bir növ öz-özünə və dərhal (kəskin spesifikasına, ünsiyyətin qlobal səs vasitəsi olmasına görə) baş verdi.

Radio böyük idrak məktəbi kimi mətbuatın təhlil qabiliyyətinə, ədəbiyyatın intellektuallığına iddia etmədi. Çünki radio ətraf aləmi, hadisələri hərəkətdə, kinonun parlaq şəkildə etdiyi kimi, əyani əks etdirə bilməzdi. Bunun əvəzində o, sözü səsləndirdi, ona həyat verib canlandırdı. Radio dalğaları bir anda dünyanı dolanaraq istənilən məlumatı, insanın hər hansı bir fikir və hissini planetimizin istənilən nöqtəsinə çatdırırdı. Radio dərhal, yerindəcə, kütlənin gözü qarşısında və kütlə üçün öz sənətini nümayiş etdirdi. Radio səslər vasitəsilə qəhrəmanlarının canlı həyatını verərək bütün dövrlərin və xalqların böyük dramını, ədəbiyyatını və musiqisini, ən yaxşı müğənnilərin səslərini, ən yaxşı musiqçilərin ifa məharətini evlərə gətirə bildi. Elə buna görə də sənətkarlar radionun sehrli yardımını minnətdarlıqla qəbul edirlər. Təsadüfi deyil ki, ilk vaxtlar radio verilişlərinə yalnız «hava təşviqatçısı» kimi baxanlar sonralar onu incəsənətin xoşbəxtliyi adlandırmışdı.

Həmin illərdə radioda bədii yaradıcılığın xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində də xeyli iş görülmüşdü. Hətta «Radio incəsənəti üzrə tezislər» əsəri (A.V.Lupoqarski) meydana çıxmışdı. Bu əsərdə bədii söz ustalarının, rejissorların, aktyorların materialları, məqalələri, çıxışları və müsahibələri radio incəsənətinin kəskin xüsusiyyətlərinə, onun təsviri bədii formalardan fərqlərinə həsr olunmuşdu. Radioda orijinal dram yaradıcılığı haqqında ilkin mülahizələrin dəqiqliyinə, nəzəri cəhətdən dərinliyinə və kompleksliyinə indi bizim dövrümüzdə yalnız təəccüblənə bilərik. Məsələn, radio incəsənətinin qaranquşları deyirdilər ki, müəyyən təsviri səs formalarında çoxdan mövcud olan səhnə sənəti əsərlərinin məzmunu onların konkret forması ilə əlaqədardır. Təsviri sənət əsərlərinin səs materialında həyata keçirilməsi üçün reproduksiyası, yaxud

yenidən işlənməsi orijinalı kasadlaşdırır və təhrif edir. Yeni ünsiyyət vasitəsində yeni söz-səs bədii formalarının meydana olması radio incəsənəti sahəsində müəyyən mənada yeni bədii məzmunun labüd şəkildə yayılmasını tələb edir. Özü də radio incəsənətinin tərəfdarları hələ o vaxt ənənəvi sənət əsərlərinə müdrikcəsinə dost münasibəti bəsləyir, başa düşürdülər ki, kütlələrin mənəvi dəyərlərə yiyələnməsi epoxasında bədii mədəniyyətin böyük nailiyyətlərinin reproduksiyası xalqın maariflənməsi işində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

30-cu illərin ortalarından başlayaraq, radio incəsənəti əsərlərinin dilinin, formasının, məzmununun spesifikliyi barədə qızgın mübahisələr və diskussiyalar tədricən səngiyir. Radionun fəaliyyəti sabitləşir. Belə bir qayda yaranır ki, radio yaradıcılığının texnoloji xüsusiyyətlərinə getdikcə az əhəmiyyət verilir, əvəzində isə radioya kənar mədəni materialın axını genişlənir və müxtəlifləşir. 1930-cu ildə Azərbaycan radiosunda M.S.Ordubadinin rəhbərliyi ilə «Ədəbi-dram verilişləri» baş redaksiyası yaradılır. Həmin vaxtda görkəmli aktyor Mustafa Mərdanovun rejissorluq etdiyi dram qrupu fəaliyyət göstərir. 1931-ci ildə isə radionun öz diktorlarından ibarət yeni «Dram qrupu» yaradılır. Ona rejissor Leyla Terequlova başçılıq edir. 50-ci illərdən sonra isə radio verilişlərinin yeni redaksiyaları – incəsənət, radioteatr, ədəbiyyat və s. şöbələr yaradılır.

Həmin vaxtlar, xüsusən 30-40-cı illərdə Azərbaycan radiosunun ədəbi-bədii verilişləri dilimizdə gedən prosesləri çox dolğun əks etdirirdi. Çünki bu dövr Azərbaycan dilinin inkişafında xüsusi bir mərhələ idi və bu mərhələ Azərbaycan ədəbi dili tarixində əlifba, orfoqrafiya məsələləri ilə yanaşı leksik, semantik və qrammatik proseslərin də sürətli inkişafı dövrüdür. Əlifba və orfoqrafiya məsələləri ilə bağlı qərar və göstərişlər əhalinin savadlanması, ümumi mədəni səviyyənin yüksəldilməsi kütləvi təhsil sahəsində başlıca tədbirlər idi. Yeni ictimai-iqtisadi quruluşla, sosial inkişaf və elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar dildə yeni söz birləşmələri, leksik və sintaktik vahidlər meydana çıxır və bunların xalqı ifadə üsulları dilin normalaşması prosesinə çox böyük təsir göstərirdi. Bir sıra

sözlərin mənaca genişlənməsi, yaxud daralması, yeni mənə qazanması, yeni leksik-qrammatik vahidlərin yaranması dilin lüğət tərkibinin inkişafında mühüm rol oynayır.

Bu dövrdə dil yalnız məişətdə, ədəbi və elmi əsərlərdə yaşamaqla məhdudlaşmayıb, iqtisadi, ictimai həyatın hər bir sahəsində və o cümlədən dövlət idarələrində geniş şəkildə işləmək imkanı əldə etdi. Radio kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi, gündəlik zəruri hadisələri əks etdirdiyindən burada sosial-siyasi həyatın bütün sahələri, ictimai-mədəni inkişaf, elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı mühüm yeniliklər işıqlandırılırdı. Yeni dövrün hadisələrini əks etdirən dil vahidləri kütləvi kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə daha tez ümumxalq xarakteri ola bilirdi. Keçmiş ictimai quruluşla bağlı bir sıra dil vahidləri işləklidən qalır və yeni ictimai quruluşla əlaqədar yarananlar üçün həqiqi mənada meydan açılırdı.

Əsas kütləvi təbliğat vasitəsi kimi, radio ilk dövrdə ədəbi dilin üslublarının diferensiallaşmasında, qrammatik normalaşmada, lüğət tərkibinin, xüsusilə terminoloji vasitələrin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Ədəbi dilin inkişafında radio dilinin rolu bir də ona görə mühüm idi ki, burada müxtəlif janrdə yazılmış materiallar özünə yer tapırdı və onun çoxlu dinləyicisi vardı.

İlk radio verilişlərində, o cümlədən ədəbi və bədii proqramlarda (daha çox dram verilişlərində) dil mənzərəsi 30-cu illərin əvvəllərində qəbul olunmuş prinsiplərə əsasən müəyyən edilirdi. Yəni:

– əsl Azərbaycan-türk sözlərinin orfoqrafiyası tarixən müəyyən olmuş demokratik normaya tabe olunur, tələffüz norması ilə yazı norması arasındakı fərq tarixi normativlik pozulmadan aradan qaldırılır, ahəng qanununun fonomorfoloji imkanları genişləndirilirdi;

– ərəb, eləcə də fars dilindən keçən sözlərə iki cür münasibət fərdləşdirilirdi: söz xalq dilinə keçmişsə, yəni fonomorfoloji uyğunlaşmaya məruz qalmışsa və ya ahəng qanununa tabe edilmişsə, xalq dilində olduğu şəkildə ədəbi dildə işlənməmişsə, tarixən işləndiyi şəkildə qəbul olunurdu;

– Avropa-rus mənşəli sözlərin demokratik formaları (istər fonetik, istərsə də morfoloji baxımdan) norma hesab edilirdi;

– dialekt tələffüzünün variantları müəyyən hallarda qalırdı (məsələn, hal şəkilçilərinin, eləcə də *-lar*, *-lər* cəm şəkilçisinin fonetik variantları norma kimi təqdim edilirdi).

Amma verilişlərdə o dövrün dilçiliyi üçün mübahisəli məqamlar da özünü göstərirdi. Bu mübahisələrin mərkəzində isə aşağıdakı müxtəlif məsələlər dayanırdı:

– bir qayda olaraq söz sonunda *q*, *ğ*, yaxud *x* yazılması; *k*, yaxud *g* yazılması;

– sonu saitle bitən sözlərdə hallanma prosesində bitişdirici samitin artırılıb artırılmaması;

– Avropa-rus mənşəli sözlərin mənəbə dildə olduğu kimi, yaxud Azərbaycan dilində işlədildiyi kimi yazılması.

Yaddan çıxarmayaq ki, həmin dövrlər ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçid dövrü idi və bu dövrdə fonetik, orfoqrafik normaya müxtəlif baxımdan təsir edilir və ədəbi dilin tarixi təcrübəsi nəzərə alınmadığı üçün iki ifrat meyil meydana gəlirdi:

– xalq dilinin ədəbi normanı təşkil etdiyi rolu həddindən artıq şişirdilir, nəticədə dialekt tələffüz variantlılığı norma kimi fərdləşdirilirdi;

– xalq dilinin ədəbi normanı təşkil etdiyi roluna etinasız yanaşılır, nəticədə alınma sözlər mənəbə dildəki fonetik quruluşu ilə norma faktı kimi təqdim edilirdi.

İfrat meyillərlə yanaşı bir sıra aralıq meyillər də mövcud idi. Demək lazımdır ki, orfoqrafik normanın bu cür tez-tez dəyişdirilməsi, fikir ixtilafı ədəbi dilin tarixini bilməməkdən, fonetik-tələffüz, orfoqrafik-yazı ənənələrinə əslində birgə münasibətdən irəli gəlib, hardasa tarixə vulqar baxışın nəticəsi idi.

Beləliklə, 70 ildən artıq mövcud olduğu bir dövrdə Azərbaycan radiosu, onun ictimai-siyasi, publisistik və ədəbi-bədii verilişləri bir tərəfdən ədəbi dilimizdə gedən mürəkkəb prosesləri, digər tərəfdən isə siyasi həyatımızı və mədəni inkişafımızı əks etdirən güzgü olmuşdur. Uzun dövr ərzində

ədəbi-bədii verilişlər Azərbaycan ziyalılarının ictimaiyyətlə əlaqə tribunasına çevrilmişdir. Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, S.Vurğun, R.Rza, H.Hüseynov, M.İbrahimov, M.Arif, M.Cəfər, B.Vahabzadə, İ.Əfəndiyev, M.Məmmədov, S.Ələsgərov və digər görkəmli ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri, səhnə ustaları bu proqramlarda iştirak etmiş, onları düşündürən problemlər barədə mikrofon qarşısında söz açmışlar. İndi radionun fonetikasında Azərbaycan xalqının tərəqqisində misilsiz rol oynamış elm xadiminin, bəstəkarın, yazıçı, şair, jurnalist, aktyor, müğənni və başqa sənət sahiblərinin səsi ehtiramla qorunub saxlanılır. Bu mənada tam məsuliyyətlə demək olar ki, Azərbaycan radiosunun ədəbiyyat, incəsənət və musiqi verilişləri xalqımızın səs yaddaşındadır. Bu verilişlər yarandığı gündən müqəddəs sözün qiymətini bilib, xalqın mənəvi sərvətlərinin keşiyində dayanıb. Nəinki mənəvi dəyərlərimizi qoruyub, hətta onun yaradıcılarından biri olub. Respublikamızda gedən ədəbi proseslər, yaranan ədəbi mühit, eləcə də çox qədim tarixə malik incəsənət növlərinin bu gün də yaşamasında və inkişaf etdirilməsində mübalığəsiz demək olar ki, Azərbaycan radiosu da müstəsna rol oynayıb. Radio, xüsusən ədəbi-bədii verilişlərin təmsalında Azərbaycan ədəbi dilinin, onun tələffüz normalarının inkişafında, funksional üslubların cilalanmasında oynadığı müstəsna rolu indiyədək saxlamaqdadır.

Şübhəsiz ki, "...Kağızsız və məsafəsiz qəzet"dən geniş dinləyici auditoriyasına yol tapan hər kəlmə, hər söz xalqa daha inandırıcı təsir göstərdiyi kimi, zaman-zaman ədəbi dilin xarakterinə, məzmununa da sirayət edir, ona yeni çalarlar gətirir və zənginləşdirir.

«Mətbuat bir tərəfdən ədəbi dili cilalayır, kamil norma yaradır, bu normanı tətbiq edib məcburiləşdirir, sabitləşdirir, oxucu kütləsinə çatdırıb təbliğ edir. Digər tərəfdən ədəbi dili xalq dili materialına yaxınlaşdırır, əcnəbi ünsürlərə qarşı mübarizə aparır...»¹ fikrini heç şübhəsiz Azərbaycan radiosuna

da şamil etmək olar.

Ədəbi dil tarixindən məlumdur ki, Azərbaycan dili əsrin son onilliklərinə qədər keçdiyi yolda müxtəlif tarixi, ictimai-siyasi hadisələr nəticəsində bir çox əcnəbi dillərin təsirində, əgər belə demək mümkündürsə «təcavüzünə», «basqınına» məruz qalıb. Ana dilinin saflığı uğrunda istər əsrin əvvəllərində, istərsə də sonlarına doğru bir çox ziyalı, alim, yazıçı bir an belə mübarizə meydanından çəkilməmiş, müqəddəs sözü, ana dilində olan hər bir kəlməni qorumaq üçün əllərindən gələni etmişlər. Hələ radionun yarandığı ilk günlərdə Üzeyir bəy Hacıbəyov efir vasitəsilə xalqa üz tutub deyirdi: «Ana dili xalqın varlığı üçün bir vasitədir. Bir millətin ki, dili batdı, onda o millətin özü də batar. Çünki bir millətin varlığına, isbatı-vücut etməsinə səbəb onun dilidir». Radionun yaranmasından hələ çox əvvəl, dəqiq desək 1910-cu il aprelin 14-də «Həqiqət» qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində Üzeyir bəy bu barədə yazırdı: «Müxtəlif elm və fənn sahibləri «meyvəli ağaclar mənziləsindədir», incəsənət xadimləri isə «ətirli güllər» yerindədir. Ləziz meyvələr insanın bədənində, ətirli güllər də insanın ruhuna ləzzət verən kimi, elm və fənn sahibləri əhalinin aqlını, nəfis sənətkarlar, yazıçılar, incəsənət xadimləri də dillə camaatın ruhunu tərbiyə edir».

Ana dili ananın özü kimi ən gözəl tərbiyəçidir.

Sonralar Üzeyir bəy Hacıbəyov, Məmməd Səid Ordubadi, Cəlil Məmmədquluzadə yolunun davamçıları, yeni-yeni nəsillər də Azərbaycan radiosundakı ən adicə, kiçik çıxışlarına belə xüsusi əhəmiyyət verib, burada işlədilən hər söz, hər kəlmə ilə qüdrətli ana dilimizin saflığına, duruluğuna xələl gətirməməyə, əksinə, bu dilin geniş imkanlarını üzə çıxarmağa və onu günbəgün zənginləşdirməyə çalışıblar.

Təkcə ədəbi dil normalarını mühafizə etmək deyil, həm də dilin ədəbi normasını müəyyən etmək, onu yad ünsürlərdən qorumaq, daha çox xalqın kökündən doğan, məişətindən gələn sözlərlə cilalamaq missiyasını yerinə yetirərək radio efirində özünə sabit yer tutmuş «Nitq mədəniyyəti», «Sözün qüdrəti»,

¹ Bax: T.Hacıyev. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. II hissə, Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1987, səh. 249.

«Nitq mədəniyyəti: problemlər, düşüncələr», «Dil və zaman» kimi verilişlər ədəbi dil normalarının yayılmasında, nitq mədəniyyətinin genişlənməsində böyük rol oynayır. Bu verilişlərdə xalqımızın dil və mədəniyyətinin tərənnümü, təbliği başlıca yer tutmuşdur. Proqramda müxtəlif illərdə tanınmış yazıçılar, dilçi-alimlər, səhnə xadimləri, tənqidçilər çıxış edərək Azərbaycan ədəbi dili ilə bağlı aktual problemlərə toxunmuşlar. Məsələn, Məmməd Cəfər, Mirzə İbrahimov, Bəxtiyar Vahabzadə, Mehdi Məmmədov, Fikrət Əmirov, Ağamusa Axundov, Əli Zeynalov, Həsənağa Salayev, Səməndər Rzayev, Tofiq Rüstəmov, Süleyman Ələsgərov, Tofiq Hacıyev, Anar, Əzizə Cəfərzadə, Əkrəm Əylisli kimi söz ustaları, musiqi xadimləri Azərbaycan dilinin müxtəlif problemlərinə dair parlaq çıxışlar etmişlər. Məsələn, Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi haqqında dəyərli fikirlər və araşdırmaları olan görkəmli yazıçımız Mirzə İbrahimovun «Nitq mədəniyyəti» verilişində ədəbi dil və dilin gözəlliyi ilə bağlı çıxışlarından bir parçaya nəzər salaq:

«Ədəbiyyat dilin cəbbəxanasıdır. Ən incə mətləbləri, gözəl sözləri, şirin ifadələri ədəbiyyat bizə təlqin etməlidir. Bir xalqın dilini inkişaf etdirən, ona məlahət, lətafət və həssaslıq gətirən vasitələrdən biri də ədəbiyyatdır. Digər tərəfdən, ədəbiyyat son dərəcə təsir edən, istiqamət verən, yol göstərən bir sənətdir. Yüzlərlə və minlərlə adamlar bu və ya digər əsərdəki gözəl ifadələri, incə mətləbləri yadlarında saxlayıb orada olan kimi danışmağa, düşünməyə çalışırlar. Buna görə də sənət əsərinin dili kamil, mənalı, dolğun və qəşəng olmalıdır. ...Ədəbiyyat üçün sadə dil qanunlarını gözləmək azdır. Ədəbi əsər bədii təfəkkürlə bağlıdır. O, canlı təşbehlər, eyhamlar, kəskin və təsirli ifadələrlə dolu olmalıdır».

Göründüyü kimi, böyük ədib bədii əsərlərin dilinin əhatə və təsir dairəsinin genişliyini nəzərə alaraq, onu daha gözəl, cazibəli görmək istəyir və ona görə də belə deyir: «*Yazıçının dili nəinki mənalı, həm də gözəl olmalıdır*».

Daha sonra o öz çıxışında dilin gözəlliyi məfhumunu aydınlaşdırmağı da lazım bilir; çünki bəziləri, xüsusən yeni yazanlar bədii dilin gözəlliyini onu təmtəraqlı, dəbdəbəli,

yersiz, ağır və çox zaman anlaşılmaz sözlərlə doldurmaqda görürlər. Ona görə də yazıçı bu məsələyə münasibətini belə bildirir: «*Heç bir vəchlə dilin pozulmasına, zahirən təntənəli və təmtəraqlı, daxilən puç və mənasız ifadələrlə dolmasına yol vermək olmaz. Savadsız, Azərbaycan dilinin daxili ruhuna, qayda-qanunlarına yabançı ifadələr və sözlər də ədəbi əsərlərdə özünə yer tapmamalıdır. Yersiz təntənə və təmtəraq həmişə mənasızlığa aparmış, mündəricəyə xələl gətirmiş və gətirəcəkdir*». M.İbrahimov radio çıxışını bu sözlərlə bitirir: «*Bəla burasındadır ki, bədii dil normaları yalnız tərcümə əsərlərində deyil, orijinal yazılarda da tez-tez pozulur. Ağır tərkiblər, yerində işlənməyən sözlər, fikri təqribi ifadə edən cümlələr bədii əsər üçün böyük qüsur sayılmalıdır (...). Biz isə çox zaman gənc və təcrübəsiz şairlərin, hətta bəzi görkəmlilərin də vəzn və qaftiyə naminə şəirdə artıq və yersiz sözlər işlətdiyini görürük. Buna heç vəchlə yol vermək olmaz ki, gözgörəti Azərbaycan dilinin ədəbi normaları bu şəkildə pozulsun*» (Radio, 14 aprel, 1986).

Təsəvvür edirsinizmi, bu məzmununda çıxış minlərlə dinləyici üçün necə böyük məktəbdir. Deməli, radionun emosional gücü ilə birləşən bu cür parlaq çıxışlar sehrli bir səs kimi dalğalanaraq dinləyicilərin qulağına dəyərli hikmətlər pıçıldayarkən həmin sözlərin təsir qüvvəsi qat-qat artır.

Bu mənada bədii qiraəti, hər hansı say-seçmə bədii əsəri radioda səsləndirməklə aparılan təbliğat işinin dəyəri ölçüyə gəlməz... Və radionun bədii qiraət vasitəsilə ədəbi dilin təbliği və inkişafına təsiri olduqca əhəmiyyətlidir. Bu barədə bir qədər sonra...

Millətin dilini təbiət hadisəsi hesab edənlər yanılmaz. Hər bir dil uzun illər, əsrlər boyunca formalaşır. Anaların laylasıyla nağıllar, bayatılar, el deyimləri yavaş-yavaş, aram-aram yaddaşlara hopur. Məhz bu səbəbdən də ədəbi dil istər radioda olsun, istər hansısa bədii əsərdə, fərq eləməz, öz mənbəyini xalq dilindən, sadə danışiq formasından aldıqda ürəklərə daha tez yol tapır, xalqın əsl malına çevrilir. Bədii əsərlərə nisbətən radio insanların gündəlik həyatına daha yaxındı deyə, bu yöndə

ondan tələb də daha çoxdur. Çünki radio əslində xalqın öz sözünü özünə yetirəndir. Və təbii ki, Azərbaycan radiosu özünün təxminən 75 illik ömür salnaməsində xalqın çoxəsrlik tarixini, azadlığa doğru əsrlərdən bəri keçmiş olduğu mübarizlik, yenilməzlik yolunu, eləcə də zəngin mənəvi dəyərlərini öz proqramlarında zaman-zaman gözəl, axıcı, saf bir dillə dinləyicilərinə, sərhəd və hüdud bilməyən geniş efir auditoriyasına layiqincə yetirə, əks etdirə bilməsəydi, nə bunca uzun ömürlülük, nə də etimad qazanardı. Öncə dediyimiz kimi, radio ədəbi dilin yaranmasında, söz-söz, kəlmə-kəlmə alınmasında kifayət qədər rol oynamaqla yanaşı həm də dilin misilsiz təbliğatçısıdır. Azərbaycan ədəbi dili radio yaranmazdan çox-çox əvvəl formalaşsa da, dövrün ab-havasına uyğun olaraq əcnəbi təsirlərdən qorunmağa zaman-zaman ehtiyacı olub. Və bu ehtiyacı, şübhəsiz, daha çox xalqın ziyalısı, alimi, yazıçısı, publisisti, dramaturqu, mədəniyyət xadimi ödəməyə, ana dilinin saflığının qeydinə qalmağa, onun gələcək taleyini düşünməyə özünü borclu bilib. Bu yolda isə radio onların ən yaxın məsləkdaşı, silahdaşı olub.

M.Ə.Sabirin, Ü.Hacıbəyovun, C.Məmmədquluzadənin, Ə.B.Hüseynzadənin, M.Ə.Rəsulzadənin əsrin əvvəllərində ana dilinin təəssübünü çəkərək yazdıqları misilsiz ədəbi əsərlər, publisistik məqalələr, ana dilini əcnəbi təsirlərdən qorumaq naminə yaratdıqları dəyərli sənət abidələri bu gün də radio dalğalarından səsləndirilir və yenə dili fəsadlardan qorumağa xidmət edir. Misal üçün, Cəfər Cəbbarlının «Sevil», Üzeyir Hacıbəyovun «O olmasın, bu olsun» (1967-ci ildə lentə alınıb), Cəlil Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» (1962-ci ildə lentə alınıb) əsərlərində ana dilimizə yabançı olan, yad olan ləhcə və kəlmələri zorla dilimizə gətirmək istəyənlər kəskin tənqid olunduğundan bu gün də aktual səslənir.

Sonralar S.Rəhman, S.Dağlı, H.Ziya, B.Vahabzadə, Ə.Əylisli, Anar, Elçin yaradıcılığında daha çox saxlanan bu ənənə başqa müasirlərimizin də radioda səslənən hər yeni əsərində duyulmaqdadır. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək vacibdir ki, radio təkcə ədəbi dil deyil, həm də onu qoruyanlar,

yaradanlar nəslini formalaşdırır. O, yazıçıların bədii dilinə, üslubuna da öz növbəsində təsir edir. Radio üçün əsər yazan, publisistik çıxış hazırlayan, yaxud da müsahibə verməyə hazırlaşan hər bir ziyalı öz nitqini, yazısını daha çox xalq dilinə yaxın, səlis qurmağa çalışır, istər-istəməz dil üslubunu cilalayır. Radionu bəlkə elə buna görə çoxları «məhək daşı» adlandırır. Görkəmli qələm sahiblərinin çoxu (Anar, E.Baxış, İ.İsmayilzadə, V.Bəhmənli, M.Süleymanlı, V.Əlixanlı) etiraf edir ki, yazılarında səmimiyyətə görə məhz radioya minnətdardırlar.

Radioda səslənən ədəbi əsərlərlə yanaşı ayrı-ayrı anadilli proqramlarımız, publisist düşüncələr birbaşa dilin qorunmasına, inkişafına xidmət edir. Bu mənada otuz ilə yaxın efirdə səslənən «Molla Nəsrəddin» satirik radio jurnalının xidməti mübaliğəsiz demək olar ki, öz sələfi «Molla Nəsrəddin» məcmuəsindən o qədər də az olmayıb. «Molla Nəsrəddin» satirik radio jurnalı hər nömrəsində xalqımızın, dövlətimizin mənafeyinə zidd olan hallar, nöqsanlar, dövlətçiliyimizə yad ünsürlər gətirmək istəyən, onu istər xarici, istərsə də öz şivə və ləhcələrimizlə dupduru bulaq saflığından əsər-əlamət qalmaqacaq həddə qədər «bulanıqlaşdırın» kəslərə qarşı amansız tənqidlə çıxış edib. Gəlin 1986-cı ilin əvvəllərində efirə gedən «Molla Nəsrəddin» radio jurnalının bəzi məqamlarına nəzər salaq:

«M.N.: – Ay oğul, ay Lağlağı, mən baş tapa bilmirəm ki, bu «uşto-muşto» danışanların övladlarını Züleyxa əvəzinə «Zulya», Fatma yerinə «Fatya», Gülbadam yerinə «Gülya», Xoşqədəm əvəzinə «Xoxa» çağıranların yolu heç bir əcnəbi məmləkətə düşməyib?! Yəni düşübsə, heç onların öz dədə-baba adlarına münasibətini görməyiblər?! Əgər ki, hər işdə onlara oxşamaq istiyillər və bunu irəli gətirmişlik – «müasirlik», «intilgentlik» hesab edillər, çox əcəb. Onda başqa əməllərdən *niyə başlayırlar?! Elə əzəl başdan onlar kimi özcə dillərini sevməyi, qədirləndirməyi öyrənsinlər də! Axı yazıqdı bu Ana dili! Yazıqdı babalardan bizə miras qalan bu dil ki, göz görə-görə şikəst ola...*» («Molla Nəsrəddin» radio jurnalı, 1986).

Yaxud həmin verilişin başqa bir sayı:

«*Ey, mənim haqqı-ədaləti özgə məmləkətlərində axtaran*

alim, sənətçi, küskün həmvətənlərim!

Ey, mənim şəri-şeytandan, quru böhtandan, ala çatıdan qorxan ilan vürmüşlərim!

Ey, Vətəni dilim-dilim, rizə-rizə edib öz aralarında bölüm-bölüm bölənələr. Onu hərraca qoyub satan müxənnət övladları!

Bu xalqın ölüm-dirim günündə atalarının çirkab qoxulu pulları hesabına təhsil adıyla düşmən qarşısından özgə torpaqlara qaçıb, orada rahat yaşayan, ana-bacılarından xəbərsiz, zəlil, naqis övladları!

Ey, dünyanın müxtəlif məmləkətlərində – İran, Türkiyə, Amerika, Fransa, İsrail, daşı-daş üstündə qalmayan Rusiya və eləcə də Azərbaycanımın künc-bucağında özlərinə sığınacaq tapıb, öz halal ömürlərini «oğurluq» yaşayan həmvətənlərim!

Ey, bütün bu qazanları qaynadıb qapaqlarını möhkəm tıxayan övladları!

Ey, bu xalqın haqq-ədalət məhkəməsindən qorxanlar! Daha bəsd!

Eşidin! Sevinin! Çox böyük qurbanlar hesabına əldə edilən azadlığın uzun, məşəqqətli yolu başa çatdı. Biz azad olduq. Dövlətimizin rəmzi olan üçrəngli bayraq başımız üstə dalğalanır. Öz dövlət himnimizin sədalari altında yuxudan ayılıb, yuxuya gedirik.

Daha qayıdın öz yurdunuza. Ta ki, analarınızın anası olan Vətənimizin yollarınıza dikilən həsrətli, nigaran baxışları intizardan qurtarsın. Hamımıza yer var bu Vətəndə. Vətən böyükdür. Böyüklərsə bağışlamağı bacarır. Qayıdın ki, daha sərhədlərimiz bütövlənsin. Qayıdın ki, Şuşa, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər qayıtsın...

Gəlməli, görməli, qalmalı, ölməli yenə də Vətəndir! Vallah, doğru buyurublar: qərbin ölüsü də qərbi olur. Vallah, Vətən satanın qəbri vətənsiz olur! İnanın buna. Qayıdın! Vətən sizinlə halallaşmaq istəyir.

Daha gün yarı olub. Daha gün günortadan keçib. Axşama az qalıb. Gecikirsiniz! Gün batır. Qaranlıq düşür. Yol-riz itər. Tapa bilməzsiz Vətəni.

Beşiyiniz başında sizə ana dilində layla çalan, sinəsi parça-parça, torpağı qan qoxulu, qız-gəlini əsir, xalqı qaçqın, didərgin, səfil, sərgərdan, Xocalı fəryadlı, dağ-daşı boynubükük, burum-burum tüstüsü gözyaşardan, sinə göynədən, ürəyi Şuşa, Laçın, Göyçə, Təbriz qubarlı Vətəndə halallıq ala bilməzsiz!» («Molla Nəsrəddin» radio jurnalı, 6.02. 1993).

«Satirik realistlər xalq dilinə enməklə, ana dilinin ən dadlı, duzlu ifadələrini ədəbi dilə gətirməklə və xalq danışığı dili ilə ədəbi dil arasında məsafə saxlamamaqla əslində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan-türk ədəbi dilinin zənginləşməsi, inkişafı üçün təsəvvüredilməz dərəcədə böyük iş gördülər».¹

Hər iki parçadan görüldüyü kimi, adi danışığı dilinin, canlı söhbətin, nitqin intonasiyasını, üslubunu bütövlükdə qoruyub saxlamaqda da «Molla Nəsrəddin» həm ana dilinə, həm də öz sələflərinə böyük sədaqət nümunəsi göstərir.

Radioda illərdən bəri ədəbiyyat redaksiyasında efirə hazırlanan «Nitq mədəniyyəti», «Ana dili», «Tərcümə saati» proqramları bilavasitə ədəbi dil normalarının dinləyicilərə sirayət etməsinə, Azərbaycan dilinin çoxçalarlı, zəngin söz ehtiyatının, dil imkanlarının efirə gətirilməsi ilə xalqın neçə minillik yaddaşına dönüşə, dilimizdə bu gün unudulmaqda olan, amma əslində çox incə və zərif mənaları ilə təkcə nitqimizə deyil, mənəviyyatımıza da gözəllik gətirən sözlərin qorunub saxlanmasına xidmət edir:

«Qədim romalıları poeziya ilə natiqlik məharəti arasında müəyyən bir hədd qoyaraq demişlər: «İnsan anadan şair kimi doğulur, natiq kimi isə sonradan yetişir, formalaşır».

Bu müddəə doğrudurmu? Doğrudanmı poeziya yaradıcılıqdır, o, fitri qabiliyyətdən və təbii istedadından asılıdır, şifahi nitq isə yalnız vərdiş vasitəsi ilə əmələ gələn bir ustalığ, yaxud məharətdir?

Bu suala cavab vermək üçün şifahi nitqin, ümumiyyətlə, hansı yollarla inkişaf etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Şübhə-

¹ N.Xudiyev. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1995, səh. 414.

siz, bu məsələnin həlli bizə şifahi nitq təliminin imkan və hədudlarını daha yaxşı başa düşməyə kömək edir.

«İnsan həyatında şifahi nitqin bir-biri ilə yanaşı qoşa gedən iki yolu vardır. Bunlardan biri insanın fiziki və ruhi inkişafı ilə müəyyənləşən kortəbii yoldur. Bizim hər birimiz ta kiçik yaşlarından, uşaqlıq dövründən, özümüzdən asılı olmayaraq, mühitimizdəki adamların nitqini mənimsəməyə başlayır və bu yolla da söz ehtiyatımızı genişləndiririk. Eyni zamanda, həyati təsəvvürlərin dairəsi genişlənir, dərk etmə və yaradıcı təxəyyül qabiliyyəti artır ki, bu da bizdə fikir və hisslərimizi daha dəqiq əks etdirə bilən sözlər axtarmaq meyili, onları rəngarəng və emosional bir nitqlə ifadə etmək arzusu doğurur.

Həyatda xüsusi bacarıq və istedad sahibi olan müəyyən adamlar da olur ki, onlarda bu keyfiyyət daha sürətli, həm də çox güclü inkişaf edə bilir. Xalq içərisindən çıxmış, öz-özünə yetişmiş istedadlı kəslərə «sinədəftər» deyirlər. Çexov demişkən: «Ziyalı adam üçün oxuyub-yazmaq bacarmamaq nə dərəcədə layiqsiz, yaramaz bir işdirsə, səliqəsiz və pis danışmaq da bir o qədər nöqsandır» («Nitq mədəniyyəti» verilişində professor A.Abdullayevin çıxışından. Radio, 1968).

Azərbaycan radiosunun «Səs xəzinəsi»ndə qorunan ədəbi incilərimizin hansı birinə nəzər salsaq, efrədə səsləndiyi tarixdən asılı olmayaraq, ona dönsək, istər diktör, aktyor, qiraətçi tərəfindən səlis ifadə, istərsə də bədii əsərin dəyərcə seçimi baxımından Azərbaycan ədəbi dilinə xidmətin bariz nümunəsinin şahidi olarıq. Amma ədəbi dilin radio verilişləri vasitəsilə bəhrələnməsi, boyartımı yalnız, əsrlərdən bizə miras qalmış zəngin anadilli bədii ədəbiyyatın efrə gətirilməsi, səhnələşdirilməsi, «Radio teatrı»nda tamaşa olaraq dinləyiciyə təqdim olunması, yaxud yüksək səviyyəli «Bədii qiraət» saatlarında efrədən səsləndirilməsi ilə məhdudlaşmır.

Azərbaycan radiosunda yalnız Azərbaycan xalqının öz mədəniyyət və ədəbiyyat nümunələri deyil, dünya xalqlarının ədəbiyyat və mədəniyyət abidələri ilə tanışlıq, müxtəlif əcnəbi dillərdən, xüsusilə Qərb, Avropa, rus xalqlarının dillərindən tərcümə edilmiş əsərlərin səsləndirilməsi də ədəbi dilin ifadə

imkanlarını kifayət qədər genişləndirir, müəyyən dil, üslub araşdırmalarına, yeniliklərə gətirib çıxarır. Azərbaycan dilinin geniş bədii imkan və gözəllikləri «Tərcümə saati» adlı proqramla efrə çıxan dünya ədəbiyyatı nümunələrində xüsusilə qabarıq nəzərə çarpır. «Tərcümə saati»nda dinləyici dünyanın tanınmış sənətkarlarının say seçmə əsərləri ilə tanış olmaqla yanaşı bu gün dünyaya meydan oxuyan Qərb sənətkarlarının, «Nobel» mükafatı laureatlarının əsərlərinin bizim dildə – ana dilimizdə nə qədər gözəl səsləndiyinin də şahidi olur. İstəməz bunun sayəsində, tərcümə yoluyla ədəbi dilimizə yeni üslub, sintaktik, leksik norma və qəliblər də daxil olur. Təbii olaraq, belə «gəlmə» normalar da ədəbi dilə neçə-neçə yeni çalarlar verir.

Son illər «Radio teatrı»nda tanınmış Amerika yazıçısı Edqar Po, Folkner, Markes, Xorxe Luis Borxes, Heminquey, Kobo Abe, Alber Kamyu, Meşə Səlimoviç və başqa qələm ustalarının, «Nobel» mükafatı laureatlarının əsərləri tərcümə edilib dinləyicilərə təqdim olunur, sevilə-sevilə dinlənir. Onlardan bir neçəsindən bəzi məqamlar:

«...Bizim kənddə bəlkə də ən maraqlı adam, bu mənim fikrimdir, bəli, ən maraqlı adam Xuan Kandeladır. İnanıram ki, onun söz-söhbətlərinə qulaq asmaqdan doymazsan... O vaxtlar yadımdadı, mən də cavan bir uşaq idim, şəkər plantasiyalarında icarədə işləyirdik. Axşam olanda hamımız bir nəfər kimi Xuanın başına yığışdıq, dövrə vurub oturardıq. Gözümüzü dikərdik Xuanın sifətinə. Gözlərdik görək o, nə vaxt öz nağlına başlayacaq. Çöhrəsi indiki kimi yadımdadı. Qara, ağıllı gözləri qalın, qara qaşlarının altından adamın sifətinə zillənərdi. Dili, necə deyərlər, sümüksüz idi, başı isə... Eh, başı dünyanın olan-olmaz əhvalatlarıyla dolu... Xuan mahaladakı bütün adamların əsli, nəslə, özü haqqındakı söz-söhbəti yerli-yataqlı, cikinə-bikinəcən bilirdi. Dağlar, təpələr haqqında elə şeylər danışdı ki, elə bil həmin dağları o özü yaratmışdı. Çaylar barədə elə əfsanələr uydururdu ki, deyən o çayları özü əliynən qazıb çəkmişdi... Bəli, axşam olan kimi cücələr anac toyuğun başına yığışan kimi, bizlər də dövrə vurub, Xuanın ətrafında bardaş qurub oturardıq. Onun boğazında

bütün meşə heyvanları, quşlar, hələ bundan əlavə, bütün musiqi alətləri yaşayardı elə bil... Söhbətə başlayan kimi öz səsi yaddan çıxar, kimin sözünü danışardısı, onun səsiylə danışardı.

...Eh... üstündən neçə illər keçsə də, mənə elə gəlir ki, dünya teatrı Xuanın simasında dahi bir aktyorunu, əvəz-olunmaz, mahir bir nağılçını itirib» (Kuba yazıçısı Xorxe Kardoso. «Xatirə ağacı...» radiotamaşa, 1994).

«Radio teatrı»ndakı başqa bir personajın dilinə nəzər salaq: «(həyəcanla)... Deməli, izə düşüblər?! Runeberq ələ keçib. Bəlkə də artıq sağ deyil... Runeberq sağ olsaydı, Medden onun mənzilində nə gəzirdi?... Səşindən tanıdım! O da mənə az qala nəfəsindən tanıdı. İt kimi iy bilir, zalım oğlu. Hardan zəng elədiyimi də duymamış olmaz. Deməli, çox olsa, beşcə dəqiqədən sonra bu ev üzük qaşığı kimi mühasirəyə alınacaq. Tələsməliyəm. Deməli, bizi satıblar. Və satqının kim olduğunu da mən çox gözəl bilirəm. Bir də... bir də Runeberq bilir. Daha doğrusu, bilirdi. Çünki indi Runeberq ya ələ keçib, ya da onun meyiti elə öz mənzilində alman kapitanı Riçard Meddenin ayaqları altındadı. Bəlkə də Medden mənimlə danışanda son nəfəsimiş. Medden çəkməsinin ucuyla onun çənəsinə toxunmuş. Yox!... Tələsməliyəm...» (Argentina yazıçısı Xorxe Luis Borxesin hekayələri əsasında «Yol ayrıcındakı bağ» radiotamaşasından parça. 1995).

Müasir dövrün kapital dünyasından soraq verən başqa bir əsərdən parçaya nəzər salaq:

«HEYL DONOVAN: – Pol, əzizim, işlərimiz mənə düşündüyümdən də əla gedir... Təsəvvür eləyirsən, qoca Uilyam Stouel özü öz əliylə «Stouel İnterprayziz» şirkətinin bütün aksiyalarını mənə – «Donovan İnterprayziz»ə təslim edir?»

POL: – Ooo... Sizi yalnız təbrik etmək olar... Bəs xeyir iş haçandı?

HEYL: – (çaşqın) Hansı xeyir iş?...

POL: – Hələlik aksiyaların, sənədlərin rəsmiləşdirilməsini deyirəm...

HEYL: – Bu gün «Direktorlar şurasında» özü təklif etdi bunu... Özü də sənədləri rəsmiləşdirib, «Milad bayramı

münasibəti ilə» gəmi gəzintisində şəxsən mənə təqdim edəcəyinə söz verdi. Təsəvvür eləyirsən, «Donovan, İnterprayziz» İngiltərənin ən qüdrətli investisiya şirkəti olur... Mən – cənab Heyl də cəmi 28 yaşında bu boyda şirkətə prezidentlik edirəm...

POL: – ...Həm də 28 yaşınacan azad-asudə dolaşan Heyl çox asanlıqla qoca Uilyam Stouelin toruna düşür, daha doğrusu, qoca Uilyamın yox, onun qızı şiltaq və cavan, 18 yaşına təzəcə qədəm qoymuş Redjinin, miss Rodjinanın...» («Milad bayramına qədər toy». Müasir ingilis yazıçısı Liza Ceksonun eyni adlı romanı əsasında radiotamaşa).

Təqdim etdiyimiz bu üç əsər (tərcümə edən və səhnələşdirən Ş.Əlixanlıdır) müxtəlif ölkə yazıçılarının dil, təxəyyül və istedadının məhsuludur. Müxtəlif məişət və həyat hadisələri, eləcə də dil xüsusiyyətləri ilə zəngin olan bu nümunələrdə tərcümə vasitəsilə ayrı-ayrı xalqların və müəllifin dilinə xas istər leksik, istərsə də sintaktik dil normaları ana dilimizə gətirilib. Əsər boyu tərcümə yoluyla ədəbi dilimizi zənginləşdirən söz birləşmələrinə dönə-dönə rast gəlmək olar.

Əlbəttə, radioteatrın repertuarı olduqca zəngindir və burada həm ədəbi-dram əsərlərinin radio üçün səhnələşdirilmiş variantına, həm səhnə əsərlərinin teatrdan translyasiyasına, həm də radio üçün yazılmış orijinal radiopyeslərə geniş yer verilir. Bütün bunlar isə radiodramaturgiya anlayışı altında birləşdirilir. Bəs radiodramaturgiyanın öz spesifik dili varmı? – sualı təxminən 20-ci illərdən sənəşünasları və dilçiləri düşündürmüşdür. Ədəbi dramın yeni qolu olan orijinal radiopyeslərin getdikcə populyarlaşması hamıya belə bir qənaətə gəlməyə əsas vermişdir: radiopyeslər spesifik dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu radio əsərin spesifik təbiəti, dramatik quruluşu, bədii ifadə vasitələri, hadisə və obraz problemi haqqında istər xaricdə, istərsə də ölkəmizdə nəzəriyyəçilər müxtəlif mövqə tutsalar da, onların əksəriyyəti radiodramaturgiyanın əsas ifadə vasitəsi olan dilin spesifikliyini, burada sözün və nitq vasitələrinin çox funksiyalılığını yekdilliklə təsdiq etmişdir. Bəlkə də bu məsələ heç bir

mübahisə doğurmadiğı üçün tarixi, sənətşünaslıq, sosial-psixoloji cəhətlərdən tədqiq edilən radiopyeslər linqvistik baxımdan kifayət qədər öyrənilməmişdir.

30-cu illərdən təməli qoyulmuş Azərbaycan radioteatrı zəngin inkişaf yolu keçərək xeyli cilalanmış və orijinal radiopyeslər onun praktikasında möhkəm yer tutmuşdur. İndiyədək tanınmış yazıçılarımızın qələmindən çıxan onlarca radiopyes gözəl bədii sənət nümunəsi kimi radionun «Qızıl fond»una daxil edilmişdir. Bu nümunələr radiodramaturgiyada dil materialının orijinallığı baxımından söz deməyə imkan verir. Çünki bir janr kimi radiopyesin spesifikliyi və bədii estetik imkanları, ilk növbədə, məhz onun orijinal dil xüsusiyyətlərində özünü büruzə verir.

Konkret olaraq radiodramaturgiya dilinin özünəməxsusluğu nədədir? Onu səhnə və televiziya pyeslərindən, həmçinin kino dilindən hansı əlamətləri fərqləndirir? «Radiodramaturgiya dili» əsərində bu suala cavab verən Q.Məhərrəmovun hər şeydən əvvəl, radiodramaturgiyanın spesifik təbiətini, onun bədii ifadə vasitələrinin məhdudluğunu, görmə faktorunun yoxluğunu, monoloq və dialoq kimi mühüm nitq elementlərinin burada daşdığı çoxcəhətli funksiyaları nəzərə almağı vacib sayır.¹

Adətən, teatr pyesini oxuyarkən onu gur işıqlı səhnədə təsəvvür edirik. Burada şərti məkan göz qabağındadır: zəngin dekorasiyalar, qurulmuş səhnə, aktyorların pafoslu nitqi. Onların hərəkətləri, zəngin mimika və jestləri də göz önündə canlanır. Burada hadisələrin gedişi bilavasitə səhnə ilə bağlıdır və məhz bu cəhət istər-istəməz nitqin də xarakterinə təsir edir. Aktyorlar fikir və məqsədlərini sözlə, mimika və jestlərin köməyi ilə heç bir çətinlik çəkmədən tamaşaçıya çatdırırlar. Lakin radiopyesdə aparıcı qüvvəyə malik olan söz mahiyyətə səhnəli deyildir və onu nəinki teatra xas olan jest, mimika, ümumiyyətlə, heç bir zahiri, fiziki hərəkət müşayiət etmir.

Radiodramda söz görünür, o, yalnız intonasiyada, insanın

canlı səsinin ahəngində mövcud olur. Personajların hərəkətləri, onların nəfəsləri və ürək döyüntüləri öz əksini yalnız bu «görünməyən» sözdə tapır. Radiopersonajlar dinləyici təsəvvüründə ancaq dilin canlı səs sisteminin spesifik əlamətlərinin köməyi ilə görünürlər. Burada deyilən hər söz mahiyyəti hadisə və obrazdan ayırır, ümumiləşdirir və eyni zamanda hissi obraz yaradır. Deməli, səhnə əsərinə nisbətən radiopyesdə söz, insan nitqi daha çox funksiya daşıyır. Bu pyesin bütün ifadə gücü sözlə, onun hadisə və xarakterləri əksətdirmə imkanları ilə bağlı olur. İfadə edənin görünməməsindən, obrazların jestlərdən və emosional mimikalardan məhrum olmasına baxmayaraq, radiopyeslərdə söz daimi və həlledici elementdir. Təsadüfi deyildir ki, elə bu xüsusiyyətlərinə görə çox tədqiqatçılar radiodramaturgiyanı söz teatri adlandırırlar.

Burada bütün dramatik hadisələr ancaq dil vasitələrindən qidalanır və radionun səs təbiətinə uyğunlaşaraq, yalnız bu janrda şərtiliyi qəbul olunmuş spesifik nitq elementlərinin köməyi ilə inkişaf edir. Buna görə də bəzən radiodramaturgiya dilinin spesifikliyi teatr üçün qeyri-adi, hətta inandırıcı olmayan hadisələri səsləndirməyə imkan verir. Məsələn, R.İsmayılovun «Qardaş torpağında» əsərində ölümlər danışır, A.Babayevin «Yadigar» əsərində daşlar dil açır, Ə.Əylislinin «Ömürdə naxışlar» sənədli radiopyesində isə müəllif əsərin qəhrəmanına efirdən müraciət edir və s.

Radiodramaturgiyanın dili güclü, assosiativ, poetik və ekspressiv imkanlara malikdir, eyni zamanda o, real və inandırıcıdır. Müasir radiotexnika radiodramaturgiyada istənilən səs üçün, ilk növbədə isə obrazların canlı səsi üçün geniş imkanlar açır. Həssas mikrofon insan nitqini, hətta pıçıltı ilə deyilmiş ən zəif və titrək ahəngi belə dinləyiciyə aydın şəkildə çatdırır. Qavrama zamanı dinləyici radiopyesdə cərəyan edən hadisələrin məhz həmin anda baş verdiyinə inanır. Personajların nitqindən, onların müxtəlif danışmaq şəraitlərindən doğan hadisələr dinləyici təsəvvüründə canlanır. Dramatik hadisə ilə dinləyici təsəvvürü arasında məsafə sanki yoxa çıxır. Əlbəttə, bu bir tərəfdən, ümumiyyətlə, sözlə ifadə imkanları ilə

¹ Bax: Q. Məhərrəmov. Radio dramaturgiya dili. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1990.

bağlıdırsa, digər tərəfdən radiopyesdə sözün spesifik rolu və dil quruluşunun özünəməxsusluğu ilə izah edilməlidir. Çünki radiodramaturgiya hadisələri göstərmək imkanından məhrum olduğu üçün onları xüsusi tələblə yanaşılan nitq materialı üzərində qurur. Burada bədii ədəbiyyatın heç bir növünə xas olmayan mühüm spesifik cəhət özünü göstərir. Radiopyesin dili, buradakı insan nitqi nəinki təsvir vasitəsi kimi çıxış edir, hətta o özü bilavasitə təsvirin predmetinə çevrilir. Fikrimizcə, bu, radiodramaturgiyanın dilini səciyyələndirən ən mühüm xüsusiyyətdir və o, dramaturqlar qarşısında faydalı estetik imkanlar açır.

Radiodramaturgiya dilinin spesifikliyi, eyni zamanda onun kompozisiyasında geniş istifadə edilən dialoq, monoloq və daxili monoloq kimi nitq elementlərinin funksional, semantik və sintaktik xüsusiyyətləri ilə də bağlıdır.

Radioya məhz teatrda keçmiş bu nitq elementləri, xüsusilə dialoq radiopyesdə mahiyyətcə yeni səciyyə daşıyır. Hegelin «Əsl dramatik forma» adlandırdığı dialoqda iştirak edənlər mövqelərindən asılı olmayaraq, xarakterlərini və məqsədlərini açıq şəkildə bir-birinə söyləyərək mübarizəyə girir və beləliklə də hadisələrin real inkişafına təkan verirlər. Dialoqun bu xüsusiyyəti hərəkətin dinamikasından, dekorasiyadan, işıq, qrim və jestlərdən məhrum olan, hadisələri yalnız insan nitqi ilə əks etdirən radiopyes üçün daha xarakterikdir.

Radiodramaturgiyada dialoq həm zaman və məkan haqqında informasiya verir, həm obrazları səciyyələndirir, həm də hadisələr arasında məntiqi əlaqə yaradılmasına xidmət edir. Radiopyeslərdə dialoqun mühüm xüsusiyyətlərindən biri də personajların fiziki fəaliyyətini əks etdirməsidir. Nə teatrda, nə kinoda, nə də televiziya dialoqun belə bir funksiyası yoxdur. Əlbəttə, onun ən başlıca funksiyası təsvir və təəssürat yaratmağa xidmət etməsidir. Ə.Əylislinin «Bu kənddən bir qatar keçdi» radiopyesindən bir parçaya nəzər salaq:

(qapı taqıltısı, ayaq səsləri)

«*Ana: – Rüstəm, oğul!.. Qoy səni bir də yaxşı-yaxşı öpüm, a qızım! Sən gələn yollara qurban! (öpüşürlər).*

Tahir: – Yavaş-yavaş, ay arvad, birdən çasıb məni də öpərsən.

Ana: – Səni niyə öpmürəm ki?! (öpür). Gedib istansiyadan mənə gəlin gətirmisən.

Nənəqız: – Əmi, əmi, bura bax! Bu gülü mən əkmişəm e... Gör neçə dənə gülü var?.. Hər gün birini dərib Rüstəm əminin nişanlığına verəcəyəm (gülüşürlər).

Ana: – Mahizər, qadan mənə, o sərin sudan gətir, tök, qoy yuyunsunlar, zehinləri açılıns (su tökülür).

Nərminə: – Sağ olun!.. Sağ olun!.. Mən ancaq əllərimi yuyacağam .

Yeri gəlmişkən, bir maraqlı cəhəti də deyək ki, radiodramaturgiyada personajın görünməsi dialoqların tez-tez dəyişməsinə, obrazların bir-birinə fasiləsiz replikalarla müraciət etməsi zərurətini meydana çıxarır. Məhz informasiya yükü zəngin olan bir dialoqun ani şəkildə başqası ilə əvəz olunması real dramatik vəziyyət yaradır ki, bu da radiopyesin poetikasına xas olan başlıca xüsusiyyətlərdəndir. Məsələn, B.Vahabzadənin «Təyyarə kimi», A.Babayevin «Yadigar» və T.Rüstəmovun «Dəniz çağırır» radiopyeslərində məhz dialoqların tez-tez bir-birini əvəz etməsi hadisələrin dinamik inkişafına təkan verərək rəngarəng dramatik vəziyyətlər yaradır. Bu, öz növbəsində radio əsərin asan qavranılmasına kömək edir.

Radiodramaturgiyada personajların daxili aləminin daha aydın və qabarıq şəkildə açılmasında, dinləyiciyə çatdırılmasında monoloq və daxili monoloqlar da böyük potensial imkanlara malikdir. Radiopyesin təbiəti ilə daha üzvü şəkildə uzlaşan bu nitq elementləri obrazların mənəvi aləmini, səciyyəsinə asanlıqla dinləyicinin mühakimə obyektinə çevirir. Onlar məhz radiopyes üçün xarakterik olan spesifik mühit – mahiyyətcə səslərdən ibarət olan bir mühit yaradırlar. Monoloqların birbaşa dinləyiciyə yönəldilməsi onun öz təfəkkürünü pyesin hadisələri üçün «səhnə»yə çevirməsinə sövq edir. Bu nitq elementlərinin də radiopyeslərdə daşdığı funksiyalar janrın dilinin spesifikliyini müəyyən etməyə imkan verir.

Radiodramaturgiya dilinin orijinallığından danışarkən intonasiyanın buradakı çox mühüm rolunu qeyd etməmək olmaz. Radiopyeslərin məhz səsli formada mövcudluğu burada intonasiyanın aparıcı dil vasitəsinə çevrilməsinə imkan verir. Radioobrazların nitqinin fərdiləşməsində, onların daxili aləminin, fikir və düşüncələrinin emosional şəkildə dinləyiciyə çatdırılmasında, hadisələrin başvermə şəraitinin xarakterizə olunmasında, nitqin özünəməxsusluğunun müəyyən edilməsində intonasiya başlıca yer tutur. Məhz intonasiya deyiləcək ifadəni yaradır və onun mühüm konstruktiv əlamətinə çevrilir. Biz Ə.Əlibəylinin «Əbədiyyət», A.Babayevin «Səhər şəfəqləri», T.Rüstəmovun «Bir səmanın ulduzları», Q.Rəsulovun «Çağırış», F.Qocanın «Mənzil əhvalatı», S.Azərinin «Axırıncı papiros» radiopyeslərindən görünməz obrazların səsini eşidən kimi bu prosesdə danışığın predmeti ilə bağlı olan informasiyanı sanki vizual şəkildə qavrayırıq. Belə ünsiyyətin dolğunluğunu yalnız zəngin intonasiya çalarları tamamlayır. Və müəyyən məsafənin mövcudluğuna baxmayaraq, biz hətta jestlərin və mimikaların köməyi olmadan belə ifadələrin dəqiq mənasını başa düşürük.

Əlbəttə, bütün bunlarla yanaşı radiodramaturgiya dilinin spesifikliyi nitqin fərdiləşdirilməsində, onun şifahi dilə məxsus sintaktik xüsusiyyətlərində, xüsusən orijinal cümlə quruluşunda da özünü aydın göstərir.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, spesifik dramatik quruluşa və bədii ifadə vasitələrinə malik olan radiopyeslərin həm də zəngin və orijinal dil xüsusiyyətləri vardır. Bu dil xüsusiyyətləri onun sintaktik xüsusiyyətlərində daha çox üzə çıxır. Çünki nitqin təsirliliyi, onun emosionallığı və ekspressivliyi bir çox hallarda məhz hansı sintaktik konstruksiyaların seçilməsindən asılı olur. Əsasən danışiq dilinin və radionun spesifik təbiətinin təsiri ilə formalaşan radiodramaturgiya dilinin sintaktik xüsusiyyətləri şifahi nitq normalarının müəyyənləşdirilməsində də mühüm linqvistik amil kimi çıxış edir.

1. Şifahi danışığa xas olan ən mühüm keyfiyyət – ifadələrdə fikir bitkinliyi və semantik birləşmələrin mövcudluğu radiodramaturgiya dilinin sintaksisində də özünü göstərir.

Buradakı sintaktik vasitələr təkcə müəyyən fikrin ifadəsinə deyil, həm də nitqin quruluşunun bütövlüyünə və onun hissələrinin əlaqələndirilməsinə xidmət edir.

2. Hadisələrin və dialoqların dinamikliyini təmin etmək, qavrayışını asanlaşdırmaq üçün sadə cümlələrdən istifadə edilir. İnformativ yükü çox olan obrazların dilində isə mürəkkəb, xüsusən tabeli mürəkkəb cümlələr işlədilir: «Malik: Qan! Bəs niyə susursan? Al, mənim yastığımı başının altına qoy. Bu həbi də at. Al, bu da su» (R.İsmayılovun «Cərrah ürəyi»).

3. Cümlələrin quruluşu üçün sadəlik, həcmi üçün lakoniklik əsas şərtədir. Obrazların nitqinin ağır ifadələrlə yüklənməsi fikrin məntiqi düzümünü və emosionallığı pozur, mənanın qavranmasını çətinləşdirir. Buna görə də radiodramaturgiya dilinin sintaksisi üçün təktərkipli cümlələr xarakterik hesab olunur.

4. Bəzən nitqi fərdiləşdirmək, obrazların intonasiyalarını bir-birindən seçmək və psixoloji situasiyaları dolğun əks etdirmək üçün qısa nida cümlələrindən istifadə edilir. Bu, əsasən obrazların ilk sözü olur və onun ardınca əsas fikir söylənilir: «Əsrəf: Plan batdı!.. Bu nə müsibətdir!» (T.Rüstəmov. «Səmanın ulduzları»). «İmran: Ahal Deməli, belə! Siz bu daşı tarix hesab edirsiniz» (A.Babayev. «Yadigar»).

5. Bilavasitə intonasiya üzərində mövcud olan radiodramaturgiya dilinin sintaksisində sintaqlar böyük rol oynayır. Semantik və sintaktik proporsiya əsasında yaranan sintaqm fikrin dinləyiciyə dəqiq çatdırılmasına xidmət edir. Məhz burada nitq taktları sayılan sintaqma üslubi sintaksisin əsas kateqoriyalarından birinə çevrilir. «Cümşüd: Mən də sizə qəti bildirirəm ki, bu döyüşdə iştirak etməliyəm» (S.Azəri. «Axırıncı papiros»).

Bütün bunlarla yanaşı radiodramaturgiya dilinin sintaktik xüsusiyyətləri dialoq və monoloq kimi nitq vasitələrinin quruluşunda, həmçinin intonasiyadan asılı olaraq nəqli cümlənin funksional zənginliyində də aşkara çıxır.

Danılmaz həqiqətdir ki, hər bir ədəbi dilin gözəlliyi, zərifliyi onun sadəliyində, saflığında və öz xalq dilinə yaxınlaşmasındadır. Bu mənada öz mənbəyini xalq ruhundan

alan, saf və bənzərsiz ədəbi dil nümunəsi nümayiş etdirən «Bulaq» verilişi bərdə xüsusi danışmaq gərəkdir. Xalqın qədimdən-qədim, çoxəsrlik yaddaşından süzülüb gələn el deyimləri, adət-ənənələr, bayatılar və s. cəm olduğu bu verilişin hər sayında, demək olar ki, ədəbi dilimizdə bu gün unudulmaqda olan, amma illərdən bəri bu dilin söz «çəmənində» ətrinin bənzəri olmayan bir çiçəyin, bir qönçənin yeni rəyihəsi, yeni nəfəsi duyulmaqdadır: «*Hər xalq öz dilində görünər*» deyib hansısa bir loğman. *Öz dilində dünya yaradan xalq, şübhəsiz ki, ölməzdir: «...Yer üzünə ağac gəldi, canlı gəldi, insan gəldi. Günlərin bir günündə insanın dilinə söz də gəldi. Hayqurtlar, qışqırıqlar, çığırtilar yavaş-yavaş əriyib getməyə üz qoydu. İnsanın dodaqlarından göy göyərçin kimi sözlər pərvazlanıb uçdu. Elə, ulusa sözlə birlikdə bir ağırlıq gəldi, bir ucalıq gəldi.*

El ağsaqqalı söz söylədi, söz dildən-dilə, eldən-elə keçib atalar sözü oldu. El ağbirçəyi söz söylədi, söz cəhrədən ayrıldı, ilmə-ilmə xalı butası oldu, beşik başında bir laylaya çevrildi... El-obada kişilər söz verdilər, kəlmə kəsdilər. Söz aşırıldılar, söz seçdilər, söz qoşdular. İgidlərimiz söz tapıb, söz dedilər, yağının yeddi qatından keçdi, düşmən üstə söz və qılınc çəkдилər. Əldə qılınc oldu, dildə söz! Əldə atın yüyəni oldu, dildə söz! Əldə xış oldu, dildə söz!.. Qopuz olan yerdən söz boylandı, saz səsi gələn yerdən söz ucaldı» («Bulaq», 1971).

«Bizim elin, bizim dilin bir ana kitabı var – «Dədə Qorqud». Dədə Qorqud boylarından, qopuzundan süzülüb gələn hər söz tarixin biryarpağı, bir olmuşun, bir keçmişin soraqçısıdır soraqçısıdır...

Dədə Qorqud ruhunun davamçısı dahi Füzuli demişkən:

Can sözüdür əgər bilirsən, insan

Sözdür ki, deyirlər özgədir can...

Can sözü olduğu qədər hər sözün özü də bir candır. Öz taleyini yaşamış bir can.

Bu can olduğu qədər hər sözün özü də bir candır. Öz taleyini yaşamış bir can.

Bu can doğulur, böyüyür, sevir, sevilir, artır, törəyir və vaxt vədə yetişəndə dünyadan köçüb gedir.

Gəlimli-gedişli dünya, son ucu ölümlü dünya – deyən xalqın yaratdıqları gəlimli olmuş, gedimli olmamış, son ucu sonsuzluğa gedib çıxan sərvət yaranmışdır» («Bulaq», 1973).

Göründüyü kimi, xalq yaradıcılığına həsr olunan «Bulaq»ın dilində milli kolorit, folklor üslubu daha qabarıq nəzərə çarpır. «Bulaq»ın dilində əsasən xalq danışığı dilinin fonetik, leksik, qrammatik normaları gözlənilir. Belə ki, danışığı dili üçün səciyyəvi olan cümlə növləri, tipik xalq söz və ifadələrinin (*bilicilər, el-oba yağmaq qurur, yaz öynəsi, bir suyu tanış gəlir* və s.) seçilib yerində işlədilməsi həmin verilişin daha da gözəl olmasına kömək edir.

«Bulaq» verilişində təhkiyə üsulu, danışığı dili intonasiasının saxlanması da müsbət xüsusiyyətlər kimi göstərilə bilər. Nümunə üçün aşağıdakı mətni nəzərdən keçirək:

«Hə, istəklilər, Pəri nənə yuxudan ayılan kimi toxdadı, gördü nəvəsi axşamnan şərbət düzəldib, bir qurtum, iki qurtum içdi ki, ürəyində qut olsun: «Hamı aydınlığa çıxsın, biz də içində», – deyib yollandı Ağcagilə. Yuxuydu, nəyidi görmüşdü, dedi öyrənsin görsün bu nə olub-olacaqdı, deyir, yuxunu ürəyinə salarsan, dilinə gətirməzsən, iraq-iraq gecəni sənnən gecəliyə. Gərəkdir bir ağzi xeyirri, sözü düşərri tapasan, yuxunu yozdurasan. Yozucu da yoza-yoza ürəyini yerinə sala, gününü aydınmış eliyə. Məsəl var, deyir, şər deməsən, xeyir gəlməz, uzaq-uzaq elə ki, yozucu ağzını sürüdü, ürəyində qara qaldı, onda gərəkdir yuxunu yozasan. Hə, istəklilər, yuxuyozma da buna deyillər; Yenə el-obada beş-altı ağzi xeyirri tapırsan, yuxunu bir-bir bunnara danışib nəfəsdən-nəfəsə keçirirsən, yozursan, yuxu da qaçaq düşür.

Hə, gəbə dediyin yoldu, gedənnərimiz gəlsin, ay Pəri nənə. Uzaq-uzaq, ayaqqabıynan corab darrıxdı, ayağıyalın yüngüllükdü, sevinmişdi, yuxuda birinnən pay almaq yaxşıdı, uşaq da ki, səddi, gecə yuxusunu görərsən, səhər yüyürə-yüyürə özüynən səs-küy gətirər, amma xeyirədi, uşaq xeyirə yüyürər» («Bulaq», 1974).

Bu dil bizim ulu babalarımızın dilidir, bu dil xalqımızın ruhu, onun keçmişə bağlılığı, sabaha gedən yoludur. Ona görə

də «Bulaq» vaxtaşırı sözə, dilə, onun təbliğinə də güzgü tutur:

«Əl-ələ tutmuş sözlər qom-qom, topa-topa, yığcam-yığcam «Qaytağı», «Varsağı», «Tərəkəmə» oynadı. Hər oynama bir güzgü oldu, bir qoşqu oldu, bir boy oldu, dildən-dilə, eldən-elə yayıldı. Dədəm Qorqud bir gün gördü ki, bu sözlərin ağzını bir yerə yığmasa, onların axırını, baxarını tapmasa, düz dünya bir-birinə qarışacaq. Bəs neyləsin, necə eləsin?»

Qorqud dədə sözləri sıra-sıra düzdü, yerbəyer elədi, hər birinin kökünü, ilgəyini göstərdi.

Sözləri isti, soyuq deyə iki yerə ayırdı, çiy söz söyləyənləri çiy adam çağırın, – dedi. Dedi ki, söz şüşə kimidi, söz sındırmanın sözü sınar. Sınmaz olsa, sözü boşa gedər. Beləsinin sözündən boyun qaçırlarlar, sözünü yerə salarlar.

Dedi ki, el-obada o adamlar sözün başında da, sonunda da anılsın ki, onlar sözünün yiyəsidir.

Dad yarımçıq əlindən!» («Bulaq», 1980).

«İndi ki, hazırcavablıqdan söz düşdü, bir nəfərdən danışmaq sizə. Bu bir nəfər də kim ola, kim olmaya, İsmayılının Lahic kəndində yaşayan Qulu Şeyda. Baməzə kişidi, lağlağları, şəbədələri adlandı. Duzlu-məzəli zarafatlarının qabağında dayanmaq hər oğulun işi deyil, indi Qulu kişinin işdəklərindən ikisini yetiririk qulluğunuza. Bu söhbətimizi də toy üstən sayın, istəkli oxucular! Onsuz da toylarımızda ürəyaçan, könlü oxşayan məzəli söz-söhbətlər az olmur.

Hə... deyirlər günlərin birində, hardasa bir tikiliyə elliyin iməciliyi gərək olur. Hamı yığılır bu yerə, hərə bir işin qulpundan yapışır, bacardığından. Qulu Şeydanın da canısulı çağlarıymış. Amma di gəl ki, özünü işə verməzin biriydi. Kənd əhli dincə qoymur, yapışır yaxasınan ki, gərək kömək eləyəsən. Canı boğazına yığılır, qalxır yerinnən ki, gedib bir özünü göstərə oralarda. Elə ki, Qulu iş başında peyda olur, zarafat-zarafat işin ən ağırını qoyurlar kişinin boynuna, deyirlər, bu bir yekə qalaq çay daşı var ha, daşıyıb qurtarasan gərək. Qulu Şeyda da neyləyəsidir, candərdir bir daş aparır, iki daş aparır, üçüncüsünü yarıda atıb düzəlir yolun ağına. Soruşurlar ki, ə, Qulu, nə oldu, nə tez yoruldun? Qulu da

qayıdır cavabında ki, mən bura işləməyə gəlmişəm, qardaş, daha pəhlivanlığa yox...» («Bulaq», 1983).

«...Bir gün də axşam ayağı Qulu qalxır yerinnən, qayıdır arvadına ki, bəs Fatma, inəy qalıb bayırda, gedim ağzın döndərim həyəətə, qurd-quş basıb yeyər. Arvadı dönür buna ki: «Əşi, otur yerində, Allah kərimdi, qismət olsa, inşallah heç nə olmaz». Qulu da ömründə bircə kərə arvadının sözünə baxıb inəy söhbətin boşlayıb. Səhərin gözü təzəcə eşilən çağ Qulu yorğanı atır üstünnən, geyinib həyətdən çıxır, gəlir inəyin həmişə otladığı dərənənin ağzına. Alatoranda nə görsə yaxşıdı, inək sərələlib yerə, qarnı yurtulub, canavarlar bircə-bircə başlarını inəyin qarnına soxub sökürlər iççəlatını. Qulu Şeyda daha nə sənə, nə mənə, dinməzcə qayıdır evə arvadını silkələyib oyadır:

– Arvad, arvad, deməzsən, nə gördüm?!

– Əşi, qoy yataq, sən canın, hə, nə gördün?

– Getdim gördüm inəyimiz uzanıb yerdə, qarnına da Kərim girir, İnşallah çıxır, İnşallah girir, Qismət çıxır» («Bulaq», 1986).

Göründüyü kimi, «Bulaq» verilişində xalqın unudulmaqda olan deyimləri, sözləri çox incə ruhlu hekayətlərlə və əslində dilin ədəbi normaları pozulmadan, leksik zənginlik və sintaktik dəqiqliklə yenidən özünə qaytarılır. Özü də bu o illərdə idi ki, Azərbaycanda «rusdillilik» baş alıb gedirdi. Bu o illər idi ki, öz dilində danışana az qala həqarətlə baxılırdı. Və yüksək vəzifələrə irəli çəkilmək istəyənlər könüllü surətdə bu dildən imtina edir, bəziləri doğrudan-doğruya ana dilində danışmağı əskiklik sayır, bəziləri isə «işinin xatirinə» bilmərrə bu dildən üz döndərirdi. Evlərdə, ailələrdə rus məktəbində oxuyan uşaqların sayı artır, hətta uşaqlarını rus məktəbinə qoymayanlara çoxu ağız büzür, kəm baxırdı. Amma belə bir vaxtda efiərə yol tapan «Bulaq» verilişi, sən demə, bir çox ürəklərin əsl «mənəvi ehtiyacı, qəlb susuzluğu» imiş. Həmin illərdə onun ünvanına saysız-hesabsız məktublar axışmış gəlirdi. Elin-obanın ahılı, ağsaqqalı bu verilişin ərəsəyə gəlməyinə daha çox seviniirdi. Bu da təbii idi. Çünki veriliş onlarla çox təbii – öz

kökünə, binəsinə bağlı munis bir dillə danışırdı. Bəlkə də uzun illərdən bəri, dəqiq desək, ölkədə hər şey «qırmızı sovet rənginə» boyanandan sonra ilk dəfə idi ki, xalq özünün gündəlik həyatında, məişətində işlətdiyi bu dilə mətbuatda, radioda rast gəlirdi. Elə buna görə də «Bulağ»ın hər buraxılışını saf, təmiz bulaq suyu kimi sinəsinə çəkir, onun ab-havasını ilə köks dolusu nəfəs alırdı.

«Bulaq» verilişinin folklor materiallarının toplanılması, onun daha da bitkin hala salınması, cilalanması işində xüsusi xidmətləri olduğu kimi, canlı xalq danışıq dilinə, müasir yazılı ədəbiyyatımızın dilinə də təsiri danılmazdır. Dövri mətbuatımızda, nəşriyyatlarımızda çap olunan bəzi kitabların yazılış tərzində, üslubiyyatında bir «bulaqvarilik» hiss edirəm ki, mən bunu kiçik də olsa «Bulaq» verilişinin xidməti sanıram.

«Özünün meydana gəlişi, bugünkü varlığı ilə «Bulaq» bir daha sübut etdi ki, dil nə qədər ütülənərsə, bir o qədər itirər. Dilin gözəlliyi onun mənalı ilkinliyində, deməli, təvəvətində, arxalı-dayaqlı kökündədir. Və sən demə, xalqın da bu ilkinliyə, bu arxalı-dayaqlı kökə ehtiyacı varmış, qəlbində ona yer saxlayıbmış» (B.Vahabzadə. «Bulaq» kitabına ön sözdən. Gənclik, 1994).

Bəli, hər bir millətin dili də əslində təbiət hadisəsidir. Uzun illər, əsrlər boyunca istidən, soyuqdan, qardan, çovğundan, sazaqdan keçə-keçə formalaşır. Təbiət hər bahar oyandıqı, ilkinə döndüyü zaman qənirsiz olduğu kimi, dil də əslinə, binəsinə dönəndə daha gözəl olur. Deyirlər, qədim dünyanın insanları göy gurultusuna, yağışın, küləyin səsinə, çayların, sellərin, suların, şələlələrin, meşələrin, yarpaqların xışıltısına – qısqası, təbiətin səsinə Yaradanın nidası «Özünün yaratdıqlarına xatırlatmasıdır» – deyə səcdə edərlərmiş. Qəribə olsa da, XX yüzilliyin insanı da radio dalğalarından süzülən hər kəlmədə, hər sözdə, hər ifadədə qeybdən gələn səs sayağı ilahi bir məna axtarır. Bu isə, heç şübhəsiz ki, radio mikrofonları önündə dayanan hər kəsin məsuliyyətini birə on artırır. Radioda çıxış eləyən hər kəs – istər jurnalist olsun, istər yazıçı, yaxud heç incəsənət xadimi deyil, ən adi bir fəhlə, bir işçi olsun,

nitqini xalq dilinə, danışıq dilinə yaxın tərzdə qurmağa çalışır. Radioda məhz belə səmimi söhbətlər, ürəkdən gələn sözlər həvəslə dinlənir, ürəklərə yol tapır. Radionun təbliğ etdiyi ədəbi dil ümumxalq dilinə qarşı çıxan, ayrıca müstəqil bir dil deyil; o yalnız milli dilin bütün normalarına cavab verən, ana dilinin cilalanmış, arınmış, xüsusi, ürəyəyatımlı bir formasıdır. Radio ədəbi dili işlənilib bəllurlaşmış, nümunəvi bir dildir; o, ümumxalq dilində işlənen ifadə vasitələrinin cəm olduğu milli ünsiyyət silahıdır. Radio dilində ən zəruri və ilkin şərt xalq dilinə, adi danışıq dilinə əsaslanmaqdırsa, ikincisi, orfoepiya qaydalarına ciddi riayət etməkdir. Radiomuzun «qızıl fond»unda qorunub saxlanan görkəmli incəsənət xadimlərinin, söz və sənət ustalarının bir nümunə kimi səslənən çıxışları bu gün ədəbi dilimizin gözəlliyini «sərgiləyən» nəfis mədəniyyət nümunələridir. Tanınmış səhnə ustaları Əli Zeynalov, Mehdi Məmmədov, Leyla Bədərbəyli, Barat Şəkinskaya, Hamlet Qurbanov, Səməndər Rzayev, Hamlet Xanızadə radionu özləri üçün bir məktəb sayıblar, özlərini bu məktəbə həmişə borclu biliblər.

Səməndər Rzayev: «Bulaq» verilişi bir aktyor kimi mənim potensial imkanlarımı yenidən cilaladı. Mən səsimdəki ikinci «məni» «Bulaq»da kəşf etdim. Çox vaxt söz düşəndə deyirlər ki, «Bulağ»ı aparıcıları dinləyicilərə sevdirdilər. Amma mən tam səmimiyyəti ilə deyə bilərəm ki, «Bulaq»dan sonra mən səhnə üçün də sanki yenidən doğuldum» («Aktyorlar və rollar» verilişindən. 1970).

Əli Zeynalov: «Biz əslində İncəsənət İnstitutunda səhnə danışıq dərslərində nə mənadasa orfoepiyanın, yəni danışıq dilinin qanunlarını öyrənmişdik. Amma radio, buradakı hər çıxış, hər yeni lent yazısı, bədii qiraət aktyorda səlis danışıq dilinə yiyələnməyə bir vərdiş yaradır. Bir də efirdən özünü dinlə- yəndə nöqsanları görmək asan olur. Bu mənada radio böyük məktəbdir» («Görkəmli səhnə ustaları» verilişindən. 1967).

Hamlet Xanızadə: «Mən hər yerdə dönə-dönə bunu etiraf etmişəm: istər kinoda, istər səhnədə, istərsə də televiziya

ekranındakı az-çox uğuruma görə mən radioya borcluyam. Radio sənətkarın dilinin saflaşması və inkişaf etməsi üçün əsl imtahan meydanıdır» («Səhnə ustalarımız» verilişindən. 1989).

Tanınmış sənətkarlarımızdan Fuad Poladov, Əminə Yusifqızı, Səfurə İbrahimova, İlham Əsgərov, Laləzar Mustafayeva və başqaları da ayrı-ayrı söhbət və müsahibələrində bu fikri dönə-dönə vurğulayır, bir sənətkar olaraq özlərini radio ədəbi dil məktəbinə borclu saydıqlarını deyirlər. Öncə də dediyimiz kimi, radio ədəbi dili təbliğ etməklə yanaşı həm də ədəbi dil qanunlarını, dilimizin gözəlliyini, gözəl danışmaq, fikirləri gözəl ifadə etmək qabiliyyətini dinləyicilərə öyrədən bir ədəbi estetik dil məktəbidir. Radioda zəngin sənət yolu keçmiş adamların, Azərbaycan elminin tərəqqisində xidməti olan görkəmli alimlərin, ziyalıların hər çıxışı əslində ayrı-ayrılıqda dilimizin zənginliyinin, imkanlarının əyani təsdiqidir. Gözəl nitq qabiliyyətinə malik olan belə insanlar sözlərin deyim tərzini, cümlənin, sözün, səsin vurğusunu hər kəsə nümunə ola biləcək tərzdə seçir deyər, istər radionun səs yaddaşında qorunan söhbətlər, istərsə də bu gün təqdim olunan verilişlərdəki məqamların hər biri gözəl bədii dil nümunəsidir. Bu çıxışlar əslində misilsiz xatirə olmaqdan savayı, həm də ədəbi dil xəzinəmizin inciləridir. Bu yöndə «Maraqlı müsahibələr», «Sizinlə üz-üzə», «Elçi daşı», «Unudulmayanlar», «Söz», «Sənət korifeyləri» və sair verilişlərdə də kifayət qədər nümunəyə rast gəlmək olar.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, radioda ədəbi dil normalarının pozulması hallarına da tez-tez rast gəlinir. «Hər bəddildə bir xeyir var» müdrik deyimini xatırlasaq, ədəbi dil qanunlarının istər leksik, istər sintaktik baxımdan radioda hərdən pozulmasını nəinki qənaətbəxş, hətta gərəkli saymaq olar. Axı «dil, doğrudan da, çox ütüləndikcə ölür bilər». Əslində ifrat dərəcədə qəlibə sığışmaq, xüsusən şifahi danışq dilində sxolastik, quru, şablon ifadələri ölçüb-biçmək yanlışlıq, radioda isə dinləyicini itirmək deməkdir. İnsan robot deyil, maşın deyil, demək ki, onun danışığında, təbii olaraq, hərdən mübtəda,

xəbər yerini səhv də sala bilər. Radioda ədəbi dil normalarının xalq dilinə yaxınlaşması, folklor ifadə tərzinə qayıdış, əslində 60-cı illərdən başlayaraq özünü büruzə verməkdədir. Və artıq qeyd etdiyimiz kimi, «Bulaq» verilişinin bu işdə böyük rolu olub. Həmin illərdən başlayaraq «Bulağın» təsiri ilə başqa verilişlərdə də, o cümlədən həmin dövr ədəbiyyatında və radiodakı çıxışların özünün də üslubunda, deyiliş, yazılış tərzində bir «bulaqvarilik», yəni əsl dilə – xalq dilinə qayıdış duyulur. Bu isə təbii ki, «sovet senzurası»nın şablon cümlə və sözlər qəlibinə sıxışdırdığı verilişlərdən qat-qat üstün və gözəl idi. «Sovet senzurası» dövrünə toxunmuşkən, o illərin radio dilinə kiçik bir nəzər salmaq pis olmazdı. Əvvəlcədən müsahibin də nə deyəcəyini onun yerinə yazıb çap etdirən və «qlavlit»dən keçirən müəllif heç şübhəsiz ki, veriliş lentə alınanda çalışırdı ki, həmsöhbəti həmən yazı çərçivəsindən bir cümlə nədi, kəlmə belə kənara çıxmasın, necə deyərlər, xatalı sözlər işlətməsin. Əks halda, bilmək olmazdı, bədahətən deyilən sözün, fikrin, ifadənin «ağrı-acısı»nı verilişin müəllifindən rəhbərlik və bəlkə də daha mötəbər kürsülərdə əyləşənlər necə çıxacaqdı?! Belə olan şəraitdə, radionun ədəbi dilin inkişafına yardımından çox ziyarı deyər biləcək bir vaxtda da öz qələmi, səriştəsiylə az-çox dili və səmimiyyəti qoruyanlara yalnız əhsən demək olar.

Məlumdur ki, 60-70-ci illərdə sintaktik normadakı təbəddülat, bir qayda olaraq üslubların təsiri ilə baş verirdi. Beləliklə, ədəbi dilin sovet dövründəki inkişafının birinci mərhələsində norma planı üslub planına təsir edirdi. Bu isə sovet dövründə ədəbi dilin bu və ya digər müstəqil qanunauyğunluğa malik olduğunu nümayiş etdirirdi.

Tam məsuliyyəti ilə demək olar ki, radioda da üslub ədəbi dil normalarına bəzən yaxşı mənada təsir edir. Fikrin daha asan və anlaşılıqlı olması naminə hərdən cümlənin sintaktik quruluşu qəbul olunmuş dil normalarını pozsa da, qulağa asan gəlir, gözəl anlaşılır. Çünki radioda yazılı dildən fərqli olaraq nitqin intonasiyasının, vurğunun, ahəngin böyük əhəmiyyəti var. Nitqin intonasiyası sözləri daha aydın, daha dürüst ifadə etməyə

imkan verir. Adətən, nitqin səsində, onun tonunda danışanın daxili aləmi elə gözəl ifadə olunur ki, bu, sözlərin tələffüzündə də öz əksini tapır və o, ən qüvvətli təkmilləşmiş yazılı nitqdən daha artıq cəlbedici, inandırıcı olur. Təbii ki, bu, şifahi nitqdəki intonasiya hesabına mümkün olur. Bu yerdə məşhur Bernard Şounun gözəl bir müqayisəsi yada düşür: «Şifahi nitqdə «bəli» və ya «yox» deməyin əlli yolu, tərzii olduğu halda, yazıda bunun yalnız bircə ifadəsi var: «bəli» və ya «yox». Şifahi nitqin geniş auditoriyaya malik olduğu bir yerdə – radioda intonasiya vasitəsi ilə lap ədəbi dil normaları pozulan məqamda belə, onu qulağa çatdırmamaq mümkündür. Bunun üçünsə aydın məsələdir ki, jurnalistin, aparıcının təcrübəsi, səriştəsi vacibdir.

Radioda ədəbi dil normalalarının pozulması halları daha çox ayrı-ayrı çıxışçı və həmsöhbətlərin nitqində nəzərə çarpır. Müxtəlif bölgələrdən olan insanların, təbii olaraq, dillərindəki dialekt və şivələr söhbət zamanı, xüsusən canlı söhbət zamanı efirə yol alır. Bu, radionun hər hansı bir qonağı, verilişdəki həmsöhbət üçün bağışlanası haldır. İnsan illərdən bəri etdiyi bir vərdişi 30 dəqiqəlik veriliş çərçivəsində, efir zamanı nə unuda, nə də biryolluq tərk edə bilər. Amma radioda çalışan hər bir kəs yerindən, yurdundan, hansı dialektə danışdığından asılı olmayaraq, bir aparıcı kimi mikrofon önündə dayanarkən, ilk növbədə, xidmət etdiyi xalqın ədəbi dil normalarına sığınmalı, ondan bəhrələnməli və xalq deyimlərini də qəbul olunmuş formada, hamının başa düşəcəyi bir tərzdə işlətməyə borcludur. Radio jurnalisti, hər şeydən əvvəl, böyük bir sərvətin, Azərbaycan ədəbi dilinin qoruyucusu, təbliğatçısı, həmçinin bu dilin inkişaf yolunda yardımçısı olduğunu bir an belə unutmamalıdır.

«Bir dil ki, mehriban bir vücut öz məhəbbətini sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki, sən hələ beşikdə ikən lay-lay şəkildə öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdir, onu qorumaqdan gözəl nə ola bilər?...»
(*N.Nərimanov*).

Radio nə qədər ki, bu dildən bəhrələnir, nə qədər ki, bu dilin ləyaqətli qoruyucusu və yaradıcısıdır, demək ki, onun da

nüfuzu artacaq və ana laylası qədər, qədim bir xalq musiqisi qədər insanların ruhunun bir parçasına dönəcəkdir.

Əlbəttə, Azərbaycan ədəbi dilinin, eləcə də xalq (danışığı) dilinin təbliğində radionun digər populyar ədəbi-bədii və musiqi proqramları da öz xeyirxah rolunu oynayır. Məsələn, «Duyğu» ədəbi-bədii proqramı adından da göründüyü kimi, sırf ədəbiyyata, gənc və istedadlı yazarların yaradıcılığının təbliğ və təhlilinə, gəncliyimizin göz, könül dünyalarının tərənnümünə xidmət edir. «Çərxi-fələk» proqramını hazırlayanlar sənətdə öz sözünü demiş ixtiyar sənətkarları arayıb-axtarır, onların kəşmə-kəşli, dolanbac ömür yolunu gənc nəsələ örnək olaraq sərf-nəzər etməyə çalışırlar. Aylıq proqram olan «Yol»un da adını çəkmək istərdik. Bu, bütövlükdə Azərbaycan efirinin ən sanballı verilişlərindən biridir. «Yol»da daha çox itkilərimiz və qazandıqlarımızdan söz açır, gənclərimizə vətənpərvərlik duyğusu aşılamağa can atırıq. «Vaxt» verilişi isə sanki günümüzün hansısa bir hadisəsinin mahir rejissor, yaxud jurnalist qayçısı ilə kəsilib efirə qoyulmuş hissəsidir. «Vaxt»da reallıq, dinamika var; bizim nəbzimizin döyüntüsü, azadlıq mücadiləmizin ayaq səsləri var; «Vaxt»da mədəniyyətimizin müasir problemləri, dilimizin qayğıları var.

Musiqi proqramlarında, yaxud daha çox musiqi ilə müşayiət olunan ədəbi proqramlarda Azərbaycan dili özünün tam gözəlliyi, emosionallığı və mənanı duyğulu bir tərzdə ifadə gücü ilə ortaya çıxır. Məsələn, dinləyicilər arasında çox populyarlıq qazanmış və 20 illik efir ömrü olan «Axşam görüşləri» musiqi proqramını dinləyərkən adam istər-istəməz bu hissələri keçirir. Verilişin aparıcısı filologiya elmləri doktoru Rəfael Hüseynovun dadlı, duzlu danışığı, onun elmi-intellektual səviyyəsi «Axşam görüşləri»ni hamının sevimlisinə çevirib. Verilişi cəsarətlə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin radio salnaməsi də adlandırmaq olar. İllər boyunca Azərbaycan dinləyicisi məhz «Axşam görüşləri»ndən çox gizli mətləbləri anlayıb. Hamının tanımadığı neçə-neçə sənət korifeyinin adını eşidib. «Axşam görüşləri» həm də bir növ «Xatirələr xəzinəsidir». Verilişdə müəllifin can yangısı ilə axtarıb üzə

çıxartdığı neçə-neçə insanın bu və ya digər sənətkarlarımız haqqında xatirələri də öz geniş əksini tapır.

1992-ci ilin dekabr ayından efirə çıxan «Sarıtel» musiqi proqramı haqqında da eyni sözləri demək olar. Folklorçu Elxan Məmmədəlinin apardığı bu veriliş yarandığı ilk aylardan şöhrətli bir radio proqramına çevrilib. Bu da ilk növbədə «Sarıtel»də mütəxəssis sözünün, mütəxəssis qənaətinin geniş dinləyici kütləsinə müsbət təsiri və dil materiallarından ustalıqla istifadə olunması ilə bağlıdır.

Aşiq sənətinin problemlərindən bəhs edən «Sarıtel»də dinləyicini maraqlandıran sənət məsələlərinə cavab tapılır. Məsələn, verilişdə aşiq məktəbi, aşiq mühiti, bunlar arasındakı fərq və ya oxşarlıq, aşiq üslubu, sənətdə fərdi və ümumi üslub, aşiq sənətinin qolları, saz havaları və onların təsnifatı, sazın pərdə düzümü, kök sistemi, köklər təsnifində havaların xarakteri kimi nəzəri məsələlərlə yanaşı dinləyicilər aşıqlarımızın ifalarını və onlar haqqında məlumatları dinlədikcə bu verilişə gündən-günə maraqları artır. Veriliş daim öz dinləyiciləri ilə təmasdadır. «Sarıtel»in ünvanına gələn çoxsaylı dinləyici məktubları, sazsevərlərlə fərdi görüşlər və telefon danışığı bir daha sübut edir ki, «Sarıtel» bundan sonra hələ neçə illər efir həyatı yaşaya biləcək.

Bütün bunlar onu göstərir ki, yalnız xalqın mənəvi xəzinəsindən, onun əsrlər boyu damla-damla topladığı söz ehtiyatından bəhrələnməklə dinləyicilərin qəlbinə yol tapmaq mümkündür.

* * *

Göründüyü kimi, Azərbaycan radiosunun dili radionun mövcud olduğu onilliklər ərzində kifayət qədər sürətlə inkişaf etmiş, üslubi-funksional diferensiasiya prosesi keçirmiş, zənginləşmişdir. Ümumiyyətlə, müşahidələr, təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın radiosunun dili aşağıdakı funksional-üslub diferensiasiyasına malikdir:

I.Publisistik dil.

- 1) informativ-publisistik dil;
- 2) bədii-publisistik dil;
- 3) elmi-publisistik dilə

II. Bədii dil.

III. Elmi dil.

IV. Rəsmi dil.

V.Məişət dili.

Lakin heç şübhəsiz, radio dilinin əsas forması diferensiasiya imkanlarının genişliyi ilə seçilən publisistik dildir. Ona görə də, radio dilinin inkişafı dedikdə, birinci növbədə publisistik dilin inkişafı nəzərdə tutulur.

III FƏSİL

TELEVİZİYAMIZ BU GÜN

TELEVİZİYA VƏ SİVİLİZASIYA

XXI əsrin astanasında televiziyanın bütün dünyaya hakim kəsilməsi sübuta ehtiyacı olmayan bir gerçəklikdir. Televiziyanın inkişafı bir tərəfdən ən kütləvi informasiya vasitəsinin, digər tərəfdən onun yaradıcılıq və texnologiyasının, nəhayət, ümumi mədəniyyətin, o cümlədən dilin (şifahi nitqin) təkmilləşməsi ilə bağlı olan məsələdir. Şifahi kütləvi informasiya vasitəsi olan televiziya bu şəraitdə misilsiz kommunikasiya vasitəsinə çevrilərək cəmiyyətdə önəmli mövqeyə çıxır. Televiziya öz verilişləri ilə həm ideoloji, həm informasiya, həm maarifçilik, həm də bədii-estetik vəzifələrin həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynayır. Təbiidir ki, televiziya ictimai-siyasi, elmi-kütləvi və bədii informasiyanı milyonlarla tamaşaçıya təsvirlə yanaşı daha çox söz vasitəsilə, geniş mənada Azərbaycan şifahi ədəbi dili vasitəsilə çatdırır. İnamlı deyə bilərik ki, son illər Azərbaycan televiziyasında verilişlərin ideya-siyasi səviyyəsinin daha da yüksəldiyi, uğurlu jurnalist-publisist axtarımları aparıldığı, yeni forma və üsullara müraciət olunduğu bir şəraitdə dil cəhətdən də müəyyən səlisləşmə, yığcamlıq diqqəti cəlb edir. Hazırda bir çox verilişlərdə Azərbaycan dilinin tarixi, müasir vəziyyəti, dilimizin qrammatik quruluşu, nitq mədəniyyəti, orfoqrafiya, orfoepiya və başqa məsələlərdən ardıcıl danışılması, Azərbaycan ədəbi dilinin təbliği, öyrədilməsi və bu dilə sonsuz marağın artması ilə izah oluna bilər.

Kütləvi informasiya vasitələri içərisində dilin informasiya, estetik, ideoloji funksiyaları daha çox televiziya qabarıq şəkildə üzə çıxır. Təbiidir ki, jurnalistikanın ictimai funksiyaları

ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələrində müxtəlif şəkildə aşkarlanır. Bu isə öz növbəsində həmin vasitələrin fərqli ünsiyyət təbiətləri ilə, çoxjanrlılığı ilə bağlıdır. Televiziya sosial, mədəni və təbliğati vəzifələr bir tərəfdən onun cəmiyyət həyatındakı rolunu, ictimai statusunu, digər tərəfdən isə KİV-in çoxjanrlılığını müəyyənləşdirir.

Hazırda bütün televiziyalara münasibət həmin vəzifələrin (sosial, mədəni, təbliğat) necə yerinə yetirilməsi ilə ölçülür. Bu vəzifələr isə televiziya üçün lap əvvəldən müəyyənləşdirilmiş: a) informasiya vermək, b) maarifləndirmək, c) tamaşaçıyı əyləndirmək funksiyaları ilə birbaşa bağlıdır. Televiziya formaca nə qədər inkişaf edirsə etsin, o, göstərdiyimiz bu üç mühüm funksiyayı yerinə yetirə bilmirsə, heç vaxt geniş tamaşaçı auditoriyasının rəğbətini qazana bilməyəcək. Dünya televiziyası isə bu gün durmadan inkişaf edir, təkmilləşir. Dünyanın ən iri teleşirkətləri rəqabətə girir, ayrıca informasiya, əyləncə, maarifçilik televiziya yaranır. Xüsusi kommersiya, reklam, kabel, interaktiv televiziya fəallıq göstərir. Bir sözlə, planetimiz getdikcə daha çox mavi ekranın tilsiminə düşür, milyardlarla insan saysız-hesabsız telekanalların tamaşaçısına çevrilir, onun könüllü «əsarətini» qəbul edir. Bu gün dünyada televiziya daha güclü, daha geniş, daha kütləvi sənət və informasiya sahəsi yoxdur. Bu mənada bizim üçün ən əhəmiyyətli odur ki, Azərbaycan Dövlət Televiziyası da bütün dünya ekranlarında gedən proseslərdən, sürətli tərəqqi yolundan kənarda qalmır, dünya televiziyasının ən qabaqcıl təcrübəsindən faydalanmağa, onun uğurları, yenilikləri ilə qovuşmağa can atır. Son dörd ildə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının maddi-texniki bazasının əsaslı şəkildə yenidən qurulması, xüsusən efir aparat sisteminin təzələnməsi, inkişaf etmiş ölkələrin müasir televiziya imkanları səviyyəsində professional texnologiyanın alınması və praktik istifadə olunması bunu təsdiqləyir. Lakin bir sıra dövlətlərin, eləcə də bəzi yaxın qonşu dövlətlərin təcrübəsi də göstərir ki, televiziya sahəsində qabaqcıl texnologiya nə qədər zəruridirsə, bu sahənin mənəvi-intellektual qüvvəsi daha əhəmiyyətli və həlledicidir.

Güclü yaradıcılıq potensialı, mənəvi-intellektual bazası ilə seçilən, istedadlı, fəal vətəndaş mövqeli, müstəqil Azərbaycanın dövlət və dövlətçiliyinə sədaqətli jurnalistlər ordusunu ətrafında birləşdirən Azərbaycan Dövlət Televiziyası keyfiyyət yüksəlişini davam etdirir, azad, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da möhkəmlənməsinə, milli istiqlalımızın əbədi və dönməzliyinə xidmət edir.

Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radiosunun bugünkü səviyyəsi, uğurları, şübhəsiz ki, respublika prezidenti Heydər Əliyevin bu strateji sahəyə on illər boyu davam edən diqqət və qayğısının nəticəsidir. Dövlət teleradiomuzun son otuz illik fəaliyyətinin tədqiqi, təhlili, arxiv sənədlərinin araşdırılması həmin fikri danılmaz şəkildə təsdiq edir. Əvvəllər dövlət komitəsi, sonra dövlət şirkəti şəklində fəaliyyət göstərən teleradiomuz zaman-zaman Heydər Əliyevin uzaqgörən qayğıkeşliyi, rəhbər köməyi sayəsində inkişaf etmiş, müasir sivil səviyyəyə gəlib çatmışdır.

Televiziyanın çox yığcam, lakin ibrətamiz tarixçəsi var. Onun yaranması bilavasitə radionun texniki cəhətdən sürətli inkişafı və əldə etdiyi nəticələrin praktikada verdiyi heyrətamiz nailiyyətlərlə birbaşa bağlı idi. Yəni radionun kəşfi elektron dalğalarının uzaq məsafəyə ötürülməsi, danışan adamın təsvirinin verilməsi və alınması sahəsində də eksperimentlər aparılması üçün zəmin yaratdı. Peterburq Texnologiya İnstitutunun professoru Rozinqin 1910-cu ildə icad etdiyi elektron-şüa aparatı bu sahədə ilk addım oldu. Oktyabr inqilabından sonra Rusiyada bu proses daha da sürətləndi və nəhayət, XX əsrin «mavi sehrkarı» sayılan televiziyanın kəşfi ilə nəticələndi. Həqiqətən, bu gün televiziya həm də ən kütləvi informasiya və təbliğat vasitəsi kimi bəşəriyyəti gündən-günə öz sehləri ilə heyrtləndirmək estafetini davam etdirir.

Vaxtilə sovet televiziya kütlələrin ideya-siyasi və mənəvi tərbiyəsində, onların dünyagörüşünün və estetik zövqünün formalaşmasında misilsiz rol oynamış, xalqın yaradıcılıq enerjisini «kommunizm quruculuğu proqramının həyata keçirilməsinə» səfərbər edilməsində əvəzedilməz vasitəyə

çevrilmişdi. Yaradılmasının 40 illiyini 1996-cı ildə qeyd edən Azərbaycan televiziya da bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün səfərbər edilmişdi. Amma bu da bir tarix idi və televiziya həmən tarixi müddətdə orijinal inkişaf yolu keçmiş, xalqımızın həyatına dair, xüsusən respublikamızın quruculuq salnaməsini əks etdirən bir sıra qiymətli verilişlər hazırlamışdır.

Birinci növbəsi 1956-cı ilin fevralında işə düşən Azərbaycan televiziya ilk vaxtlar efiyə həftədə 1 saata yaxın veriliş verirdi. 1957-ci ildə artıq efiyə həftədə 5 gün açılırdı. Verilişlərin ümumi həcmi həftədə 2 saat 5 dəqiqəyə çatırdı. İndi isə Azərbaycan televiziya iki kanalla veriliş yayımlayır və o, həftədə 100 saatdan çox veriliş hazırlayır. Gün ərzində ekrana çıxarılan orijinal verilişlərin ümumi həcmi 15 saatdan çoxdur. Həm də bu verilişlərin hamısı rəngli təsvirlə verilir. Televiziyanın təbiətinə xas olan sintetiklik və tematik rəngarənglik, auditoriyanın xüsusiyyəti və həyatı əksətdirmə formasının zənginliyi bu kütləvi informasiya vasitəsinə olan marağı xeyli artırır. İndi həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, televiziya ora nüfuz etməsin. Bu gün Azərbaycan televiziyaasının səyyar kameraları mötəbər toplantılarda, elmi simpoziumlarda, stadionlarda, elmi laboratoriyalarda, sənaye müəssisələrində, konsert və sərgi salonlarında, teatr slərində qurulur. Bir sözlə, müstəqil respublikamızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən ən mühüm hadisələr mavi ekran süzgəcindən keçib tarixin canlı xronikasına çevrilir. Bu cəhətdən hər gün efiyə çıxan və böyük tamaşaçı auditoriya olan «Xəbərlər» proqramı daha çox iş görür, respublikamızın bugünkü obyektiv mənzərəsini yaradan, onun sosial-iqtisadi həyatındakı yenilikləri operativ və dolğun şəkildə milyonlara çatdırmaqla günün nəbzini tutan bu proqramı, obrazlı şəkildə desək, televiziyanın döyünən ürəyi hesab etmək olar. Son vaxtlar «Xəbərlər»in operativliyi daha da artmış, burada bir sıra aktual rubrikalar açılmış, informasiyaların təqdimatında forma dəyişikliyinə nail olunmuş, təsvirli süjetlərin sayı çoxalmış, xəbərlərin əhatə dairəsi xeyli genişlənməmişdir. Azərbaycan

prezidenti Heydər Əliyevin yeni dövlət quruculuğu sahəsindəki tövsiyələri televiziya jurnalistlərinin qarşısında mühüm vəzifələr müəyyən etmişdir. Hazırda bütün qüvvələr bu tarixi vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir.

İctimai-siyasi publisistikanın imkanlarından geniş istifadə edən «Xəbərlər»in əməkdaşları ölkəmizdə siyasi-iqtisadi islahatlar xəttini, geniş quruculuq proqramını yerinə yetirən xalqımızın mübarizə əzmini tam dolğunluğu ilə işıqlandırmaq üçün səmərəli axtarışlar aparırlar.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin gündəlik diqqət və qayğısını öz üzərində hiss edən, xalqın etimadını və öz məsuliyyətini yaxşı dərk edən dövlət televiziyası hazırda tarixinin ciddi dönüş mərhələsindədir. İndi televiziyanın fəaliyyəti prezidentlə xalq birliyinin, yəni dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə xidmətin və rəhbərə ümumxalq məhəbbətinin, ümidin və inamın güzgüsü olmaq etibarilə diqqəti xüsusilə cəlb edir. «Xəbərlər» proqramının müntəzəm buraxılışları üçün bu, daha xarakterikdir. «Xəbərlər» proqramı vasitəsilə milyonlarla tamaşaçı respublika prezidentinin gündəlik gərgin, yorulmaz və səmərəli fəaliyyətini operativ surətdə izləyib dəyərləndirmək imkanı qazanır. Məhz bu amil «Xəbərlər»də rəsmi xronikanı vaxtında və keyfiyyətlə çatdırmalı olan operativ reportajları daha aktual edir.

Rəsmi xronika – prezidentin göstərdiyi səmərəli fəaliyyət, onun rəsmi qəbulları, keçirdiyi müşavirələr və digər mühüm siyasi tədbirlər «Xəbərlər»in bir neçə operativ çəkiliş qrupu tərəfindən işıqlandırılır. Yüksək peşəkarlıq, güclü intuisiya, son dərəcə çevik iş prinsipinə yiyələnmək hər bir operativ çəkiliş qrupunun əsas keyfiyyət göstəricisidir.

Günün salnaməsinə çevrilən ən vacib və yeni xəbərləri iti qələm, dolğun təsvir vasitəsilə tamaşaçıya çatdıran aktual operativ reportajlar «Xəbərlər» redaksiyasının gərgin və məhsuldar əməyinin nəticəsidir. «Xəbərlər» sözcülüüyü və yarımçıqlığı sevmir, eyni zamanda quru protokol üslubundan fərqlənən yığcam müjdəciliyə, intuitiv, dinamik ümumiləşdirməyə daha çox meyilli olması ilə seçilir.

«Xəbərlər» proqramında və onun xüsusi buraxılışlarında müasir həyatımızla yanaşı tariximizlə, xalqın taleyi ilə bağlı bütün məqamlara məxsusi yer ayrılmışdır. 20 Yanvar hadisələrindən tutmuş Ermənistanın silahlı təcavüzü və işğal olunmuş rayonların süqutuna qədər bütün konkret məqamların səriştəli, dövlətçilik baxımından ciddi təhlili, mövzuların obyektiv və prinsipial araşdırılması həssas tamaşaçıların diqqətindən kənar qalmamışdır. Bu gün milli televiziya, xüsusən də «Xəbərlər» proqramı əsl həqiqət naminə ürək sözlərini demək istəyənlərin, ictimai-siyasi təfəkkür daşıyıcılarının tribunasına, real gerçəkliyin bütün məqamlarına işıq salan projektora çevrilmişdir. Məhz bu yolla hər bir hadisə özünün obyektiv qiymətini almış, cəmiyyətdə düzgün ictimai rəy formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir. Elə bu səbəbdən də «Xəbərlər» proqramı bəzən sırf informativlikdən bir qədər uzaqlaşmalı olsa da, tamaşaçıların doğru, düzgün məlumatlandırılması üçün səylərini əsirgəmir. Bu mənada son dörd ildə «Xəbərlər» proqramına bir sıra aşkar yeniliklər gətirilmişdir. Hadisə yerindən operativ reportajlar, axşam çəkilişləri, qaldırılan problemlərlə bağlı mövzunun nəzarətdə saxlanması, texniki yeniləşmə, təsvir rəngarəngliyi, rubrikaların estetik tərtibatı diqqəti cəlb etməkdədir.

Jurnalistikada, xüsusən də televiziya mövzunun seçilməsi və təqdim olunması vacib tələblərdəndir. «Xəbərlər» proqramında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir. Yəqin tamaşaçılar bunu çox gözəl hiss edirlər ki, sovet dövründən fərqli olaraq, indi bu proqram daha kolxoz sədrlərinin, sovxoz direktorlarının, ferma müdirələrinin deyil, ağıllı, savadlı politoloqların, sosioloqların, siyasi icmalçıların, şərhçilərin tribunasıdır. «Xəbərlər» bu gün bəsit əkin-biçin, sağım mövzularını texniki tərəqqi, yeni idarəetmə formaları, modern texnologiya, dünya bazar iqtisadiyyatı münasibətləri, kompüterləşmə, bir sözlə, milli inkişaf strategiyasına xidmət edən mövzularla əvəzlənmişdir. İctimai-siyasi həyatın nəbzini bu proqramda daha yaxşı duyulmaqdadır.

Bütün bu məziyyətləri ilə dövlət televiziyasının «Xəbərlər» proqramı əsl yüksəlişdədir. Tamaşaçının gerçək operativlik,

obyektivlik, dəqiqlik, yüksək peşəkar səviyyə və səmimiyyət gözləmək istəyini bir an belə unutmayan televiziyanızın nail olduğu bütün müsbət keyfiyyətlərin qazanılmasında gündə 5 dəfə efirə çıxan «Xəbərlər»in və onun xüsusi buraxılışlarının rolu danılmazdır.

Görkəmli dövlət xadimi, dünyanın tanınmış siyasətçisi Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə qayıdışından sonra vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi, ölkə həyatında əsaslı islahatlar aparılması, milli ordu quruculuğu, bazar iqtisadiyyatına keçid, ardıcıl və məqsədyönlü xarici siyasət xəttinin yeridilməsi istiqamətində həyata keçirilən qlobal tədbirlər «Xəbərlər» proqramında daim geniş işıqlandırılmışdır. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması, dövlətimizin başçısının Lissabon sammiti və digər beynəlxalq tədbirlərdən bəhs edən xüsusi buraxılışlar tamaşaçı auditoriyasında çox böyük maraq doğurmuşdur. Prezident Heydər Əliyevin dünyanın ən məşhur siyasətçiləri, mədəniyyət xadimləri ilə görüşləri ölkə ictimaiyyətinə bütün dolğunluğu ilə çatdırılmışdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Bill Klinton, dövlət katibi Madlen Olbrayt, Böyük Britaniyanın baş naziri Con Meyser, Fransa prezidenti Jak Şirak, Türkiyənin sabiq prezidenti Süleyman Dəmirəl və başqa dövlət xadimləri ilə çoxsaylı görüşlər tamaşaçı auditoriyasına məhz «Xəbərlər»in vasitəsilə çatdırılmışdır.

Prezidentimizin xarici dövlətlərə səfərlərindən bəhs edən silsilə verilişlər xüsusilə gərgin zəhmət, yüksək zövq tələb edir. Bu materiallar bütöv bir yaradıcı qrupun birgə səyinin məhsuludur. Mühüm tarixi səfərlərdən bəhs edən silsilə verilişlər dövlət başçısının titanik fəaliyyətini əks etdirməklə yanaşı həm də öz müstəqilliyini möhkəmləndirən Azərbaycan Respublikasının misilsiz tarix salnaməsinə çevrilir. Bu salnaməni yazan güclü yaradıcı potensial – aparıcı, redaktor, rejissor, operator və montajçı qrupları formalaşaraq artıq zəngin təcrübə toplamışlar.

«Xəbərlər» iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, özəl

sahənin, azad sahibkarlığın inkişafı, müəssisələrin xarici əlaqələrinin bərpası və inteqrasiyası, neft və qeyri-neft sahələrinə xarici sərmayədarların qoyduqları investisiyalardan təyinatı üzrə səmərəli istifadə olunması, yeni istehsal sahələrinin açılması, işsizliyin aradan qaldırılması kimi aktual mövzuları da əhatə edir. Əlbəttə, tarixi «Böyük İpək yolu»nun bərpası, nəqliyyat kommunikasiyalarının beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması, xidmət, ticarət şəbəkəsinin işi, aqrar sahənin problemləri də daim diqqət mərkəzində saxlanır.

«Xəbərlər» proqramı ilə yanaşı müstəqil Azərbaycanın dövlət qayğılarının, ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının, ən kəskin və ağırlı tarixi mövzuların işıqlandırılmasını televiziyanın «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyası öz üzərinə götürmüşdür. Son dörd ildə televiziyanın qazandığı böyük uğurların bir çoxu məhz bu redaksiyanın fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bütövlükdə son dövr jurnalistikamızda xüsusi bir mərhələ kimi səciyyələnən «Qanlı yanvar», «Əsrin faciəsi», «Qəsd», «Haray», «Xəyanət», «Sinəsi dağlı dağlar», «Cəhd», «Blokada» «Qurtuluş» və s. analitik verilişlər ən yaxın tariximizin milli müstəqillik mücadiləsi, xalqımızın odlu-ələvlu, qanlı-qadalı azadlıq mübarizəsi, onun bütün məqamları və çalarlarının tələbkar jurnalist nəzərləri ilə araşdırılması baxımından çox qiymətli və dəyərlidir. Forma və məzmun etibarilə bu verilişlər yeni olmaqla yanaşı dolğunluğu, kəskin publisist ruhu və professional təqdimatı ilə tamaşaçıların böyük marağına səbəb olmuşdur.

Etiraf etmək lazımdır ki, belə verilişlərin hazırlanması təkcə gərgin zəhmət, ciddi axtarışlar deyil, həm də böyük cəsarət, prinsiplilik, əsl vətəndaş mövqeyi, vətəndaş yangısı tələb edir. Çünki son illər xalqımızın, məmləkətimizin başına gətirilən bəlalarda – ölümlərdə, itkilərdə öz müasirlərimizin adı hallanmırdı. Erməni düşmənlərimiz nə qədər fitnə-fəsadlı, vəhşi xislətləri ilə tarixin səhifələrini qanla boyayıb ən mürəccə, insanlıqdan uzaq bir yırtıcı obrazı yaratmışdırsa, bəzi üzəndənraq həmvətənlərimiz də hakimiyyət, sərvət, mənəşəb xatirinə cinayətə yuvarlanmış, rəzil, miskin fəaliyyətləri ilə ha-

disələrin faciəvi sonluqla qurtarmasında az rol oynamamışdılar.

1992-ci ilin fevralında erməni-rus hərbi birləşmələrinin Xocalıda törətdikləri genosid bütün dünyanı silkələdi. Sıldırım qayaları, atkeçməz dar keçidləri ilə özü bir səngər, Vətən qalası olan Şuşanın, Kəlbəcərin, Laçının asanlıqla düşməyə təslim edilməsi həm də xəyanət deyildi, bəs nə idi?!

Təbii ki, xalqımızın başına gətirilən bu fəlakətlər bütün gedişləri, epizodları ilə bir publisist, jurnalist araşdırmasına, təhqiqatına ehtiyac duyurdu. Bu araşdırmalarda siyasi avantüra ilə məşğul olan, xalqın adından danışib onu fəlakətlərə sürükləyən, öz məkrli niyyətləri üçün xalqın faciəsindən belə istifadə etməkdən çəkinməyən bəzi üzdənirəq soydaşlarımızın tükürpədicə fəaliyyəti haqlı olaraq ictimai ittihamla toqquşdu. Şübhəsiz, öz bəd əməllərinə, qanlı izlərinə bəraət qazandırmaq istəyən bu adamlar yalan və uydurmadan çəkinmədilər və araşdırmaları ilə milyonların qəlbinə yol tapan bu verilişlərə qəzetlərdə atmacalar yazmağı belə özlərinə rəva bildilər. Onların bu etirazı (əgər buna etiraz demək mümkündürsə), çox azömlü oldu. Çünki ictimaiyyətin böyük təkidi, diktəsi ilə bu ünsürlər mətbuatda hadisələrə aydınlıq gətirməli oldular. Təbii ki, burada acı etiraf və qarşılıqlı ittihamlarla yanaşı yalanlar, bəhanələr üstünlük təşkil etdi. Amma bu faktın özü əhəmiyyətli idi ki, artıq xalqın başına gətirilən fəlakətlər barədə heç kim susmurdu. Hamı bu faciələrin başvermə səbəbləri, günahkarlar və onların əməlləri barədə təfsilatı ilə məlumat almaq istəyirdi. Bu verilişlərin ünvanına daş atmaq istəyən bəzi müxalif mətbuat orqanları mövzuya dönə-dönə qayıtmalı oldular. Gec də olsa televiziya açılan ilk araşdırmalar, tədqiqatlar cıgırı ilə gəlməyə çalışdılar. Amma, təəssüf ki, yeni heç nə deyə bilmədilər və olsa-olsa ən nadir hallarda televiziya verilişlərini zəif şəkildə təkrarlamalı oldular. Buradaca qeyd etmək yerinə düşərdi ki, tarixi verilişlərimizin əhəmiyyətini yaxşı bilən bir çox mətbuat orqanları, o cümlədən «Azertac» verilişlər efiyə gedəndən dərhal sonra onların mətnini çap edir, yayımlayırdı. Bu gün tam cəsərlə demək olar ki, nəinki respublikamızda, hətta qonşu ölkələrdə belə çox maraqla

izlənilən bu verilişlər xalqımızın ürəyincə idi... Çünki onlar Azərbaycanın XX əsrin sonlarında yaşadığı faciələrin neçə-neçə qaranlıq səhifəsinə işıq salırdı. Dünənki meydan qəhrəmanlarının, dil pəhləvanlarının siyasi karyera qazanmaq xatirinə törətdikləri bədxahlıqları üzə çıxır, əsl simaları açılırdı. Keçmiş partokratların, öz sənətinə, peşəsinə laqeyd hərbiçilərin, hüquqşünasların, bəzi rayon başçılarının konkret əməlləri barədə ayrı-ayrı epizodlar adı veriliş, söhbət xarakteri daşıyırdı. Bu, öz içində doğranılan, didilən, parçalanan bir millətin, bir məmləkətin haqq yolunda, müstəqillik yolunda apardığı mübarizədə daha ciddi silkələnib, bütün bəlalardan xilas olmaq istəyi idi.

Teleseriaları indiyə qədər olan digər verilişlərdən fərqləndirən bu idi ki, onun ruhuna xalqın nəfəsi hakim idi. Minlərlə həmvətənlərimizin çıxış edib öz ürək sözlərini dediyi bu verilişlər həm də etibarlı, səmərəli bir tarixi mənbəyə çevrildi. Təsədufi deyil ki, bu tarixi faciələri araşdırmalı, istintaqını aparıb ona mühüm qiymət verməli olan respublikanın hüquq-mühafizə orqanları sonradan bu verilişlərin hamısının videoyazısını təkrar istintaq üçün götürmüşdür.

Onu da qeyd edirəm ki, teleseriallar çox ciddi müzakirələrdən sonra efiyə pasport alırdı. Xalqımızın başına gətirilən bu hadisələr daim məni göynədir, ona bir an belə laqeyd qala bilmirdim. Şirkətin yeni sədri kimi mənim işim çox və gərgin olsa da, bu verilişlərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmişəm. Öz məsləhət və tövsiyələrim, bəzən də lap adı redaktor işilə bu teleserialların daha aktual, əhatəli, baxımlı və cəlbədicə olmasına çalışmışam. Verilişlərin aparıcısı, müəllifi İsmayıl Ömərövonun, jurnalistlərdən Qorxmaz Şıxaliev, Çingiz Aslanov, Rafiq Kərimov və başqalarının xüsusi xidmətlərini qeyd etmək istəyirəm. Məhz onların son dörd ildə gördükləri işlər adı jurnalist, publisist zəhməti deyil, daim öz xalqının taleyi ilə yaşayan əsl vətəndaş mövqeyi idi. Bu verilişlərin televiziya dili ilə desək video başlıqlarının hər biri əslində qısametrajlı, dolğun kompozisiyalı film idi. Öz təxəyyülü, fantaziyası ilə çoxlarına nümunə olan rejissorlar Vaqif Ağayevin, Əhməd Abdullayevin, Azad Məmmədovun, Rəhimə Kazımovanın

əməyi xüsusi qiymətə layiqdir.

Mən şirkətə sədr təyin olunandan bir neçə ay sonra yəqin etdim ki, televiziyanın «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyasında yetkin, professional və çox işgüzar bir kollektiv var. Bu kollektiv tariximizin ən yaxın yaddaşını vərəqləyərkən mövcud həqiqətlərlə milli dövlətçiliyimizə, müstəqilliyimizə sadıqlıyı ilə əsl vətəndaş xarakterlərini bir daha təsdiq etmişdir...

Televiziya və radionun müasir mərhələdə əsas keyfiyyət göstəricilərindən biri operativlik, canlılıq, tamaşaçı və dinləyici ilə birbaşa ünsiyyətdir. İlk gündən teleradiomuzda bu cəhətin ön plana çəkilməsinə çalışdım və buna nail oldum. Böyük siyasi və mədəni tədbirlərin, dövlət əhəmiyyətli yığıncaqların, eləcə də bir sıra bayramlarımıza həsr olunan ədəbi-bədii proqramların canlı yayımlanması son vaxtlar milli teleradiomuzun başlıca uğurlarından biridir. Maddi-texniki və mənəvi-intellektual baxımdan tam professional səviyyədə nail olduğumuz bu uğur, mübaliğəsiz demək olar ki, dünya standartları səviyyəsindədir. Çox geniş miqyaslı, müasir səviyyəli teleradio şəbəkəsinə malik Türkiyədəki telekanalların təqdim etdiyi canlı yayımlarla müqayisə fikrimizi təsdiqləyir. Bu məqamda Azərbaycan milli televiziyasının çox böyük mənəvi-intellektual bazaya, zəngin yaradıcılıq potensialına malik olduğunu xüsusilə vurğulamağı, qiymətləndirməyi özümə borc bilirəm.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin son dörd illik fəaliyyətini analiz edib, tənqidi şəkildə qiymətləndirərkən, bir sıra struktur dəyişikliklərinin vaxtında aparıldığı, yeni redaksiya və digər qurumların özünü bütünlüklə doğrultduğu aydınlaşır. Yeni tələblərə cavab verə bilməyən, köhnə qəliblərdən, şablonlardan, illər boyu daşlaşan stereotiplərdən yaxa qurtarmaqda çətinlik çəkən «Ədəbi-dram verilişləri» redaksiyasının (adın əcaibliyi hələ bir yana qalsın) iki quruma – «Ədəbiyyat və publisistika», «İncəsənət və teatr» redaksiyalarına bölünməsi, «İdman verilişləri» redaksiyasının ləğv edilərək, Gənclər və İdman Nazirliyinin modelinə uyğun «Gənclər və idman» redaksiyasının formalaşdırılması, «Yurd» mübadilə verilişləri əvəzinə daha geniş profilli «Beynəlxalq

proqramlar» redaksiyasının yaradılması, «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasının struktur və kadr baxımından, demək olar ki, yenidən komplektləşdirilməsi və başqa məqsədyönlü dəyişikliklər milli televiziyamızda operativliyin, çevikliyin artmasına, yeni keyfiyyət yüksəlişinə səbəb oldu. Mailə Muradxanlı, Sadıq Elcanlı, Bəxtiyar Qaraca, Telman Nəzərli, Cavanşir Cahangirov kimi istedadlı jurnalistlərin bu yeni redaksiyalara baş redaktor təyin edilməsi ümidləri doğrultdu. İndi həmin redaksiyaların hər biri özünü təsdiqləyib, öz yolunu, yaradıcılıq simasını tapıb, çoxsaylı yeni, orijinal verilişləri ilə tamaşaçıların dərin rəğbətini qazanmışdır.

Bu mənada «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının işini xüsusi qeyd etmək olar. Çünki bu redaksiyanın fəaliyyəti, onun daim yenilik vəd edən bədii-estetik yaradıcılıq axtarışları bütövlükdə Azərbaycan televiziyasının ümumi inkişaf istiqamətləri, keyfiyyət yeniləşməsinin əsas məqamları haqqında düşünmək üçün ciddi material verir. Bir mətləbi təəssüflə nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, hazırda respublikamızda analitik təfəkkürlü sənətsünaslıq, xüsusilə onun müasir televiziya haqqında nüfuzlu söz deyə biləcək teletənqid sahəsi yox dərəcəsidir. Bu səbəbdəndir ki, sənətsünaslığın, teletənqidin missiyasını da çox halda bəzi televiziya jurnalistləri həyata keçirir. Əlbəttə, respublika mətbuatında, bir sıra jurnal və qəzetlərdə müasir televiziyanın vəziyyəti, uğur və problemləri haqqında çox yazılır, vaxtaşırı söz deyilir. Lakin təəssüf ki, bu «yazılar», adətən, professionallıq səviyyəsinə qalxa bilmir, daha çox həvəskar səviyyəsi, qərəzli hücumlar, şəxsi məqsədlərə hesablanan ara söhbətləri təsiri bağışlayır. Bu tipli yazılar – boz mətbuat materialları Azərbaycan televiziyasının ümumi inkişafına, mənəvi intellektual tərəqqisinə, saflaşmasına, səfərbərliyinə heç bir xeyir vermir, bəzən qeyri-professional meyillərin, zərərli teletendensiyaların yaranmasına gətirib çıxarır. Özəl teleşirkətlərdə, onların bir sıra proqramlarında Azərbaycan ədəbi dilinə yad, biganə, qeyri-elmi münasibət və onun efir vasitəsilə zaman-zaman beyinlərə, şüurlara yeridilməsi həmin zərərli teletendensiyalardan yalnız biridir.

Azərbaycan Dövlət Televiziyasında işə başladığım ilk gündən elmimizə, mədəniyyətimizə, milli mənəviyyətimizə yad, yabancı olan bu tipli səhv, qərəzli, ziyanlı meyillərə, tendensiyalara qarşı çıxdım. Biz milli televiziya və radio siyasətində Azərbaycan ədəbi dili normalarının toxunulmazlıq hüququnu, eyni zamanda təbii təkamül, inkişaf yolunu, dövrün yeni tələb və təklifləri ilə ayaqlaşmaq zərurətini qəbul etdik, praktik fəaliyyətdə bu prinsiplərə əsaslandıq. Dövlət teleradiosunda Türkçülük-Azərbaycançılıq ideologiyasının məqsəduyğun şəkildə aparılmasına, milli bayrağımızda rəmzləşən Çağdaşçılıq və İslamçılıq istiqamətlərinin həmin əsas ideoloji xətlə qovuşmasına, qarşılıqlı vəhdətinə nail olunmasına, bu əsasda müstəqillik, azadlıq, istiqlal təfəkkürünün sağlam təbliğinə, kütləviləşməsinə xidmət etmək – bu, dördillik ardıcıl teleradio siyasətimizin əsas yönü, onurğa sütunu olub. Həqiqətə naminə etiraf edirəm ki, bu siyasətin, yəni Dövlət Teleradio siyasətinin əsas sükançısı, istiqamətvericisi həmişə müdrik prezidentimiz, dahi dövlət xadimi Heydər Əliyev olub. «Azərbaycan televiziyası Azərbaycan xalqının milli sərvətidir» – deyən müasir teleradio işini heyrətamiz dərəcədə dərindən bilən Heydər Əliyevin gündəlik qayğısı, yaradıcı tələbkarlığı, qeyd və tapşırıqları, qarşımıza qoyduğu vəzifələr bizi daim səfərbər edib, ruhlandırır, sözün həqiqi mənasında təkanverici qüvvə rolunu oynayır. Buna görə tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, son dörd ildə dövlət teleradiosunda qazanılan bütün uğurların əsl müəllifi prezident Heydər Əliyevdir.

1997-ci ilin may ayında yaradılan «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyası məqsədyönlü islahatın, reformanın nəticəsi idi. Bu redaksiya ilk gündən işini tamamilə yeni əsasda, yeni istiqamətdə qurdu, eksperimental addım kimi şöbələr sistemi ləğv olundu. Nə qədər çətin və riskli olsa da, bütün köhnə verilişlərdən, şablon telemodellərdən imtina edildi. Redaksiyanın aylıq həcmi yalnız yeni verilişlər hesabına ödəndi. May-iyun aylarında «Vətəndaş», «Molla Nəsrəddin», «Oğuz», «Sözün doğrusu» və başqa bir neçə veriliş yarandı. Elə birinci il – artıq yaradıcılıq ilinin sonunda məlum oldu ki, qısa

müddətdə həmin redaksiyada iyirmidən artıq yeni, uğurlu veriliş yaradılmışdır. Bu, sadəcə yenilik xatirinə yenilik, kosmetik dəyişiklik, süni ad təzələnməsi deyildi, gərgin yaradıcılıq axtarırlarının, uğurlu tapıntıların bəhrəsi, ciddi keyfiyyət dəyişikliyi idi. Zamanın aktual tələb və təkliflərinə cavab vermək, kosmopolit biganəlikdən, manqurt yaddaşsızlıqdan, mövqesizlikdən imtina, sağlam milli mövqedən, saf türkçü, Azərbaycançı düşüncədən çıxış etmək, azad, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji döyüş xəttində düşünmək, xalqın tarixi yaddaş enerjisinə qoşulmaq, etnogenetik potensial imkanların oyadılması və səfərbərliyinə cəhd – bütün bunlar «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının fəaliyyətində, hər bir verilişində əsas vətəndaş məqsədi, istəyi, tələbi idi. Mən biləni keçid dövrünün televiziyası yeni sosial dəyərlərin, azadlıq, müstəqillik, demokratik dövlətçilik ideyalarının xalqa, kütləyə qovuşmasında, kütləviləşməsində əsas, həlledici söz deməli, sözün həqiqi mənasında sağlam millətçilik məktəbi olmalıdır. «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyası, bütövlükdə Azərbaycan televiziyası məhz bu şərəfli missiyanı layiqincə həyata keçirmək üçün bütün qüvvələrini səfərbər edərək tarixi işlər görə bildi.

Televiziyanın ənənəvi janr kasadlığını nəzərə alaraq, «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasında ədəbi-bədii və publisistik proqramlar, telealmanax və folklor toplusu, satirik telejurnal və ədəbi teletəqvim, telepritça və etnoqrafik etüd formalarına üstünlük verildi; model və məzmun, forma və fikir yeniliyinə nail olmaq üçün bu, əsas məsələ idi. Əlbəttə, deməzdim ki, yaradılan yeni verilişlərin hamısı uğurlu alındı, lakin yaxşısı, yüksək standartlara yaxınlaşmaq baxımından diqqəti cəlb edənə həqiqətən çox oldu. Təkcə elə bu verilişlərin adı çox şey deyir, indiyədək toxunulmamış mövzulardan söhbət açmasından xəbər verir, televiziyanın hansı mövqedə dayanıldığını, hansı böyük, tələpəli ideallara xidmət etdiyini açıqlayır: «Vətəndaş», «Oğuz», «Qala», «Molla Nəsrəddin», «Araz», «Ocaq», «Sözün doğrusu», «Şeyrin səması», «Sözün səngəri», «Ağrı», «Türk elləri», «Azərbaycan deyəndə»

«Poeziya dəftəri», «Şam işığında», «İbrət», «İşıq», «Əbədi izlər», «Əzizim, Vətən yaxşı», «Repressiya qurbanları», «Döyüşən sənət», «İslam-olduğu kimi», «Misri», «Azərbaycan dili», «Qədim şəhərlərimiz», «Astana», «Yurd yaddaşı», «Gülüstən»... Siyahısı tam olmayan bu yeni, aylıq verilişlərdən, təqvimli xarakterli müxtəlif bədii, publisistik proqramlardan əlavə redaksiyanın bəzi əməkdaşları «Novruz sevincləri», «Fəxr elə oğlunla», «Azərbaycan naminə», «Qış görüşləri» (Yeni il proqramı), «Milli qurtuluş», «Müstəqillik yollarında», «Xalqın xidmətində» və başqa böyük proqramların, eləcə də bəzi filmlərin, siyasi-publisistik teleserialların yaradılmasında yaxından iştirak edib. Redaksiyanın uğurlu yaradıcılıq axtarışları ruhuna Türkcülük-Azərbaycançılıq ideyaları çökmüş verilişlərdə daha ağıllı, məqsədyönlü, ardıcıl, konseptual xətt kimi özünü göstərir, «Vətəndaş», «Oğuz», «Yurd yeri», «Qədim şəhərlərimiz», «Misri», «Ocaq», «Azərbaycan dili», «Şam işığında» və başqa verilişlərdə tarixə, maddi-mənəvi mədəniyyət qaynaqlarına müraciətin kökündə məhz Türkcülük-Azərbaycançılıq xətti dayanır. Göründüyü kimi, bədii-publisistik məqsəd, məram çox böyükdür, ilk baxışda qeyri-real, əlçatmaz arzu təsiri bağışlayır. Lakin «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının tarixə, milli qaynaqlara üz tutan silsilə verilişlərini izlədikcə, o çoxsaylı teleproqramların ünvanına göndərilən yüzlərlə məktubu, tamaşaçı rəylərini analiz etdikcə bu qənaətə gəlicən ki, xalqı öz tarixi gücü, yaddaşı, etnogenetik potensial imkanları ilə səfərbər etməkdə müasir televiziya həqiqətən çox böyük qüvvədir, misilsiz təsir vasitəsidir.

Azərbaycan Dövlət Televiziyasında satirik proqram olan və dahi Cəlil Məmmədquluzadənin yaratdığı «Molla Nəsrəddin» jurnalının ənənələrini yaşadan, bu günün ağrı-acılarına üz tutan eyni adlı telejurnal da kəsərli publisist sözü, fəal vətəndaş mövqeyi ilə seçilir. Respublikanın paytaxtında, eləcə də bir sıra bölgələrdə gizli-aşkar fəaliyyət göstərən, pozucu əməllərlə müxtəlif dövlətlərin xeyrinə təbliğati işlərlə məşğul olan bəzi din missionerləri, ağacları qıran, yerinə ofis, köşk tikən bədnam

iş adamları, Bakının özünəməxsus memarlıq mühitinə ləkə olan bir sıra eybəcər tikililər, dilimizə laqeyd, yad, yabançı mövqeyi göz göynədən şəhər reklamları, əhalinin haqlı narazılığına məhəl qoymayan başabəla müdirilər, qaçqın, didərgin taleyinə biganə icra başçıları, özgə dildə danışmağı ilə fəxr edən nazirlər... bir sözlə, azad, müstəqil, demokratik cəmiyyətimizə yaraşmayan bütün antipodlar, rüşvətxor və fırılacaqçılar, satqın və xəyanətkarlar «Molla Nəsrəddin» satirik telejurnalının ciddi tənqid hədəfləridir. Tənqiddə düzgünlük, həqiqətpərəstlik, obyektivlik və cəsarət əsas meyardır. Sevindirici haldır ki, «Molla Nəsrəddin» satirik telejurnalının yaradıcı qrupu məhz belə meyarı əsas götürür, şəxsiqərəzlik və yalandan, şantaj və böhtandan tamamilə uzaq olan ciddi, həqiqətpərəst, obyektiv tənqidlə, xüsusi vurğulamaq istədim ki, milli dövlətimizə və dövlətçiliyimizə xidmət edən yaradıcı tənqidlə məşğul olur. Buna görə «Molla Nəsrəddin» satirik telejurnalını televiziyanızın son dörd illik yaradıcılıq, inkişaf yolunun çoxsaylı uğurlarından biri kimi qiymətləndirə bilərik.

Yeri gəlmişkən deyək ki, təkcə «Molla Nəsrəddin»də deyil, televiziyanın başqa verilişlərində də tənqidi ruh gücləndirilir, proqramlarda ən aktual məsələlərdən söhbət açılır, nöqsanlar cəsarətlə göstərilir, müəyyən təşkilatları qoyulan problemlərin həlli yollarını axtarmağa vadar edir. Tamaşaçılardan alınmış məktublar göstərir ki, tənqidi ruhun gücləndirilməsi ümumi iş böyük fayda verir. Verilişlərdə ümumilik və sözçülük tədricən aradan qaldırılır, konkret həyati fakt və onun analitik şərhə televiziya publisistikasında ön plana keçir. Bütün bunlar isə cəmiyyətimizdə televiziyanın ictimai funksiyanın daha da artdığını təsdiq edir.

Son dörd ildə televiziyanızın əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərdən biri də onun beynəlxalq efirə və ekrana çıxması, xarici əlaqələrinin genişlənməsi olmuşdur. Təsəvvürünüzdə gətirin, müstəqillik əldə edən bir ölkənin dövlət televiziyanının beynəlxalq proqramlar redaksiyası yox idi. Belə bir redaksiya əslində müstəqillik yoluna qədəm qoyulan ilk illərdən (1991-1992) yaradılmalı idi. Əfsuslar olsun ki, nə dövlətin, nə də milli

televiziyanın o dövrdəki rəhbərlərinin ağıllarına belə bir redaksiya yaratmaq gəlməmişdi. Bununla da, belə bir ciddi sahədə biz 7-8 il gecikmişik. Çünki beynəlxalq proqramlar redaksiyasının informasiya blokadasının yarılması, Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya yayılması, ölkəmizə çox vacib olan lobbi-diaspor kimi işlərin təşkilatlanması sahəsində gördükləri işlər artıq adi yaradıcı redaksiya fəaliyyəti çərçivəsindən çıxıb ideoloji-siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də biz 1998-ci ilin fevralında «Beynəlxalq proqramlar» adlı xüsusi redaksiya yaratdıq. İndi bu redaksiyanın xəttilə beynəlxalq efirə çıxır, başqa xarici ölkələrin (Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Kanada, Fransa, Yaponiya və s.) televiziya ilə proqram mübadiləsi aparırıq. Redaksiyanın fəaliyyəti təkcə soydaş axtarışı, lobbi-diasporumuzun təşkilatlanması ilə məhdudlaşmır. Milli televiziyanın beynəlxalq əlaqələri durmadan genişlənir. Azərbaycan həqiqətləri operativ şəkildə dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrinin mötəbər dövlət telekanalları ilə bütün planetə yayılır. Türkiyənin TQRT kanalı ilə bütün dünyaya yayılan «Azərbaycan bu gün» proqramı daha populyardır.

İngiltərə, Kanada, İsveç, Finlandiya, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Türkiyə və Rusiyanın telekanalları ilə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının proqramları mübadilə edilir. Milli televiziyanız uzun illərin informasiya blokadasını aradan qaldırıb.

«Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının əməkdaşları 1998-99-cu illərdə Çin, Yaponiya, İsveçrə, Türkiyə, Ukrayna, Rusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan respublikalarının müxtəlif şəhərlərində yaradıcılıq ezamiyyətlərində olublar. Bu ölkələrdə yaşayan minlərlə ləyaqətli həmvətənlərimizi «Körpü», «Diaspor klubunda görüş», «...Qürbət mənim içimdə...» adlı verilişlərində Azərbaycan tamaşaçılarına təqdim ediblər. 57 il bundan əvvəl Azərbaycanı tərk edib, müharibə zamanı əsir düşərək Vətənə dönmə bilməyən, hazırda İsveçrədə yaşayan 75 yaşlı Almaz Əsədin qürbət iztirablarını onunla birlikdə ilk dəfə olaraq azərbaycanlı tamaşaçıları da yaşayıblar.

Təsadüfi deyil ki, xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızla müstəqil ölkəmizin əlaqələrinin genişlənməsinə kömək edən

Azərbaycan Dövlət Televiziyasının təşəbbüsü ilə dünyanın 30-dan artıq şəhərində «Azərbaycanın dostluq və mədəniyyət mərkəzləri» (cəmiyyətləri) yaradılmışdır. Bu mərkəzlər soydaşlarımızın Azərbaycan Respublikası ilə mütəmadi təmaslarında böyük rol oynayır. Məhz bu cəmiyyətlərin köməyi ilə son dövrdə 100-dən yuxarı iş adamı və xarici firmalar Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşuna cəlb edilib.

Bu bir il ərzində Azərbaycan həqiqətlərinin xarici ölkələrə çatdırılması istiqamətində də «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyası xeyli iş görüb. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyənin TQRT kanalı ilə hər həftə nümayiş etdirilən «Azərbaycan bu gün» proqramı ilə yanaşı (xatırladıyıq ki, TQRT kanalı dünyanın 67 ölkəsinə yayılır) Kanadanın 3 şəhəri, Almaniyanın 7 şəhəri və İsveçin Malmö şəhərində yerli telekanallarla respublikamız haqqında Azərbaycan dilində verilişlər verilir. Bu verilişlərin videomateriallarını «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyası hazırlayır.

Son il yarım ərzində Estoniya, Finlandiya, Norveç və İtaliyanın dövlət televiziyaalarında Azərbaycanın müasir həyatından bəhs edən maraqlı verilişlər nümayiş etdirilib.

«Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının verilişlərində tamaşaçılar və Vətəndən uzaqlarda yaşayan soydaşlarımızla qurulan ünsiyyət formaları barədə oxucularda konkret təsəvvür yaratmaq üçün redaksiyanın «Əzizim, Vətən yaxşı...» verilişindən bir parçaya nəzər salaıq:

«...İllərin uzunluğu elə bir ildi. 364, yaxud 365 gün. Nə soyuqdan yığılır, nə də ki, istidən genişlənir. Redaksiyamız üçün bu bir ilin zaman ölçüsü günlər, aylar... olmayıb. Veriliş hazırlamaq üçün qət etdiyimiz 10 min kilometrərin yol əzablarıyla, sizlərin axtarış və görüşlərinizə sərf etdiyimiz ömür kəsikləri ilə hesablanıb zaman ölçümüz...»

Bir vaxtlar böyük Mirzə Cəlil deyərdi:

– Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim biçarə müsəlman qardaşlarım! Biz də deyirik: – Sizi deyib gəlmişik, ey bizim dünyanın hər yerinə pərən-pərən salınan soydaşlarımız, həmvətənlərimiz! Sizi deyib gəlmişik ki, elə sizlərə də xatırladaq.

– *Azərbaycan adlı dərdli bir vətənimiz var. Sizi deyib gəlmişik ki, Afrika səhraları, yaxud Cənubi Amerika cəngəlliklərinin od-alov nəfəsi üz-gözünüzü qarşib qaraltmasın, san Avropa xəzanı soldurmasın, Sibir buzlaqları dondurmasın sizləri... Sizi deyib gəlmişik ki, Odlar yurdu adlı Vətənimizdən sizin də qəlbinizə od-alov, nur payı düşsün...»* (Televiziya. 1998).

«*Bu gün planetimizin 45 milyon sakini özünü azərbaycanlı hesab edir, Vətən ağrısı isə sanki 7 milyonun boyuna biçilib. 7 milyon 45 milyonun izzət-nəfs, vüqar, heysiyyət, namus, qeyrət yükünü çəkir...*». Bu motivlər «Türk elləri» proqramının canını təşkil edir. Bu proqram isə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının ən cəsarətli, ən uğurlu proqramlarından biridir. Ayda bir dəfə efirə çıxır və o, dünənin, bu günün türk varlığından bəhs edən bir veriliş kimi tamaşaçıların çox xoşuna gəlir. Ən arzuolunan mövzu burada türk tarixinin araşdırılmasıdır.

Ulu əcdadlarımız təkcə torpağı sevməklə kifayətlənməyib, bəşər tarixinə neçə-neçə sənət inciləri də bəxş ediblər. Hələ 2500 il əvvəl ilk yazı nümunələrini yaradan əcdadlarımız 1250 il sonra «Orxon-Yenisey» abidələrini meydana çıxardılar. Tarix neçə-neçə qüdrətli türk sərkərdəsinin adını qürurla bugünkü nəslə çatdırdı. Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra keçmiş SSRİ məkanında yaşayan bir çox türk xalqları öz dövlət müstəqilliklərini qazandılar, qırılmış, unudulmuş əlaqələrin bərpası dövrü başlandı.

Bir kökdən, bir soydan olduğumuz, dilimiz, adət-ənənələrimiz eyni olan türk dünyası, türk elləri haqqında çoxmu bilirik?! Əfsuslar olsun ki, bilmədiklərimiz bildiklərimizdən çoxdur. «Türk elləri» verilişi məhz bu mövzuya həsr edilir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən telekanalların işinə kölgə salmaqdan çox uzağıq. Ancaq gözəl başa düşürük ki, bu telekanalların hər biri bu mövzuda veriliş hazırlaya bilməz. Çünki «dedi-qodu» proqramlarının fonunda belə veriliş sərfəli və cəlbedici mövzu deyil.

Yaddaş bərpası ilə məşğul olmaq üçün isə təkcə bu xalqı sevmək bəs eləmir, xalqın fədaisi olmaq gərəkdir. Biz bu işlə cani-dildən məşğul olan televiziya əməkdaşlarını məhz fədai adlandırırıq və belə hesab edirik ki, bu vətənpərvər adamların

çalışdığı «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyası gələcəyin redaksiyasıdır. Azərbaycan Respublikasındakı demokratik dəyişikliklərin, Azərbaycan həqiqətlərinin beynəlxalq aləmə çıxarılması, xarici ölkə teleşirkətlərinin ölkəmizlə bağlı verilişlər hazırlaması bu redaksiyanın fəaliyyət proqramıdır.

Təkcə «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının deyil, digər redaksiyaların verilişləri də tamaşaçılara geniş informasiya, elmi bilik, zövq verir, onları əyləndirir. Bəs bu verilişləri tamaşaçılar necə qarşılayırlar? Onlara seyrçi münasibəti necədir? Bu barədə söz düşəndə bir deyəmi tez-tez xatırlayıram. Deyirlər ki, zövqlər haqqında mübahisə etməzlər. Məncə, bu sözlər televiziya verilişlərinə və bu barədə rəylərə daha çox aiddir. Teleradio şirkətinə rəhbərlik etdiyim illər ərzində mən də bu qənaətə gəldim ki, həqiqətən, zövqlər nəinki müxtəlifdir, hətta bir-biri ilə müqayisədə xeyli ziddiyyətlidir. Məsələn, bir də görürsən ki, efirə çıxan hər hansı bir veriliş tamaşaçı auditoriyasında müxtəlif reaksiyalar doğurur. Bir qrup bu verilişi alqışlayırsa, digəri əksinə, onu xoşagəlməz sayır. Bəs belədə nə etməli, kiminlə hesablaşmalı, kimin rəyinə üstünlük verməli? Şübhəsiz ki, bu çətin sualdır. Amma tamaşaçı auditoriyası ilə intensiv əlaqələrimiz, apardığımız sosioloji sorğular televiziya verilişlərinin proqramlaşdırılmasında, düzgün istiqamət tapmaqda bizə kömək edir. Bir məsələdə təsəlli tapırıq: tamaşaçıların əksəriyyəti hazırladığımız verilişlərə baxır, apardığımız yaradıcılıq eksperimentlərini bəyənilər, əgər belə olmasaydı ünvanımıza gələn minlərlə məktubda tamaşaçı və dinləyici sevgisini duymazdıq. Sadə kəndli də, ziyalı da – hamı bizim verilişlərimizdə nə isə işıqlı niyyət axtarır və insanlara maraqlı informasiyalar çatdırdığımızı, onları dünyada baş verən yeniliklərlə tanış etdiyimizə, şüurlara elm, bilik gətirdiyimizə və nəhayət, asudə vaxtlarında insanları əyləndirdiyimizə görə bizə minnətdarlıq edirlər.

Biz adi tamaşaçı qayğısı, sevgisi ilə yanaşı dövlətimizin və hökumətimizin, ilk növbədə müdrik prezidentimizin qayğısını da hiss edirik. Heç bir mübaligəyə yol vermədən deyə bilərik ki, möhtərəm Heydər Əliyev teleradio kollektivinin, televiziya

jurnalistlərinin ən yaxın dostu və xeyirxahıdır. Təsadüfi deyil ki, 1998-ci il noyabr ayının 4-də – Azərbaycan radiosunun müntəzəm yayıma başladığı günün ildönümü ərəfəsində möhtərəm prezidentimiz xüsusi fərmanla teleradio kollektivinin 17 üzvünə fəxri adlar vermişdir. Biz bu tarixi fərmanın mətnini olduğu kimi kitaba daxil etməyi lazım bildik.

Tamaşaçılar bu adamların bir qismini efirdən və ekrandan yaxşı tanıyır. Bir qismi isə uzun illər kadrarxasında işləsələr də televiziya və radiomuzun inkişafına mühüm xidmətlər göstərirlər.

Sabir Ələsgərov ekrandan oxuculara yaxşı tanışdır. «Xalq artisti» kimi şərəfli ada layiq görülmüş Sabir müəllim bütün ömrünü teleradioda keçirmiş, rəsmi materiallarla yanaşı bir çox maraqlı verilişlər oxumuş, iri həcmli proqramların aparıcısıdır.

Qarasim Tağızadəni öz yaddaqlan, bənzərsiz səsi ilə radiodan oxucular yaxşı tanıyırlar. Radionun diktörlər şöbəsinə rəhbərlik edən Qarasim müəllim indi də əsl cavanlıq şövqü ilə çalışır.

Ağadaş Ağayev öz gözəl ifası ilə xalqın böyük rəğbətini, təvazökarlığı ilə üzvü olduğu kollektivin hörmətini qazanmışdır.

Həqiqət Əsgərzadə 30 ildən çoxdur ki, televiziya da çalışır. Onun aydın diksiyası və apardığı maraqlı verilişlər insanların qəlbinə hərarət gətirir. Öz sahəsinin kamil bilicisidir.

Nailə İslamzadə geniş yaradıcılıq imkanlarına, möhkəm yaddaşa, aydın tələffüzə malikdir. Müəllifi olduğu və məharətlə apardığı «Ailələr, talelər» publisistik proqramı tamaşaçıların dərin rəğbətini qazanmışdır. O, eyni zamanda «Xəbərlər» proqramının əsas aparıcılarından biridir.

Rafiq Haşimov təkcə aparıcı kimi deyil, həm də bir sıra maraqlı teleproqramların müəllifi kimi tanınır. Onun apardığı və müəllifi olduğu «XX əsr» verilişinin xüsusi auditoriyası vardır.

Bəxtiyar Şərifzadə – bir çox televiziya və radio verilişləri məhz onun səsi ilə tamaşaçılara və dinləyicilərə çatdırılır. Bu səsdəki şirinlik və doğmalığı Bəxtiyarı milyonların sevimlisinə çevirib.

Vaqif Ağayev şirkətin bədii rəhbəri, istedadlı rejissordur.

Bir sıra sənədli və xronikal filmlərin yaradıcılarından biridir. Onun «Əməkdar incəsənət xadimi» adına layiq görülməsi tamamilə təqdirəlayiq haldır.

Məmməd Aslan həm azyaşlı, həm də yetkin televiziya tamaşaçılarının sevimlisidir. Məmməd müəllim təkcə «Dərədən-tərədən» verilişinin aparıcısı deyil, həm də «Ekran-efir» qəzetinin baş redaktorudur. «Əməkdar incəsənət xadimi» adına layiq görülmüş Məmməd müəllim artıq 60 yaşını qeyd etmişdir. Bu münasibətlə möhtərəm prezidentimiz onu «Şöhrət» ordeni ilə təltif etmişdir.

Şəfəq Əlixanova radionun «Ədəbiyyat və incəsənət» redaksiyasının baş redaktoru, tanınmış jurnalistdir. Uzun illər efirdə bir-birindən maraqlı verilişləri səslənən Şəfəq xanım «Əməkdar incəsənət xadimi» adına layiq görülmüşdür.

Ağalar Mirzə isə xalq yaradıcılığına həsr olunmuş bir sıra sanballı verilişlərin yaradıcısı və aparıcısıdır. Bu sahədə əldə etdiyi uğurlarına görə A.Mirzəyə «Əməkdar incəsənət xadimi» adı verilmişdir.

İsmayıl Ömərrov «Əməkdar incəsənət xadimi» adına layiq görülmüşdür. O, son vaxtlar televiziya da aktual mövzularda apardığı verilişlərlə yadda qalmışdır. Əslində İ.Ömərrov bu verilişlərlə jurnalist tədqiqatı janrının hüdudlarını genişləndirmiş və hazırladığı proqramlarda torpaqlarımızın işğalı ilə bağlı bir sıra həqiqətləri aşkara çıxarmışdır.

Arif Alışanov 17 yaşından televiziyanın quruluş sexində fəhlə kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. İndi televiziya və radio verilişlərinin hazırlanmasını və yayımlanmasını təmin edən böyük bir struktura – Texniki İstehsalat Birliyinə direktorluq edir. «Əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri adına layiq görülmüş A.Alışanov teleradioda istehsal prosesinin kamil bilicisi və bacarıqlı mütəxəssisdir.

Akif Babayev radiokompleksin rəhbəri, tanınmış mühəndisdir. Bütün ömrünü Azərbaycanda radio texnikasının inkişafına və radio verilişlərinin maneəsiz yayımlanmasına sərf etmişdir. Akif müəllim «Əməkdar mədəniyyət işçisi» adına layiq görülmüşdür.

Rafiq Qasimov televiziyanın döyünən ürəyi sayılan video-yazı şöbəsinin rəisidir. Respublikanın «Əməkdar mədəniyyət işçisi» adına layiq görülmüş Rafiq müəllim uzun illərdir ki, bu kollektivə rəhbərlik edir. Bu gün Azərbaycan Dövlət Televiziyasında, eləcə də özəl televiziyalarda çalışan video-mühəndislərin əksəriyyəti Rafiq müəllimin yetirmələridir.

Knyaz Mehdiyev televiziyanın səyyar televiziya stansiyaları, yeni studiyadankənar çəkilişlərin aparılmasını təmin edən xüsusi səyyar maşınlar sexinə rəhbərlik edir. Bu sahənin əməkdaşları rəsmi toplantıların, böyük mərasimlərin, idman yarışlarının və s. birbaşa efirə verilməsini təmin edir. Bu sistemin saat mexanizmi kimi dəqiq işləməsində səyyar teleavadanlıqdan səmərəli istifadə olunmasında, mühəndis texniki heyətin daim səfərbər vəziyyətdə olmasında Knyaz müəllimin xüsusi əməyi var.

Fazil Hədiyev teleşirkətin baş kinooperatorudur. Respublikanın «Əməkdar mədəniyyət işçisi» adına layiq görülmüşdür. F.Hədiyev mavi ekranlardan görünən bütün rəsmi materialların, videogörüntülərin əsas müəllifidir. Uzun illər televiziya da çalışmış, bir sıra bədii-sənədli və xronikal filmlərin operatoru kimi böyük təcrübə toplamışdır. O, Azərbaycan prezidentinin xarici ölkələrə səfərlərini lentə alan çəkiliş qrupunun, bütövlükdə studiyadankənar çəkilişlər aparən operatorlar qrupunun rəhbəridir.

Yeri gəlmişkən bir neçə kəlmə televiziya da diktör və onun rolu məsələsinə toxunmaq istərdim. Bəzən bu məsələdə müəyyən mübahisələr özünü göstərir. Məsələn, mən televiziya da işə başladığım ilk günlərdə ekranda veriliş aparən fərdlərin peşəkar olmadığını gördüm. Doğrudur, o vaxtlar televiziyanın Samir Əsgərxanov, Qulu Məhərrəmov, Telli Əliyeva kimi yetkin, peşəkar aparıcıları var idi, lakin belə yaxşı aparıcıları barmaqla saymaq olardı. Ona görə də mən Azərbaycan televiziya da diktör institutunu bərpa etməyi, yeni diktörlər cəlb etməyi və bu yolla yeni aparıcılar nəslini yetişdirməyi qarşıya əsas məqsəd kimi qoydum. Bu gün məmnunluq hissi ilə deyə bilərəm ki, qısa zaman ərzində biz bu

istəyə nail ola bildik. Yəni, bir tərəfdən işə yeni diktörlər cəlb etdik, digər tərəfdən jurnalistlərin efirə xüsusi olaraq hazırlanması ilə məşğul olduq. Nəticədə ekranlarımıza 20-dən çox yeni, müasir televiziyanın tələblərinə cavab verən aparıcılar çıxara bildik. Bu nəcib işin yerinə yetirilməsində Roza Tağıyeva, Sabir Ələsgərov və Sabir Axundov kimi diktör və aparıcıların bizə böyük köməyi dəydi. Artıq 2000-ci ilin əvvəllərində televiziya da diktör institutuna ehtiyac duymadığımız üçün bütün dünya televiziya larının müasir təcrübəsində olduğu kimi, biz də diktörlər şöbəsini ləğv etdik. Hazırda televiziyanın proqramı diktorsuz idarə olunur. Efir üçün hazırlanmış diktör və aparıcılar isə müxtəlif redaksiyalara bölünərək ayrı-ayrı verilişlərdə məharətlə əsas fiqur – aparıcı kimi fəaliyyət göstərilir.

Biz belə hesab edirik ki, Azərbaycan televiziya sının gələcəyi məhz aparıcı telejurnalistlərlə bağlıdır. Diktör televiziyanın dünəni, mahir jurnalist aparıcılar isə onun bu günü, sabahıdır. Sabahın peşəkar və populyar aparıcıları isə bu gün televiziyanın ayrı-ayrı redaksiyalarında yetişirlər. Verilişlər məzmunca dolğunlaşdıqca aparıcının yükü və funksiyası artır, eyni zamanda onun mahiyyəti daha da təkmilləşir. Bu həqiqəti indi hamı dərk edir. Azərbaycan televiziya sınının strateji məqsədi də məhz budur. Çünki yaxşı veriliş, yaxşı mövzu yalnız yaxşı aparıcının sayəsində qəbul olunur, qavranılır və yadda qalır.

TELEFİLM:

YENİ DRAMATURGIYA VƏ YENİ DİL

Yəqin ki, tamaşaçılarımız mavi ekranda «Azərbaycanelefilm təqdim edir» yazısını tez-tez oxuyur və bu yaradıcılıq qrupunun çəkdiyi müxtəlif mövzulu, müxtəlif janrlı filmlərə baxırlar. Bax, biz bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişik. Ona görə də hesab edirəm ki, son dörd ildə əldə etdiyimiz ən mühüm nailiyyətlər sırasında «Azərbaycanelefilm»in inkişafca yeni pilləyə qədəm qoymasını, onun uğurlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Əvvəla, onu deyim ki, bir yaradıcı qurum kimi «Azərbaycanelefilm»in tarixini Azərbaycan Dövlət Televiziyasının tarixindən ayırmaq qeyri-mümkündür. «Telefilm» televiziyanın bir qolu, onun spesifik yaradıcılıq yönüdür. Müxtəlif sənət sahələrinin toplumundan, sintezindən yaranmış bu sinkretik sənət televiziyanın nəzdində formalaşmış, inkişaf tapmışdır. Azərbaycanda ilk televiziya filmi sayılan «Aygün»ü məhz bu yaradıcılıq birliyində kinorejissor Kamil Rüstəmbəyov çəkmişdir.

Zaman, dövr, elmi-texniki inkişaf, teletəsvirə artan tələbat «Telefilm»in gündəlik operativ materiallar hazırlayan televiziyanın bazasında qala bilməməsinin zəruriliyini göstərdi. Ayrıca yaradıcılıq və istehsalat birliyinin yaradılması günün tələbinə çevrildi. Bu bazanın yaradılması qismən 60-cı illərin əvvəllərinə təsadüf etsə də, sistemli şəkildə, böyük bir yaradıcılıq birliyi kimi fəaliyyəti 70-ci illərdə başlayıb. Heç şübhəsiz, yaradıcılıq birlikləri, xüsusən də kino ixtisaslaşdırılmış baza üzərində fəaliyyət göstərir. Ona görə «Telefilm»in bir yaradıcılıq qurumu kimi formalaşması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Hələ 1970-ci ildə müdrik rəhbərin birbaşa göstərişi ilə sənədli və bədii filmlər birliyi – «Azərbaycanelefilm» yaradıldı. Onun qarşısında televiziya ilə kinonun sintezi olan qısametrajlı bədii və sənədli filmlər çəkmək vəzifəsi qoyuldu.

Sənədli-xronikal, bədii salnamələrin yaradılması da bu yaradıcı qurumun əsas işinə çevrildi. Bu gün kino sənətimizin, ümumiyyətlə, incəsənətimizin mənəvi potensialı, siması sayılan tanınmış sənətkarların əksəriyyəti bu birlikdə şərəfli yaradıcılıq yolu keçib.

«Azərbaycanelefilm» Yaradıcılıq Birliyi qarşısına qoyulan məqsədi tez bir zamanda doğrultdu. Onun istehsal etdiyi onlarca xronikal, sənədli və bədii televiziya filmləri keçmiş SSRİ-yə və bütün dünyaya tarixi keçmişimizi, mədəni-maddi-mənəvi irsimizi, etnik varlığımızı, bənzərsiz etnoqrafik xüsusiyyətlərimizi, şəxsiyyətlərimizi, sənətkarlarımızı, həyat tərzimizi, məişətimizi, folklor dünyamızı, bədii təxəyyülümüzü, bir sözlə, dünənimizi və bu günümüzü tam gerçəkliyi ilə əks etdirən filmlər yaydı.

Bu gün cəsarətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan ədəbi mühitində, mədəniyyət və incəsənət aləmində sayılan, seçilən şəxslərin əksəriyyətinin yaradıcılıq fəaliyyəti bilavasitə «Telefilm»lə bağlı olmuşdur. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Nəbi Xəzri, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədyanlı, Vidadi Paşayev, Gülhüseyn Hüseynoğlu və başqa ədiblərimizin, Kərim Kərimov, Kamil Rüstəmbəyov, Arif Babayev, Rauf Kazımovski, RUFət Şabanov, tsmət Səfərəlibəyov, Ramiz Axundov, Nazim Abbas, Nazim Rzayev, Vaqif Behbudov, Oqtay Babazadə, Ramiz Mirzəyev kimi rejissorlarımızın, Nəriman Şıxəliyev, Veys Həsənov, Rasim Ocaqov, Rasim İsmayılov, Cabbar Məmmədov, Fazil Hədiyev, Nadir Zeynalov, Rüstəm Zülalov, Adil Abbasov, Oqtay Əlizadə kimi operatorlarımızın bu qurumun, bu bədii yaradıcılıq birliyinin yaradılmasında, təşəkkülündə əvəzsiz xidmətləri var. Azərbaycan jurnalistikasının ağsaqqallarından biri olan Hacı Hacıyevin «Telefilm»ə rəhbərlik etdiyi dövr xüsusən təqdirəlayiq sayılmalıdır. O, görkəmli sənət adamlarımız haqqında sənədli filmlərin – portretlərin çəkilməsinə xüsusi təşəbbüs göstərmişdir.

«Telefilm»də müxtəlif səpkidə, müxtəlif janrlarda həyatımızın müxtəlif sahələrinə dair, müxtəlif dövr və ictimai

prosesləri əks etdirən filmlər çəkilib: etnoqrafiya, folklor, ekologiya, uşaq musiqi filmləri və s. Əgər etnoqrafik, folklor filmlərin çəkilişi rejissor Nazim Abbasovun adı ilə bağlıdırsa, ekologiya problemlərini açıqlayan, bəşəri vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edən filmlər rejissor Nazim Rzayevin, uşaq aləmini əks etdirən filmlər rejissor Vaqif Behbudovun, musiqi filmləri rejissor Arif Qazıyevin, idman dünyasının drammatizmini, gərginliyini və gözəlliyini göstərən filmlər rejissor Oqtay Babazadənin adı ilə bağlıdır.

Bir sözlə, «Telefilm»in tarixi Azərbaycan tarixinin bir parçasıdır, onun görüntüdə yaşayan salnaməsidir. Ümumiyyətlə, əgər 60-90-cı illər Azərbaycan mədəniyyətinin intibah dövrü sayılırsa, onda fəxrlə deyə bilərik ki, həmin dövr «Telefilm»in kino yaddaşında yaşayır. Bu baxımdan rejissor, musiqişünas Kərim Kərimovun Üzeyir bəylə bağlı bir xatirəsini misal çəkmək yerinə düşər. O yazır ki, mən Üzeyir bəyin irsinin tədqiqi ilə bağlı onun xanımı ilə görüşdüm. Sözarası dahi bəstəkarın, dramaturqun Azərbaycan mədəniyyətində misilsiz xidmətlərindən söz açdım. O isə əvəzində Üzeyir bəyə laqeyd münasibətdən gileyləndi. Mən Üzeyir bəyin xidmətlərinin layiqincə qiymətləndirildiyini, operalarının, musiqili komediyalarının oynanılmasını, əsərləri əsasında bədii filmlər çəkilməsini, adının əbədiləşdirilməsini, heykəllərinin ucaldılmasını xatırlatdım. Əvəzində isə belə bir fikir eşitdim: «Bütün bunların əvəzinə Üzeyir bəyin 10 dəqiqəlik canlı görüntüsü lentə alınsaydı daha yaxşı olardı».

Üzeyir bəyin xanımının bu fikri bəlkə də «Telefilm» üçün bir həyəcan təbili olub. Amma hər halda bir müddət sonra görkəmli sənətkarlarımızın kino salnaməsi yaradıldı; rejissor Rauf Kazımovski Nəsimə Zeynalova, Bəşir Səfəroğlu haqqında, rejissor Arif Qazıyev Fikrət Əmirov, Niyazi haqqında, Nazim Abbas Rəşid Behbudov haqqında, Oqtay Babazadə Toğrul Nərimanbəyov haqqında portret filmlər yaratdılar. O da bir həqiqətdir ki, həmin şəxsiyyətlərlə yaradıcı əməkdaşlıq, ümumiyyətlə, «Telefilm»in yaradıcı potensialının formalaşmasına əsaslı təsir göstərdi. «Telefilm»in məhsulu olan sənədli

filmlər zaman-zaman dövlət və ictimaiyyət tərəfindən qiymətləndirilib, kino festivallarda, baxış-forumlarda, müxtəlif sənət adamlarının mülahizələrində öz qiymətini alıb.

Qırx illik bir dövrdə «Telefilm» təzadlı, dramatik bir yol keçib; uğurlu və uğursuz dövrləri olub. 80-ci illərin ortalarından 90-cı illərə kimi bir zaman kəsiyində, hardasa bir sınaq dövrü də yaşayıb. Belə ki, bu arada artıq sayılan, seçilən sənət ocağına, sözün həqiqi mənasında laqeyd, soyuq münasibət bəslənilib.

Danılmaz faktdır ki, həmin dövrdə yaradıcı potensial dağıdıldı, peşəkar, səriştəli kadrlar pərən-pərən düşdü, ümumiyyətlə «Telefilm» öz missiyasından, yaradıcı kredosundan, yönündən ayrıldı. Belə yayınma, sözsüz ki, yaradıcı birliyə baha başa gəldi. Xoşbəxtlikdən bu proses uzun çəkmədi. Respublika prezidenti Heydər Əliyevin xüsusi göstəriş və qayğısı ilə «Telefilm» əvvəlki yönünü, ənənəsini bərpa etdi. Artıq indi «Telefilm»də ildə 10-12 saat həcmində sənədli filmlər çəkilir. Bu müddətdə 90 adda film ekrana çıxarılıb. Birliyin normal fəaliyyəti üçün lazımı istehsalat bazası yaradılıb. Filmlərin çəkilişi dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. İndi birlik böyük bir serialın çəkilişinə başlamaq ərəfəsindədir. «Kino-ensiklopediya» adlanan bu salnamə birliyin işgüzar fəaliyyətinə bariz misaldır.

Televiziya filmi texniki-istehsal texnikası, üslubu və dramaturji materialın qurumu, işlənməsi baxımından kino və dramaturgiya qanunlarına, prinsiplərinə, bədii dəyərlərinə əsaslanarsa da, mahiyyətə köklü şəkildə fərqlənir: həm fikir baxımından, həm də rejissor şərhinə görə. Belə ki, əgər bədii kinoda dramatik kolliziya bütün əsər üçün nəzərdə tutulursa və sənədli filmlərdə əsas amil «anın dramaturgiyası»nı tapmaq və onu əyani şəkildə göstərməkdirsə, bu an dəqiq, aydın, effektiv olmalıdır. Burada hadisənin vizual inkişafı, məntiqi davamlılıq əsas sayılır. Bu keyfiyyət teledramaturgiyanın bütün janrları, formaları üçün xarakterikdir, istər salnamə, istər xronika, istərsə də sənədli filmlər olsun. Fikrimizə, bir neçə əyani misalla aydınlıq gətirək. Götürək elə rejissor Nazim Abbasın

«Dəmirağacı» sənədli etnoqrafik filmini. Dramaturji xətt filmə üç müxtəlif istiqamətdə, ilk baxışda bir-biri ilə əlaqəsi olmadan inkişaf edir. Birincisi, emosional faktor kimi musiqi qolu, ikincisi, gənclərin dəmirağacını kəsmək istəyi, üçüncüsü, öküz arabası ilə yol gedən bir nurani qocanın bu hadisəyə münasibəti. Filmə kadrarxası mətn yoxdur və yaxşı ki, rejissor şərhində bu, nəzərdə tutulmayıb. Yoxsa o, fikri əsas qayədən yayındırardı. Hər şey qocanın baxışlarında cəmləşdirilib; musiqinin emosional təsir faktoru, ağacın kəsilməsi, yol gedən qocanın münasibəti. Dramaturji tapıntı da məhz burada həllini tapıb – qocanın baxışlarında. Bu baxışlarda musiqinin emosional yaddaş kimi insanı yaşatması, ağacın kəsilmə xofunun mənasızlığı, insanın dünyaya fəlsəfi, müdrik münasibəti cəmləşib. Beləliklə, üç məqamın bir nöqtədə birləşməsi «anın dramaturgiyasını» yaradıb.

Yaxud başqa bir misal.

Rejissor Nazim Rzayevin «İnsan Xəzəri xilas edir» sənədli filmi. Bu əsər «Telefilm»in ətraf mühitlə, ekologiya ilə bağlı ən önəmli, yaddaqalan işlərindəndir, Xəzərin ekologiyasının qorunması, balıqlar haqqında əyani söhbətdir. İlk baxışda sakit kadrlar, balıqlar haqqında informatik məlumat belə bir drammatizmdən xəbər vermir. Olsa-olsa Xəzərin ekoloji vəziyyətinin təəssüf doğuran amilləri var. Hələ dramatizmin apogeyi görünür, kamera yavaş-yavaş şüşə kolbadakı təmiz suda üzən nərə balığının balasına yönəldilir. Yenə elə bir gərginlik duyulmur. Həmin şəffaf suya bir damla neftin tökülməsi ilə drammatizm həllini tapır; balıq o dəqiqə ölür. Beləliklə, ekranda təxminən vur-tut bir dəqiqəlik görünən bu vəziyyət sənədli filmin dramaturgiyasını, müəlliflərin qayəsini tamaşaçıya tam çatdırır. Bu, sənədli filmin dramaturji, rejissor dilinin spesifik nümunəsi sayılır. Televiziya filminin yeni «dramaturgiya dili» məhz belə amillərdən formalaşır.

Sənədli filmin spesifik – xüsusi təsvir və təqdim (rejissor həlli baxımından) dilindən savayı, bir də adi, bədii-obrazlı dili var. Adətən, kadrarxası mətnlər diktör və aktyorlar tərəfindən çatdırılır. Əsasən iki formada olur: informatik və obrazlı

şəkildə. O da seçilən mövzudan, təqdimat üsulundan asılıdır. Bu dildə, müəyyən mənada bədiilik olsa da, əsasən informatik xarakter daşıyır. Təmiz, səlis, aydın və lazımi dərəcədə bədii. Bu nə bədii kinonun, nə teatr tamaşasının, nə nəsrin, nə də poeziyanın dilidir, tamaşaçı ilə birbaşa ünsiyyət dilidi. Ümumiyyətlə, sənədli filmin dili elitar, elmi-populyar dillə canlı xalq danışığının artıq məxrəc tapmasından formalaşır; canlı, qısa, informatik və eyni zamanda bədii. Ona görə də sənədli filmin dilini birmənalı, biryönlü düşünmək düz olmaz. Hardasa bu yeni, spesifik ifadə formasıdır. Sənədli filmin təbiətindən, tələbindən doğur. Eyni zamanda da çoxplanlıdır. Hətta, demək olar ki, hər sənədli filmin öz dili var. Görüntünü tamamlayan ən vacib dramaturji materialdı. «Telefilm» bütün aspektlərdə, hardasa, istər dramaturji təqdimat, istərsə də rejissor yozumu baxımından yeni dil deməkdir. Bu barədə nəzəriyyəçilərin də fikirləri üst-üstə düşür.

Əlbəttə, bu gün «Telefilm»in möhtəşəm vəzifələrindən biri Azərbaycanın müstəqilliyinin ekran salnaməsini yaratmaqdır. Əslində bu çox mühüm tarixi vəzifə dövlət müstəqilliyimizin qazanılması ilə birbaşa bağlıdır. Ali məqsəd ərazinin, coğrafi məfhumun tarixini yox, xalqın tarixini yaratmaqdır. Tarixin sənədli görünümünü toplamaq, təqdim etmək isə çox çətin, əzablı, əsaslı yaradıcılıq axtarışları tələb edən işdir. Müstəqilliyimizin salnaməsi müstəqil düşünmək, mövzu seçmək, ona tarixi həqiqətin yönündən yanaşmaq deməkdir. Sırr deyil ki, sovet məkanında biz tariximizə öz mövqeyimizdən yanaşmaq imkanına malik deyildik; baş verən ictimai-siyasi hadisələrə yuxarının gözü ilə baxmaq, yanaşmaq məcburiyyətində qalmışdıq. Sərbəstlik, müstəqillik, azadlıq məfhumları artıq bizim üçün deklorativ məna daşımır. Biz indi onun necə təqdimi barədə düşünürük və əks etdiririk. Müstəqilliyimizin ekran salnaməsi dahi Üzeyir bəyin müstəqilliyimizin, azadlığımızın simvolu sayılan «Azərbaycan himni»nin görüntüsünün lentə alınması ilə başlayıb. Sonra xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadəyə həsr olunmuş «İstiqlal şairi», Hüseyn Cavid haqqında «Qayıdış», Azərbaycan neftinin tarixinin ən qədimdən bu günə

kimi olan dövrünü əks etdirən, 7 hissədən ibarət «Odlu məmləkət», diplomat İbrahim Əbilov barəsində «Dönüş», Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin fəaliyyətinə dair «Azərbaycanın təhlükəsizliyi uğrunda», ilk müstəqil respublikamızın hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarovun, dövlətimizin yaradılması, dövlətçiliyimizin qorunması istiqamətində, tarixi missiyası barədə «Tənha ruh» kimi sənədli-xronikal filmlər çəkildi.

Ümumiyyətlə, salnamənin çəkilişi iki istiqamətdə aparılır: ictimai-siyasi hadisələrin fonunda və ayrı-ayrı şəxslərin timsalında. Hər iki halda tarixilik, sənədlilik, reallıq prinsipləri gözlənilir, tamaşaçıya düşünmək imkanı verilir. İctimai-sosial həyata fəal, birbaşa, dövlətçilik, müstəqillik baxımından münasibət «İşğal», «Qisas günü», «Söz uşaqlara verilir», «Qum dənəsi» kimi ağırlı problemlərə toxunan filmlərdə özünün əyani əksini, həllini tapıb.

Müstəqilliyimizin salnaməsinin yaradılması mövzu müstəqilliyi, ictimai hadisələrə yanaşmaqda sərbəstlik, baş vermiş və baş verə biləcək ictimai-sosial hadisələrə öz mövqeyini, baxışını bildirmək, onu lentə almaq müstəqilliyi deməkdir. «Telefilm»in məhsulu olan bütün filmlərin ana xəttində mütləq müstəqillik, sərbəstlik duyulur. Etnoqrafik, tarixi-coğrafi ərazi məfhumu üzərində qurulmuş «Borçalı», «İncə dərəsi», hərbi sənətimizin salnaməsinin generallarımızın simasında xatırlanması kimi səciyyəli «Azərbaycan generalları» sənədli filminə bu «ana xətti» görməmək mümkün deyil.

İstiqlal salnaməmizin davamı kimi birliyin dörd istiqamətdə – Cənub, Şimal, Şərq, Qərb istiqamətlərində nəzərdə tutulan ekspedisiyaları, «Kinoensiklopediya» epopeyasının, «Azərbaycan təbiətinin salnaməsi»nin yaradılması sahəsində düşünülmüş fikirlər müstəqilliyimizin ekran salnaməsinin davamıdır.

Tarix tək-cə müharibələrin, inqilabların, formasiyaların xronologiyası deyil, o eyni zamanda xalqın mədəniyyətinin, dünyagörüşünün, bədii təxəyyülünün, obrazlı düşüncəsinin sənətdə, abidələrdə, ayrı-ayrı şəxslərin simasında cəmlənən salnaməsidir. «Telefilm» hər iki istiqamətdə – istər tarixin «sənədləşdirilməsində», istərsə də dünən yaranmış və yaxud

yarandıqda davam edən mədəniyyətin lentə – yaddaşa köçürülməsində, həm də obrazlı şəkildə təqdimində fəaliyyət göstərir. Bu, eyni zamanda paralel görülən, hardasa biri digərini tamamlayan işdir. Məsələn, «Qobustan» və «Leyli Məcnun», «Qız qalası» və «Xan sarayı» (Şəki), «Babagil» (pir) və «Ordubadda novruz», «Tənha ruh» (general Mehmandarov) və «Şəfiqə Axundova», «İşğal», «Qisas günü», «Söz uşaqlara verilir», tariximizin bu günü və mədəniyyət xadimlərimizin barəsində sənədli filmlər: «Tikdim ki, izim qala» və «Sənsiz», «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» və «Özümlə heç nə aparmayacağam», «Qalalı dağlar» və «Etnoqrafik etüdlər», «Qədim və yeni yollar», «Norveç eskizləri» və s. bu qəbildəndir.

Ümumiyyətlə, «Telefilm»in ali. məqsədi sənədli-xronika şəklində dünyaya tariximizi, tarixi keçmişimizi, maddi-mənəvi irsimizi, etnik, etnoqrafik xüsusiyyətlərimizi, sənətkarlarımızı, şəxsiyyətlərimizi, məişətimizi, folklor dünyamızı, bədii təxəyyülümüzü, bir sözlə, tariximizin və bu günümüzün reallığını lentə almaq, tanıtmadır.

«Telefilm»in mədəniyyət salnaməsinin yaradılmasına marağı böyükdür; istər say, istər janr, istərsə də ayrılan vaxt və mövzu baxımından. Mədəni və ictimai mühitin siması sayılan sənətkarlar barəsində portret janrında filmlər çəkilib və çəkilir. Məsələn, «İstiqlal şairi» (Bəxtiyar Vahabzadə), «Valın üçüncü üzü» (Fərəc Qarayev), «Rəşid Behbudov 20 il sonra», «Sənətin zirvəsi» (Bülbül), «Ömər Eldarov», «Uzaq, yaxın Lütfi Zadə», «Sazın Ədaləti», yüksək peşəkarlıqla işlənmiş lentlər, şəxsiyyətin təzadlı dünyasını açan, yaşantılarını göstərən filmlər. «Nailə» (rəssam), «Rəqqasə» (Tamilla Xudayarova), «Mirvarid» (şairə), «Rəhilə Həsənova» (saz çalan), «Şəfiqə Axundova» (bəstəkar), «Özümlə heç nə aparmayacağam» (Əzizə Cəfərzadə), «Firəngiz» (bəstəkar) filmləri qadın sənətkarlarımızın – mədəniyyətimizin salnaməsidir.

Vaxtilə kino sənətində qeyri-ciddi janr sayılan sənədli kinoya bu gün çox ciddi yanaşılır, baxılır. Onun sənət kriteriləri, tələbləri ilə hesablaşırlar. Qərribə də olsa ona «informasiya

məkanında» yer ayrılır. Çünki müasir dünyamız gündəlik informasiya ilə yaşayır. Sənədli filmlər də informasiyadır, lakin bu informasiya keçmişdən – mədəni, tarixi irsimizdən, bu günümüzdən – tarixləşən ictimai hadisələrdən, mədəniyyət yeniliklərimizdən toplanıb gələcəyə göndərilən informasiyadır. Sənədli kinoda dövrün informasiyası, ab-havası, ritmi, ömrün təkrarsız anları yaşayır. Onlar tariximizin, mədəniyyətimizin sənədləşdirilmiş görüntüsü – salnaməsidir. Özümüzü dünyaya tanıtmmaq, tariximizi, mədəni irsimizi təqdim etmək, «dünyanın yaddaşına yazmaq» üçün çəkilir, yaradılır. Canlıdır, baxımlıdır, bədiidi, uzunömürlüdür. Telefilmlər tariximizin və mədəniyyətimizin lent yaddaşında yaşayan görüntüsüdür. Bir sözlə, telefilmlər dünənimiz və bu günümüzdür.

Dili yaşadan xalqdır. Dilin geniş miqyasda, beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanması isə onun böyük övladlarının – görkəmli sənətkarlarının, elm-mədəniyyət xadimlərinin, dövlət başçıların, nüfuzlu siyasi xadimlərinin adı ilə bağlıdır. Tarixi təcrübə göstərir ki dilin inkişafında milli müstəqilliyin, müstəqil dövlətin, dövlətçilik ənənələrinin, sayılıb-seçilən siyasət xadimlərinin müstəsna rolu var. Bu baxımdan yanaşanda Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin dövlət dilinə çevrilməsi, xalqımızın mənəvi mövcudluğunun əsas amillərindən, atributlarından sayılan ana dilimiz uğrunda məqsədyonlu mübarizəsi tarixi məziyyət daşıyan danılmaz faktdır. Heydər Əliyevin «dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevirəm və bu dildə danışmağım fəxr edirəm» deməsi onun ana dilimiz haqqında qənaəti, illərlə formalaşmış mənəvi kredosudur. «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» sənədli filmi məhz bu qənaət, kredo üzərində qurulub. Film Heydər Əliyevin şəxsiyyəti fonunda «ana dilinin sosial-siyasi mövqeyi, ana dilinin adı, əlifba məsələsi, dövlətin, xalqın tarixi inkişaf prosesində, müxtəlif mərhələlərdə müxtəlif təzyiqlərə, dönümlərə məruz qalmasına, rəhbərin natiqlik məharətinə dilə ictimai-siyasi fəaliyyətinin tərkib hissəsi» kimi baxmasına həsr edilib. Bu, diqqətlə düşünülmüş, tarixi ardıcılıq, sistemli davamlılıq üslubunda,

publisist janrın dinamik, təzadlı inkişafı üzərində qurulmuş, «dil-tarix-şəxsiyyət» kontekstində həllini tapmış filmidir. Ardıcılıqla nəql və əks etdirilən müəllif fikri, mövqeyi hər dövrün zəruri sənədli xronikası, lentlərdə yaşayan anları ilə tamamlanır. Artan xətt boyu güclənən bu proses bir neçə məqamda Heydər Əliyev fenomeni fonunda, tarixi aspektdə dəqiq ümumiləşdirilir.

Təqdimat forması sadə sayılan bu filmin irili-xırdalı, saysız-hesabsız sənədli materiallarla əsaslandırılması, tamamlanması, sinxronların, görüntü materiallarının lakonik, məqsəduyğun, yerli-yerində seçilməsi, göstərilməsi işin mühüm uğuru sayılmalıdır.

«Dil və dilçilik». Dövlət əhəmiyyəti kəsb edən nəzəri bir məsələni, mülahizə və söhbətləri, fikir mübadiləsini görüntüyə çevirmək, ona lazımı zəruri məkan vermək asan deyil. Bu, çevik ağıl, dinamik müəllif şərh, yaxşı rejissor yozumu və məntiqi keçidlər tələb edir. Axı hər bir söhbətin və ya fərdin ekranda saxlanması müəyyən ölçü hissini aşarsa aramsız, monoton söhbətlər tamaşaçını yorar və bu da sözsüz ki, filmin «təqdimat dilinin» (rejissor şərhinin) dinamikasını, baxımlılığını zəiflədər. Lakonik mülahizələr, obrazlı fon-təsvir, musiqi, sənədli kadrların yerli-yerində düzümü problemin kino görüntüsünü baxımlı edib.

Bir sözlə, əgər biz bu sənət əsərinə qaldırılan problemin aktuallığı, tarixi əhəmiyyəti mövqeyindən yanaşsaq, deməli ki, «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» filmi tarixi bir şəxsiyyətin fəaliyyəti fonunda obrazlı, bədii və ən başlıcası sənədli-xronikal həllini tapıb. «Dil-tarix-şəxsiyyət» anlamı konkret bir problem ətrafında tamamlanıb.

TELEVİZYİA MƏLUMATLANDIRIR, MAARİFLƏNDİRİR, ƏYLƏNDİRİR...

Şübhəsiz, bu başlığı oxuyan hər kəsin yadına televiziyanın bir az əvvəl qeyd etdiyimiz klassik vəzifələri düşür. Televiziyadan, onun nəzəri problemlərindən bəhs edənlərin əksəriyyəti, o cümlədən keçmiş SSRİ-də hamının şəxsiz görkəmli televiziya nəzəriyyəçisi hesab etdiyi həmyerlimiz professor Ənvər Bağirov da belə hesab edir ki, mavi ekranın bütün fəaliyyəti bu üç məqsədə xidmət etməlidir. Azərbaycan televiziyası da uzun illər, elə bu gün də məhz bu prinsiplə çalışır.

Hər bir televiziya verilişinin konkret funksiyası var. Məsələn, «Xəbərlər», yaxud «Səhər» proqramları tamaşaçını məlumatlandırmağa, «Tariximiz, xəzinəmiz», «Məktəblilərin Tusi klubu» verilişi onu maarifləndirməyə, bilik və dünyagörüşünü artırmağa, «Bir bazar günü», «Məzəli əhvalat», «Kino-viktorina» kimi verilişlər isə tamaşaçını əyləndirməyə xidmət edir. Lakin elə verilişlər də var ki, onlar özündə bu funksiyaların hər üçünü, yaxud ən azı ikisini əks etdirir. Məsələn, təsadüfi deyil ki, son vaxtlar dünya televiziyyalarında, məsələn, «Ey-Bi-Si» kimi nüfuzlu kanalda hər hansı informasiyanı, biliyi əyləncəli proqramlar vasitəsilə yaymaq üsulu geniş yayılmışdır. Yaxud, kim deyə bilər ki, A.Yakuboviçin «Pole çudes» verilişi sırf əyləncəli proqramdır. Axı həmin proqramda nə qədər tamaşaçıya viktorina (söz, hərf tapmaq) yolu ilə elmi-populyar bilik verilir. Bu tip proqramlar Azərbaycan televiziyyasında olsa da, onlar məhz son vaxtlar öz bitkin formalarını tapmışdır. Məs.; uşaqlar üçün idman yarışını, «Kinoviktorina»nı, «Səhər» proqramında «Telekrossvord», yaxud artıq populyarlaşan «Maraq və məntiq» rubrikalarını götürək. Bunların hamısı biliyi və informasiyam daha əlverişli yolla tamaşaçının beyninə yeritmək məqsədini güdür. Bu mənada son illər televiziyamızda musiqi-informasiya proqramlarının özünə möhkəm yer tutmasını çox müsbət hadisə kimi qeyd etmək olar. Belə proqramlardan söz düşəndə isə ilk növbədə Azərbaycan televiziyyasının populyar

verilişləri olan «Üz-üzə» və «Səhər» musiqili-informasiya proqramları yada düşür.

Çoxlarımızın səhəri televizorun düyməsini basıb «Səhər»lə həmsöhbət, həmovqat olmaqla başlayır. «Səhər» ötən günümüzlə başlayan gündüzümüz, əriyən gecəməzlə ağ örpəkli səhərimiz, dünya və məmləkətimizlə isti ocaqlarımız arasında canlı bir körpü timsalındadır. «Səhər» artıq televiziyanın seçilən bir proqramı olmaqla yanaşı həm də kommunikasiya dünyamızın əvəzedilməz bir atributuna çevrilib. Hər gün «Səhər» nəinki Azərbaycan respublikasında, eləcə də Qafqazda və Arazın o tayında yaşayan çoxmilyonlu soydaşlarımızı nəhəng bir ünsiyyət auditoriyasında görüşdürür. «Səhər»in yaranmasından 5 il keçir. O, öz cıllanma dövrünü son dörd ildə yaşayıb. Operativliyi, estetik səviyyəsi yüksəlib. Bəs bu illərdə «Səhər» hansı uğurları qazanıb? Telejurnalistikaya və həyatımıza bu proqram nələr gətirib?

Əvvəla, «Səhər» Azərbaycan televiziyyasının informasiya, musiqili və əyləncəli verilişlərinin ən yaxşı təcrübəsi üzərində yeni, çevik, hər gün təzələşən bir proqram kimi göz önünə gəlir. «Səhər» vaxtaşırı forma və məzmun yenilikləri ilə tamaşaçının dəyişən marağından geri qalmamağa çalışır. İkincisi, «Səhər» canlı efirin üstünlüklərindən bəhrələnmək üçün onun çətinlik və sürprizlərini də büdrəmədən çiyində daşıyır. Əlavə olaraq, telebağlantı, oyun, sorğu və s. formalarda çoxsaylı tamaşaçını verilişin iştirakçısına və maraqlısına çevirir.

«Səhər»in seçilən uğurlarından söhbət açmaqla bu proqramın rəhbərləri və onu hasilə gətirənlərin dəyərli əməyini yeni axtarıslara həvəsləndirmək ümidindəyik:

«Səhər» son xəbərlərin seçimində və çatdırılmasında tamaşaçının ovqatını nəzərə alır;

«Səhər» günün ovqatını milli zövqümüzə və dəbə uyğun musiqi nömrələri ilə kökləyir, populyar və sevilən musiqiçiləri səhər tezdən canlı ifanın sınağına çəkir;

«Səhər» günün təqvimini prizmasından ötənləri və gələnləri yadımıza salır;

«Səhər» əyləndirir, öyrədir, gərəkli olmağa çalışır;

«Səhər» ölkənin seçilən, sevilən avtoritetləri ilə hər birimizin ortaq və fərqli duyğu-düşüncələrini gündəmə gətirir;

«Səhər» ölkənin qəzetlərinə telebələdçilik edir;

«Səhər» ölkəmizə uğur, başucalığı gətirənlərdən bizlərə canlı müjdələr yetirir;

«Səhər» Azərbaycanın kənardakı dəyərli övladlarını və şöhrətli qonaqları tamaşaçılarla görüşdürür;

Bir sözlə, «Səhər» jurnalistikada «şəbəkə» deyilən quruluşu ciddi əməl etməklə hər gün həyatımıza və ekranlarımıza orijinal bir məzmun və bənzərsiz ovqat gətirir.

«Səhər» tamaşaçı rəyini də ciddi şəkildə öyrənir, ondan bəhrələndiyini verilişdən verilişə artan səmimilik və xoşagəlimliliklə isbatlayır. Şit, ürəkvuran, könülbulandıran mövzu və görüntülər «Səhər»in efir vaxtına yaddır. «Səhər» uşağın və qocanın, yeniyetmənin və gəncin, qadının və kişinin proqramı olub, müxtəlif yaşların ortaq zövq hədlərində ünsiyyət qurmağı bacarır. Yaradıcı qrup buna necə nail olur?

Əlbəttə, ilk növbədə milli jurnalistikamızın sınaqdan çıxmış prinsiplərinə və ənənələrinə arxa çevirmədən gündəlik axtarışda olması ilə. Ən əsası isə odur ki, tamaşaçı auditoriyasının nə istədiyini vaxtında duymaq üçün redaksiya kollektivi onunla çoxtərəfli sıx əlaqə yaradır. Təsəvvür edin ki, Azərbaycanda yeni nə varsa, dərhal yaradıcı qrup xəbər tutur. Amma proqram əməkdaşları ötəri, ucuz populyarlıq arxasınca da qaçmır, dövlət televiziyasının mötəbərliyinə, sanbalına xələl gətirmədən irilixirdalı hər mövzuya yer verməklə proqramda həyat həqiqətinin miqyasını genişləndirməyə çalışırlar. Bir sözlə, proqramı yaradanlar hər cümləyə, hər kadra özlərini tamaşaçının yerinə qoymaqla ya «hə», ya «yox» deyirlər.

«Səhər» Azərbaycan televiziyasının bütövlükdə efirə canlı yayımlanan ilk belə proqramıdır. Onun əməkdaşları dəfələrlə nüfuzlu tədbirlərdən də canlı efirə qoşulmuşlar. Canlı musiqi ifaları, telefon bağlantıları da ilk dəfə «Səhər»dən start götürüb. Proqram, demək olar ki, efir müddətində hazırlanır. Hər ay bir neçə yeni rubrika ilə proqram, necə deyirlər, cavanlaşdırılır.

«Səhər» ən peşəkar jurnalistləri belə bir daha inandırır ki,

geniş kütləyə söykənmək yaradıcılıq uğurlarına meydan açır. «Səhər» unudulmaz mövzuları, ümumxalq tədbirlərini daim nəzarətdə saxlayır. Məsələn, təkcə «Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileyi ilə bağlı bu proqram ictimaiyyətdə arzuolunan bir fəallıq yaratdı. Soykökümüzlə, tariximizlə, Azərbaycan diasporu ilə bağlı mövzular da daim diqqət mərkəzindədir.

«Üz-üzə» proqramı haqqında da eyni sözləri demək olar. Bu proqram yarananda artıq «Səhər»in zəngin efir təcrübəsi var idi. Ona görə də belə düşünülürdü ki, bu bir saatlıq proqram həm öz tamaşaçısına operativ informasiya, həm ayrı-ayrı mədəniyyət hadisələrinin, iqtisadi yeniliklərin, ictimai-siyasi proseslərin xülasəsini çatdırmalı, həm də tamaşaçının musiqi, əyləncə tələbini ödəməli idi. Beləliklə, milli televiziyanın birinci və ikinci kanallarının funksional bütövlüyünü təmin edəcək, eyni zamanda Bakı şəhərinin və Abşeron yarımadasının ərazisində yayılan televiziya kanallarının populyar verilişləri ilə rəqabət apara biləcək bir proqram yaratmaq qərarına gəldik. Həmin proqramı hazırlayacaq yeni yaradıcı qurum «Xəzər» redaksiyası adlandırıldı. Bu ad təsadüfi seçilməmişdi, yeni struktur islahatı konsepsiyasının məntiqindən doğurdu. Həqiqətən də Xəzər indi Azərbaycanın yeniləşmə, dünyanın geopolitik və mədəni, iqtisadi mənzərəsində öz yerini müəyyənləşdirmə rəmzinə çevrilmişdir. İndi dünyanın siyasi leksikonunda Xəzərboyu region ifadəsi yeni anlam daşımaqdadır.

Beləliklə, hər axşam ekranlarımızda görünən «Xəzər» təqdim edir: «Üz-üzə» yazıları əslində hər bir tamaşaçıya yeni zamanla, üzümüzə gələn yeni əsrlə, yaşadığımız günlərin maraqlı hadisələri ilə üz-üzə olduğunu xatırladır.

Proqramın hazırlıq dövrü, xüsusən də redaksiyanın strukturunun formalaşması, proqramda nümayiş etdiriləcək verilişlərin mövzu və əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycan və rusdilli jurnalistlərin arasında müəyyən qədər şərti olan yaradıcılıq «bölgüsünün» tamamlanması bir neçə ay vaxt apardı və 1997-ci il fevralın 10-da Azərbaycan efirinə yeni bir proqram gəldi. Bu proqram tezliklə tamaşaçıların rəğbətini qazandı. O vaxt keçirilən sosioloji sorğularda bir qayda olaraq

«Üz-üzə» yüksək yerləri tuturdu.

İstedadlı jurnalist, Azərbaycan jurnalistikasında işıqlı xatirəsi qalan Samir Əsgərxanov «Xəzər» redaksiyasının ilk baş redaktoru olmaqla həm özünün yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətini, həm də jurnalistika sahəsindəki səriştəsini gerçəkləşdirmək imkanı qazanmışdı...

«Xəzər» redaksiyasının «Üz-üzə», eləcə də gündəlik «Den» informasiya proqramında, şənbə günləri efirə çıxan «Den plyus» analitik-informasiya verilişində biz müxtəlif üslubların, rəngarəng düşüncələrin, fərqli zövqlərin sintezini, üzvi vəhdətini görürük. Bu vəhdət Azərbaycan və rusdilli verilişlərin vahid proqram daxilində bir-birini uğurla tamamlamasında da özünü göstərir.

Məhz konseptual baxımdan işin bünövrəsinin sağlamlığı sayəsində Samir Əsgərxanovun vaxtsız vəfatından sonra da «Xəzər» redaksiyası proqramlarının ana xətti, üslubu və tamaşaçıya münasibəti dəyişmədi. Əvvəllər olduğu kimi, indi də «Üz-üzə» proqramı Azərbaycan efir məkanında nümayiş etdirilən onlarca bədii-əyləncəli, musiqili-informasiya proqramları arasında öz yerini və populyarlığını saxlayır.

Televiziya da mərifçilik, elmi biliklər yayan, öyrədici funksiya daşıyan verilişlər isə, adətən, «Elmi-kütləvi və təhsil proqramları», «Uşaq verilişləri», «Gənclik və idman», «Musiqi verilişləri» və «Kino proqramları» redaksiyalarının proqramlarında özünü göstərir. Amma bunlarla yanaşı bilik proqramları ilk növbədə uşaqlara və tələbə gənclərə ünvanlanır.

Son illərə qədər milli televiziyanın uşaq verilişlərində sovet dövründən qalma bir metod var idi. Hazır mətnlərlə tamaşaçı önünə çıxan uşaqlar tutuquşu kimi əzbərçilik edirdi. Sanki bir qələbdən çıxmış sözlərlə «yurdun xoşbəxt balaları» rolunu oynayırdılar. İlk işimiz bu çərçivəni dağıtmaq oldu. Uşaqlara sərbəstlik verildi. Balacalar da öz fikirlərini, düşüncələrini izləyicilərə çatdırmağa bildilər. Onlar üçün hazırlanan verilişlər də yeniləşdi. Azyaşlı tamaşaçını televizor önündə saxlamaq üçün yeni forma hazırlandı. Həm janr, həm də estetik çalarlar baxımından sön dərəcə müxtəlif, rəngarəng verilişlər silsiləsi

yaradıldı. Yeknəsəklikdən bezən tələbkar tamaşaçı artıq öz verilişini tapdı. Bunların sırasında mərifçi-tədris funksiyası daşıyan proqramlar da az deyil. «Məktəblilərin Tusi klubu», «Dərədən-təpədən», «Qlobus», «İnam», «Zəka» verilişlərinin adlarını çəkmək olar. Çünki bu proqramlar uşaqların əqli gimnastikasına, daha doğrusu bilik və bacarığının nümayişinə xidmət edir. «Tusi klubu»nda əsas məqsəd heç də uşaqların kamera qarşısında əqli yarışa girməsi deyil, onların, necə deyirlər, bu yarışlarda iştirak etməyə təşəbbüs göstərməsidir.

«Sərbəst düşüncə studiyası» bir neçə ildir fəaliyyət göstərir. Verilişin aparıcısı professor Zahid Xəlil yeniyetmələr üçün nəzərdə tutulan bu proqramda televiziya auditoriyasının böyük bir hissəsi üçün maraqlı olan problemi əsas mövzuya çevirərək onun gələcək inkişafını tamaşaçıların ixtiyarına verir.

İntellektual verilişlərdən danışdıqda «Fikir qanadlarında» verilişini xüsusi qeyd etməliyik. Bu proqram redaksiyanın mavi ekranda apardığı maraqlı bilikvermə eksperimentidir. Burada uşaqların fikri, sözü heç bir ölçü-biçiyə sığmır. Uşaq təfəkkürünün hər hansı ideoloji cizgilərdən kənara çıxması, azyaşlının kamera qarşısında öz sözünü deməsi böyükləri balacalara daha dərindən diqqət yetirməyə sövq edir.

Mərifçi, öyrədici verilişləri seyr edərkən tamaşaçı yorulmur, əksinə istirahət edir və heç bir kitab, qəzet və rəqləmədən informasiya alır. Televiziya və tamaşaçı arasında temp balansı yaranır. Tamaşaçının nəzərindən qaça biləcək kadrları rejissor operatorun və videomühəndisin köməyi ilə «pıçıldayır», iri planda öz bildiyi həqiqətləri qorxmadan, çəkinmədən söyləyən uşaq heyvətli baxışı ilə tamaşaçını ekran qarşısında saxlayır.

Eyni sözləri redaksiyanın hər gün efirə gedən «Sehrli güzgü» verilişi haqqında da söyləmək olar. Bu veriliş həyat və gerçəklik haqqında bilgiləri balacalara məşhur obrazlar – Savalan baba, ovçu Pirim, Simsim, Karlson, Tofiq əmi, Ağanəzər pəhləvan vasitəsi ilə çatdırır.

Yeri gəlmişkən deyim ki, bəzi müəllimlər, valideynlər uşağın dərslərə yaxşı hazırlaşmamasının səbəbini çox vaxt

televiziya görə. «Uşaq gözünü televizordan çəkmir» kimi gileylər həmişə var. Sadəcə hər valideyn övladının televiziya rejimini düzgün qurmalı, onu yalnız bilikverici proqramlara baxmağa yönəltməlidir. Əgər əlavə vaxtı varsa, onun əyləncəli verilişlərə baxmasına kim etiraz edə bilər ki? Unutmaq olmaz ki, hər bir tamaşaçı ayrılıqda öz mənəvi ehtiyaclarını ödəməkdə, mədəni dəyərləri bütövlükdə əxz etməkdə gücsüzdür. Bu mənada uşaq proqramları daha çox öz daimi tamaşaçısına yol göstərəndir, istiqamət verəndir. Valideynlər, istərsə müəllimlər uşaqlara televiziya verilişlərini seçməkdə yardımçı olmalı, onlara diqqətli tamaşaçı bacarığı, qabiliyyəti aşılmalıdır. Bu, bütövlükdə tamaşaçı mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsidir. Diqqətsiz tamaşaçı ən gözəl televiziya proqramı önündə duyğusuzdur. Bu isə gərgin zəhmətlər, yaradıcı axtarışlar hesabına ərsəyə gələn verilişə sayğısızlıqdır.

Mənim uşaq verilişləri haqqında bir qədər ətraflı danışmağım təsadüfi deyil. O da təsadüfi deyil ki, Azərbaycan televiziyası uşaqlara bu qədər geniş diqqət yetirir. Biz «Uşaqlar bizim gələcəyimizdir» ifadəsini şüar deyil, əməli fəaliyyət kimi qəbul edirik. Televiziya uşaq verilişlərinin kifayət qədər çoxluğuna baxmayaraq, biz hər il dekabrın ikinci həftəsinin bazar günü ekranı və efiri uşaqların ixtiyarına verir və dünyaya onların gözüylə baxırıq. Müstəqil Azərbaycanımız hər il Uşaqların Beynəlxalq Teleradio gününü bayram edən 120 ölkədən biridir. 1994-cü il sentyabrın 27-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatında YUNİSEF-in təsis etdiyi sənədi imzalayaraq Azərbaycan uşaqlarının haqq səsinin, hüquqlarının müdafiəçisi olduğunu bir daha dünyaya bəyan edən dövlətimizin başçısı, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin hər il uşaqların şənliyində iştirak etməsi bizdə qürur hissi doğurur. Bu, ölkə prezidentinin gənc nəsə, ən böyük sərvətimiz, gələcəyimiz olan uşaqların xoşbəxt, firavan böyüməsinə diqqət və qayğısının təzahürüdür.

1997-ci ildə Uşaqların Beynəlxalq Teleradio gününə həsr olunan «Uşaqlar dünyanın sevincidir» verilişi televiziyanın «Uşaq verilişləri» redaksiyasının tarixində əlamətdar hadisə

kimi yadda qaldı. Kollektiv altı saatlıq canlı yayımı geniş tamaşaçı auditoriyasına yeni formada təqdim etməyə nail oldu. Onun bu uğurunu uşaqların şənliyində iştirak edən möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev də xüsusi qeyd etdi və şənlik iştirakçıları ilə sevincini belə bölüşdü: «...Bu veriliş həddən artıq gözəl təəssürat bağışlayır. Həm məzmununa görə, həm formasına görə, həm də televiziya vasitəsilə uşaqlarımızı şən, xoşbəxt əhval-ruhiyyədə gördüyümə görə mən çox sevinirəm».

Bu sözləri yaradıcı kollektiv əməklərinə verilən ən böyük qiymət, ən dəyərli mükafat bildilər.

Növbəti telemarafonda «Uşaqlar dünyanın sevincidir» verilişi istər forma və məzmununa, istərsə uşaq dünyasının bütün əlvanlığı ilə öz rəngində, öz biçimində təqdimatı ilə seçildi. Məsum körpə baxışları bütün sualları ilə ekranlara gətirildi. Müqabilində qazandıqları mükafatdan – sevimli prezidentimizin proqrama verdiyi yüksək qiymətdən çoxminli teleradio kollektivinə pay düşdü. Prezidentimiz o vaxt düşüncələrini belə bölüşdü: «Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radiosu daim uşaqlara aid verilişlər verir, uşaqların istedadlarını televiziya və radio vasitəsilə təbliğ edir, beləliklə də, hər bir uşaqda öz istedadını inkişaf etdirmək üçün imkanlar yaradır. Bu, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radiosunun böyük xidmətidir...

...Mən hesab edirəm ki, televiziya və radio vasitəsilə sizin bugünkü verilişiniz Azərbaycan Televiziya və Radiosunda ən gözəl verilişdir».

Yeni əsrin, yeni minilliyin astanasında Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosu uşaqlara daha geniş imkanlar yaratdı. Yeni nəsil ötən illərdən fərqli olaraq, bu dəfə böyük söz tribunasından «Uşaqlar yenilik arzulayır, tələb edir» devizilə hüquqi cəmiyyət quruculuğunda onların həyatı ilə bağlı qəbul olunacaq qərar və layihələrin hazırlanmasında fəal iştirak etmək arzularını bildirdilər.

Dövlətimizin başçısı, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev uşaqların televiziya bayramında yenidən iştirak etməsi ilə onlara söz demək imkanı verdi. Uşaqlar ideyalar irəli

sürmək, haqlarını müdafiə etmək hüququnu başa düşdülər. Azərbaycan uşaqlarının hüquqlarını beynəlxalq aləmə bəyan edən milli televiziya yeni nəsillər üçün yeni stimullar yaratdı. O günün mənzərəsi dövlət başçımızın sözlərində əsl qiymətini tapdı.

«...Çox şadam ki, Azərbaycan televiziyası belə tədbirləri yüksək səviyyədə təşkil edir. İndi iki gənc qız burda özləri haqqında dedilər. Demək, nəsillər bir-birini əvəz edir. Bu da təbiidir. Görürəm ki, bizim televiziya üçün çox gənc qızlar gəlirlər, düzdür, oğlanlar da gəlirlər, amma qızlar daha çoxdu. Siz – qızlar, oğlanlar bu sənəti də sevirsiniz və bununla məşğul olursunuz. Bu böyük bayram münasibətilə mən sizin hamınızı bir daha təbrik edirəm. Hamınıza can sağlığı arzu edirəm və ümidvaram ki, gələcək il mən sizinlə burda yenə görüşəcəm. Siz öz istedadlarınızı yenə də, bu gündən daha yaxşı nümayiş etdirəcəksiniz».

Maarifçilik verilişlərinin ən mühüm xüsusiyyəti odur ki, onlar tamaşaçıya hər hansı konkret sahədə bilik verməklə yanaşı onların ümumi dünyagörüşünün artmasına, bu və ya başqa problemə münasibətdə onun tərəddüdlərinin aradan qalxmasına kömək edir. Bu mənada televiziyanın «Elmi-kütləvi və tədris proqramları» redaksiyası müstəsna rol oynayır. Burada səhiyyədən tutmuş dil öyrədilməsinə, tarixə və ayrı-ayrı elm sahələrinin işıqlandırılmasınadək hər şey öyrədici, maarifçi, tədris xarakteri daşıyır. Əlbəttə, bu zaman xalqımızın dili və tarixi məsələləri ön plana çəkilir.

Zəngin tariximizin öyrənilməsi, onun tamaşaçılara düzgün çatdırılması bu gün xüsusilə vacibdir. Getdikcə populyarlaşan «Tariximiz, xəzinəmiz» verilişi bu məqsəddə xidmət edir. Verilişdə «Azərbaycan tarixi» xronoloji ardıcılıqla təqdim olunur. Həmçinin, elminin bu sahəsində aparılan tədqiqatları barədə də tamaşaçılara informasiya verilir.

«Dövrən» verilişi 1998-ci ilin yanvar ayından etibarən çıxır. Tamaşaçılarla ayda bir dəfə olan görüşdə elmi-bədii, əyləncəli süljetlərlə yanaşı təhsilimizin mövcud problemləri verilişin məzini təşkil edir.

«Örnək» verilişi Azərbaycan xalqının zəngin pediaqoji irsinin araşdırılmasına, klassiklərimizin yaradıcılığının öyrənilməsinə, alimlərimizin pediaqoji irsinin bugünkü nəsillərə çatdırılması kimi mühüm hadisələrə həsr olunur.

Xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin öyrənilməsi bu gün olduqca vacibdir. Redaksiya yeni metodla bu dilin öyrədilməsini təşkil edib. Verilişdə danışq dili xüsusi tədris filmlərinin köməyi ilə öyrədilir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edim ki, son dörd ildə redaksiyanın öz arxiv fondu yaradılmışdır.

Verilişlərin hazırlanmasında mütəxəssislərin televiziya üçün cəlb edilməsi şirkət rəhbərliyinin mütərəqqi iş metodunun tərkib hissəsidir.

Xalqın milli-mənəvi dəyəri onun elmi xəzinəsidir. Həmin sərvət qorunmaqla yanaşı öyrənilməli və nəsildən-nəsillərə təbliğ olunmalıdır. «Əxlaq və mənəviyyat» şöbəsi hər ay dörd saat həcmində bu səpgidə hazırladığı verilişlərlə tamaşaçıların görüşünə gəlir.

«Dünya, səndən kimlər keçdi» rubrikasında akademik Həsən Əliyev, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Xudu Məmmədov, akademik Ziya Bünyadov, gözəl insan Əjdər Xanbabayev, fenomenal qabiliyyəti, fitri istedadı sayəsində filosof səviyyəsinə yüksəlmiş Yəhya Çələbi, milli mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdabi və digər elm xadimlərinə həsr olunmuş silsilə verilişlər yaddaşlardan uzun müddət silinməyib. Həmin verilişlərin hamısı televiziyanın fondunda qorunub saxlanılır.

Son illər yaranan «Əsrin ayrıcında» verilişi də xüsusi maraq doğurur. Bu verilişdə XX əsrin sonunda baş verən taleyüklü məsələlər tamaşaçı kütləsinə çatdırılır. Əsrin müqaviləsi sayılan neft kontraktının imzalanması, Böyük İpək yolunun bərpası kimi global məsələlər verilişin silsilə mövzusu olub.

Ortaq türk mədəniyyəti toplusu kimi təqdim edilən «Türk abidələri» verilişində Avrasiya materikində məskunlaşmış türk tayfalarının həyat tərzindən, yazı mədəniyyətindən, tarixi abidələrindən söhbət açılır.

«Türk abidələri» toplusunda runi və uyğur əlifbasının

öyrədilməsi başa çatmış, türk dünyasının nəhəng simaları olan Şu, Çingizxan, Əmir Teymur haqqında tarixi məlumatlar tamaşaçılara təqdim edilmişdir. Görkəmli türkoloq alimlər çıxışlarında türk xalqlarının ortaq mədəniyyətinin qaynaqları haqqında dəyərli bilgiler vermişlər.

İslam dininin elmi şəkildə təhlilinə indi daha çox ehtiyac var. Çünki insanları islam dəyərləri ilə tanış etməklə yanaşı, onun elmi mahiyyətinin açıqlanması tamaşaçını fanatizmdən qurtarır. Hazırladığımız «İman» və «Haqqın dərgahı» verilişlərində islam dininin tarixi, Qurani-Kərimin oxunuş qaydaları, təcvid elmi və islamın elmi-fəlsəfi qaynaqlarından söhbət açılır.

Başqa proqramlarda – təbiətin saflığının qorunmasına həsr olunmuş «İnsan və təbiət», insan sağlamlığı ilə bağlı olan və müasir təbabətin problemlərini əks etdirən «Sağlamlıq» verilişinin də mayasında məhz tamaşaçını maarifləndirmə amalı dayanır.

Maarifləndirici, öyrədici tendensiya böyük bir auditoriyaya – gənclərə ünvanlanmış verilişlərdə də öz əksini tapır və bu tip verilişlər içərisində «Ailələr, talelər» proqramı kütləviliyinə, strukturuna və ideya-estetik istiqamətinə görə önəmli yer tutur. Azərbaycan ailəsinin tarixi ənənələri və müasir dövrdə mənəvi-əxlaqi, sosial problemləri ilə bağlı qaldırılan mövzular bu verilişin ana xəttini təşkil edir.

Uzun illər yığcam auditoriyalarda müzakirə olunan, spesifik araşdırmalar mövzusunə çevrilən mətləblər geniş auditoriya qarşısına çıxarıldı, əxlaqi dəyərləri ilə öyündüyümüz Azərbaycan ailəsində obyektiv və subyektiv amillərin sayəsində baş verən mənəvi aşınmalar barədə «Həyəcan təbili» çalındı.

«Ailələr, talelər» ailə-məişət zəminində baş verən konfliktləri, mənəvi və hüquqi qiymət tələb edən məsələləri, sadəcə «təqdim edən, göstərən» funksiyasını yerinə yetirmir. Qaldırılan problemlərlə bağlı səlahiyyətli orqanların və şəxslərin rəyləri nəzərə alınmaqla bərabər, müstəqil jurnalist təhqiqatı aparılır, əldə olunan faktlar ekspertlər qrupunun və geniş tamaşaçı auditoriyasının müzakirəsinə verilir. Məhz bunun sayəsində proqramın hər bir buraxılışı tamaşaçı rəğbətini qazanır, geniş

ictimai əks-səda doğurur. Görkəmli psixoloq və pedaqoqlar, tanınmış ziyalılar, mənalı və ibrətamiz ömür yolu keçən insanlar bu verilişin daimi iştirakçılarıdır.

Cəmiyyət ayrı-ayrı fərdlərdən, kiçik qurumlar olan ailələr toplusundan ibarətdir və bəzən hər bir ailədə formalaşan mənəvi mühit bütövlükdə cəmiyyətin əxlaqi simasını müəyyən edə bilər. Həyat təcrübəsi az olan gənclər verilişə dəvət olunan, saflığı, möhkəmliyi ilə seçilən, bərkdən-boşdan çıxan ailələrin timsalında onları narahat edən çox suallara cavab tapır, ailə münasibətləri ilə bağlı qızğın və məqsədyönlü müzakirələrə cəsarətlə qoşulur, ailə və cəmiyyət qarşısında böyük məsuliyyəti daha dərinləndirən dərk etmiş olurlar. Cəsarətlə demək olar ki, bu gün «Ailələr, talelər» verilişi Azərbaycan ailəsinin mənəvi, sosial və hüquqi problemlərinin həlli yolunda ictimai fikrə istiqamətverici təsir göstərir. Məhz «Ailələr, talelər»in müdaxiləsindən sonra yüzlərlə ailə münasibətinin həlli, hüququ tapdanan neçə-neçə qadın və uşağın mənəvi və sosial dayaq əldə etməsi buna bariz misaldır. Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin 1997-ci ilin oktyabrında gənc yazarlarla görüşündə «Ailələr, talelər» verilişində qaldırılan məsələlərin gənclərimizin, bütövlükdə cəmiyyətimizin mənəvi saflığı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməsini xüsusi olaraq vurğulaması, Milli Məclisdə «Ailə haqqında» qanunun müzakirəsində bu verilişə də istinad olunması «Ailələr, talelər»in timsalında televiziya proqramlarının formalaşmasında ictimai rəyin mühüm rol oynamasına daha bir sübutdur. Hər gün müxtəlif instansiyalarda dərdinə əlac tapmayan onlarla insan «Ailələr, talelər» adı ilə televiziya üz tutur. Şirkətin «Məktublar» şöbəsinin hesablamalarına görə ünvanına ən çox məktub gələn verilişlər sırasında «Ailələr, talelər» birincilik qazanıb.

Bu proqramın daha bir özünəməxsus cəhətini qeyd etmək istərdik. Televiziya praktikasında az rast gəlinən diktör-müəllif funksiyasını respublikanın əməkdar artisti Nailə İslamzadə böyük bacarıqla yerinə yetirir. Kifayət dərəcədə tanınmış diktör olan N.İslamzadə öz yaradıcılığının yeni bir tərəfini – jurnalist istedadını daha çox bu verilişdə üzə çıxarıb. Aparıcının öz

söhbət və müsahibələrini müəllif diktəsi ilə deyil, şəxsi müşahidə və qənaətləri, fərdi intellekti, zəhmət və axtarışları üzərində qurması verilişin təbiiliyini qat-qat artırır.

«Gənclik və idman» redaksiyasının başqa bir verilişi – «XX əsr» proqramı da məhz bu cəhətdən diqqətə layiqdir. Əməkdar artist Rafiq Həşimovun bu müəllif proqramında XX əsrin kəşməkəşli, ziddiyyətli, bəşəri dəyərlərin zaman-zaman sınağa çəkildiyi inkişaf yolu kontekstində görkəmli müasirlərimizin portret cizgiləri böyük ustalıqla yaradılır. Bu proqramda ən qəliz mətləbləri belə «televiziya dilinə» çevirmək, müsahibi sona qədər səmimi və açıq söhbət müstəvisində saxlamaq bacarığı məhz yüksək aparıcı sənətkarlığı ilə şərtlənir. Təsadüfi deyil ki, Alim Qasimov, yaxud Azad Mirzəcanzadə kimi tanınmış şəxsiyyətlərin «iç dünyasına səyahətə» əksər tamaşaçıların ilk reaksiyası: «Biz bu insanı özümüz üçün yenidən kəşf etdik» – deməsi olur.

Son illər həyatın ağırlı məqamları ilə üzləşən və onu narahat edən suallara cavab axtaran, öz mövqeyini geniş auditoriya qarşısında nümayiş etdirmək istəyən minlərlə gənc üçün «Gənclik və idman» redaksiyasının «Burulğan» proqramı sevimli bir verilişə çevrilib. Narkomaniya, zöhrəvi xəstəlik, cinayətkarlıq kimi sosial bəlalarla mübarizə yolları, gənclərimizin hüquqi savadlılığı məsələləri bu verilişdə əsas mövzuya çevrilib. Hüquq-mühafizə orqanları nümayəndələrinin, tanınmış ziyalıların iştirak etdiyi bu proqramda ali məktəb tələbələrinin, gənc mütəxəssislərin diskussiya açmaq, həlli vacib problemlər ətrafında fikir mübadiləsi aparmaq imkanları vardır. Cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayan, onu ən operativ informasiya ilə təmin edən, çoxmilyonlu auditoriyaya insanların dünyagörüşü üçün vacib olan biliklər gətirən, maarifçilik ideyalarını geniş təbliğ edən televiziya həm də milyonlarla tamaşaçının mənəvi dünyasına, onun bədii və estetik zövqünün formalaşmasına da təsir göstərir. Bu baxımdan ədəbi-bədii, teatr, incəsənət və musiqi verilişlərinin spesifik rolunu qeyd etmək lazımdır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə tamaşaçılar televiziyanın bədii verilişlərinə

daha ciddi tələbkarlıqla yanaşır, belə proqramların efirə çıxmasını səbirsizliklə gözləyirlər.

İncəsənətimizin dünyəvi şöhrətini əks etdirən «Turan», «Azərbaycan el sənəti», musiqimizi geniş təbliğ edən, onun inkişaf meyillərini əks etdirən «Muğam axşamı», «Yaradıcılıq portretləri» və başqa proqramlara maraqla baxılır. Son illərdə bizdə həm «Sabah» yaradıcılıq birliyində, həm də «İncəsənət və teatr» redaksiyasında hazırlanmış uğurlu televiziya tamaşaları bu sahədə artıq müəyyən ənənənin yarandığını sübut edir və teleteatrın sabahı haqqında inamla danışmağa əsas verir. Düzdür, bədii və musiqi verilişlərinin heç də hamısı bütün tamaşaçıları istənilən səviyyədə təmin etmir. Bu da təbiidir. Əvvəla, verilişlərin heç də hamısı yüksək sənətkarlıqla hazırlanmır, ikincisi isə tamaşaçı auditoriyasının qeyri-yekcinsliyi və zövqlərin müxtəlifliyi çox vaxt verilişə subyektiv qiymət verilməsinə gətirib çıxarır.

Amma bir nüansı da bəri başdan söyləmək lazımdır ki, televiziya əyləncə funksiyası dedikdə tək əyləndirib güldürmək nəzərdə tutulmur. Qeyd etmək lazımdır ki, bədii ədəbiyyatın detektiv, macəra, fantastika kimi janrları da yüksək oxucu marağı doğurur. Bugünkü kino ekranı da ağır psixoloji, məişət və cinayət xronikasını əks etdirən filmlərdən üz döndərməyə başlamışdır. Kinodramaturq V.Çernix bu barədə yazır: «Tələb təklifi müəyyənləşdirir. Bu gün prokatçılar melodram və komediya almağı üstün tutduqlarından kinematografçılar narahat olurlar. Əgər əvvəllər rəhbərliyin xoşuna gəlməyən filmləri çəkmək sərf eləmədisə, indiki təsərrüfat hesabı şəraitində tamaşaçının getmədiyi filmləri çəkmək əlverişsizdir».¹

Tamaşaçıların ekrandan əyləncə məqsədi üçün istifadə etmək arzusu çox təbii görünür. Onsuz da gündəlik real həyat istənilən qədər psixoloji sarsıntı ilə zəngindir.

Televiziya öz proqramlarında əyləncəyə yer ayırmasa,

¹ В.К.Черных. О сценариях и сценаристах. Ж. «Киносценарий», 1990, № 6, стр. 178.

tamaşaçıların sayı bir neçə dəfə azalar. Hər axşam yorucu iş günündən sonra fasiləsiz ictimai-siyasi proqramlara baxmaq, doğrudan da, ağır olardı. «Tamaşaçılar daimi intellektual gərginlik həddində qala bilməzlər. Odur ki, ən təhsilli, yüksək səviyyəli tələbkarlığı ilə fərqlənənlər belə arabir psixi enerjilərini başqa istiqamətə dəyişməyə, əylənməyə cəhd edirlər».¹

Respublika televiziyasının 15 saatlıq efir vaxtının təxminən yarısını əyləncə proqramları təşkil edir. Burada əyləncə dedikdə, efirə gedən kinofilmlər, teatr tamaşaları, ədəbi verilişlər, musiqi nömrələri nəzərdə tutulur.

Son dörd ildə Azərbaycan televiziyasında bu xarakterli verilişlər həm sayca, həm də keyfiyyətcə yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Ekranı bir-birindən maraqlı olan kütləvi, bədii, əyləncəli, musiqi və teatr verilişləri çıxmışdır. Əlbəttə, bu işdə apardığımız struktur dəyişikliyi də az rol oynamadı. Ayrıca «İncəsənət və teatr» redaksiyası yaratmağımız işin xeyrinə oldu. 1997-ci ilin may ayından fəaliyyətini yenidən quran bu redaksiya daha məqsədyönlü yaradıcı işlə məşğul olmağa başladı. Vaxtilə «hər şeydən bir az» prinsipi ilə işləyib, yaygın fəaliyyət göstərən «Ədəbi-dram verilişləri» redaksiyasından ayrılıb müstəqillik qazandı. Adı teleekranlarda gördüyünüz populyar «Gəlin, birlikdə gülək», «Ev sizin, sirr bizim», «Turan», «İncəsənət» bədii informasiya proqramı, «İlham pərisi», «Üçüncü zəng», «Lirik duet», «Teatr sənət toplusu», «Ötənlərdən, keçənlərdən» kimi proqramlar məhz bu redaksiyanın məhsuludur. Bu «məhsullar»da ilk növbədə mövzuya yeni yanaşma tərzini, forma yeniliyi üzə çıxdı. Məsələn, «Tamam ciddi» əyləncəli proqramı, «Televiziya videosalonu» mövzusunun həm teatral həlli, həm də televiziyamızın mədəniyyətə xidməti nöqtəyindən çox sevilir. Respublikanın xalq artistləri S.Aslan, Y.Nuri, A.Quliyev, A.Bəşirqızına həsr edilən əyləncəli proqramlar bu qəbildəndir. Səhnəmizin müqtədir sənətkarları – A.İskəndərov, Ə.Ələkbərov, H.Qurbanova, N.Məlikova,

¹ П.С.Гуревич. Приключение имиджа. М., «Искусства», 1991, стр. 82.

Ə.Zeynalov, L.Bədirbəyli «Televiziya videosalon»larında teatr sənətimizin qədimliyindən, yaşarlılığından söz açır. Uzun-uzadı, cansıxıcı təhkiyə proqramları öz yerini 20 dəqiqəlik lirik duetlərə, 10-15, bəzən 5 dəqiqəlik «Televiziyalar», «Teletüd»lərə verdi. Şirkətin demək olar ki, əksər bayram proqramları – «Novruz», «İlayıcı», «Söyüdlü bağ», «Azərbaycan deyəndə», «Yeni dərs iliniz mübarək», «Ah, bu qadınlar», «El yolunda» verilişləri «İncəsənət və teatr» redaksiyasının bazasında hazırlanıb. Azərbaycan teatrının 125 illiyi münasibətilə təşkil etdiyimiz «Televiziya teatr festivalı» isə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının bu sahədə misilsiz tarixi xidmətlərini nümayiş etdirir. Səhnəmizin ən gözəl əsərlərini lentə alıb tarix üçün saxlayan dövlət televiziyası bir növ teatrın keçdiyi yaradıcılıq yolunun salnaməsini yaratmış olur.

Redaksiya ömrünü yaşamış ən populyar proqramları belə, dəyişdirməkdən, yeniləşdirməkdən çəkinmir. «Gəlin, birlikdə gülək» öz ömrünü başa vurandan sonra «Gəzdim Azərbaycanı» silsiləsi meydana çıxdı. Respublikamızın müxtəlif rayonlarında çəkilən bu verilişlər tamaşaçılar tərəfindən həmişə rəğbətlə qarşılanmışdır.

Belə populyar əyləncəli proqramlardan biri də «Musiqi verilişləri» redaksiyasının hazırladığı və hər səhər bazar günü efirdə olan «Sabahınız xeyir» əyləncəli musiqi proqramıdır. Bu verilişin məqsədi istirahət günləri tamaşaçılara səhər-səhər xoş ovqat, şən əhval-ruhiyyə bəxş etməkdir. Proqramdakı dinamika, duzlu-məzəli söhbətlərin mahnılarıyla bağlılığı, uyarlılığı, iştirakçılara verilən yumorlu suallar və onların cavabları, hər musiqi nömrəsinə uyğun keçidlər verilişə bir oynaqlıq gətirir.

«Gəl, səhərim» proqramı haqqında da xüsusi danışmağa dəyər. Bu proqramı 1996-cı ilin sentyabr ayından milli televiziyamızın yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını bildirən ilk qaranquşlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. Həmin vaxtdan həyata keçirdiyimiz bir sıra təşkilati-texniki tədbirlər, ilk növbədə isə maddi-texniki bazanın yüksəlişi yaradıcı heyətin imkanlarının gerçəkləşdirilməsi üçün gözəl şərait yaratdı. Çox keçmədi ki, Azərbaycan televiziyası efirində

tamaşaçıların diqqətini cəlb edən yeni verilişlər yarandı. Getdikcə genişlənən tamaşaçı auditoriyası əyləncəli-musiqili proqramları artırmağın zəruriyyətini tələb edirdi. Məhz belə bir vaxtda başladığımız uğurlu işləri daim davam etdirmək təşəbbüsünə «Musiqi verilişləri» redaksiyası qoşularaq bədii-musiqili veriliş ideyasını irəli sürdü. 1997-ci il martın 7-dən 8-nə keçən gecə Azərbaycan televiziyası üçün forma və məzmunca yeni olan «Gəl, səhərim» musiqili-əyləncəli proqramı canlı efirə çıxdı. Respublikanın xalq artisti Yaşar Nuri ilə tamaşaçı arasında canlı telefon ünsiyyəti, arzularla verilən musiqi, nəğmə, yumor iki saat ərzində tamaşaçıların gecə vaxtı teleekranlardan ayrılmağına imkan vermədi.

Elə verilişin gedişatında tamaşaçılar zəng edib xoş sözlər, fikirlər deyib, prinsipcə yeni proqrama uğurlar diləyirdilər. İlk veriliş boyu canlı efirdə müxtəlif rayonlardan tamaşaçıların rəyləri eşidildi. Verilişin əsas uğuru da elə bu idi. Yaradıcı heyət qarşıya qoyduğu məqsədə nail oldu. İlk veriliş müsbət qarşılandı, proqramı daha da zənginləşdirmək məqsədilə təkliflər irəli sürüldü. Məsləhət görüldü ki, «Gəl, səhərim» musiqili-gecə proqramı daha da genişlənsin və hər həftənin cümə gecələri efirə çıxsın. Beləliklə, «Gəl, səhərim» Azərbaycan televiziyasında bədii gecə proqramlarının əsasını qoydu.

Bədii-əyləncəli proqramlar sırasında uzun müddət ekranlarımızın bəzəyi olmuş, tamaşaçıların intizarla gözlədikləri «Xoş gəlmisiniz» verilişi də xüsusi yer tutur. Bu verilişdə ənənəvi aparıcı funksiyasından imtina edərək proqramın idarəsini populyar müğənni və aktyorlara tapşırmaqla yeni bir ifadə forması əldə olunub. Eyni zamanda bu proqramda televiziya çəkilişlərinin ənənəvi «davranış qaydaları» iştirakçılara verilən geniş sərbəstliklə əvəz edilib. Çəkiliş pavyonunda əyləşən gənclər heç bir konsert salonunda əldə edə bilməyəcəkləri şans – görkəmli sənətkənlərlə vasitəçisiz, birbaşa dialoqa girmək imkanı qazanırlar. Məhz bunun sayəsində verilişdə çəkiliş «xof»undan və sıxıntısından uzaq olan doğma, anlaşqlı bir mühit yaranır. Biri ev yiyəsi, digəri qonaq olan iki tanınmış sənətkənin həm bir-birləri, həm də zalda və ekran qarşısında

əyləşən pərəstişkarları ilə səmimi və mənalı ünsiyyəti alınır. Sənət maraqları ilə üz-üzə, göz-gözə dayandığı belə bir ab-hava içində tanınmış sənətkər həyat və yaradıcılıq yolunun ən mübhəm məqamlarını belə dilə gətirir, bir sənətkər və bir insan kimi bütöv görünür. Şübhəsiz ki, görkəmli sənətkərlə ünsiyyət gənclərimizdə yüksək estetik zövqün formalaşması baxımından əvəzsiz rola malikdir.

Məhz «Xoş gəlmisiniz» verilişinə hədsiz tamaşaçı marağı sayəsində iştirakçıları Teateatrdə yerləşdirmək imkan xaricində oldu. Çəkilişlər zamanı içəridə əyləşən «xoşbəxt»lərlə müqayisədə ayaqüstə duranların və qapı ağzına toplaşanların sayı ikiqat çox olurdu. Son bir ildə çəkilişlər daha geniş zala malik «Şuşa» kino-teatrında aparılırdı və «Xoş gəlmisiniz» yeganə televiziya verilişi idi ki, iştirakçılar çəkiliş obyektinə bilet almaqla daxil olurdular. Belə bir məcburi «tənzimləmə»yə baxmayaraq, tamaşaçılarımızın böyük bir qismi verilişi ekran qarşısında deyil, çəkiliş prosesində izləməyi daha üstün tuturdular. Bizcə bu faktı ən yaxşı populyarlıq göstəricisi hesab etmək olar.

Kütləvi tamaşaçı auditoriyasının zövqünü oxşayan, onların mavi ekran qarşısında keçən vaxtının səmərəli və mənalı olmasını təmin edən proqramlar sırasında televiziya tamaşaları, kino verilişləri və proqrama daxil edilən ayrı-ayrı maraqlı kinofilmlər mühüm rol oynayır. Bu mənada televiziyanın «Sabah» yaradıcılıq birliyi son bir neçə ildə Azərbaycan tamaşaçılarının zövqünü oxşayan bir-birindən maraqlı tamaşalar təqdim etmişdir. Xüsusən bu birliyin məhsulu olan dörd hissəli «Fatehlərin divanı» və «Kitabi-Dədə Qorqud» boyları əsasında hazırlanmış eyni adlı silsilə televiziya tamaşalarını xüsusi qeyd etmək lazım gəlir.

Televiziyanın kinematoqrafla əsaslı əlaqəsi bilavasitə kinofilmlərin televiziya ekranında nümayişi ilə bağlıdır. Hələ 1956-cı ilin fevralından, respublika televiziyası təşəkkül tapandan bəri demək olar ki, hər gün televiziya ekranında kinofilmlər göstərilir. Göstərilən filmin nəyi itirib, nəyi qazanması nəzəriyyəçiləri çox maraqlandıran bir sahədir. Hələ

1961-ci ildə dünyadan vaxtsız köçmüş sənətsünas, televiziyanın ilk nəzəriyyəçilərindən sayılan Vladimir Sappakın fikri bu gün də aktual səslənir: «Evimizdəki ekranlarda filmlərin nümayişinin heç bir televiziya probleminə dəxli yoxdur. Yaxşı film yaxşıdır, pis isə pis. Pullu kinodan müştəriləri almamaq üçün yaxşı kinoları göstərmirlər».

Amma biz 1996-cı ildən televiziya ilə yalnız yaxşı filmləri göstərməyə çalışmışıq. Çünki onu yaddan çıxarmamışıq ki, ümumiyyətlə, televiziya ekranının əyləncə funksiyasında kinofilmlərin nümayişi əsas yerlərdən birini tutur. Bu kiçik ekranda böyük kino ilə televiziyanın yolları gah birləşir, gah da yenidən ayrılır. Kinofilmin televiziya həyatı bu yolların birləşməsidir. Bu həm kino, həm də televiziya üçün silinməz izlər qoyur.

Kinofilmlərin televiziya ilə nümayişində yeni-yeni ifadə vasitələrinin və tamaşaçını cəlb edən çevik formaların tapılması da vacibdir. Çünki sənət baxımından özünü tam təsdiqləmiş kinematograf geniş tamaşaçı kütləsinə qovuşmağında televiziyanın köməyinə möhtacdır. Bu dünən də belə idi, bu gün də.¹

Biz milli televiziya ilə yalnız yüksək ideyalı, tamaşaçıların mənəvi aləmini daha da zənginləşdirən, gənc nəsli mərdlik, mübarizlik, düşməne qarşı barışmazlıq, Vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyələndirən, onlara yüksək insani keyfiyyətlər aşılamaq üçün filmlərin nümayiş etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişik. Bu məqsədlə dünya kinosunun ən gözəl nümunələri ilə ərzində müxtəlif rubrikalarla: «Oskar» mükafatı laureatı», «Dünya kinosundan seçmələr», «Ötən illərin filmləri», «Şərq ölkələri kinosu», «Ədəbi əsərlər ekranda», «Kinogülüş», «Detektiv filmlər ekranı» və s. efirə verilib.

Belə bir cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 1996-cı ilin sentyabrından başlayaraq milli televiziya ilə efirə verilən filmlərin böyük əksəriyyəti ilk dəfə nümayiş etdirilmişdir. Yəni yeni filmlərin efirə verilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

1997-ci ildən dövlət televiziyası ilə ilk dəfə olaraq çox-

seriyalı bədii televiziya filmlərinin nümayişinə başlanmışdır. Ailə-məişət problemlərindən, insanlar arasındakı münasibətlərdən, xeyirlə şərin mübarizəsindən bəhs edən «Kərtənkələ təbəssümü», «Qadınlar», «Qvadelupa», «Mehriban düşməni», «Mənim ikinci anam», «Əkiz bacım», «Lovizna» və başqa teleseriallar geniş tamaşaçı auditoriyası tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Əgər əvvəllər kinofilmlərin bəzən icazəsiz nümayişi halları olmuşdusa, son dörd ildə biz ona nail olmuşuq ki, 700-ə qədər lisenziyalı videofilm alınıb «Kino proqramları» redaksiyasına verilmişdir. Beləliklə, dövlət televiziyasının videofilm fondu əvvəlki onilliklərlə müqayisədə misli görünməmiş dərəcədə zənginləşmişdir.

Azərbaycan kinosunun təbliği də daim diqqət mərkəzində olmuşdur. «Azərbaycan kinosu ekranı» rubrikası ilə hər həftə bədii filmlər efirə verilmiş, müəyyən çətinliklərə baxmayaraq, özəl studiyaların çəkdiyi ən yaxşı filmləri də nümayiş etdirmişik.

Yəqin tamaşaçılar son vaxtlar ekranlarımızda dublyaj filmlərinin çoxaldığını hiss edirlər. Bu, bizim apardığımız məqsədyönlü işin ürəkaçan, tamaşaçı marağına xidmət edən nəticəsidir. 1997-ci ildən başlayaraq ayrıca «Dublyaj» redaksiyası yaratmışıq və indi peşəkar kinorejissor Lauza Rəsulovanın rəhbərlik etdiyi bu redaksiyanın işindən məmnun qaldığımızı bildiririk. Məhz bu redaksiya kollektivinin fədakar əməyi nəticəsində biz dünya kinosunda yüksək dəyərləndirilmiş bir çox filmləri doğma ana dilimizdə səsləndirir və ona tamaşa etməkdən yüksək zövq alır.

Son dörd ildə redaksiyanın hazırladığı verilişlər də diqqətə layiq olmuşdur. «Kino-xəbər», «Kinobələdçi», «Möhtəşəm şəhərlər», «Dünya parkları», «Kinoklubda görüş», «Kinoalmanax», «Kino-viktorina» kimi yeni verilişlər tamaşaçılar tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Televiziya canlı prosesdir. Bəzən ekrana çıxan yeni veriliş uzun müddət yaşayır, bəzən də çox qısa müddətdə ömrünü başa vurur. Ona görə də televiziyanın yaradıcı işçiləri daim yeni

¹ Вл. Саппак. Телевидение и мы. Москва, 1961, стр. 80.

layihələr üzərində çalışır, tamaşaçının marağını təmin edəcək, uzunömürlü proqramların yaradılması üçün axtarışlar aparırlar. Son illərdə xalq yaradıcılığı – milli folklorumuzun təbliği məqsədilə yaradılan çoxsaylı verilişlər məhz bu səmərəli axtarışların nəticəsində ekranlarımıza çıxmışdır.

Keçmişlə gələcək arasında ən etibarlı körpü folklorudur. Millətin, soyun, etnosun yaddaşı, həyat, ətraf mühit, dünyanın gərdişi haqqındakı təsəvvürləri, hadisələrə münasibətdə təbii psixoloji yaşantıları folklorlarda öz əksini tapır. Hər hansı xalqın folklorunu bilmədən onun həqiqi tarixini öyrənmək mümkün deyil. Elə buna görə də biz televiziya da ayrıca «Xalq yaradıcılığı» redaksiyası yaratmağı məqsədəuyğun saydıq. Hesab etdik ki, bu günün televiziya proqramlarında xalq yaddaşının obrazının yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün inamla deyə bilərəm ki, televiziya belə bir qurumun yaradılması çox doğru addım oldu və indi ekranlarımızda özünə layiqli yer tutan olduqca maraqlı verilişlər meydana gəldi. Digər tərəfdən inkişaf etmiş dövlətlərin televiziya təcrübəsi də göstərir ki, xalqın min illər boyu yaratdığı böyük mədəni irsi – şifahi xalq ədəbiyyatını, dekorativ tətbiqi sənətləri, etnoqrafiyanı, xalq təbabətini elmi zəmində öyrənilməli təbliğ etməyin ən yaxşı yolu xüsusi «Xalq yaradıcılığı» redaksiyaları yaratmaqdır. Biz də məhz bu yolu seçdik və Azərbaycan televiziyasında həmin qurumu yaradaraq, hələ radionun «Bulaq», televiziyanın «Karvan», «Oğuz», «Dastan», «Qaravəlli» verilişlərindən tamaşaçılara tanış olan şair-publisist Ağalar Mirzəni ora baş redaktor təyin etdik.

Televiziya bu yeni strukturun yaradılması dünya xalqları folkloru kontekstində türk xalqlarını şifahi söz sənətinin, ozan-aşıq sənətinin inkişaf yollarının, Azərbaycanın mədəni yüksəlişində ölkəmizdəki etnosların, vahid folklor irsinin yaranmasındakı xidmətlərinin, ilkin folklor qaynaqlarının öyrənilməsini sistemə saldılar. Söz yox, Azərbaycan televiziyasında folklorun bu və ya digər sahələrini işıqlandıran verilişlər («Dastan axşamı», «Aşıq musiqisi» və s.) mövcud olmuşdur. Lakin bu verilişlərdə xalq yaradıcılığı məsələləri çox vaxt elmi,

filoloji həqiqətdən uzaq şəkildə təqdim olunur, folklorla, xüsusi aşıq musiqisinə tamaşaçılarda qeyri-ciddi münasibəti formalaşdırdı. Lakin indi əgər belə demək mümkündürsə, ixtisaslaşdırılmış «Xalq yaradıcılığı» redaksiyası yeknəsəq aşıq konsertlərinin əvəzinə aşıq mühitinin öyrənilməsinə, unudulmaqda olan saz havalarının lentə alınmasına, respublika folklor atlasının yaradılmasına, bölgələr üzrə xalq sənətlərinin və sənətkarlarının öyrənilib pasportlaşdırılmasına xidmət göstərir...

Redaksiyanı təşkil edərkən həm folklor, həm də tarix, etnoqrafiya, xalq bilgisi sahəsindəki görüləcək işlərin həcmi nəzərə alındı. Bu məqsədlə «Folklor» və «Etnoqrafiya» şöbələri yaradıldı. Bu gün redaksiyanın əməkdaşları ayda 10 saat orijinal proqram hazırlayırlar. Bu iki şöbənin əməkdaşları tarixi ədalətsizlik üzündən indi bizdən uzaq düşmüş soydaşlarımızın folklor yaddaşını öyrənməyə, itib-batmaqda olan el sənətlərini, yaylaq-qışlaq həyat tərzini lentə almağa çalışırlar. «Yurdun min bir naxışı», «Elat», «Bərəkət», «Qaravəlli», «Sazın, sözün sehrində», «Sandıqça», «Yaddaş» adlı verilişlər məhz bu məqsədə xidmət edir.

Yarandığı ilk gündən redaksiya əməkdaşları həm də Azərbaycançılıq, Türkcülük xəttini əsas götürüb qədim yurd yerlərimizin xəritəsi üzrə etnik yaddaşın izinə düşür, çoxşaxəli folklor, xalq sənəti qaynaqlarını, xalq etnoqrafiyasını, mifoloji düşüncənin inkişaf meyillərini, dünya folklorunda birləşən və ayrılan cəhətləri, xalq məişəti etnoqrafiyasının milli şüur, düşüncə prosesindəki rolunu öyrənir, bütün bunların televiziya həllini yaradırlar. Bu mənada söz folkloru – ədəbiyyat, ilkin fəlsəfi düşüncə – mifologiya, empirik mədəni inkişaf – etnoqrafiya, dil, yazı vərdişləri və s. kimi geniş öyrənilmə sahəsi «Xalq yaradıcılığı» redaksiyasının gündəlik fəaliyyət məkanıdır.

Xalq yaradıcılığı öz mahiyyətinə görə fikrin, düşüncənin, etnik yaddaşın ifadəsi üçün zəngin material və əlvan formalar diktə edən orijinal mənbədir. Verilişlərin efir taleyində – adından təqdimat formasına, dil, üslub imkanlarınacan bu polifoniyalı əks etdirən bir neçə proqramın təhlili redaksiya əməkdaşlarının peşəkarlığı, milli yaddaşa, soykökə bələdliyi və

ciddi vətəndaş mövqeyi haqqında dolğun təsəvvür yaradır.

Hər bir proqram haqqında yığcam məlumat redaksiyada qısa vaxt ərzində işin geniş miqyasını şərh edir. Məs.; götürək tamaşaçıların çox maraqla baxdıqları «İrs» verilişini. Efir vaxtı təxminən 30 dəqiqə nəzərdə tutulmuş bu proqram görkəmli folklor araşdırıcılarının xalq yaradıcılığı mənbələri, el ədəbiyyatının janrları, bu sahədəki yeni tədqiqatlar haqqında mütəxəssis fikrinin tribunasıdır. Qonşu xalqların folklor ədəbiyyatında izlərini qoyan zəngin bayatılarımız, laylalarımız, oxşamalarımız «İrs»in vasitəsilə kütləvi tamaşaçı mühakiməsinə verilir. Artıq yeni folklor axtarışları və tapıntıları ilə proqrama tez-tez müraciət edən gənc folklorşünaslardan redaksiyanın daimi müəllif qrupu yaranıb. Folklor araşdırmaları sarıdan işıq üzü görən kitabların teletəqdimatını da «İrs» özünəməxsus peşəkarlıqla edir. Mövzu və janr baxımından folklorun ən müxtəlif tərəflərini əhatə edən «İrs» daha çox praktik nümunələrə yer verir. Televiziyanın tapıb göstərib inandırma üstünlükləri ilə üst-üstə düşən rəngarəng mərasim nəğmələri, rəqslər, unudulmaqda olan əmək ənənələri «İrs»in üz tutduğu zəngin folklor qaynaqlarıdır. Bir cəhəti də qeyd edək ki, redaksiya əməkdaşları hər hansı faktın açıqlanmasında tarixi yaddaşa istinad edirlər. Bu mənada «Yaddaş» proqramını janr baxımından folklor, mifik təfəkkür, etnik mədəniyyətlə tarixi miqrasiyalar boyu milli yaddaşını qorumuş xalqımızın ümumtürk düşüncə tərzində yeri, mövqeyi barədə telediskussiya da adlandırmaq olar. Müxtəlif türk soyları kimi bu gün dünyaya səpələnmiş eyniköklü insanların vahid mədəniyyəti olan tarixi yaddaşın folklorlarda birləşən, ümumiləşən keyfiyyətlərini üzə çıxaran «Yaddaş» müstəqillik yoluna qədəm qoymuş türk respublikaları arasında mənəvi körpü yaradır.

«Yaddaş» həm də tarixi Azərbaycan torpaqlarının mənəvi sərhədlərini çəkən müxtəlif tayfaların dövlətçilik sahəsində mübarizəsini əks etdirən zəngin faktların üzə çıxması sahəsində maraqlı nəticələr əldə edir.

Etiraf etmək lazımdır ki, qədim rəqslərimizin tarixi evolusiyası, çağdaş durumu, söz, fikir məntiqinin açıqlanması

sahəsində efirimizdə ciddi veriliş yox idi. «Yallı» bu ehtiyacdan yarandı.

«Yallı» türk xalqlarının mifik yaddaşından bu günə keçib gələn oyunlar sistemidir. Veriliş adı kimi seçilən «Yallı» təkcə milli rəqslərimizin zaman-zaman cilalanması prosesini izləmir, burada həm də etnik yaddaşın birlik, mübarizə hisslərinin təbliğində rolu olan folklor örnəkləri haqqında geniş bilgi verilir.

Naxçıvanın əsasən Şərur bölgəsində mühafizə olunub saxlanılmış onlarla «Yallı»nın ifadə etdiyi fəlsəfi, mifoloji, etnoqrafik fikir kodlarına diqqət yetirdikcə, yallı sözünün məna tutumundakı ucalıq və əlçatmazlıq adamı valeh edir. İlk saylarından böyük maraq doğuran veriliş 45 dəqiqəlik efir görüşü ilə say-seçmə yallı kollektivlərinin bu gün belə qoruyub saxladıkları etnoqrafik özəllikləri tamaşaçılara elmi-publisist şərhlər əsasında təqdim edir. «Yallı»ların bugünkü müxtəlif kütləvi rəqslərdə, meydan oyunlarında, peşəkar səhnə, rəqs kompozisiyalarında izləri barədə mütəxəssis fikirləri də əsl həqiqətləri izləməklə tamaşaçıya bələdçilik edir.

«Yallı»nın janrına gəlicə bu, musiqi portretidir. Qəribə səslənsə də rəqsin, musiqinin, xalq oyunlarının üzvi vəhdəti ilə ifadə olunan fikirdə xalq yaddaşının yeni bir səhifəsi vərəqlənir.

Folklor verilişlərinin adından ifadə formasınadək millilik, türkcülük tələb olunur. Etnoqrafik topluya ad axtarışı da xeyli çəkdi. Nəhayət, «Sandıqça» üstündə qərar tutdu. «Sandıqça» müəyyən mənada etnoqrafik yaddaş, saxlanma verilişidir. Müxtəlif süjetlərin rəmzi bağlarla bir-birinə qovuşan xalq sənəti örnəkləri, baba və nənələrimizin həyat təzi, məişəti, vərdəşdən sənət səviyyəsinə yüksəldikləri dulusçuluq, xalçaçılıq, tikmə, daş, ağac oyma, misgərlik, zərgərlik və s. haqqında elmi-kütləvi bilgi verməsi ilə «Sandıqça» televiziya proqramları içərisində özünəməxsus yer tutur.

«Buta» verilişi dastanımızın rəmzlərindən ad götürsə də dünya xalqlarının folkloruna, qarşılıqlı təsir və iqtibas üsullarına, rəqs, musiqi folklorunun milli psixologiyasının formalaşmasındakı roluna səhifələr ayırır. Azərbaycan folklor kollektivlərinin xarici ölkələrə qastrolları, ölkəmizə gəlmiş

sənət ustalarının folklor yarışları, peşəkar şərhlər ümumiləşdirmələr fonunda «Buta»nın daimi görüntülərinə çevrilir. Tematik səhifələrlə ekran ömrünü yaşayan «Buta» əsasən az tanınan rəqs kollektivlərinin yaradıcılıq imkanlarının açıqlanmasına geniş yer verir. Redaksiyanın kollektivi elmi ədəbiyyatda, etnoqrafik tədqiqatlarda indiyədək az müraciət olunmuş elat həyat tərzinin ümumtürk mədəniyyəti kontekstində öyrənilməsinə «Elat» proqramı ilə diqqət yetirir. Elat-tərəkəmə həyatı, yaylaq-qışlaq köçlərində qədim soydaşlarımızın bu gün də izləri yaşayan məişəti, özünəməxsus dəbləri, köç üstə yaranan el deyimləri, təbiətlə ünsiyyətin elat incəlikləri barədə bu proqram tamaşaçılara zəngin bilgi verir. Xüsusən təsərrüfat həyatındakı çətinlikləri keçib dəf etməklə elat ağsaqqallarının min illərdən bilgiyə çevrilmiş təcrübəsi müasir elmi proqnozları kölgədə qoyması ilə maraq doğurur. Bütün bunlar elatin el bilməçələri səhifəsini təşkil edir.

Xalq yaradıcılığını bu geniş konturlarda təqdim edən «Oğuz» proqramı qədim yurdumuzun folklor yadırının daha geniş elmi, metodoloji sistem əsasında öyrənilməsi sahəsində çox iş görür. Etnik yaddaşın bərpasında təkcə adı ilə gördüyü xidməti bir kənara qoyub, oğuzların tarixi miqrasiyası, dövlətçilik ənənələri, məmləkət, yurd sevgisinin bədii sözə çevrilmə proseslərinin «Oğuz»da izlənilməsi davamlılığı ilə böyük maraq doğurur. Azərbaycanda oğuz izləri, yazılı abidələr, folkloradakı sərhədsiz məmləkət sevgisi bu proqramın əsas keyfiyyətlərindəndir. Dövrün, zamanın tarixi ilə üst-üstə düşən dil, üslub, təqdimat özəlliyi «Oğuz»u televiziyanın aparıcı proqramları sırasına çıxarıb.

Qədim oğuz yurdu Dərbənd həmişə böyük imperiyaların maraq qütübündə dayanıb. Bu gün Dərbənddə yüz mindən çox soydaşımız Azərbaycan televiziyasına yeganə dil, məktəb, marif, milli yaddaş ünvanı kimi baxır. Bu milli maraqlardan yaranan «Dəmirqapı Dərbənd» proqramı təkcə şimalı soydaşlarımızın folklor yaddaşını lentə köçürməklə deyil, böyük ideoloji təsir keyfiyyətləri ilə də ekranın bayraqdarlarından birinə çevrildi.

«Dastan», «Yazı», «Qoşma», «Sazın, sözün sehrində» adlı

proqramlar ozan-aşıq sənətinin tarixi inkişaf meyillərindən, xalq ədəbiyyatının janr və xüsusiyyətlərindən, qənimət aşıqlarının sənətkarlıq imkanlarından söz açır, epos yaradıcılığının çağdaş ədəbiyyatımızın formalaşmasındakı xidmətlərindən bəhs edir. Aşıq repertuarının lentə alınması, dastan gecələrinin keçirilməsi, folklor təntənələrinin işıqlandırılması yuxarıda adları çəkilən verilişlərin boyuna biçilib.

Lakin tariximizin, məişətimizin və mədəni təkamülün əsasında dayanan folklorun daha geniş təqdimatında kütləvi proqramlara çox ehtiyac duyulur. Bu mənada hazırlıq dövrünü yaşayan «Qala» folklor studiyası hadisələrə, folklor faktlarına sanballı yanaşmaq sahəsində daha geniş imkanlar açacaq.

Dünya folklorunun orijinaldan öyrənilməsi, lentə alınıb təqdim olunması ətrafında da ciddi hazırlıq işləri görülmüşdür. Türk xalqlarının folklorunun öyrənilməsi sahəsində qazanılan təcrübə Avropa mədəniyyətinə qapı açıb qarşılıqlı folklor əlaqələrində, fikir, düşüncə mübadiləsində ortaqlıq xətləri müəyyənləşdirmək işinə kömək edəcəkdir. Bu sahədə «Buta»nın təkcə gördüyü işi gələcəkdə «Karvan» proqramına yeni ömür verməklə genişləndirmək planımız var. Xüsusi ssenarilərlə hazırlanmış el bayramlarının, folklor festivallarının canlı yayımını təşkil etmək də redaksiyanın gələcək planları sırasında yer alıb. Bütün bunlar həm fiziki, həm də mənəvi mahiyyət ehtimalı ilə hər gün bizdən uzaqlaşan zəngin folklor yadırımızın ən nadir formada – səsli, təsvirli şəkildə qorunması ilə Azərbaycan televiziyasının gələcək nəsillərə əvəzsiz töhfəsi olacaq. Ümumiyyətlə, biz folklor verilişlərinə xalqımızın maddi-mənəvi irsinin təbliği və yaşadılması kimi baxır, belə hesab edirik ki, bu Azərbaycan televiziyasının xalqımız qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biridir.

Əlbəttə, verilişlərin hazırlanması bir, onu efirdə keyfiyyətlə yayımlamaq, səsin və təsvirin hər bir tamaşaçıya, dinləyiciyə maneəsiz çatdırılması başqa məsələdir. Əgər məsələnin birinci tərəfi ilə teleradio şirkətinin jurnalistləri, rejissor və operatorları məşğuldursa, onun ikinci tərəfi yayımla bağlı problem Respublika Rabitə Nazirliyinə aiddir. Bu nazirliyin Teleradio

İstehsalat Birliyi məhz bu məsələ ilə – televiziya və radio verilişlərinin yerlərdə maneəsiz yayımı ilə məşğuldur. Rabitə Nazirliyi bu məqsədlə yerlərdəki teleradio ötürücülərinin gücünü artırmaq, efirə mane olan əlavə dalğa axınının qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görür, köhnəlmiş avadanlığı daha müasir qurğularla əvəz edirlər. Amma bu tədbirlərə baxmayaraq, hələ də yerlərdə Azərbaycan televiziyasının verilişlərinin bəzən texniki cəhətdən keyfiyyətsiz qəbul edilməsi barədə iradlar eşidilir. Verilişlərimizin yerlərdə qəbulu ilə bağlı son illərdə ən acınacaqlı vəziyyət Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində yaranmışdı. Bu vəziyyətin yaranmasına səbəb isə 1995-ci ilin axırlarında Rusiyanın Azərbaycanı öz yayım peykindən çıxarması olmuşdu. Beləliklə, 370 minlik Naxçıvan əhalisi Azərbaycan televiziyasının verilişlərinə canlı baxmaq imkanından məhrum olmuşdu. Vəziyyətdən çıxış yolunu onda görmüşdülər ki, heç olmasa Azərbaycan televiziyasının «Xəbərlər» proqramı videolentə yazılsın və ertəsi gün Naxçıvan televiziyası ilə göstərsin. Beləliklə, əhali heç olmasa ən son yeniliklər barədə bu yolla xəbər tuturdu.

Lakin mövcud vəziyyət uzun müddət davam edə bilməzdi və biz muxtar respublikanı bu informasiya blokadasından xilas etmək üçün yollar arayıb axtarırdıq. Nəhayət, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin bu işə qarışması çətinlikləri aradan qaldırdı. Onun yardımı ilə 1996-cı ildə Azərbaycanın Türkiyə yayım peykinə qoşulması nəticəsində naxçıvanlıların informasiya blokadası ləğv edildi. Həm də Naxçıvan televiziyasının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, habelə televiziya verilişlərinin keyfiyyətini yüksəltmək üçün əlavə tədbirlər görüldü. Ölkə prezidenti uzun müddət istifadəsiz qalmış avadanlığı quraşdırmaq məqsədilə 400 milyon manat vəsait ayırdı və Pribaltika – Şaulyaydan gələn xüsusi briqada bu işi qısa müddətə və yüksək keyfiyyətlə görə bildi.

İndi Naxçıvan əhalisi Bakıdan dövlət televiziyasının verilişlərini seyr etməklə yanaşı muxtar respublikanın hazırladığı verilişlərə də baxa bilirlər. Bu verilişlərin həcmi

gündə 2 saatdır. Onlarda muxtar respublikanın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatı öz əksini tapır. Bu verilişlərdə Azərbaycan dövlətçiliyinə sədaqət, onun qanun və qərarlarının təbliği, respublika hökumətinin qarşıya qoyduğu bütün vəzifələrin ləyaqətlə həyata keçirilməsinin vacibliyi məsələləri işıqlandırılır. Hər gün ekrana çıxan «Xəbərlər» informasiya bülleteni və «Günün sözü» proqramları, həftənin sonunda nümayiş etdirilən «Həftənin icmalı» analitik verilişi, eləcə də «İqtisadiyyat XXI əsrə doğru» verilişi muxtar respublika televiziyasının ən baxımlı ekran məhsullarıdır. Həmin verilişlərin təhlili göstərir ki, Naxçıvan televiziyasının əməkdaşları daim arayıb axtarır, novatorluğu, operativliyi, hadisələrə real münasibət bəsləməyi, həyat həqiqətlərinə sadıq olmağı, ekran və efir mədəniyyətini yüksəltməyi özlərinin ən vacib vəzifələri bilirlər.

IV FƏSİL

TELEVİZIYA DİLİ

EKRAN VƏ DİL (NİTQ) PROBLEMI

Mavi ekranın öz dili, öz ifadə vasitələri vardır» – fikrini heç kim inkar edə bilməz. Lakin təəssüf ki, sözlə təsvirin uyğunluğuna, vəhdət və harmoniyasına əsaslanan bu dili bəzən uzun illər televiziya da çalışan jurnalistlərin heç də hamısı lazımınca dərk etmir. Məsələn, dəfələrlə ekranda belə faktla qarşılaşırıq ki, jurnalist əlində mikrofon məktəbin, yaxud hər hansı binanın fonunda dayanaraq fasadı çox tanış olan həmin məkanı – məktəbi, universiteti, filarmoniyanı, Şəhidlər xiyabanını təxminən bu cümlələrlə təqdim edir: «İndi biz məktəbin qarşısındayırıq», «Biz filan universitetin qarşısında dayanmışıq», «Çəkiliş qrupumuz burada – Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının qarşısındadır» və s. Halbuki kamera həmin məkanları bir kadrda göstərir və heç bir izahata ehtiyac olmadan jurnalistin sözlə təqdim etdiyi məkan haqqında dolğun informasiya verir. Deməli, jurnalistin, eləcə də sözün vəzifəsi bu görünən, vizual informasiyanı təkrar etmək deyil, həmin görüntünün mahiyyəti haqqında tamaşaçıya bilgi verməkdir. Əks təqdirdə jurnalistin: «Biz filan sayılı məktəbin dəhlizindəyik, bir azdan zəng vurulacaq, şagirdlər siniflərə axışacaq» deyimi tamaşaçıya heç bir şey vermir. Əksinə, televiziya dilinin spesifikliyi baxımından bu cümlə yersizdir. Çünki onsuz da həqiqətən kadrda zəng vurulur və məktəb dəhlizi kimsəsizləşir. Jurnalistin məharəti isə onda olmalıdır ki, o, baş vermiş hadisəni mənalandırsın, kadrın daxili mahiyyətini tamaşaçıya izah etsin. Yalnız belə o, televiziya (ekran) dilinin tələblərinə cavab vermiş olur.

Bu misallardan görüldüyü kimi, televiziya dili anlayışı

xüsusi bir mahiyyət kəsb edir. Yəni bir tərəfdən görüntü ilə bağlı olan kadr, plan, rakurs, panorama, iri plan kimi ifadə vasitələri, digər tərəfdən isə danışmaq və sözlə bağlı nitq birləşərək televiziyanın spesifik dil xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Bütövlükdə televiziya dili kütləvi informasiya vasitəsi kimi televiziyanın özünün tarixi inkişafı ilə sıx bağlıdır. Çünki «danışan güzgü» XX əsrin texniki və intellektual inkişafının nəticəsində meydana çıxmışdır. Nəzərə almalıyıq ki, yaşadığımız dövr intellektual sıçrayışlar, elmi-texniki inqilablar, sürət və heyretli kəşflər dövrüdür. Şübhəsiz ki, bu dövrün ən mühüm əlamətlərindən biri də budur ki, o, kommunikativ əlaqələr şəbəkəsini genişləndirməklə yanaşı onu bir sistem kimi, həm də sıxlaşdırmış, bəşəri ünsiyyəti daha çevik forma və vasitələrlə zənginləşdirmişdir. Dövrün texniki nailiyyətləri, xüsusilə peyk-rabitə ötürücüləri qarşılıqlı informasiya mübadiləsində məsafə və vaxt əngəlini heçə endirməklə bərabər, digər tərəfdən həmin informasiyanın kütləsini də xeyli böyütmüş və ağırlaşdırmışdır. Təbii ki, bu proseslə bağlı olaraq, informasiya axınının iki tərəfi kimi kommunikatorla resipiyent də (hər iki söz latınca olub, «ötürən» və «qəbul edən» mənalarını verir) funksional və məzmun baxımından təkammülə uğramışdır. Bu gün kommunikator öz obyektinə yalnız mətbuat səhifələrindən, radiodan deyil, həm də televiziya da müraciət edir. Onun əlində hər şeyə qadir olan elektron informasiya sistemi kimi güclü cəbbəxana var. Resipiyentin isə ənənəvi oxucu tipini (mətbuat), daha sonra dinləyici tipini (radio) bu gün dinləyici-tamaşaçı tipi üstələmişdir. Əslində bu bölgü şərtidir və hər üç tip paralel şəkildə mövcuddur. Burada söhbət üçüncü tipin bu gün tədricən dominant tipə – aparıcı tipə çevrilməsindən gedir. Televiziyanın audiovizual xarakteri, yəni eyni vaxtda həm eşitmədinləmə, həm də görmə-seyretmə mənbəyi olması mətbuata və radioya nəisib olmayan bu üstünlüyü yarım əsrdən çoxdur ki, onu bəşəriyyət üçün mötəbər və ən cəlbedici kommunikatora çevirmişdir. Televiziya da kommunikator eyni zamanda milyonlarca resipiyentə üz tutmaq, söz demək imkanı qazanır... Beləliklə, televiziya ünsiyyət formalarını axtarır və ən əsası

ünsiyyətə cəlb edilənlərin sayını çoxaldır. Televiziyanı mətbuatdan, kinematografiyadan, radiodan fərqləndirən belə bir populyarlığın, «cəsarət» və «ərköyünlüyün» ciddi səbəbləri var. Belə ki, ekranda «...hadisələri baş verdiyi vaxtda, yaxud az sonra görməyimiz bizi də iştirakçıya çevirir». Kiçik ekranın bu xüsusiyyəti «iştirak effekti» adlanır.

Televiziya xas olan bu ümumi – universal cəhətlər bizi sövq edir ki, bilavasitə əhəmiyyətli olan iki məqam üzərində ayrıca dayanaq: bunlardan birincisi, teleauditorianın digər informasiya vasitələri ilə müqayisədə hədsiz genişliyidir. Kiçik ekran öz təsir və nüfuz dairəsi ilə kütləviliyi son həddə qədər əhatə edir və ehtiva etməyə qadirdir. Bir az aşağıda görəcəyimiz kimi, telekommunikasiyaya xas olan bu üstünlüyün dil və nitq anlayışları ilə bilavasitə əlaqəsi vardır.

İkinci məqam isə teleinformasiyanın digər informasiya vasitələrindən fərqli olaraq iki kanalla – həm görmə, həm də eşitmə duyğuları ilə ötürülməsidir. Dil və nitqlə bilavasitə bağlı olan bu cəhət, ümumilikdə televiziya verilişlərində linqvistik amilin öyrənilməsinə və tədqiqinə bir mövzuya çevirir. Nəzərə alsaq ki, hətta televiziya verilişlərində dinamik təsvirlə müşayiət olunan «görümün» özü belə, nəticə etibarilə, dil materialına çevrilərək, əsasən daxili nitq axarında mənimsənilir, yaddaşa köçürülür, hiss və təfəkkür materialı kimi «həzm olunur», o zaman məsələnin prinsipial aktuallığı bir daha təsdiqlənmiş olur. Teleinformasiyanın verilməsində eşitmə duyğusuna əsaslanma və istinad etməni isə artıq sırf dil-nitq mövzusu hesab etmək olar. Nəticə etibarilə televiziya xas olan audiovizuallıq təsvir və söz sinxronizmindən başqa bir şey deyildir. Burada, sadəcə olaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, bu dil canlı şifahi dildir və yenə də məhz dil baxımından onu digər informasiya vasitələrindən fərqləndirən, habelə əlavə edək ki, yuxarıda xatırladığımız auditoriya genişliyini təmin edən məhz bu amildir.

Televiziya verilişinin dili canlı dildir, tamaşaçı-dinləyici üçün bilavasitə fəaliyyətdə olan mövcud dildir. Kommunikator istər reportyor olsun, istər aparıcı olsun, istər diktör olsun fərqi

yoxdur, hər cür vəziyyətdə öz nitqini şifahi formada ifadə edir. Onun gücü və məzmunu da elə bundadır: həmin nitqin necə qurulmasında, hansı formada təzahür etməsində, hansı məzmunla yüklənməsindədir.

Müşahidələr göstərir ki, məşhur Amerika sosioloqu Makluenin təbircə desək, televiziya adlanan «elektron cadugəri» özünün elmi-texniki parametrlərinə görə nə qədər şaxələnirsə, nə qədər zənginləşirsə zənginləşsin, müxtəlif elektron-kompüter sistemlərilə nə qədər silahlanırsa silahlansın, yenə onun aqibəti haqda son qərarı əsas ünsiyyət vasitəsi olan dil verir. Bu mənada televiziya verilişlərində sözlə müşayiət olunmayan – mətnsiz təsvir mümkündür, lakin təsvirsiz söz mümkün deyildir, – deyənlər az haqlıdırlar. Çünki teletamaşaçı bir qayda olaraq sözsüz təsviri də yenə elə söz vasitəsilə, onu məhz «sözə (oxu: daxili nitqə) çevirərək» qavrayır və ruhuna hopdurur.

Bu mənada müasir bəşər mədəniyyətinin, mövcud sivilisasiyanın ən mühüm göstəricisi kimi televiziyanın ictimai şüurun formalaşmasında, sosial psixologiyanın təşkil və tənzimində yüksək funksional əhəmiyyətindən danışarkən, onun mənəvi-estetik tərbiyədə, maarifçilik işində müstəsna təbliğati-təşviqati rolunu xatırlarkən dil-nitq amilindən sərf-nəzər etməyin, bu vacib problemi diqqətdən kənar qoymağın yolverilməzliyi bir daha təsdiqlənmiş olur. Dilin yalnız ictimai ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli-mənəvi sərvət olduğu, özündə tarixi yaddaşımızı və mədəniyyətimizi hiyf və əks etdiyi çoxdan sübut və etiraf edilsə də, mədəniyyətimizin mühüm bir sahəsi kimi televiziya dilinin istər ortoloji (mədəniyyət müstəvisində), istər ədəbi dilin üslubları, istər nitq problemləri, istər qrammatik-orfoepik normalar, istərsə də sosial psixologiya baxımından öyrənilməsinin və tədqiqinin indiki vəziyyəti ilə barışmaq əsla mümkün deyil. Əslində, televiziya dilini araşdıran, ona ümumi psixoloji təsnifat verən fundamental nəzəri material müasir dilçiliyimizdə yox dərəcəsidir. Doğrudur, Akademiyanın «Nitq mədəniyyəti» şöbəsinin təşəbbüsü ilə şifahi ədəbi dilimizə, onun daha çox işləndiyi

ayrı-ayrı sahələrə aid məqalələr yazılsa, tədqiqatlar aparılsa da televiziya verilişlərinin dili indiyə qədər tədqiq edilməmişdir. İ.Məmmədovun «Ekran-efir və dilimiz» kitabı bu istiqamətdə müəyyən bir işin başlanğıcından xəbər verirdisə, həmin təşəbbüs elə təşəbbüs olaraq qaldı. Belə olan surətdə televiziya dilinin sahələr və janrlar prizmasından, məsələn, ictimai-siyasi Verilişlər, informasiya proqramları, ədəbi-bədii verilişlər və ya elmi-təhsil verilişləri baxımından hər hansı bir nəzəri materialın mövcudluğundan, təbii ki, heç söhbət gedə bilməz. Zənnimizcə, belə bir boşluğun yaranması iki səbəbdən irəli gəlir: birincisi, televiziya informasiya vasitələri içərisində ən cavanıdır və o, milli ictimai şüur sferasına qırx ildən artıqdır ki, daxil olmuşdur. Bu mənada tədqiqat baxımından müşahidələrin hələ də davam etdiyi fikri ilə təsəlli tapmaq olardı. Lakin bizcə, bu, ən zəif səbəbdir. Əsas səbəb televiziya dilinin bilavasitə ədəbi dilin şifahi növündə gerçəkləşməsidir. Bu isə xüsusi səy, xüsusi zəhmət və xüsusi müşahidə orijinallığı tələb edir. Yazılı dil materialı (tutaq ki, mətbuat – qəzet, jurnal materialı və ya radioçıxış üçün hazırlanmış ssenari) həmişə tədqiqatçının əli altındadır. İstədiyi vaxt ona müraciət edə bilər. Televiziya dilini isə canlı olaraq dinləmək və ya maqnit lentlərinə köçürərək sonradan dinləyib təhlil etmək tələb olunur. Lakin hər cür tədqiqat əziyyətinə, müşahidə çətinliklərinə rəğmən ədəbi dilin şifahi növünün mühüm, aparıcı, geniş auditoriyası olan bir sahə kimi televiziya dili bizimlə hər gün canlı ünsiyyətdədir. Biz onu eşidir, dinləyir və istəsək də, istəməsək də bu dilin nüfuzu ilə hesablaşmalı oluruq. Məhz elə bu baxımdan da müasir dilçiliyimizin bu sahəyə professional filoloji müdaxiləsi danılmaz bir zərurətə çevrilir.

Ümumiyyətlə, kütləvi informasiya vasitələrinin dili bir mövzu və tədqiqat obyektini kimi dilçiliyimizdə, o cümlədən ədəbiyyatşünaslığımızda yeni hadisə deyil. Sadəcə olaraq, burada söhbət həmin mövzunun və tədqiqat obyektinin məhdudluğundan və darlığından gedir, diqqət və marağın, adətən və əksərən mətbuat dili üzərində cəmləşməsinə işarə olunur. «Əkinçi» qəzetindən və «Molla Nəsrəddin» jurnalından

başlayaraq ta bu günə qədər mətbuatımız dil baxımından müxtəlif aspektlərdən az öyrənilməmişdir. Halbuki kütləvi informasiya vasitələri özünün müasir anlamında daha geniş mənə daşdığı kimi, bu vasitələrin dili də özünün ifadə və təzahür növünə parçalanmışdır. Kütləvi informasiya vasitələrində məhz «işlətmə sahəsinə», əhatə auditoriyasına, təsir dairəsinin kütləviliyinə görə ədəbi dilin şifahi növü ön mövqelərə çıxmışdır. Elə ona görə də təbii bir sual meydana çıxır: ədəbi dilin şifahi növünə istinad edən kütləvi informasiya vasitələrinin, xüsusilə televiziya dilinin tədqiqə cəlb olunmasının, bu istiqamətdə müxtəlif filoloji araşdırmalara başlamağın vaxtı çatmamışdır? Ədəbi dilimiz qarşısındakı mənəvi məsuliyyətimizi, onun bu gününə və gələcəyinə cavabdehliyimizi, xüsusilə bu dilin müstəqilliyimizin əsas təyini və atributu olduğunu nəzərə alsaq, təbii ki, həmin suala ancaq müsbət cavab vermək lazım gələcəkdir.

Səciyyəvidir ki, 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Əsas Qanunda – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ana dilinə xüsusi diqqət yetirilmiş, onun dövlətin həyatında müstəsna mövqeyi ayrıca bir maddə ilə vurğulanmışdır. Həmin Konstitusiyanın dövlət dili ilə bağlı 21-ci maddəsində oxuyuruq: «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir».

Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edən, onun yazılı və şifahi qaydalarının daha da canlandırılmasında mühüm rol oynayan şifahi nitq tribunalarından biri də televiziya yadır. Televiziya isə bu vəzifənin öhdəsindən ilk növbədə ədəbi dil normalarını təbliğ etməklə gəlir.

Göründüyü kimi, dil bilavasitə dövlət mənafeyi ilə sıx əlaqədə götürülür. Televiziyanın bu sahədə hər hansı uğurlu işi, mütərəqqi təşəbbüsü dövlətimizin müstəqillik yolunda inamlı addımlarına jurnalistikamızın zəruri xidməti və borcu kimi dəyərləndirilir.

Müasir mərhələdə televiziya dilinin öyrənilməsini zəruri edən mühüm səbəblərdən biri də məhz budur: cəmiyyətə

sosial-mənəvi baxımdan təsir göstərməkdə dil faktorunun, ictimai şüurun formalaşmasında, xalqın estetik və intellektual imkanlarının genişlənməsində, milli-bəşəri dəyərlərin kütləvi şəkildə mənimsənilməsində dil aspektinin inkaredilməz üstünlükləridir.

Məlumdur ki, keçmiş sovetlər birliyi özünün dövlət və rejim siyasətinə uyğun olaraq, dilə də ideoloji silah kimi baxmış, uzun onilliklər ərzində onu «təbliğət, təşviqat və təşkilat» məşinının inhisarında saxlamağa çalışmışdır. Dilin demokratizminə, xəlqiliyinə, təbii inkişaf meyilinə və stixiyasına belə şüurlu təzyiq, həmin birliyə daxil olan qeyri-rus millətlərin dilinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə istər-istəməz öz təsirini göstərmişdir. Dilimizin öz daxili, təbii müqavimətinə baxmayaraq, bir tərəfdən onun fonetik-qrafik sistemində yerli-yersiz təftişlər aparmağa, digər tərəfdən lüğət tərkibində yersiz sözlərin işlənilməsinə, başqa bir yəndən isə qrammatik quruluşuna bəsbütün yabançı olan morfem və sintaqmların (söz birləşmələri və cümlə tərkibləri) daxil olmasına şərait yaradırdı. Ədəbi dilimizin istər şifahi, istərsə də yazılı qolunda zaman-zaman müşahidə olunan belə qüsurlu təmayül isə nəticə etibarilə, onun emosional-ekspressiv təsir gücünün zəifləməsi, məntiqi və üslubi bütövlüyünün və tamlığının zədələnməsi üçün də zəmin yaratmış olurdu. Hakim millətə xidmət edən şovinst əhval-ruhiyyəli sovet ideologiyasının milli dilimizi (əslində, milli ruhumuzu) ölgünləşdirməyi, taqətdən salmağı hədəf götürən bu məkrli siyasəti təəssüf ki, bizim televiziya da yan keçməmiş, onun dil palitrasına təsir etmişdir. Bu mənada tam əsasla demək olar ki, elə indinin özündə də televiziya dilində tez-tez rastlaşdığımız təhkiyə solğunluğu, tamaşaçı-dinləyiciyə müraciətlərdəki quru, hərərətsiz rəsmiyyətçilik, söz-fikir dissonansları, üslub yeknəsəkliyi, nitqdə emosiya qıtlığı, basmaqəlib cümlələrə meyil sadəcə və yalnız qeyri peşəkarlığın ifadəsi deyil, dövlət və rejim səviyyəsindən müxtəlif siyasi və ideoloji fəndlər və təxribatlar yolu ilə dilimizin demokratizmini və xəlqiliyini öldürmək səyinin təzahürüdür.

Azərbaycan televiziyaşının 40 illik yubiley tədbirləri za-

manı ölkə prezidentinin bu və ya digər məsələlərlə bağlı mövqeyini açıqlayan «Azərbaycan» qəzeti belə yazır: «Azərbaycan dilinin inkişafı, hər bir azərbaycanlının, vətəndaşın Azərbaycan dilini yaxşı bilməsi və öz fikirlərini səlis ifadə etməsi çox böyük məsələdir. Təəssüf ki, uzun müddət buna fikir verilməmişdir».¹

Azərbaycan prezidentinin fikrincə, televiziya verilişlərinin aparıcıları, diktorları çox səlis danışmalıdırlar: «Dilimiz gözəldir, amma bu dildə danışanda sözləri, ifadələri elə tələffüz etməliyik ki, danışığımız cazibədar olsun. Ədəbi dili təbliğ etmək, hamıya öyrətmək, televiziyanın vəzifələrindən biridir».

Təəssüflə qeyd edək ki, ədəbi dili təbliğ etmək – milli mənəviyyatımızın bu mühüm, vacib sahəsi hələ də dilçiliyimizin elmi nəzarətindən kənarda qalır. Biz mövzunun tələbinə uyğun olaraq, tədqiqat boyunca məsələnin bu aktual cəhətinə tez-tez qayıdacaq, konkret nümunə və faktlar təmsalında ona müəyyən aydınlıq gətirməyə çalışacağıq. Burada sadəcə olaraq, məqsəd millət və dövlət mənafeyi baxımından diqqəti televiziya verilişləri dilinin müstəsna roluna, onun yerinə və mövqeyinə yönəltmək idi. Bizcə elə bunun özü də televiziya verilişləri dilinin müasir dilçiliyimiz üçün necə bir əhəmiyyətli və işlənilməmiş tədqiqat sahəsi olduğunu yaxşı əks etdirir. Yuxarıda Elektron İnformasiya Verilişləri Sistemində televiziyanın audiovizuallığının, öz auditoriyasına görmə-eşitmə-dinləmə aktını eyni məqamda və eyni vaxtda icra etməyə imkan və şərait yaratdığını onun başlıca əlaməti kimi göstərmişdir. Bunu da qeyd etmişdik ki, məhz bu əlamət televiziya dilinə də spesifik bir orijinallıq gətirir və şifahi ədəbi dilimiz fonunda ona xüsusi bir status bəxş edir. Lakin bununla belə unutmayaq ki, teleyayım öz məqsəd və məramına, informasiya məzmununa və müraciət etdiyi sosial ünvanlara görə rəngarəng və çoxyönlü olduğu kimi televiziya dili də yekcins dil deyildir. Televiziya proqramlı informasiya mənbəyidir və o, müxtəlif məzmunlu, müxtəlif çeşidli, müxtəlif auditorialı verilişlər toplusundan hasil olunur. Təbii ki, bu

¹ Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 15 fevral 1996-cı il.

prosesdə həmin verilişlər öz ruhuna, janrına, kompozisiyasına, dramaturgiyasına və süjetinə görə tələffüzdən tutmuş üsluba qədər mərhələləri əhatə və ehtiva edən özünəməxsus dil kütləsi tələb edir. Başqa sözlə desək, yəni televiziya, məsələn, uşaq verilişlərinin dili ilə ictimai-siyasi proqramların dili və ya bədii-əyləncəli şoularla elm-təhsil və maarif proqramlarının dili arasında prinsipial və əsaslı fərqlərin olacağı və mümkünlüyü şəksizdir. Televiziya dilinin daxili təsnifatını onu ayrı-ayrı verilişlər və proqramlar müstəvisində, frontal qaydada təhlilə gətirməyin zəruriliyi də elə buradan irəli gəlir. Çünki bunsuz bütövlükdə sistemin mənzərəsini bərpa etmək, tipoloji ümumiləşdirmələr aparmaq mümkün deyil.

Müasir televiziya nəzəriyyəçiləri müəyyən istisnalarla çoxsaylı, çoxçeşidli televiziya verilişlərini əsasən üç proqram ətrafında qruplaşdırırlar: 1. İctimai-siyasi proqramlar (cari-operativ xəbərlər bloku da daxil olmaqla); 2. Bədii-əyləncəli tamaşa və şoular; 3. Maarifçilik.

Müşahidələr göstərir ki, bu proqramlar hər üç istiqamətdə vahid şifahi ədəbi dilimizə istinad etsə də onun materialından hər biri öz janr xüsusiyyətinə və auditoriya gerçəkliyinə görə bəhrələnir, daha doğrusu, bəhrələnməlidir. Çünki həmin material, başqa sözlə desək şifahi ədəbi dil sisteminin hərəkətə gətirilən müəyyən bir kütləsi həmişə bir qayda olaraq zərif və melodik, fonetik sistemə, zəngin lüğət tərkibinə, çevik qrammatik quruluşa, üslubi rəngarəngliyə arxalanır və istinad edir. Məsələn peşəkarlığın səviyyəsində və istedadın dərəcə-sindədir. Müasir telejurnalistikada nədən danışmaq sualı peşəkar üçün doğrudan da bir problemdir, necə danışmaq sualı ikiqat problemdir. Həm də yalnız ona görə yox ki, nədən danışmağın taleyi çox zaman və adətən danışmaqdan asılı olur. Həm də ona görə ki, məhz bu sonuncu məqam bir qayda olaraq jurnalist intellektinin, jurnalist vətəndaşlığının və jurnalist mədəniyyətinin sınaq meydanına çevrilir.

Maarifçilik televiziya xüsusi bir fəaliyyət və xidmət yönünü təşkil edir və televiziyanın rəngarəng verilişlər şəbəkəsinə özündə elm, təhsil, təlim və tərbiyə sahələrini

əhatə edən müstəqil bir proqram bloku kimi daxil olur. Əgər televiziyanın bu istiqamətdə verilişlərini və proqramlarını məzmun və mündəricə baxımından təsnif etsək, auditoriya ilə kommunikativ əlaqənin mənəvi tutumu baxımından çeşidləsək, o zaman maraqlı bir mənzərə alınır; məlum olur ki, əgər ictimai-siyasi proqramlar televiziyanın həyatla əlaqələrinin operativliyini, sosial-siyasi proseslərə müdaxilə və qiymət verməkdə analitik fəhmni nümayiş etdirirsə, bədii-əyləncəli verilişlər və şoular onun estetik zövqünü və simasını göstərsə, intellektual, öyrədici, «katarasis» – tərbiyəverici və islahedici imkanlarına cavabdehlik məhz maarifçilik proqramlarının üzərinə düşür. Maarifçilik proqramlarını isə şərti olaraq iki qismə bölmək mümkündür: öyrədici proqramlar və təhsil proqramları. Öyrədici proqramlar əsasən biliyi populyarlaşdırmaqla məşğuldur. Tədris proqramları isə biliyi öyrətmək məqsədi güdür. Belə bir bölgü təbii ki, şərti xarakter daşısa da o, auditoriyaya üz tutan kommunikatorun (jurnalistin, mütəxəssisin, müəllim-pedaqoqun və s.) daşdığı funksiyayı dəqiq müəyyənləşdirir. Bu auditoriya əsasən maraq dairəsi geniş və rəngarəng olan ziyalı təbəqəsindən və öyrənməyə, biliyə can atan yeniyetmə məktəblilər və tələbə gənclər kütləsindən ibarətdir. Məsələn, son illər Azərbaycan televiziyasının bəzi verilişləri efirə aşağıdakı başlıqlar altında çıxır: «İşıq», «Elm: islahatlar, problemlər...», «Elm xadimlərimiz», «Dünya, səndən kimlər keçdi...», «Təhsil», «Müəllim nüfuzu», «Ana dili», «Fransız dili», «İngilis dili», «Alman dili», «Təhsil: düşüncələr, problemlər...», «Örnək», «Şəfa», «Tibb məsləhətxanası», «Səadət», «İnsan və təbiət», «Haqqın dərgahı», «Azərbaycan tarixi», «Gör-götür dünyası», «Bağçılıq» və s.

Bu başlıqlar altında tamaşaçılara çatdırılan yüzlərlə maraqlı veriliş vasitəsilə geniş dinləyici və tamaşaçı auditoriyası ayrı-ayrı elm sahələrinə aid terminlərlə tanış olur. Ədəbi dilin orfoepiya normaları geniş şəkildə yayılır, öyrədilir, möhkəmləndirilir. «Sağlamlıq» televiziya jurnalında tamaşaçılar onlarla tibb termini və bunların necə tələffüz edilməsilə tanış olurlar:

poliklinika, diaqnostika, profilaktika, infeksiya, gigiyena, klinika, cərrahiyyə, stomatoloji, fizioterapevtik (üsullar), kardioloji, klinik laboratoriya, bağırsağ infeksiyası, mədə-bağırsağ traktı, təbii qidalanma, süni qidalanma, qulunc xəstəliyi, sinir sistemi, klimakterik dövr, patoloji, mikroinfarkt, diaqnoz, reqidron (dərmansız, iynəsiz reqidronu maye halında içməklə müalicə olunur), bakterial, antibiotik, fermentasiya, bağırsağ florası, preparat və s. Həm də maarifə, təhsilə, pedaqogikaya aid terminlərlə geniş tamaşaçı kütləsi tanış olur: *lisey, gimnaziya, kollec, fənn kabinetləri, universitet, kafedra, dekanlıq, özəl təhsil, ödənişli təhsil, yoxlama vərəqəsi, bakalavr, aspirantura, doktorantura* və s. Televiziyanın da özünəməxsus bir sıra terminləri ədəbi dilimizə gətirilir: *ekran, kadr, titr, telemətn, subtitr, sinxron çıxış, kamera, efir, aparıcı, təsvir kadrları, ikili təsvir* və s.

Respublika Elmlər Akademiyasına həsr olunmuş silsilə verilişlərdə tamaşaçılar respublika elm aləminin mənzərəsi ilə bərabər müxtəlif elm sahələrinə aid yüzlərcə terminlərlə də tanış olurlar: *elm, fundamental elm, Məmmədəliyev məktəbi, beynəlxalq akademiya, neft akademiyası, energetika, suyun texnolo-giyası, katalitik krekinq, neft emalı, katalitik üsul, kauçuk, kobalt, nikel, katalizlər, metalkompleks, avtokombinat, sənaye xəritəsi, dəzgahqayırma, polimerlər, kompüter, şəbəkə, enerji məbləği, reaktiv güc, blok, mühərrik, generator, kilovat, enerji mexaniki, dispetçer, transformator, super kompüter, elektrik yük* və s.

Göründüyü kimi, bu cür verilişlərin xüsusi elmi, pedaqoji, təlim-təربiyəvi əhəmiyyətilə yanaşı dilçilik, nitq mədəniyyəti baxımından da elmi dəyəri çoxdur.

Bunu da qeyd etməliyik ki, televiziya vəzifəsinə, məqsədinə, mövzusuna görə başqa kütləvi informasiya vasitələrindən daha universaldır. Bu universallıq onun dilində və üslubunda da özünü aydın göstərir. Onun problematika, janr və tematika baxımından elmi-terminoloji, sosial-texniki, pedaqoji-didaktik, öyrədici-şərhədicə aspektlərlə uzlaşmasını, bu aspektləri yerinə və məqamına görə toplu halında, istərsə də ayrı-ayrılıqda əhatə

və ifadə etmək iqtidarında olmasını zəruri şərt kimi irəli sürür. Müasir mərhələdə sivilizasiyanın ən mühüm faktorlarından olan biliklərin toplanması, ötürülməsi, yayılması və kütləviləşdirilməsi işinin ağırlıq mərkəzi artıq televiziya köçürülür. Klassik və ənənəvi «Kitab bilik mənbəyidir» formulunun doğruluğuna şəkk gətirmədən əlavə edək ki, məhz «bilik mənbəyi» olmaq baxımından televiziyanın öncül mövqeyinə rəqib və şərik ola biləcək ikinci bir informasiya şəbəkəsi tapmaq qeyri-mümkündür. Bu mülahizə zənnimizcə iki cəhətdən əlamətdar hesab olunmalıdır; əvvəla, burada verilişlərin səmərəsini nəzərəcarpan dərəcədə artırmaqla görümlə söz-deyim iki bərabər hüquqlu faktor kimi qeydə alınır. Bir çox televiziya nəzəriyyəçiləri kimi verilişin tamaşaçıya hesablanan optik-təsvir-görüm yönü şişirdilərək dinləyiciyə istiqamətlənən akustik-nitq-deyim yönündən sərf-nəzər edilmir. Digər tərəfdən, yuxarıdakı mülahizə şifahi dilin, canlı danışığın ünsiyyətdə üstünlüyünün dolayı etirafı kimi də az maraq doğurmur. Bəli, çıxışçı təhkiyəsinin «yapışqılı, cazibədar», təsirli və sirayətədicə olması üçün yazılı dilə nisbətdə şifahi dilin imkanları daha geniş, daha zəngindir.

Aydın məsələdir ki, vahid şifahi ədəbi dil bazasında telejurnalistin və ya danışan mütəxəssisin dili yalnız mövzu və problem baxımından deyil, habelə ünvanlandığı kontingentin yaşı, bilik səviyyəsi, maraq dairəsi, intellektual hazırlığı baxımından da söz seçiminə, üslub seçiminə sintaktik fiqur, cümlə quruluşu seçiminə məruz qalır və qalmalıdır. Televiziya verilişlərinin dilində ən böyük qüsurlardan biri də elə məhz bu seçim prosesində diqqətsizlik və bəzən də məsuliyyətsizlik nəticəsində üzə çıxır. Bir də görürsən ki, ekrandakı jurnalistin, mütəxəssisin timsalında yeniyetmə şagird quru akademizmin, hərərətsiz ritorikanın; valideyn ağır, usandırıcı sillogizmlərin; müəllim dolaşq, pinti və əsəbləşdirici təhkiyə – monoloqun hədəfinə çevrilir. Eləcə də əzbərçilik, yazı normativlərini qeyd-şərtsiz, kor-koranə təqlid təhkiyənin «kitab dili» deyilən saxta bir dil konstruksiyası üzərində qurulması tamaşaçı-dinləyici auditoriyasının seyrəlməsinə, verilişlərə kütləvi marağın

zəifləməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, aşağıdakı cümlələrdə olduğu kimi:

*«Yeniləşmənin **dirilik küləyi** təkcə təlimdəki ağırlı nöqtələri üzə çıxarmaqla məhdudlaşmamış, həm də elmi-pedaqoji axtların son dərəcə zəruriliyini müəyyənləşdirmişdir».*

Yaxud: *«Xoş gördük, hörmətli tamaşaçılar! Verilişlərimizin ünvanına maraqlı suallarla dolu çoxlu tamaşaçı məktubları daxil olmuşdur. Sualların çoxuna cavab verməyə çalışırıq. Amma məktublarda bəzən elə suallar yazılır ki, şübhəsiz belə suallara cavab vermək çətinidir».*

Bu cümlələrdəki ritorika və sözçülük aydın şəkildə özünü göstərir. Halbuki şifahi ədəbi dilimiz özünün ən parlaq və səciyyəvi ifadəsini ilk növbədə televiziya verilişlərində tapmalıdır. Çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, televiziya verilişlərinin yaradıcı qrupu və iştirakçıları hər şeydən əvvəl intellektual qüvvələrdir – jurnalistlər, müəllimlər, alimlər və ayrı-ayrı sahələr üzrə mütəxəssislərdir. Bütün bunlar televiziya verilişlərinin dilinə elmi maraq, diqqət və nəzarətin zəruriliyini göstərməklə bərabər bu sahədə çalışanlara konkret əməli-praktik köməyin də vacib olduğunu sübut edir.

Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, televiziya verilişlərinin əksər proqramlarında ayrı-ayrı qüsurlar səciyyəvi xarakter daşıyır: danışıq dili elementlərinin intensiv olaraq fəallaşması, şifahi ədəbi dili sıxışdırmaq və onun imtiyazlarına yiyələnmək cəhdi və s.

DANIŞIQ DİLİ VƏ ŞİFAHİ ƏDƏBİ DİL

Danışıq dilinin şifahi ədəbi dilin statusuna ardıcıl müdaxiləsi və praktikada çox zaman onun adından çıxış etməsi səbəbsiz deyil. Bu, hər şeydən əvvəl onun bir anlayış kimi dilçilikdə öz tərifi tam tapmaması və terminoloji hüdudlarının qətiləşdirilməməsindən irəli gəlir.

Danışıq dilinə açıq meyilin bir səbəbi də görünür ənənəvi bir rəydən – onun təbii koloriti, ilkin stixiyanı qoruyub saxladığı, zəngin xəlqi ruhla aşılandığı təsəvvüründən doğur. Lakin unutmamaq olmur ki, kolorit təbiiliyini, stixiya ilkinliyi fikir axınının, nitq prosesinin emosional və ekspressiv tərəflərini qabartsa da, xəlqi ruh predmetin və obrazın tipikləşdirilməsinə geniş imkanlar açsa da, bütün bunlar bir küll halında həmin fikir axınının, nitq prosesinin məzmun planını bütün məntiqi xətləri ilə əhatə etməyə qadir deyildir. Çünki bu dilin sistemi işləklik baxımından xeyli məhduddur və ünsiyyət sahələrini tam və bütünlüklə qavramağa və əhatə etməyə gücü yetərsizdir. Burada artıq şifahi ədəbi dil arsenalına istinad etmədən keçinmək qeyri-mümkündür.

Adətən, gündəlik həyatda, ailə-məişət mühitində daha çox istifadə olunan danışıq dilinin ən mühüm dəyərlərindən biri də elə onun bu xassəsində – ümumxalq dili ilə ədəbi dil, o cümlədən şifahi ədəbi dil arasında təmas nöqtəsi və qovuşdurucu körpü olmasındandır. Ümumxalq dilinin bir donor kimi öz faktoloji və enerji ehtiyatlarını milli ədəbi dilə ötürməsində danışıq dilinin müstəsna rolu dilçilikdə çoxdan etiraf olunmuş həqiqətlərdəndir. Lakin bununla belə televiziya verilişlərinin dilində danışıq dilinin fəallaşması yolverilməz hal kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki verilişlərin dilinin məhz ədəbi dildən kənar olan dialektizmlərlə korlanması, tele-təhkiyənin lorulaşdırılaraq bəsitləşdirilməsi, müxtəlif arqo və jarqonlarla çirkləndirilməsi bu fəallıq zəminində baş verir. Apardığımız müşahidələr göstərir ki, belə bir xoşagəlməz hal, hər şeydən əvvəl, ədəbi dil normalarını yaxşı bilməməkdən və

ümumiyyətlə, ədəbi dil haqqında təsəvvürlərin yaygınlığından irəli gəlir. Halbuki danışq dilinin ədəbi dilimizin zənginləşməsində danılmaz müsbət rolu təsdiq və sübut olunmaqla bərabər, onun ədəbi dil statusu səviyyəsindən ictimai ünsiyyət vasitəsinə çevrilməyinin yolverilməzliyi də müasir dilçiliyimizdə kifayət qədər əsaslandırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, danışq dili vahid, bütöv bir sistem olmayıb müxtəlif danışq sistemlərinə istinad edən bir dildir ki, bu sistemlərdən də ayrı-ayrı sosial sferalarda ancaq məhdud insan qrupları istifadə edirlər. Bu da təbii ki, danışq dilinin ədəbi dillə müqayisədə məhdud imkanlara malik olduğunu, onun fəaliyyət dairəsinin qapalı və darlığını göstərir.

Telejurnalistikada danışq dili sistemlərinin formalaşması (bu fəallıq təəssüf ki, hələ də davam edir) başqa bir təhlükə də doğurur: ekran əyalətçilik ab-havası ilə yüklənmiş olur; ayrı-ayrı aparıcıların, jurnalistlərin, teleiştirakçıların, veriliş müəlliflərinin timsalında ekran az qala müxtəlif danışq dili sistemlərinin yarış meydanına çevrilmiş olur; regional şivə-tələffüz xüsusiyyətləri, bir yerdə işlənilib digər yerdə işlənməyən leksik və frazeoloji vahidlər, elliptik cümlə strukturları ədəbi dili bu və ya digər şəkildə deformasiya etmiş olur. Məsələn, televiziya verilişlərində bu cür qüsurlu meyil arasıra müşahidə olunmaqdadır. Bir başqa yerdə dediyimiz kimi, əgər nəzərə alsaq ki, ekran dili yalnız kommunikativ-informativ funksiya daşımır, həm də geniş xalq kütlələrinin ədəbi dilimizi praktik şəkildə mənimsəməsi işinə xidmət edir, o zaman problemin aktuallığı bir daha təsdiqlənmiş olur. Bu mülahizə, hər şeydən əvvəl, televiziya verilişlərinin dilinə aid edilməlidir. Çünki televiziya verilişlərində respublikamızın elmi-pedaqoji qüvvələri, başqa sözlə desək, ziyalı ordusu iştirak edir. Bu verilişlərin əsas vəzifələrindən biri də öyrətmə, maarifləndirmə və savadlandırma işini təşkil etməkdir. Bu mənada ədəbi dilimizə və onun normalarına sədaqət duyğusu, bu normaların zədələnməsinə və pozulmasına güzəştisizlik ilk öncə televiziyanın bu cür verilişlərində qorunub saxlanmalıdır.

Müşahidələr göstərir ki, televiziya verilişlərinin dilində danışq dilinə ifrat meyilin qüsurlu təzahürləri əsasən iki

mənəbdən qidalanır; birincisi, bilərəkdən və ya bilməyərəkdən söz seçiminə göstərilən etinadsızlıqdan, ikincisi, tələffüzdə nəzarətsizliyə və sərbəstliyə yol verilməsindən. Birinci halda teleaparıcı və ya veriliş müəllifi şüurlu, ya şüursuz şəkildə ədəbi dildə mövcud olan sözdən və ya onun digər mənə variantlarından – sinonimlərinə sərəf-nəzər edərək dialektizmə uyur, fikrin ifadəsində yalnız özünün doğulduğu, boya-başa çatdığı ərazidə işlənən və başa düşülən sözlərdən yararlanmaq yolunu tutur. Beləliklə, məsələn, *zıqqı* (vasvası), *sozalamaq* (xəstələnmək), *əppək*, *danqa*, *hancarı*, *incəvara*, *qılça*, *cumbul*, *zırpı* və s. bu kimi sözlər heç bir lüzum olmadan televiziya dilinə gətirilir. Nəticədə ümumxalq dili əsasında ədəbi dilin formalaşmasının başlıca meyarı olan seçmə və əvəzetmə prinsipi istər-istəməz pozulmuş olur. Mövcud vəziyyətdə isə ən pisi həmin sözlər bir çoxları tərəfindən sadəcə olaraq başa düşülmür, deməli, təbii ki, verilən informasiyanın qavranılması da xeyli çətinləşmiş olur. Burada xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, hər hansı sözün və ya ifadənin televiziya dilinə gətirilməsi və ona işləklik xüsusiyyəti verilməsi heç də kimlərinsə (o cümlədən, telejurnalistlərin) arzusu ilə baş vermir. Sözün dildə qərarlaşması və sabitləşməsi hər şeydən əvvəl bu dilin öz inkişaf meyilindən və spesifikasından, öz daxili təkamülünün səciyyəsinə doğan bir haldır. Yeri gəlmişkən deyək ki, ümumxalq dilindən və o cümlədən danışq dilindən ədəbi dilə gətirilən və ədəbi dil tərəfindən də bütün mənə dolğunluğu ilə mənimsənilən bir çox sözlər vardır ki, onların bugünkü fəallığında telejurnalistlərimizin xidmətləri də az deyildir. Məsələn, *saxlanc*, *baxım*,» *yetərsay*, *ödənışli*, *uğur*, *anlam*, *dəyərləndirmək*, *gizlinc*, *bəy* (müraciət forması), *dışarı*, *yağval*, *həşəm* sözləri bu qəbildəndir.

Televiziya verilişlərinin dilində ədəbi dilin normalarından kənaraçıxma, uzaqlaşma hallarından biri də tələffüzə nəzarətsizlikdən baş verir. Deməli, tələffüzdə də hər hansı bir özfəaliyyət, dilin meyar və prinsipləri ziddinə getmək, subyektiv iradə nümayiş etdirmək yolverilməz haldır. Halbuki bizim telejurnalistlər çox zaman məhz bu amili unudurlar, canlı

danışiq, təbii, səmimi danışiq adına dilimizin norma və qaydalarına sayğısızlıq göstərilir. Bu qüsurlar hər şeydən əvvəl nitqin hər hansı bir şivə üstündə köklənməsindən irəli gəlir. Məsələn, tutaq ki, Gəncə, Bakı, Quba, və ya Naxçıvan şivəsi bütövlükdə ədəbi tələffüzün funksiyasını mənimsəmiş olur. Nəticədə tamaşaçı teleaparıcının nitqində aşağıdakı kimi qəribə və gülünc deyim tərzləri ilə qarşılaşır: *bacı əvəzinə baji, odun əvəzinə udun, papaq əvəzinə popağ, da, də ədatı əvəzinə dayna, siz əvəzinə süz, belə əvəzinə belənçik, nə üçün əvəzinə nöş* və s. Bəla burasındadır ki, belə faktlar, sadəcə, jurnalistin və ya veriliş iştirakçısının hansı mədəni səviyyədə olduğunu əks etdirmir. Bu, hələ dərdin yarısıdır. Əsas bəla ondadır ki, bu cür tələffüz qüsurları təqlidə çevrilir.

Əlbəttə ki, yuxarıdakı mülahizələr, məsələnin bu şəkildə qoyuluşu, ümumiyyətlə, təcrübədə canlı danışiq dilinin, şivə və dialekt sistemlərinin inkarı kimi başa düşülməməlidir. Burada söhbət qaynaqlara, mənbələrə yaradıcı və optimal münasibətdən gedir. Bəhrələnmənin ədəbi dil baxımından səmərəli və effektiv olması nəzərdə tutulur.

Ədəbi dil dilçiliyimizin özündə belə hələ mübahisəli məsələ olaraq qalır. Bu faktı xatırlatmaq burada bir də ona görə yerinə düşür ki, canlı təcrübədə, mövzumuzla bağlı olaraq, məsələn, televiziya jurnalisti sənətində danışiq dili şivə, dialekt, ədəbi dil sistemlərinin, adətən və çox zaman qarışdırılması, bir də bu nəzəri fikir müxtəlifliyi zəminində baş verir. Ədəbi dil barədə mövcud elmi-nəzəri fikir ayrılıqları akademik mübahisə həddlərini aşaraq bu və ya digər şəkildə canlı peşəyə təsir göstərmiş olur. Lakin bununla belə özünü mədəni, ziyalı hesab edən hər bir şəxs, xüsusilə jurnalist, o cümlədən, telejurnalist ədəbi dilimizin başlıca əlamətləri və keyfiyyətləri barədə heç olmasa minimum təsəvvürə və biliyə malik olmalıdır. Ədəbi dilin fərqləndirici əlamətlərindən ikincisi onun normalaşdırılmış ünsiyyət vasitəsi olmasıdır. Ədəbi dilin üçüncü fərqləndirici əlaməti onun hamı üçün məcburi olmasıdır. Bu, o deməkdir ki, hər hansı bir ədəbi dildən istifadə edənlər həmin dilin müəyyən edilmiş normalarına əməl etməyə borcludurlar. Müasir

mərhələdə ədəbi dilimizin yuxarıda xatırlanan əlamətlərinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində televiziyanın istər tamaşaçı-dinləyici auditoriyası, istər texniki bazası, istərsə də kadr potensialı baxımından imkanları digər informasiya mərkəzləri ilə müqayisədə olduqca genişdir. Belə bir genişlik isə dilimizin saflığının, zənginliyinin keşiyində dayanmaq, bu dili mədəni-mənəvi, elmi-sosial tərəqqinin mühüm amilinə çevirmək işində onun üzərinə xüsusi vəzifə və məsuliyyət qoyur. Mövzusunun, janrından, müşahidə bucağından asılı olmayaraq, hər bir televeriliş ədəbi dilimizin səciyyəvi cizgilərini, onun aparıcı göstəricilərini nəinki göz bəbəyi kimi qorumalı, həm də bu səciyyəvi cizgilərin, bu aparıcı göstəricilərin məntiqi, elmi, emosional və ictimai qüdrətini bütün dərinliyi ilə üzə çıxarmaqda əsl yaradıcı novatorluq göstərməlidir. Televiziya verilişlərində ədəbi dil xətlərinə, şivəçiliyə, nitq kasadlığına, filoloji savadsızlığa bəraət qazandırmaq meyili, yəni dil-ədəbiyyat müəllimi, jurnalist, yazıçı və ya şair yox, həkim, mühəndis, fermer, biznesmen olduğu üçün istədiyi kimi danışa bilər təsəvvürü yolverilməz hal kimi qiymətləndirilməlidir. Əgər milli ədəbi dil milli sərvət kimi hamıya məxsusdursa, bu sərvətə hörmət, ehtiram, onunla sayğılı rəftar da hamının müqəddəs borcu və vəzifəsi olmalıdır. Verilişin dilinə – onun leksik-semantik tutumuna, qrammatik konstruksiya bütövlüyünə, üslubi gözəlliyinə, nitq-tələffüz keyfiyyətlərinə verilən tələblər diqqətdən kənar qalır. Bir də görürsən ki, bəlkə də əlləri qızıl olan gözəl bir cərrah, çoxsaylı ixtiralar sahibi, istedadlı bir mühəndis olduqca qüsurlu, bəzən, hətta anlaşılmaz, dolaşiq bir dil-təhkiyə ilə tamaşaçı-dinləyici önünə çıxarılır. Verilişi hazırlayan jurnalistin teleiştirakçı və ya aparıcı ilə birtərəfli və formal əməkdaşlığı burada ədəbi dil amilinin nəzərdən qaçırılması bütövlükdə cazibədar və gərəkli bir verilişin dinlənilməsinə və təbii ki, qavranılmasını çətinləşdirir.

Bəzən başqa bir yanlış təsəvvürdən doğan digər bir paradoksla da qarşılaşırıq: ədəbi dil adına yazılmış hazır mətni necə varsa, eləcə də oxumaqla kifayətlənirik. Biz televiziya

yazılı mətnlərdən istifadənin, hətta bu mətnin oxunmasının belə (təbii ki, söhbət diktör mətnlərindən getmir) əleyhinə deyilik. Bu prosesdə rahatlıq doğuran dilimizin orfoepik tələbləri ilə orfoqrafik tələbləri arasındakı fərqlərin gözlənilməməsidir. Bəzən tələffüzün orfoqrafik tələblər əsasında qurulması informasiyanın mənimsənilməsində dinləyici-tamaşaçı üçün ciddi maneə yaradır.

Televiziya və telejurnalistlər arasında apardığımız müşahidələr göstərir ki, ədəbi dil qanunlarının gözlənilməməsi, onun sisteminin qorunmaması, ona yersiz müdaxilə halları, bir qayda olaraq, ədəbi dili formalaşdıran, onu təşkil və tənzim edən normalar barədə təsəvvürlərin məhdudluğundan və bəsitliyindən irəli gəlir.

TELEVİZIYA VERİLİŞLƏRİNİN DİLİ ƏDƏBİ DİL NORMALARI HÜDUDLARINDA

Əslində dil normaları, onun variantları dilçilikdə diqqəti ayrıca cəlb edən problem məsələlərdən biridir. Bu gün ziyalılar arasında, o cümlədən telejurnalistikada bir çox mübahisəli məqamlar elə bu zəmində, yəni məsələnin dilçiliyin özündə də hələ mübahisəli olması zəminində baş verir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dil normalalarının müəyyənləşdirilməsində əsasən dörd meyar təklif olunur: a) təbiilik, b) işləklik, c) sabitlik, ç) zərurilik. Buradan o nəticəyə gəlmək olar ki, televiziya verilişlərinin aparıcıları və təşkilatçıları hazırladıqları verilişlərdə öz dil-nitq mətninə məhz bu baxımdan nəzarət etməyi bacarmalıdırlar. Başqa sözlə desək, tamaşaçı-dinləyiciyə müraciət edən, ona hər hansı bir məlumatı, mövzunu, informasiyanı, bilgi və dəyəri aşılamaq istəyən jurnalist mütləq dil və nitqini bu normalar süzgəcindən keçirməyi özünə borc bilməlidir. Ekranı çıxanlar özlərinə hesabat verməlidirlər. Mənim nitqim ümumi ədəbi dilin ruhuna yad deyil ki? O, Azərbaycanın hər bir regionunda başa düşülürmü? Təsadüfi, gəlişigözəl səciyyə daşımı ki?

Gizli deyil ki, bizim humanitar peşə adamları – alimlər, yazıçılar, şairlər, xüsusilə jurnalistlər arasında yeni söz yaratmaq, bəzən savadlı görünmək xatirinə başqa dillərdən, fərqi nə varmadan əcnəbi söz və ifadə almaq həvəskarları çoxdur. Halbuki belələri unudurlar ki, ədəbi dilin işləklik meyarı zorakılığı, onun strukturuna və sisteminə yad olan bu cür müdaxiləni əsla qəbul etmir. Məsələn, apardığımız müşahidələrdən məlum olur ki, televiziya verilişləri aparıcılarının dilində ərəb mənşəli malikdir, malik olmaq söz və ifadələri tez-tez işlədilir. Xüsusilə müəllimlərimiz bu ifadələri az qala dilimizin yeganə leksik-qrammatik vahidi kimi işlətməyə çalışırlar. Halbuki həmən ifadələrin məhz işləklik baxımından ümumi ədəbi dildə təsir və nüfuz dairəsi olduqca məhduddur. O, adətən, ədəbi dilə yazıçı üslubu vasitəsi ilə daxil olmuşdur. Xüsusilə şifahi ədəbi dildə leksik-semantik imkanları minimumdur. Lakin bununla belə, ekrandan çox tez-tez səslənən «Azərbaycan xalqı zəngin yeraltı, yerüstü sərvətlərə malikdir», «böyük ideoloji təsirə malik olan...», «geniş hüquqlara malik olan...» deyim və tərkibləri necə başa düşmək olar?...

Televiziya jurnalistləri verilişlərin təqdimində məsələnin təbiilik, işləklik, sabitlik və zərurilik aspektlərini unutmamalıdırlar. Ədəbi normaya, onun meyarlarına hörmət, əslində, milli dilə hörmətin ifadəsidir. Fəaliyyətdə olan ədəbi dil normalalarının geniş yayılmasının təbliğində orta və ali məktəblərin, radio və televiziyanın rolu əvəzsizdir. Buna görə də həmin müəssisə və birliklərin üzərinə ciddi dil məsuliyyəti düşür. Məktəblərdə hər bir dil vahidi ədəbi cəhətdən ölçülüb-biçilməli, radio və televiziya verilişlərində isə dil normalarına ciddi riayət olunmalıdır. Əks təqdirdə burada buraxılan hər hansı dil qüsuru milyonlarla dinləyici və tamaşaçının öz nitqində səhvlərə yol verməsinə səbəb ola bilər. Televiziya dili şifahi ədəbi dilə əsaslandığı üçün onun bir qayda olaraq orfoepik normanın nəzarətində qalması təbii haldır. Çünki orfoepiya ədəbi dilin şifahi qolunu ümumi normalara əsaslanaraq formalaşdıran, başqa sözlə desək, danışıq səsi

cəhətdən qovuşdurucu və ümumiləşdirici normaları əks etdirən tələffüz qayda-qanunlarının sistemli toplusudur. Bu mülahizəni müəyyən mənada orfoepiya ilə tələffüz arasında prinsipial fərq olmadığı fikrinə bir işarə kimi də qəbul etmək olar. Biz bu mövzuya şifahi ədəbi dil üslubu barədə söhbət açarkən yenə qayıdacağıq. Burada yalnız bir neçə mühüm məqama toxunmaqla kifayətlənəcəyik ki, bu sırada vurğu məsələsi xüsusilə nəzərə çarpır. Məlum olduğu kimi, hər hansı bir sözün deyimində – bu söz istər dilin öz doğma sözü, istərsə də əcnəbi söz olsun, fərqi yoxdur – heca vurğusunun yerinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi mədəni danışıqın, əslində, ədəbi tələffüzün əsas şərtlərindən hesab olunur. Ən sadə şəkildə sözün tərkibindəki hecalardan birinin daha uca tonla deyilməsi kimi başa düşülən vurğu da, hər şeydən əvvəl, danışıq səsləri kimi sözlərin mənaca fərqləndirilməsinə xidmət edir. Omonimlərlə – şəkicə və formaca eyni, mənə və məzmunca müxtəlif olan sözlərlə zəngin dilimizdə vurğunun müstəsna yeri və mövqeyi vardır. Ədəbi tələffüzə verilən dil tələbləri, o cümlədən dilimizdəki heca vurğusunun işlənmə yerini və məqamlarını mükəmməl bilən jurnalist, təbii ki, bu cür linqvistik situasiyalarda əsla dolaşılığa yol verməyəcəkdir. Çox təəssüflə deyək ki, bəzi telejurnalistlərimiz ekran önündə ədəbi tələffüzün məhz bu yönündə özlərini doğrulda bilmir, ciddi qüsurlara yol verirlər. Məsələn, dilimizdəki mövcud *çəkmə* (ipi çəkmə – çəkmə aldım), *qarın* (qarın üstü ilə – qarın nahiyəsi), *dondurma* (dondurma şumu – dondurma yedim) kimi sözlərin mənə fərqi məhz heca vurğusu baxımından qarışdırılır. Tamaşaçı-dinləyici sözün hansı mənada işləndiyini məhz təhkiyənin ümumi mətnindən hasil etmək kimi bir çətinlik qarşısında qalır. Məlumdur ki, ədəbi dilimizin doğma sözlərində vurğu, adətən, sözün son hecası üzərinə düşür. Lakin televiziya verilişlərinin aparıcıları arasında tələffüzdə vurğu ilə əlaqədar bu ədəbi dil normasının da gözlənmədiyi az müşahidə olunmur. Məsələn, «başqa» əvəzinə «başqa», «çağır» əvəzinə «çağır», «bütün» əvəzinə «bütün», «oxu» əvəzinə «oxu» kimi deyimlərə az rast gəlmirik. Lakin bununla belə

telejurnalistlərimiz arasında vurğu ilə bağlı kütləvi tələffüz qüsurları, adətən, yad mənşəli, əcnəbi sözlərin deyimində müşahidə olunur. Məsələn, Homer Homer kimi, Paris Paris kimi, kafedra kafedra kimi və s. tələffüz olunur.

Ümumiyyətlə, ədəbi dilimizin orfoepik normaları baxımından alınma sözlərin tələffüzündə telejurnalistlərimiz, xüsusilə həssas və ehtiyatlı olmalıdırlar. Məlumdur ki, indiki azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqilliyimizin bəhrəsi kimi başqa dünya xalqları ilə sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi əlaqələrin xeyli genişləndiyi məqamda dilimizə çoxlu yeni sözlər daxil olmuşdur. Bu sözlər isə, adətən, ilk dəfə televiziya səsənir və geniş kütlələrin tələffüzünə köçürülür. Ona görə də belə sözlərin ədəbi dilimizin orfoepik normalarına müvafiq tələffüzü, daha doğrusu, bu tələffüzə həmin sözlərin uyğunlaşdırılması işi bilavasitə telejurnalistlərin üzərinə düşür. Öz fəaliyyətinin əsas kütləsini maarifçilik istiqamətinə yönəldən televiziya verilişləri bu mənada, xüsusilə çeviklik göstərməli, həmin söz, ifadə və birləşmələrin daha uyğun və optimal tələffüz variantının tapılmasında fəal olmalıdır. Məsələ burasındadır ki, həmin sözlərin fəaliyyəti bizim izahlı dilçilik lüğətlərində öz mənə şərhini və tələffüz şəklini tapmadığı üçün televiziya verilişləri aparıcıları bu yöndə bəlkə də dilçi vəzifəsini icra etməlidirlər. Dilimizə yenicə daxil olmuş bu cür sözlərin – terminlərin tələffüzündə variantlılığa yol verilməsinə qarşı ilk səddi onlar çəkməlidirlər. Dilimizin yad dilə xas tələffüz çalarlarının kor-koranə təqlid edilməsi tələffüz normalarının pozulmasının əsas səbəblərindən biri hesab olunur.

Ümumiyyətlə, adamlar üçün, yəni danışanlar üçün vahid, universal normalar təyin etmək çətin olduğu kimi, ədəbi tələffüz üçün də müvafiq universal normalar müəyyənləşdirmək çətinidir. Belə bir çətinlik hər şeydən əvvəl, şifahi dilin spesifikasından, onda subyektiv-psixoloji başlanğıcın da mövcud olmasından irəli gəlir. Lakin bununla belə dilçilərimiz uzun illərin gərgin əməyi nəticəsində tələffüz vasitələri kimi sait və samit səslər üçün normativ hallar müəyyənləşdirmişlər ki, bu

normaları gözləmək televiziya jurnalistlərinin də qarşısında bir vəzifə kimi durmalıdır. Onların bəzisini burada göstərməyə ehtiyac var. Məsələn, məlumdur ki, dilimizin orfoepiya normalarına rəğmən müəyyən məqamlarda sait səslər mütləq tələffüz edilməlidir.

Leksik normalar və leksik vasitələrdən istifadə. Dilin lüğət fondu, leksik tərkibi ilə cəmiyyətdə baş verən ictimai-tarixi proseslər, milli inkişaf və tərəqqi arasında sıx asılılıq vardır. Çünki hər bir xalqın maddi və mənəvi varlığı, onun sosial-mədəni səviyyəsi, milli dünyagörüşü ilk növbədə öz ifadəsini sözdə – leksik vahiddə tapır. Bu mənada telejurnalistikada dil vahidi kimi sözə həssaslıq, sözlə professional rəftar, onun emosional və məntiqi, forma və məzmun cəhətlərini bir toplu halında qavramaq bacarığı mühüm şərtlərdəndir. Bəzən bütöv bir telemətn içərisində öz məqamını tapmayan, yerində işlənməyən hər hansı bir söz bütövlükdə söz axınına pozur, fikir anlaşılmazlığı yaradır, deməli, təbii ki, verilən biliyin, məlumat və informasiyanın tamaşaçı-dinləyici tərəfindən qavranılmasını da çətinləşdirir. Digər tərəfdən, bunu də nəzərə almaq lazımdır ki, televiziya sözləri, adətən, təsvirlə sinxron şəkildə müşayiət olunur. Yəni burada görmə-təsvir ilə eşitmə-söz deyimin birinin digərini tamamlaması vacib şərtlərdəndir. Təsvir sözə əyanilik, maddilik bəxş etdiyi kimi, söz də gərəklə təsvirin məzmun və mahiyyətini, onun səciyyəvi keyfiyyət göstəricilərini açıb üzə çıxara bilsin. Bütün bunlar telejurnalistlərimizin üzərinə xüsusi məsuliyyət qoyur. Çünki leksik normaların müəyyənləşməsində, sabitləşməsində və ya normadan yayınma, dilin ümumi sistemindən kənarlaşma hallarında onların fəallığı inkaredilməz bir faktır. Adətən, tamaşaçı-dinləyici auditoriyası yeniyetmələrdən və gənclərdən ibarət olan televiziya verilişləri leksik normalara obyektiv və elmi əsaslarla əməl etməkdə əsl nümunə göstərməlidirlər.

Dünya dilləri, xüsusilə söz yaradıcılığı lüğət tərkibi baxımından daimi təmas və qarşılıqlı əlaqələrdədir. Bütün bunlar leksik normaların müəyyənləşdirilməsi işinin, bu əsasda

dilin sistemini zədələmədən onun qanun və qaydalarına obyektiv şəkildə əməl etmək vəzifəsinin nə qədər çətin olduğunu bir daha nümayiş etdirir. Bununla belə, televiziya verilişləri aparıcılarının öz dil-təhkiyə sistemini qurarkən sözdən istifadədə yadda saxlamalı olduğu bəzi prinsipləri burada qeyd etməyə ehtiyac vardır. Bunlardan birincisi, sözdən düzgün istifadə normasıdır. Məlumdur ki, dilimizin lüğət tərkibi zəngin olduğu kimi, fikrin məna çalarlarını, məzmun incəliklərini bütün xətləri ilə ifadə etməyə də qadir bir dildir. Bu dilin lüğət tərkibi özünün sinonimik cərgəsi ilə, məntiqi bütövlüyü, məzmun tamlığı, ekspressiv, emosional və nəhayət, obrazlı tutumu ilə nəinki türk dilləri ailəsində, habelə dünya dilləri sırasında öncül bir mövqə tutmaqdadır. Bu isə o deməkdir ki, dilimizin lüğət tərkibi sözdən istifadə imkanlarını xeyli genişləndirdiyi kimi, jurnalistə söz seçmək, məna incəliklərini fərqləndirmək üçün də geniş imkanlar açmış olur. Sözdən düzgün istifadə leksik normalardan ən mühümü kimi onun işlənmə məqamının dürüst tapılmasında üzə çıxır. Söz yerindədirmi? O, telemətnin tamamlayıcı elementi ola bilirmi? Fikir axınına izafi yüklə yükləmir ki? Bütün bu suallara doğru cavab sözdən düzgün istifadənin əsas şərtlərindəndir. Sözlün ümumi mətn daxilində işlənmə məqamı dəqiqləşdirilməyəndə və ya ümumi mətnə ya gəlişigözəllik xatirinə, ya sadəcə olaraq lüğət ehtiyatının qıtlığı gətiriləndə o zaman, təbii ki, nitq qüsurlu olur. Bu, xüsusilə telejurnalistin şifahi nitqində eybəcər bir şəkil alır. Televiziya verilişi aparıcılarının dilində çox tez-tez işlənən *deməli, məhz, baxımından, bu mənada, nöqtəyi-nəzər, tərəfmüqabil, şey, haradasa, hansı ki, necə deyərlər* və s. bu kimi deyim və ifadələr fikrimizə səciyyəvi nümunələrdir. Sözdən düzgün istifadə normasının pozulması ən çox özünü sözcülükdə əks etdirir. Məsələn, aparıcının dilindən eşidirik: «*Dinləyicilər təkliflərimizi haradasa qəbul etməyə bilərlər. Olsun ki, dediklərimiz onlara inandırıcı görünməsin. Lakin bununla belə müşahidələr demək olar ki, həmişə dediklərimizi təsdiq edir*». Və ya: «*Həmsöhbətim müəyyən mənada haqlıdır, necə deyərlər, onu başa düşmək olar*». Daha başqa bir nümunə: «*Məhz bu mənada*

mənim mövqeyim, necə deyərlər çoxlarının ürəyincə deyil».

Söz üzərində müntəzəm və davamlı şəkildə işləmək jurnalist üçün həyati dəyər daşıyan bir vərdiş olmalıdır. Ümumxalq dilini, onun dialekt və şivə çeşidlərini, ədəbi dilin sistem və qanun-qaydalarını, bu dilin başqa dillərlə qarşılıqlı təmasda zənginləşmə axarlarını, heç olmazsa, kafi dərəcədə bilməyən jurnalist təbii ki, tamaşaçı-dinləyici ilə üz-üzə qalarkən özünü narahat hiss edəcək.

Televiziya verilişlərinin dilində milli dilin öz daxili imkanları hesabına yaradılmış yeni sözlərdən fəal istifadəni müsbət hal kimi qiymətləndirmək lazımdır. Xüsusilə ölkəmiz müstəqillik yoluna qədəm qoyandan sonra bu prosesin genişlənməsi dilimizin də müstəqilləşmə yolunda olduğunun ifadəsi kimi başa düşülməlidir. Məsələn, *kvorum* əvəzinə *yetərsay*, *parlament* əvəzinə *Milli Məclis*, *privatizasiya* əvəzinə *özəlləşdirmə* kimi söz və ifadələrin ədəbi dilimizin lüğət fonduna daxil edilməsində və kütləviləşdirilməsində bizim jurnalistlərimizin də layiqli əməyi vardır.

Televiziya verilişlərinin dilini ədəbi dilimizin leksik normaları baxımından öyrənərkən terminlərdən istifadəni də mühüm normalardan biri kimi xatırlatmaq vacibdir.

Televiziyanın ayrı-ayrı verilişləri dilimizin terminoloji cəbbəxanasına istər-istəməz daha tez-tez müraciət etməli olur. Məsələn, «Sağlamlıq» verilişində tibbə dair, tədris-təlim verilişlərində pedaqogikaya aid, elmi bilikləri yayan verilişlərdə müxtəlif peşə və ixtisaslara aid terminlərdən istifadə zərurəti yaranır. Lakin terminlərdən istifadə edərkən norma baxımından burada, təbii ki, müəyyən əndazə və ölçü-biçi gözlənilməlidir. Əks halda, televiziya verilişlərinin əsas prinsiplərindən biri – onun kütləviliyi və hamıya aidliyi prinsipi pozulmuş olardı. Deməli, müxtəlif mənşəli və müxtəlif məzmunlu terminlərin, məfhum və anlayışların tamaşaçıya və dinləyiciyə çatdırılmasında uyğun üsul və vasitələrin, əlverişli yol və imkanların axtarılıb tapılması telejurnalistin qarşısında mühüm vəzifə kimi durmalıdır.

Verilişlər hazırlanarkən müxtəlif sahələrə aid terminləri ümumxalq və danışq dilindən almaq daha məqsədəuyğun olardı. Əgər telemətn sırf elmi mövzuya və ya hər hansı bir ixtisas

sahəsinə həsr edilibsə, burada da, yeri gəldikcə, sadələşmələr aparmaq, terminin kütləvi, aydın və anlaşılıqlı qarşılığını tapmaq olduqca vacibdir.

Televiziya verilişlərinin dilində terminlərin işlədilməsi baxımından başqa bir qüsurlu da paralellikdə təzahür edir. Bu da öz növbəsində leksik normanın pozulmasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə, birvariantlıq, qeyri-sinonimlik terminlərinin yaranmasında əsas məntiq-dil prinsipi kimi çıxış edir. Televiziya verilişləri dilində isə termin bir verilişdə bir cür, digər verilişdə başqa cür işlənir. Bəzən hətta jurnalist eyni mətn daxilində, bir verilişdə eyni məfhumu müxtəlif terminlərlə ifadə edir, termin müxtəlifliyinə yol verir. Məsələn, *deputat-millət vəkili*, *apteka-əcaxana* və s. Sözü bu mənada terminlərə müraciət edərkən jurnalist birinci növbədə terminin işləklik dairəsindən, anlaşma həddlərindən çıxış etməli, onun nisbi kütləviliyinə əsaslanmalıdır. Televiziya jurnalistlərinin bu istiqamətdə işi həm də qanunauyğun bir prosesi – termin paralelliyində adlardan birinin sıradan çıxması kimi təbii bir prosesi sürətləndirmiş olardı.

Nəticə etibarilə deyək ki, əcnəbi sözlərin işlədilməsi məsələsinə jurnalistlərimiz xüsusi həssaslıqla yanaşmalıdırlar. Unutmaq olmaz ki, sözlərin başqa dildən alınmasının müəyyən bir zəruri əsası olmalıdır. İstənilən vaxt istənilən sözü alıb işlətmək, belə təşəbbüslərdə subyektivizmə yol vermək düzgün deyil. Hər cür əcnəbi sözü dilə daxil etmək, bu sahədə xüsusi bir canfəşanlıq göstərmək çox zaman mənfi nəticə verir, dili qəlizləşdirir və başa düşülməz edir.

Jurnalistikada, o cümlədən televiziya jurnalistikasında morfoloji və sintaktik normaları, bir az da konkret desək qrammatik normaları dərinlən bilmək, onların dinamikasından, qarşılıqlı əlaqələrindən, nitq aktında yeri və mövqeyindən baş çıxarmaq həyati əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, biz öz fikirlərimizi, duyğu və təəssüratımızı dil-nitq prosesinə cəlb edərkən müəyyən qrammatik əlaqələrə, forma və birləşmələrə istinad edirik və bu zaman təbii ki, həmin əlaqə forma və birləşmələrin ümumdil vahidləri olduğu fikrindən çıxış edir. Publisist əsərlər, eləcə də telepublisistika ayrı-ayrı janrlarda,

mövzularda yazıldığından hər bir janrın təbiətinə, mahiyyətinə uyğun leksik vahidlər, sintaktik quruluşlar seçilib işlənir. Dilə xas olan və daha çox bədii üslubu səciyyələndirən, bədii əsər lərin əsas əlamətləri sayılan obrazlılıq, emosionallıq, ekspressivlik yeri gəldikcə publisist əsərlərə də sirayət edir. Elmi və bədii təfəkkürün sintezi sayılan publisistikada, şübhəsiz ki, müxtəlif leksik-semantik söz qrupları, morfoloji, sintaktik kateqoriyalar zəngin üslubi çalarlara, publisistik üslubu fərqləndirən, ayıran cəhətlərə xidmət edəcəkdir.

Morfoloji kateqoriya kimi fel zamanları teletəsvir və teleinformasiyada daha çox ekspressiv səciyyəyə daşdığı üçün onun üslubi, estetik və leksik imkanları daha genişdir. Xüsusilə felin indiki zamanı verilişlərdə ifadəlilik və emosionallıq yaratmaq baxımından digər fel zamanlarını tez-tez əvəz edir. «Müəllim nüfuzu», «Zamanla üz-üzə», «Elm, islahatlar, problemlər» və digər verilişlər, adətən, «dəyirmi stol»lar, sinif-auditoriya formalarında, reportaj və söhbətlər şəklində qurulduğundan burada xəbər – informasiyanın tamamlayıcı vahidi kimi felin indiki zamanının məntiqi və üslubi imkanları şəksizdir.

Fel zamanları özlərinin morfoloji əlamətlərilə də televiziya jurnalistikasında maraqlı bir təkamül prosesi keçirməkdədir. Məsələn, məlum olmuşdur ki, televiziya verilişlərinin dilində nəqli keçmiş zamanın birinci forması *-miş, -miş, -muş, -müş* şəkilçisi ilə müqayisədə ikinci forması (nisbi keçmiş) *-ib, -ib, -ub, -üb* şəkilçisi daha fəaldır. Daha doğrusu, bu forma artıq şifahi jurnalist nitqi üçün qərarlaşmış və sabitləşmişdir.

Televiziya verilişlərinin dilini dilimizin sintaktik normaları işığında nəzərdən keçirərkən, hər şeydən əvvəl, mübtədə ilə xəbər şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması prinsipinə əməl olunmasının vacibliyini qeyd etmək lazımdır. Çünki fikir bitkinliyini, informasiya, məlumat dəqiqliyini və bütövlüyünü, məntiqi tamlığı və məzmun dolğunluğunu bu prinsipdən kənarında düşünmək qeyri-mümkündür. Təəssüf ki, ayrı-ayrı verilişlərdə, xüsusilə ixtisas sahələri ilə bağlı verilişlərdə bu prinsip heç də həmişə gözlənilmir. Mübtədə ilə xəbər arasında qrammatik dissonans baş verir; mübtədə xəbər subyektinə, xəbər

mübtədanın predikativinə çevrilə bilmir. Beləliklə, verilən bilik və ya məlumat məzmunca havadan asılı qalmış olur.

Televiziya dili nəticə etibarilə şifahi ünsiyyət forması olduğu üçün burada adlıq və yarımçıq cümlələrin, sintaktik fiqurların sıx-sıx işlənməsi təbii bir haldır. Məsələn, danışanda hər hansı bir sintaktik birləşmədə ikinci tərəfin mənsubluğu üzde olduğu üçün və ya uzunçuluqdan qaçmaq naminə, adətən, birinci tərəf deyilmir. Lakin şifahi telenitqdə belə sərbəstliyə o zaman yol verilir ki, mənsubiyyət doğrudan da birinci tərəfin funksiyasını icra etməyə qadir olsun, məna dolaşığına, subyektlərin üst-üstə düşməsinə gətirib çıxarmasın.

TELEVİZİYA VERİLİŞLƏRİNİN DİLİNİN ÜSLUBİ MÖVQEYİ

FUNKSIONAL ÜSLUB ANLAYIŞI

Üslub sözünə gündəlik həyatda, xüsusilə sənətin müxtəlif sahələri, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, o cümlədən dilçiliklə bağlı söhbətlərdə çox tez-tez rast gəlirik.

Dilçilikdə üslub, sözün ən geniş anlamında dil ünsiyyəti vasitələrinin sistemi kimi başa düşülə bilər.

Bizim dilimiz istər yazılı, istər şifahi – fərqi yoxdur həmişə müəyyən bir üslub həddlərində mövcud olur. Ona görə də ədəbi dilimizin üslublarının ümumi – universal və funksional səciyyəsi haqqında müəyyən bir biliyə malik olmaq hər bir jurnalistin qarşısında vacib vəzifə kimi durmalıdır. Digər tərəfdən jurnalistin özü də düşüncə, peşəkarlıq keyfiyyətlərinə görə hər hansı bir fərqi-sosial üslub dairəsində nitqini formalaşdırır və bu cəhətdə dil amili bəlkə də ən güclü amil kimi özünü göstərir. Fərqi üslub alimin, yazıçının, o cümlədən televiziya jurnalistinin dil baxımından fərqi ifadə tərzini, yaradıcılıq ədasıdır. Maraqlıdır ki, qədim Yunanıstanda və Romada üslub elə fərqi ifadə və inikas tərzini, yaradıcılıq ədası

kimi qəbul edilirdi. «Üslub insanın özüdür» fikri əbəs yaranmamışdır. Üslub fərdi nitq müxtəlifliyi və rəngarəngliyidir. Dünyada nə qədər insan varsa, o qədər də üslub vardır qənaətləri dilçilik üçün də təzə fikir deyildir.

Milli dilçiliyimizdə məqsəd və mövzusunun asılı olaraq, üslubiyyatın aşağıdakı növləri göstərilir: a) ümumi və xüsusi üslubiyyat; b) nəzəri və təcrübi üslubiyyat; c) təsviri, tarixi və müqayisəli üslubiyyat.

Əvvəldə nəzərdən keçirdiyimiz bölgü və təsnifatlardakı zahiri müxtəliflik üslubiyyat haqqında mövcud olan təsəvvürə fərqləndirici deyil, daha çox tamamlayıcı vahidlər kimi daxil olur.

Bu deyilənlər, əlbəttə ki, televiziya jurnalistləri qarşısında dilimizin üslubiyyatını bir mütəxəssis qədər dərinlən bilmək tələbi qoymur. Burada, sadəcə olaraq, söhbət ondan gedir ki, həmin jurnalistin peşəkar taleyində üslub gerçəkliyinin əhəmiyyət və dəyəri bir daha xatırlansın. Müşahidələr göstərir ki, dilin qrammatikasını dərinlən mənimsəmə, zəngin lüğət fondu hələ jurnalistin yüksək nitq mədəniyyətinə malik olduğuna əsas və haqq vermir. Əgər qrammatik savad, zəngin lüğət üslubi kamilliklə qovuşub tamamlanmırsa, həqiqi uğur qazanmaq, yaradıcı nitq mədəniyyəti nümayiş etdirmək mümkün deyildir. Dildə mövcud olan elə keyfiyyətlər vardır ki, onları qrammatik vasitələrlə üzə çıxarmaq və ya kompensasiya etmək mümkün deyildir.

Dildə müxtəlif üslubların yaranması tarixi-ictimai zərurətin ifadəsi kimi baş vermişdir. Hər bir ədəbi dildə müxtəlif sahələr üzrə işlənən ifadə sistemi vardır. Bu müxtəliflik onların arasında təbii ki, müəyyən fərqlər yaradır. İfadə sistemləri arasındakı fərqlər dilin ünsiyyət vəzifəsinin hansı sahədə, nə kimi şəraitdə icra olunması ilə əlaqədardır. Müəyyən qrup ifadə vasitələri bu və ya digər ünsiyyət sahəsində daha çox və kütləvi şəkildə işlənir, bu sahə üçün daha səciyyəvi təsir bağışlayır. İfadə vasitələrinin bu cür sistem təşkil etməsi isə öz növbəsində nitq üslublarının təşəkkül tapması üçün şərait yaratmış olur.

Tarixən funksional üslubların yaranmasında yazıçıların,

ziyalıların, din xadimlərinin, müəllimlərin xüsusi əməyi olmuşdur. Üslubları yaradan və inkişaf etdirən əsasən əmək fəaliyyəti sahəsinin mütəxəssisləridir. Ona görə də alim elmi üslubun, yazıçı bədii üslubun, jurnalist publisistik üslubun təkmilləşməsində xüsusi rola malikdir.

Bu doğru fikrə yalnız onu əlavə edək ki, müasir jurnalist bu gün yalnız publisistik üslubun deyil, digər üslubların da təkmilləşməsinə öz töhfəsini verir.

Millətin mədəni-mənəvi simasını müəyyənləşdirən, sivilizasiya hadisəsi kimi təzahür edən televiziya, habelə radio, kino və s. bir qayda olaraq özünü şifahi ədəbi dildə realizə edir. Bu cəhanşümul elmi-texniki nailiyyətlər həm də ədəbi dilin şifahi nitq auditoriyalarıdır, şifahi informasiya və ünsiyyətin vasitəsidir. Deməli, onun ədəbi dilin şifahi ədəbi dil üslubuna və ya danışiq üslubuna öz töhfəsi vardır.

Materialda da məhz bu gerçəklikdən çıxış edərək televiziya verilişlərinin dilinin üslubi mövqeyi və imkanları probleminə birinci olaraq ədəbi danışiq üslubu baxımından yanaşmaq məqsəduyğun hesab edildi.

TELEVİZİYA VERİLİŞLƏRİNİN DİLİ VƏ ƏDƏBİ DANIŞIQ ÜSLUBU

Ədəbi danışiq üslubu janr baxımından da rəngarəng və çoxnövliyədir: məsələn, məruzə, mühazirə, çıxış, dialoq, müsahibə, söhbət və s. Təbii ki, belə janr müxtəlifliyi ədəbi danışiq üslubunun daxilində müəyyən üslub variantlarının da varlığını şərtləndirmiş olur. Ədəbi danışiq üslubunu professor A.Qurbanov rəsmi ədəbi danışiq üslubu və qeyri-rəsmi ədəbi danışiq üslubu deyə iki mikroüsluba bölərkən televiziya üslubunu ədəbi danışiq üslubunun variantı kimi təqdim edir.¹

Ədəbi danışiq dilinin televiziya üslubu digər üslublar

¹ Bax: A.Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1967.

silsiləsində ən cavanı olsa da işləklilik dərəcəsinə, əhatə dairəsinə, şifahi ədəbi dilə, istinad gücünə görə müstəsna mövqeyə malikdir.

Ədəbi danışmaq dilinin televiziya üslubu janr baxımından, verilişin məruzə, mühazirə, dərs, dialoq, «dəyirmi stol», reportaj, söhbət, intervü və s. şəklində aparılması baxımından rəngarəng olduğu kimi, özünün dil əlamətlərinə görə də çoxyönlü və müxtəlifdir.

Televiziya verilişlərinin dilində ədəbi danışmaq üslubu, heç şübhəsiz, ilk növbədə mövzunun məqsəd və vəzifələri ilə sıx bağlı olub, danışmaq şəraitini və işlənmə mühitini əhatə edir. Televiziya verilişlərində və ümumiyyətlə, insanlar arasında ünsiyyət çox müxtəlif şəraitdə, müxtəlif tərzdə, müxtəlif məzmununda olur. Buna görə danışmaq da, nitq də müxtəlif çalarlıqda təzahür edir. Danışmaq iki şəxs arasında olub, yoxsa bir şəxs yığıncaqda nitq söyləyir, auditoriyada mühazirəni oxuyur, sinifdə dərsmi deyir, yaxud bir şəxs radiodamı, televiziya damı çıxış edir? Danışan kimdir və kimə müraciət edərək danışır? Danışan qocadırmı, cavandırmı, uşaqdırmı? Müsahiblər tanışdırlarmı, yoxsa tanış deyillər? – Şifahi ədəbi danışmaq üslubu teleauditoriya ilə ünsiyyətə girən televiziya jurnalistinin qarşısına bu sualları bütün kəskinliyi ilə qoyur. Və onun jurnalist karyerası əslində bu suallara doğru cavab verməsindən asılı olur. Əgər aparıcı və ya jurnalist bu suallara doğru cavab verə bilərsə, deməli, o, ədəbi danışmağın üslubi əlamətlərini də dürüst biləcəkdir.

Məlumdur ki, ədəbi danışmaq üslubu ümumxalq dilinin danışmaq qoluna daha yaxın olduğu üçün onun səciyyəvi əlamət və göstəricilərindən də fasiləsiz olaraq bəhrələnilir. Məsələn, ədəbi danışmaq üslubu bu fonetika sahəsində televiziya jurnalistindən tələb edir ki, o, şəraitlə, məqamla, auditoriya və kontingentlə hesablaşaraq, xüsusilə canlı yayımlar zamanı sözlərin tələffüzünə ciddi nəzarət etsin, nə zaman ucadan, nə zaman alçaqdan danışmağın məqamını duymağı bacarsın. Və ya nitq prosesində intonasiya əlamətləri ilə xüsusi üslubi məqam yarada bilsin.

Məntiqi vurğu ilə intonasiya arasında tarazlığın qorunub saxlanması televiziya verilişlərində ədəbi danışmaq üslubunun əsas yönələrindən biri kimi əks olunur.

Nitqində ədəbi danışmaq üslubunu qoruyub saxlamaq istəyən televiziya jurnalisti dilimizin lüğət tərkibinə də həssas yanaşmalı, mətn – veriliş daxilində sözün işlənmə məqamını doğru, dürüst müəyyənləşdirilməlidir. Artıq çoxdan sübut olunmuşdur ki, dilimizdəki sözlər digər dil vahidləri ilə müqayisədə xüsusi üslubi üstünlüyə malikdir. Sözə xas olan obrazlılıq, sinonimlik, ekspressivlik və emosionallıq ona mətn daxilində xüsusi bir üslubi çəviklik və incəlik qazandırır.

Televiziya jurnalisti sözlə işləyərkən belə bir cəhəti də yadda saxlamalıdır ki, ədəbi danışmaq üslubu ümumxalq danışmaq dili bazasında təşəkkül tapdığı üçün o, ümumişlək sözlərə daha çox istinad etməlidir. Terminlərlə yüklənmiş, mənası anlaşılmaz, deyilişi çətin sözlərdən qaçmaq lazımdır. Əvəzində isə idiomatik ifadələrə, çoxmənalı sözlərə, frazeoloji vahidlərə daha geniş yer vermək məsləhətdir. Ədəbi danışmaq üslubunun jurnalist qarşısında bir tələb və şərt kimi qoyduğu ünsiyyət aydınlığı və axıcılığına, kommunikativ əlaqə tamlığına bu üslubi vasitələrlə daha tez və daha təsirli nail olmaq mümkündür.

Ədəbi danışmaq üslubu dilimizin qrammatikası sahəsində də televiziya jurnalistlərinin qarşısına xüsusi tələblər qoyur. Məsələn, elliptik təhkiyə ədəbi danışmaq üslubunun başlıca əlamətlərindəndir. Şifahi ədəbi danışmaqda üslubi məqam elədir ki, burada tam və bütöv cümlələrə, xüsusilə mürəkkəb cümlə tiplərinə ehtiyac hiss olunmur. Əslində belə danışmaq tərzini nitqi sönlükləşdirir və onu hərərətsiz edir. Televiziya jurnalisti fikrin ifadəsində, xüsusilə dialoqlar, «dəyirmi stol»lar, müsahibə və intervülər zamanı müxtəsər və yarımçıq cümlələrə daha geniş meydan verməlidir.

Ədəbi danışmaq üslubu baxımından telejurnalistikada başqa bir səciyyəvi qüsurlu da morfoloji aspektdə təzahür edir: söz-morfemin hər cür vəziyyətdə yazıldığı kimi tələffüz edilməsi əslində bu qüsurun mənəbəyini tamamilə başqa bir yerdə – yəni dilimizin yazı qaydaları ilə tələffüz qaydaları arasındakı

qarşılıqlı asılılıq və əlaqələrinin müasir gerçəklik baxımından öyrənilməməsində axtarmaq lazımdır. Lakin bununla belə, ədəbi danışığ üslubuna riayət etməyə can atan hər bir jurnalist bir neçə prinsipial məqama mütləq diqqət yetirməlidir.

Qənaət prinsipi dilin üslub, o cümlədən ədəbi danışığ üslubu qatında əsas prinsip kimi çıxış edir. Məsələn, qrammatikamıza aid elmi ədəbiyyata, yazı normalarına aid kitab və dərsliklərə nəzər salsaq, görürük ki, hər yerdə felin şərt şəklinin və xəbər şəklinin şühudü keçmiş zaman formasından başqa, yerdə qalan fel şəkillərinin ikinci şəxs cəminin morfoloji əlaməti –*sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz* şəklində təqdim olunur: *yaşayırsınız, götürməlisiniz, oxumalısınız, qaldıracaqsınız* və s.

Xəbərlik kateqoriyasında da ikinci şəxsin cəmi mənasında həmin şəkilçidən istifadə edilir: *peşəkarsınız, müəllimsiniz* və s.

Halbuki uzun müddətdir bədi dildə, xüsusilə şifahi ədəbi dil üslubunda həmin sözlər üslubi – morfoloji qənaət prinsipinə uyğun olaraq *yaşayırsız, oxumalısız, qaldıracaqsız, götürməlisiz, peşəkarsız, müəllimsiz* kimi işlənməkdədir.

Ədəbi danışığ üslubunun bir mühüm əlaməti də etnolinqvistik aspektdə üzə çıxır. Yəni şifahi danışığ, adətən, jestlərlə və mimika ilə müşayiət olunur. Telejurnalistikada jestlərdən və mimikalardan yerli-yerində istifadə mühüm üslubi imkan mənbəyidir. Dinləyicini istiqamətləndirmək, onu səfərbər etmək, fikri gücləndirmək, əlavə ekspressiv və emosional ovqat yaratmaq baxımından televiziya jurnalisti özünün şifahi nitqini jestləri və mimikası ilə üzvi şəkildə əlaqələndirməyi bacarmalı, telemətnin qavranılmasında bu etnolinqvistik əlamətlərdən məqsədəuyğun şəkildə bəhrələnməlidir.

TELEVİZİYA VERİLİŞLƏRİ VƏ PUBLİSİSTİK ÜSLUB

Publisistik üslub dilin hər iki qolunu – həm yazılı, həm də şifahi ədəbi dili əhatə edən, çevik, ən işlək ədəbi dil üslublarından biridir. Publisistik üslub üçün başlıca şərt odur ki, bu üslubda yazılan əsərlərdə həyati problemlər, ictimai-mənəvi məsələlər geniş xalq kütlələrinin anlayacağı bir səviyyədə izah və şərh olunsun. Əslində telejurnalist elə publisistdir. Onun həyat materialı da, ünvanladığı obyekt də xalqın və kütlənin özüdür. Publisistik üslub sənədlər, faktlar, statik göstəricilər zəminində qurulur. Dil faktın sənədli mötəbərliyinə arxalanır və əsaslanır. Dil publisistik üslubun verdiyi imkanlar çərçivəsində faktları, məlumatları, sənədləri təhlil edir, araşdırır və nəhayət, qiymətləndirir.

Telejurnalistikada hadisəyə publisistik münasibət ilk dəfə və öncə dildə təzahür edir, qiymətvermə, dəyərləndirmə birinci növbədə təhkiyənin özündə əks olunur.

Televiziya verilişlərinin dilini, müəyyən mənada, bütünlükdə publisistik üslub əsasında formalaşan dil hesab etmək olar. Çünki bu verilişlərin auditoriyası, mövzuları, məqsəd və vəzifələri, bir qayda olaraq, kütləvilik prinsipinə əsaslanır. Hətta ən elmi mövzu, konkret ixtisas sahəsi belə məhz publisistik üslubun tələbi ilə sadələşərək, kütləvi dil biçimi olaraq, kütlələrə çatdırılır. Ədəbi dilin publisistik funksional üslubu universal xarakterdə olub, kütləvi kommunikasiya üçün geniş istifadə edilir. Hər cür kütləvi informasiya qəzet, jurnal, radio, televiziya vasitəsi ilə mitinq və iclaslardakı çıxışlarla, əsasən, publisistik üslubda geniş xalq kütlələrinə çatdırılır.

Publisistik üslub telejurnalistikada dilin müxtəlif sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. O, fonetik, qrammatik, lüğət tərkibi sahələrində jurnalist qarşısında konkret fərqləndirici şərtlər qoyur. Bunlar təsadüfi şərtlər deyil. Publisistik ədəbiyyat öz məzmununda iqtisadi, siyasi, mədəni, fəlsəfi, dini və s. problemləri əhatə etdiyinə görə həmin sahələrlə əlaqədar anlayışlarla bağlı burada dil vahidlərindən istifadə

olunur. Bununla da publisistik üslubun xüsusi dil əlamətləri özünü göstərir. Məsələn: fonetika sahəsi ilə əlaqədar deyə bilərik ki, publisistik üslubdan dilin həm yazılı, həm də şifahi qolunda istifadə edildiyi üçün jurnalistdən tələb olunur ki, o, səsləri tam və bütöv tələffüz etsin. Publisistik üslub səslərin aydın tələffüzünü gözləməklə bərabər nitq axınında onların ahəngdarlığını, tonunu, melodiyasını, sürət və tempini də izləməyi jurnalist qarşısına bir tələb kimi qoyur.

Televeriliş aparıcıları unutmamalıdır ki, publisistik üslub yalnız informasiya vermə, biliyi ötürmə və ya problemi qaldırma işinə xidmət etmir. O həm də səfərbəredici, təşkilədiçi, fəallaşdırıcı xarakter daşıyır. Televerilişlərin dilində publisistik üslubun yerindən və mövqeyindən danışarkən dilimizin lüğət tərkibinin bu sahədəki rolu da nəzərə alınmalıdır.

Televiziya verilişlərinin dilində publisistik təhkiyənin üslubi zənginliyi və üslubi imkan genişliyini təmin edən amillərdən biri də həmin üslubun digər üslublarla, xüsusilə elmi və bədii üslubla qarşılıqlı təmaslarında üzə çıxır. Başqa sözlə desək, jurnalist publisistik materialı təqdim edərkən, yalnız sadəcə publisistik üslubun dil əlamətləri ilə kifayətlənmir, yeri gəldikcə məqamına görə bədii üslubun dil-təhkiyə və janr imkanlarından da istifadə edir. Əgər biz fikrimizə konkret misal kimi publisistik üslubun lüğəvi vahidlər cəbbəxanasına nəzər salsaq, maraqlı bir faktla qarşılaşırıq. Məlum olur ki, bu cəbbəxana elmi, siyasi, ictimai terminologiyaya biganə olmadığı kimi, bədii üslubun obrazlılıq, məcazlaşma keyfiyyətlərinə də yabançı deyildir.

Televiziya verilişləri geniş xalq kütlələrinə, biliyindən, savadından, yaşından və həyat təcrübəsindən asılı olmayaraq, hamıya və hər kəsə ünvanlandığı üçün burada təbii ki, dil daha plastiki, üslub baxımından nisbi sərbəstliyə malikdir. Digər tərəfdən vahid publisistik üslub daxilində verilişlərdə qaldırılan hər hansı problem, toxunulan hər hansı bir mövzu lüğəvi çeşnisini öz ruhuna və öz mühitinə uyğun olaraq tapır. Məsələn, televiziya dilində ictimai-siyasi leksikadan, elmə, mədəniyyətə, ayrı-ayrı peşə sahələrinə aid terminlərdən geniş istifadə olunur.

Və ya veriliş əgər milli – tarixi, etnoqrafik, məişət ənənələri mövzusunda həsr olunmuşsa, publisistik üslub çox asanlıqla məqamına görə tarixizmlərə, məhdud dairədə işlənən söz və ifadələrə müraciət edir.

Məlumdur ki, televiziya verilişlərində publisistik üslub yalnız informasiya və biliyin ötürülməsi deyildir. O həm də qiymətvərmə, dəyərləndirmə, hadisə və faktı sosial və milli mövqelərdən işıqlandırmaq vasitəsidir.

VERİLİŞLƏRİN DİLİ: BƏDİİ VƏ ELMİ ÜSLUB

Bəzən «bədii üslub» adına, «bədii dil» ifadəsinə də rast gəlirik. Belə bir paralellik ondan doğur ki, müəyyən qrup dilçilər və poetika nəzəriyyəçiləri bədii üslubun funksional olduğu, yəni milli ədəbi dil hüdudlarında fəaliyyət göstərdiyi fikrini qəbul etmirlər. Onların fikrincə, burada yalnız bədii ədəbiyyatın dilindən söhbət gedə bilər. Bu fikir bir də ona görə yanlıştır ki, o, obrazlı təfəkkürün və eləcə də obrazlı dilin sərhədlərini daraldaraq onu sırf bədii ədəbiyyatın inhisarına buraxır.

Bir qrup dilçilər isə «bədii üslub» anlayışını qəbul edir və bədii əsərləri bütövlükdə yox, onlardakı ancaq müəllif nitqini bədii üslub adlandırırlar. Onlar surətlərin danışığını qeyri-ədəbi hesab edirlər.

Bizim jurnalistlərimizin əksəriyyəti öz peşə sahələrinə paralel olaraq, bədii yaradıcılıqla da məşğul olur, nəzm və nəsrə qələmlərini smayırlar. Bu sırada televiziya jurnalistləri də istisna təşkil etmirlər. Deyilənlər bir daha sübut edir ki, bədii üslub televiziya verilişlərinin dili üçün olduqca təbii və qanunauyğun bir hadisədir. Mətnin mənimsənilməsində, onun qavranılmasının asanlaşmasında və nəhayət, məqsədmüvafiq dərk edilib yaddaşa köçürülməsində bu üslub jurnalistə xüsusi üstünlüklər verir.

Hər hansı bir fikrin şifahi və yazılı ədəbiyyatdan gətirilən sitat və faktlarla möhkəmləndirilməsi, dəlil-sübut məqamında

bədii sözün obrazlı effektinə istinad, atalar sözlərindən, zərbi-məsəllərdən yerli-yerində istifadə televiziya jurnalistinin tamaşaçı-dinləyici ilə kommunikativ əlaqəyə girməsində, qarşılıqlı, canlı dialoq qurmasında, ən əsası mühakimələrinin təsirli və inandırıcı olmasında müstəsna rol oynayır.

Televeriliş aparıcıları unutmamalıdırlar ki, verilişlərdə üslubun təsiri altına düşmək əks-təsir də doğura bilər. Təhkiyənin zahiri bədii cilalanması, emosional obrazlı qabığı, deyimin ifrat dərəcədə bədii mücərrədləşməyə uğraması məqsəddən yayınmaya gətirib çıxarar, dinləyici-tamaşaçıya verilişin mahiyyətini anlamaqda mane olar. Bədii üslub adına bəzəkli kəlamalara, ibarəbazlığa, cümləpərdazlığa, zahiri təsvir effektlərinə meyil (bu meyil isə təəssüf ki, jurnalistlər arasında çox müşahidə olunur) sadəcə olaraq sözçülüyə gətirib çıxarır.

Televiziya verilişlərinin aparıcı jurnalistləri arasında qüsurlu bir hal da ritorik suallara, bədii nidalara yerli-yersiz aludəlikdə təzahür edir. Unutmaq olmaz ki, üslub üslub xatirinə yox, verilişin məqsəd və vəzifəsinə müvafiq seçilməlidir. Televiziya jurnalistinin orijinallığı və novatorluğu dediyi sözün nominal bədii yükündə və ya effektində yox, onun vasitəsilə qarşıya qoyulan məqsədə maksimum qısa və kəsə yolla çatmasında ifadə və əks olunur.

Televiziya verilişlərinin aparıcı mövzularından biri də elmi fəaliyyət sahəsidir. Elmi biliklərin yayılması, texniki nailiyyətlərin təbliği və intişarı, ictimai həyat hadisələri barədə məlumatların verilməsi bilavasitə bu proqramların nəzərə-tindədir və onun vasitəsilə icra olunur. Biz televiziya bilik verən verilişlərdən danışırıqsa, əslində bu zaman elmi bilik verən verilişləri nəzərdə tuturuq. Elmi bilik isə dünyəvi mədəniyyət hadisəsi kimi ciddi səciyyəyə və özünəməxsusluğa malikdir. Çünki o, özünün təqdimatında və şərhində diqqəti həmişə məntiqi gerçəkliyə yönəldir və dili də məhz bu istiqamətdə səfərbər olmağa dəvət edir. Dil, məntiq və məntiqi dil anlayışları dilçilikdə təzə hadisə deyildir və antik dövrdən ta bu günümüzdə qədər bu mövzuya xeyli tədqiqat əsəri həsr olunmuşdur. Burada mövzudan yayınmadan yalnız bunu qeyd

edək ki, elmi biliyə xas olan məntiqlik, onun anlayışlar, məfhumlar, istilahlər, sillogizmlərdən və s. ibarət sistem komponentləri həmin elmi biliyi ifadə edən dilə də təsirsiz qalmamış, bu dilin daxilində ədəbi dilin elmi üslubunu formalaşdırmağa gətirib çıxarmışdır. Özünün təşəkkül tarixi baxımından bu üslub istisna olmaqla, dilimizin digər funksional üslubları ilə müqayisədə ən qədim və ən mükəmməl üslublardan biridir. Azərbaycan elmi istər tarixi-ənənəvi planda, istərsə də müasirlik baxımından qazandığı uğurlarda, ictimai şüurun tərkib hissəsinə çevrilməkdə dilimizin elmi üslubuna borcludur. Azərbaycan elmi inkişaf etdikcə onun üslubu da formalaşmış və təkmilləşmişdir.

Elmi-tədris üslubu dedikdə, biz, hər şeydən əvvəl, televiziya proqramlarında yeni bilik verən verilişlərin dilini nəzərdə tuturuq. Məlumdur ki, burada ayrı-ayrı fənlərin, ixtisas sahələrinin teletədrisi müntəzəm olaraq həyata keçirilir. Məsələn, kimya, ingilis dili, fransız dili, alman dili və s. tədris olunur. Bu verilişlərdə elmi-tədris üslubu, təbii ki, konkret və ünvan baxımından görümlüdür. Bu üslub adətən, fənlərə maraq göstərənlər, həmin elm sahələrini öyrənmək istəyənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Burada çoxlarının başa düşmədiyi terminlərdən, məfhum və anlayışlardan nisbətən geniş istifadə etmək mümkündür.

Televiziya verilişlərinin mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən olan maarifçi-öyrədici proqramlar da elmi bilikləri yaymaqla və kütləviləşdirməklə məşğuldur. Ekranın yaradıcılıq qaydalarına əməl etməyə çalışan jurnalisti əsl çətinlik məhz burada yaxalayır: ya ciddi elmi bir mövzu şairanə-poetik bir dillə, obrazlı ibarələrlə şərh və izah olunmağa başlanır, ya da təhkiyə quru, cansız terminlərlə, ağır və çoxpilləli sillogizmlərlə yüklənir. Hər iki halda nəticə etibarlı ilə elmi biliklərin yayılması və kütləviləşdirilməsi məhz elmi-kütləvi üslub baxımından arxa plana atılmış olur.

Elmi-kütləvi üslub televiziya jurnalistindən tələb edir ki, imkan daxilində terminlər sadələşdirilsin, dilin öz doğma sözləri ilə ifadə olunsun, əgər buna imkan yoxdursa, onun açılışma,

şərhinə imkan yaradılsın. Doğrudur, termin elm üçün ən başlıca dil-məntiq vasitəsidir. Onu sərbəst və ixtiyari şəkildə dəyişmək və əvəz etmək qeyri-mümkündür. Lakin bununla belə yaradıcı jurnalist burada da orijinal yol tutmalı, dilin bütün imkanlarından bacarıqla istifadə etməlidir.

Televiziya jurnalisti unutmamalıdır ki, istər elmi-tədris, istərsə də elmi-kütləvi üslubda anlayışın sərrast ifadəsi, onun təhkiyədə üslubi məqamının dəqiq müəyyənləşdirilməsi vacib şərtlərdəndir. Bu üslubda lirik haşiyələrə, bədii-emosional fona, ekspressiv sintaktik konstruksiyalara, məsələn, ritorik suallara, potetik xitablara, nida və modal sözlərə meydan açmaq qətiyyənlə yolverilməzdir. Elmi üslubda intonasiya və nitqin tempi kimi, fonetik baxımdan sözləri təşkil edən səslərin tənəffüsü də aydın, tam və bütöv olmalıdır. Çünki bəzən bir sözün tələffüzündə yolverilən qüsur bütövlükdə təhkiyənin, deməli, həm də fikir axınının qüsurlarına çevrilmiş olur.

TELEVİZİYA VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ MƏSƏLƏLƏRİ

Ensiklopedik ədəbiyyatlarda, adətən, bəşəriyyətin əmək sahəsində, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi, yaratmış olduğu maddi və mənəvi sərvətlərin toplusu kimi başa düşülən mədəniyyət anlayışının özünəməxsus linqvistik aspekti də vardır ki, bu da dil mədəniyyəti, nitq mədəniyyəti, natiqlik sənəti, yazı mədəniyyəti kimi ifadələrdə təzahür edir.

Müasir dilçiliyimizdə nitq mədəniyyəti məsələlərinə marağın zəifliyini, nəzəri müddəaların qeyri-kafiliyini, qeyri-populyarlığını bir də bu faktdan görmək olar ki, ziyalılar mühitində, o cümlədən televiziya jurnalistləri arasında dil və nitq anlayışları, adətən, sinonim sözlər kimi başa düşülür, onların məna fərqi varılmadan çox asanlıqla biri digəri ilə əvəzləndirilir. Halbuki bu anlayışlar arasında ciddi və köklü fərqlər vardır. Həmin fərqlərin nəzərə alınmaması və ya qarışdırılması jurnalistlərimizi peşə hazırlığı baxımından,

adətən, çətin vəziyyətdə qoyur. Ona görə də dili və nitqi bir-birindən ayıran və fərqləndirən bəzi mühüm məqamlar üzərində burada bir az ətraflı dayanmağa ehtiyac vardır.

Biz həmişə gözəl danışmağa, mənalı, düşündürücü danışmağa can atırıq. İstəyirik ki, nitqimiz dinləyənlərin hamısını cəlb etsin, hamı bizə qulaq kəsilsin və hamı bizim nitqimizin təsiri altında olsun. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, həyatda Demosfen və ya Siseron olmaq səadəti çox az-az adama nəsib olur. Nəriman Nərimanov, Heydər Əliyev kimi ictimai-siyasi xadimlərin, Mikayıl Rəfil, Əli Sultanlı kimi alimlərin natiqlik məharəti də hər adamın payına düşən nemət deyil.

Xüsusən görkəmli ictimai-siyasi xadim, XX əsr Azərbaycan siyasi tarixinin memarlarından biri, xalqımızın əsrin sonunda əldə etdiyi müstəqilliyi Prometey odu kimi qoruyub saxlayan müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin natiqlik məharəti sözün əsl mənasında nəsilərə nümunədir.¹

Biz televiziya jurnalistlərinin hamısından yüksək natiqlik ustalığı tələb etmirik. Söhbət onun öz nitqinə daimi diqqət və tələbkərlilik göstərməsində, həmin nitqin ardıcıl olaraq kamilliyi qayğısına qalmasındadır. obrazlı desək, əgər televiziya, doğrudan da «çağırılmamış qonaqdırsa», həmin qonaq, ilk növbədə onu təmsil edən jurnalistinin nitqi ilə bu ərköynlüyə haqq qazandırmalı, özünü mədəniyyət faktoru kimi doğrulda bilməlidir.

Radio və televiziya verilişlərində nitq mədəniyyəti baxımından tez-tez nöqsanlı çıxışlara təsadüf olunur. Bu nöqsanlar dialekt ünsürlərini və yersiz olaraq başqa dilin sözlərini işlətməkdə özünü daha çox göstərir. Əhalinin bütün sosial təbəqələrini əhatə edən radio və televiziyaadakı çıxışlar öz axıcılığı, aydınlığı, səlistliyi, düzgünlüyü və məntiqi ardıcılığı ilə diqqəti cəlb etməlidir.

Ümumiyyətlə, nitq mədəniyyətinin inkişafı üçün radio və televiziyanın imkanlarından daha fəal istifadə edilməlidir.

¹ *Bu barədə geniş məlumat üçün bax: N.Xudiyev. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 1997.*

Televiziya nümünəvi verilişlər çoxdur. Bu verilişlər dil və üslub baxımından xüsusi maraq doğurur. Məsələn, «Dünya, səndən kimlər keçdi» rubrikasından M.Vəkilovun xatirəsinə həsr olunmuş verilişi qeyd edə bilərik: «Biz hamımız görkəmli alimlərimizi ona görə sevir, ona görə xatırlayır, tarix boyu yada salır və adlarını əziz tuturuq ki, onlar yalnız alim olmaqla qalmırlar. Onlar həm də öz xalqının böyük oğulları olurlar, ona xidmət etməyi, ona dayaqlı olmağı, onun yüksəlişi, gələcəyi naminə mübarizə aparmağı özlərinin əsas vəzifəsi, amalı, borcu hesab edirlər».

Ədəbi dilin fonetik, leksik və qrammatik normalarına əsaslanan bu veriliş istər tələffüz baxımından, istər söz və ifadələrin seçilməsi və yerində deyilməsi baxımından, istərsə də sintaktik vahidlərin düzgün seçilib işlənməsi baxımından nümünəvi hesab edilə bilər.

Veriliş obrazlı bir müqayisə ilə sona çatdı, məzmunca da nitq mədəniyyəti baxımından da tamaşaçılarda xoş təəssürat yaratdı: «*Deyirlər ki, quşlar arasında yeganə qu quşudur ki, ömrünün tamamlandığı günü duyur. Vaxt gəlib çatdıqda o özü ilə həmişə bir yerdə olan quşları səsləyir. Sonra onların müşayiəti ilə qanad açıb səmaya qalxır. Bu an o, bütün gücünü toplayır ki, ömründə qalxa bilmədiyi ənginliklərə uçsun. Elə ki, bu məqsədinə qovuşur, oradan özünün vida nəğməsini oxuyur, qanadlarını yığıb özünü qayalara çırpır. Mehrixan Vəkilov da bax beləcə qu quşu kimi elmimizin zirvələrini fəth etdi. Lakin o, vida nəğməsini elə-belə oxumadı, onu bizə təqdim etdiyi son əsərinin səhifələrində yazdı*».

«Pəncərəmə ay qonub», «Ev üçün, ailə üçün» verilişləri də ədəbi dil normalarına əməl olunması baxımından diqqətə layiqdir. Bu verilişlər təkcə mövzu aktuallığı ilə deyil, həm də sözlərin dəqiq tələffüzü, şifahi ədəbi dilə aid olan bütün tələblərə əməl olunması ilə tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. Aşağıdakı misallarda sintaktik vahidlərin, adlıq cümlələrin, onların hissələrinin düzgün sintaqmlara bölünməsinə diqqət yetirək:

«*Buzovna... Abşeron torpağının zümrüd bir guşəsi. Mavi*

Xəzərli, ab-havalı dilbər guşəsi. Adamları da safdır, təbiəti, torpağı kimi...

*Budur, özül atılır, ev tikilir, deməli, yeni bir ocaq yanır, ailə isinir... Son illər qəsəbə sovetinin köməyiylə ehtiyacı olanlara, yeni ailələrə xeyli torpaq sahəsi ayrılıb». Həmçinin mavi ekranda maraqla qarşılanmış «Şəfalı əllər» verilişini də dil və üslubca, obrazlı ifadələrin işlənməsinə görə nümünəvi hesab etmək olar. Burada telejurnalist və redaktorun mətnin dili üzərində məsuliyyətlə işləməsi aydınca hiss edilir: «*Dünyanın bütün rəngləri uşaq təbəssümü qarşısında acizdir... Bəlkə dünyanın bütün çiçəkləri öz rəngini, ruhunu uşaqların təbəssümündən alıb. Ona görə də kiminsə könlünü açmaq, qəlbini, ruhunu şad etmək üçün bir dəstə çiçək bağışlayırıq*».*

Televiziya dilinin özünəməxsusluğundan danışarkən son vaxtlarda ekranlarda maraqlı linqvistik üslub kimi diqqəti cəlb edən reklamların və anonsların dili barədə xüsusi söhbət açmaq lazım gəlir. İctimai-siyasi və sosial həyatımızdakı dəyişikliklərlə bağlı ekranlarda geniş yer tutmaqda olan reklamlar bir tərəfdən hər hansı istehlak malının seçilməsində tamaşaçıya kömək edirsə, digər tərəfdən bu reklamlar verbal və qeyri-verbal vasitələrin köməyi ilə ekranda maraqlı dil mənzərəsi yaradır. Televiziya reklamlarının dili, xüsusən onların sosial-psixoloji təbiəti və leksik-sintaktik xüsusiyyətləri barədə yazıldığına görə mən anonsların dilinə diqqət yetirməyi vacib sayıram.

Yəqin ki, siz televiziya ekranlarında tez-tez hər hansı film, yaxud veriliş haqqında anonsları görürsünüz. Bu anonsların məqsədi nədir? Əlbəttə, anonslar ilk növbədə tamaşaçıya bələdçilik edir, ona hər hansı proqram haqqında və ya bütöv bir telekanalın, yaxud onun bir qurumunun fəaliyyəti haqqında məlumat verir. Bu anonslarda demək olar ki, hər bir cümlə yenilik, təzəlik barədə informasiya ilə yüklənir. Məsələn, «Kino verilişləri» redaksiyasının XXI əsrdə ekranlara çıxacağı verilişlərin anonsuna diqqət yetirək:

... «*Retro» kinozalı XXI əsrdə formaca zənginləşəcək, daha maraqlı olacaq.*

«Həyatın bir anı» yeni əsrdə də öz nüfuzunu, yüksək reytingini daha da artıracaq.

«Cırtan» kinozalı XXI əsrdə də uşaqlara bol-bol sevinc bəxş edəcək.

«Kinoalmanax», «Kino-xəbər», «Kinorevyu» yeni əsrdə də sizin sevimli verilişləriniz olacaq.

XX əsrin kino inciləri, ən parlaq kino ulduzları, fantastik filmlər, romantik komediyalar, başgicəlləndirən trillerlər, Azərbaycanın görkəmli kino sənətkarları, şərq dünyasının ekran əsərləri XXI əsrdə.

Göründüyü kimi, bu anonsda əvvəlcə konkret verilişlərin adları çəkilir, bu verilişlərin nüvəsindəki ən ümumi yeniliklər sadalanır. Sonuncu abzasda isə fikirlər bir qədər ümumi və cazibədar şəkildə ifadə olunur. Məhz «kinoinciləri», «ən parlaq kino ulduzları», «fantastik filmlər», «romantik komediyalar» kimi ifadələr bu anonsun əsasını, onun təbliğati yükünü müəyyən edir.

«Xalq yaradıcılığı» redaksiyasının təqdim etdiyi anonsda isə əksinə, ümumiləşdirici ifadələr əvvəlcə çəkilməmiş, verilişləri səciyyələndirən ən ümumi xüsusiyyətlər anonsun giriş hissəsində verilmişdir. Sonra isə həmin xüsusiyyətləri əks etdirən konkret verilişlər sadalanmışdır:

Yeni əsrin yeni verilişləri. Xalq yaddaşının, düşüncəsinin XXI əsr təntənəsi. Azərbaycan televiziyası yeni əsrə yeni sürprizlər hazırlayır. Əsrin ilk günlərindən yeni adlar, yeni rubrikalar yalnız Azərbaycan televiziyasının ekranlarında. Xalq ruhundan, milli yaddaşdan, xalqın hüner, zəfər tarixindən, bu günə, gələcəyə ümid, işıq dolu arzularından, folklorumuzda, nəğmələrimizdə yaşayan ilahi duyğular, könül dolu sevgilər «Qala», «Karvan», «Gül-gülməcə», «Üç nəslin bir fəsl» proqramlarında. «Dəmirqapı Dərbənd», «Eldən-elə» proqramları da yeni dizayn və quruluş aynasında yeni əsrimizin sevilən proqramlarından olacaq.

Siz arzularınıza, maraqlarınıza uyğun hər şeyi bu proqramlarda tapa biləcəksiniz. Yalnız Azərbaycan televiziyasının ekranlarında.

Şübhəsiz ki, bu tip anonslar tamaşaçılarda folklor verilişlərinə xüsusi maraq doğurur və onlarda daim bu mövzularda verilişləri izləmək marağı oyadır. Bəzən isə anonslarda il ərzində görülən işlərə yekun vurulur və yeni il üçün fəaliyyət proqramı bəyan olunur, sonra yeniliklər ön plana çəkilir.

Hörmətli tamaşaçılar!

Artıq dörd ilə yaxındır ki, Azərbaycan milli televiziyasının ikinci kanalı ilə hər gün saat 19-dan 20-dək «Üz-üzə» proqramı birsaatlıq efir vaxtı ilə görüşünüzə gəlir. Bu müddət ərzində sözün qüdrətilə cilalanıb ürəklərə yol tapan lakonik verilişlər, rəngarəng nəğmələr, təbəssüm dolu anlarla pərəstişkarlar qazanmışıq.

Yeni əsr – yeniləşmə çağıdır.

«Xəzər» redaksiyasının «Üz-üzə» proqramı üçüncü minilliyin ilk ilində yeniliyə köklənib, zaman tanımayan inamla, sevgi ilə Sizi saat yarımliq görüşə dəvət edəcək.

...Hər gün milli televiziyanın ikinci kanalında «Üz-üzə» proqramına baxın.

Göründüyü kimi, anonsun giriş hissəsində redaksiya ötən il ərzində gördüyü işlərə sanki yekun vuraraq, yeni il üçün yeni strategiyasını müəyyənləşdirir. Hesabat xarakteri daşıyan birinci hissədə əsasən nəqli cümlələrdən istifadə olunursa, anonsun əsas məğzinin gizləndiyi ikinci hissədə üslub dəyişir və cümlələr daha ekspressiv səciyyə daşıyır. Hissələr arasındakı «Yeni əsr – yeniləşmə çağıdır» cümləsi isə keçid məqamı kimi diqqəti cəlb edir və o özündən sonrakı yeniliklər dalğası üçün bir növ ekspozisiya rolunu oynayır. Bu mənada «Gənclik və idman» redaksiyasının verilişlərinin anonsu da böyük maraq doğurur:

«Gənclik və idman» redaksiyası yeni ili, yeni əsrə rəngarəng, bir-birindən maraqlı proqramlarla qarşılayır. Hər bir gənc ailəni maraqlandıran suallara cavab verən, Azərbaycan ailəsinin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərindən bəhs edən «Ailələr, talelər», tələbə dünyasının qayğılı, sevincli anlarına işıq salan «Tələbə klubu», bizi özü ilə dünənimizə apararı «İki

ömrüm olsaydı», zövqləri oxşayan, gözəlliyi əks etdirən «Moda, moda», soykökümüz, yaddaşımız üstə köklənən «Şəcərə», eləcə də «Gənclik və zaman», «Dayanacaqlar», «Telerinq», «Söz, əməl, niyyət», «İllər, nəsillər», «Ömür yaddaşı», «Gənclər üçün: 39-44-52», «Kimin sözü var», «Ordan, burdan», «45 dəqiqə sizinlə», «Mənəvi dünyamız» kimi verilişlərdə Azərbaycan gəncliyinin qaynar həyatı əks olunacaq. XXI əsrin qurucuları ekrana yeni söz, yeni niyyət, yeni əməl sahibi kimi gələcək. Canlı yayımla efirə çıxacaq reportajlar, yarışlar, dünya idman aləmindən ən son yeniliklər, idman ulduzları ilə görüşlər «İdman icmal», «Futbol+qol», «İdman proqramları», «Şahmat klubu», «Futbol da bir dünyadır», «Əlavə vaxt» proqramlarında sizə təqdim olunacaq.

Yeni əsrdə sizə yeni əhval-ruhiyyə bəxş edəcək «Gənclik və idman» proqramlarına baxmağı unutmayın.

Televiziya anonslarının ümumi strukturu, məqsədi və dil estetikası üçün xarakterik olan bir xüsusiyyəti də onların mütləq hər hansı formada çağırışla bitməsidir. Əvvəldə nümunə göstərdiyimiz anonsların «*Hər şeyi bu proqramlarda tapa biləcəksiniz*», «*İkinci kanalda «Üz-üz» proqramına baxın*», «*Yeni əsrdə... «Gənclik və idman» proqramlarına baxmağı unutmayın*» kimi çağırış cümlələri ilə bitməsi təsadüfi deyildir. Bu tip cümlələr tamaşaçını səfərbər edir. Televiziyanın «Səhər» proqramının anonsu bu cəhətdən daha səciyyəvidir.

5 ildən çoxdur ki, Azərbaycan televiziyası öz proqramlarını «Səhər»lə açır. «Səhər» – ən son yeniliklər, «Səhər» – canlı efirdə maraqlı görüşlər, «Səhər» – nəğməli anlar və xoş ovqatlar proqramıdır. Hər gün yeniləşən «Səhər» yeni ildə tamaşaçılarla canlı ünsiyyətə ənənəvi vaxtdan yarım saat tez – saat 7.30-dan başlayacaq. XXI əsrin «Səhər»i hər gün efirdə 2 saat yarım ərzində tamaşaçılara bir-birindən maraqlı rubrikalar, videoicmallar, bənzərsiz süjetlər, populyar musiqiçilər, arzu-olunan qonaqlar təqdim edəcək. Ölkəmizdə və dünyada baş verən ən son yeniliklər və ən müasir informasiya texnologiyası «Səhər»də.

Əziz tamaşaçılar, yeniləşən əsrimizin yeni «Səhər»inə

baxın! Hər gün səhərinizi «Səhər»lə açın!

Burada anonslara xas olan daha bir dil xüsusiyyəti üzə çıxır. Yəni cümlənin sintaksisində əvvəldə proqramın adının statistik planda çəkilib, sonra onun xüsusiyyətlərinin sadalanması prinsipinə reklam dili ilə anons dilinin bir çox hallarda eyni üsluba malik olmasını təsdiq edir. Müqayisə edək: «*Səhər – ən son yeniliklər*», «*Səhər – canlı efirdə maraqlı görüşlər*» sintaktik konstruksiyası ilə «*Baunti – cənnət ləzzəti*», yaxud «*Kolqeyt – kariyəsən etibarlı müdafiə*» cümlələri arasında sintaktik quruluşca heç bir fərq yoxdur. Əsasən nəqli cümlələrdən ibarət olan anonsların da dilində reklamsayağı konstruksiyalar az deyildir. Misallara müraciət edək:

Son illər Azərbaycan Dövlət Televiziyasında reallaşan keyfiyyət yüksəlişi uğurla davam edir. Zamanın nəbzini tutan, dövrün tələbləri ilə səsləşən ciddi yaradıcılıq axtarırları yeni ilin, yeni əsrin yeni verilişlərindən soraq verir. «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasında hazırlanan təzə verilişlər yola saldıığımız minilliyin milli-mənəvi, ədəbi-mədəni dəyərlərinə analitik baxışı ilə seçiləcək, dünəndən bu günə, sabaha körpü salacaq. «Ucalıq», «Min ilin şeirləri», «Hər ağacdan bir yarpaq», «Saxlanc», «Nar çiçəyi», «Vətənim», «Ədəbi üfüqlər»... Bu yeni verilişlərlə yanaşı «Gülüstan», «Şam işığında», «Azərbaycan dili», «Vətəndaş», «Molla Nəsrəddin» və başqa teleproqramlar tam yeni biçimdə, təzə quruluşda görüşünüzlə gələcək. Yeni ildə yeni verilişlər, yeni-yeni sürprizlər gözləyir sizi!

Yaxud televiziya demək olar ki, hər gün tamaşa etdiyimiz «Hərbi proqramlar» redaksiyasının daha çox nəqli cümlələrdən ibarət anonsunu nəzərdən keçirək:

Ötən əsrin son illərində Azərbaycan Dövlət Televiziyasının çoxmilyonlu tamaşaçılarının intizarla gözlədiyi hərbi vətənpərvərlik verilişləri yeni əsrin ilk ilində yenidən ekranlarınızda! Əgər möhtəşəm hərbi tariximizlə yenidən baş-başa qalmaq, günü-gündən hərbi qüdrəti və kamilliyi daha da artan Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaxınlaşmaqda olan qələbə sevin-cini bölüşmək istəyirsinizsə, dövlət televiziyasının

«Azərbaycan Silahlı Qüvvələri», «Aypara», «Səngər», «Reportyor», «Hərb tariximizdən fakt», «El bir olsa», «Vətən deyəndə...», «Məmləkətim» verilişlərini izləyin! Bu verilişlər yeni əsrin yeni ilində yeni teledüşüncə tərzini, yeni teletəqdimatlarla qonağınız olacaq. Unutmayın ki, dövlət televiziyaının hərbi vətənpərvərlik verilişlərinə baxan hər kəs özünü daha güclü, daha inamlı və daha çox vətənpərvər hiss edir.

Hərbi vətənpərvərlik verilişləri – Azərbaycanı qələbəyə səsləyən verilişlər!

Əvvəldə nəzərdən keçirdiyimiz nümunələrdə olduğu kimi bu anonsun ümumi dil quruluşu üçün də həm çağırış, həm də xəbərsiz-elliptik cümlələr xarakterikdir. «...Hərbi vətənpərvərlik verilişləri yeni əsrin ilk ilində yenidən ekranlarımızda» tipli elliptik cümlələr bir çox anonsların sintaksisində özünü göstərir. Amma ekranlarda bütünlüklə nəqli cümlələrdən ibarət anonslar da səslənir. Bu cəhətdən «Uşaq verilişləri» redaksiyasının təq-dim etdiyi anonsda yalnız nəqli cümlələrdən geniş istifadə olunmuşdur.

Bu gün dünyanın səadəti, şirin səsi bildiyimiz balalar, ömürlərin, talelərin təntənəsi körpələr, yeni minillikdə – XXI əsrdə müstəqil Azərbaycanın yaradıcıları qurucuları olan uşaqlar Azərbaycan Dövlət Televiziyaını arzularının ünvanı bilir. Baxışları mavi ekrana dikilən milyon-milyon tamaşaçı, Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyini təmin edəcək yeni nəsil qayğılarının, problemlərinin həllini yüksək intellektə malik proqramlarda axtarır.

Yeni ildə, yeni minillikdə «Sərbəst düşüncə studiyası», «Zəka», «Fikir qanadlarında», «Birimiz – hamımız», «Qlobus» yeniyetmələrin diskussiya mərkəzi olacaq.

«Sehrli güzgülü», «Macəra» uşaq klubu, «Cəsurlar, çeviklər», «Pəncərə», «Hər birimiz bir çiçək» könül xoşluğu, təbəsüm, sevinc bəxş edəcək bütün uşaqlara.

Səsi dünyanın hər yerindən – festivallardan, olimpiadalarından, ən ali məclislərdən gələn istedadların sorağına çıxacaq.

Dünyanın bütün qitələrində dönə-dönə təmsil olunan

Azərbaycan incəsənətini, mədəniyyətini dünya uşaqlarına tanıdıb sevdiren musiqisevərləri, rənglərlə, səslərlə möcüzə yaradanları «Şən mozaika»da axtaracaq.

Mənəviyyatımıza, soykökümüzdə, folklorumuza, tariximizə yeni qayıdış yeni minillikdə, yeni erada yeni nəslin nicat yolu olacaq. Bunu bizdən uşaqlar tələb edir.

Məzmunun ümumiləşdirilmiş, lakin geniş semantikaya malik cümlələrdə ifadə olunması da anonsların dili üçün səciyyəvidir. Bu cür anonslarda məzmun qarışıq tipli cümlələrdə ifadə edilir:

XXI əsr Azərbaycanın yüksəliş dövrü olacaq. Biz yeni minilliyə təzə ovqatla gedirik. Azərbaycan Dövlət Televiziyaı bu yolda sizin ən etibarlı bələdçiniz olacaq.

Xalqımızın qarşısında duran olduqca ağır, müəkkəb problemləri həll etmək üçün hazırda bizdən tələb olunan ən mühüm vəzifə vətəndaşlıq şüuru, el-oba təəssübkeşliyidir. Bütün bu məsələlər, eləcə də əxlaqi-mənəvi dəyərlərimiz, tarixi abidələrimizin dünəni və bu günü, təhsilimizin dünya birliyinə inteqrasiyası şübhəsiz ki, sizi də düşündürür.

Elə isə Azərbaycan televiziyaının bir qurumu olan «Elmi-kütləvi və təhsil» redaksiyasının hazırladığı verilişləri izləyin.

Sizi hələ sirr olan neçə-neçə təzə proqramlar gözləyir.

Bir sözlə, orijinal, rəngarəng təqdimatlı verilişlər bizdən, onlara baxmaq sizdən.

Yaxud, «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyasının bu üslubda qurulmuş anonsuna diqqət yetirək:

Azərbaycan televiziyaı «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyası təqdim edir:

Azərbaycan televiziyaının bu verilişləri ölkəmizin ictimai-siyasi, iqtisadi həyatında baş verən ən önəmli hadisələri, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu işinin dinamikasını, sosial-mədəni həyatımızdakı ən mühüm dəyişiklik və əlamətdar məqamları əks etdirir. Siyasi proseslərin analitik təhlili, iqtisadiyyatın perspektivi və problemləri, sosial həyatımızın ümumi mənzərəsi sizi maraqlandırarsa, «İctimai-siyasi proqramlar» redaksiyasının hazırladığı verilişləri izləməyi

unutmayın.

Anonsların dili üçün səciyyəvi cümlələrdən biri də ilk cümlənin ünvanlı olmasıdır. Yəni, bir çox hallarda birinci cümlədə anonsun kim tərəfindən təqdim edildiyi bildirilir. Belə ünvanlı təqdimatlar əsasən «*təqdim edir*» feli ilə bitir. «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının təqdim etdiyi anons məhz bu üslubu aydın əks etdirir:

Azərbaycan Dövlət Televiziya Verilişləri Şirkətinin «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyası təqdim edir:

«Əlaqə», «Körpü», «Qürbət mənim içimdə», «Sorağınız gəlir», «Bizimlə birgə», «Dörd çarx», «Qonağımız var», «Əzizim, Vətən yaxşı», «Türk elləri».

Milli televiziyaımızın beynəlxalq əlaqələri genişlənir. Azərbaycan həqiqətləri operativ şəkildə dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrinin dövlət televiziyyalarında öz əksini tapır. İngiltərə, Kanada, İsveç, Finlandiya, Almaniya, İtaliya, Türkiyə, Yaponiya və Rusiyanın telekanalları ilə Azərbaycan televiziya-sının proqramları mübadilə edilir.

Azərbaycan televiziyası uzun illərin informasiya blokadasını aradan qaldırır.

«Beynəlxalq proqramlar» redaksiyası 2001-ci ildə tamaşaçılarına yeni proqramlarını təqdim edir. Cənubi Amerika qitəsi ölkələri Azərbaycan televiziyası dalğasında yenidən fəth olunur.

Argentinada yüz min azərbaycanlı yaşayır. Əsrin futbolçusu Maradonanın anası doğrudanmı azərbaycanlıdır?

Dünyanın bir nömrəli tennisçisi Andre Aqasi niyə erməni oldu?

Məşhur fransız aktyoru Rober Osseyn azərbaycanlı olduğunu nəhayət ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan televiziyasına etiraf etdi.

Hörmətli televiziya tamaşaçıları!

Bu suallara cavabı «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının 2001-ci ildə sizə təqdim edəcəyi yeni proqramlarda – «Meridian», «Diplomat», «Ünvanımız – Azərbaycandır» verilişlərində axtarın.

Doğma Azərbaycanımız türk dünyasının lider ölkəsinə çev-

rilir.

Milli televiziyaımızın «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının verilişlərini izləyin.

Əsasən maraqlı məlumatlar üzərində qurulmuş bu anonsda haqqında geniş danışdığımız janrın səciyyəvi cizgiləri, o cümlədən xarakterik dil xüsusiyyətləri özünü göstərir. Doğrudur, bəzən informasiyaların çoxluğu həcm etibarını ilə anons hüdudlarından kənara çıxır. Lakin yığcam, ekspressiv, dinamik cümlələr məndə xüsusi ritm yaradaraq təsvirlə və digər qeyri-verbal vasitələrlə (xüsusən zəngin intonasiya ilə) birləşərək anonsu xüsusi rəvnəq verir və onun tamaşaçıları tərəfindən asan qavranılmasına kömək edir.

XX əsr sona yetir. Mənəvi dəyərlərimiz əsrdən əsrə, nəsilədən- nəsilə ötürülərək qan yaddaşına köçür. Azərbaycan Dövlət Televiziyası öz rəngarəng proqramları ilə bu böyük tarixi missiyaya əvəzsiz xidmət göstərir. Bütün bu gözəllikləri gözünüzə, könlünüzə köçürmək, teatrlarımızdakı saysız-hesabsız premyeraların iştirakçısına çevrilmək, ilham pərisinin qanadlarında sənət adamlarının yaradıcılıq dünyasını dolaşmaq, vidalaşdığımız əsrin sənət korifeylərini bir daha xatırlamaq, bir əsri adlamış qocaman teatrımızın bugünkü uğurlarını izləmək, əsrlərdən baş alıb gələn qaynaqlarımızı öyrənmək, məzəli əhvalatların, əyləncəli görüşlərin şahidi, şən zarafatların iştirakçısı olmaq, gülmək, düşünmək istəyirsinizsə, «İncəsənət və teatr» redaksiyasının proqramlarını diqqətlə izləyin və bütün bunların minilliklər boyu böyük bir soyun mənəviyyat aləmində yer tutduğunun canlı şahidinə çevrilin. Unutmayın, yalnız Azərbaycan Dövlət Televiziyasında! Bizi izləyin!

«İncəsənət və teatr» redaksiyasının təqdim etdiyi bu anons həm axıcılığı, həm mətnin semantik tutumu ilə fərqlənir. Burada cümlələr zahirən ölçü etibarını ilə uzun görünsə də məndaxili sinonimlər, fikrin anlaşılıqlı dillə ifadəsi və anonsun şifahi nitq formasında sənətkarlıqla ifadə olunması onun populyarlığını təmin etmişdir. Göstərdiyimiz xüsusiyyətlər «Musiqi verilişləri» redaksiyanın anonsunun mətnində də özünü

göstərir:

2000-ci ildə populyarlıq qazanan «Nəğməli görüşlər», «Sizin istəyinizlə», «Nəğmə çələnği», «Sən bir nəğmə» kimi musiqili-əyləncəli proqramlar tamaşaçı rəğbəti qazanıb.

Musiqinin müxtəlif janrları – opera və balet, simfonik musiqi klassik musiqisəvərlərin ürəyincə olub. «Muğam axşamları»nda pərəstişkarlara mənəvi, möhtəşəm mədəniyyət abidələrimiz olan muğamları təqdim etməklə onlar zəngin muğam dünyasına səyahət ediblər.

Mütəmadi olaraq teleşirkət rəhbərliyinin, sənətçilərin iştirakı ilə «Səyyar kameralarımız qaçqın çadır şəhərciklərində» olur.

Hörmətli tamaşaçılar, üzümüzdə gələn il sizi hansı yeni musiqili-əyləncəli verilişlər gözləyir?

Yeni şou proqramlar, caz və xarici estrada nümunələri, peşəkar bəstəkarlarla görüş, yeni əsərlər, yeni nəğmələr, retro nəğmələr yeni aranjemanda. /pauza/

Yenə də «Nəğməli sətiirlər» ürəklərinizə yol tapacaq.

Milli televiziyaımız yenə də peşəkarlığa üstünlük verəcək. Professional müəlliflərin əsərləri peşəkarların ifasında üstünlük təşkil edəcək.

«Musiqi ruhi qidadır» – deyirlər. Biz də bu mənəvi qidanın daha ləzizlərini sizə təqdim edəcəyik.

Gələn ü, gələn əsrdə möhtərəm tamaşaçılar, sizi musiqili və əyləncəli görüşləri seyr etməyə dəvət edirik.

Yaxud, Azərbaycan radiosunun mavi ekranda səslənən anonsunun mətnini nəzərdən keçirək. Bu mətndə sadə və birtipli cümlələrin köməyi ilə radio verilişlərinin geniş yayım dairəsi barədə məlumat verilir:

Danışır Bakı! Azərbaycan radiosunu dinləyirsiniz. Bu efir çağırışı indi artıq respublikamızın sərhədlərini aşaraq dünyaya on üç dildə Azərbaycan həqiqətlərini söyləyir.

Dünya Azərbaycanı dinləyir! Azərbaycan Beynəlxalq radiosu doqquz saata yaxın proqramla dünya efirindədir. İki proqramla otuz səkkiz saatlıq verilişlə efirə yayımlanan Azərbaycan radiosunu təkcə ölkəmizdə deyil, yaxın və uzaq xaricdə də

eşidirlər.

Bizi dinləyin, bizdən ayrılmayın. Azərbaycan radiosu sizin radionuzdur!

Bu anons üçün də xarakterik cəhət onun tamaşaçı və dinləyiciyə müraciətlə bitməsidir. «Bizi dinləyin, bizdən ayrılmayın» kimi ifadələr nə qədər çox işlənsə belə o, maraqlı sintaktik konstruksiya kimi dinləyicinin diqqətini özünə cəlb edərək onu səfərbər vəziyyətdə saxlaya bilər.

Misal gətirdiyimiz anons mətnlərinin hamısı 2000-ci ilin sonunda Azərbaycan televiziyaının ekranında səsləndirilmişdir. Hesab edirik ki, həm janrın özünün strukturu və mahiyyəti baxımından, həm də televiziya dilinin xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından bu anonslar xüsusi tədqiqat əhəmiyyəti kəsb edir. Bütün hallarda anonsların xüsusi dramaturji material kimi, həm də maraqlı linqvistik xüsusiyyətləri olan janr kimi tədqiq edilməsi maraqlı olardı.

Əlbəttə, belə nümunələrdən çox göstərmək olar və bu məqamda gəldiyimiz əsas qənaət odur ki, formasından, janrından asılı olmayaraq ekranda, proqramların mətnində istifadə olunan ekspressiv dil vasitələri verilişlərdə bədii və obrazlılıq yaradaraq tamaşaçıların böyük marağına səbəb olur. Eyni zamanda dil vasitələrindən məqsədyönlü istifadə televiziya verilişlərinin dilini daha canlı edir, onun dilində bir səmimilik və emosionallıq yaradır. Bütün bunlarla yanaşı televiziya verilişlərinin dilində, üslubunda bəzi qüsurlar da mövcuddur. Müşahidə etdiyimiz nöqəslərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Sözlər düzgün seçilmir: «İstər keçmiş ittifaq respublikaları, istərsə də dünya ölkələrinin elm çərçivəsində Elmlər Akademiyasının öz yeri, öz payı var». «Elm çərçivəsi» ifadəsi burada yaramır, çox kiçik görünür, «çərçivə» sözü yerinə düşür. Elmi çərçivəyə salmaq olmaz, onun hüdudları genişdir.

«Məlumdur ki, uşağın cansağlığının möhkəmləndirilməsi profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsindən, onların daha düzgün və dəqiqliklə yerinə yetirilməsindən çox asılıdır». «Cansağlığının» yox, «sağlamlığın» olmalıdır. «Profilaktiki tədbirlərin gücləndirilməsi...» əvəzinə ... «tədbirlərin düzgün,

dəqiq aparılmasından çox asılıdır» olmalı idi.

2. Verilişlərin dilində sözcülüyə, eyni söz və ifadənin yersiz təkrarına yol verilir: «**Həkimlik sənətini** bəziləri çox fərəhli, rahat, sakit və sərfəli sənət **hesab etdiyi** halda, başqaları bu **sənəti** çətin, ağır, mürəkkəb **hesab edirlər...** **Həkimlik** çox mürəkkəb, ağır, əzablı sənətdir».

3. Verilişlərdə cümlə üzvlərinin kəmiyyətə görə uzlaşması tez-tez pozulur. Təəssüf ki, bu nöqsanı televiziyanın bir çox proqramlarında müşahidə edirik: «*Nəsimi rayonundakı 1 saylı poliklinikanın **kollektivi** də bu adı ləyaqətlə **doğruldurlar***».

...«*Danışılan fikirləri ətraflı açıqlamaq üçün verilişimiz **sirkətin bir qrup rəhbər işçilərini** (işçisini olmalıdır) və iqtisadçı alim dəvət etmişik*».

4. Bəzi verilişlərdə söz sırası pozulur, bu da fikir dolaşığı yaradır, fikrin tamaşaçılara aydın çatmasını çətinləşdirir: «*İstər-istəməz aramızdan vaxtsız getmiş mərhum şairimiz Əli Kərimin bu misraları yada düşür*».

Cümlədə sözlər belə sıralanmalı idi: «*Aramızdan vaxtsız getmiş mərhum şairimiz Əli Kərimin bu misraları istər-istəməz yada düşür*».

Yaxud: «*Daha bir həmsöhbətimizi verilişə dəvət etmişik*». «*Verilişimizə daha bir həmsöhbətimizi dəvət etmişik*» şəklində deyilsə, daha düzgün olardı.

5. Başqa sözlər kimi bəzi bağlayıcılar da verilişlərin dilində yersiz və ehtiyac olmadan işlədilir. Bu da cümlədə ağırlıq yaradır: «*Və yaxud iqtisadi problemləri həll edən sanballı alimlərimiz də az deyil. Amma onlar da çox vaxt qayğı və diqqətdən kənar qalırlar*». «*Rəsul əmi bir vaxtlar müəllimlik məktəbini bitirsə də sonralar ixtisasını dəyişmişdir*».

Bu cümlələri bağlayıcısız, yaxud onların bəzisini ixtisar etməklə qurmaq olardı və fikir də tamaşaçılara aydın şəkildə çatardı.

Göstərilən bu nöqsanların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Verilişlərin dilində məhdud sahəyə məxsus çətin, anlaşılmaq terminlərin işlənilməsində, mətnə uyğun, münasib cümlə növlərindən istifadə edilməsində də bəzi qüsurlar

müşahidə edilir. Onu da deyək ki, diktörün işi, tələffüzü, onların şifahi ədəbi dil normalarına düzgün əməl etməsi telejurnalistlərin və aparıcıların işindən fərqlənir. Belə ki, diktörün nitqi bu cür nöqsanlardan nisbətən azaddır.

Nitq axını prosesində aşağıdakı tələblər mütləq nəzərə alınmalıdır: a) nitqin sərrastlığı; b) nitqin zənginliyi; c) nitqin təmizliyi; ç) nitqin yığcamlığı – lakonizmi; d) nitqin məntiqliyi.

a) **Nitqin sərrastlığı** televiziya verilişlərində birinci növbədə fikir və dil vəhdətinə xidmət etməlidir. Jurnalist ünsiyyət prosesində elə dil vahidlərinə müraciət etməlidir ki, o fikri dəqiq və sərrast şəkildə əks etdirə bilsin. Bunun üçün isə həmin jurnalistin zəngin lügət ehtiyatı, söz yatırı olmalıdır. Çünki fikrə uyğun söz seçmək, mühakiməyə uyğun cümlə qurmaq bu zənginlik zəminində baş verir. Nitqdə eklektizm, ibarəçilik, tautologiya o zaman özünə yer tapır ki, jurnalist bu uyğunluğu, bu tarazlığı, deməli, bu sərrastlığı yarada biləcək sözləri tapa bilmir, sintaqmı qurmağı bacarmır.

b) **Nitqin zənginliyi** dedikdə, jurnalistin canlı şifahi nitq prosesində dil vahidlərinin – leksik, semantik, frazeoloji, qrammatik vahidlərin forma müxtəlifliyindən, mənə rəngarəngliyindən bacarıqla istifadə etməsi nəzərdə tutulur. Nitqində lüzumsuz leksik təkrarlara, basmaqəlib cümlələrə, şablon qrammatik konstruksiyalara əsaslanan jurnalistin təhkiyəsi də məlum məsələdir ki, primitiv, fikirləri isə dayaz təsir bağışlayacaqdır.

c) **Nitqin təmizliyi**. Televiziya jurnalistikasında nitq mədəniyyətinin ən mühüm göstəricilərindən biri jurnalist nitqinin təmizliyidir. Bu təmizlik birinci növbədə özünü natiqin doğma dilə hörmətində və inamında göstərir. Veriliş aparıcısının nitqi başqa dillərə məxsus söz və ifadələrdən maksimum dərəcədə təmizlənmiş olmalıdır. Onu ehtiyac olmadan terminlərlə doldurub yalançı alimnümaliq etmək də nitqi zibilləməyə gətirib çıxarır. Televiziya verilişlərinə xas olan kütləvilik prinsipi, hamı və hər kəsin qavrayacağı tərzdə meyarı məhz jurnalist nitqinin təmizliyinə arxalanır və əsaslanır.

ç) **Nitqin yığcamlığı** – lokanizmi, fikri az sözlə ifadə etmək tələbi, ümumiyyətlə, dilin qənaət prinsipindən irəli gəlir. Uzunçuluq, sözcülük, fikri aşkarlamağı bacarmamaq və yekunlaşdırma bilməmək jurnalistikada ən səciyyəvi peşə qüsurlarındandır. M.Ə.Sabir vaxtilə belə jurnalistlərin «qələm təcrübələri» barədə istehza ilə yazırdı: «Bir gecəlik mətləbin bir sənə məbədi var...».

Televiziyanın aparıcı jurnalistləri nitqin yığcamlığı istiqamətində öz üzərilərində işləyərkən birinci növbədə təfəkkür məşqlərini sürətləndirməli, dilimizin lüğət tərkibini, söz ehtiyatını dərinlən mənimsəməyə səy göstərməli, mühakimənin yığcam, konkret və qısa ifadəsində dilimizin məntiqi və qrammatik konstruksiyalarına, sözlərin və frazeoloji vahidlərin lüğəvi və semantik mənalarına yaradıcı yanaşmağı bacarmalıdırlar.

d) **Nitqin məntiqiyyəti**, hər şeydən əvvəl, nitqin ifadə etdiyi fikir yükünə münasibətində üzə çıxır. Elm, təhsil, kənd təsərrüfatı, sənaye, səhiyyə və s. həyati əhəmiyyətli, milli dəyərli fəaliyyət sahələrinin tələblərinə xidmət edən jurnalist üçün öz nitqində məntiqi prinsiplərə əməl etmək, xüsusilə vacibdir. Nitq axınında eklektizm, fikir toqquşmaları, irrealıq, mühakimə paradoksalığı, məntiqi dissonanslar teleauditoriyayı, adətən çaşdırır. Nitqin məntiqi kəsikliyi və məntiqi saxtılığı, nəticə etibarilə, jurnalistin savadı, erudisiyası, peşə hazırlığı və nəhayət, nitq mədəniyyəti barədə tamaşaçı-dinləyici təsəvvürlərinə ciddi xələl gətirir.

Televiziya jurnalisti verilişlərini nitqin əsasən iki növündə qurur: monoloji nitq və ideoloji nitq. Monoloji nitq adətən, hər hansı bir mövzu, problem, əhvalat, hadisə haqqında bir nəfərin (burada jurnalistin) ardıcıl, sistemli və rəhbərli nitqi kimi təzahür edir. Televiziya verilişlərinin məlumatvermə, nəql etmə və təsviri xarakterli verilişləri, adətən monoloji nitq əsasında qurulur. Monoloji nitq, hər şeydən əvvəl, özünün fikir dolğunluğu və forma sadəliyi ilə diqqəti cəlb etməlidir. Monoloji nitqin müqəddiməsində ibarəbazlığa, təmtəraqlı, dəbdəbəli və potetik ifadələrə yol vermək olmaz. Belə hal tamaşaçı-dinləyicinin

diqqətinin yayınmasına, mövzu və problem barədə təsəvvür çaşqınlığına gətirib çıxarır. Telejurnalistikada monoloji nitq fəal olduğu qədər də mütəşəkkil nitq növüdür. Onun səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, dialoji nitqdən fərqli olaraq burada situativ məqam passivdir, yəni mövzuya, verilişə nitq baxımından qabaqcadan hazırlaşmaq, məsələn, plan qurmaq, təhkiyənin xronologiyasını, dinamikasını, giriş və yekun mərhələlərini qabaqcadan götür-qoy etmək fürsəti vardır. Monoloji nitq televiziya jurnalistindən zəngin söz ehtiyatı tələb edir. Çünki verilişin məqsədinə və ruhuna uyğun olaraq, sözün leksik-semantik, morfoloji və sintaktik funksiyaları da fəal şəkildə dəyişir. Digər tərəfdən, ekran önündə tamaşaçı-dinləyici ilə baş-baş qalan, özünün monoloji nitqi ilə kütlənin mühakiməsinə çəkilən jurnalist sözlə lazımınca rəftar edə bilməyəndə təhkiyənin – çıxışın ən mühüm elementi olan reqlamentə də əməl edə bilmir. Beləliklə, vaxt nitqin üzərində arzu edilməz bir hakimə çevrilmiş olur.

Monoloji nitq nitq texnikası – tembr, temp, ton, fasilə, intonasiya, ritm və s. baxımından da jurnalistin ciddi nəzarətində olmalıdır. Bu gün televiziya verilişlərində tez-tez müşahidə olunan «dəyirmi stol»lar, diskussiya xarakterli müsahibələr, intervyu və müsahibələr, sual-cavablar dialoji nitqin televerilişlərdə fəallıq kəsb etdiyini kifayət qədər yaxşı nümayiş etdirir. Lakin burası da sirr deyildir ki, verilişin məqsədinə və ruhuna müvafiq həmsöhbət tapmaq nə qədər çətindirsə, onunla canlı, səmimi ünsiyyət yaratmaq, dialoqa girmək də bir o qədər çətinidir. Məsələnin bu cəhəti jurnalistdən xüsusi hazırlıq və peşə ustalığı tələb edir. Dialoqun əsas forması sual-cavabdır. Deməli, burada elliptik cümlələrə, yarımçıq və bitməmiş sintaktik fiqurlara daha çox yer verilməlidir.

Dialoji nitqin televiziya verilişlərində geniş yayılmış digər formaları da vardır ki, bu sırada müsahibə dialoqu və müzakirə dialoquunu ayrıca qeyd etmək lazım gəlir.

Televiziya verilişlərində müzakirə dialoqu bir qayda olaraq, problem mövzularının, rəy müxtəlifliyinə məruz qalan məsələ-

lələrin şərhinə və izahına xidmət edir. Məsələn, müəllimlərin maddi təminatı, təhsil sistemindəki yeniliklər, özəl təhsil ocaqları ilə bağlı verilişlər, adətən müzakirə dialoqu əsasında qurulur. Müzakirə dialoqunda disput əhval-ruhiyyəsi, diskussiya ovqatı üstünlük təşkil edir; müxtəlif fikirlər çarpazlaşır, haçalanır, üst-üstə düşür, qarşı-qarşıya durur və s. Deməli, dialoji nitqdə hardasa emosional yük daha ağır olur, emosiyalar və ehtiraslar toqquşması baş verir. Bu səbəbdən də müzakirə dialoqu, yeri gələndə hətta mübahisəyə çevrilir. Dialoji nitqin texnikasını, onun üslubi imkanlarını mükəmməl bilən jurnalist, təbii ki, bu məqamda müzakirənin gedişini daima nəzarət altında saxlamağı bacardığı kimi, onu məqsədəmüvafiq şəkildə istiqamətləndirməyi də bacarır.

Bir çox jurnalistlərimiz dilimizin orfoqrafiyası ilə orfoepiyası arasında norma fərqlərini, funksional müxtəlifliyi bilmədiklərindən, adətən şifahi nitqdə, daha doğrusu tələffüzdə tez-tez kobud səhvlərə yol verirlər. Doğrudur, müasir dilimizin orfoqrafiyası danışq dili əsasında qurulduğundan bir sıra orfoqrafiya qaydaları eynilə orfoepiya üçün də qəbul edilə bilər. Lakin bununla belə, şifahi nitqin və ədəbi tələffüzün canlı dil praktikasında özünəməxsus səciyyəvi cizgiləri vardır ki, bu onu orfoqrafiyadan prinsipial şəkildə fərqləndirir. Televiziya verilişlərində bu fərqlər mütləq nəzərə alınmalı və gözlənilməlidir. Əks halda, qeyd-şərtsiz orfoqrafik qaydaların əsiri olan «kitab tələffüzü» və ya «hərbi tələffüz» deyilən qüsurly bir hal müşahidə olunur.

Televiziya jurnalisti yadda saxlamalıdır ki, ədəbi tələffüzün əsas prinsipi tələffüzdə ağırlıq törədən, kobud səslənən, dilin ahəngini pozan cəhətlərdən qaçmaq, asanlıqla, sürətlə tələffüz edilən və zərif, incə, gözəl səslənən cəhətləri saxlamaqdan ibarət olmalıdır. Məlumdur ki, orfoqrafiyada morfoloji prinsipin tələblərinə müvafiq olaraq felin şərt və arzu formaları keçmiş zamanda iki variantlı şəkilçilərlə (-sa, -sə; -a, -ə) verilir: *oxusa idi, düşünsə idi; yaza idi, bilə idi* və s. Halbuki bu orfoqrafik qayda dilimizin orfoepiyasında, ədəbi tələffüzdə mütləq dəyişikliyə uğrayır və uğramalıdır. Əvvəla ona görə ki,

ümumiyyətlə, ədəbi danışq dilində felin şərt və arzu formasının hekayəsi, adətən bir variantlı şəkilçi ilə -ay, -ey-lə ifadə olunur. Digər tərəfdən şifahi nitqdə *oxusaydı, bileydi* formaları çox asanlıqla tələffüz edilib danışqğa rahatlıq və sərbəstlik gətirir.

Unutmaq olmaz ki, orfoqrafiya ilə müqayisədə orfoepiyamız ümumxalq danışqğının əlamət və xüsusiyyətlərinə daha həssasdır. Səciyyəvi bir misal: orfoqrafiyamız, yenə də morfoloji prinsipə əsaslanaraq, assimilyasiya hadisəsinə yol vermir. Məsələn, orfoqrafiya tələb edir ki, məhz *oxuyanlar, atlar* kimi yazılsın. Halbuki ədəbi tələffüz bu prinsipə əməl etmir, o, şifahi nitqin rahatlığı, zərifliyi və sərbəstliyi naminə *oxuyannar, atdar* formasını məqbul və mümkün hesab edir.

Televiziya jurnalisti öz şifahi nitqini ilk növbədə dilimizin təbiətini əks etdirən səs və heca sistemi əsasında qurmalıdır. Təəssüflə qeyd edək ki, səslərin, fonemlərin, sintaqm və cümlələrin deyilişi, alınma sözlərin tələffüzünə, doğma dilimizin tələffüzünü asanlaşdıran forma və vasitələrinə, üsul və yollarına bələd olmaq televiziya verilişlərində vahid orfoepik tələb kimi heç də həmişə gözlənilmir.

a) Tələffüzün dialekt variantına üstünlük verilir: məsələn, *əvvəl* əvəzinə *əvvəla*, *belə* əvəzinə *belənçik*, *elə* əvəzinə *eylə*, *bülleten* əvəzinə *büllüteyn* və s.

b) Şifahi nitqin mühüm elementi olan vurğu yerində işlənmir: məsələn, *başqa'* əvəzinə *ba'sqa*, *bütü'n* əvəzinə *bü'tün*, *qayta'r* əvəzinə *qa'ytar* və s.

c) Alınma sözlərin tələffüzündə təqlidçilik yolu tutulur. Məsələn, dilimizdə tərkibində başqa dilin incə fonemi (-l səsi) işlənən *elə* sözlər vardır ki, onlar ədəbi tələffüz normalarına əsasən işlənməlidir. Yəni bizim tələffüzdə -l fonemini səslənməyə görə fərqləndirməyə ehtiyac yoxdur. O, hər dəfə eyni məxrəcdə özünü əks etdirir. Halbuki, ekran önündə bəzən *Alen Delon* əvəzinə *Alen Dolon*, *bulvar* əvəzinə *bul'var*, *rol* əvəzinə *rolb* kimi qüsurly tələffüzə rast gəlirik.

Televiziya verilişlərinin aparıcı jurnalistləri öz nitqlərinin aydınlığı, saflığı və gözəlliyi qayğısına qalarkən dilimizin fonetik sisteminin mühüm ünsürü olan vurğunu da əsla yaddan

çıxarmamalıdırlar. Çünki müşahidələr və təcrübə ədəbi tələffüz anlayışının vurğu ilə çox sıx bağlı olduğunu göstərir. Və əslində jurnalist nitqində tez-tez müşahidə olunan tələffüz qüsurları çox zaman vurğunun işlənmə məqamının düzgün müəyyənləşdirilməsi zəminində baş verir. Teleproqramların aparıcılarının nitqində müxtəlif əcnəbi terminlərin tələffüzündə yol verilən qüsurların bir mühüm mənbəyi də burada axtarılmalıdır.

Diksiyanın nitqdə əsas göstəricisi orfoepiya ilə intonasianın qovuşması və vəhdət təşkil etməsidir. Diksiyanın tələblərinə görə jurnalist ekran qarşısında çıxış edərkən öskürməyə, asqırmağa, burnunu çəkməyə və s. xoşagəlməz hallara yol verməməlidir. Xüsusilə teleaparaturanın kənar səslər həssaslığını nəzərə alsaq, bunun diksiyaya necə mənfi təsir göstərdiyini bir daha təsəvvür etmək olar. Jurnalist diksiyası, ilk növbədə özünün səfərbəredici və cəlbədicə keyfiyyətləri ilə güclü olmalıdır. Vaxtilə məşhur rejissor K.S.Stanislavski yazırdı: «...şeyr özü də musiqidir, mahnıdır. Danışqıda da, şeirdə də səs məlahətli olmalıdır, skripka kimi səslənməlidir, taxtaya dəyən noxud kimi taqqıldamamalıdır».

Yəqin hər bir jurnalisti belə bir sual həmişə düşündürür: necə edəsən ki, səs nitq axını zamanı qırılmasın, bütün sözlər və cümlələr mirvari kimi ardıcılıqla düzülsün, heca fasilələri baş verməsin və nəhayət, tələffüz zədələnməsin və s. Bu suallara yalnız bir doğru cavab vardır. Jurnalist bir an belə öz nitqinə və nitq aparatına diqqəti zəiflətməməlidir. Müşahidə əziyyətlərinə qatlaşmağı bacarmalı, öyrənməyi özünə ar bilməməlidir.

Jurnalist diksiyasından danışarkən ekspressivlik, ifadəlilik də diqqətdə saxlanılmalıdır. Nitqin ifadəliliyi nitq texnikası ilə sıx bağlı olan bir məsələdir. Teleekrandan xalqa müraciət edən jurnalistin səsi, hər şeydən əvvəl aydın eşidilməlidir. Bunun üçün onun nitqi cingiltili səsə malik olmalıdır. Cingiltiliyi gur səslə qarışdırmaq lazım deyil. Səs orta qüvvəyə də malik ola bilər. Əsas məsələ səsin qüvvə dərəcəsindən bacarıqlı istifadə etməkdir. Jurnalist sözləri aydın şəkildə tələffüz etməklə bərabər, aramla, tələsmədən danışmağı da bacarmalıdır. Sözlərdə ayrı-ayrı səslər, xüsusilə sait səslər yaxşı eşidilməlidir.

Boğaz səslərinin tələffüzündə də diqqətli olmaq tələb edilir. Bu istiqamətlərdə hər hansı bir qüsura yol vermək nəticə etibarilə nitq qüsuru kimi üzə çıxır. Məsələn, televiziyanın bir çox verilişlərində aparıcılar tərəfindən *r* səsinin düzgün tələffüz edilmədiyinə, *ş*, *s*, *c* səsinin *ç* məxrəcində tələffüz olunmasına tez-tez rast gəlirik. Burada belə bir cəhəti də xatırlatmaq lazımdır ki, nitq texnikası bizim jurnalistika fakültələrində hələ də ardıcıl və sistemli şəkildə tədris olunmur. O, adətən aktyor sənəti ilə bağlı bir məsələ kimi başa düşülür. Halbuki müasir informasiya əsri, televiziyanın imkanlarının genişlənməsi hər gün kütlələrin görüşünə gələn telejurnalist qarşısında nitq texnikasını bir sənət kimi dərinlən mənimsəməyi, bir az da konkret desək, aktyor peşəsindən də müəyyən cəhətləri əxz etməyi vacib şərt kimi qarşıya qoyur.

Jurnalistin nitqində səsin tembrini də müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Tembr səsin rənglərini və xarakterini müəyyənləşdirən ən əsas keyfiyyətlərdəndir. Əslində bizim nitqimizin zahiri fərdiliyində, formaca özünəməxsusluğunda səs tembrinin də böyük rolu vardır.

Televiziya dili fonunda və materialında nitq mədəniyyəti məsələlərinin öyrənilməsinə bu gün aktual edən başlıca cəhət budur ki, o, bütövlükdə milli-ictimai ünsiyyət prosesinin mədəni əlamət və səviyyəsini müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Milli intellektual və mənəvi səviyyə, milli elmi-texniki hazırlıq, bəşəri-dünyəvi dəyərlərə milli təmas birinci növbədə onun nail olduğu, yiyələndiyi nitq mədəniyyətində ifadə olunur. Bu mənada televiziya dili gələcək tədqiqatlar üçün də, həqiqətən, dolğun və səciyyəvi bir araşdırma mənbəyidir.

V FƏSİL

EKRANIN VƏ EFİRİN MÜQƏDDƏS VƏZİFƏSİ

HƏRB TARİXİMİZ RƏŞADƏT TARİXİMİZDİR

Teleradio şirkətinə sədr təyin olunduğum ilk gündən xalqımızın vətənpərvərlik ruhunu yüksəltmək, adamlarda doğma yurdumuza həqiqi sevgi duyğularını oyatmaq haqqında düşünmüşəm. Hərbi vətənpərvərlik işini, döyüşkənlik və düşməne nifrət hissini şüar deyil, həqiqi əməli fəaliyyətə çevirmək haqqında çox fikirləşmişəm, konkret planlar cızmışam. Həmişə belə hesab etmişəm ki, sovet əyamı ilə müqayisədə əsl vətənpərvərlik məhz bu gün müstəqillik dövründə özünü göstərməlidir. Təbii ki, televiziyanın, radionun «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasının işini gücləndirmək sahəsində də müəyyən tədbirlər həyata keçirmişəm. Bir sözlə, tarix boyu çox düşmənlə üz-üzə gəlmiş, çox savaqlar görmüş xalqımızın döyüş ruhunu yüksəltməyi, xüsusən əsgərlərimizdə döyüşkənlik və Vətəni ayıq-sayıq qorumaq hissələri tərbiyə etməyi ekranımızın və efirimizin müqəddəs vəzifəsi saymışam.

Azərbaycan xalqının hərbi tarixi onun rəşadət tarixi, qəhrəmanlıq tarixidir. Ona görə də biz əsgərlər üçün hazırlanan verilişlərdə hərbi tariximizə xüsusi diqqət yetiririk.

Bəllidir ki, hər bir xalqın milli istiqlal yolu qanlı savaqlardan, siyasi-ictimai fırtınalardan keçir. Amma heç də bütün mücadilələr böyük qalibiyyətlə bitmir. Heç də bütün xalqların müstəqilliyə qovuşması bu yolla mümkün olmur. Bir yandan daxili irtica, bir yandan isə mürtəce qüvvələrin kənardan müstəqillik uğrunda milli mücadiləyə dağıdıcı təsiri və bu amili məqsədli şəkildə nəzarətdə saxlaması milli müstəqillik arzusunun gerçəkliyə çevrilməsini illərlə, hətta bəzən əsrlərlə ləngidir. Əlbəttə, müstəqil ölkədə yaşamaq, müstəqil dövlətin

vətəndaşı olmaq, onun milli bayrağı önündə diz çöküb and içmək, milli dövlət himninin sədaları altında gələcəyi düşünmək hər bir insan üçün milli şərəf və ləyaqət məsələsidir.

Tarix XX yüzillikdə Azərbaycan xalqına iki dəfə bu möhtəşəm duyğuları yaşamaq sədəti nəsib etmişdir. Yəni mübariz övladları amansız çarpışmalardan sonra Azərbaycanı iki dəfə müstəqilliyə qovuşdurub: birinci dəfə 1918-ci ildə, ikinci dəfə isə 1991-ci ildə. Uzun, üzücü və dağıdıcı proseslərdən sonra xalqımız sovet imperiyasının qanlı caynaqlarından qurtularaq öz müstəqilliyini bərpa edib.

1918-ci il mayın 28-də Şərqdə ilk demokratik dövlətin – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıldığı bəyan edildi. Elə ilk gündən onun varlığını qorumaq, dövlətçilik fəaliyyətini təmin etmək üçün silahlı qüvvələrin yaradılması zərurəti ortaya çıxdı. Çünki mövcud hərbi birləşmələrlə bu möhtəşəm işin öhdəsindən gəlmək, daxili və xarici irticaya cavab vermək olduqca çətin və bəlkə də mümkünsüz idi. Elə bu məqsədlə də 1918-ci il iyunun 26-da Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dayaq sütunu olan «Əlahiddə Azərbaycan Korpusu» yaradıldı. Azərbaycan xalqı 80 il ötəndən sonra bu günü Respublika Silahlı Qüvvələri günü kimi təntənə ilə bayram edir. Korpusa məşhur artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski komandan təyin olundu. Belə bir korpusun yaradılmasında və formalaşmasında qardaş Türkiyə həmin il iyunun 4-də iki ölkə arasında Batum şəhərində bağlanmış müqaviləyə əsasən həqiqi yardımçı oldu. General Əliağa Şıxlinskiyə komandan kimi fəaliyyətinin ilk dönəmlərində görkəmli türk zabitlərinin Azərbaycan ordusunun qurulması və Azərbaycanın istiqlalı naminə fədakarlıq göstərmələri milli mücadilə tariximizin parlaq səhifələrindəndir. Və hər dəfə tariximizi vərəqləyərkən Türkiyənin, türk zabitlərinin və əsgərlərinin təmənnəsiz qardaş yardımının müqabilində şükranlıq və minnətdarlıq duyğularımızdan məmnun olmalıyıq.

Bəli, Azərbaycan Cümhuriyyətinin olduqca kəşməkəşli və sınaqlı günlərində artilleriya generalı Əliağa Şıxlinskiyə komandanlığı altında «Əlahiddə Azərbaycan Korpusu», sonralar isə general Səmədbəy Mehmandarovun başçılıq etdiyi Müdafiə

Nazirliyinin qoşunları uğurlu döyüşlər apardı. Məhz ordu yaradıldıqdan sonra daxili və xarici düşmənlərə qarşı gənc demokratik dövlətin mübarizəsi nisbətən sistemli şəkil aldı. Amma bütövlükdə həmin dövrdə Azərbaycan zamanın mürekkəb olayları ilə bağlı qasırgalı dəniz kimi çalxalanırdı. Siyasi və hərbi qarşıdurmalar, erməni-bolşevik təcavüzü, satqınlıqlar, xəyanətlər, Azərbaycanın istiqlalına qarşı quduz imperiyanın qıcanmış qanlı dişləri... Bütün bunlara Azərbaycan tab gətirirdi. Türk birləşmələrinin hərbi yardımını sayəsində Azərbaycan, xüsusilə də onun yenicə işğalçılardan azad edilmiş tarixi paytaxtı olan Bakı şəhəri erməni qəsbkarlarından qoruna bilsə də, cümhuriyyətimiz öz istiqlalını 23 aydan sonra əldən verməli oldu... Amma tarixin dərsləri unudulmadı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin cəmi 23 aylıq fəaliyyəti dövründə qazanılan milli-tarixi dəyərlərdən biri də Azərbaycanın hərbi məktəbinin yaradılması, milli hərbiçilik ənənələrinin əsasının qoyulması oldu. Səmədbəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski kimi sərkərdələr Azərbaycanın hərbi tarixinin gələcəyi üçün şanlı-şərəfli bir bünövrə qoydular. Və bu gün müstəqilliyini saysız qurbanlar bahasına bərpa etmiş, erməni qəsbkarlarına qarşı qeyri-bərabər döyüşlərdə torpaqlarının iyirmi faizini itirmiş, əvəzində isə 1 milyondan artıq qaçqının maddi, mənəvi, sosial problemləri ilə üz-üzə qalmış Azərbaycanda hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi mütləq milli-tarixi soyköklərə əsaslanmalıdır. İstər dövrü mətbuatda, istərsə də ekranda və efirdə təbliğat aparən hər kəs hərbi vətənpərvərlik işinin məhz bu yöndən təbliği sayəsində öz millətinin və torpağının şərəfini və sevincini duymalıdır.

Ölkəmizdə televiziya fəaliyyətə başlayana qədər hərbi vətənpərvərlik təbliğatının ağırlığı ədəbiyyatın və incəsənətin, o cümlədən radionun üzərinə düşürdü. İnsanlara Vətən, torpaq sevgisinin və sevgi naminə canını fəda etmək duyğularının aşılması əsasən sözün, mətbuatın və bədii təsir vasitələrinin imkanı ilə şərtlənirdi. Bu məqamda istər-istəməz İkinci dünya müharibəsi dövrü adlandırdığımız 1941-45-ci illəri xatırlamalı oluruq. Qeyd etmək olduqca vacibdir ki, Azərbaycan xalqının

qəhrəmanlığı, onun döyüş əzmi, yenilməzliyi İkinci dünya müharibəsində də özünü göstərdi. O zaman SSRİ adlanan dövlət azərbaycanlıların da ümumi vətəni sayılırdı. Hitler Almaniyası bu ümumi vətənə qarşı elan olunmamış müharibəyə başlayanda Azərbaycanın da cəsur övladları silaha sarılaraq düşmənlə amansız döyüşlərə atıldılar. 1941-ci ildən 1945-ci ilədək İsrafil Məmmədov, Həzi Aslanov, Gəray Əsədov, Qafur Məmmədov, Ziya Bünyadov, Mehdi Hüseynzadə, Əhmədiyyə Cəbrayilov, Məlik Məhərrəmov və neçə-neçə oğullarımız hərbi tariximizin yeni qəhrəmanlıq səhifələrini yaratdılar.

Düşmən üzərində qələbəyə, qəhrəmanlığa çağırış İkinci dünya müharibəsi dövrü hərbi vətənpərvərlik təbliğatının əsas xətti idi. Məhz həmin qanlı-qadalı günlərdə, düşmənlə ölüm-dirim savaşı aparıldığı dövrdə «müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən» – deyən böyük sənətkar Səməd Vurğun yazırdı:

Gəl, ana yurdumun qızı, gəlini,
İndi hünər vaxtı, qeyrət demidir.
Sən də əsirgəmə kömək əlini,
Hər sözün, söhbətin can məlhəmidir.

O dövrdə poeziya ilə yanaşı bədii publisistika da qələbə naminə olduqca önəmli işlər görmüşdür. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal, Süleyman Rəhimov kimi görkəmli söz ustaları ilə yanaşı Əvəz Sadıq, Ənvər Yusifoğlu, Nurəddin Babayev, Yusif Şirvan, Məmməd Əkbər və başqa publisistlərin də döyüşçülərimizin mübariz xarakterini təsvir edən maraqlı oçerkləri qəzet və jurnallarda, almanaxlarda dərc olunmuşdur. Əlbəttə, siyahını genişləndirmək və bu barədə daha ətraflı söz açmaq olar. Ancaq belə bir fikri mütləq qeyd etmək lazımdır ki, faşizm üzərində qələbənin ideoloji təminatında bütün ədəbiyyatımız və incəsənətimizlə yanaşı mübariz, döyüşkən publisistikamızın da böyük xidməti olmuşdur.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Böyük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan radiosu hərbi vətənpərvərlik təbliğatı ba-

xımdan olduqca əhəmiyyətli işlər görmüşdür. Sənət adamlarının efir vasitəsi ilə döyüşçülərə, arxa cəbhədə çalışanlara müraciəti, əsgər analarının, döyüşçü ailələrinin düşmən üzərinə yollanan oğulları qələbəyə haraylaması mənəvi-psixoloji təsir baxımdan olduqca əhəmiyyətli idi. Əlbəttə, İkinci dünya müharibəsi dövründə hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin mövcud ictimai sistemin ideoloji fəaliyyət prinsiplərinə uyğun tərəfləri də vardı və deyək ki, düşmən üzərində qələbə naminə təbliğat işində beynəlmiləçilik, qardaşlıq prinsiplərini də təsiredici amilə çevirirdilər. Amma bütün hallarda təbliğat çox təsirli idi və nəhaq yerə demirdilər ki, Böyük Vətən müharibəsində təbliğat da ordu qədər döyüşmüşdü.

Elə indi də hərbi vətənpərvərlik təbliğatının sistemli və əhatəli, xüsusən də milli-tarixi yöndən aparılması olduqca səmərəli olur. Tam məsuliyyətlə demək olar ki, bu iş başqa kütləvi informasiya vasitələri ilə müqayisədə Dövlət Televiziya və Radiosunda, onun «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasında daha faydalı şəkildə aparılır. Düzdür, televiziya hərbi vətənpərvərlik mövzusunda verilişlər 15-20 il əvvəl – sovet dövründə də hazırlanırdı. Amma bu, bircə proqramdan – «Hünər» adlı verilişdən ibarət idi. Bu verilişdə isə əsasən İkinci dünya müharibəsi vaxtı itkin düşənlərlə bağlı məktublar oxunur, müharibə veteranlarının görüşləri keçirilir və sözsüz ki, bütün bunlar sovet təbliğat maşınının süzgəcindən keçirilərək tamaşaçılara çatdırılırdı. Lakin o dövrdə hərbi tariximizin milli yöndən təbliği, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin bu xətt üzrə aparılması müşkül iş idi.

Nəhayət, 1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Beləliklə, müstəqil Azərbaycanda televiziya vasitəsilə hərbi vətənpərvərlik təbliğatının yeni milli konsepsiyaya uyğunlaşdırılması zərurəti meydana çıxdı. Təəssüf ki, ilk dövrlərdə bu məsələdə bir çox səpmələr oldu. Xüsusən müstəqilliyin ilk illərində televiziya müstəqillik və torpaqların erməni təcavüzündən azad edilməsi uğrunda mübarizəyə çağırış əvəzinə biganə və seyrçi bir mövqe tutdu. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, telejurnalistlərdən, teleoperatorlardan erməni

işğalçılara qarşı döyüşlərdən videomateriallar hazırlamaq üçün könüllü olaraq cəbhə bölgələrinə yollananlar oldu və məhz onların hesabına o illərdəki döyüşləri qismən əks etdirən videoarxiv yarandı. Ermənistan işğalçı birləşmələrinin Azərbaycana qarşı apardığı ədalətsiz müharibə ilə bağlı televiziya təbliğatı bəzi müsbət cəhətləri ilə yanaşı systemsiz və mübarizlikdən uzaq aparılırdı. Xüsusən 1991-93-cü illərdə televiziya ekranlarından Vətəni, torpağı müdafiəyə mübariz çağırışlar eşidilmirdi. Verilən əsgər çıxışları isə reallıqdan uzaq, bəsit xarakter daşıyırdı. Daha dəqiq desək, hərbi vətənpərvərlik təbliğatı adı altında daha çox ağlaşma, sızıltı, müharibədə həlak olanların hüznü dəfn mərasimləri göstərilirdi ki, bu da bəzən əks effekt verir, əhalidə qorxu, vahimə hissi yaradırdı. Xüsusən çağırışçı gənclərin «Biz şəhid olmağa gedirik» kimi zərərli şüarları tamaşaçıda gənclərin cəbhəyə, döyüşlərə yollanarkən orada ancaq ölmək ehtimalı duyğularını yaradırdı. Halbuki torpaqları məkrli düşmən tərəfindən işğal olunmuş bir məmləkətin televiziyası daha mübariz, daha konseptual hərbi vətənpərvərlik işi aparmalı idi. Ona görə də bu nöqsanları aradan qaldırmaq üçün biz 1996-cı ilin sonralarına yaxın televiziya və radionun birləşmiş «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasının işini yenidən qurduq. Yenilənmiş redaksiya ixtisaslı kadrlarla təmin olundu. Mən elə ilk vaxtdan bu redaksiyanın verilişlərini diqqət mərkəzində saxladım. Verilişlərin hazırlanması işinə təcrübəli mütəxəssisləri cəlb etdik. Müdafiə Nazirliyinin «Hərbi salnamə» qrupu ilə əlaqələr sıxlaşdırıldı. Artıq 1997-ci ilin ilk aylarından hərbi mövzuda verilişlərə yeni ruh hakim kəsildi. İndi proqramların hazırlanmasında xeyli canlanma yaranmışdı. Xüsusilə də sənət adamları ilə əsgərlərin görüşlərindən və Azərbaycanın hərbi tarixindən bəhs edən proqramlar tamaşaçının diqqətini özünə cəlb etməyə başladı. Ancaq hərbi vətənpərvərlik təbliğatının bu iki xətti kifayət deyildi. Müasir tamaşaçının zövqünü oxşamaq, ona məzlum hisslər, sızıltılar əvəzinə mübariz ovqat aşılamaq üçün yeni teleformalar, ekran rakursları axtarmaq lazım gəlirdi. Bu məqsədlə verilən təklifləri yenidən gözdən keçirdik, bu ideyaları daha da zənginləşdirdik

və redaksiyanın efir həcmi 9 saatdan 14 saata qədər artırdıq. Təbliğat işinin sistemli və konseptual başlanğıcı tezliklə öz bəhrəsini verdi. Artıq Azərbaycan televiziyası öz tamaşaçısına yeni, müasir üslubda hazırlanan, Vətənə, dövlətə, üçrəngli bayrağımıza, dövlət himninə, əsgərə, hərbiyə sevgi və inam aşılaraq «Aypara», «Azərbaycan Respublikasına xidmət edirəm», «Reportyor», «Cəbhə görüşləri» kimi verilişlər, mübariz ovqatlı hərbi vətənpərvərlik klipləri təqdim etməyə başladı.

Bir faktı da xüsusi vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycan televiziyasının hərbi vətənpərvərlik mövzusunda verilişləri Azərbaycan xalqının orduya, ordu quruculuğuna, gələcək qələbələrə inamının bərpa olunmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün Azərbaycan dövlətinin tarixən həsrətində olduğu və düşmənin hər cür təxribatlarına cavab verən kamil bir ordusu var. Bu ordunun şəxsi heyəti arasında səmərəli təbliğat işinin aparılmasında, hər bir əsgər və zabitin mənəvi-psixoloji hazırlığının artırılmasında, onların qələbə əzminin yüksəldilməsində, ordu ilə xalqın birliyi baxımından cəbhə görüşlərinin təşkili kimi vətənpərvərlik missiyasının yerinə yetirilməsində də milli televiziyamızın xidmətləri danılmazdır. Şübhəsiz ki, milli-siyasi tələbkarlığın nəticəsidir ki, televiziyanın hərbi-vətənpərvərlik verilişləri milli-tarixi varisliyin, milli dövlətçilik siyasətinin vətənpərvərlik rakursunun təbliğində belə mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir.

Bu gün milli televiziya ilə hərbi vətənpərvərlik verilişlərini izləyən tamaşaçı gərgin hərbi təlimlərin, milli ordumuzda döyüş əzminin artırılmasının ekran vasitəsilə də olsa iştirakçısına çevrilir, kamera qarşısında vüqarla dayanan əsgərin, zabitin çağırışlarına böyük inamla yanaşır. Bu inam, eyni zamanda, milli televiziya, onun gərgin və səmərəli fəaliyyətinə, fədakar televiziya işçilərinin əməyinə olan inamdır.

Hərbi vətənpərvərlik təbliğatının daha əhatəli və təsirli aparılmasının vacibliyini nəzərə alaraq daim yeni mövzular axtarılır. İlk növbədə əsgərlərin yüksək döyüş ruhu haqqında danışılır, onların dövlətçilik haqqında bilikləri zənginləşdirilir. Bu məqsədlə Azərbaycanın Dövlət bayrağı və hərbi hissənin

döyüş bayrağı haqqında, Dövlət gerbi, Dövlət himni, Azərbaycanın azadlıq mübarizəsinin mənası ilə bağlı verilişlər ön plana çəkilir. Məsələn, «Azərbaycan Silahlı Qüvvələri» adlı proqram respublikamızda ordu quruculuğu məsələlərinə həsr olunur. Bu proqram ayda dörd dəfə, hər həftənin birinci günü – ordu həyatı üçün ən fəal gündə efirə çıxır.

Hər bazar günü tamaşaçılara təqdim olunan «Aypara» hərbi vətənpərvərlik toplusunda hərbi aləminə dair süjetli informasiya bloku, qəhrəmanlıq, müharibə və sənət, vətənpərvərlik mövzusunda bölümlər maraqla qarşılanır.

Azərbaycanın və o cümlədən türk xalqlarının hərbi tarixindən bəhs edən, tamaşaçını kamil vətəndaşlığa səsləyən «Hərbi tariximizdən» adlı öyrədici proqram milli televiziyanın seçilən proqramları sırasındadır.

Əlbəttə, «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasının hazırladığı digər proqramlardan da ətraflı söz açmaq olar. Redaksiyanın hər bir əməkdaşı üzərinə düşən məsuliyyəti yaxşı dərk edir və çalışır ki, Azərbaycanımızın düşmən üzərində qələbəyə qovuşması naminə bir televiziya işçisi kimi öz əməyini əsirgəməsin. Bu gün hərbi vətənpərvərlik mövzusunda hazırlanan verilişlərin dili süni pafosdan, şüarçılıqdan olduqca uzaqdır. Alınan müsahibələr nitqin aydınlığı, səslənən mətnlərsə məntiqi, bədii dəyəri ilə seçilir. Məsələn, «Novruzun mübarək, Azərbaycan əsgəri!» verilişindən bir seçməyə diqqət yetirməklə bu proqramların dili haqqında müəyyən qənaətə gəlmək olar: *«...Gecəyari olmuşdu... Heç kim bu gecədən ayrılmaya istəməirdi... Bu gecə gözəllərin ən gözəliydi. Bu gecə bu müqəddəs tonqal kənarında hamı öz ürəyi ilə baş-başa qalmış, öz duyğuları ilə qol-boyun olmuşdu... duyğuların ən ulusu isə Vətən, məmləkət duyğularıydı. Bağrı qan olan torpaqlarımız silaha sarılmış oğullarının düşməni diz çökdürəcəyi günün intizarındadır...»*.

Məhz bu üslub milli televiziyamızın formalaşdırdığı yeni publisistika üslubudur və onun əsasını təşkil edən hərbi publisistikanın özü haqqında bir qədər ətraflı danışmaq istərdik.

EKRAN, EFİR VƏ HƏRBİ PUBLİSİTİKA

Böyük Atatürkün bir kəlamı vardır: «Müharibə zamanı təkcə iki xalqın ordusu döyüşmür, həm də iki xalqın mədəniyyəti, təfəkkür tərzii üz-üzə gəlir». Məhz mədəniyyət, təfəkkür və düşüncə tərzii xalqda, onun cəngə atılan övladlarında döyüş ruhu yaradaraq qələbəni təmin edir. Bu mənada artıq müharibənin nə demək olduğunu bilən xalqımızın daim ayıq-sayıq olmasında mətbu söz, publisistika, o cümlədən efir-ekran publisistikası önəmli rol oynayır. Çünki bir tərəfdən hərbi tariximizi salnamələrə, lent yaddaşlara köçürən, digər tərəfdən isə xalqımızı düşmənlə barışmaz, amansız mübarizəyə səfərbər edən publisistika çağdaş Azərbaycanımızın, müstəqil dövlətimizin məhkum olduğu hərbi şəraitin bəhrəsidir. Ona görə də Azərbaycan televiziyası və radiosu bu sahəyə xüsusi diqqət yetirir. Heç kim inkar edə bilməz ki, hərbi vətənpərvərlik verilişlərinin çağdaş hərbi publisistikanın yaranmasında müstəsna əhəmiyyəti var. Kiçik bir araşdırma ilə də təsdiq etmək olar ki, son dövr hərbi publisistikanın əsasını məhz hərbi telepublisistika təşkil edir. Bu, bir tərəfdən publisistlərin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı qələm sahiblərinin hərbi olaylara birbaşa münasibətlərinin subyektivliyi ilə şərtlənsə, digər tərəfdən hərbi telepublisistlərin fəal, sistemli yaradıcılıq işi, hadisələrə birbaşa müdaxiləsi və aydın mövqeyi ilə seçilir. Erməni işğalçılarına qarşı aparılan döyüşlərdə canını fəda etmiş Vətən övladları haqqında yazılan və çoxunun da müəllifləri geniş oxucu auditoriyasına tanış olmayan irili-xırdalı kitablar hərbi publisistika adı ilə təqdim olunsada bu addan və məzmunundan çox-çox uzaqdır. Bu, olsa-olsa baş vermiş hadisənin xronikal şəkində qeydiyyatı və xeyriyyəçilikdir. Ancaq sözün həqiqi mənasında hərbi publisistikanın yaranmasında əməyi olan qələm sahiblərinin də bir neçəsinin adını çəkmək olar: Nemət Veysəlli, Aqil Abbas, Rəşid Faxralı, Abdulla Qurbani, Zemfira Məhərrəmli, Tofiq Hüseyn... Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, yazıçı-publisist Nemət Veysəllinin son dövr yaradıcılığı

bütünlüklə hərblə bağlı olub. «Azərbaycan ordusu» qəzetinin əməkdaşı olmuş Nemət Veysəlli müharibənin əvvəlindən qaynar nöqtələrdə çalışmış və bunun nəticəsində də Azərbaycan hərbi publisistikasını təmsil edəcək bir neçə kitab yazmışdır.

Televiziya verilişləri sırasında hərbi telepublisistika nümunəsi olaraq ilk öncə Telman Nəzərlinin «Məmləkətim» proqramını misal çəkmək olar. Müharibə başlayandan hərbi telejurnalist kimi döyüş bölgələrində fəaliyyət göstərmiş müəllif Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi, qəhrəmanlıq, şəhidlik, qaçqınlıq, Vətən uğrunda döyüşlərin psixoloji-mənəvi məqamları, ordu quruculuğu işinin perspektiv imkanları barədə hərbi-publisistik yönümlü silsilə verilişlər hazırlamışdır. Əlavə olaraq, hərbi telepublisistika nümunəsi kimi Ədil Arifoğlunun «Reportyor», Fəxrəddin Hacıbəylinin «Çiyin-çiyinə», Ellada Umudlunun «Səngər», Nurəli Təmrəsoğlunun «El bir olsa...», Mətanət Əsgərqızının «Əsgər anası», Rahib Qəribin və Ədalət Teymurlunun «And», eləcə də «Azərbaycan Silahlı Qüvvələri» verilişlərini göstərmək olar. Adı çəkilən bu televiziya verilişləri əksər hallarda mövzu mənbəyi və mənəvi təsir vasitəsi olaraq ayrı-ayrı mətbuat və mətbuat nümayəndələri tərəfindən də dolayısı ilə istifadə olunur. «Sərkərdə», «Azadlıq Ordusu», «Əsrin faciəsi – Xocalı», «Qan yaddaşı», «Minaaxtaranlar» və digər sənədli televiziya filmlərini də yada salsaq, hərbi telepublisistikanın mənzərəsi bir az da aydın canlanır.

Unutmaq olmaz ki, janr etibarilə publisistika çevik janrdır. Elə onu ədəbiyyatın digər qollarından da məhz ilk olaraq bu keyfiyyəti fərqləndirir. Ölkəmiz üçün iqtisadi cəhətdən çətin olan və oxucunun kitab alıcılığı qabiliyyətinin minimuma endiyi bir vaxtda hərbi televiziya publisistikasının əhəmiyyəti danılmazdır. Geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuş publisistikanın hərbi vətənpərvərlik sahəsində edə bilmədiklərini bu gün məhz Azərbaycan televiziyası edir. Yeri gəlmişkən, mətbuata və nəşriyyata nisbətən çevikliyinə və təsir dairəsinin genişliyinə görə, radionun imkanları da əvəzsizdir. Bu gün heç bir qeyri-təvazökarlıq hissində qapılmadan demək

olar ki, ordu quruculuğunda, gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunda yetişməsində lazımi təbliğatı Azərbaycan radiosu digər radiolara nisbətən daha sistemli və əhatəli aparır. «Sınaq», «Alp-ərənlər», «İnam», «Əsgər məktubları» radio verilişləri hərbi publisistikanın parlaq və maraqlı nümunələridir.

Dövlət televiziyasının «Cəbhə görüşləri», «Hərb tariximizdən» və «Fakt» verilişləri barədə bir az əhatəli danışmaq lazım gəlir. Çünki hərbi vətənpərvərlik təbliğatının işinin xeyli hissəsi bu verilişlərin üzərinə düşür. «Fakt» verilişində (müəllifi Firuz Novruzov) tək-cə son olaylarla məhdudlaşmayan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi milli tarixi aspektdə araşdırılır. Separatçı, mürtəce və terrorçu «Daşnaqsütyun» partiyasının yaranması, məqsədi və fəaliyyəti, ondan tarix boyu türk dünyasına qarşı alət kimi istifadə olunması, eləcə də erməni separatizminin məkrli perspektivinin gizli amilləri bu günün baxış bucağı altında çözümlənib, gənclərə tarixi keçmişimiz, məmləkətimizin başına gələn və ya gətirilən bəlalər, bu bəlalərin aradan qaldırılmasında daxili və xarici qüvvələrin müqavimət amili təhlil olunmuş şəkildə çatdırılır. «Fakt» hərbi vətənpərvərlik verilişini izləyən və sabah Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri sıralarına həqiqi hərbi xidmətə yollanacaq hər bir gənc artıq Vətəninin keçdiyi tarixi yol barədə müəyyən təsəvvürə və bilgiyə malik olur, dostunu, düşməni tanıyır, milli dövlətin, dövlət müstəqilliyinin nə olduğunu qiymətləndirə bilir.

Çox yaxşı haldır ki, tanınmış tarixçi-alim vaxtilə İrəvan mahalında yaşamış İsrəfil Məmmədov ardıcıl olaraq bu verilişlə əməkdaşlıq edir. Onun indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycandan soydaşlarımızın dəfələrlə deportasiya olunmaları barədə araşdırmaya dair çıxışları, erməni separatizminin iç üzünü, mənfur xislətini açıb göstərən dəlil-sübutları tək-cə gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi üçün deyil, eyni zamanda hər bir vətəndaş üçün gərəkdir.

Son dörd ilə qədər «Hərb tariximizdən» verilişi çox məhdud bir dairəni əhatə edirdi. Sovet təbliğat maşının separatçı təzyiqindən, hətta son dörd ilə qədər də yaxa qurtara

bilməyən verilişin yaradıcıları hərbi tariximizi Əliağa Şıxlinskidən və Səmədbəy Mehmandarovdan o yana təqdim edə bilmirdilər. Redaksiyada aparılan yeni kadr islahatı sayəsində «Hərb tariximizdən» proqramı da yeni çalarda, yeni, dəqiq və dolğun konsepsiyaya uyğun hazırlanmağa başlandı.

İlk dövrlərdə hazırlanan proqramlarda yalnız xalqımızın sovet hakimiyyəti dövründəki hərbi tarixinin tədqiqindən söhbət açılırdısa, hazırda «Qədim hərbi tariximiz», «Türk hərbi tarixindən nümunələr», «Hərbi taktika və ya fəndlər», «Qəhrəmanlıq tariximizdən», «Hərb tariximizdə qadınlar», «Hərbi dil», «Türk hərbi taktika və üsulları», «Milli birlik və müharibə», «Xanlıqlar dövrünün hərbi tarixi», «Gülüstan və Türkmənçay sülh müqaviləsinin hərbi tariximizdə yeri», «Qədim türk döyüşçüsünün əxlaqı», «Boz qurd və qədim türk döyüşçüsü» və s. kimi maraqlı mövzulardan bəhs edilmişdir.

«Hərb tariximizdən» proqramının mövzularında «tarixə aydın münasibət» məsələsi başlıca məsələlərdən hesab edilir:

«Tarix tale payı, alın yazısıdır. Ondan qaçmaq mümkün deyil, nə onu dəyişə bilərsən, nə ondan imtina eləyə bilərsən, nə də onu seçib sonalaya bilərsən. Babalarımızın tarix boyu yapdırdığı imarətlər də bizimdir, yaratdığı mədəniyyət də, qanlı döyüş salnamələri də, qazandığı qələbələr də, uğradığı məğlubiyyətlər də...»

Türkün tarixində qanlı qırğınların sayı-hesabı yoxdur. Lap uzaq keçmişdə tariximizin gündoğan çağında Dış Oğuz İç Oğuzun üzünə ağ oldu...

Tarixin bir nəhs günündə Əmir Teymur Yıldırım Bəyazidi diz çökdürüb... Ayı-günü bəlli bir tarixdə Şah İsmayıl Xətai özbək hökmdarı Şeybani xanı qanma qəltan elətdirib. Keçmişimizlə bağlı unutulduğumuzu anladığca, yaddaşımız oynayıb hərəkətə gəldikcə bu günümüzün aktual mövzularından olan «Mənəviyyətin gücü» mövzusunun əhəmiyyətini dərk etməkdəyik. «Bütün dünyanı diz çökməyə və baş əyməyə məcbur edən türk gücünün sirri türk mənəviyyətinin böyüklüyündədir!» söyləyən türkoloq Lev Qumilyov bu amilin əhəmiyyətini aydınlığı ilə ifadə edir».

Ən ali və ən qüvvətli güc hesab edilən mənəviyyat insan əməlini, insan əxlaqını şərtləndirən başlıca amillərdəndir. Digər sahələrlə yanaşı hər b savaşı sənəti də insan mənəviyyatının məhsuludur. Bu baxımdan türk mənəviyyatının türk savaşı sənətinə etdiyi təsirlə bağı «Hərb tariximizdən» proqramında söhbət açılan mövzu daha maraqlıdır. Qəhrəmanlıq, igidlik türk həyat tərzinə məxsus keyfiyyətlərdir. Böyük heyvan sürülərini soyuqda, küləkdə, yağışda və istidə ucsuz-bucaqsız çöllərdən, nəhəng dağlardan, sıldırım qayalardan uşaq, qoca və qadınlarla bərabər keçirərək aparmaq üçün xalq güclü təşkilata, dəmir intizama, böyük fiziki enerjiyə malik olmalı idi. Bütün bunlar həm də xalqdan güclü əsgəri məharət tələb edirdi. Məhz türk həyat tərzinin nəticəsi idi ki, qədim türk cəmiyyətində şəxsiyyətin nüfuzu, əsas etibarlı ilə onun «iti qılıncı və uzun nizə-sindən» asılı idi. Hünər göstərən ad qazanmaq bu cəmiyyətin əzəli və əbədi ideali idi.

Yeri gəlmişkən «Hərb tariximizdən» proqramında söhbət açılmış maraqlı mövzular sırasında «əsgər yetişdirmək bacarığı» mövzusu da var:

«Qədim türklər doğulan hər bir uşağı əsgər kimi tərbiyə edirdilər. Ona görə də hər bir tayfa üzvü əsgər idi. Qədim türk cəmiyyətində yalnız bəhədar olaraq yaşamaq mümkündür idi. Uşaqlar ən sərt qanunlarla tərbiyə olunurdular. Hunlar yeni doğulan uşağı qışda qarın üstünə atır, bir müddət keçdikdən sonra isə onu dəriyə bükürdülər. Yeniyetməni ən qorxulu səfərlərə göndərirdilər. Ən maraqlısı odur ki, yeniyetmələrin əsgəri təlim və tərbiyəsi ilə tayfanın məşhur bəhədarları məşğul olardı. Bu amil gələcək döyüşçülərin mənəvi, hərbi biliklərinin kamilləşməsində olduqca əhəmiyyətli idi».

«Savaşın qələbə ilə başa çatdırılmasında psixoloji amillər də başlıca təsir vasitələrindən hesab edilir» – məzmunlu proqramın saylarından birində qeyd edilir ki, ən məşhur sərkərdələr savaş meydanında psixoloji təsirin müxtəlif metod və üsullarından istifadə etmişlər. Bütün bunlar isə qarşı tərəfin döyüşçülərini qorxuya salmaq, vahimələndirmək, öz gücünə inamsız vəziyyətə gətirmək və s. məqsədi güdmüşdür. Əmir

Teymur «Tüzükləri»ndə qeyd edirdi ki: «Azərbaycan savaşında Qara Yusif türkmənlə toqquşarkən qoşunum ağır vəziyyətə düşəndə Məqlı Buğa Qara Yusifin meydanıdakı sərkərdələrindən birinin başını kəsib nizənin ucuna sancaraq yuxarı qaldırdı. Ləşkərə dedi ki, ölən Qara Yusifdir, bu Qara Yusifin başıdır. Və ləşkərim döyüş meydanına töküldü... Qara Yusifi meydanıdan qaçırdı. Həmin döyüşdəki qələbəni Məqlı Buğanın adına yazdırdım».

Bu mövzudan bəhs edən verilişin sonluğunda haqlı olaraq qeyd edilir: *«Zəngin hər b tarixinə, yüksək mənəviyyata və əxlaqa, savaşın müxtəlif fənn və üsullarına, psixoloji təsir vasitələrinə malik olan xalqımızın bütün bu kimi nailiyyətlərinin əsgərlərimizə lazımınca öyrədilməsi işini daha gücləndirməliyik. Unutmamalıyıq ki, hərtərəfli təlim görmüş əsgər savaşın bütün sınaq və çətinliklərindən üzü ağ çıxar».*

Müəllif Ələvsət Sadıqın eifirdən: «Qəhrəmanlıq hər kəsə xas olmadığı kimi, tarixin qəhrəmanlıq salnamələrini yaratmaq da hər millətə məxsus deyil. Bu da həqiqətdir ki, tarixi qəhrəmanlar yaşadır. Tarix onların əməllərindədir» – sözlərilə başlayan «Hərb tariximizdən» proqramının daha bir sayında isə xalq arasında geniş yayılmış, dövrümüze qədər dillərdə dolayan deyim, nağıl və rəvayətlərin tarixi yaddaşımızın qorunmasındakı rolundan söhbət açılır.

Böyük tarixçi Kizo hələ bir əsr bundan əvvəl yazırdı: «Elə ki xalqların arxasında uzun və şərəfli tarix durdu, onlar nə qədər çalışsalar da bu keçmişdən ayrıla bilməyəcəklər. Onlar, hətta bu keçmişə məhv etməyə çalışdıqları zaman belə onun təsiri altında olacaqlar. Özlərinin ən kəskin keçid dövrlərində də onların xarakterləri və taleləri necə formalaşmışsa, eləcə də qalacaqdır».

Verilişdən: *«Cəngisi kişnərti olan saysız-hesabsız türk qəbilələri... Min illər boyu Avrasiya çöllərində köçəri həyat sürən, at çapan, ox-kəmənə atan, qılınc oynadan, bizim kimi qaymaq və əppəkəyən, qımız içən cəngavər türk tayfaları... Onların çox kiçik hünərləri belə təriflənməyə haqq verir. Türklər üçün ən böyük şərəf savaşda ölməkdir. Savaş ən yaxın dostlarıdır».*

«Türk oğlu ilk dəfə harda at belinə qalxıb, bu tarixin sirridir. Əslində bu o qədər də vacib deyil. Əsas məsələ odur ki, torpaqdan ucalmağın, məsafənin hakimi olmağın və ölkələr fəth etməyin ləzzətini, sevincini öncə türk övladı dadıb. Türk döyüşçüsünün ərənlik meydanı, üstündə yağı ilə savaşıb baş kəsdiyi, çaldığı hər qələbədən sonra diz çöküb öpdüyü, öpüb alnını söykədiyi ucsuz-bucaqsız torpaqlar sırasında Azərbaycan adlı məmləkət də var... Vətənimiz Azərbaycan da türk döyüşçüsünün qəhrəmanlığının dəfələri şahidi olub. Yağsını öz savaşı qüdrəti ilə yanaşı fərdi həyat keyfiyyətləri ilə də yenməyi bacaran türk sücaətini görüb-götürüb».

Nə qədər ki, bəşəriyyət yeni-yeni dəhşətli müharibələrin şahidi olmaqdadı, tarixən döyüşən tərəflər savaşı taktikasının müxtəlif üsullarından, o cümlədən hücum fəndindən istifadə edib və edəcək... Bu mövzunu «Hərb tariximizdən» verilişində ən çox söhbət açılan mövzulardan hesab etmək olar: «Yuxanda mavi göy çökmədikcə, aşağıda qara torpaq yarılmadıqca sənin elini və nəslini kimsə pozamazdı. Amma sən düşmənin erməğanlarına aldandın, təfriqələrə, fəsadçılara aldandın. Sənin xilaskarın olan atalarına üsyan etdin. Yurdu «böldün və öldün» deyərək tarixi keçmişinə dönük çıxıb əcdadlarına məxsus savaşı sənətinə yadırgayanları tənbeh edən Bilgə xaqan özü də etiraf edir ki, bütün nailiyyətlərini türk savaşı üsullarından bəhrələnməklə əldə edib. O, savaşı meydanında bir fırtına kimi ortaya çıxıb, bir şimşək kimi qeyb olan ordu yaratmağa nail olmuşdu».

Eyni zamanda verilişdə toxunulan fikirlər, müraciət olunan hərbi mənbələr tamaşaçıların, xüsusən hərbcilərin diqqətini cəlb edir. Götürək elə haqqında bəhs etdiyimiz mövzunu. Əmir Teymur özünün «Xatirələrim»də yazırdı: «Hücum keçməzdən öncə nəzərə almaq vacibdir ki, bu əməliyyatı kiminlə və necə aparacaqsan. Bu zaman döyüşçünün bütün bacarıq və qabiliyyəti diqqətlə öyrənilməli, sonra veriləcək əmr və göstərişlər, döyüş aparılma qaydası bunun müqabilində müəyyənləşdirilməlidir. Bizlər sürətli, gözlənilməz hücumu çox sevərik».

Əslində savaşı millətlərin adət-ənənələrinin, əldə etdikləri nailiyyətlərinin məhsuludur.

Millətlərin savaşı üsuluna nəzər yetirəndə həm də onun şahidi oluruq ki, əgər şərqilər, xüsusən türklər həyat tərzləri ilə əlaqədar olaraq sürətli hücum keçməyə, az yaraqlanmaqla çevik hərəkət etməyə üstünlük verirdisə, qərblilər bunun əksini edirdi. Onlar həddən artıq yaraqlanırdı, sürətli hücum o qədər də həvəs göstərmirdilər. Əgər türklər dağınıq hücumu və bu zaman cinahlardan basqını daha çox sevirdilərsə, romalılar nizami qaydada irəliləməyi, xətti və ortadanyarma hücumunu daha çox istəyirdilər. Türkçü alim Lev Qumilyov bu səbəbdən türk savaşı üsuluna üstünlük verərək yazırdı: «Türklərin həyatını savaşı təsəvvür etmək mümkün deyil. Onlar boş vaxtlarında düşmənlərinin üstünə hücum keçirdilər. Savaşları demək olar ki, bütövlükdə hücumdan ibarətdir. Müdafiədə öldürməkdən hücumda ölməyi üstün tuturlar».

Bəli! Verilişdə qeyd edildiyi kimi, zaman ötdükcə insan əməyi silahların yeni-yeni növlərini istehsal etdi. Məhz bu səbəbdən də savaşı bütün taktika və üsulları köklü olaraq dəyişdi. Hələ o dövrdə Əmir Teymur: «Düşmənin hansı silaha malik olduğunu bilmədən savaşı qazanmaq mümkün deyil. Döyüşçü əlindəki silaha uyğun döyüşər və yeri gələndə rəqibin məhz həmin silahından qorunmağı bacarar» – deyərək sərkərdələrinə məsləhət verirdi. Tariximizin ibrət dərsi sayılan Çaldıran döyüşündə Şah İsmayıl Xətəinin məğlubiyyət səbəbləri bu məsləhətin hikmətinə bariz nümunədir.

Tariximizin ibrət dolu səhifələrindən bəhs edən verilişin bu sahədəki xidməti də xüsusi qeyd edilməlidir. Əlbəttə, yaşanan hər gün həmin gündə baş vermiş hadisələrin mahiyyəti baxımından yaddaşlarda qalır. Tariximizin elə günləri olub ki, yüz illər, min illər ötsə belə, öz mənasına, mahiyyətinə görə tarixi yaddaşımızda həmişəlik qalacaq. Həmçinin 10 fevral günü də... 1828-ci ilin 10 fevral günü çar Rusiyası ilə İran arasında bağlanmış «Türkmənçay sülh müqaviləsi» Azərbaycanımızın bütövlüyünü iki yerə böldü. O vaxtdan Bakımız Təbrizə, Təbrizimiz Bakıya həsrət qaldı... Övlad tərbiyəsi hər bir xalqın həyat tərzinin tərkib hissəsidir. Bu baxımdan türklər istisna təşkil etmir. Övladını ər kini, igid böyütmək tarixən türkün

idealı olub. Qədim türklərin əsgəri əxlaqının kamilliyini və bu günümüz üçün önəmliliyini nəzərə alıb verilişin saylarından birində məhz bu mövzudan söhbət açılmışdır:

«Əsgər taleyi hər bir türkün həyatının mənası idi. Beli üzükdən keçən, enlikürək, oğlan duruşlu, şirbiləkli övlad arzusu türk əxlaqının tərkib hissəsi idi. Savaş, əsgər şöhrəti döyüşçünün cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirirdi. Savaş həyatı, əsgəri şücaətlər onun özünün, ailəsinin, nəslinin, tayfasının şərəf və namus işi idi».

Qədim türklərin hərbi tarixinə diqqət yetirəndə döyüşçülərin hərbi kamilliyinin artırılmasında qurdun savaş və davranış keyfiyyətlərindən geniş istifadə olunduğunun şahidi oluruq. Məhz bu səbəbdəndir ki, türklər qurdu həm də özlərinə hərbi rəmz hesab etmişlər. Onlar qurdu yüksək döyüş bacarığına və öz əməlindəki sədaqətə görə seviblər. Öz savaş üsullarında qurdun döyüş keyfiyyətlərindən bəhrələnmişlər. Qurdla türk döyüşçüsünün əməlindəki bəzi oxşarlıqlar «Hərb tariximizdən» proqramının saylarından birində aşağıdakı qaydada göstərilmişdir:

«Qurdlar hər vaxt tələyə düşməzlər. Ovçu tələsinə düşdükləri zaman isə tələyə düşmüş nahiyəni yeyər, ordan qurtularlar. Eynilə türk döyüşçüsü də əsir düşməz. Əsir düşməkdən ölümü üstün tutarmış; qurd üçün rəqib fərq etməz və lazım gələrsə onunla savaştan çəkinməz. Türk döyüşçüsü də düşmənin sayma, mənsub olduğu silah-sursata baxmadan həll-edici məqamda döyüşə atılmış; qurdun digər heyvanlardan üstün cəhəti yoldaşına sədaqətliliyidir. O, ya öldürülmüş yoldaşının qisasını alar, ya da özünü ölümə verir. Eynilə qədim türk əsgəri də döyüşçü dostuna sədaqətli olmuşdur. Yoldaşını darda qoyub qaçmaq türk əsgəri əxlaqına yaddır. O qisasçudur və bunu bacarır; qurd başqa yırtıcı heyvanın ovuna şərikinə olmaz və köhnəlmiş, üfunətli əti yeməz. Həmçinin türklər başqasının qələbəsini öz adına çıxarmaz, öz qələbələrini də öyünərlər».

Verilişin hazırlanmasında Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərindəki hadisələri əks etdirən mövzulara da dəfələrlə müraciət olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan müstəqillik yoluna

qədəm qoyduqdan sonra tariximizi ağ ləkələrdən təmizləmək, keçmişdə baş verənləri olduğu kimi öyrənilib xalqa düzgün çatdırmaq imkanı yarandı. Verilişin bu mövzulu saylarından birində qeyd edilir ki, «XIX-XX əsrlərdə xalqımızın başına bir sıra faciələr gətirilib. Böyük dövlətlərin yeritdikləri siyasətin qəddar və məkrli icraçısı olan ermənilərin əli ilə dəfələrlə xalqımıza qarşı soyqırım törədilmiş, Bakı, Şamaxı, Quba qəzasında, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və digər bölgələrdə dinc əhali qılıncdan keçirilmiş, qadınlara, qocalara, uşaqlara belə rəhm edilməmişdir. Qarət və zorakılıqlarla müşayiət olunan soyqırım zamanı yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edilmiş, adamların burun-qulaqları kəsilmiş, güllələnmiş, kütləvi qətlər törədilmişdir. Bu vəhşi aksiyalar zamanı Azərbaycan əraziləri zəbt edilmiş, əzəli torpaqlarımızda ermənilərin planlı şəkildə yerləşdirilməsi, sonra həmin ərazilərin bizdən qoparılaraq Ermənistanla qatılması başlanmışdır. «Gülüstan» və «Türkmənçay» müqavilələri ilə başlayan Azərbaycan xalqının və torpaqlarının parçalanma prosesi bu günə kimi davam etməkdədir».

Hər dəfə maraqlı mövzularla tamaşaçıların diqqətini cəlb edən «Hərb tariximizdən» proqramında respublikanın tanınmış ziyalıları – alimlər, tarixçilər, hərbiçilər və s. iştirak etmiş, öz fikirlərini söyləmişdir. Bunlardan filologiya elmləri doktoru Vaqif Arzumanlının, tarix elmləri doktoru Yaqub Mahmudovun, tarix elmləri doktoru Mahmud İsmayılovun, fəlsəfə elmləri doktoru Vəli Həbiboglundun, professor Sadiq Şükürovun, tarix elmləri namizədi Rəşid Məhərrəmovun, arxeoloq Nəsim Muxtarovun, hərbiçi şair, polkovnik Ramiz Duyğunun və s. adlarını çəkmək olar. Onların hər birinin verilişdəki mövzularla bağlı çıxışları maraqla qarşılanmışdır.

Vətənpərvərlik tərbiyəsi demək olar ki, verilişin bütün saylarında əsas məsələlərdən hesab edilmişdir:

«Dövləti olmayan millətin adı, dövlət qurub sonradan bu milli neməti itirən insanların isə yaşamağa haqqı yoxdur» – söyləyən Ziya Göyaltı öz əsərlərində türk millətinin həyatından, onun cəngavərlik, bəhadrılıq tarixindən geniş söhbət açır.

Əlbəttə ki, bu unudulmaz mütəfəkkirin qeyd etdiyi kimi, məmləkətə layiq və onu qorumağa qadir ordu yaratmaq işi anadan olan körpənin vətən üçün böyüdülməsindən, onun vətənpərvərlik tərbiyəsindən çox asılıdır. Ordusuz vətən, vətənpərvər əsgərsiz ordu yoxdur. Ordunun gücü onun şəxsi heyətinin say çoxluğunda və mənsub olduğu silahların döyüş keyfiyyətində yox, əsgərlərinin döyüş bacarığının kamilliyindədir. Bu gün hər birimiz əcdadlarımıza məxsus yüksək əxlaqi keyfiyyətləri, vətənpərvərlik hissini və əsl döyüşçü bacarığını özümüzlə qaytarmalı, ötənlərdən ibrət götürməliyik.

Bütün müharibələrdə ön cəbhə arxa cəbhəyə arxalanır. Dahilərdən birinin maraqlı bir fikri var: «Döyüşdə əsgərlər, müharibədə isə hamı iştirak edir, əməkçi əməyi ilə, sənətçi sənəti ilə, ziyalı isə sözü və mənəvi dayağı ilə...». Belə olmasa, düşmən üzərində qələbə çətin təmin olunur. Erməni işğalçılarının torpaqlarımızın iyirmi faizini zəbt etməsi ön və arxa cəbhə birliyinin müəyyən dövrlərdə pozulması ilə də şərtlənir. Bütün mənfi hallara baxmayaraq, ayrı-ayrı sənətçilərimiz, elm adamlarımız, şair və yazıçılarımız Azərbaycan televiziyası ilə vətənpərvərlik ruhunda çıxış edərək xalqı azadlığımız, istiqlalımız və düşmən üzərində qələbələrımız naminə birliyə çağırışlar. Bəxtiyar Vahabzadənin, Nəbi Xəzrinin, Qabilin, Əzizə Cəfərzadənin, Məlik Məhərrəmovun, Zəlimxan Yaqubun və digərlərinin teleçıxışları və müraciətləri xalqın birlik və mübarizlik işində az rol oynamamışdır. Və bu məqamda Azərbaycan televiziyasının müstəsna rolu unudulmamalıdır.

Sənət adamlarının, ziyalıların, arxa cəbhə nümayəndələrinin əsgər və zabitlərlə görüşünü təşkil etmək və bunu yüksək professionalıqla videolentə alaraq mavi ekran vasitəsilə çoxmilyonlu tamaşaçı auditoriyasına çatdırmaq kimi bir vətənpərvərlik missiyası da Azərbaycan Dövlət Televiziyasına məxsusdur. Son dörd ildə «Cəbhə görüşləri» və «Salam, komandir oğlum» verilişləri məhz bu missiyanın yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi deməkdir. Şair və yazıçılardan Nəriman Həsənzadə, Cabir Novruz, Söhrab Tahir, Ənvər

Əhməd, Aqil Abbas, Musa Urud, Oqtay Rza və onlarca digərləri televiziyanın «Cəbhə görüşləri» xətti ilə səngərlərdə, hərbi hissələrdə olmuş, əsgər və zabitlər qarşısında onları düşmən üzərində qələbəyə ruhlandırان, Vətən və torpaq sevgisini, qisas, intiqam hissini daha da alovlandırان çıxışlar etmiş, şeirlər oxumuşlar. Əsgər və zabitlər isə belə vətənpərvərlik ruhlu görüşlərin keçirilməsini olduqca dəyərləndirmiş, ordu quruculuğu üçün təkanverici amil olduğunu bildirmişlər.

Azərbaycan televiziyası bu gün ölkədə böyük hərbi vətənpərvərlik işi aparır. Azərbaycan tamaşaçısı hər gün dövlət televiziyası ekranında hər kəsi Vətənin azadlığı və istiqlalı naminə fəaliyyətə, milli birliyə səsləyən hərbi vətənpərvərlik verilişlərinə baxır. Bu verilişlər vasitəsilə Azərbaycan tamaşaçısı hər b tariximizi vərəqləyir, qaçqın çadırlarına baş çəkir, əsgər oğulları ilə çiyin-çiyinə hərbi təlimlərdə iştirak edir və böyük qələbəyə olan inamı daha da artır.

* * *

Deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olar ki, XX əsrin «vizual fenomen»i olan televiziya öz ekranında ictimai-siyasi və sosial-mədəni həyatımızın bütün sahələrini tam dəqiqliyi ilə işıqlandırmaq qüdrətinə malikdir. Nəinki göstərmək, hətta ona müdaxilə edib təsir göstərmək gücü də müasir televiziyanın üstünlüklərindən sayılır. Məhz bu cəhətinə görə indi televiziya kütləvi informasiya vasitələri sistemində özünün üstünlüyünü qoruyub saxlayır və getdikcə bu üstünlüyü ən müasir texnologiyalar hesabına daha da genişləndirir. Bu mənada müstəqil Azərbaycanımızın gərgin və sevincli həyatının güzgüsü olan Azərbaycan milli televiziyası da respublikamızın kütləvi informasiya vasitələri sistemində xüsusi yer tutaraq dövlətçiliyimizin etibarlı tribunasına çevrilmişdir. Mövcud olduğu 45 il ərzində zəngin sənət və yaradıcılıq ənənələri formalaşdıran televiziyaımız ədəbi dilimizin, nitq mədəniyyətimizin də inkişafında misilsiz rol oynamışdır. Televiziyanın haqqında

danışdığımız funksional üslublarının zənginliyi və ekranın ədəbi dil normalarını qoruyub saxlaması onu sübut edir ki, efirimiz həmin missiyanı bu gün də şərəflə davam etdirir. Təəssüf ki, indiyədək alimlərimiz, ilk növbədə isə sənət-şünaslarımız və dilçilərimiz televiziyanın bu sahədəki fəaliyyətini lazımınca tədqiq edib öyrənməmişlər.

Əlbəttə, televiziya işi çoxcəhətli bir sistem olduğu üçün biz bu kitabda problemləri (o cümlədən ədəbi dil və televiziya mövzusunun) yalnız bir qismini əhatə etməyə çalışdıq. Elə bu məqsədlə də aktual mövzuda qələmə aldığımız sənədli televiziya filmlərinin ədəbi ssenarilərini, o cümlədən müxtəlif illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında ədəbi dil problemi, televiziya və radionun aktual məsələləri ilə bağlı çap olunmuş məqalə və müsahibələri bu kitaba daxil etməyi məqsədəuyğun saydıq.

SSENARİLƏR

FENOMEN

Kadrda BMT-nin binası görünür. Tribunada Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev danışır.

MƏTN: – Müstəqillik qazandıqdan bir neçə il sonra BMT-nin ali kürsüsündə Azərbaycanın da dövlət rəhbəri göründü. O, Baş məclisə toplaşmış dünya ölkələrinin rəhbərlərinə Azərbaycanın dərdləri və qayğıları haqqında məlumat verir. Onun soyuqqanlılığı, aydın nitqi, sirayətə baxışları və yalnız siyasət korifeylərinə xas olan dəmir məntiqi salonda əyləşənlərin çoxuna tanışdır. Çünki Heydər Əliyevin adı hələ 60-cı illərin ortalarından siyasətçilərin yaddaş kitabına həkk olunub. Dünyanın ən qüdrətli ölkələrində ehtiramla qarşılanan, hazırda ən böyük liderlərlə bir səviyyədə dayanan Heydər Əliyevi 2 il əvvəl fransız politoloqlarından biri sovet gerçəkliyinin canlı əfsanəsi adlandırmışdır. Bu gün isə çətin tarixi şəraitdə müstəqil Azərbaycanı burulğanlar içərisindən məharətlə keçirib apardığına görə Amerika senatoru onu Corc Vaşinqtonla, alman siyasətçisi isə kansler Adenauerlə müqayisə edir. Heydər Əliyevi dünyanın gərdisini dəyişməyə qadir olan başqa siyasətçilərə bənzədənələr də az deyil. Həmin bənzətmələrdə başlıca qənaət budur ki, Heydər Əliyev qeyri-adi şəxsiyyət və fenomen siyasətçidir.

Gürcüstan prezidenti E.Şevardnadze Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin şəxsi keyfiyyətləri, xarakteri və səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə danışır.

* * *

ABŞ kongresmeni Q.Laflin H.Əliyev haqqında danışır, müstəqil Azərbaycan Respublikasının son illərdə qazandığı tarixi uğurları qeyd edir.

Q.LAFLİN: –Təxminən 200 il əvvəl ABŞ-da öz dövlətinin problemlərini çiyinə alaraq müstəqilliyə aparmaq qüdrətinə malik şəxsiyyət üzə çıxdı. Həmin şəxsiyyət Corc Vaşinqton idi. Hazırda Mərkəzi Asiya dövlətləri arasında müvafiq missiyanı yerinə yetirə biləcək siyasi xadim Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevdir.

Məşhur alim və ziyalı İhsan Doğramacı H.Əliyev haqqında danışır, onun Azərbaycan və bütün türk dünyası qarşısında xidmətlərini yüksək qiymətləndirir.

İHSAN DOĞRAMACI: – Bildiyiniz kimi, Heydər Əliyev sovetlər dönəmində ən yüksək bir durumda idi. Politbüroun çox önəmli bir üzvü idi. Fəqət orada olan müddətdə məmləkətinə, Azərbaycana böyük xidmət etdi. Azərbaycan mədəniyyətinin yüksəlişinə böyük təkan verdi. Azərbaycanda oxumayan kimsə qalmadı. Və milli hissləri daima yüksəkdə tutdu. O halda sovet dönəmində məmləkətinə bu qədər xidmət edən və Azərbaycan bayrağını Kremlin divarına asan Heydər Əliyev olmuşdur.

Şəhərdə vətəndaşların qısa qeydləri təqdim olunur. Vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevdən, onun apardığı daxili və xarici siyasətdən razılıqlarını bildirirlər. Sonra H.Əliyevin tarixi xidmətlərini əks etdirən kinoxronika göstərilir.

MƏTN: – Biz bu filmi təsadüfən «Fenomen» adlandırmamışıq. Çünki Azərbaycan prezidentinə həsr olunmuş saysız-hesabsız məqalələrə, kitablara, kino lentlərinə nəzər salsaq, məhz bu sözün, fenomen kəlməsinin H.Əliyevin adı ilə hər yerdə yanaşı çəkildiyinin şahidi oluruq. Müəlliflər haqlı olaraq, Azərbaycan prezidentini XX əsrin siyasi

fenomeni adlandırır və onun adını dünyanın ən böyük dövlət xadimləri sırasında çəkirlər. Bu böyük insan öz xalqı, dövləti üçün, doğma Azərbaycanın rifahı naminə nə edib və nə edirsə, onun hər gününü, hər anını mübaligəsiz qəhrəmanlıq adlandırmaq olar. Amma bu qəhrəmanlıq yolunun asan, hamar və təhlükəsiz olduğunu zənn etmək sadələvhükdür. Heydər Əliyevin fəaliyyəti sayəsində müstəqil Azərbaycanın müqəddəratının həlli, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması, cəmiyyətdə sabitlik yaradılması, respublikamızın çiçəklənməsi yolunda görülən işlər, ölkəmizin demokratik, sivil bir ölkə kimi tərəqqisinə zəmin yaradılması günümüzün danılmaz həqiqətidir. Amma bu günün olayları barədə tam təsəvvür yaratmaq, onlara obyektiv qiymət vermək, dəyərini duymaq üçün yaxın keçmişimizə nəzər salmaq vacibdir. Xalqın iradəsi ilə 1993-cü il oktyabrın 3-də prezident seçkiləri nəticəsində Azərbaycan dövlətinin başçısı seçilən Heydər Əliyev vəzifəsinin rəsmi icrasına başladığı 10 oktyabr tarixindən gərgin, əzablı və səmərəli işə qatlaşmalı oldu.

10 oktyabr 1993-cü il. Prezidentin andiçmə mərasimindən tarixi kadrlar göstərilir.

MƏTN: – O zaman respublikada həyatın bütün sahələrində böhran vəziyyəti yaranmışdı. İqtisadiyyat büsbütün dağılmış, ölkə daxilində qarşıdurma güclənmiş, xarici siyasətdə isə düşünülməmiş addımlar nəticəsində yaxın qonşularımız Rusiya və İranla münasibətlər pozulmuşdu. Azərbaycan müstəqilliyini 1991-ci ilin 18 oktyabrında qazanmışdı. O vaxt müstəqillik barədə konstitusiya aktı qəbul olunmuş, dünya ictimaiyyətinin bir çox ölkələri respublikamızı tanımışdı. Amma Azərbaycan suveren dövlət kimi hələ dünyada özünə ad qazana bilməmişdi. Çünki ölkənin məqsədyönlü və aydın

xarici siyasəti yox idi, heç daxili siyasət də lazımı səviyyədə qurulmamışdı. H.Əliyevin müdrikliyi sayəsində ölkə 1993-cü ilin iyun qarşıdurmasından qansız-qadasız, vətəndaş müharibəsinə yol vermədən çıxdı. Amma ölkədə hələ də gərgin vəziyyət qalmaqda idi. Digər tərəfdən elə həmin ilin yay aylarında separatçı qüvvələrin Azərbaycanı parçalamaq cəhdləri sanki od üstünə yağ töküdü. 1993-cü ilin qızmar yay günlərində əsəblər tarıma çəkilmişdi. Hamı nicat yolunu ondan – qüdrətli, təcrübəli, uzaqgörən və qətiyyətli siyasətçi Heydər Əliyevdən gözləyirdi.

10 oktyabr 1993-cü il H.Əliyev Azərbaycan xalqının müdrikliyi barədə danışır; Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, azadlığının əbədi və dönməz olduğu qeyd edilir.

MƏTN: – Tarix və Azərbaycan xalqı qarşısında məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş Heydər Əliyev ümidini ona bağlayanları intizarda qoymadı. Bir tərəfdən erməni hücumlarının şiddətləndiyi, digər tərəfdən isə Gəncə qiyamını törədənlərin hikkələrinin yerəgöyə sığmadığı bir vaxtda o, Azərbaycana arxadan zərbə vuran Ə.Hümbətovun separatçı dəstələrini darmadağın etdi. Bu, Azərbaycanda sabitlik yaratmaq yolunda ilk qətiyyətli addım idi.

Daxili İşlər naziri R.Usubov respublikada sabitlik yaranması barədə danışır.

MƏTN: – Tezliklə bütün dünya ictimaiyyəti Azərbaycan həqiqətlərindən hali oldu. Müstəqil ölkənin möhkəmlənməsi, iqtisadiyyatdakı islahatlar, mükəmməl daxili və xarici siyasət qətiyyətlə yeni istiqamətə yönəldi. Azərbaycan rəhbərinin Amerika, Avropa və Asiya ölkələrinə səfərləri respublikamız ətrafında yaranmış informasiya blokadasının zəncirlərini parçaladı. Bəli, məhz Heydər Əliyevin böyük siyasət aləminə qayıtması və onun idarəetmə sükanı arxasında dayanması müstəqil

Azərbaycanı bir çox bəlalardan xilas etdi. Qərbin neft konsorsiumu və Azərbaycan arasında əsrin müqaviləsinin imzalanmasından az sonra S.Hüseynovun dövlət çevrilişi cəhdi baş qaldırdı. Xalqın iradəsi və Heydər Əliyevin qətiyyətlə bu qiyamın yatırılması misilsiz hadisəyə çevrildi. 1988-ci ildən bəri ilk dəfə idi ki, xalq prezident sarayının qarşısına respublika rəhbərini və dövlətçiliyimizi qorumaq üçün yığılırdı. Bu xalq eyni əzmlə dövlətçiliyimizi, həmçinin Rövsən Cavadovun hakimiyyət iddialarına son qoyduğu bir vaxtda da dəstəklədi. Xalqla prezidentin yekdilliyi isə hadisələrin gələcək inkişafına müsbət təsir göstərərək respublikada daxili ictimai-siyasi və iqtisadi sabitliyin əsasını qoydu.

Milli Təhlükəsizlik naziri N.Abbasov respublikadakı sabit durum haqqında danışır.

MƏTN: – İttifaqın dağıldığı ilk illəri xatırlayaq. Sosial-iqtisadi vəziyyət ağırlaşdıqca siyasi böhran da artırdı. Bu gün isə bunun tam əksi olan bir mənzərə gözlərimiz önündədir. Bu gün Azərbaycan rəhbərliyi siyasi həyatımızda tam sabitliyə nail olub. Bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatına təkə neft sahəsində deyil, bütün sahələrdə böyük xarici sərmayələr ayrılır. Artıq xarici sərmayədarlar Azərbaycana kapital qoymaqdan çəkinmirlər. Elə buna görə də dünyanın ən nüfuzlu iqtisadiyyat mərkəzləri Azərbaycanla əməkdaşlığa can atır. Bunu son bir ilin hadisələri də parlaq şəkildə göstərdi. Hələ ötən ilin dekabrında Londonda Adam SMİT institutunun keçirdiyi «Azərbaycanın investisiya imkanları» mövzusunda beynəlxalq sərgi-konfrans dünyanın 25 ölkəsindən 70-ə yaxın şirkət və bankın diqqətini cəlb etmişdir. Nümayəndələr qarşısında isə Azərbaycanın dövlət başçısının özü – Heydər Əliyev çıxış edirdi. ...Bu

gün Heydər Əliyevin çiyinləri üzərinə düşən ən ağır yüklərdən biri də yeni dövlət quruculuğu ilə bağlıdır. Son bir ildə o, mahir bir memar kimi bu sahədə də az iş görmür. Azərbaycan prezidenti həm dünya təcrübəsindən, həm də özünün zəngin həyat praktikasından istifadə edir. Bu təcrübəyə görə isə müstəqil dövlətin bərqərar olması üçün onun siyasi, iqtisad», sosial institutlarının mövcudluğu və infrastruktur müəssisələrin əsas prinsipləri mühüm hüquqi baza rolunu oynayır. Bu sistemlərin müxtəlif məqamlarını tənzimləmək, onların işlək mexanizmini etibarlı şəkildə əlaqələndirmək də az iş deyil. Bunlar isə boş yerdən yaranmır və o, ilk növbədə demokratik və azadlıq məramları üzərində qurulmuş konstitusiyanın qəbul edilməsinin şərtləridir. Çünki dövlətin qəbul etdiyi qanunlar və bütün hüquqi aktlar konstitusiyanın müddəalarına əsaslanmalıdır. Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan da məhz bu yolla getdi. 1995-ci ilin noyabrında ölkənin ali qanunvericilik orqanı olan Milli Məclisə seçkilərlə eyni vaxtda müstəqil Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyasının qəbul edilməsilə əlaqədar referendum da keçirildi.

H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası ilə bağlı danışır, onu tarixi nailiyyət kimi qiymətləndirir.

MƏTN: – H.Əliyev dünyaya gəldiyi torpağa, ana dilinə, xalq dilinin incəliklərinə sevgilə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü, mənəvi enerjini mənimsəmişdir. Heydər Əliyev həm Azərbaycan dilinin, sözün həqiqi mənasında dövlət dili olması, millətin mədəni-mənəvi atributlarından biri kimi yüksəlişi uğrunda çalışmaq, həm də heç kimlə müqayisə olunmayan natiqlik məharətilə ona böyük nüfuz qazandırmış və qazandırmaqdadır. H.Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi, demokratizmi özünü ən

yüksək səviyyədə dövlət dilinin, ümumən milli dilin adıyla bağlı şəxsi təşəbbüsü ilə keçirdiyi müzakirələrdə bir daha göstərdi. Həmin müzakirələrin fikir müxtəlifliyi, demokratizmi, peşəkarların iştirakı əsasında keçirilməsi təmin olunmaqla yanaşı mətbuatda, televiziya obyektiv işıqlandırılması da təmin edildi (professor N.Xudiyevin «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili məsələləri» adlı məqaləsindən).

Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri, professor N.Xudiyev «H.Əliyev və Azərbaycan dili» haqqında danışır. H.Əliyevin Azərbaycan dilinə tükənməz sevgisi, böyük diqqəti, tarixi xidmətləri geniş şəkildə təqdim və təhlil olunur.

MƏTN: – 1996-cı il martın 4-də prezident sarayında Heydər Əliyevin sədrliyi ilə hüquqi islahatlar üzrə respublika komissiyasının ilk iclası keçirildi. İclasda dövlətin əsas qanunlarının təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edildi. Bütün dövlət və hökumət strukturlarına cəmiyyətin hüquqi həyatında dəyişikliklər edilməsilə əlaqədar konkret tapşırıqlar verildi. İclasda qəbul edilmiş qərarlar ayrı-ayrılıqda bütün parlament komissiyalarının gərgin və məqsədyönlü işini müəyyənləşdirdi. Hərtərəfli işlənmiş qanunlar parlamentin müzakirəsinə verildi. İnamlı demək olar ki, qısa müddətdə komissiyanın işçi qrupları iqtisadi və sosial islahatların açarı hesab edilən yeni qanunvericilik aktları işləyib hazırladı və həmin sənədlər Milli Məclisdə qəbul edildi. 1996-cı il bütün dünyanın, o cümlədən Azərbaycanın taleyinə də ümidlər ili kimi daxil oldu. Bu ümidləri doğrultmağın ən münasib faktiki yolu kimi H.Əliyev üç əsas istiqamətdə – Azərbaycanın beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək, Ermənistanla münaqişəni yoluna qoymaq və nəhayət, respublika iqtisadiyyatındakı mövcud böhranı aradan qaldırmaq sahəsində fəaliyyətini

genişləndirdi. Siyasətdə, xüsusən xarici siyasətdə parlaq nəticələr gec üzə çıxsada H.Əliyev bu sahədə özünün böyük müdrikliklə müəyyənləşdirdiyi balanslaşdırma siyasətini inamlı davam etdirərək həm beynəlxalq aləmdə, həm də Azərbaycanın yerləşdiyi regionda çox müsbət meyillərin yaranmasına nail oldu. Aprelin axırlarında Avropanın mərkəzi dövlətlərinə səfər edən prezident H.Əliyev Lüksemburqda Avropa İqtisadi Birliyi ilə respublikamız arasında əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq haqqında saziş imzaladı. Ertəsi gün isə o, Belçika paytaxtında, NATO-nun qərargahında bu təşkilatın baş katibi Havyer Salana ilə Azərbaycan-NATO əməkdaşlığı məsələsini müzakirə etdi. Bu tədbirlərdən əvvəl isə Heydər Əliyev MDB üzvü olan ölkə başçılarından görüşündə iştirak etmişdir. Bu birlik çərçivəsində müzakirə olunan prinsipial məsələlərdə öz mövqeyini saxlayan Azərbaycan, yaradıcılarından biri olduğu EKO – yəni iqtisadi əməkdaşlıq fəal iştirak etməkdədir. Bu təşkilatla əməkdaşlığın əsas məqsədi isə yaxın gələcəkdə gerçəkləşməsi mümkün olan Orta Asiya, Pakistan, İran və Türkiyə iqtisadi infrastrukturuna, o cümlədən yeni nəqliyyat kommunikasiyasına qoşulmaqdır. Ona görə də dünyada və regionda gedən prosesləri çox böyük həssaslıqla izləyən H.Əliyevin may ayında İrana səfəri səbəbsiz deyildi. Qonşu ölkədə Məşhəd, Sərab, Hecənd marşrutu üzrə dəmir yolunun çəkilişi sözün həqiqi mənasında böyük hadisə idi. Mayın 13-də həmin dəmir yolunun açılışı mərasimində bir çox ölkələrin rəhbərlərilə yanaşı Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin də iştirakı çox şey deyirdi. Ertəsi gün Aşqabadda iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatının üzvü olan ölkə başçılarından yüksək səviyyədə 4-cü toplantısı keçirildi. Bu möhtəşəm

tədbirdə iştirak edən Azərbaycan dövlətinin başçısı çıxış edərək regionda kommunikasiya əlaqələrinin genişləndirilməsindən danışdı. Elə bu görüşdə ölkələrarası əlaqələrin bir sıra aktual cəhətləri müzakirə edildi, iqtisadi və humanitar sərmayəçiliyin, müxtəlif sahələrdə regional qarşılıqlı fəaliyyətin sürətləndirilməsinin yeni yolları müəyyənləşdirildi. Bu və buna bənzər tədbirlər Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi prinsiplərdən birinin – qonşu dövlətlərlə münasibətlərin tənzimlənməsinə təkan verdi. Qonşu ölkələrlə yaxından əməkdaşlıq baxımından, bu il mart ayının 8-dən 10-dək Azərbaycan prezidentinin Gürcüstana səfərinin nəticələrini, dövlət başçısı Eduard Şevardnadze və bu ölkənin digər rəhbərləri ilə görüşlərini, iki ölkə arasında əməkdaşlıq haqqında mühüm sənədlər qovluğunun imzalanmasını dəyərləndirməkdə söz tapmaq çətindir. Gürcüstan parlamentində deputatların böyük diqqət və ehtiram göstərdikləri H.Əliyev Gürcüstanın millət vəkilləri qarşısında çıxış etdi.

H.Əliyev «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi daimidir, əbədidir. Bu, bizim tarixi nailiyyətimizdir» mövzusunda çıxış edir.

MƏTN: – Bəli, məhz bu amildən çıxış edərək Azərbaycan demokratik hüquqi dövlət qurmaq, bütün ölkələrlə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq niyyətindədir. Azərbaycan-Gürcüstan əlaqələrinə də məhz bu yönümdən baxmaq gərəkdir. Çünki bu iki Qafqaz dövləti arasında daim əməkdaşlıq olub, var və olacaq. Son zamanlar isə bu münasibətlər, xüsusilə böyük məna kəsb etməyə başlayıb. Ona görə ki, əsrin müqaviləsi imzalandıqdan sonra həm Azərbaycanın, həm də Gürcüstanın marağı daxilində səmərəli, faydalı əməkdaşlıq üçün daha bir zəmin yaranıb. İlkin neftin nəql edilməsilə

bağlı marşrutlardan birinin Gürcüstan ərazisindən keçməsi bu ölkəyə böyük fayda verəcək. Üstəlik Xəzər dənizinin xammalı da Gürcüstan iqtisadiyyatının dirçəlməsinə güclü təkan olacaq. Azərbaycan belə qarşılıqlı faydalı münasibətləri Şimal və Cənub qonşuları ilə də qurmağa çalışır. Hər halda Heydər Əliyevin həmin dövlətlərlə intensiv dialoq atmosferini çox ustalıqla saxlaması həmin ölkələrdəki bəzi dairələrin əvvəllər Azərbaycana bəslədikləri düşmənçilik mövqeyini xeyli zərərsizləşdirir. H.Əliyevin Pakistana səfəri isə siyasi və iqtisadi əlaqələr dairəsinin bir qədər genişləndirilməsi deməkdir. Bu ölkədə böyük ehtiramla qarşılanan Azərbaycan rəhbəri baş nazir Bənazir Bhutto ilə birgə iki dövlət arasında əməkdaşlığa dair çox mühüm sənədlər imzalandı. H.Əliyevin Norveçə səfəri Azərbaycanın Avropa ilə təmasında yeni mərhələ açdı. Bu iki ölkəni təkcə sənayenin ümumi strukturunda neftin üstünlük təşkil etməsi yaxınlaşdırmır. Həm də Tur Heyerdalın təbirincə desək, biz norveçlilərlə qohum xalqıq. Əlbəttə, bir vaxtlar vikinqlər Abşeron ərazisindən Skandinaviya sahillərinə köçəndə Xəzərlə Şimal dənizi arasında mənəvi körpü yaradacaqlarına bəlkə də inanmazdılar. Amma bu, həqiqətdir. Norveçə səfər etməklə Azərbaycan prezidenti bu şimal ölkəsi ilə respublikamız arasında yaddaş körpüsünü bərpa etmiş oldu. Əlbəttə, tarix öz yerində, amma bu günün öz qayğıları var. Yəni Norveç və Azərbaycan beynəlxalq aləmdə yaxınlıqlarını nümayiş etdirərək dostluq və ikitərəfli əməkdaşlıq haqqında sənədləri imzaladılar. Bu səfər həm də neft sənayesi sahəsində başlanmış əməkdaşlığa yeni impuls verdi. Azərbaycanın rəhbəri Avropada ən çox neft çıxaran dövlətin – Norveçin və eləcə

də bu ölkəni dünya miqyasında təmsil edən «Statoyl» şirkətinin dənizdəki bənzərsiz qurğularına da baş çəkdi. «Statoyl»un Şimal dənizindəki «Sledner» qurğusuna getmək təhlükəli olsa belə mütərəqqi texnologiya ilə tanış olmaq üçün riskə getməyə dəyər.

Azərbaycanın dövlət başçısının Bonna rəsmi səfəri zamanı o, Avropanın yeni güc mərkəzi və dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrindən olan Almaniyada ən arzuolunan qonaq kimi qarşılandı. Prezident Roman Hertsoqla, eləcə də federal kansler Helmut Kolla aparılan danışıqlar iki ölkə arasında əməkdaşlıq üçün yeni üföqlər açdı. Almaniya Ermənistanla münaqişədə Azərbaycanın haqq işini müdafiə etdiyini gizlətmir. Və bu işdə siyasi dəstəyini əsirgəmədiyini bəyan edir. Almaniyanın iş adamları öz dövlətlərinin bu addımını Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət üçün təminat jesti hesab edərək Bakıda işləmək arzularını gizlətmirdilər. Azərbaycan prezidentinin iş adamları ilə görüşü isə Almaniya biznesmenlərinə daha böyük ümidlər verdi.

Prezident H.Əliyev Azərbaycanla Almaniya arasında yaradılan münasibətlər haqqında danışır.

MƏTN: – Azərbaycanda dövlət başçısının gərgin səyi nəticəsində daxili siyasi sabitlik yarandığı faktdır. Respublikada iqtisadi islahatlar aparılması, ölkənin dirçəlməsinə sərmayə qoyulması üçün sə bu əsas şərtidir. Məhz bu sabitliyin nəticəsidir ki, Azərbaycanda son bir ildə xarici neft şirkətləri də çox iş görə bilib. Əsrin müqaviləsinin ardınca 1995-ci ilin noyabrında «Qarabağ», 1996-cı ilin iyulunda isə «Şahdeniz» neft yataqlarının istismarı ilə əlaqədar bağlanmış müqavilələri xatırlamaq kifayətdir. Siyasi sabitlik, iqtisadi və sosial islahatların qətiyyətli tətbiqi və sürətləndirilməsi

təbii ki, beynəlxalq maliyyə institutlarının Azərbaycana diqqətini daha da artırmaqdadır. Və bu institutların marağı Azərbaycan iqtisadiyyatının bərpasına, islahatlara, iqtisadiyyatın böhrandan çıxarılmasına və sosial-iqtisadi dəyişikliyə yönəlmiş bir sıra əhəmiyyətli layihələrin həyata keçməsi üçün kreditlər ayrılmasına şərait yaradır. Yaxın vaxtlarda Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycana «Stend-bay» çərçivəsində yeni vəsait ayıracağı gözlənilir. Bu kreditlər bütövlükdə inflyasiyanın qarşısını almağa, milli valyuta kursunu sabit saxlamağa, özəlləşdirmə proqramının reallaşmasını sürətləndirməyə, dövlət institutlarının və strukturlarının yeniləşməsinə xidmət edəcək. Bu da son nəticədə sənayedə istehsalın aşağı düşməsinin qarşısını almağa və onun tədricən dirçəlməsi üçün lazımı şəraiti yaratmağa kömək edəcək. Ümumdünya Bankı su təchizatı şəbəkəsinin yenidən qurulması, paytaxt əhalisinin içməli su ilə təchizatındakı problemlərin kökündən həll edilməsi üçün iri həcmli kredit ayırdı. Bu mənada prezident H.Əliyevin 1996-cı il martın 12-də Beynəlxalq Valyuta Fondunun sərəncamçı direktoru Mişel Kambeslə və martın 26-da isə Dünya Bankının icraçı direktoru Jan Daniyel Perberlə görüşləri az əhəmiyyət kəsb etmirdi. Əlbəttə, xaricdən kredit alınması yaxşıdır. Bəs daxildə yerli iqtisadiyyat necə qurulub? Və Nazirlər Kabineti ona necə nəzarət edir? Prezident sarayında Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabineti də bu məsələyə həsr edilmişdi.

Prezident H.Əliyev iqtisadiyyat və onun struktur dəyişiklikləri haqqında danışır.

MƏTN: – Azərbaycanın ən böyük problemi Qarabağ və Ermənistanla münaqişədir. Hələ 1994-cü ilin birinci yarısında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı

və iqtisadiyyatın sabit artımı 2 il əvvəl atəşkəsə nail olunmasına kömək etdi. Bu Qarabağ münaqişəsinin qəti nizama salınması ilə bağlı danışıqlar prosesini fəallaşdırdı, ən yüksək beynəlxalq dairələrdə bu problemin düzgün həllinə yönəldilmiş səyi və diqqəti artırdı. H.Əliyevin təmkinli, səbirli siyasəti sayəsində dünyanın bir sıra nüfuzlu təşkilatları, o cümlədən ATƏT, BMT, Avropa Şurası və başqa beynəlxalq institutlar Azərbaycan diplomatiyasına səmərəli fəaliyyət üçün imkanlar açdı. İllərdən bəri düyünə düşmüş münasibətlərin nizama salınması üçün danışıqlara başlandı. Bu danışıqlar, şübhəsiz, Azərbaycanın maraqlarına uyğun, respublikanın ərazi bütövlüyünə azacıq belə xələl gətirməyən və öz mövqeyimizi qətiyyətlə müdafiə istiqamətində gedir. Məhz bu amili – dövlətlərin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlıq prinsipini rəhbər tutan Azərbaycan prezidenti bütün səviyyələrdə bu mövqeyi qətiyyətlə müdafiə edir. Prezident Heydər Əliyev bütün görüşlərdə və danışıqlarda bunu Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsinin əsas amili saydığını bildirir. Azərbaycan diplomatiyası çoxdan elan etmişdir ki, erməni silahlı birləşmələri Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmalı, milyonlarla qaçqın öz doğma ocaqlarına qayıtmayınca problemin qəti və uğurlu həlli mümkün deyil. Bununla yanaşı, Azərbaycan dövlətinin başçısı dəfələrlə bəyan edib ki, Azərbaycan Ermənistan tərəfinin bu şərtləri yerinə yetirəcəyi təqdirdə Dağlıq Qarabağa Azərbaycan tərkibində yüksək status verməyə hazırdır. Sırr deyildir ki, keçmiş SSRİ ərazisindəki bütün separatçı müharibələr hələlik belə dırnaqarası ayrılma statusu ilə başa çatıb. Dünyada heç bir ölkə Qarabağın, Cənu-

bi Osetiyanın, Abxaziyanın və Dnestryanı ərazilərin müstəqilliyini tanımayıb və tanımayacaq da. Onlar hamısı faktiki olaraq sərbəst buraxılıb. Amma əhali öz yarımkriminal, saxta respublikasında çox ağır və əzablı bir həyat keçirir. Bütün bu sadaladığımız yerlərin hər birində özünəməxsus sürətlə kompromis variantlar yetişməkdədir.

...İyunun 4-də Bakıda «Xəzər Neft-Qaz və Neft Kimyası–96» III beynəlxalq sərgi konfransı açıldı. Burada dünyanın bir çox ölkəsinin onlarca iri şirkəti neft-qaz hasilatı və emalı, neft maşınqayırma və kimya məhsullarının buraxılışı sahəsində öz nailiyyətlərini nümayiş etdirdilər. Konfransda bu sahədə ən yeni elmi iş barədə məruzələr dinlənilirdi. Əlamətdar haldır ki, elə həmin gün «Gülüstan» sarayında ARDNŞ ilə bir qrup xarici şirkət arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda perspektiv «Şahdəniz» strukturunun işlədilməsi üzrə daha bir neft müqaviləsinin imzalanması mərasimi keçirildi. Mərasimdə çıxış edən Azərbaycan dövlətinin başçısı bu aktı Azərbaycanda hüquqi və demokratik dövlətin qurulması, siyasi və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, respublikanın sərbəst bazar iqtisadiyyatı yolunda inamlı addımları, habelə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı sistemi ilə sıx bağlılığının təsdiqi kimi qiymətləndirdi.

Prezident H.Əliyev «Şahdəniz» yatağı və ümumilikdə neft kontraktları haqqında danışıq.

MƏTN: – Avqustun 16-da prezident sarayında Azərbaycan dövlət başçısının yerli sahibkarlar və xarici işgüzar dairələrin nümayəndələri ilə görüşü keçirildi. H.Əliyev öz çıxışında bildirdi ki, bu gün Azərbaycanda sahibkarlıq üçün əlverişli və sərfəli şərait

yaradılıb. İşgüzar adamlar sadəcə öz işlərini bir qə-dər fəallaşdırmalıdırlar. Dövlət başçısı bir daha qeyd etdi ki, o, iqtisadiyyatın maneəsiz bazar iqtisadiyyatına keçməsinə və ümumilikdə iqtisadi sahənin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradacaq, özü də bu yolun tərəfdarıdır.

Prezident H.Əliyev sahibkarlıq haqqında danışır.

MƏTN: – Ötən il Azərbaycanın iri sənaye bölgəsində – Sumqayıt şəhərində xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması layihəsinin həyata keçirilməsi tədbirlərinin fəallaşması ilə də əlamətdardır. Bilavasitə BMT-nin inkişaf proqramı ilə əlaqələndirilən bu layihə Sumqayıt bölgəsini əsl sərbəst iqtisadi zonaya çevirməyə, orada qarşılıqlı faydalanma əsasında bir sıra birgə müəssisə yaratmağa, xalqın rifahını yüksəltməyə imkan yaradacaq. Qeyd etmək lazımdır ki, bu layihə üzrə işlər respublika rəhbərliyinin diqqət mərkəzindədir.

Prezident H.Əliyev Sumqayıt sakinləri qarşısında azad iqtisadi zona haqqında çıxış edir.

MƏTN: – Əsrin müqaviləsinin həyata keçirilməsi, həmçinin bütün respublika iqtisadiyyatından ötrü Amerikanın «Santafe» şirkəti tərəfindən yenidən quraşdırılmış «Dədə Qorqud» üzən qazma qurğusunun istismara verilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu işə 30 milyon dollardan çox vəsait xərclənib. Həmmən qurğunun istismara buraxılmasında iştirak edən prezident Heydər Əliyev bu hadisənin həm respublika həyatında, həm də əsrin müqaviləsinin gerçəkləşməsində böyük əhəmiyyətindən danışdı. Axı bu saziş çərçivəsində neft emalı üzrə işlərin yerinə yetirilməsi sürətləndiriləcək. Söz yox ki, Özbəkistan rəhbəri İslam Kərimovun, Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayevin Bakıya rəsmi

səfərləri bu ideyaya xidmətin diqqətəlayiq hadisələrindəndir. Heydər Əliyevin Orta Asiya respublikaları ilə bağlı siyasətinin ürəkaçan bəhrəsi olan bu səfərlər Azərbaycanla Özbəkistan və Qazaxıstan arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət barədə çox mühüm sənədin imzalanması ilə yadda qaldı. N.Nazarbayev və H.Əliyev Xəzər dənizi üzrə birgə bəyanat da imzalandılar. Beləliklə, neft-qaz sahəsində iki ölkə arasında əməkdaşlıq yolları müəyyənləşdirildi. Bu isə təbii ki, hər iki dövlətin iqtisadiyyatının inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir sözlə, heç şübhəsiz ki, ilin mühüm olaylarına nəzər saldıqda qətiyyətlə demək olar ki, müdrik və uzaqgörən siyasətçi, vətəninin sadıq oğlu Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan bundan sonra da əsl müstəqillik və iqtisadi çiçəklənmə yolunu davam etdirəcək, dünya birliyində layiqli və görkəmli yer tutmağa çalışacaq, ümumdünya şöhrəti və nüfuzu qazanacaq. ...Deyirlər ki, yer üzündə əzəmətli, nəhəng nə varsa uzaqdan daha yaxşı görünür. Bu mənada bizim filmimiz çətin ki, baş verən dəyişiklikləri tam mənası ilə əks etdirə bilsin. Bunların mühüm əhəmiyyətini, dəyərini yalnız gələcək nəsillər qiymətləndirə bilər. Amma bu da həqiqətdir ki, bizim bəxtimiz gətirib. Ona görə ki, həmin o işıqlı gələcəyi prezidentimiz – dünyanın görkəmli siyasətçisi, sözün əsl mənasında fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyev yaxınlaşdırmaqdadır. Və biz bunu bütün varlığımızla duyur, hiss edirik.

SON

10 oktyabr 1996-cı il

TIKDIM Kİ, İZİM QALA

Birinci film

PROLOQ

Göz işlədikcə uzanan uzaq, silsilə dağlar panoram edilir. Azıx, Əshabi-Kəhf mağaralarının monumental mənzərələrinə keçid. İlk siklopik tikinti nişanələri, ulu yurd yerləri, Gəmiqaya, Qobustan lövhələri bir-birini əvəz edir. Oğlanqala, Dərbənd, qədim Gəncə, Xaraba-Gilan abidələri laləli çöldə ruh kimi görünüb yox olur... H.Əliyevin sanki səmadan enən heykəli bütün əzəməti ilə görünür...

MƏTN: – «Bəşəriyyətin beşiyi» adlandırılan Qafqazın ilkin sivilizasiya mərkəzi, ən qədim tarix kitabıdır Azərbaycan. Bu tarix kitabının ilk səhifələri hələ milyon il əvvəl – Azıx tonqallarının işığında yazıldı... Gəmiqaya, Qobustan binələrindən keçdi, ulu şamanların, ozanların ruhuyla dil açdı, qələmin Nəsimi, Füzuli, qılıncın Babək, Xətai zirvələrinə ucaldı tarix yolumuz. Min illər boyu türk-oğuz düşüncəsi əzəli yurd yerində – Azərbaycan torpağında daşı daş üstə qoydu, dağlarda qalalar, düzlərdə şəhərgahlar yaratdı... Zaman keçdikcə doğma yurddan xeyli uzaqlarda – Xəlifə Ömər in dövəti ilə Kufədə ilk məscidi, Hindistanda Humayun, Tac Mahal möcüzələrini, Orta Asiyada – Türkünstan ellərində Şahi Zində, Ağsaray incilərini, Misirdə Sultan Həsən, İraqda Mərcaniyyə, Sarayevoda Qazi Xosrov, Konyada Mövlana, Nəcəfdə Əli, Kərbəladada Abbas türbələrini ucaldan Azərbaycan memarları dünyanı sənətin qüdrəti ilə fəth etdilər. Bu, heç vaxt susmayan, sınımayan, məğlub olmayan, daim qurub-yaradan Azərbaycan ruhunun tarixi hünəri,

mənəvi qələbəsi idi... Oğuz xaqanlar, Qazan xanlar, Babəklər, Xətai kimi Heydər Əliyev də əbədi qalib Azərbaycan ruhuna arxalandı, xalqın tarixi gücünü, yaradıcı, qurucu qüdrətini hərəkətə gətirərək, səfərbər edərək doğma Vətəndə minlərlə binalar, sosial mədəniyyət və sənaye kompleksləri tikdirdi, abidələr ucaldı...

Dahi memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının 1186-cı ildə ucaldığı Möminə xatun türbəsi uzaqdan ön plana gətirilir. Abidənin sehri naxışları, daha sonra kitabəsi (ən yuxarı hissədə) diqqəti cəlb edir... Mətnə uyğun olaraq Naxçıvan şəhərinin tarixi ərazisi, köhnə məhəllələri panoram edilir. Heydər Əliyevin uşaqlıq və gənclik fotoları ikili təsvirlə, xəyal kimi görünür, sanki qədim Naxçıvanı gəzir... Daha sonra H.Əliyevin 60-70-ci illəri əks etdirən foto və kino təsvirləri...

MƏTN: – 1186-cı ildə dahi memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının ucaldığı Möminə xatun türbəsinin sinəsində müəllifin əbədiyyət ümidli ürək sözü əbədiləşib:

«Biz gedəsiyik, dünya durası,
Biz öləsiyik, bu yadigar qalası»...

Əsrimizin iyirminci illərində ikicə misralıq o ürək sözündən, tale yazısından Naxçıvanda bəlkə də çoxlarının xəbəri yox idi. Amma 3600 yaşlı ulu yurd yerinin – qədim şəhərin danışdığı səssiz-sözsüz xatirələr kimi, o ikicə misranın tilsimli işığı da ürəklərə düşürdü... Abidələri, daşı, torpağı da tarix kitabı kimi oxunan şəhər ən çox uşaqları heyrləndirir, milli yaddaşın qəlbə, qana çökən xatirələrini oyadırdı...

Dumduru bir yaz günü – 1923-cü il mayın 10-da Naxçıvanın köhnə məhəllələrindən birində Əlirza kişinin ailəsində dünyaya gələn körpə, ulu şəhərin tarix duyğusu, memarlıq nəfəsi, tilsimli

xatirələri ilə üz-üzə böyüdü. Bəlkə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirən gənc Heydər Əlirza oğlunu Azərbaycan Sənaye İnstitutuna gətirən, memarlığa, tikinti sənətinə cəlb edən də doğma şəhərin təsiri idi. 1944-cü ilin mayında Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi tərəfindən dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işə göndərilən Heydər Əliyev bir müddət sonra – 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini də bitirdi. Öyrənməyə can atan Müəllimin, qurub-yaratmaq arzusuyla yaşayan Memarın xalqının tarixi gücü ilə silahlanıb tarix səhnəsinə çıxan böyük Vətəndaşın Azərbaycana həsr edilən xilaskar zəfərlər yolu belə başladı. Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindəki 25 illik gərgin, mübariz, şərəfli fəaliyyəti ilə bu orqanı xalqın yad, yabançı, maskalı düşmən ünsürlərdən təmizləyən, milli saflaşmaya nail olan Heydər Əliyev 1969-cu ilin iyulunda respublikanın ən yüksək vəzifə pilləsinə yüksəldi. O, Azərbaycanın ən yeni tarixinə xilaskar kimi daxil oldu, xalqın arzu və ümidlərindən, cəsarətli, müdrik, uzaqgörən rəhbər ehtiyacından yarandı...

70-ci illərin əvvəllərində keçirilən yubileyləri, ucaldılan abidələrin açılışını əks etdirən kino-xronika... H.Əliyev abidələrin maketi önündə danışır, göstəriş verir. Şuşada Vaqifin məqbərəsinin, Bakıda Nəsiminin heykəlinin açılışı, Əcəminin yubileyi və s...

MƏTN: – Azərbaycanın milli yaddaşını, tarixi gücünü oyatmaq, hərəkətə gətirmək, xalqın potensial imkanlarını səfərbər etmək, nəticədə qarşısızalmaz dirçəlişə, intibaha nail olmaq – bunlar Heydər Əliyev rəhbərliyinin əsas strategiyasını, konseptual istiqamətlərini təşkil edirdi. Xalqı öz tarixi böyüklüyü, Nəsimi, Füzuli, Xətai zirvələri ilə qovuşdurmaq, onun qurucu, yaradıcı qüdrətinə geniş mey-

dan açmaq, neçə minillik maddi və mənəvi mədəniyyətimizi müasir dövrə, canlı Azərbaycan reallığına transformasiya etmək – bu müdrik, uzaqgörən siyasətin həyata keçirilməsində yubileylər mühüm rol oynayırdı.

İmadəddin Nəsimi, Molla Pənah Vaqif kimi neçə-neçə dahilər, xalqın mənəvi, ruhi qabarmalarından yaranan söz-sənət nəhəngləri yubileylər vasitəsi ilə tarixin itkin qaranlıqlarından üzə çıxarılır, müasir milli düşüncənin bədii-estetik söykənəcəyinə çevrilirdi. Bu yubileylər vasitəsi ilə xalq özünü tanıyır, unudulan, itirilən keçmişini tapır, misilsiz tarixi uğurları, o uğurların xilaskar mənəvi gücü, ruhi enerjisi ilə silahlanırdı; beləcə, son iki yüz ilin imperiyalar poliqonunda – «parçala, hökm sür» meydanında itirilənlər, unudurların zərrə-zərrə geri qayıdırdı. Azərbaycan dahi övladlarının yubiley məclislərinə, yaddaşın milli mənəviyyat işığına yığışa-yığışa özünə gəlir, itirdiklərini tapa-tapa, toplaya-toplaya ruhən bütövləşir, bütünləşir, tarixi böyüklüyünü bərpa edirdi. Və yubiley günlərində açılan abidələrin zirvəsindən, heykəllərin uralığından Azərbaycan daha məğrur, daha qüdrətli, tarixi böyüklüyünə layiq şəkildə görünürdü. Beləliklə, Azərbaycan özünü dünyaya olduğu kimi göstərir, tanıdır, tarixdə neçənci dəfə dünyanı yenidən fəth edirdi. Bu siyasəti ardıcıl, konseptual genişlikdə həyata keçirmək, real nəticəyə nail olmaq Heydər Əliyevin öz xalqı, qədim və qüdrətli Azərbaycan sivilizasiyası qarşısında tarixi xidməti idi.

Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərinin panoram mənzərələri bir-birini əvəz edir. 70-ci illərin nəhəng tikintiləri; Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev inşaatçılarla görüşür... Bakının tarixi hissəsi – İçərişəhərdən panoram edən kamera paytaxtın qeyri-adi mənzərəsini (təzə

teleqüllədən çəkiliş) göstərir. 70-ci illər Bakısında tikilən böyük binalar, memarlıq kompleksləri sürətli keçidlərlə göstərilir, səhifələnilir. Respublika sarayının, körpünün, «Azərbaycan» mehmanxanasının və s... H.Əliyev tərəfindən açılışı göstərilir.

Arxiv – kino-xronika materialları göstərilir.

MƏTN: – Xəzərin sahilində mənzərəli kurort qəsəbəsi Şüvəlanda Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılıq evinin yeni orijinal arxitekturalı binası Azərbaycan yazıçılarının növbəti VII qurultayı ərəfəsində açıldı. Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Əliyev yaradıcılıq evinin açılışında iştirak edərək yazıçılarla görüşdə qeyd etdi ki, bu kompleks qurultay ərəfəsində yazıçılara çox gözəl hədiyyədir. H.Əliyev çıxışında bildirdi ki, açıq, səmimi söhbət, hər kəsin onu düşündürən, maraqlandıran məsələlər haqda öz fikrini söyləməsi qurultaya daha yaxşı hazırlaşmağa kömək edə bilər.

HEYDƏR ƏLİYEV: – Respublika Yazıçılarının Qurultayının ürəkdən və hərarətlə salamlayıram, qurultaya səmərəli işləməyi, onun bütün iştirakçalarına isə yeni yaradıcılıq nailiyyətləri, möhkəm cansağlığı, şəxsi səadət arzulayıram.

MƏTN: – 1970-ci illərdə Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərləri, bütövlükdə Azərbaycan nəhəng tikinti, mədəni quruculuq meydanını xatırladırdı...

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı, dünyanın «neft akademiyası» adlandırılan qədim Bakı yeni, əzəmətli abidələr, memarlıq kompleksləri ilə zənginləşir, ildırım sürəti ilə böyüyürdü. Tarixi Bakının müasir peykləri – mikrorayonlar daha da genişlənir, təzə yollar çəkilir, körpülər salınırdı; torpağın üstündə göydələnlər, altında metro stansiyaları addım-

addım irəliləyirdi... Qafqazda günəşin doğduğu nöqtədə inşa edilən, salnamələrdə Baqaban, Bakuh, Baka, – «Allahlar şəhəri» adlandırılan, cəmi 21 hektar sahəsi olan İçərişəhər – qədim Bakı əsrimizin 80-ci illərinə doğru çox böyük sürətlə genişlənirdi. Memarlıq abidələrinin elmi bərpa və restavrasiyası, çoxsaylı bağ və parkların, yaşıl zolaqların, meşə massivlərinin yaradılması ilə ekoloji mühitin tənzimlənməsi, saflaşdırılması, Bakının sürətli, məqsədəuyğun inkişafının təmin edilməsi Heydər Əliyevin gündəlik nəzarətinin, qayğı və köməyinin nəticəsi idi. Yüz illər əvvəl Qazan xan Təbrizi, Əmir Teymur Səmərqəndi yenidən, yeni ruhla tikdirdiyi kimi, Heydər Əliyev də əsl övlad məhəbbəti, rəhbər uzaqgörənliyi ilə Bakını ev-ev, abidə-abidə tikdirir, şəhərsalma sənətinin ən yeni uğurları ilə onu müasir memarlıq və mədəniyyət mərkəzinə çevirirdi... Memarlıq və heykəltəraşlıq abidələrinin bir-birini tamamlaması, bütöv vəhdət yaratması, milli şəhərsalma ənənələrinin yaradıcı şəkildə davam və inkişafı 70-ci illər Bakısını dünyanın ən gözəl, bənzərsiz şəhərləri sırasına çıxardı. Heydər Əliyev Bakının memarlıq mühiti, şəhərsalma mədəniyyəti ilə bağlı heç bir kompromisi, əldə olanla kifayətlənmək ənənəsini qəbul etmir, ucaldılan abidələrin ən yüksək keyfiyyət və sənətkarlıq səviyyəsində olmasını arzulaırdı... Dahi dramaturqumuz Cəfər Cəbbarlının monumental abidəsi üçün nəhəng qranitin Ukraynadan gətirilməsi, bu yolda Heydər Əliyevin son dərəcə qətiyyətli, cəsarətli mübarizəsi Azərbaycan heykəltəraşlığı tarixinə qızıl hərflərlə yazılan ib-rətəməz hadisədir.

C.Cəbbarlı abidəsinin açılışını əks etdirən kino-kadrlar... Sonra H.Əliyev o illəri, nəhəng qranitin gətirilməsi ilə bağlı çətinlikləri xatırlayır...

Arxiv – kino-xronika...

MƏTN: – Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banisi, görkəmli sovet yazıçısı C.Cabbarlının abidəsinin açılışına minlərlə adam toplaşmışdı. Mitinqdə H.Əliyev ədibin yaradıcılığına yüksək qiymət verərək qeyd etdi ki, C.Cabbarlı ədəbiyyatımızın formalaşdığı bir dövrdə yeni həyatın təsdiqi uğrunda yorulmadan, yaradıcı şəkildə mübarizə aparıb. Azərbaycan paytaxtının hüsnünə yaraşır verən bu abidə heykəltəraş, Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi Mirqasımovun və arxitektor Qədimovun layihəsi əsasında yaranmışdır.

* * *

Sənətkarın yaşadığı evdə xatirə muzeyinin yaradılması yazıçıya dərin hörmət və məhəbbət ifadəsi oldu.

* * *

HEYDƏR ƏLİYEV: – Biz C.Cabbarlının heykəli haqqında danışanda memar Mirqasımov belə məsələ qoydu ki, bu heykəli yaratmaq üçün gərək elə böyük qranit gətirəsiniz ki, heykəl bütün olsun. O vaxt mən burada işləyirdim, mənə gəlib dedilər ki, bu mümkün deyil. Mirqasımov özü mənim yanıma gəlib dedi ki, əgər belə olmasa, biz bu heykəli qoymayacağıq. Şübhəsiz ki, mən də istəyirdim C.Cabbarlının heykəlini yaradaq. Onu da yaratdıq, qoyduq, bilirsiniz şəhərin gözəl bir guşəsində. Çox gözəl bir heykəltəraşlıq əsəridir. O vaxtlar mən tədbir gördüm, Ukraynada belə bir böyük həcmli qranit tapıldı. Mənə dedilər ki, bu həcmdə qranit tapılıb, amma indi vaqon tapılmır ki, onu qoyub gətirək. Qraniti mütləq parçalamaq lazımdır. Lakin mən dedim, nə edirsiniz edin, qraniti bütöv gətirin. Biz buna nail olduq. Mən çox məmnunam. Artıq

xeyli vaxt keçir bu heykəlin qoyuluşundan. Hesab edirəm ki, 100 illər də keçsə, C.Cabbarlının adına layiq olan bu heykəl Bakının gözəl guşəsində yaşayacaq, bizdən sonra gələn nəsillər də Alik Mirqasımova dua edəcəklər. O duanın bir hissəsi də ola bilsin bizə çatsın. Hər halda, bilirsiniz rəssam, heykəltəraş, incəsənət ustası öz arzusunu yerinə yetirmək istəyəndə, əgər bu istək yeni bir əsərin yaranmasına kömək edəcəksə, onu etmək lazımdır. Dövlət adamlarının borcu odur ki, onu etsinlər. O vaxt mən bunu etdim və bu həyatımda gördüyüm ən dəyərli işlərdən biridir.

Bakının panoramı. Gülüstan sarayının ümumi və fraqmental mənzərələri...

MƏTN: – Bakının seçilən memarlıq abidələrindən biri: Gülüstan sarayı. Dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan bu əzəmətli saraya Gülüstan adının verilməsi təsadüfi deyildi. 1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağın Zeyvə çayı sahilindəki Gülüstan kəndində bağlanan, bütöv Azərbaycanı ikiye parçalayan müqaviləni, tarixi ədalətsizliyi daim yada salmalı, unutmamağa qoymamalıydı bu saray. Bu, ümumxalq faciə faktının memarlıq obrazı ilə milli mühitimizə daxil olması, mənəvi-psixoloji səngərə çevrilməsi idi.

Kino-xronika...

HEYDƏR ƏLİYEV: – Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi hadisə baş verir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında üç il müddətində davam edən danışıqlar sona yetib. Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizi sektorunda «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» neft yataqlarının bir hissəsinin müştərək işləməsi haqqında aparılan danışıqlar səmərəli olub və müştərək işlər aparılması üçün kontrakt layihəsi işlənilib təqdim

edilib. Bu gün biz Azərbaycanın paytaxtı Bakıda bu gözəl Gülüstan sarayında kontraktın imzalanması mərasiminə toplaşmışıq, Kontraktın imzalanması ilə əlaqədar Bakıya xarici ölkələrdən dövlət nümayəndələri, qonaqlar gəliblər. Bizim ölkəmizə – Bakıya gələn qonaqların hamısını ürəkdən salamlayır, hamınıza «xoş gəlmisiniz» – deyirəm.

Gülüstan sarayının boş salonu, gur yanan işıqları göstərilir. O işıqlardan «Əsrin müqaviləsi» bağlanan təntənəli anlara keçid. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev yekun söz deyir (sinxron) və üçrəngli bayrağımız ön plana gətirilir...

ZAKİR SEYİDOV («Azərneftyanacaq» istehsalat birliyinin direktoru): – Gördüyünüz bu ELOU AVT qurğusu H.Əliyev cənablarının Azərbaycan neft-ayıranaqlarına ilk töhfəsidir. Artıq zavodun 20 illiyi keçən il qeyd edilib. Bu qurğunun arxasınca zavoda yüksək avtobenzin buraxan digər bir qurğu, onun arxasınca neft emalının dərinliyini artıran koklaşma qurğusu, nəhayət ikinci katalitik krekinq qurğusu töhfə edilmişdir. 1994-cü ildə hörmətli prezident zavodda olarkən daha müasir səviyyəli qurğuların alınması sahəsində görüləcək işlər barədə öz tövsiyəsini vermiş və bu gün bu tövsiyələrə əsasən zavod daha da genişləndirilir və daha müasir zavodlar sırasına çatdırılır.

ZAVODUN İŞÇİSİ: – Allah sizə can sağlığı versin. 40 yaşım var. Ömrümün qalan hissəsini də sizə bağışlayıram: Sülh olsun, əmin-amanlıq olsun.

HEYDƏR ƏLİYEV: – Çox sağ ol, qızım. Allah sənin ömrünü sənə versin. Allah mənə də o qədər yaş versin ki, sən bu arzularını yerinə yetirə bilim. Görürsünüz də, biz istəyəndə qısa müddətdə bir şeyi tikirik. Məsələn, ELOU, 6-qurğu, riforminq – biz bunları qısa müddətdə tikdik. Amma bu 12 ilə tikildi. Demək, işin təşkilindən asılıdır. Əgər bu

templər bizdə 70-də, 80-də vardı, o templə bu da işləsəydi – 84-də qurtarmalıydı. Amma gəldi 93-də qurtardı. Yaxşı ki, qurtardı heç olmasa...

Heydər Əliyev və xarici qonaqlar Bakı Neftayırma zavodunu gəzirlər. Bir qadın həyəcədən, sevincindən ağlayır (kiçik sinxron dialoq); prezident 70-ci illəri, bu zavodu necə tikdirməsini xatırlayır və arxiv kino-xronikasına keçid... Zavodun açılışıdır, Heydər Əliyev lenti kəsir...

Yenə bu günə qayıdıq. Bir qadın deyir: «Yoldaş Əliyev, heç dəyişməmişsiniz...». Prezident cavabında gülür – kiçik söhbət... Sonra onlarla sağollaşır...

* * *

Bakı, Sumqayıt, Gəncə kimi böyük şəhərlərdə nəhəng sənaye komplekslərinin, zavod və fabriklərin açılışını göstərən kino-xronika. Hər yerdə H.Əliyev ön plandadır, lenti kəsir, zəhmət adamları ilə söhbət edir...

MƏTN: – 70-ci illərdə Bakı, Sumqayıt, Gəncə və digər böyük şəhərlərdə yaradılan çoxsaylı sənaye nəhəngləri – zavod və fabriklər birbaşa Heydər Əliyevin adı, nüfuzu, o vaxtkı imperiya mərkəzində istədiyinə nail olmaq qüdrəti ilə bağlıdır. Bakı Məişət Kondisionerləri zavodunun, neçə-neçə başqa sənaye nəhənginin Azərbaycanda yaradılması, xalqın rifahına xidmət etməsi Heydər Əliyev cəsarətinin nəticəsi idi...

Bakı Məişət Kondisionerləri zavodunun açılışını əks etdirən kino-kadrlar bir-birini əvəz edir. Neçə il sonra, artıq bizim günlərdə prezident H.Əliyev həmin zavodda əməkçilərlə görüşür, bu zavodun Azərbaycana necə çətinliklə gətirilməsini xatırlayır (sinxron). Sonra zavodun dünya şöhrətini əks etdirən diaqramlar, ticarət xəritəsi və s...

Cəlilabad rayonunun memarlıq mənzərələri... Sonra malakan kəndi və uşaq bağçası müdirəsinin qısa xatirələri.

MƏTN: – Respublikanın sənaye mərkəzləri kimi kənd

təsərrüfatı bölgələri də Heydər Əliyevin daimi diqqəti, qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. 70-ci illərdə kənd təsərrüfatı potensialına görə Azərbaycanın Ukraynası adlandırılan bir kəndin – Cəlilabadın timsalında bunu aydın görmək olar...

LYUBOV DANİLOVNA: – Artıq 200 ilə yaxındır ki, Cəlilabad rayonunun mənzərəli Privolnoye kəndində məskunlaşmışıq. Ən gözəl, ən qonaqpərvər, mehriban Azərbaycan xalqı ilə əl-ələ verib dostluq», mehribanlıq şəraitində dolarıq. 80-ci illərdən başlayaraq tarlada işləyirəm və həmişə əmin olmuşam ki, bizim hazırkı prezidentimiz, o vaxtlar isə Azərbaycan KP MK-nın I katibi olan Heydər Əliyev böyük işlər görüb. Bizim kəndimizin tərəqqisində də onun böyük rolu olub. Mən də, kəndimizin bütün sakinləri də yaxşı bilirik ki, Heydər Əliyev bizim kəndi çox sevir. Məhz Heydər Əliyevin köməyi ilə kəndimizdə bir neçə obyekt – park, iki məktəb, uşaq bağçası açılıb. Biz həmişə onun qayğısını hiss etmişik, indi də hiss edirik. Bizim belə bir çətin zamanda kənddə qalmağımıza səbəb də elə H.Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıtması olub. Hətta çətinlik ucbatından kənddən gedən bir neçə qadın da sonradan qayıdıb gəlib. Əziz Heydər Əliyev, biz sənə minnətdarıq.

* * *

Köhnə Gəncənin uçuq abidələri, qədim yurd yerləri panoram edilir; küləyin viyılıtsı sanki ulu şəhərin xatirələrini oyadır... Sonra indiki Gəncənin bütöv mənzərələri, nəhəng çinar ağacları; Yeni Gəncə rayonu, Xatirə parkı, pannolar, heykəllər, H.Əliyevin əkdiyi çinar ağacının lövhəsi və s... göstərilir.

MƏTN: – Salnamələrdə, səyahətnamələrdə «Arranın

anası», «Yurdun qəlbə» adlandırılan qədim Gəncə binələri... Dəfələrlə düşmən əliylə dağıdılan, zəlzələlər nəticəsində yerlə-yeksan olan, 150 ildən çox imperiya damğasının – Yelizavetpol, Kirovabad adlarının buz soyuğunda üsüyen, qara türməsində sıxılan, lakin heç vaxt ruhu sınımayan, zaman-zaman yenidən tikilən, baş qaldıran məğrur şəhər... 70-80-ci illərdə bu şəhərin də taleyinə gün doğdu; bir sıra sosial-mədəniyyət obyektləri tikildi, memarlıq, heykəltəraşlıq və sənaye kompleksləri yaradıldı... Yeni Gəncə rayonunun təşkil edilməsi ilə uzun illərin mənəvi repressiyasına son qoyuldu, tarixi ad qismən bərpa edildi. Bu, böyük hünərin, rəhbər cəsarətinin nəticəsi idi.

RASİM DAŞDƏMİROV (Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı): – Durduğumuz bu yer bir ziyarət-gahdır. Vaxtilə 1979-cu ildə H.Əliyev cənabları Azərbaycanda birinci katib olarkən onun qayğısı və təşəbbüsü ilə burada böyük bir xiyaban, bağ salınıb. 1980-ci il 16 dekabrda burada çinar ağacı əkilməmişdir. 1969-82-ci illərdə H.Əliyev cənablarının Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Gəncə şəhəri çox inkişaf etmişdir. Gəncə şəhərində 40-a yaxın sənaye, mədəniyyət obyektləri, səhiyyə və idman obyektləri tikilib gəncələrin ixtiyarına verilmişdir. Vaxtilə 250 min əhalisi olan Gəncənin 400 min əhalisi var və Gəncə əhalisi hörmətli H.Əliyevin təşəbbüsü ilə tikilən bu obyektlərdə işləyirlər. H.Əliyev cənabları Moskvada ölkənin rəhbərlərindən biri olduğu dövrdə də Gəncənin inkişafını unutmamışdır. O vaxtlar Gəncə Avtomobil zavodunu, Akustik priborlar zavodunu, Maşınqayırma zavodunu 2000-ci ilədək inkişaf planına saldırmışdır.

MƏTN: – Yeni Gəncədə yaradılan «Xatirə parkı» illər ötdükcə şəhərin qədim yaddaşını, tarixi

xatirələrini oyadan bağ-muzeyə, milli özünüdərək mərkəzinə çevrilirdi. Buradakı mozaik pənnolar, heykəllər, daş oymalar, milli ruhun dirçəlişinə, parkdakı pöhrələr kimi zaman-zaman baş qaldırmasına xidmət edirdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü, müdrik uzaqgörənliyi ilə həyata keçirilən bu incə siyasət real nəticələr verdi. Gəncənin sosial-mənəvi həyatında, mədəni dirçəlişində mühüm, təkanverici rol oynadı...

* * *

Mingəçevir mənzərələri... Su və İstilik Elektrik Stansiyalarının panoram görüntüləri... Heydər Əliyevin Mingəçevirə gəlişini əks etdirən tarixi kinokadrlar...

MƏTN: – 50 yaşını haqlayan Mingəçevir – işıq şəhəri... Respublikanın enerji və suvarma sistemlərində çox böyük rol oynayan Mingəçevirin 50 illik həyatında 70-ci illər qızıl dövr adlandırılır...

Həmin qızıl dövrü təsdiqləyən memarlıq və sənaye mənzərələri sürətlə bir-birini əvəz edir. Şəmkir və təzə tikilən Yenikənd elektrik stansiyaları... Qocaman işçi Yenikənd stansiyasının nəhəng tikinti meydançası fonunda danışır, H.Əliyevin bu sahələrə gündəlik qayğısını xatırlayır; neçə ildi tikintisi dayanan Yenikənd elektrik stansiyası bu gün H.Əliyevin köməyi sayəsində yenidən tikilir...

SABİR HACIYEV (Yenikənd SES-in ikinci rəisi): – Bura Yenikənd SES-in tikintisidir. Bundan əvvəl biz Şamxor SES-i tikmişik. Onun tikintisində ən mühüm rolu respublikanın rəhbəri H.Əliyev oynamışdır. Tikinti həmişə onun diqqət mərkəzində olmuşdur. O, dəfələrlə tikintiyə gəlirdi, mütəmadi əlaqə saxlayırdı, tapşırıqlar verirdi. Şamxor SES onun təşəbbüsü ilə tikilmişdir. Bir təklifi də vardı ki, Yenikənd SES-i də tikilsin ki, bu da olsun onun davamı, silsilənin

ikinci pilləsi. H.Əliyev bir müddət buradan aralanmışdı. Tikinti də elə o vaxtdan dayanmışdı. H.Əliyev respublikaya yenidən hakimiyyətə qayıdıandan sonra və bu işlə yaxından tanış olandan sonra, yenidən başlamışdıq Yenikənd stansiyasını tikməyə. Tikinti həmişə onun diqqət mərkəzindədir. Müşavirələrdə o, təşkilatlara ciddi tapşırıqlar vermişdir ki, belə mühüm tikintinin inşası sürətlə getməlidir. Kənd təsərrüfatına bunun nə qədər əhəmiyyəti var, mütəxəssislər bunu yaxşı başa düşür, on minlərlə ton yanacağa bu qənaət deməkdir, 5-6 min hektar sahənin suvarılması deməkdir, eləcə də bundan alınan enerji Gəncəbasar zonasının normasını ödəyir. Şükürlər olsun ki, H.Əliyev cənabları hakimiyyətə gəldi. Yenikənd tikilib qurtaracaq.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində inşa edilən süni göllər, kanallar, möhtəşəm irriqasiya və meliorasiya sistemləri... Mil-Muğan hidroqovşağı, Tərtərçay, Arpaçay, Viləşçay, Xanbulançay dəryaçalarının açılışından nadir kino-kadrlar göstərilir.

MƏTN: – 1970-80-ci illər Azərbaycanda müasir meliorasiya və irriqasiyanın əsaslı inkişafı dövrüdür. Bu illər ərzində 270 min hektarlıq yeni suvarılan sahə istifadəyə verilmiş, 550 min hektar sahədə kompleks meliorasiya işləri görülmüş, respublikanın bütün guşələrində su anbarları, hidroqovşaqlar, nasos stansiyaları tikilmişdir... Araz çayı üzərində Mil-Muğan hidroqovşağı, Tərtərçay, Viləşçay, Arpaçay, Xanbulatçıy su anbarları, texniki cəhətdən beynəlxalq standartlara cavab verən meliorasiya və irriqasiya sistemləri Azərbaycanda Heydər Əliyev quruculuğunun əzəmətli nişanələri, əbədiyyətə dönən izləridir.

DİLİRUBƏ CAMALOVA (Lənkəran Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı): – Atalar yaxşı deyib: «Tikdim ki, izim qala». 1970-80-ci illər Azərbaycan xalqının

yadında ona görə yaxşı qalib ki, həmin illər Azərbaycan xalqı, Azərbaycan Respublikası üçün quruculuq illəri idi. Hər bir rayon elə bil bir tikinti meydançası idi. Hər yerdə sənaye, tikinti müəssisəsi açılırdı. Mədəniyyət, maarif, təhsil sahəsində böyük tikintilər gedirdi. Bütün bunlar H.Əliyev cənablarının respublikamıza göstərdiyi böyük qayğının nəticəsi idi. Həmin vaxt vacib deyildi ki, obyektlərin sayı artsın. Nəzərə alınır ki, hansı sahə inkişaf etsin. Lənkəranda tərəvəzçiliyin, çayçılığın inkişafı ilə bağlı böyük maneələr var idi. Yəni su çatışmazlığı çayçılığın qarşısını alırdı. Bu məqsədlə Lənkəranda Xanbulançay dəryaçası inşa edildi. Xanbulançay dəryaçasının açılışına hörmətli prezidentimiz H.Əliyev gəldi və bu Lənkəranda böyük bayrama çevrildi. Əgər həmin vaxtın arxiv materiallarına baxsaz, görərsiz ki, nəinki Lənkəran, bütün zonanın camaatı axışib ora gəlmişdi, o vaxtkı MK-nin birinci katibi, müdrik rəhbərimizin açılışdakı iştirakını görməyə... Xanbulançay dəryaçası Lənkəran üçün nəydi? O istifadəyə veriləndən sonra Lənkəranda tərəvəzçilikdə məhsuldarlıq 2,5 dəfə, çayçılıqda isə 3 dəfə artdı. Məhsuldarlığın bu şəkildə yüksəlməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının artmasına səbəb oldu. 1982-ci ildə H.Əliyev cənabları Lənkəranda zəhmətkeşlərlə görüşdü. Lənkəran zəhmətkeşlərinin ondan xahişi bu oldu ki, əsasən məktəblər, uşaq bağçaları tikilsin, kəndlər qazlaşdırılsın, yollar abadlaşdırılsın. Biz ondan xahiş etdik ki, Lənkəranın «İstisu» sanatoriyasına da təşrif buyursun. Və o, böyük məmnuniyyətlə ora getdi. Bildiyiniz kimi, «İstisu»yun füsunkar gözəlliyi var, müalicə əhəmiyyəti olan suyu var. Orada olan xəstələr də elə bunu tərifləyərək dedilər ki, burada

lazımı şərait yoxdur. H.Əliyev cənabları göstəriş verdi ki, «İstisu» sanatoriyasının binası üçün proqektləşdirmə işinə başlansın.

* * *

Naxçıvan şəhərinin tarixi abidələri, panoram mənzərələri... 70-ci illərdə ucaldılan əsas binalar, abidələr...

MƏTN: – 3600-dən artıq yaşı olan ikinci əsr yunan coğrafiyaşünası Ptolemeyin «Coğrafi təlimnamə» əsərində Naksuana adlandırılan Naxçıvan. Heydər Əlirza oğlunu qoynunda böyüdən bu şəhər sonralar Heydər Əliyev qüdrəti ilə özü böyüdü, abidə-abidə ucaldı. Ulu türbələr şəhəri, Şəmsəddin Eldəgəz, Əcəmi xatirəli qədim Naxçıvan yeni memarlıq və heykəltəraşlıq abidələri ilə zənginləşdi.

VASİF TALİBOV (Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri): – H.Əliyev cənablarının Azərbaycanda qurub-yaratdığı işlərdən aylarla danışmaq olar. O zaman Azərbaycanda çox yaxşı bir söz yaranmışdı ki, Azərbaycanda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikdiklərini söksən, yerində nə qalar, bunun cavabı belə oldu ki, H.Əliyev cənablarının tikdikləri. Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri kimi deyə bilərəm ki, H.Əliyev cənablarının rəhbər olduğu dövrdə Naxçıvanda tikilənlər sökülsə, yerində heç nə qalmaz. Ona görə Naxçıvanda heç bir şey tikilməmişdi. Əgər Azərbaycanda, Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikdirdiyi bir çox yerlər var idisə də Naxçıvanda heç bu da yox idi. Təkcə onu deyə bilərəm ki, o dövrdə Naxçıvanda yeni yaşayış massivləri salındı. Bir sıra sosial obyektlər – trikotaj fabriki, xalçaçılıq fabriki, elektrotexnika zavodu, bir çox sənaye müəssisələri 1970-82-ci illərdə tikilib istifadəyə verildi. Mədəniyyət evi, xəstəxana, mehmanxana o dövrdə tikilib istifadəyə

verildi. O dövrdə Arpaçay hidroqovşağı, Araz Su-Elektrik Stansiyası 1970-82-ci illərdə istifadəyə verildi. Ancaq 1991-93-cü illərdə Naxçıvan MR-də görülmüş işlərdən danışmaq istəyirəm. O dövrdə Ermənistan tərəfindən blokadaya alınan, həmçinin Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri tərəfindən boğulan Naxçıvan MR-sı H.Əliyev cənablarının rəhbərliyi altında həyati obyektlər tikib istifadəyə verdi. O vaxt elektrik işığı Naxçıvana Ermənistan vasitəsilə Azərbaycandan verilirdi. 1991-ci ildə bu elektrik enerjisi tamam kəsildəndən sonra Naxçıvan həmin il H.Əliyev cənablarının tikdirdiyi Araz Su-Elektrik Stansiyasının ümidinə qaldı. Elektrik Stansiyası 20 min meqavat elektrik enerjisi verirdi. O zaman qış ayında 92 km-lik Türkiyə-Səderək-Naxçıvan elektrik xətti çəkilib istifadəyə verildi. Bilirsiniz, mən deyərdim o zaman insanların H.Əliyev cənablarına məhəbbəti o qədər böyük idi ki, 40 dərəcə şaxtada çalışırdılar. O tikilməsə idi, Naxçıvan Muxtar Respublikası nə vəziyyətdə olardı? O dövrdə elektrik xətti Türkiyədən çəkil-məsəydi, Naxçıvan hansı vəziyyətdə olardı? Əgər o vaxtlar İranla müştərək bazarlar açılmasaydı, elektrik xətti İran İslam Respublikasından çəkil-məsəydi, maşın yolu açılmasaydı, aeroport geniş-ləndirilməsəydi, ora TU-154 təyyarələri enmə-səydi Naxçıvan hansı vəziyyətdə olardı? Bunu deməyə lüzum yoxdur. Bu gün Naxçıvan MR-nin əhalisi buna görə də H.Əliyev cənablarına borcludur. Məsələ tək qurub-yaratmaqda deyil. Belə bir söz var: «Əgər torpağı qorumayacaqsansa, əkməyinə dəyməz». O zaman H.Əliyev cənabları bu işləri görməklə Naxçıvan torpağını qorudu. Bir tərəfdən dediyim kimi, Naxçıvan Ermənistan tərəfindən blokadaya alınmışdı. Erməni hücumlarından qorunmaqla yanaşı Naxçıvanda

quruculuq işləri də görülmüşdü. Deyə bilərəm ki, Azərbaycanı Azərbaycana qaytarmaq missiyası Naxçıvandan başlanıb, bu gün də bu missiya ləyaqətlə, müdrikliklə, uzaqgörənliklə davam etdirilir. Ona görə də mən bu gün Azərbaycan Respublikasının prezidenti möhtərəm Heydər Əliyev cənablarına öz minnətdarlığımı bildirir, ona uzun ömür, can sağlığı arzulayıram. Allah heç vaxt onu bizim başımızın üstündən əskik etməsin!

MƏTN: – 70-ci illər və 80-ci illərin birinci yarısında Naxçıvan Muxtar Respublikası başdan-başa tikinti-quruculuq meydanına dönmüşdü. Naxçıvan memarlıq məktəbini progressiv şəkildə davam və inkişaf etdirən yeni abidələr yaradılırdı. Bu inkişaf, tərəqqi yolunu Heydər Əliyev başlamışdı; həmin yolun hələlik son memarlıq incisi olan Hüseyn Cavid türbəsi də Heydər Əliyevin qayğısı, yaxından köməyi ilə ucaldıldı...

H.Cavid türbəsinin açılışı və H.Əliyevin çıxışından fraqmentlər...

HEYDƏR ƏLİYEV: – Əziz bacılar, qardaşlar! Əziz həmvətənlər, əziz naxçıvanlılar, hörmətli qonaqlar, dostlar!

Mən sizin hamınızı Azərbaycan Respublikasının, xalqımızın həyatında olan bu əlamətdar hadisə münasibətilə – Azərbaycan xalqının böyük şairi, yazıçısı, filosofu, dramaturqu, alimi Hüseyn Cavidin xatirəsinə həsr edilmiş bu məqbərənin açılışı münasibətilə təbrik edirəm. H.Cavid Azərbaycan xalqının tarixində görkəmli yer tutur. Buna görə mən 1991-ci ildə H.Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqda böyük bir qərar qəbul etdim. Bu gün iftixar hissilə deyə bilərəm ki, mən qərarın həm təşəbbüskarı, həm də müəllifiyəm. Bu gün mən xoşbəxtəm ki, 15 il sonra həmin o vaxt mənim nəzərdə tutduğum arzu və istəklərim

həyata keçir. Burada deyildi, 1982-ci ildə H.Cavidin cənazəsini uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirmək asan iş deyildi. Bu böyük iradə, böyük cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə olan sədaqət belə bir cəsarət göstərməyə mənə imkan verdi. Və mən bunu etdim. Naxçıvan Azərbaycanın gözəl bir guşəsidir. Naxçıvan Azərbaycan xalqının qədim tarixini əks etdirən böyük şəxsiyyətlər yetirmiş, müqəddəs bir torpaqdır. Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə birləşdirən bir diyardır. Ona görə də H.Cavidin Naxçıvanda torpağa verilməsi Hüseyn Cavidin ruhuna hörmətin ifadəsidir, həm də Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olan Naxçıvana hörmət və ehtiramın nəticəsidir. Mən çox məmnunam ki, 15 il öncə qəbul etdiyim qərar, arzularım həyata keçirilir. Mən sizi və özümü də bu münasibətlə təbrik edirəm.

* * *

Müxtəlif rayonlarda tikilən şahmat məktəbləri göstərilir.

Kino-xronika: H.Əliyev Şahmat evinin lentini kəsir...

MƏTN: – Heydər Əliyevin tikdirdiyi minlərlə sosial-mədəniyyət obyektləri arasında Şahmat evləri mühüm yer tutur. Şərq müdrikliyinin bəhrəsi olan şahmata qayğı dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilirdi. Gənc nəslin təlim-təربiyəsində, zehni inkişafında, potensial imkanların üzə çıxarılıb səfərbər edilməsində şahmatın əvəzsiz vasitə olduğu bir daha təsdiqləndi. Heydər Əliyevin müdrik siyasəti gözəl bəhrə verdi; minlərlə azərbaycanlı uşaq şahmatın qeyri-adi fikir gücü ilə silahlandı; neçə-neçə gənc şahmatçımız beynəlxalq yarışlarda qalib gəldi, Azərbaycanın tarixi şöhrətini bir daha təsdiqlədi...

* * *

Müxtəlif bölgələrdə H.Əliyevin qayğısı, təşəbbüsü ilə tikilən abidələr, memarlıq kompleksləri bir-bir göstərilir. H.Əliyevin adı ilə bağlı lövhələr ön plana gətirilir, oxunur və s...

MƏTN: – Abidələrdə dövrün milli-tarixi gücü, ovqatı, etnogenetik yaddaş enerjisi kodlaşaraq əbədiləşir. Ona görə də abidələrə, memarlıq və heykəltəraşlıq komplekslərinə baxanda, onlarla həqiqi ürək söhbətinə qoşulanda... xilaskar xatirələr dil açır, tarixin, yuxulu yaddaş enerjisinin oyanan enerjisi damarlarda çay kimi kükrəyir. Dahi Azərbaycan memarı Məhəmməd Yusif Təbrizi 600 il əvvəl Şəhrisəbzədə ucaldığı Ağsarayın kitabəsinə bu sözləri təsadüfən həkk etməmişdi: «Bizim gücümüzə və böyüklüyümüzdə şübhə edirsənsə, ucaldığımız binalara bax...» Heydər Əliyevin təşəbbüsü, qayğısı, köməyi ilə bütün Azərbaycanda tikilən minlərlə sosial-məişət və mədəniyyət, sənaye və kənd təsərrüfatı komplekslərini, ucaldılan memarlıq və heykəltəraşlıq abidələrini düşünəndə istər-istəməz dahi sənətkarın həmin sözləri yada düşür, təkrarlanır: «Bizim gücümüzə və böyüklüyümüzdə şübhə edirsənsə, ucaldığımız binalara bax!».

* * *

EPILOQ

Böyük, laləli düzəngah panoram edilir. Külək əsdikcə yaz çiçəkləri ilə dolub-daşan çöl dəniz kimi dalğalanır. Şah İsmayıl Xətəinin heykəli xəyal kimi görünür; mətnin uyğun məqamında Heydər Əliyevin heykəli də görünür, Xətəi abidəsi ilə boya-boy dayanır. Heykəllər elə planda çəkilməlidir ki, eyni anda ekran boyu görünüb bir-birinə «baxa bilsinlər»... Daha sonra H.Əliyevin tikdirdiyi ən yaxşı memarlıq və heykəltəraşlıq abidələri və respublikada gedən son tikinti işləri sürətli keçidlərlə göstərilir.

MƏTN: – XVI əsrin ilk illərində yazılan salnamədə deyilir: «Şah İsmayıl Xətəi ruhun bədənə qovuşduğu kimi Təbrizə daxil oldu». Bu sadə cümlədə dahi dövlət xadiminin doğma torpağa ruhən bağlılığı, Vətənlə vəhdəti əbədiləşib...

500 il sonra o ruhi bağlılıq, Vətənlə vəhdət yolunun yeni dahisi Azərbaycanın tarixi meydanında öz sözünü dedi. Azərbaycanın sinəsində Heydər Əliyev ruhundan, Vətənlə vəhdətindən yaranan saysız-hesabsız abidələr ucaldı... Bu gün azad, müstəqil respublikamızın bütün bölgələrində, guşələrində həmin abidələrlə – əsrin Heydər Əliyev nişanələri ilə qarşılaşırsan. Bunlar böyük Azərbaycan sevgisinin, Azərbaycan xalqına fədakar, qeyrətli xidmətin tarixə dönən izləri, əbədi nişanələridir...

BİRİNCİ FİLMİN SONU

8 may 1997-ci il

TIKDIM Kİ, İZİM QALA

İkinci film

Nəhəng izləri xatırladan qeyri-adi dağ süxurları panoram olunur. Əbədiyyət soraqlı bu təbii təsvirlərin üstündə filmin adı və «İkinci film» titri yazılır...

Planetar ovqatlı panoram lövhələrdən Bakının geniş miqyaslı mənzərəsinə keçid. Təzə qüllənin zirvəsindən çəkilən bu kadrlar Bakını hüduqları ilə (Qanlı göl, Xəzər...) birlikdə göstərir. Mətnə uyğun olaraq ümumi panoram İçərişəhərə istiqamətlənir, qala divarları, qədim Məhəmməd məscidi Sınıqqala (1078-ci il), Qız qalası, Oğuz qalası və s... vurğulanır.

MƏTN: – Bakı, azad və müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı...

Abşeron yarımadasının beş minillik arxeoloji yaddaşına, sivilizasiya xatirələrinə söykənən bu qədim şəhər yadelli işğalçılar tərəfindən dəfələrlə dağıdıldı, yerlə-yeksan edildi. Lakin tarixi köklər, yurd-yaddaş binələri susmadı, yorulub yadırgamadı; hər dəfə minarə əllərini göyə – Tanrıya uzatdı, zaman-zaman Məhəmməd məscidi – Sınıqqala ümidiylə, Qız qalası– Oğuz qalası yaddaşıyla yenidən pöhrələndi, baş qaldırdı Bakı.

Məhəmməd Əbubəkr oğlu, Məsud Davud oğlu, Zeynəddin Əburəşid Şirvani, Əmirşah Vəliyənkuhi kimi ustad memarların ucaltdığı, 12-15-ci yüzillərdə, XX əsrin əvvəllərində sürətlə tikilən bu şəhərin 1970-ci illərdə əsl inkişaf, intibah dövrü başladı. Bakının qədim, qüdrətli tarix yolunda bu illər heç bir mərhələ ilə müqayisəyə gəlməyən xüsusi sıçrayış məqamı – qızıl dövrü idi. Bu

dövrün yol göstərən rəhbəri, baş memarı Heydər Əliyev oldu. Tarixi mənbələrdə Bağavan, Baqvan, Baka – «Allahlar şəhəri» adlandırılan Bakının bəxtinə Heydər Əliyev quruculuğu düşdü...

* * *

1969-70-ci illərin Bakısı... Arxeoloji qazıntı işləri, İçərişəhərdə üzə çıxarılan qədim qatlar (Qız qalasının yanı, Karvansaranın qarşısı), mətnə uyğun olaraq elmi bərpa işləri, unikal tapıntılar, daş saat, yeni elmi restavrasiyanın nəticələri göstərilir. Heydər Əliyev və Bakı (1969-70) mövzusunda əhatə edən müxtəlif arxiv sənədləri, fotolar, kino-xronika... göstərilir. Böyük meşə massivinin ilk ağacları əkilir, traktorlar nəhəng binanın bünövrəsini qazır, bünövrəyə Heydər Əliyev ilk daş qoyur və s... O dövrün Bakı haqqında populyar olan mahnısı; şəhər mənzərələri, uyğun afişalar 70-ci illərin əvvəllərinin tipik kino-ovqatını yaradır...

* * *

MƏTN: – 1969-cu ilin iyulunda respublika rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin qayğısı, himayəsi, daimi diqqəti ilə bütün Azərbaycanda, xüsusilə Bakı şəhərində böyük tikinti-quruculuq işləri başladı. Azərbaycanın zəngin tarixi memarlıq ənənələrinə, Şərqdə özünəməxsus yer tutan şəhərsalma mədəniyyətinə əsaslanan bu böyük miqyaslı tikinti-quruculuq işləri əsasən iki istiqamətdə aparılırdı: birinci istiqamət qədim arxeoloji qatların açılması, maddi-mədəniyyət abidələrinin üzə çıxarılması, tarix-memarlıq komplekslərinin elmi bərpa və restavrasiyası idi. Bu yolla həm Bakının qədim tarixi öyrənilir, yeni-yeni arxeoloji faktlar, dəlillər əldə edilir, həm də on illər boyu laqeydliyin, baxımsızlığın, bəzən manqurt münasibətin qurbanı olan,

uçulub dağılan unikal sənət yadigarları yenidən həyata qaytarılırdı. Bakıda, eləcə də bütün Azərbaycanda Heydər Əliyevin qayğısı, bəzən hətta şəxsi tapşırığı, ciddi, tələbkər nəzarəti ilə xilas edilən, elmi şəkildə bərpa olunan tarix-memarlıq abidələri onlarla, yüzlərlədir. Bərpa, restavrasiya olunan bu abidələrlə xalqın tarixi, maddi və mənəvi mədəniyyəti, böyük yaddaşı özünə qaytarılır, Azərbaycanın qurub-yaratmaq eşqi, Şərqə şöhrət olan memarlıq dühası yenidən səfərbər edilirdi. Bütün Azərbaycan miqyasında həyata keçirilən bu müdrik, uzaqgörən siyasətin uğurlu nəticələri Heydər Əliyevin doğma xalq, Vətən qarşısında tarixi xidməti idi.

* * *

Yarımqıq qalan abidələr, uçulub dağılan memarlıq kompleksləri və s... diqqəti cəlb edir. Şirvanşahlar sarayının əsas zallarından birinin üstü açılıb; zalın içinə qar yağır. Mətnə uyğun kino-detallar göstərilir...

MƏTN: – 80-ci illər tariximizin nəticə çıxarılması qəribə hadisələrindən biri də budur ki, Heydər Əliyev respublika rəhbərliyindən uzaqlaşdı Moskvaya gedəndən sonra elmi bərpa, restavrasiya işləri ləngidi, tariximizə, abidələrimizə laqeyd, manqurt münasibəti yenidən baş qaldırdı. Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə başlayan neçə-neçə elmi bərpa işi yarımqıq qaldı...

Azərbaycan memarlığının misilsiz sənət incilərindən biri, Bakının gözəllik zirvəsi, 580 yaşlı Şirvanşahlar sarayı kompleksi... 80-ci illərin əvvəllərindən başlayan elmi bərpa işləri yarımqıq qaldı. On il yazın, payızın leysanları, qışın qarı abidənin içinə yağdı...

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə

qayıdışı, azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməsi ilə Şirvanşahlar sarayı da uçulub dağılmaqdan xilas oldu. Prezident Heydər Əliyevin göstərişi, qayğısı ilə Şirvanşahlar tarix-memarlıq kompleksinin elmi bərpası, bütöv restavrasiyası yenidən başlayıb. Bu, Azərbaycanın maddi və mənəvi mədəniyyət tarixinə, xalqın keçmişi, bu günü və gələcəyinə əsl övlad məhəbbəti, müdrik rəhbər qayğısıdır.

* * *

Şirvanşahlar sarayı kompleksində elmi bərpa işlərini göstərən kadrlar təqdim olunur. Ustalar daşları oyur, naxış vurur, naxışlı tağ-bəndlər yerinə qoyulur və s...

Teleqüllənin zirvəsindən çəkilişlər; Bakının panoram lövhələri bir-birini əvəz edir. 70-ci illərdə ucaldılan göydələnlər, yeni yaşayış massivləri, park və xiyabanlar, süni meşə zolaqları və mətnə uyğun digər təsvirlər bir-birini tamamlayır, davam etdirir...

MƏTN: – 70-ci illərdə Bakıda həyata keçirilən tikinti-quruculuq işlərinin ikinci əsas istiqaməti yeni mikrorayonların, bütöv yaşayış massivlərinin, sənaye, heykəltəraşlıq və memarlıq komplekslərinin yaradılması ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti, keçmiş ittifaq miqyasında böyük nüfuzu, qarşısızalmaz qüdrəti sayəsində Bakı günbəgün, aybaay, ilbəil böyüyür, genişlənir, əsl intibah dövrü yaşayırdı. 1970-ci ildə Dəniz vağzal kompleksinin, bir qədər sonra Respublika sarayının istifadəyə verilməsi ilə Bakı tarixdə misli görünməyən quruculuq meydanına dönür, Qafqazın ən böyük, əsas şəhəri statusuna sahiblənirdi. Əsas o idi ki, Bakı birtərəfli yox, kompleks inkişaf yolu ilə irəliləyirdi. O yolun öndə gedəni, müdrik öndəri olan Heydər Əliyev 1971-ci ildə

keçirilən 40-cı Bakı şəhər konfransında «Yaşıllaşdırma ümumxalq işi elan olunsun!», «Hər bir bakılı iki ağac əkib yetişdirsin!» təşəbbüsü ilə çıxış edir, şəhərin bütöv ekoloji mədəniyyət proqramını irəli sürürdü.

* * *

Heydər Əliyevin 40-cı Bakı şəhər konfransındakı çıxışından fraqmentlər göstərilir; Azərbaycan dilində çıxış variantı arxivdən tapılarsa, sinxron çıxışdan istifadə etmək olar. Dostluq parkında ağac əkilməsi. H.Əliyev ağacı əkir, dibinə su tökür. Böyük meşə massivləri və H.Əliyev...

* * *

MƏTN: – Statistika göstərir ki, o vaxt, yəni 1971-ci ildə Bakıda adambaşına 5 kvadratmetr yaşıllıq düşürdü. Bakı Şəhər Dövlət Layihə İnstitutu 2000-ci ilədək bu rəqəmi 23 kvadratmetrə çatdırmağı nəzərdə tutmuş, plan təsdiq olunmuşdu. Heydər Əliyevin iradəsi, gərgin əməyi, tələbkərligi nəticəsində bu böyük məqsəd 10 ilə həyata keçdi. Artıq 1981-ci ildə Bakıda adambaşına 23 kvadratmetrdən artıq yaşıllıq düşürdü. Bu, Bakının, ümumən Azərbaycanın ekoloji və şəhərsalma mədəniyyəti tarixində analoqu olmayan uğur idi. Bu gün cəsarətlə demək olar ki, şəhərimizi bürüyən süni meşə massivləri, yamyaşıl bağlar, park və xiyabanlar Bakının sinəsində əbədiyyətə dönən Heydər Əliyev avtoqraflarıdır. Əzəmətli binalar, heykəltəraşlıq və memarlıq kompleksləri kimi bu yaşıl sərvət də Heydər Əliyevin xalqa xidməti, Vətənə misilsiz hədiyyəsi, onun bütünlüklə Azərbaycana həsr olunan böyük ömrünün əbədi izləridir.

HEYDƏR ƏLİYEV: – Qurmaq, yaratmaq, hər yeri abadlaşdırmaq, yaşıllaşdırmaq, gül-çiçəklə bəzəmək, çiçəkli bağlar salmaq bizim xalqımızın qədim ənənəsidir. Xalqımız harada yaşayıbsa, harada özünə məskən qurubsa, daim oranı bəzəməyə, gözəlləşdirməyə çalışıb. Bakı gözəl şəhərdir. Bizim əcdadlarımız, Bakıda əsrlər boyu yaşamış insanlar gözəl şəhər yaradıblar, qurublar və bugünkü nəsillərə, gələcək nəsillərə bəxş ediblər. Biz indiyə qədər Bakını qurub-yaradanlara daim minnətdar olmalıyıq. Çünki məhz onların yaratdığı bu gözəl şəhərdə siz, biz – hamımız bir yerdə yaşayırıq, gələcək nəsillər yaşayacaq. Bakıda ağacların əkilməsi mənim üçün əsas problemlərdən biri olub. Çünki bildiyimiz kimi, keçmişdə Bakıda su problemi olduğuna görə, Bakının sərt iqlimi, xüsusilə xəzri küləyi ağacların inkişaf etməsi, yaşaması üçün çətinlik yaratdığına görə Bakıda ağac, yaşıllıq çox az idi. 70-ci ildə Bakıda yaşıllıq işləri aparılması təklifini irəli sürdüm, böyük bir proqram hazırladım. Şəhərdə sürətlə, ilbəlil yaşıllaşdırma işlərinə başlandı. Bəli, o vaxt mən bu məsələni ümumxalq məsələsi kimi meydana atdım. Dövlətin gördüyü işdə ilk dəfə xalqa müraciəti lazımdır. Müraciət etdim və dedim ki, hər Bakı sakini 2 ağac əkib, becərüb, böyütməlidir. Xalq bunu çox böyük məmnuniyyətlə qəbul etdi. Qısa müddətdə bu çağırışa hamı qoşuldu. Bakıda biz yaşıllaşdırma işlərinə başladığımız. Çox ağaclar əkdik. Buradan görsənən o ağaclar o vaxt əkilən ağaclardır. Bir tək burada yox, Bakının bütün guşələrində, hər yerdə... Mən Bakıda çox binalar, fabriklər, zavodlar, mədəniyyət ocaqları, xəstəxanalar, məktəblər, saraylar tikilməsinin tərəfdarı olmuşam, bilavasitə rəhbər-

lik etmişəm. Bunlar üçün mən fəxr edirəm. Ancaq bunların içində ən çox fəxr etdiyim odur ki, mən Bakının yaşıllaşmasının, yəni geniş mənada yaşıllaşmasının bünövrəsini qoymuşam. 70-ci ildən indiyədək bu proqramın həyata keçməsinə nail olmuşam. İndi Bakıya gələn xarici qonaqlar şəhəri əsl yaşıl bağ kimi görürlər. Onlar əgər 30-40 il əvvəl buraya gəlsəydilər, tamam başqa mənzərə vardı. Xatirinizdədir, vaxtilə rus yazıçısı Qorkinin də, Mayakovskinin də bir ifadəsi vardı ki, əsrin əvvəlində Bakıda cəmi 2-3 ağac var. Lakin əsrin sonunda isə bura bağ-bağça şəhəri olub. Doğrudur, mən Azərbaycandan gedəndən sonra və xüsusilə 1987-88-ci illərdə Azərbaycanın başına çox nadan adamlar gəldiyi zaman, ondan sonra da Azərbaycanda, Bakıda hərəmərclik, özbaşınalıq hökm sürürdü. Cinayətkar dəstələrin, cinayətkar adamların hakimiyyətə gəldiyi zaman, nəinki Azərbaycan paytaxtında bu sahə unuduldu, hətta bizim böyük əziyyətlə əkdiyimiz, becərdiyimiz, böyük əziyyətlə boya-başa gətirdiyimiz ağacları kəsməyə başladılar. Mən 1992-ci ildə Bakıya gələndə, o kəsilən ağacları görəndə elə bildim ki, mənim bədənimin bir hissəsini kəsiblər, sanki bədənimə paralayıblar. Mən dəfələrlə demişəm, əgər kimsə bir sağlam ağacı kəsirsə, hesab edin o, mənim qolumu kəsir. Bundan artıq cinayət ola bilməz. İnsan qurmalıdır, yaratmalıdır. Xüsusən Bakı kimi şəhərdə hər bir insan ağac əkməli, ağac böyütməlidir.

* * *

70-ci illərdə Bakının geniş miqyaslı tikinti-quruculuq işlərini əks etdirən foto və kino-xronika təqdim olunur. Binalar ucaldılır, yollar çəkilir, körpülər salınır... Müxtəlif heykəllərin,

muzeylərin, xatirə guşələrinin, metro stansiyalarının, memarlıq komplekslərinin açılışından fraqmentlər göstərilir və s...

* * *

MƏTN: – 70-ci illərdə Bakıda aparılan geniş miqyaslı tikinti-quruculuq işlərinin əsas istiqamətlərindən biri sosial-mədəniyyət obyektlərinin, heykəltəraşlıq və memarlıq abidələrinin inşası idi. Xalqın böyük elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin ev-muzeylərinin, xatirə guşələrinin yaradılması, onların şərəfinə heykəltəraşlıq abidələrinin ucaldılması Bakının yeni, özünəməxsus memarlıq mühitini, milli şəhərsalma obrazını formalaşdırırdı... Haqqı tapdanan Azərbaycan oğullarına heykəllər, abidələr ucaltmaqla onların halal haqqı, şərəfi layiq olduqları zirvəyə qaldırılırdı. Təkcə Bakıda, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yox, keçmiş SSRİ-nin böyük şəhərlərində – Moskvada, Sankt-Peterburqda, Tbilisidə, eləcə də Krım, Kerç, Taqanroq kimi neçə-neçə torpaqda ucaldılan Azərbaycan ünvanlı abidələr xalqımızın şərəf, şöhrət simvollarına dönürdü.

Mətnə adları çəkilən abidələrdən bir neçəsi, xüsusilə Elcan Şamilovun heykəltəraşlığı ilə ucaldılan əzəmətli kompleksin açılışı. H.Əliyevin sinxron çıxışı göstərilir.

N.Nərimanovun abidəsinin ucaldılması və açılışından sinxron kino-fraqmentlər filmin ümumi ruhunu davam etdirir...

MƏTN: – Ömrü boyu doğma xalqı üçün çalışsan, siyasət dolaylarında aldığını dərk edib xilas yolları axtararkən Moskvaya irəli çəkilib, müəmmalı şəkildə qətlə yetirilən, sonra da millətçi adı ilə damğalanaraq adının çəkilməsi belə yasaq olunan Nəriman Nərimanovun nəhəng abidəsi gərgin mübarizənin nəticəsində ucaldıldı. Moskvanın, mərkəzi imperiya idarələrinin gizli-aşkar təz-

yiqlərinə, maskalı bəhanələrinə baxmayaraq, Heydər Əliyev Bakının ən uca guşələrindən birində abidənin inşasına və açılışına nail oldu. Bakının memarlıq mühitində özgəliyin – Kirov heykəlinin aparıcı mövqeyinə son qoyan, dövrün qadağalar çərçivəsində maksimum gedişlə milli lider abidəsini daha yüksəyə ucaldan bu cəsarətli addım Heydər Əliyevin yüksək rütbəli imperiya rəhbərləri ilə gizli mübarizədə qazanılan çoxsaylı qələbələrindən biridir.

* * *

Prezident iqamətgahı – 70-ci illərdə Qonaq evi kimi tikilən memarlıq kompleksi ümumi planlarda görünür. Kadrlar təsdiq edir ki, bina Bakının qeyri-adi memarlıq mühitinə, şəhərsalma obrazına necə ustalıqla uyğunlaşdırılıb. Daha sonra kompleksin ən uğurlu memarlıq fraqmentləri, daxili quruluşu və s.... diqqəti cəlb edir.

* * *

MƏTN: – 70-ci illərdə Bakıda ucaldılan çoxsaylı sənət yadigarlarından, unikal memarlıq abidələrindən biri... Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn yüksək səviyyəli rəsmi qonaqların, dövlət başçıların layiqincə qarşılınması üçün respublika paytaxtında belə bir binaya – Qonaq evinə çox böyük ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı vaxtında dəyərləndirən, Ümumittifaq büdcəsindən Bakıda yüksək səviyyəli, beynəlxalq standartlara cavab verən xüsusi Qonaq evi kompleksinin, rəsmi iqamətgahın tikintisi üçün əsaslı vəsait ayrılmasına nail olan Heydər Əliyev bu mühüm işə müsabiqə yolu ilə görkəmli sənətkarları cəlb etdi. Beləliklə, Bakının memarlıq mühitinə sənətkarlıqla uyğun-

laşdırılan, müasir dövr şəhərsalma mədəniyyətimizin uğurlarından biri olan unikal sənət incisi həyata vəsiqə aldı...

Təəssüf ki, Əbdürrəhman Vəzirov kimi manqurt rəhbərlər, başsız başçılar Bakının bəzəyinə döənən bu binanın da üstünə çirkəb atmaqdan çəkinmədilər. Başa düşmədilər ki, tikilən qalır; azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasına belə müasir tikililər – dövlət iqamətgahı yüksək səviyyəli rəsmi qonaqların qarşılınması üçün hava-su kimi lazımdır. Başa düşmədilər və bu qeyri-adi sənət, memarlıq yadigarını gözdən salmaq üçün «ZAQS» bürosuna döndərdilər...

SÜLEYMAN TATLIYEV (Azərbaycan Respublikası Ticarət və Sənaye Palatasının prezidenti): – Yaxşı yadımdadır, 1979-cu ildə ABŞ-ın prezidenti Nikson Moskvada səfərdə idi. O, Moskvadan Tehrana uçmalı, yolüstü bir gecə Bakıda qalmalı idi. Bakıya gəlməmişdən 10-15 gün əvvəl Moskvadan müəyyən şəxslər gəldilər, bizim şəraitə yoxladılar, belə qərara gəldilər ki, Bakıda elə bir şərait yoxdur ki, Niksonu – yüksək səviyyəli qonağı, dövlət başçısını biz qəbul edək. Onda Nikson Ukraynanın paytaxtı Kiyevə, oradan isə Tehrana uçdu. Bundan sonra bizim o vaxtkı respublikamızın rəhbəri H.Əliyev belə bir məsələ qaldırdı ki, biz Bakıda yüksək səviyyəli dövlət başçılarını qəbul etmək üçün xüsusi iqamətgah tikməliyik. Yadıma gəlir, bir neçə memarı, mənim hörmət etdiyim Rasim müəllimi, sonra büro üzvlərini yığıdılar və bu binanın tikilməsi üçün başladılar yer axtarmağa.

RASİM ƏLİYEV (memar): – 1979-cu il mayın 10-da layihələrə baxıldı. Sonra H.Əliyev özü və respublikanın rəhbərliyi baxdı və bizə deyildi ki, siz gedə bilərsiniz. Biz hansı layihənin qəbul

edildiyini bilmədik. Çünki bu layihələr sifarişlə hazırlanırdı, o vaxt respublikanın aparıcı memarları bu layihənin üzərində işləyirdi. Qısa müddətdən sonra məni Mərkəzi Komitəyə dəvət etdilər və təbrik etdilər. Dedilər ki, sənənin layihən qəbul olunub. Lakin birinci katibin yanına dəvət olunandan sonra dedi ki, sənənin layihən əsasən qəbul olunub, burada çatışmayan yerlər var, mən onları sənə deyəcəm, sən onların üzərində işləməlisən. Ən öncə odur ki, layihənin xarici və daxili aləminə milli memarlıq nəfəsi vermək lazımdır. Düzdür, sən bunu etmişən, layihə güclüdür, o birilərindən üstündür. Ancaq burada Azərbaycan memarlığı hiss olunmur, nə fasadlarda, nə içərinin bəzəyində, nə də ümumi simasında. Bax buna ciddi fikir ver. Sabahdan başlayırıq işə. Ora texnikanı yollayırıq, ora nə təchizat lazımdır təmin edirik, siz də orada layihənin çatmayan cəhətlərini götürüb işə başlayırıq. Mən özüm bu binaya himayə edəcəm.

Bu himayə olmadı, bu oldu tikintinin əsl rəhbərliyi və bu oldu elə müəlliflik. Biz bilmirdik ki, qəbul otaqları harada olmalıdır, sahələri nə qədər olmalıdır. Ziyafətlər harada olmalıdır. Yüksək səviyyəli dövlət başçıları gələndə bunlar üçün nə kimi otaqlar lazımdır. Möhtərəm prezidentimiz o vaxt bizə rəhbərlik etdi. Səhəri gün gəldik həmin yerə... Burada iş başladı. Doğrudan da, gecə-gündüz iş qaynayırdı. Hörmətli H.Əliyev demək olar ki, hər həftə gəlirdi obyektə. Elə həftə olurdu ki, iki dəfə gəlirdi. Hər dəfə də bütün məsələlərlə özü məşğul olurdu. Sərəncam verirdi ki, biz haradan nəyi gətirməliyik, hamısına bilavasitə rəhbərlik edirdi. Məsələn, mərməri biz o vaxt Uraldan gətirirdik. Bəzi aşağıda istifadə olunan mərmərlər özümüzün idi, Qarabağdan

gətirirdik. Xırda detallaracan hər şeyə fikir verirdi. Məsələn, planın quruluşunda özü öz əli ilə çəkirdi ki, yuxarı mərtəbədə apartamentlər var: dövlət katibi, Xarici İşlər naziri apartamentləri, yaxud onları müşayiət edən şəxslər apartamentləri... Prezident apartamentində otaqlar harada olmalıdır, kabinet harada olmalıdır, yataq otağının yanında xüsusi otaq olmalıdır. Biz bunları bilmirdik. H.Əliyev bizə başa salırdı. O ki, qaldı ümumi görünüş, içəridəki işlər... Bir neçə dəfə mən bu fasadları işlədim. O, məqsədinə nail olmayınca mən formanı dəyişirdim. Mənim yadımdadır, qrandanı görürsünüz, tavanları. Dedi, bu qəbul olunmaz. O, Azərbaycan tavanı kimi olmalıdır. Bir dəfə Azərbaycanın ən görkəmli sənət adamlarını toplamışdı bura. Söhbət naxışlardan gedirdi. Nəinki divarda, tavanda olan naxışlardan, hətta yerə sərilmən xalçalardan, hətta onların naxışlarından. Yadıma gəlir, bu barədə çox işlər görüldü. Divardakı naxışı o dedi ki, sırf Şirvanşah motivini götürmək lazımdır. Xalçadakı naxışı dedi ki, Azərbaycan Təbriz məktəbinin naxışından istifadə etmək lazımdır. İçəridə, məsələn, taxta işləri gedirdi. Bunlar Almaniyada həll olundu. Bəzi işlər Finlandiyadan alınır. Layihəsi burada hazırlanırdı, oradan da alınır. Onlar çox keyfiyyətli işləyirdilər. Moskva da o vaxtkı paytaxt idi, çox şeyi orada ixtisara salırdılar. Lakin H.Əliyevin nüfuzu, hörməti imkan verirdi ki, bütün bu işləri əldə edə bilək. Sifarişlər qəbul olunurdu, yerinə yetirilirdi. Mərkəzi lüstrü – biz layihəni göstərəndə çox bəyəndi və dedi ki, biz bunu mütləq etməliyik, məsləhət oldu ki, lüstrü Avstriyada, Vyanada düzəltdirək. Hələ bu lüstr hazır olmamışdı, möhtərəm H.Əliyev bir ornament haqda söhbət açdı. Dedi ki, bizim Azərbaycanda

səkkiz guşəli ulduz ornamentimizdə həmişə işlənilibdi. Ondan niyə istifadə etmək istəmirsən. Dedin olar, amma altı bucaq daha rahat alınar. Çünki səkkiz bucaq çətindir. Dedi: «Mən məsləhət bilirəm, yoxla, gör necə alınar». Mən onu işlədim. Üstündən neçə il keçəndən sonra bizə məlum oldu ki, bu səkkiz guşəli ulduzun mənası nəymiş, nəyə görə o vaxt H.Əliyev səkkiz guşəli ulduzun üzərində dayandı.

Tikinti başlayanda siz təsəvvür edin, burada bir ağac qalmamışdı. Bax, bu parkı salmaqda H.Əliyev ağacların növünü özü seçirdi. O, qabaq fasadda, fontanın böyründə güllər əkilməliydi. H.Əliyev plana baxanda bir də dedi ki, mənim sevdiyim bir neçə ağac var, istəyirəm onu burada əkək. Daş palıd ağacı. Sırf Azərbaycanda bitən ağacdır. Ən çox sevdiyim bir də narbənddir. Narbənd ancaq Naxçıvanda bitir. Evkalipt Talış dağlarında bitir, bir də xüsusi şamlar var, ona kedr deyirlər. Bu ağacları botaniklərə, dendroloqlara tapşırırdı, məsləhətləşdi. Krım kiparisləri gətizirdi. Başladılar əkməyə. Yadımdadır, daş palıdı əkəndə bunlar tutmadı. 2 dəfə əkdilər, tutmadı. 3 dəfə... Dedi yox... İndi mən o daş palıdları görəndə deyirəm necə o, qoyduğu məqsədə çatırdı. Demək istəyirəm ki, o, uzaqgörənliklə bizim indiki müstəqil Azərbaycanımızda bu cür dövlət iqamətgahını yaradan insan o vaxt bu günümüzü görürmüş.

* * *

Uzun illər Bakının baş memarı işləyən Rasim Əliyevi Qonaq evinin – Prezident iqamətgahının fonunda görürük. O, bu binanın sonrakı taleyini, əsas tikinti materiallarının haradan, necə gətirildiyini açıqlayır və 70-ci illərdə Bakıda aparılan

geniş miqyaslı tikinti-quruculuq işləri haqqında faktik məqamlarla zəngin qısa xülasə verir. Onun sözünü Memarlar İttifaqının vitse-prezidenti, memar Nəriman Əliyev davam və inkişaf etdirir, H.Əliyevin memarlara köməyindən danışır...

30-cu illər Bakısını, sonra dəhşətli repressiyaları, nəhayət, Bibiheybət məscidinin dağıdılmasını (1936) əks etdirən kino-xronika təqdim olunur. Mətnə uyğun olaraq Bibiheybət məscidinin yenidən tikintisi göstərilir. Prezident Heydər Əliyev məsci din bünövrəsinə içində yaddaş vərəqi olan dəmir qoyur, ilk daş atır, sement tökür. Məscidin sürətli inşasını göstərən kadrlar bir-birini əvəz edir...

MƏTN: – Qədim və müasir tariximizdə düzə yalan, ağa qara deyildiyi hallar çox olub. Lakin zaman hamıdan güclüdür, zaman həmişə haqqı, həqiqəti öz yerinə qoyub, öz layiqli mərtəbəsinə ucaldıb. Yüksək sənətkarlıqla yaradılan memarlıq abidələrinə qərəzli hücumlar da uzun sürmədi. Bu gün azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtında həmin Qonaq evinin şərəfli statusu da bərpa olunub.

* * *

MƏTN: – Prezident Heydər Əliyevin göstərişi, köməyi ilə Bakıda bu gün də bərpa olunan, hətta yenidən tikilən sənət yadigarları, memarlıq abidələri çoxdur.

Bu tarixi kino-kadrlara diqqətlə baxın. Azərbaycanın böyük övladlarına – Müşfiqlərə, Cavidlərə, Əhməd Cavadlara, Salman Mümtazlara, Yusif Vəzirlərə tuşlanan repressiya güllələri, iblisənə ölüm ittihamları bir sıra milli memarlıq abidələrimizdən, müqəddəs inanc yerlərimizdən də yan keçmədi. 1936-cı ildə Bakının Bibiheybət məscidi vəhşicəsinə dağıdıldı...

HEYDƏR ƏLİYEV: – Bu gün Azərbaycan müsəlmanlarının uzun müddət məhrumiyətlərdən, çətinliklərdən sonra öz islam dinini istədiyi kimi istifadə etmək imkanı əldə etməsi tarixi bir hadisədir. Bu gün, eyni zamanda biz tariximizdə olan iki faciəvi hadisəni də yad edirik. Birincisi, Həzrət Əli Rzanın qızı Hökumə xanımın qətlə yetirilməsini, ikincisi isə onun xatirəsinə müsəlmanlar tərəfindən qurulmuş Bibiheybət məscidinin 70 il öncə partladılmasını. Görürsüz, tarix necə qəribə hadisələr meydana çıxarır. Bu onu göstərir ki, bizim islam dinimiz, onu qoruyub saxlayanlar heç də asan yol keçməyiblər. Nə qədər bu dinimizi, mənəviyyatımızı, adət-ənənələrimizi qoruyub saxlamaq üçün əsrlər boyu müsəlmanlar qurbanlar, şəhidlər veriblər, ancaq bunların heç biri bizi Həzrəti Məhəmməd Peyğəmbərin qoyduğu yolla getməkdən çəkindirməyib. Doğrudur, tarixin bəzi mərhələlərində mərhumiyyətlər, faciələr, əzab, əziyyətlər olub. Lakin görün bizim islam dininin gücü nə qədərdir ki, heç bir qüvvə, heç bir güc onu məğlub edə bilməyib. Əgər vaxtilə allahsız hökmdar burada Hökumə xanımı qətlə yetiribsə, islama sadıq insanlar bu yeri müqəddəs ziyarətgaha çeviriblər. Və neçə əsr müsəlmanlar bura ziyarətə gəlib, ibadət edib, buradan mənəvi qida alıb, öz həyatlarını yaşamaq üçün güc alıb və islam dininə sadıq olduqlarını göstəriliblər. Görürsünüz, bəzən faciə faciədən meydana çıxan abidə doğurur, müqəddəs ocaq doğurur. Bu məscidi, bu müqəddəs yeri, bu ibadətgahı 70 il öncə dağıdanlar böyük cinayət ediblər. Lakin hamımız bilirik, əgər məscid dağıdılmışdısa da, dini də qadağan etmişdilərse də insanlar öz məsləkindən, öz əqidəsindən, öz əxlaqından dönməmişdilər. Bura məscid olmamışdı. Amma

Bibiheybət – müqəddəs ocaq yaşamışdı, insanlar bura cürbəcür arzuları ilə gəlib. Kimi düşdüüyü bələdan xilas olmaq üçün ziyarət edib, nəzir verib, təskinlik alıb, allahdan kömək diləyib. Kimi başına gələn faciəni aradan qaldırmaq üçün bura gəlib. Kimi həyatını xoşbəxt görmək üçün buradan xeyir-dua almaq, əxlaqi dəyərləri mənimsəmək üçün gəlib. Gələnlər hamısı bura bir məqsədlə gəlib. 70 ildə bu məscid dağıdılmayıb, bina dağıdılıb. Müqəddəs məscid isə qalıb. Heç bir qüvvə, indi də belədir, keçmişdə də belə olub, bizim mənəvi dəyərlərimizi dağıda bilməz.

MƏTN: – Təxminən 60 il sonra H.Əliyevin təşəbbüsü, xeyir-duası ilə Bibiheybət məscidi əzəli yerində yenidən inşa olunmağa başladı. Məscidin bünövrəsinə ilk xatirə daşını da, ilk yazını da H.Əliyev qoydu.

NƏRİMAN ƏLİYEV (Şərq ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının müxbir üzvü): – XX əsrin inkişafında Azərbaycanın memarlığının intibah dövrü kimi danışılan, yaddaqalan 70-80-ci illər dövrüdür. Məhz bu illərdə H.Əliyevin iş başına gəlməsi ilə Azərbaycan memarlığında bir dönüş yaranır. Bunu sübut etmək üçün çox da uzağa getmək lazım deyil. Bakıda tikilmiş ictimai binalar, böyük parklar, xiyabanlar, mikrorayonların salınması kifayətdir ki, biz həmin dövr haqda xüsusi danışaq. Mən burada sizin yadınıza bir neçə nümunə salmaq istəyirəm, onlar nəinki Bakının tarixində, Azərbaycanın memarlıq tarixində olmayıb. Və çox qəribədir, dövrlərə baxsaq ki, nə üçün belə binalar tikilib, düşünürəm ki, H.Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir. Yeni dövlət quruculuğu siyasəti kimi bunu başa düşmək lazımdır. O vaxt bunu hər adam dərk edə bilməzdi. Ola bilsin onu o vaxt bir onun özü bilirdi və özü də

istədiyi binaları, kompleksləri tikdirirdi. Məsələn, Bakı şəhərinin Baş meydanı gözəl tamamlanmış bir kompleksdir. Lakin bu kompleks bir günə yaranmayıb. 50 il ora boş qalıb. H.Əliyevin gəlişi ilə ansambl tamamlandı. Onun memarlığından danışanda mərhum Mikayıl Hüseynovdan da danışmaq lazımdır. O, burada çox böyük zəhmət çəkmişdir. Mən burada bir neçə kəlmə «Azərbaycan» mehmanxanasının memarlığından danışmaq istəyirəm. Siz fikir versəniz hökumət sarayı ilə «Azərbaycan» mehmanxanasında memarlığın çox böyük fərqi var. Eyni zamanda çox böyük üzvi bağlılıq da var. Çünki «Azərbaycan» mehmanxanasının memarlığında milli xüsusiyyətlər yoxdur. Nə tağları var, nə formaları. Lakin eyni zamanda burada Azərbaycan memarlığının romantik zərifliyi özünü göstərir. Məzmun bağlılığı var «Azərbaycan» mehmanxanasında. Bu da mərhum ustadın – Mikayıl Hüseynovun bacarığıdır, əlbəttə... 52-ci ildən hökumət evinin binası yarımçıq qaldı, məhz 70-ci ildə onun tamamlanması üçün «Azərbaycan» mehmanxanası tikildi. Sonra isə «Abşeron» mehmanxanası. Sonra yaşayış binaları tikildi. Yaşayış binalarında da məhz H.Əliyevin planlaşdırdığı əsasda ziyalılar yerləşdirildi ki, meydana əsas ziyalı təbəqəsi olmalıdır.

Bildiyimiz kimi, H.Əliyev bir neçə təhsil sahibidir. Bunlardan biri də memarlıqdır. Gülüstən sarayı tikiləndə birinci eskizə baxanda binanın kənarında kiçik çıxıntılar vardı. Cənab H.Əliyev dedi ki, bu çıxıntıları götürün. Binanın bir hissəsi havadan asılı olurdu. Cənab H.Əliyev dedi ki, bunu sürüşdürün, bütünlükdə qayanın üstündə dursun. Və zallar o qədər çox deyildi. Göstəriş verdi ki, min nəfərlik zal olsun, hərçənd ki, o vaxt o zalı doldurmaq bir qədər çətin idi. Lakin o, bir sıra

göstərişlər verdi ki, zal belə olsun.

İkinci bir misal demək istəyirəm, Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyinin binasının layihəsinə baxanda orada da bir sıra düzəlişlər apardı. Onun göstərişi ilə eskizdə dəyişiklik aparıldı və belə bir möhtəşəm bina alındı. Bundan başqa, İdman sarayının tikintisində, memarlığında cənab H.Əliyevin birbaşa müdaxiləsi olub. Birbaşa o cizgilərin üzərində işləməklə göstərişlər verib. Bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. Prospektdən çıxanda körpünün altında sol tərəfdə Ulduz» zavodunun binası zərif tağlarla adamın diqqətini cəlb edir. O tağların tikilməsi haqda təklifi cənab H.Əliyev verib. Dünyanın görkəmli memarlarından bəzilərinin heç memarlıq təhsilləri olmayıb. Demək istəyirəm ki, bu heç də əsas amil deyil ki, H.Əliyev memarlıq təhsilini başa vurmadı. Bütün bunlara baxmayaraq, o, Azərbaycan memarlığının baş memarı sayılmalıdır.

* * *

Bakının bütöv mənzərələri panoram. Son illərin bəhrəsi olan nəhəng, çoxsaylı tikintilər göstərilir. Nizami rayonundakı Heydər Əliyev parkı, Hüseyn Cavid kompleksinin yenidən qurulması, Musiqili Komediya teatrının binası, milli parkın tikintisi və s.... yeni heykəltəraşlıq və memarlıq guşələri bir-birini tamamlayır. Sonda yenə Bakının geniş miqyaslı panoram mənzərələri...

MƏTN: – X əsrin görkəmli ərəb səyyahı Əbu Düləf yazırdı: «Bakıdakı iki neft mənbəyindən ildə 720 min dirhəm gəlir götürülür». Tarix boyu zəngin sərvəti, tükənməz qara qızılı ilə məşhur olan, «dünyanın neft akademiyası» adlandırılan Bakı heç vaxt XX əsrin 70-ci illərindəki kimi sürətli inkişaf, intibah dövrü keçirməyib. Heydər Əliyevin

müdrük, uzaqgörən rəhbərliyi ilə reallaşan 70-ci illər yüksəliş dövrü bu gün daha böyük vüsətlə davam edir. Azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı üçüncü minilliyi yeni-yeni heykəltəraşlıq, memarlıq kompleksləri, sənət uğurları ilə qarşılayır. Prezident Heydər Əliyev 70-ci illərdə olduğu kimi, bu gün də Bakını məqsədyönlü, sürətli inkişaf yoluyla irəli aparır, onu dahiyanə müdrüklə daha böyük gələcəyə hazırlayır. Qədim salnamələrdə «Allahlar şəhəri» adlandırılan Bakı bu günümüzün və gələcəyimizin şəhəridir.

İKİNCİ FİLMİN SONU

8 oktyabr 1997-ci il

TİKDİM Kİ, İZİM QALA

Üçüncü film

«Heydər Əliyev və Azərbaycan kəndi»

«Mən Azərbaycan kəndinin bütün incəliklərini bilirəm, kəndlinin psixologiyasını bilirəm, çünki mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim 14 ildə kənd təsərrüfatı ilə xüsusi məşğul olmuşam».

Heydər ƏLİYEV

Tarixin əbədi izlərini xatırladan silsilə qayalar, heykəl-daqılar panoram... Əshabi-Kəhf mağarasının əfsanəvi görüntüləri, qədim yurd yerləri fonunda ikili təsvirlə filmin adı təqdim olunur.

Uzaq, silsilə dağlar qoynunda uzanan ağappaq yol panoram; qeyri-adi, geniş miqyaslı bir mənzərə görürük. Lap uzaqlarda qədim kəndin silueti, dumana bürünən ulu memarlıq nişanələri (bürclər, siklopik daş qalaqları və s...) diqqəti cəlb edir. Hələ özünü görmədiyimiz qədim su dəyirmanının özünəməxsus səsinə eşidirik; sanki tarixin yuxulu yaddaşı oyanır, dilə gəlir... Bir vaxtlar insan əliylə düzülən nəhəng daşlar – ilkin siklop tikililəri bu səsin işığında daha möcüzəli görünür. Dəyirmanın qara, dördkünc tiri, sonra çarxı çərxi-fələk kimi fırlanır. Ön planda dəyirmanın aramsız fırlanan çarxı və dördkünc «pəncərədən» görünən uca, uzaq Qafqaz dağları...

MƏTN – PROLOQ: – Gənc şəhər tarix yoluna çıxanda müdrik bir qocayla rastlaşdı; bu, kənd idi...

* * *

MƏTN: – İlkən yaşayış məskəni mağaralardan, qayaaltı sığınacaqlardan çıxan qədim insan meqolit və siklopik tikililərin bünövrə daşlarını qoydu. Yer

üzündə insanlığın, bəşər cəmiyyətinin beşiyi ilk kəndlər yarandı. Qafqazda, xüsusilə Azərbaycanda belə qədim binələr, ulu yurd yerləri çoxdur. Min illəri üyüdən tarix dəyirmanının əzəli səsləri eşidilir, daim irəli can atan sivilizasiya təkərinin ədəbi izləri görünür Azərbaycan kəndlərində...

Min illər boyu tərəqqi, dirçəliş dövrləri də qanlı-qadalı işğala, dağıntıya məruz qaldığı sınaq vaxtları da olub kəndlərimizin. Maddi və mənəvi mədəniyyətin tərəqqi zirvələrində böyük inzibati mərkəzlərə, şəhərlərə çevrilib, işğal dağıntılarından əbədi həyat ağacı kimi zaman-zaman pöhrələyib baş qaldırır Azərbaycan kəndləri.

Dilimizin ən qədim yer, yurd adlarının – toponimlərinin canlı heykəli, şifahi xalq ədəbiyyatımızın min bir möcüzəli el sənətlərimizin tükənməz xəzinəsi, saxlancılıq olan kəndlərimiz XX əsrin 70-ci illərində yeni inkişaf, intibah yoluna çıxdı. 1969-cu ilin iyulunda respublika rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin müdrik, uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan kəndinin iqtisadi, sosial-mədəni həyatında əsaslı islahatlar, geniş miqyaslı müsbət dəyişikliklər dövrü başlandı. Tarixin heç bir mərhələsində Azərbaycan kəndi belə böyük tikinti-quruculuq meydanına dönməmişdi belə misilsiz uğurlar əldə etməmişdi. Tarixin heç bir mərhələsi Azərbaycan kəndi ilə Azərbaycan rəhbərinin belə yaxın, yaradıcı, halal ünsiyyətini xatırlamır. Strateji xətt böyük uzaqgörənliklə seçilmişdi; Azərbaycan mühitində bir sıra şəhərlərin kəndlər hesabına milli-mənəvi saflaşmasına, özünəqayıdışına ehtiyac vardı; kəndin iqtisadi, sosial-mədəni, potensial imkanlarını səfərbər etmək, onu elmi-texniki tərəqqi ilə silahlandıraraq düzgün istiqamətləndirmək respublikanın taleyüklü inkişaf, dirçəliş yollarında

həllədicə amillərdən biri idi. Uzun illər xalqa qarşı cəza maşını kimi işlədilən Dövlət Təhlükəsizlik sistemini gərgin, cəsəətli fəaliyyəti ilə yad, yabançı qüvvələrdən təmizləyən, sağlam milli kadrlarla komplektləşdirən Heydər Əliyev Azərbaycanın bir sıra problemlərinin həllində kəndin tükənməz, doğma, milli-mənəvi potensialını ön plana çəkirdi. Unudulan köklər yenidən pöhrələyirdi; ucsuz-bucaqsız üzüm, meyvə bağlarının, pambıq, tütün plantasiyalarının, taxıl, tərəvəz əkinlərinin iqtisadi qüdrətinə, ana torpağın müqəddəs ruhuna, halal sərvətlərinə söykənərək ayağa qalxan Azərbaycan kəndi öz qədim tarixinin qızıl dövrünü yaşayırdı. Çox sonralar – 1996-cı ilin iyulunda torpaq haqqında qanun qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev həmin dövrü belə xatırlayacaq: «...Mən Azərbaycan kəndinin hər bir incəliyini bilirəm, kəndlinin psixologiyasını bilirəm, torpaqla bağlı olan adamların psixologiyasını bilirəm... Çünki Azərbaycana 14 il rəhbərlik etdiyim zaman kənd təsərrüfatı ilə xüsusi məşğul olmuşam».

Sabirabad rayonunun mərkəzi panoram. Əzəmətli mədəniyyət sarayının üstündəki: «Bu bina Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tikilib» sözləri həkk olunan həmin daş lövhədən panoram. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Zəminə Aslanovanı görürük. O, mətnin ümumi ruhunu təsdiqləyən faktlar əsasında lakonik şəkildə danışır. Danışdıqca uyğun tarixi məqamları əks etdirən unikal fotolar göstərilir: Sabirabad su kəmərləri şəbəkəsinin Heydər Əliyev tərəfindən açılışı, su doldurulmuş ilk stəkanın rəhbərə verilməsi. Kür üstündə tikilən təzə körpüdən ilk keçid...

ZƏMİNƏ ASLANOVA: – Sabirabadda hörmətli prezidentimizin həqiqətən, çox işi var. Burada onun izi çoxdur. Belə ki, ilk dəfə Sabirabadda qaz kəmərinin çəkilməsinin təşəbbüskarı o olub. Kür

çayının üstündən gediş-gəlişi asanlaşdırmaq üçün körpünün açılışına o səbəb olub. Hal-hazırda o körpü hörmətli prezidentimizin adını daşıyır. Rayonumuzda çoxlu mədəni obyektlərin tikilməsində onun zəhməti böyükdür. Bunları saymaqla qurtarmaz. Heydər Əliyevin Sabirabadda hər gəlişi bütün əhali üçün, mənim üçün böyük bayram olmuşdur. Hamı onun gəlişini, görüşünü səbirsizliklə gözləyir, tövsiyələrini, məsləhətlərini məmnuniyyətlə dinləyir, onun haqqında həmişə düşünür, fikirləşir.

MƏTN: – Onun rəhbər qayğısı, müdrik uzaqgörənliyi sayəsində susuz çöllərə su çəkilir, istifadəsiz torpaqlar yararlı hala salınırdı. Şoran, ölü torpaqlar H.Əliyev islahatları nəticəsində yenidən həyata qayıdır, xalqın istifadəsinə verilir.

MUSA İSMAYILOV (Saatlı Rayon Təhsil Şöbəsinin müdiri): – Saatlı Muğan zonasının mərkəzində yerləşir. Bizdə su problemdir və suyun tərkibində də qatışıqlar çox olur. Bunu hiss edən H.Əliyev gös-təriş verdi, Sabirabadda su qurğusu tikildi. İndi Saatlının 34 kəndi, Sabirabadın da bütün kəndləri həmin bu içməli sudan istifadə edirlər. Hər dəfə suyu içəndə H.Əliyevə dua edirlər ki, Allah bu cür şəxsiyyətin ömrünü uzun etsin ki, Saatlının, Muğanın mərkəzində olan camaat bu gözəl sudan istifadə edir. Mənim heç yadımdan çıxmaz, həmin su şəbəkəsinin açılışında H.Əliyev özü iştirak etdi, həmin sudan özü də içdi. Dedi ki, bu su mənim çox xoşuma gəldi. Mən də deyim ki, Saatlı rayonu və onun ətraf bölgələri 1969-82-cı ildən on üç il yarım – Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə çox böyük nailiyyətlər qazanıb. Təsəvvür etmək çətindir ki, 1969-cu ildə Saatlı rayonu dövlətə 13550 ton pambıq verirdisə, 1980-ci ildə bu rayon 60015, ton pambıq verirdi. Həmin

il müqayisəli şəkildə 5850 ton taxıl istehsal edirdisə, 1980-ci ildə həmin rəqəm 52450 tona çatdı. Bütün bu inkişaf Heydər Əliyevin Azərbaycan zəhmətkeşlərinin MK-nin tapşırıqlarını yerinə yetirməkdə səfərbər etmək bacarığından irəli gəlirdi.

Beləliklə, o, Azərbaycanı – geridə qalan respublikanı ittifaq miqyasında irəli çıxardı.

* * *

Leytmotiv – maşın irəliləyir; kənd – təbiət lövhələri...

Azərbaycan kəndinin 70-ci illərdəki iqtisadi uğurlarını əks etdirən kino-kadrlar bir-birini əvəz edir. İkili təsvirlər göstəricilər, diaqramlar və s...

Müxtəlif rayonlarda yaradılan diyarşünaslıq muzeylərinin ümumi və fraqmental planları; qədim maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri – muzey eksponatları panoram. Heydər Əliyevin rayonlardakı görüşləri ilə bağlı (70-ci illər) foto-xatirələr diqqəti cəlb edir...

MƏTN: – 70-ci illərdə Azərbaycan kəndi misilsiz sürətlə, kompleks şəkildə inkişaf edirdi. Rayonlar kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslaşır, dünyəvi elmi tərəqqiyə əsaslanan aqrotexniki mədəniyyət yüksəlir, geniş miqyaslı meliorasiya və irriqasiya işləri görülür, bütün bölgələrdə istehsal nəhəngləri – müasir fabrik və zavodlar tikilir, sosial-mədəniyyət obyektləri, heykəltəraşlıq və memarlıq abidələri ucaldılırdı. «Kənd cəmiyyətin ərzaq anbarıdır, işlək əlidir» tipli quldar münasibətdən imtina edilir, kəndli əməyinə layiqincə qiymət verilir, kənddə mədəniyyətin bütöv inkişafı, dirçəlişi üçün geniş yollar açılırdı.

Rayonlarda yüksək standartlara cavab verən diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması tarixi yaddaşın oyanmasına, bərpasına, ümumxalq həyatına

yenidən transformasiyasına, nəticə etibarilə ümum-milli tərəqqiyə xidmət edirdi. Uzun illərin imperiya maraqları ilə öz tarixi köklərindən ayrı salınan xalqın özünəqaydışında 70-ci illərdə yaradılan çoxsaylı muzeylər, xüsusilə kənd diyarşünaslıq muzeyləri şəbəkəsi mühüm rol oynayırdı. Bu, respublika rəhbəri Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin, uzaqgörən milli siyasətinin uğurlu nəticəsi idi.

QÜDRƏT İSMAYILOV (təqaüdçü): – Hər bir insanın həyatında bir əziz, yaddaqalan gün olduğu kimi, mənim yadımda da ən əziz günlərin biri möhtərəm H.Əliyevin Cəlilabada 3 dəfə gəlişidir. Onun hər gəlişi cəlilabaddıların həyatında sevincli gün olub. Mən onda Cəlilabadda böyük beynəlmiləl təsərrüfatlardan olan «Qırmızı partizan» sovxozunda rəhbər işləyirdim. Sovxoz respublikanın, eləcə də Cəlilabadın ən böyük təsərrüfatlarından biri idi. O dövrdə «Qırmızı partizan» sovxozu 25 min tona yaxın üzüm, maldarlıq məhsulları, taxılçılıq məhsulu istehsal edirdi. Möhtərəm H.Əliyevin dövründə bizim təsərrüfatda böyük tikinti, abadlıq işləri aparıldı. Böyük orta məktəb binası, maldarlıq kompleksi, aptek binası, uşaq bağçası, eləcə də kəndin abadlıq işləri başa çatdırıldı. Möhtərəm H.Əliyevin təşəbbüsü ilə o vaxt Cəlilabadda 27 min hektardan çox intensiv üzüm bağları salınmışdı. Üzüm bağları o vaxt öz bəhrəsini verirdi. 260 min tondan çox Cəlilabad üzümü istehsal olunub dövlətə verildi. Bu da o vaxt Ermənistan kimi respublikadan 100 min ton çox üzüm istehsal edib dövlətə vermək demək idi. O dövrdə Cəlilabad dövlətə 12 min tona yaxın taxıl, 3 min tona yaxın ət, külli miqdarda digər maldarlıq məhsulları təhvil verdi.

* * *

Cəlilabad rayonunda yaradılan «Heydər Əliyev və Azərbaycan kəndi» muzeyinin xarici görünüşü, ünvan lövhəsi; ekspozisiya panoramı; 70-ci illərdə Azərbaycan kəndinin həqiqi yüksəlişi, intibah dövrü yaşadığından söz açır. Onun danışıqını təsdiqləyən tarixi fotolar göstərilir...

* * *

MƏTN: – Xalqın neçə minillik maddi və mənəvi mədəniyyətini, tarixi yaddaşını muzeylərin saxlanıcısında itib-batmaqdan hifz edən, babaların müqəddəs əmanəti kimi bu gün və gələcək naminə qoruyan Heydər Əliyev qayğısı vaxt gəldi ki, özü canlı muzey-salnamələrə döndü, ümumxalq sevgisi ilə qiymətləndirildi. İndi əksər bölgələrimizdə Azərbaycan kəndinin 70-ci illərdəki böyük dirçəlişindən – söz açan muzeylərə rast gəlmək olar.

Maşın irəliləyir. Yaxın-uzaq kəndlər, təbiət lövhələri göz önündən keçib gedir. Azərbaycan kəndlərinə səyahəti simvollaşdıran bu kadrlar filmin əsas leytmotividir...

Müxtəlif rayon mərkəzlərində, kəndlərdə tikilən, miniatur mozaik pannolarla bəzədilən şahmat evləri diqqəti cəlb edir...

MƏTN: – 70-ci illərdə Azərbaycanın rayonlarında tikilən minlərlə sosial-mədəniyyət obyektləri sırasında Şahmat evləri mühüm yer tutur...

Şərq müdrikliyinin bəhrəsi olan şahmata qayğı dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilirdi...

Gənc nəslin təlim-tərbiyəsində, zehni inkişafında, potensial imkanların üzə çıxarılıb səfərbər edilməsində şahmatın əvəzsiz vasitə olduğu bir daha təsdiqləndi. Heydər Əliyevin müdrik siyasəti uğurlu nəticə verdi; minlərlə azərbaycanlı uşaq şahmatın qeyri-adi fikir gücü ilə silahlandı; neçə-

neçə gənc şahmatçımız beynəlxalq yarışlarda qalib gəldi, Azərbaycanın idman şöhrətini dünyaya yaydı.

Bu gün azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasında özünəməxsus milli şahmat məktəbinin, dünya miqyasında tanınan güclü şahmatçıların olması 70-ci illərdə bu sahəyə Heydər Əliyev qayğısının nəticəsidir.

QASIM HAŞIMOV (valideyn): – 22 fevral 1998-ci ildə hörmətli prezidentimiz, ali baş komandan H.Əliyev cənabları 754 nömrəli sərəncam imzalamışdı. Həmin sərəncama əsasən dünyada və Avropa birinciliklərində şahmat sahəsində göstərdikləri yüksək nəticələrə görə 2 azərbaycanlı gənc şahmatçı – Teymur Rəcəbov və Vüqar Həşimovun əməkləri xüsusi qeyd edilmiş və onların gələcəkdə də öz ustalıqlarını artırmaları üçün, Azərbaycanı dünyada təmsil etmələri üçün hər birinə 60 milyon manat pul ayrılmışdır. Bir valideyn kimi H.Əliyev cənablarının göstərdiyi bu qayğı nəticəsində şahmat sahəsində V.Həşimovun və T.Rəcəbovun ustalığının artması üçün əlimizdən gələn bütün işləri görəcəyik. Çalışacağıq ki, onlar Avropa və dünya birinciliklərində ölkəmizi ləyaqətlə təmsil etsinlər.

Yevlax rayonunun Xaldan kəndi. Məşhur Xaldan məktəbini kameranın gözü ilə gəzirik. Məktəbin 30 ildən bəri direktoru olan görkəmli pedaqoq 70-ci illəri, Heydər Əliyevin iki dəfə bu tədris müəssisəsinə gəlməsini xatırlayır. Azərbaycan kəndinə rəhbərin qayğısı, tarixi köməyi ilə bağlı söhbəti uyğun foto-kino materiallar təsdiq edir. Saatlı Rayon Təhsil Şöbəsinin müdiri Musa İsmayılov Heydər Əliyevin 70-ci illərdə dörd dəfə bu rayona gəlişini xatırlayır. Bu gün ləğv olunan kolxoz binalarının məktəb sistemində verilməsini alqışlayır. Sinxronu o kadrlar təsdiqləyir...

ZAHİD ŞÖYÜBOV (Xaldan kənd orta məktəbinin

direktoru): – Hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyev 1981-ci ildə 20 oktyabrda bizim məktəbdə oldu. Daha doğrusu, o, mənim «SSRİ xalq müəllimi» adı almağımla əlaqədar pambıqçılıq müşavirəsindən qayıdarkən dəmiryolu vağzalında məni təbrik etdi. «Xalq müəllimi» adı almağım münasibətilə mənə çox yüksək sözlər dedi. Məni sanki H.Əliyevin bu təbriki daha da zənginləşdirdi, mənən yüksəltdi. O zaman ona söz verdim ki, gələcəkdə çalışacağıq ki, Xaldan məktəbini dünyanın ən qabaqcıl məktəbləri sırasına çatdıracağıq. O zaman hörmətli prezidentimiz mənə bildirdi ki, Zahid müəllim, növbəti səfərlərimdən birində sizin qonağınız olacağam. Heç aradan 20-25 gün keçməmiş 1981-ci il oktyabrın 20-də bizim məktəbin qonağı oldu. Məktəbin bütün təlim-tərbiyə mərkəzlərinə diqqətlə, həvəslə, maraqla baxdı. 2 saata qədər məktəbin bütün ərazisində oldu. Müəllimlər üçün tikilmiş 8 mənzilli yaşayış evinin açarını H.Əliyev onlara təqdim edib, təbrik etdi. Sonra məktəbin qarşısında Yevlax zəhmətkeşləri ilə böyük toplantı keçirildi. Bu toplantıda çıxış edib məktəbdə görülən işlərə yüksək qiymət verdi. Açıq deyim ki, bir müəllim kimi mənən ucaldım, fikirləşdim ki, H.Əliyevə verdiyimiz sözə əməl etməli, 1986-cı ilə kimi məktəbi SSRİ-nin ən qabaqcıl məktəbləri sırasına çatdırmalıyıq. SSRİ Maarif Nazirliyinin qərarı ilə hələ o vaxt bu məktəbə «Kompleks məktəb» statusu verildi. Mərkəzi qəzetlərin birində Xaldan məktəbi «Gələcəyin məktəbi» adlandırıldı. Yəni bütün dünyaya səs salmışdı 1000 şagirdlik məktəb binası. Məktəb, uşaq bağçası... Hələ keçmiş SSRİ-də heç bir məktəbin ərazisində olmayıb tədris-istehsalat kombinatı, 87 yerlik internat məktəbi, 8 mənzilli müəllimlər üçün yaşayış evi, böyük üzüm

plantasiyaları, təcrübə sahəsi, elmi bazaları. Bunlar hamısı H.Əliyev cənablarının işə verdiyi yüksək qiymətin nəticəsidir. Mən bu haqda mərkəzi mətbuatda da çıxış etmişəm. Qayğı, diqqət rəhbərin insanlara verdiyi mənəvi qidadır. Heydər Əliyev insanlara mənəvi qüvvət verib, Xaldan məktəbi ona görə dünyanın ən qüvvəli məktəbinə çevrilə bilib.

Son illər Azərbaycanın iqtisadiyyatında yaranmış çətinliklər özünü təhsildə də göstərmişdir. Lakin 1993-cü ildən sonra Azərbaycanda prezidentimiz tərəfindən təhsilə göstərilən qayğı indi öz nəticəsini verir. Rayonda böyük islahatlar gedir. Torpaq tamamilə xalqa paylanılıb. Lakin vaxtilə fəaliyyət göstərən kolxozların balansında böyük inzibati binaları olub. İndi həmin binaları məktəblərə veriblər. Əksər keçmiş idarə binaları bələdiyyənin hesabında qalmaqla məktəblərə verilsə, gələcəkdə bizim məktəblərin birnövbəli olması üçün şərait yaranar. İndi qarşısında durduğumuz bu bina 20 otaqdan ibarətdir. Həmin o «Şən həyat» kolxozunun idarə binasıdır. Həmin bina bələdiyyəyə keçirilib, verilib rayon təhsil şöbəsinin balansına. 1998-99-cu dərs ilində bura Qaracalar kənd orta məktəbi kimi fəaliyyətə başlayacaq. Bundan başqa, keçmiş Xanlar adına, Ş.Qurbanov adına kolxozların inzibati idarə binaları da Xanlar kənd orta məktəbinə verilib. Bu metodla gələcəkdə güman edirəm ki, uşaqların 85-90 faizi birinci növbədə oxuyacaq. Sözsüz, H.Əliyevin göstərişi ilə tikilən binalar məktəblərə verilsə, bu özü çox böyük müvəffəqiyyət olar.

* * *

70-ci illərdə Azərbaycan kəndində ucaldılan sosial-mədəniyyət kompleksləri, inzibati binalar, istirahət-kurort şəbəkələri, kitabxana və kitab evləri, xatirə abidələri ümumi və fraqmental planlarda diqqəti cəlb edir. Bina və abidələrdə «Bu abidə Heydər Əliyevin yadigarıdır» tipli lövhələr görünür. Azərbaycanın müxtəlif zonalarını əhatə edən orijinal memarlıq və heykəltəraşlıq kompleksləri tikinti-quruculuq işlərinin böyük miqyasından xəbər verir, mətnin ruhunu tamamlayan kino-təəssürat yaradır...

MƏTN: – 70-ci illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatında qazanılan misilsiz uğurlar kəndin sosial-mədəni tərəqqisinin, böyük tikinti-quruculuq işlərinin iqtisadi əsasını təşkil edirdi. Kəndlinin alın təri, qabarlı əlləri, qüdrətli əməyi ilə qazanılan kapitalın Azərbaycan kəndinin hərtərəfli inkişafına istiqamətləndirilməsi respublika rəhbəri Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biri idi.

Rayon mərkəzlərində, qəsəbə və kəndlərdə xüsusi layihələr əsasında orijinal binalar, memarlıq kompleksləri tikilir, park və xiyabanlar salınır, geniş miqyaslı abadlıq işləri görülürdü. Azərbaycan kəndinin tarixində analoqu olmayan böyük mədəniyyət sarayları, idman qurğuları, səhiyyə, sağlamlıq mərkəzləri, klub və kitabxanalar, xüsusilə orijinal biçimli kitab evləri, ümumxalq ehtiramının ifadəsi olan monumental xatirə kompleksləri – bütün bunlar 70-ci illər dövrünün yadigarlarıdır. Bu memarlıq və heykəltəraşlıq abidələrinin hər biri Azərbaycan kəndinə Heydər Əliyev qayğısından soraq verir.

H.Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə kəndə, zəhmətkeş kənd adamlarına xüsusi qayğı göstərirdi. Onun Azərbaycan kəndlərinə çoxsaylı səfərləri hər dəfə əsl bayrama dönüb, ümumxalq sevgisi, el-oba məhəbbəti ilə qarşılıb. Bu səfərlər problemlərin yerindəcə,

operativ həll olunmasında, yeni perspektivli inkişaf yollarının müəyyən edilməsində, Azərbaycan kəndinin iqtisadi, sosial-mədəni dirçəlişində, bütöv tərəqqisində tarixi iş görüb, təkanverici rol oynayıb. Bu səfərlərdə Azərbaycan kəndi Azərbaycan rəhbəri qarşısında hesabat verib, yeni, daha böyük uğurlar naminə səfərbər olunurdu.

RƏFAİL MƏCİDOV (Zaqatala Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı): – Bu gün Azərbaycan xalqı özünün əzəli və əbədi arzusu olan müstəqilliyinə qovuşub. Müstəqil Azərbaycan birdən-birə yaranmayıb. H.Əliyev hələ 40-cı illərdən başlayaraq bu möhtəşəm binanı kərpic-kərpic, addım-addım tikərək yaradıb, bu günə çatdırıb. Onun 70-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə respublikanın bütün guşələrində tikinti-quruculuq işləri aparılıb. O cümlədən Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri olan, strateji baxımdan da ən hündür nöqtədə olan, respublikanın şimal qərbində yerləşən Zaqatalada bu inkişaf çox sürətlə gedib. Hələ 70-ci illərə nəzər salsaq, rayonun iqtisadiyyatını müəyyən edən çox mühüm xalq təsərrüfatı obyektləri – tütün fermentasiya zavodu, tikiş fabriki, kosmetika-ətriyyat fabriki, findıqtəmizləmə zavodu, dəmiryolu stansiyası və yüzlərlə obyekt məhz həmin illərin töhfəsidir. Bu ildə rayonun iqtisadiyyatı həmin obyektlərin üzərində inkişaf edib. O dövrlərdə nəinki möhtəşəm obyektlər yaradılıb, həmçinin rayonun güclü kadr potensialı da formalaşdırılıb.

Bu gün Zaqatala rayonu respublikada aqrar islahatlar məktəbi kimi şöhrət tapıb. Doğrudan da, belədir. Çünki aqrar islahatlara birincilər sırasında Zaqatalada başlanılıb, hələ 94-cü ilin noyabrında. Bu çətin, mürəkkəb, məsuliyyətli vəzifəni həmin dövrlərdə yaradılan kadr potensialı hazırladı və

həyata keçirdi. Əgər doğrudan da, 70-ci illərdə möhtərəm prezidentimizin çox uzaqgörən siyasəti ilə kadrlar hazırlanmasaydı, Zaqataladakı müvəffəqiyyətlərdən danışmaq olmazdı. Zaqatala olduqca rəngarəng milli tərkibə malikdir. 22-dən artıq millətin nümayəndəsi burada yaşayıb, işləyir. Əsrlər boyu insanlar çiyin-çiyinə bir yerdə yaşamış, qardaşlıq ailəsində birləşmişlər. Bu gün də bu gözəl ənənə davam etdirilir. 70-80-ci illərdə möhtərəm prezidentimiz H.Əliyevin bilavasitə göstərişi ilə milli azlıqda olan xalqların nümayəndələri – lakların, avarların, nikolayların balaları güzəştli şərtlərlə respublikamızın ali məktəblərinə daxil oldu. Bu gün də bu gözəl ənənə davam etdirilir. 70-80-ci illərdə H.Əliyev cənablarının bu təşəbbüsü ilə yüzlərlə yüksək ixtisaslı kadr yetişdirilib. Respublikanın hər bir guşəsində, eləcə də Zaqatalada 70-80-ci illərdə görülən işlərin təməli üzərində bu gün iqtisadiyyat inkişaf etdirilir.

ALEKSEY ŞİLYAYEV (Gədəbəy Rayon Həmkarlar Komitəsinin sədri): – Gədəbəydə ruslar, azərbaycanlılar yaşayırlar. Biz bir ailə kimi yirik. Ruslar bura ötən əsrin 40-cı illərində – II Yekaterina dövründə gəlirlər. Gədəbəydə əsasən iki diaspora var: duxabor və malakan. Rayonda 3 rus məktəbi fəaliyyət göstərir. Bu yoldaşlar ali məktəbi əsasən Moskvada, Leninqradda bitiriblər. Ali məktəbi bitirəndə isə bildirdik ki, onlar bizim kadrlardır. İndi onlar respublikamızın görkəmli alimləri, rəhbər işçiləri, xadimləridir. Bütün bunlar Heydər Əliyevin sayəsində mümkün olub.

İVAN KOZAKOV (təqaüdçü): – Mən İvanovka kəndinin sakiniyəm, burada doğulmuşam. Bütün bu illər ərzində yaxşı yaşamışım. H.Əliyev bura gələndə bizə çox kömək edib. O, hər bir həyəətə,

müəssisəyə, kolxozla baş çəkir, baxır, vəziyyəti öyrənirdi. Belə bir deyim var ki, dost dar ayaqda bilinər. H.Əliyev təsərrüfatımız üçün nə lazımdırsa, edib. Biz indi onun növbəti gəlişini gözləyirik.

MARIYA ORLOVA (kənd mehmanxanasının işçisi): – Heydər Əliyev həyat yoldaşı Zərifə xanımla bu otaqda qalırdı. Zərifə xanım elmi işçi idi, amma bizim hamımızla söhbət edirdi. İndi isə H.Əliyevi, hamımızın sevimlisini gözləyirik. Söz verib ki, gələcək. Biz ümid edirik. Bu otağı qoruyuruq. Burada heç kəs yatmır, gecələmir.

NİKOLAY MİNNİKOV: – Mərhum Nikolay Nikitin 1953-cü ilin payızında – sentyabrda kolxoz sədri kimi işə başladı. O, 1941-ci ildən demək olar ki, həmişə bu kəndin sədri olub. O, işlə əlaqədar dəfələrlə Heydər Əliyevlə görüşüb. H.Əliyev kəndi daim nəzarətdə saxlayır və maraqlanırdı. Kəndimiz, kənd təsərrüfatımız da yüksək tempolə inkişaf edirdi. Böyük uğurlar qazanmışıq. Elə illər də olub ki, ildə hər inəkdən 5 min tona qədər süd alırdıq. Taxıl sahəsində də yaxşı məhsul götürmüşdük. 1982-ci ildə H.Əliyev burada oldu. Gördü ki, camaat, doğrudan da, işləyir. O, belə qərara gəldi ki, respublika müşavirəsini rayonumuzda keçirsin. Bu, kənd təsərrüfatının inkişafına güclü təkan oldu, kəndin, kolxozun, kollektivimizin nüfuzunu artırdı. Kollektivimiz də bu günədək rayonumuza gəldiyinə görə H.Əliyevə minnətdardır.

1986-cı ildə biz onunla görüşdük. O, mənə sakinlərimizin, ağsaqqallarımızın xahişilə qəbul etdi. Gələcək üçün plan hazırlamalı idik: necə yaşayaq, necə işləyək, təsərrüfatı necə qoruyaq? Xoş xatirələr qalıb o görüşdən. Bir çoxlarının adını, familyasını yadında saxlamışdı. Mən onu maraqlandıran suallara cavab verdim. Sonra

soruşdu: gələcəkdə necə yaşamaq istəyirsiniz?
Cavab verdim ki, əvvəlki kimi işləmək istəyirik.
Cavabım onu razı saldı.

BAYRAM ƏSƏDOV (İsmayılı Rayon İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi): – İsmayılı kənd rayonudur. Kənd rayonu, ümumiyyətlə, H.Əliyevin dövründə böyük inkişaf pilləsi keçib, onun nəticəsində də şəhər adına layiq görülüb. H.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra da təsərrüfatı qaldırması nəticəsində rayonumuz respublikanın ən qabaqcıl rayonlarından biri olmuşdur. Bir baş cins mal-qara olmadığı halda bütün təsərrüfatların 80 faizinə cins mallar gətirildi. Böyük maldarlıq kompleksləri yaradıldı. Respublikada kənd təsərrüfatı mallarını istehsal edən rayonların ən böyüyü sırasına İsmayılı keçdi. Mənim yadımdadır, İsmayılı 84 min ton üzüm götürdü. Üzüm tarlaları bir-bir aqrotexniki qaydada becərilir və onun nəticəsində də məhsuldarlıq yüksək olurdu. Taxılçılıq böyük inkişaf yolu keçdi. 1982-ci ildə rayonumuzda zəlzələ baş verdi. Zəlzələ nəticəsində rayonumuza xeyli ziyan dəymişdi. Zəlzələdən bir neçə gün sonra H.Əliyev yoldaş rayona gəldi. Bir neçə həyətdə oldu, ondan sonra rayon mərkəzini gəzdi, yığıncaq keçirdi, yığıncaqda qarşıda duran vəzifələr, respublikanın köməyi nəticəsində ediləcək nəticələr barədə çıxış etdi. Rayonumuz 22 milyon manat Ümumittifaq büdcəsindən vəsait aldı. Bundan sonra rayonumuzda 3-4 mərtəbəli binalar H.Əliyevin səyi nəticəsində tikildi. Çoxlu yaşayış binaları respublikada H.Əliyevin rəhbərliyi dövründə tikilib.

* * *

Zaqatala Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı 70-ci illərdə Heydər Əliyevin Azərbaycan kəndlərinə, eləcə də həmin zonaya qayğısından, köməyindən söz açır. Çıxış lakonikdir, faktlarla

zəngindir. Onun sözlərini təsdiq edən kadrlar göstərilir. Zaqatalanın qeyri-adi mənzərələri və 70-ci illərin memarlıq yadigarları assosiativ vəhdət yaradır...

Gədəbəyin özünəməxsus mənzərələri, qədim kəndləri panoram. 70-ci illərdə bu bölgəyə H.Əliyev qayğısından xəbər verən tikinti-quruculuq işləri; həmin işlərin məğzi və miqyası sinxron materialda açıqlanır... Uyğun kino-detallar sinxronun publisistik ruhunu təsdiq edir...

Maşın yol boyu irəliləyir. Müxtəlif kənd lövhələri görünür. Hiss olunmadan İsmayılı mənzərələri diqqətimizi cəlb edir...

İsmayılı rayonunun, sonra Nikitin adına kənd-kolxozun ünvan lövhələrini oxuyuruq. Kəndin panoram mənzərəsi və qonaq evi. 72-ci ildə Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev bu evdə, bu otaqda qonaq qalıb. Kənd sakini, yaşlı bir rus qadını rəhbərin həmin səfərini xatırlayır. Deyir ki, bu otaqda Heydər Əliyevdən sonra heç kim qalmayıb; bu otağı muzey kimi qoruyub saxlayırıq. İnanırıq ki, Azərbaycan kəndinin böyük dostu, hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyev yenidən bizim qonağımız olacaq... Kəndin 90 yaşlı sakini onun sözlərini təsdiqləyir, davam və inkişaf etdirir. Başqa bir əmək veteranı İsmayılı zəlzələsindən sonra Heydər Əliyevin bu rayona çox böyük köməklik göstərdiyini, İsmayılıni yenidən tikdiyini söyləyir. Xatırladır ki, o vaxt Heydər Əliyevin birbaşa təsiri, təkidi ilə ittifaq büdcəsindən, İsmayılı rayon mərkəzi və bəzi kəndlərinin yenidən tikintisi məqsədi ilə 20 milyon manat vəsait ayrılmışdı. Bu, çox böyük məbləğ idi. Yalnız Heydər Əliyev cəsarəti, nüfuzu, qayğıkeşliyi buna nail ola bilərdi. Paralel montajla 70-ci illərdə İsmayılının rayon mərkəzi və kəndlərində tikilən çoxsaylı memarlıq, heykəltəraşlıq abidələri göstərilir.

* * *

Maşın irəliləyir, yaxın-uzaq kənd lövhələri bir-birini əvəz edir. Axıska türklərinin məskunlaşdığı kəndlər panoram. Kəndin etnoqrafik lövhələri, axıska türklərinin Heydər Əliyevə

məhəbbət və minnətdarlığını əks etdirən kadrlar. Bu nisbi kinoblok axıska türklərinin lideri Rasim Bayraqdarovun çıxışı ilə başa çatır. O, 10.000 nəfərlik axıska türkləri icmasına 70-ci illərdə Heydər Əliyevin necə atalıq qayğısı göstərməsindən, onları necə xilas etməsindən danışır...

MƏTN: – Azərbaycan kəndi həmişə yüksək milli-mənəvi dəyərləri, ulu adət-ənənələrə bağlılığı ilə seçilib. Əzəl gündən dara düşənin köməyinə çatıb, kimsəsizə əl uzadıb, qonaq-qarası ilə öyünüb kəndlərimiz... 1948-53-cü illərdə tarixi cinayət, qanlı deportasiya nəticəsində Ermənistandan – qədim oğuz yurdundan köçürülən yüz minlərlə soydaşımıza qoynunu açdı Azərbaycan kəndləri... Xeyli sonra tarixi yurdlarından qovulan axıska türkləri sığındı Azərbaycana. On mindən çox axıska türkünün ağır tale yollarında Heydər Əliyev əsl xilaskar oldu.

Axıska türklərinin lideri Rasim Bayraqdarovun sinxronu mətni təsdiq və ruhən davam etdirir. Tarixi kinoxronika bu məqamda filmin sənədlilik fonunu zənginləşdirir.

RASİM BAYRAQDAROV (fermer): – Biz axıska türkləri 1958-ci ildə Saatlı rayonuna gəlmişik. Həmin illərdə rayonda onların 6 kolxozu təşkil edildi. Təxminən 10 min axıska türkünü özünə qəbul edən Azərbaycanda bu günə qədər onların sayı 100 minə çatdı. 1972-ci ildə H.Əliyev bizim kolxoza gəldi. Onda mən kolxoz sədri idim. Xahiş etdim ki, mümkünsə bizə inşaat malları versinlər, hər ailəyə bir otaq artırınsınlar, başqa problemləri də dedik. Dedik ki, biz bura köçəndən bir nəfər də gəncimiz respublikanın ali məktəblərinə daxil ola bilmir. Onlar başqa dillərdə oxuduqları üçün ali məktəbə imtahan verə bilmirlər. Mümkünsə bu işə kömək edin. Hörmətli prezidentimiz Moskvaya gedənə qədər Saatlı rayonundan 187 axıska türkü ali məktəblərə qəbul edildi. Prezidentin səyi

nəticəsində bu rəqəm 300-ü keçdi. 50 ildə sovet hakimiyyəti dövründə görülməyən işləri H.Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə gördü.

* * *

Azərbaycan Kəndtikintilayihə İnstitutunun qapısından içəri daxil oluruq. 70-ci illərdə Azərbaycan kəndlərində tikilən müxtəlif binaların, memarlıq və heykəltəraşlıq komplekslərinin maketləri, layihələri panoram. Həmin illərdə aktiv işləyən, çoxsaylı kənd-rayon tikililərinin müəllifi olan nüfuzlu bir memar kadra daxil olur. Maketlərə baxır, düşünür və daşınır. Üç-dörd dəqiqəlik çıxışın məğzi budur ki, 70-ci illərdə Azərbaycan kəndi, həqiqətən, böyük tikinti-quruculuq meydanına dönmüşdü. Azərbaycan kəndinin memarlıq yaddaşı 70-ci illərdəki kimi aktiv quruculuq dövrü xatırlamır. 70-ci illər Azərbaycan kənd memarlığının qızıl dövrü idi...

Ən mühüm maketlər panoram. Monumental körpü maketindən naturaya keçid. Böyük bir körpü görürük. «Heydər Əliyev körpüsü» sözləri yazılan lövhə ön plana gətirilir.

Yollar, körpülər, nəhəng tikinti meydanları panoram... 70-ci illəri əks etdirən kinofoto materiallar; respublika rəhbəri Heydər Əliyev müxtəlif körpüləri, yolları açır, körpülərdən birinci özü gedir.

MƏTN: – «Yol-iqtisadiyyat, mədəniyyət, bir sözlə, həyat deməkdir». Bu müdrik sözlər Heydər Əliyevə məxsusdur. 1969-cu ilin yayından başlayaraq Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə yol-körpü tikintisi onun diqqət mərkəzində olub. Heydər Əliyevin qayğısı, köməyi, xeyir-duası ilə son otuz ildə Azərbaycanda min kilometrərlə abad yol çəkilib, Kür, Araz, Tərtər, Samur və başqa çayların üstündən çoxsaylı körpülər salınıb. İndi cəsarətlə demək olar ki, bütün xalqımız, o cümlədən Azərbaycan kəndləri Heydər Əliyev yolları ilə irəliləyir...

Kinoxronika. Kür çayı üstündən salınan körpünün açılışı. Respublika rəhbəri Heydər Əliyev lenti kəsir, körpüdən birinci özü gedir... Körpünün daş lövhəsində yazı panoram: «Bu körpü Heydər Əliyevin yadigarıdır». Başqa bir yazı: «Heydər Əliyev körpüsü»...

* * *

Qarabağ kəndlərinin 70-ci illərdə sosial-mədəni inkişafını əks etdirən kino-xronika; Heydər Əliyev Ağdam, Füzuli, Qubadlı, Laçın, Şuşa, Kəlbəcər, Zəngilan, Cəbrayıl rayonlarında kənd əməkçiləri ilə görüşür, ümumxalq toplantılarında iştirak edir, böyük memarlıq, heykəltəraşlıq komplekslərinin, körpülərin lentini kəsir...

İşğal lövhələri, yandırılan, uçulan evlər...

Horadiz qəsəbəsi işğaldan azad edilib tikilir; yeni evlər, küçələr və s...

MƏTN: – Azərbaycanın bütün bölgələri kimi Qarabağ da 70-ci illərdə tikinti-quruculuq meydanına dönmüşdü. Şuşa, Şahbulaq, Koroğlu kimi qədim qalalar bərpa və restavrsiya olunur, yeni-yeni memarlıq və heykəltəraşlıq abidələri ucaldılırdı. Respublika rəhbəri Heydər Əliyev tez-tez bu qədim bölgəyə gəlir, xalqın arzu və ehtiyaclarını öyrənir, Azərbaycan kəndinin sosial-mədəni inkişafına, intibahına hərtərəfli qayğı göstərirdi...

İndi işğal altında inləyən, 700-dən artıq şəhər və kəndi – yurd yeri yandırılan, yağmalanan, on minlərlə tikilisi dağıdılan, qədim və müasir abidələri yerlə-yeksan edilən, bütün azərbaycanlı əhalisi qaçqına dönən doğma Qarabağ Heydər Əliyevin müdrik, uzaqgörən siyasəti nəticəsində azad ediləcək, yenidən tikiləcək. Füzuli rayonunun işğaldan azad olunan Horadiz qəsəbəsi kimi bütün Qarabağ azadlıq işığına çıxacaq, ev-ev, abidə-

abidə ucalacaq. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin dünya miqyasında zəfər çalan siyasəti o günün yaxınlaşdığından xəbər verir...

* * *

Silsilə dağlara söykənən qədim kənd panoram olunur. Maşın irəliləyir, təbiət və kənd mənzərələri bir-birini əvəz edir... 70-ci illərdə Lənkəran, İmişli, Gəncə, Xaçmaz, Bərdə və s. böl-gələrdə tikilən, milli memarlıq ənənələri ilə diqqəti cəlb edən komplekslər bir-birini əvəz edir...

MƏTN: – «Bəşəriyyətin beşiyi» adlandırılan Qafqazda sivilizasiyanın əzəli yolunu gələn, tarixin yaşadı olan Azərbaycan kəndi 1970-ci illərdə təkrarsız inkişaf, dirçəliş dövrünü yaşadı. Bu dövrün dahi yol göstərəni, müdrik memarı respublika rəhbəri Heydər Əliyev idi. Azərbaycan kəndinə Heydər Əliyev qayğısı bu gün də davam edir. «...torpağı kəndlilərə vermək, onları torpağın sahibi etmək, mülkiyyət formasını dəyişdirmək lazımdır» deyən, cəsarətlə islahatları həyata keçirən respublika prezidenti bu gün Azərbaycan kəndinin ən böyük himayədarıdır. Azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin müdrik, uzaqgörən siyasəti ilə Azərbaycan kəndi yeni, əbədi inkişaf, sosial-tərəqqi yoluna çıxır.

SON

14 mart 1998-ci il

OKEAN ÜZƏRİNDƏN KÖRPÜ

Film Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi dövlət səfərinə həsr edilir.

* * *

ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən kinoxronika, video təsvirlər göstərilir. Prezidentlər, görüşlər, bayraqlar, gerblər, inzibati mərkəzlər... Dinamik kadrlar bir-birlərini əvəz edir. Filmin adı görünür. Əvvəl «körpü» sözü yazılır. Onun yuxarı hissəsinə isə «Okean üzərindən» sözləri əlavə olunur.

MƏTN: – Vaşinqton... Müasir dünya siyasətinin müəyyənləşdiyi nəhəng mərkəz. İndi sanki bütün yer üzünün nəbzi burada vurur. Çünki planetin hər hansı bir regionunda baş verən hadisələrə və bütövlükdə əsrin qlobal proseslərinə bu mərkəzin təsiri getdikcə güclənir. Bu səbəbdən bütün ölkələr Vaşinqtonla diplomatik münasibətlər qurmağa və onunla faydalı əməkdaşlığa can atır. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan da bu güdrətli dövlətlə etibarlı dostluq körpüsünü yaratmağa çalışır.

Kadrlarda H.Əliyevin B.Klinton və ABŞ-ın digər siyasi xadimləri ilə görüşləri əks etdirilir. Musiqi tədrisən yığılır və o, yenisi ilə əvəz olunur.

Keçid. Kadrlarda Vaşinqton görüntüləri və onun «Əndru Melan Ouditorium» sarayı. Burada Azərbaycanın müstəqilliyi günü qeyd olunur.

MƏTN: – Amerika paytaxtındakı «Əndru Melan Ouditorium» sarayının yaşı çox deyil. Amma o, XX əsrin qlobal hadisələrinə təkan verən çox hadisələrin şahidi olub. Vaxtilə Amerika

prezidentləri – Ruzvelt və Kennedi bu sarayda mötəbər məclislər keçirirdilər.

...İkinci dünya müharibəsi zamanı cəbhəyə gedən Amerika hərbiçiləri buradan yola salınırdılar.

...1949-cu ildə Şimali Atlantika hərbi blokunun yaradılması barədə müqavilə də ilk dəfə məhz burada: – «Əndru Melan Ouditorium» sarayında imzalanıb.

1997-ci ilin mayında isə burada Azərbaycan Respublikasının müstəqillik günü qeyd olunur. Bu təntənəli tədbirdə Amerika hökumətinin yüksək vəzifəli şəxsləri, görkəmli siyasi xadimlər, tanınmış konqresmenlər, senatorlar, biznesmenlər, həmçinin xarici ölkə səfirləri və Vaşinqtonda akkreditə edilmiş jurnalistlər iştirak edirlər. Tədbirin əvvəlində Azərbaycan dövlətinə və xalqına böyük ehtiram əlaməti olaraq salona fəxri qarovul gəlir. Amerikadakı soydaşlarımızın qəlbini rıqqətə gətirən Azərbaycan himninin sədaları bu möhtəşəm saraydan dalğalanaraq sanki bütün Amerikaya yayılır.

* * *

MƏTN: – Bu təntənəli gecədə ilk dəfə olaraq Amerika prezidenti Bill Klintonun Azərbaycanın dövlət başçısı Heydər Əliyevi Birləşmiş Ştatlara rəsmi səfərə dəvət etməsi barədə xəbərin elan olunması alqışlarla qarşılır.

...Hələ dünənə qədər Amerikada Azərbaycanı çox az adam tanıyırdı və bu ad yalnız siyasətçilərin bir qisminə nəsə deyirdi. SSRİ-nin dağılması, Şərqi Avropada gedən proseslər və dünyanın coğrafi xəritəsinin yenidən cızılması fonunda Azərbaycanın da müstəqillik əldə edərək BMT-yə üzv olması onu Amerika ictimaiyyətinə kifayət

qədər tanıtmadı. Azərbaycana az-çox bələd olanlar isə onu erməni lobbisinin mətbuat və televiziya da təqdim etdikləri qara libasda görürdülər. Hətta 1991-92-ci illərdə Azərbaycan neftinə maraq göstərən Amerika şirkətləri belə saylarına və fəaliyyətlərinin məhdudluğuna görə bu sahədə heç bir iş görməyə qadir deyildilər... Yalnız 1993-cü ilin ortalarında böyük siyasət səmasında yenidən parlayan Heydər Əliyev ciddi söylərdən sonra Azərbaycan-Amerika münasibətlərindəki soyuqluğu aradan qaldıraraq okean üzərindən Qafqazla Amerika arasındakı etibarlı körpünün təməlini qoydu.

Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri Hafiz Paşayev və ABŞ-ın Bakıdakı səfiri R.Kozlarıç iki ölkənin münasibətləri barədə danışıqlar.

MƏTN: – Amerika Birləşmiş Ştatları Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan və onunla diplomat münasibətlər yaradan ilk ölkələrdən biri olub. O, həmçinin Bakıda ilk diplomatik nümayəndəliyini açan dövlətlərdən biri kimi yadda qalıb. XX əsrin əvvəllərində Amerika prezidenti Vilson Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini tanımağa ehtiyat edirdi. Amma bu gün onun varisləri Qafqaza daha cəsarətlə qədəm basırlar.

Bakıda Amerika səfirliyinin rəsmi açılışı tək-cə münasibətlərin diplomatik məcraya salınması demək deyil, həm də iki ölkə arasında xoş münasibətlərin təməlinin qoyulmasının fərəhli nişanəsidir.

...Müasir dünya proseslərinin idarə olunmasında, siyasi qabarmaların nizamlanmasında, dövlətlərarası əməkdaşlığın ahənginin müəyyənləşməsində dövlət başçıların şəxsi münasibətlərinin rolu əvəzsizdir. Bu mənada Amerika və Azərbaycan liderlərini bir-birlərinə

olduqca səmimi münasibətlər bağlayır.

...1993-cü ildən bu yana mühüm beynəlxalq tədbirlərdən başlanan H.Əliyev və Klinton ünsiyyəti getdikcə dərinləşərək Amerika-Azərbaycan əməkdaşlığı müstəvisinə keçir.

Məhdud münasibətlərin çərçivəsi 1994-cü ildən sonra genişlənməyə başlayır. Həmin il Nyu-Yorka səfəri zamanı Heydər Əliyevlə Klinton arasında ilk dəfə yüksək səviyyəli görüş keçirilir və Azərbaycanla Birləşmiş Ştatlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin cizgiləri müəyyənləşdirilir. Bir neçə aydan sonra, elə həmin ilin dekabrında ATƏT-in Budapeşt toplantısında Klinton və Heydər Əliyev iki ölkə arasında əməkdaşlığın genişlənməsi fonunda Ermənistanla münaqişəyə dair problemin müzakirəsində ümumi fikir birliyinə nail olurlar.

Daha sonra liderlərin Londonda, Parisdə və Moskvada səmərəli görüşləri olur.

...1995-ci ilin oktyabrında isə BMT-nin 50 illik yubileyində iştirak edən Azərbaycanın dövlət başçısı Amerikanın görkəmli siyasət adamları ilə, o cümlədən prezident Klintonla görüşür. Bu təmaslar zamanı neft kəmərinin marşrutları məsələsində «Ağ ev» Heydər Əliyevin tutduğu prinsipial mövqeyi alqışlayır. Həmin görüşlərdə energetika sahəsində Azərbaycan-Amerika strateji əməkdaşlığının gerçəkləşmə yolları da müəyyənləşdirilir. Dövlət başçıların getdikcə intensivləşən görüşləri və telefon danışıqları 1996-cı ildə Amerika-Azərbaycan münasibətlərini yeni mərhələyə çıxarır. Bu isə bir sıra prinsipial məsələlərə, o cümlədən Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bütün dünyada dəstəklənməsinə təkan verir.

ATƏT-in Lissabon sammiti bunun adı nümayişinə çevrilir.

Bu gün Bakıda Amerikanın siyasət adamlarının tez-tez görünməsi adi bir hala çevrilib. Azərbaycanın siyasi dairələri ilə ünsiyyətə can atan Amerika kongresmenləri, senatorlar və hökumət nümayəndələri iki ölkə arasında əməkdaşlığın genişlənməsinə təkan verməyə çalışırlar. Xalq diplomatiyasından tutmuş belə rəsmi görüşlərdə hər şey ölkələrarası münasibətlərin inkişafına xidmət edir.

...Hələ 70-ci ilin ortalarında özünün antisovet baxışları ilə Amerika siyasətinin dayaqlarından biri olan milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə keçmiş prezident müşaviri Zbiqnev Bjezinski... SSRİ-nin dağılması barədə ən dəqiq və cəsarətli proqnozlar verən Bjezinski bu gün də siyasətdən getməyib. O, çox konkret mülahizələrə əsaslanaraq belə hesab edir ki, Azərbaycan Qafqazda Amerikanın ən yaxın partnyoru ola bilər. Çünki bu ölkə öz müstəqillik xəttini çox ardıcıl surətdə həyata keçirir və Avropa ilə sıx inteqrasiyaya can atır. Bjezinski Azərbaycan liderini uzaqgörən, tədbirli, iradəli siyasətçi kimi qiymətləndirir və onu Amerika-Azərbaycan münasibətlərinin arxitektoru hesab edir.

...Sovetlər birliyinin parçalanması müasir dünyada gedən dağıdıcı proseslərin nizamlanmasını çətinləşdirsə də hər yeni siyasi mühit planetdə bir fəvqəladə dövlət kimi Birləşmiş Ştatların rolu və mövqeyini xeyli gücləndirib. Yaxın Şərqdə etibarlı sülhün təmin olunması üçün Ərəb-İsrail sazişinin imzalanması, Avropanın mərkəzində minlərlə insanın ölümünə bəis olan Bosniya faciəsinə son qoyulması, NATO-nun güclənməsi kimi global proseslər bu gün məhz Amerika Birləşmiş Ştatlarının adı ilə bağlıdır. Ötən ilin ortalarından «Ağ ev» Qafqazdakı münaqişələrin həllində öz rolunu artırmağa

başlayıb. Bu ildən isə onun ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrlərindən biri kimi təsdiq olunması Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin ədalətli həllinə böyük ümidlər oyadır.

H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının geosiyasi mövqeyi və maraqları haqqında danışır. Minsk qrupu, R.Kozlariç və H.Paşayev problemə münasibətlərini bildirirlər.

MƏTN: – Bu gün dünya siyasətində iqtisadi amil ön plana keçir və o, dövlətlərarası münasibətlərin də məhək daşına çevrilir. Vaxtilə İkinci dünya müharibəsindən sonra Avropanın yenidən qurulması üçün marşal planı cızaraq bu qitəni dirçəltmək naminə milyonlarla dollar vəsait xərcləyən Amerika əsasən siyasi məqsədlər güdüdüsə, bu gün Vaşinqtonun Qafqaza can atmasının mayasında daha çox iqtisadi maraqlar dayanır. Bu maraqlar isə Azərbaycanın zəngin neft və enerji ehtiyatları ilə bağlıdır.

Lap yaxın illərin təcrübəsi göstərir ki, neft romantizmini indi neft reallığı əvəz etdikcə Amerika regionunda daha inamla möhkəmlənir. Çünki Azərbaycanın Qərblə imzaladığı neft müqavilələrində Amerika şirkətləri aparıcı mövqeyə malikdir və onların iştirak payı hazırda 30 faizə yaxındır. Amerikanın «AMOKO», «PENZOYL», «EKSON», «YUNİKAL» kimi tanınmış şirkətlərinin Azərbaycanın neft sənayesində geniş iştirakı respublikada həm investisiya fəaliyyətini sürətləndirir və eyni zamanda ticarətdə yeni, daha münasib ab-havanın yaranmasına təsir edir.

* * *

MƏTN: – Hazırda Azərbaycanda Amerika kapitalının iştirakı ilə 50 birləşmiş müəssisə, 25 özəl müəssisə və 36 şirkətin nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Bu

şirkətlər kənd təsərrüfatı, səhiyyə, tikinti, neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı və istismarı, nəqliyyat daşımaları, konsaltinq xidmətləri və kommersiya sahələrində çalışırlar.

1995-ci illə müqayisədə 1996-cı ildə Azərbaycanla Birləşmiş Ştatlar arasında mal dövriyyəsi 31,4 faiz artıb. O cümlədən idxal 26 faiz, ixrac isə 95 faiz çoxalıb.

Qarşılıqlı ticarətin strukturuna gəldikdə isə, idxalda əsas yeri Amerikada istehsal edilmiş neft emalı avadanlığı, elektron hesablama maşınları, dəzgah və texniki avadanlıq, ərzaq məhsulları, xüsusilə də tütün məmulatı tutur.

Azərbaycandan Birləşmiş Ştatlara isə əsasən neft və neft-kimya məhsulları, pambıq mahlıçı və ilkin alüminium ixrac edilir.

Lakin indi hər iki tərəf bu fikirdədir ki, dövlətlərimiz arasında ticarət əlaqələrinin bugünkü səviyyəsi heç kimi qane edə bilməz. Xüsusən Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına doğru inteqrasiya yolunda Birləşmiş Ştatları çox vacib partnyor bilir və bu baxımdan o, qarşılıqlı ticarət, iqtisadi əlaqələrini həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından yeni mərhələyə qaldırmağa çalışır. Bu işdə prezident Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə 1995-ci ildə yaradılmış Amerika-Azərbaycan Ticarət Palatası mühüm rol oynayır. Bu qurumun fəaliyyətinin başlıca məqsədi respublika iqtisadiyyatının, neft və qeyri-neft sənaye sahələrinin mövcud potensialını təbliğ etmək, xarici sərmayənin Azərbaycana cəlb olunması yönündə intensiv iş aparmaq, bu yöndə bilgilər yaymaq və beynəlxalq maliyyə institutları ilə faydalı münasibətlər formalaşdırmaqdan ibarətdir.

...Ticarət Palatası haqqında gümanlar özünü tezliklə doğrultdu. İqtisadi strategiyanın müəy-

yənləşməsi və Azərbaycanla əməkdaşlığa yeni partnyorların cəlb olunması müsbət nəticələr verməyə başladı. Azərbaycanda iqtisadi sahədə aparılan islahatlar palatanın işinə də güclü təkan verdi. Xüsusən artıq Azərbaycanda ənənə şəklini almış neft-qaz sərgilərinin təşkili Bakıda yeni və daha nüfuzlu partnyorların meydana çıxmasına şərait yaratdı. Əsasən neft ölkələrinin iştirak etdiyi bu sərgidə Amerika şirkətlərinin xüsusi çəkisinin getdikcə artması göz qabağındadır. «Neft-qaz-96» və «Neft-qaz-97» beynəlxalq sərgiləri bir də onu göstərdi ki, Azərbaycan təkcə yerləşdiyi regionun gələcəyi üçün deyil, həm də dünya bazarının tənzimlənməsi üçün mühüm əhəmiyyəti olan bir ölkədir.

...Xəzər nefti ilə bağlı fəaliyyət Amerika-Azərbaycan Ticarət Palatasının diqqət mərkəzindədir. Bu ilin fevral ayında həmin qurumun keçirdiyi ilk böyük konfrans da məhz bu mövzuya – Azərbaycan neftinin ixracı və mövcud konsorsiumların investisiya fəaliyyətinə həsr olunmuşdu. Həmin forumda Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyevin çıxışı bu sahədə görülən işlərin miqyasını aydın şəkildə əks etdirdi.

...Hazırda xarici investisiyaların böyük həcmi Azərbaycanın neft sənayesinə yönəldilib. Çünki xam neft və neft məhsulları ixracının artması respublikanın xarici strukturuna əsaslı təsir edən çox vacib amildir. Məhz bu amilin sayəsində yaxın gələcəkdə idxalın və ticarət balansının mənfi saldosunun ən müasir avadanlıq və ən yeni texnologiya hesabına artacağı proqnozlaşdırılır. Lakin qeyri-neft sahələrinə də marağın artırılması Azərbaycanın iqtisadi strategiyasının tərkib hissəsidir. Amerika-Azərbaycan Ticarət Palatası bu

cəhətə də diqqət yetirir. Onun may ayında keçirilən konfransı buna parlaq sübutdur. Həmin konfransın məqsədi isə Sumqayıtda iqtisadi zona yaradılması ilə bağlı bir çox suallara cavab vermək idi.

...Baş nazir Artur Rəsizadənin rəhbərlik etdiyi Azərbaycanın hökumət nümayəndələri Amerika-Azərbaycan Ticarət Palatasının keçirdiyi bu konfransda iştirak edərək Birləşmiş Ştatların və digər ölkələrin iri şirkətləri, bank, maliyyə qurumları rəhbərlərini müstəqil Azərbaycanda çiçəklənən iqtisadiyyat ideyasının gerçəkləşməsi və prezident Heydər Əliyevin bu sahədə apardığı islahatların gedişi ilə tanış etdilər.

BMT-nin respublikamızdakı rezident-əlaqələndiricisi Paolo Lembonun çıxışı özünəməxsus məzmun və mahiyyət daşıyırdı. O, Sumqayıtda xüsusi iqtisadi zona yaradılması ilə bağlı forum iştirakçılarına ətraflı məlumat verərək xarici investora və iş adamlarına xeyli material təqdim etdi. Paolo Lembonun çıxışında bu fikir vurğulandı ki, Azərbaycanın sərvətləri təkcə enerji ehtiyatları ilə məhdudlaşmır, buna görə də ölkəni dünya iqtisadiyyatına qovuşduran strategiya hazırlanarkən sənaye sektorunun inkişafına mühüm mərhələ kimi baxılır. Elə bu səbəbdən də o, Amerikanın iş adamlarını xarici investor kimi Sumqayıta, Azərbaycanla partnyorluğa dəvət etdi.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin tapşırığı ilə Vaşinqtonda olan nümayəndə heyəti Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəhbəri Kamdesyü və Dünya Bankının prezidenti Vulfansonla görüşərək ölkəmizdə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində bu iri maliyyə təsisatlarının yardımını, habelə gələcək əməkdaşlığın istiqamətlərini müzakirə etdi.

Səfər zamanı Azərbaycanın baş naziri Artur Rəsizadəni ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qor «Ağ ev»də qəbul etdi. Bu görüşlər zamanı Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Birləşmiş Ştatlara qarşıdakı səfərinə xüsusi yer ayrıldı. Qeyd olundu ki, bu səfər Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin inkişafında yeni mərhələ olacaq və ölkələrimiz arasında yüksək səviyyəli əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsinə təkan verəcək.

...Bəli, bu gün Azərbaycan-Amerika münasibətləri yüksələn xətlə inkişaf edir. Həm də zamanın gerçəkliyinə və hər iki dövlətin maraqlarına uyğun olan bu münasibətlər siyasətdən tutmuş ticarət və iqtisadiyyata, elm, mədəniyyət və təhsildən tutmuş idman əlaqələrində bütünlük sahələri əhatə edir. Getdikcə dərinləşməkdə olan belə əməkdaşlıq isə hər iki xalqın bir-birini daha yaxından tanımasına imkan verir. Buna görə də Azərbaycanın dövlət başçısı Heydər Əliyevin Amerika prezidenti Bill Klintonun rəsmi dəvəti ilə Birləşmiş Ştatlara başlanan səfəri hər iki tərəf üçün böyük perspektivlər açır. Elə buna görə də həm Bakıda, həm də Vaşinqtonda bu səfər hamı üçün gözlənilən bir missiyadır. Hamı ümid edir ki, bu səfər Amerika və Azərbaycan arasında global əməkdaşlıq məsələlərini müzakirə edərək müstəqil Azərbaycanın mövqelərini daha da möhkəmləndəcək və onun tanınmış liderinin nüfuzunu bütün dünyada bir daha təsdiq edəcək. Elə bu səbəbdən səfərlə bağlı açıq-aşkar təşviş keçirən erməni diasporunun əbəs cəhdlərinə baxmayaraq, Amerikanın siyasi dairələri Heydər Əliyevin Vaşinqtona səfərini intizarla gözləyirlər. Bu ərəfədə «Ağ ev»də verilən bəyanatlar və mətbuatda yayımlanan müsahibələr də onu göstərir ki, yüksək səviyyəli Vaşinqton-Bakı dialoqu əslində artıq başlanmışdır.

...Prezident Bill Klinton hələ ötən ay Madriddə

dövlət başçısı Heydər Əliyevlə görüşündə qarşıdakı səfərin Amerika-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında mühüm mərhələ olacağını demişdi. Bu münasibətlərin yaranması üçün böyük səylər göstərmiş Amerikanın dövlət katibi Madlen Olbrayt isə prezident Heydər Əliyevin Vaşinqtona rəsmi səfəri fonunda bütövlükdə Qafqazda siyasi iqlimin dəyişəcəyi barədə nikbin bəyanatla çıxış edib. İndi Amerikanın xarici siyasəti, o cümlədən onun Qafqazda mövqelərinin möhkəmlənməsi üçün çalışan siyasət adamları da eynən bu fikirdədirlər.

ÇET EDVARD (konqresmen): – Biz – Azərbaycanın dostları möhtərəm prezident Əliyevin Birləşmiş Ştatlara səfərini səbirsizliklə gözləyirik. Güman edirəm ki, Azərbaycan rəhbəri Birləşmiş Ştatlarda keçirdiyi görüşlər zamanı çox şeyə nail olacaq. Hər halda Amerika ictimaiyyəti Azərbaycan barədə daha doğru təsəvvür əldə edəcək.

ÇARL VİLSON (keçmiş konqresmen): – Amerikada Azərbaycanın öz istiqlalını möhkəmləndirmək uğrunda apardığı çətin mübarizəni dəyərləndirən çoxlu siyasətçi var. Güman edirik ki, möhtərəm Heydər Əliyevin Vaşinqtona səfəri Azərbaycanın dostlarının sayını artıracaq. Biz bu səfərə böyük əhəmiyyət veririk.

ƏBDÜLRƏHMAN ƏL-MOİDİ (Amerika Müsəlmanlar Cəmiyyətinin sədri): – Biz – Amerikadakı müsəlmanlar Qafqazın nüfuzlu bir dövlətinin başçısı, müsəlman aləmində də böyük hörmət sahibi olan Heydər Əliyev cənablarının Vaşinqtona səfərini intizarla gözləyirik. Şübhə etmirik ki, bu səfər Azərbaycanın Amerikada mövqelərinin daha da möhkəmlənməsinə təkan verəcək. Biz bu fikirdəyik ki, Amerikanın Qafqazda artmaqda olan fəaliyyəti Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin tezliklə və həm də ədalətlə həll olunmasına kömək edəcək.

Mən dindaşlarım adından Azərbaycanın möhtərəm rəhbərinə «Amerikaya xoş gəlersiniz» – deyirəm.

RZA VƏZİRİ (Azərbaycan-Amerika Ticarət Palatasının həmsədri): – İndi Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin yüksəliş dövrü başlanır. İqtisadi əməkdaşlıqda başlanan bu yol getdikcə bir çox sahələri əhatə edir. Biz ümidvarıq ki, möhtərəm Heydər Əliyevin cənab Klintonla «Ağ ev»də üzbəüz söhbəti iki ölkə arasında münasibətləri konkret işlə müşayiət olunan bir səviyyəyə qaldıracaq. Bu isə hamımızın ürəyincədir.

DON STEYSE (AMOKO şirkətinin prezidenti): – Azərbaycanın çox çətin günlərində onun dövlət başçısı Heydər Əliyev Birləşmiş Ştatlara əlaqələrə xüsusi diqqət yetirir. Son 2-3 ildə neft kontraktının imzalanması, beynəlxalq konsorsiumun yaradılması, neft kəməri marşrutlarının uzaqgörənliklə müəyyən edilməsi və Azərbaycan-Amerika münasibətləri üçün dəyərli olan bir sıra işlər Heydər Əliyev cənablarının adı ilə bağlıdır. Güman edirəm ki, onun Vaşinqtona rəsmi səfəri bu sahədə yeni bir addım olacaq. Biz o fikirdəyik ki, qarşıdakı səfər ölkələrimiz arasında uzaq məsafəni qısaldacaq və Azərbaycanla Amerika Birləşmiş Ştatlara arasında okean üzərindən görünməz, lakin etibarlı bir dostluq körpüsü salacaq. İnanıram ki, bu körpü Azərbaycan və Amerika xalqlarını bir-birinə daha da yaxınlaşdıracaq.

SON

26 iyul 1997-ci il

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Sübh səması, dan yerini xatırladan yarımqaranlıq fonda işıqlı, yanar hərflərlə filmin proloq mətni yazılır. Bu, Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin yazı xətti və onun sözləridir:

«Azərbaycan dili çox zəngin və ahəngdar dildir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm».

Heydər ƏLİYEV

H.Əliyevin xətti ilə yazılan mətn başa çatdıqdan sonra ikili təsvirlə ekran boyu filmin adı yazılır:

«Heydər Əliyev və Azərbaycan dili».

Bütöv Azərbaycanın təbiətini (ikili keçidlərlə), tarixi yurd yerlərini əks etdirən, mətni elmi-sənədli dəqiqliklə, ruhən tamamlayan təsvirlər bir-birini əvəz edir, assosiativ vəhdət yaradır...

MƏTN: – Azərbaycan xalqının bütün yeraltı, yerüstü xəzinələrdən daha qiymətli, əzəli-əbədi bir sərvəti var; bu, Azərbaycan dilidir. Dünyanın ilkin insan məskənlərindən sayılan Azıx mağarasına, Qafqazın ən uca zirvələrinə, ən qədim yurd yerlərinə ad verən Azərbaycan dili! Bəşər sivilizasiyasının Gəmiqaya, Qobustan binələrindən, iki çay arasının Şumer, böyük Çölün Orxon-Yenisey daş yaddaşından, bu günümüzdə yazılan neçə-neçə «Oğuznamə»dən, tariximizin, taleyimizin oğuz məktublarından bu dilin ulu xatirələri, əbədi səsləri boylanır...

1300 yaşlı «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının, min illik yazılı ədəbiyyatın sahibi, Nəsimilər, Füzulilər, Xətəilər, Mirzə Fətəlilər, Sabirlər,

Mirzə Cəlillər, Cavidlər, Cəfərlər yetirən, dünya mədəniyyətini zaman-zaman dahiyənə söz, sənət zirvələri ilə ucaldan, zənginləşdirən Azərbaycan dili!

Mətnədə adları çəkilən dahi sənətkarların heykəlləri ani keçidlərlə prezident Heydər Əliyevin gözləri qarşısında canlanır. Böyük siyasətçi, müdrik dövlət xadimi bu sənətkarları yetirən milli-mənəvi qüvvə – Azərbaycan dili haqqında düşünür və mətn-proloq yenidən yazılır...

* * *

Prezident H.Əliyevin müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan dilində çap olunan kitabları göstərilir. Onun müdrik baxışları kitablarından baxır...

MƏTN: – Zaman-zaman məşhur alimlər, səyyahlar, salnaməçilər bu dili «Şərqin açarı», «Qafqazın qapısı» adlandırdı. Böyük rus şairi Lermontov Azərbaycan dilinin Qafqazdakı mövqeyini fransız dilinin Avropadakı o vaxt çox geniş, aparıcı mövqeyi ilə müqayisə etdi. Bu, Qafqazda əsas danışmaq dili, xalqlararası ünsiyyət vasitəsi olan Azərbaycan dilinin dahi rus şairi tərəfindən səmimi etirafı idi...

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun qapısından içəri daxil olan kamera böyük salonu göstərir; qədim əlyazma nüsxələri panoram olunur... Əlyazmaların ümumi görünüşündən iki dövlət xadiminin heykəllərinə keçid: bunlar Azərbaycan dili uğrunda ən çox çalışan, mübarizə aparan dövlət xadimləri – Şah İsmayıl Xətai və Heydər Əliyevin heykəlləridir.

MƏTN: – Tarix boyu dahilər yetirən Azərbaycan dili zaman-zaman dahi oğullarının çiyində ucaldı. XVI yüzilin birinci yarısında Azərbaycan dilinin keşiyində Şah İsmayıl Xətai Heydər oğlu dayanırdısa, XX yüzilin ikinci yarısında bu tarixi,

şərəfli missiya Heydər Əliyevə nəşib oldu. Xalqın xoşbəxtliyi, milli taleyimizə tanrı töhfəsi idi ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycan dilinin bəxtinə Heydər Əliyev düşdü...

Qədim əlyazmalara baxan alim ön plana gətirilir. Bu, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor Ağamusa Axundovdur. O, sovet imperiya sistemində Azərbaycan dilinin dövlət statusu qazanmasında Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən danışır.

* * *

...1920-ci ilin 28 aprel işğalını, XI Qızıl Ordunun hücumunu, daha sonra mətnə uyğun şəkildə şər dahisi Lenini, iyirminci illərin faciələrini əks etdirən qısa kino-xronika göstərilir...

MƏTN: – Şərqi ilk respublikasını – 23 aylıq Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini qan içində boğan, xalqın azadlığına, dövlət müstəqilliyinə qənim kəsilən bolşevik işğalı, qırmızı imperiya illər ötdükcə ideoloji hücum xəttini daha da genişləndirdi. Azərbaycanın neçə-neçə generalı, dövlət xadimi, söz, sənət adamı güllələndi, uzaq Sibirin gedər-gəlməzinə, Şimal dənizinin ada türmələrinə sürgün edildi, 30-cu illərə doğru maskalanmış iblis ideologiyası bütöv sistemə çevrildi, şər dahisi Leninin «bütün cəmiyyət vahid kontor və vahid fabrik olacaq» modeli tarixi həqiqətləri dumana bürüdü. Xalqı içəridən sındıran, ruhən şikəst edən, Azərbaycanı öz kökündən, etnogenetik dayaqlarından, halal tarixi yaddaşından qoparıb ayırmağa, bu yolla onu sovet xalqı içərisində əritməyə, tragik assimilyasiya burulğanlarında sosial sürüyə döndərməyə can atan iblisənə imperiya niyyətləri qəti hücumu keçdi. Qlottogenez – dilin mənşəyi,

etnogenez – xalqın mənşəyi problemlərinin tədqiqi sırf siyasi məqsədlərə, imperiya maraqlarına uyğunlaşdırıldı. Azərbaycanı türk kökündən, tarixi, əzəli türk dayaqlarından məhrum etmək, onun gəlmə türk mühiti tərəfindən assimilyasiya olduğunu sübuta yetirmək sovet tarixşünaslığı qarşısında əsas məsələ kimi qoyulmuşdu. Sovet tarixşünaslığı, eləcə də bu bədnam, iblisənə axına qoşulan bəzi Azərbaycan sovet tarixçiləri ənənəvi olaraq irəli sürürdülər ki, guya türklər və türk dili mühiti Azərbaycan ərazisinə çox-çox sonralar, yəni üçüncü-dördüncü əsrlərdən doqquzuncu on birinci əsrlərədək müxtəlif mərhələlərlə gəlib, buradakı aborigen əhalini assimilyasiya etmişlər. Beləliklə, Azərbaycan, bütünlüklə Qafqaz tarixən türklərdən alınıb hind-avropalılara, bəzən kimliyi bilinməyən qeyri-türklərə verilir. İş o yerə çatmışdı ki, Azərbaycana rəhbərlik edən Mir Cəfər Bağırov Azərbaycanın ən böyük sənət yadigarını, dil-tarix faktını ittiham edir, 1951-ci ildə Azərbaycan Kommunist (bolşevik) Partiyasının XVII qurultayındakı hesabat məruzəsində deyirdi: «Dədə Qorqud» xalq eposu deyildir. Bu kitab başdan-başa soyğunçuluq və qırğın məqsədilə Azərbaycana gələn oğuz köçəri tayfalarının hakim yuxarı təbəqəsini tərifləməyə həsr edilmişdir. Bu kitab tamamilə millətçilik zəhəri ilə doludur. Müsəlman olmayan başqa xalqlara, əsasən qardaş erməni və gürcü xalqlarına qarşı yazılmışdır».

...Bu bədnam, qondarma, antitürk tarixşünaslığı – türklərin Azərbaycana, bütün Qafqaza gəlmə köçərilər olduğunu car çəkən bədnam ideologiya 50-ci illərə qədər tam hökmranlıqla davam etdi...

* * *

MƏTN: – Tarix öz hökmünü verdi. Sovet sistemində buzun əriməsini xatırladan boşalma dövrü başladı. Bu ideoloji boşalmadan, sosial-siyasi mülayimləşmədən vaxtında, səmərəli istifadə etmək ümum-xalq taleyinin tarixi tələbi idi. Ən böyük vəzifə isə on illər boyu yad, düşmən əllərdə olan, Azərbaycanla qarşı qanlı cəza maşını kimi istifadə edilən Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin saf milli kadrlarla yenidən təşkil edilməsi, Azərbaycanın milli, dövləti maraqları baxımından yenidən qurulması idi. Həmin şərəfli, tarixi vəzifəni 1944-cü ildən, xüsusilə 50-ci illərdən başlayaraq 1969-cu ilə qədər – 25 illik bütöv bir mərhələdə general-mayor Heydər Əliyev həyata keçirdi. 1967-ci ildə bütün Azərbaycanı bürüyən, xalqın özünə, öz milli dəyərlərinə qayıdışının təntənəsi olan Novruz bayramı şənlikləri Heydər Əliyevin ilk baxışda görünməyən uzun, əzablı, cəsarətli mübarizələrinin məntiqi nəticəsi idi. Bu, on illər boyu tarixi saxtalaşdırılan, doğma dilinə amansız hücumlar edilən Azərbaycanın böyük xilaskarlıq yolunda Heydər Əliyev cəsarətinin, Heydər Əliyev siyasətinin ilk qələbəsi idi. Bu, sosial güc toplayan milli istiqal yolumuzun ilk təkanı idi...

1969-cu ilin ən mühüm hadisələrini əks etdirən kino, foto, arxiv sənədləri göstərilir. Daha sonra 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibəti ilə keçirilən təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyevin çıxışını göstərən kino-kadrlar diqqəti cəlb edir...

MƏTN: – Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il iyul plenumunda respublikanın rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin gündəlik fəaliyyətində, ümummilli siyasi xəttində Azərbaycan dilinə qayğı mühüm yer tuturdu. «Heydər Əliyev dünyaya gəldiyi torpağa,

ana dilinə, xalq danışığı dilinin incəliklərinə, özünəməxsus mülayimliyinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda sərt məntiqinə məhəbbətlə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü, mənəvi enerjisini mənimsəmişdi. Rus dilini nə qədər gözəl öyrənib, həmin dildə ölkənin tanınmış ictimai-siyasi xadimlərinin belə qibtə etdikləri bir səviyyədə danışsa, nitqlər söyləsə, məruzələr etsə də doğma Azərbaycan dilinin cazibəsindən heç zaman qopmamışdı».

1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibəti ilə keçirilən təntənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edən Heydər Əliyev incə siyasətlə respublikanın elmi, ədəbi ictimaiyyətinin, bütöv ziyalı ordusunun diqqətini doğma ana dilinə yönəltdi. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarını ittiham edən, «kimin arvadı rusdur, onun işi dürüstdür» tipli qondarma, gülünc zərb-məsəllər yaratmaqla ruslaşdırma siyasətinə sosial dayaq axtaran əvvəlki manqurt rəhbərlərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyev ümumrespublika tədbirlərində Azərbaycanca danışmaqdan çəkinmədi, cəsarətli, qeyrətli şəxsi nümunəsi ilə milyonlarla ürəkdə öləziyən Azərbaycan dili sevgisini, milli ruh çırağını yenidən yandırdı.

70-ci illərdən etibarən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində «Ana dili və ədəbiyyat» ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi artırıldı; qəbulda ana dilindən yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi. Təəssüf ki, o vaxt Azərbaycan rəhbərinin «millətçi mövqeyi barədə» Moskvaya «donos» yazan ziyalılar da vardı. Bəzi elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri isə hadisələrin axarından qıraqda, gözləmə mövqeyində dayanmağı üstün tuturdular. Məhz buna görə, 70-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycan

SSR-in Konstitusiyası (Əsas Qanunu) hazırlanarkən respublika rəhbəri Heydər Əliyev özü yaradıcı ittifaqlara xəbər göndərməli olmuşdu ki, Konstitusiyaya Azərbaycan SSR-də dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə xüsusi maddə salınmasını tələb etsinlər. Yalnız bu xəbər – işarədən sonra yaradıcılıq ittifaqları hərəkətə gəlmiş və Moskvanın, imperiya strukturlarının ciddi ardıcıl müqavimətini qırmaq mümkün olmuşdur. «Pərdə arxasında» gedən, cəmiyyətdən gizlədilən bu mübarizədə o vaxtkı SSRİ rəhbərliyi dəfələrlə Heydər Əliyevi öz sərt mövqeyindən çəkəndirməyə çalışsa da nəticədə Heydər Əliyev iradəsi, Heydər Əliyev cəsarəti qalib gəldi: Konstitusiyada 73-cü maddə – «Azərbaycan SSR-in dövlət dili Azərbaycan dilidir» maddəsi təsdiq olundu, tarixi fakta çevrildi. Təxminən, 20 il sonra – 1995-ci il oktyabrın 31-də Azərbaycan Elmlər Akademiyasında keçirilən ümumrespublika müzakirəsində prezident Heydər Əliyev o gərgin mübarizəni və qələbəni bir daha yada salacaqdı.

1995-ci il oktyabrın 31-də Azərbaycan EA-da keçirilən müzakirədən prezident H.Əliyevin çıxışının uyğun məqamları təqdim olunur.

MƏTN: – Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, millət vəkili Anar, xalq şairi Qabil 70-ci illərin ikinci yarısını, 73-cü maddə ilə bağlı gərgin mübarizələri, H.Əliyevin prinsipial, cəsarətli mövqeyini və tarixi qələbəsini xatırlayırlar. Söhbətdə «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili» mövzusunun cəmiyyətə bəlli olmayan ən müxtəlif tərəfləri işıqlandırılır...

70-ci illərdə çap olunan «Türkologiya» jurnalları panoram. Jurnalların bəzi sayları xüsusi göstərilir... Dördcildlik «Müasir Azərbaycan dili» dərsliyi, ona verilən Dövlət mükafatları və mətnə uyğun digər təsvirlər...

MƏTN: – 70-ci illər Azərbaycan dili və milli dilçilik elmimizlə bağlı itirilənlərin bərpası, səhvlərin, saxtakarlıqların düzəlişi dövrü oldu. Milli-mənəvi mühitin, elmi, ədəbi, mədəni iqlimin dərin, zəkalı, ideoloq – analitik qüdrəti ilə, Heydər Əliyevə məxsus müdrik uzaqgörənliklə proqnozlaşdırılması, əsas inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilib səfərbər edilməsi ciddi yüksəlişə təkan verdi. Əslində, 30-cu illərdə Azərbaycanda qadağan edilən, arzuolunmaz, «qara sahə» adlandırılan türkologiya 70-ci illərdə əsaslı inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Əsrin əvvəllərində olduğu kimi Bakı yenidən dünya türkologiya elminin mərkəzinə çevrildi. Heydər Əliyev bunu sonralar yüksək qiymətləndirərək deyəcəkdi: «Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir... Təsadüfi deyildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə «Türkologiya» jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi» (səh. 56-57). 70-ci illərin sonlarında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dördcildlik «Müasir Azərbaycan dili» dərsliyinə Dövlət mükafatı verilməsi Azərbaycan dilinə böyük qayğının, əsl rəhbər diqqətinin, övlad məhəbbətinin nəticəsi idi. Bu yolla qazanılan uğurlar həm dövlət səviyyəsində qiymətləndirilir, həm də Azərbaycan dilçilik elminin bütün potensial imkanları səfərbər edilir, daha sanballı, fundamental tədqiqatlara istiqamətləndirilir, ruhlandırılırdı. «Heydər Əliyevin dil siyasəti 70-ci illərin sonralarına doğru Azərbaycanda milli dil təfəkkürünün yüksəlməsinə o qədər böyük təsir göstərdi ki, bunu ancaq XVI əsrin əvvəllərindəki – Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti dövründəki, yaxud XX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətlə müqayisə etmək mümkün idi».

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının 70-ci illərdə keçirilən qurultaylarından əsas fraqmentlər diqqəti cəlb edir. Bu, tarixi kino-xronikada respublika rəhbəri Heydər Əliyev, onun yazıçı

və şairlərlə səmimi münasibəti diqqət mərkəzindədir... Daha sonra H.Əliyevi Səməd Vurğun ev-muzeyinin açılışında, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov və başqalarına mükafat verərkən görürük. Söz-sənət adamlarına rəhbər – Heydər Əliyev qayğısını əks etdirən kino-xronika materialları təxminən 30 illik dövrü əhatə edir...

MƏTN: – Heydər Əliyev söz, sənət adamlarının, yazıçı və şairlərin böyük dostudur. 50-ci illərdə DTK zabiti olarkən Cənubi Azərbaycan şairi Məhəmməd Biriyanı Sibirin ölüm düşərgələrindən xilas edib Bakıya gətirəndə də, 60-cı illərdə «Gülüstan» poemasına görə Bəxtiyar Vahabzadəni siyasi təqiblərdən, manqurt hücumlarından qoruyanda da, 70-ci illərdə neçə-neçə ustad sənətkarlarımızı SSRİ-nin ən böyük mükafatlarına, fəxri adlarına təqdim edəndə və şəxsi nüfuzu, cəsarəti, qüdrəti ilə istəyinə nail olanda da Heydər Əliyev ilk növbədə Azərbaycan dilinin keşiyində dayanırdı. Azərbaycan dilində yaradılan ədəbiyyatı nəhəng dövlətin ən yüksək, ali mükafatlarına layiq gördürməklə dünyanın diqqət mərkəzinə çəkmək, əslində Azərbaycan dilini beynəlxalq miqyasda tanımaq, təbliğ etmək idi. Heydər Əliyevin incə, müdrik siyasəti nəticəsində dünya görür, təsdiq və etiraf edirdi ki, təxminən, min illik yazılı ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan dili müasir mərhələdə də inkişaf edir, yeni-yeni qiymətli əsərlərlə zənginləşir...

Prezident Heydər Əliyevin yubileylər, yazıçı və şairlərə ali mükafatların verilməsi ilə bağlı çıxışından sinxron fraqmentlər göstərilir.

* * *

Heydər Əliyevin 1950-90-cı illəri əhatə edən müxtəlif fotoları sürətli keçidlərlə təqdim olunur. Sonra Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin yubileylərindən, heykəllərinin açılışından kino-xronika və s...

MƏTN: – Heydər Əliyevin Azərbaycana, onun sosial-mədəni, elmi-intellektual, iqtisadi, siyasi inkişafına milli-mənəvi intibahına həsr olunan, xalqımızın tarixində bütöv mərhələ təşkil edən fenomenal fəaliyyətində milli dil siyasəti həmişə mühüm mövqə, aparıcı yer tutub. Təkcə yaşanılan dövrü, müasir mərhələni yox, Azərbaycan ədəbiyyat və mədəniyyətinin bütöv milli mühitini əhatə edən dil siyasəti xalqın tarixi uğurlarına əsaslanaraq, söykənərək böyük perspektivlərə istiqamətlənib. Müəyyən qədər unudulan, tarixin gizlinində xalqdan ayrı salınan milli ədəbiyyat və mədəniyyət nəhənglərinin üzə çıxarılması, bu yolla Azərbaycan dilinin böyük ədəbi yaddaşının, qanunauyğun bədii şüur hərəkətinin bərpası, nəticədə dilin daxili enerjisinin, min illər boyu yığılan etnogenetik, ruhi-mənəvi potensialının oyadılması, hərəkətə gətirilməsi Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən biridir. Bakıda, respublikanın digər şəhərlərində xalqın ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinə ucaldılan çoxsaylı heykəllər həm də Azərbaycan dilinin halal haqqını, uca şərəfini təsdiqləyən abidələr idi. Yubileylər vasitəsilə xalqa yenidən bütün böyüklüyü, əzəməti ilə, olduğu kimi qaytarılan İmadəddin Nəsimilər, Molla Pənah Vaqiflər, Həsən bəy Zərdəbilər... Onların heykəlləri Azərbaycan dilinin tarixi uğurlarını, sənət zirvələrini milli mühitin daimi, əbədi enerji mənbəyinə çevirir, ümummilliyet intibahda «gizli» iş görürdü. Beləliklə, Heydər Əliyevin Azərbaycan dili siyasəti çox geniş mənası, elmi-konseptual əsasları ilə, əslində Azərbaycanı xilas etmə yolunun mühüm tərkib hissəsi idi.

Filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Cəfərov bu istiqaməti davam və təsdiq edir.

* * *

H.Əliyevin kənd zəhmətkeşləri, alimlər, sənət adamları ilə müxtəlif görüşləri, yaddaqalan məqamlar... O, ağsaqqalları, ağbirçəkləri dinləyir və s...

MƏTN: – Azərbaycan dilinin şairanə zərifliyinə, bədii-estetik qaynarlığına, mürəkkəb fəlsəfi fikir, məntiq tutumuna, zəngin sintaktik ifadə imkanlarına, stilistik potensialına, güclü söz ehtiyatına, unikal frazeoloji, idiomatik xəzinəsinə dərinləndirən bələd olan Heydər Əliyev həmişə bu böyük, ümummilliyət sərəvətini keşiyində dayanıb, onun cəsarətli müdafiəçisi, səmimi təəssübkeşi olub. Milli televiziya ilə göstərilən iclaslarda, ümumrespublika toplantılarında «Əliyeviç» müraciətinə dəfələrlə etiraz etməsi yadımızdadır (bu etiraz məqamı tapılaraq sinxron şəkildə filmə daxil edilsə, yerinə düşər). Doğma dilə qarşı hər hansı laqeydlilik, biganəlik heç vaxt Heydər Əliyevin diqqətindən yayınmayıb...

1996-cı ildə Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin ilk iclasında keçmiş İqtisadiyyat naziri Səməd Sadıxovun rus dilində danışığına H.Əliyevin replikası... (Məzmun: Dövlət dilimizi hamı öyrənməlidir...)

Prezident sarayındakı başqa bir toplantıdan sinxron fraqment göstərilir. (Məzmun: Xarici İqtisadi Əlaqələr naziri Qüdrət Quliyevin idxal-ixrac ifadələrini dolaşmaq salmasına prezident H.Əliyevin dəqiq replika-izahı...)

60-90-cı illəri əhatə edən Heydər Əliyev nitqlərindən təsviri məqamlar, onun özünəməxsus jestləri, qalib duruşu, mübariz, qətiyyətli baxışları diqqəti cəlb edir. Bu təsvir anları H.Əliyevin qeyri-adi nitq mədəniyyətindən, natiqlik istedadından soraq verir...

MƏTN: – O, öz ana dilinə, doğma Azərbaycan dilinə sahib olan rəhbərdir. Onun nitqlərində dilin tarixi gücü, gizli yaddaş enerjisi oyanır, hərəkətə gəlir, rəhbər qətiyyətinə zühur edərək xalqla qovuşur. Azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili – Azərbaycan dili prezident Heydər Əliyevin qalib, qətiyyətli çıxışlarında, fenomenal nitq mədəniyyətində bütün tarixi gücü, qüdrəti ilə görünür. Heydər Əliyev nitqləri canlı Azərbaycan dili abidələridir.

Filmin əvvəlindəki yarımqaranlıq sübh səması açılıb, dan yeri sökülüb və əl xətti ilə canlı yazılan mətn-proloq üçüncü dəfə təqdim olunur. Sübh günəşinin və gömgöy səmanın üstündə H.Əliyevin xətti ilə canlı olaraq yazılan və sonunda imza edilən mətn filmin ümumi ruhunu simvolik şəkildə tamamlayır. Filmin sonluq titrləri yazılır:

«Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir».

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının prezidenti

SON

18 oktyabr 1997-ci il

SƏNSİZ

P R O L O Q

MƏTN: – Yeri, göyü xəlq edən Allah elə bil bu təbiətin gözəlliyini yaradanda, bu gözəlliyi insanlara bəxş edəndə necə ki, 7 günə bu dünyanı yaratmışdı, yəni 6 günə yaranmışları yaratmış, 7-ci günü isə insanları bu gözəllik qarşısında, Allahın böyüklüyü qarşısında dua etmək, ona səcdə etmək üçün ayırmışdır. İnsanlar içində Peyğəmbərimizin kəlamı ilə desək, iki böyük sənət var ki, ikincisi din elmidir, birincisi isə insanın bədənini öyrənən elmdir, yəni təbabət elmidir. Və bu təbabət elmində çalışan insanlar və xüsusilə insanların gözünün nurunu, işığını açıb, bu gözəlliyi onlara qaytara bilən insanlar, əlbəttə ki, cənnətməkandır.

Sönmüş ocağın ağrısı,
Qaralmış gözdən görünür.
Dərdin, əzabın min üzü,
Bir qəmgin üzdən görünür.

Buğda-buğda, darı-darı,
Kim səpdi bu ağrıları.
Haqqın qar düşən yolları,
Bir yarpaq sözdən görünür.

Tanı bu dərdin soyunu,
Oxşa ümidin boyunu,
Dünyanın əvvəli, sonu
Bir ovuc səsdən görünür.

Niyyətimizi bəri başdan bildirək: onlar necə yaşamışdırlarsa, borcumuz onları elə də xatırlamaqdır. Sıdq ürəkdən öz xalqına bağlı olanlar haqqında

bər-bəzəkdən uzaq, səmimi xatirələri toplamaq istəyirik. Bir şeyi deməsək, insafdan olmaz. Nə yaxşı ki, Azərbaycanın Rusiyada – Moskva şəhərində səfirliyinin binası tikilib. Sağ olsun tikənlər.

ƏNVƏR HÜSEYNOV: – Bu binanı ki, siz görürsünüz çox gözəl binadır. Yəqin ki, çəkəcəksiniz də. Bu binanın tikilməsinin əsas təşəbbüsçüsü Heydər Əliyev olub.

MƏTN: – Ömrü boyu layiq olduğu kürsülərdə əyləşən bir insanın – Heydər Əliyevin ömür-gün yoldaşı Zərifə Əliyevə xatirələrdə necə qalıbsa, onu eləcə də təqdim eləyək.

ALEKSANDR ALEKSEYEVİÇ İVANOV (səbiq mühafizəçi): – Mən Heydər Əliyevlə işləməyə başlayanda böyük leytenant idim, 1991-ci ildə təqaüdə podpolkovnik rütbəsində çıxdım.

ARKADİ PAVLOVIÇ NESTEREV (akademik): – Mən Zərifə xanımla ilk dəfə 70-ci illərin sonunda tanış olmuşam. Həmin vaxt o, Qelmholts adına Göz Xəstəlikləri İnstitutunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmək üçün Mockvaya gəlmişdi.

ALEVTİNA FYODOROVNA BROVKİNA (professor): – Əvvəla, Zərifənin uşaqlara heyvətəmiz məhəbbəti diqqəti cəlb edir. Hansı ana övladını sevmir ki? Amma onun bütün həyatı boyu ömür-gün yoldaşına bağlılığı, yaşa dolduqdan sonra da bir-birinə qarşı bu zərif hisslərin öz təravətini qoruyub saxlaması hər kəsə, hər ailəyə nəsib olmur.

ƏHMƏD HƏKİMOV (sürücü): – Bu Heydər Əliyevin bağ evidir. Zərifə xanımı neçə illər həmişə mən bu evə gətirmişəm.

İRİNA ALEKSANDROVNA LARKOVA (tibb bacısı): – Mən Əliyevlər ailəsilə doğum evində, nəvələri, balaca Əhməd – Sevilin oğlu doğulanda tanış olmuşam. Mən Əhmədlə birlikdə bu ailəyə

gəlmişəm və bir yaşınadək onun tərbiyəsilə məşğul olmuşam. Sonra Heydər Əliyeviçin oğlunun Leylası, Arzusu da dünyaya gəldi.

MÜSLÜM MAQOMAYEV (müğənni): – Məncə, Heydər Əliyeviçə həyat yoldaşını Tanrı özü göndərib. İnamlı deyə bilərəm ki, belə bir ömür-gün yoldaşı, belə bir qadına heç vaxt rast gəlməmişəm.

TAMARA SİNYAVSKAYA (müğənni): – Tutaq ki, sizə «mehparə» deyirlər, siz istər-istəməz ay işığı düşünürsünüz, yaxud Ayvazovski adını eşidəndə dəniz mənzərəsini göz önünə gətirirsiniz. Zərifə xanım deyiləndə isə mən Günəşi düşünürəm.

MƏTN: – Mənsəb, şöhrət və bütün rütbələrdən uca dünyada bir ali rütbə də var: insanlıq! Onun da başının tacı sadəlikdir

MÜSLÜM MAQOMAYEV: – Bir vaxtlar ilk videokamerası olanlardan biri də mən idim. O vaxt ailədə balaca uşaqlar var idi. Mən kameranı əlimə alıb Əliyevlər ailəsinə gəldim. Təklif etdim ki, hər il balacanı videoya çəkək və sonra onun boya-başa çatmasını yada salaq. Bu uşaq ailənin möcüzəsi, çırağı idi. Mən onu çəkəndə Zərifə xanım ailə şəraitində belə hamını yerbəyer edirdi. Soruşanda ki, «Zərifə xanım, bəs özünüz?» – cavab verirdi ki, istəmirəm, işim çoxdur. Sözün qıssası, 4-5 saatlıq çəkilişə indi baxanda görürəm ki, Zərifə xanım demək olar ki, kadrda yoxdur. Mən onu heç rəsmi qəbullar zamanı da Heydər Əliyevlə yanaşı görməmişəm, halbuki bir çox dövlət başçıları bunu xoşlayır. Zərifə xanım heyratımız dərəcədə təvazökar qadın idi və öz övladlarını da bu ruhda tərbiyə edirdi. Bizdə onun son fotosəkillərindən biri qalıb. Çox əziz xatirədir bizimçün.

ALEKSANDR ALEKSEYEVİÇ İVANOV: – Mən göz yaşlarımı saxlaya bilmirəm. Onlar barədə danışanda sövq-təbii gözlərim yaşarır. Bu incə,

yaraşlıq qadın hər səhər şirin yuxunu özünə haram edib oyanır, azərbaycanlıların adətincə yola düşən maşının arxasınca su atırdı. Zərifə xanımla xatirələrim daha çox oğlumla bağlıdır. İndi onun 19 yaşı var, o vaxt isə hələ dünyaya gəlməmişdi. Zərifə xanım hər hansı hədiyyə, töhfə hazırlayanda deyərdi: «Bax, bu sənindir». Mən sıxılır, hədiyyəni almaq istəməirdim. Belə vəziyyətlərdə o, təkid edir, deyirdi ki, bunu sənə yox, hamilə yoldaşına verirəm. Hamilə qadın balıq, dəniz məhsulları yeyərsə, dünyaya mavi gözlü uşaq gətirər. İndi bunları xatırlayanda düşünürəm ki, məhz Zərifə xanımın yüngül əli, xoş niyyəti sayəsində mavi gözlü oğlum olub. Bu qadının hər bir əməli o qədər təmiz, saf idi ki, onu tərəddüdsüz müqəddəslər sırasına daxil etmək olar.

ARKADİ PAVLOVİÇ NESTEREV: – Ortaboylu, gözəl, şux bir qadın tribunaya qalxır. İri gözlü baxışlarından həyat eşqi oxunan bu qadın son dərəcə canlı, maraqlı şəkildə dissertasiyasını müdafiə etdi. Etiraf edirəm ki, onun elə ilk sözlərindən sonra hamını maraq bürüdü və auditoriyaya sükut çökdü. Hamı diqqətlə dinləyirdi. Fikrimcə, bu, Zərifə xanımın öz şəxsiyyəti ilə və onun danışdığı mövzu ilə bağlı idi. Ümumiyyətlə, bu, bizim üçün qeyri-adi dissertasiya mövzusu idi – göz pravpatologiyası. Hamı nəşə darıxdırıcı söhbət gözləyirdi, amma məlum oldu ki, çoxlarının bilmədiyi xüsusi, maraqlı bir elm sahəsindən danışılır.

ALEVTİNA FYODOROVNA BROVKİNA: – Elmdə həm asan, həm də çətin mövzular var. Yüngül, birdəqiqəlik həll edilən mövzular mənim nəzərimdə birgünlük kəpənək kimidir. Bəzən belə də olur, problem çox səmərəli, çox gözəl həll

edilir. Lakin oftalmoloqlar yaxşı bilirlər ki, göz büllurunun çıxarılması üzrə ekstraksiya nə deməkdir: çətin yoldur, tikanlı, eyni zamanda şərəfli bir iş.

ARKADİ PAVLOVIÇ NESTEREV: – Əlbəttə, dissertasiya çox böyük maraq oyatdı. Bu tədqiqat əsəri Zərifə xanımı göz profpatologiyası ilə məşğul olanlar arasında dərhal birinci yerə çıxardı. Mən deyərdim ki, ümumilikdə profpatologiya sahəsində bayaq dediyim kimi, Zərifə xanımı təkcə göz yox, həm də insan orqanizminin digər sistem və orqanları da maraqlandırır, hərçənd məhz oftalmologiya üzrə ətraflı tədqiqat aparmışdı.

ALEVTİNA FYODOROVNA BROVKİNA: – Elmdə bu çətin, nəzərə çarpmayan mövzuya özünü həsr etmək istəyən tədqiqatçılar çox deyil. Bu, mərdlik, xarakter tələb edir və mən əminəm ki, Zərifə bu xüsusiyyətlərə malik idi. Mərd və güclü xarakterli insan olan Zərifə nə qədər çətin olsa da problemin öhdəsindən məharətlə gəldi.

ARKADİ PAVLOVIÇ NESTEREV: – Yeri gəlmişkən deyim ki, profpatologiya sahəsindəki tədqiqatına görə Zərifə xanım ən nüfuzlu oftalmoloji mükafatların birinə layiq görülmüşdü. Akademik Verfak adına bu mükafatı o zamanlar SSRİ, indi isə Rusiya Tibb Elmləri Akademiyası dörd ildən bir təqdim edir.

MƏTN: – Müqayisəolunmaz yaxşılıqdır. İnsanların gözüne nur, işıq verən həkim əməyi – gözün işığı insanların əlindən alan şəraitə qarşı birinci həyəcan təbilini vuranların əməyi də danılmazdır. İlk həyəcan səsini akademik Zərifə Əliyeva qaldırdı. Apardığı təcrübələrlə iqtisadi cəhətdən gəlirli, çoxsaylı əməkçiləri olan müəssisələrdə göz xəstəliklərinin səbəbini öyrəndi. Sonra ona nail oldu ki, o vaxtkı sovetlər ölkəsinin rəhbərlərinin,

alimlərinin diqqətini bu məsələyə yönəldə bildi, ömrünün 20 ildən çoxunu bu nəcib işə həsr etdi.

SÜRÜCÜ: – Zərifə xanım hər yerə mənim sürdüyüm maşınla gedərdi. Bu, bağ yerinə gedən yoldur. Zərifə xanım nəvəsini həddən çox sevirdi. İndi böyüyüb, dəyişib ya yox, bilmirəm. Sonra İlham evləndi. Toyu da yadımdadır, «Qaragöz» mahnısı oxuyurdular. Oynamağın mən gördüm. Kefi yaxşı idi. Özü oxuyub, oynayırdı.

SUAL: – Zərifə xanım nə edirdi bəs?

CAVAB: – O, gözəl piano çalır. İlhamın toyuna Zeynəb xanım gəlmişdi, Müslüm ordaydı, Tamara Sinyavskaya, yaxın adamlar. Çox adam yox idi. Ona görə yəqin həm oxuyur, həm oynayırdı.

MƏTN: – Əliyevlər ailəsinin 5 il yaşadığı bağ evini görmək istədik. Moskvanın qərb yönündə 50-60 km-də meşənin içərisində yerləşir. Bağın nə görkəmində, nə özündə qeyri-adi heç nə yoxdur. Qəribədir, deməyə dilimiz gəlmədi ki, bura adi bir yermiş, deyək. Ona görə ki, bu evdə vaxtilə yaşayanları tanıyırdıq. Bir vaxtlar bu bağ evində bu gününə və keçmişinə güvənməyə haqlı olduğumuz Əliyevlər ailəsi yaşayıb. Bu ailənin mühitinə düşən hər bir kəs zamanın axarına qovuşmuş xoş günlərindən ürəklə danışır.

İRİNİ ALEKSANDROVNA LARKOVA: – Zərifə xanım... Belə bir qadına mən heç vaxt rast gəlməmişəm. Mən indi də çox ailələrdə uşaqların böyüdülməsinə kömək edirəm, amma H.Əliyevin ailəsi kimi ailə görməmişəm. «Bu cəhətdən Zərifə xanımın incə qəlbi mühüm rol oynayırdı, H.Əliyevin səmimi münasibəti də özünü göstərirdi. Heydər Əliyevic hamıya qayğı ilə yanaşırdı, nəvələrini çox sevirdi, onlarla məşğul olur, görəndə sevinir, qucağına alır, ağıllı böyümələrindən sonsuz fərəh duyurdu. Uşaqlar xəstələyəndə çox kədərlə-

nirdi. Nəvələrinin ilk addımı, ilk kəlmələri onun üçün dünyanın sevinci idi. Yeganə istirahət gününü mütləq ailəsinin, yaxınlarının əhatəsində keçirir, övladları, nəvələrilə gəzintiyə çıxardı. Bu ailənin içində özüm də xoşbəxt idim, onlara baxıb sevinirdim.

TAMARA SİNYAVSKAYA: – Sevilin – H.Əliyevin qızının çox gözəl bir mahnısı var. Həmin mahnıda deyilir ki, «Sənsiz günəşli diyarın günəşi də sönər». Məncə, Müslüm oxuyur, əla oxuyur. Musiqisi də gözəldir, sözləri də. Məncə, Zərifə xanımın abidəsinə də uyğundur. Bəlkə də çox bəlağətli danışırım. Amma Zərifə xanıma düşünəndə fikrimə ilk növbədə günəş gəlir. Nadir, heyrətamiz qadın idi. Sadəcə olaraq əsl həyat yoldaşı və rəfiqə idi.

ALEKSANDR ALEKSEYEVİÇ İVANOV: – Zərifə xanımla Heydər Əliyevin bir-birinə göstərdiyi qayğı, diqqəti və məhəbbəti, mən yəqin ki, Leyli və Məcnun sevgisilə müqayisə edərdim. Bu qarşılıqlı qayğı ilə bağlı Zərifə xanımın Moskvadan qayıtdığı vaxt bir epizodu xatırlayıram. DTK-nın sədrinin keçmiş birinci müavini Semyon Kuzmiç Sviqun Azərbaycana, zona müşavirəsinə getməli olduğuna görə, Zərifə xanıma adi reyslə yox, öz təyyarəsilə uçmağı təklif edir. Ordu generalının xüsusi dəstəsi təyyarədə idi. Vnukovdan havaya qalxdıqdan 15-20 dəqiqədən sonra təyyarədə texniki nasazlıq aşkar edilir. Zərifə xanım ekipaj üzvlərindən vəziyyəti öyrənməyə yollanan əməkdaşı görür. Həmin adam yaranmış vəziyyət barədə Zərifə xanıma düzünü deməli olur. Mənim dəqiq informasiyam olmasa da Zərifə xanımın narahatlığını aşkar görürdüm. O özü üçün narahat deyildi. Heydər Əliyevin, övladlarının hadisəni necə qarşılayacağından narahat idi. Bu,

zərif, yaraşlıq qadının mərdliyi hamıya sirayət edirdi.

H.Əliyevlə işlədiyim illər ərzində mən dəfələrlə onun mərdliyinin şahidi olmuşam. H.Əliyev həmişə vaxt tapıb onu qarşılayardı. Yaxud, hər hansı ölkəyə, deyək ki, Afrika ölkəsinə səfər vaxtı Zərifə xanım necə olursa-olsun bir yol tapıb səfirliyə, yaxud aeroflotun nümayəndəliyinə zəng edib təyyarənin sağ-salamat yerə enməsi barədə məlumat alırdı. 1982-ci ildə H.Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini və SSRİ Siyasi Bürosunun üzvü olduğdan sonra Sovet İttifaqının respublikalarına və şəhərlərinə tez-tez səfərə çıxmalı olurdu. O vaxtlar mən bir daha əmin oldum ki, onun üçün adamlarla ünsiyyət baxımından heç bir maneə yoxdur. Onu əhatə edən adamlar da yəqin ki, bunu bilirdilər. Görünür, elə buna görə də H.Əliyevi maşına əyləşdirmək olmurdu, çünki hamı ona yaxınlaşmaq, nə barədəsə soruşmaq istəyirdi. H.Əliyevin səciyyəvi cəhəti budur ki, heç bir şikayətçini, yaxud öz dərdini ona bildirmək istəyən adamı diqqətdən kənar qoymurdu. Əslində ona tərəf can atan adamların qarşısını almaq bizə qadağan olunmuşdu. O, özü xalqın qarşısına çıxır, problemləri, sualları dinləyirdi. Bu cəhətdən H.Əliyevin böyük siyasi xadim, adamların dərdini-sərini başa düşən insan kimi xarakteri səciyyəvidir. «Naximov» gəmisinin qəzaya uğradığı vaxt H.Əliyev Novosibirskdə 2-3 gün qalması nəzərdə tutmuşdu, amma səfər yarım ayadək çəkdi. Mənə elə gəlir ki, H.Əliyev olmasaydı, dövlət, məişət problemləri çətin ki, operativ həll ediləydi. Bir çox hallarda onun qətiyyətli hərəkətləri Sovet İttifaqı rəhbərliyini bədnamçılıqdan da xilas edirdi. Novorossiyskdə olduğu 15 gün

ərzində o, həlak olanların doğmaları ilə, sağ qalanlarla görüşür, xəstəxanalara baş çəkir, xilas olanların şəraitlə maraqlanırdı.

MÜSLÜM MAQOMAYEV: – H.Əliyeviç ailədə əvəzsizdir. Hamı ona sonsuz məhəbbətlə yanaşır, hörmət edir, özlərini onun bəyəndiyi kimi aparır, xoş əhval yaradır. Kimsə royalda çalır, kimsə gülür, zarafatlaşırdı. Bir dəfə Zərifə xanım və H.Əliyeviç mənimlə Tamara üçün ailə toyu, qonaqlarsız şənlik keçirmək qərarına gəldilər. H.Əliyeviç Zərifə xanımdan royal arxasına əyləşməyi xahiş etdi. Onun necə gözəl çaldığını o vaxt gördüm. Ümumiyyətlə, musiqisevər ailə idi. Həmin gün Zərifə xanım royalda çaldı. H.Əliyeviç isə «Almaz»dan sonatını çox gözəl oxudu. Bu ailənin musiqiyə bağlılığı Sevil xanımda daha çox hiss olunur.

ALEVTİNA FEDOROVNA BROVKİNA: – Seva, ümumiyyətlə, mənim simpatiyamdır. Son dərəcə istedadlı qadıdır. Əgər bilsəydiniz necə gözəl mahnılar bəstələyir? Hələ anasına sevgisini demirəm. Çox zərif hisslər, duyğulardır...

MƏTN: – Bəli, insanlar doğulur, gəlir, yaşayır və bu dünyadan köçür. Amma tarix və insanlar yaddaşlarında yalnız şərəfli ömür sürənləri, xeyirxah əməlləri ilə insanların qəlbinə hakim olanları öz yaddaşında saxlayır... Zərifə xanım kimi insanları...

SON

7 oktyabr 1998-ci il

ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ

Birinci film

P R O L O Q

Azərbaycan Dövlət Tarix və Etnoqrafiya muzeyinin ekspozisiyasındakı böyük gil xəritə – Azərbaycan xəritəsi panoram. Azərbaycan tarixinin maddi mədəniyyət zənginliyini göstərən işıqlar yanır. Bu işıqlardan Yanardağın alovlarına (ön plan) keçid və bütöv panoram; vertolyot yüksəyə qalxdıqca panoram genişlənir. Yanardağ kiçilir, Abşeronun qeyri-adi relyefi, palçıq vulkanları bölgəsi; ucsuz-bucaqsız neft buruqları «meşəsi»...

MƏTN: – Bu, Azərbaycandır. Çox qədim zamanlardan tarixçi və səyyahlar onu odlu torpaq, Odlar ölkəsi adlandırıb. Alovla birgə qaynayan qeyri-adi bulaqları, möcüzəli yanar dağları olan bu ölkə əzəl gündən dünyanın diqqətini cəlb edib. Tarix boyu Abşeron yarımadası «sirli yanacaq məskəni», Bakı «dünyanın neft akademiyası» kimi məşhurlaşıb...

Zaman-zaman yadellilər hücum edib, yaxın-uzaq imperiyalar bu qədim yurdun yeraltı, yerüstü sərvətlərinə göz dikib, azadlığına, müstəqilliyinə qənim kəsilib. Vaxt olub ki, çay kimi axan bu bol sərvəti qanlı faciəsinə, qara qızılı qara gününə dönüb Azərbaycanın...

Bunlar keçmişdir, tarixin söylədikləridir. Bizi isə bu filmdə Azərbaycan neftinin müasir mənzərəsi, dünya miqyaslı problem və perspektivləri, «Əsrin müqaviləsi» ilə başlayan bütöv gələcəyi düşündürür. Prezident Heydər Əliyevin müdrik, xilaskar siyasəti ilə tarixdə ilk dəfədir ki, sərvətləri səadətində, qara qızılı ağ günlərinə xidmət edir Azərbaycan Respublikasının...

* * *

Bakının teleqüllə ucalığından çəkilən panoram mənzərəsi görünür. Bu bütöv görüntüsdən Gülüstan sarayına gediş... Gülüstan sarayı qarşısında Azərbaycanın və digər dövlətlərin bayraqları dalğalanır. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanacağı saatların, anların ovqatını əbədiləşdirən kadrlar bir-birini davam və inkişaf etdirir...

MƏTN: – Bakı. 20 sentyabr 1994-cü il. Həmin gün müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi bir hadisə baş verdi. Böyük beynəlxalq müqavilə – altı ölkəni təmsil edən on bir xarici şirkətlə bağlanan, geniş miqyasına, otuz illik qeyri-adi perspektivlərinə görə «Əsrin müqaviləsi» adlandırılan tarixi saziş imzalandı. Daxili və xarici düşmən qüvvələrinin əks mövqeyinə, bütün cəhdlərinə, təxribatlarına baxmayaraq, azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev öz cəsarətli, müdrik, tarixi sözünü dedi. Bu, Azərbaycanın qapılarını dünyaya açan, gənc respublikanın neft sənayesini, bütövlükdə iqtisadiyyatını qabaqcıl dünya ilə qovuşduraraq böhrandan xilas edən, vətən və xalq naminə böyük perspektivlərə nail olan müdrikliyin, qətiyyətin təntənəsi idi.

* * *

BİLL RİÇARDSON (ABŞ-ın Energetika naziri): – Prezident Heydər Əliyev istər enerji sahəsində, istər Xəzər regionunda, istərsə də bütövlükdə bu regionda sözün əsl mənasında həqiqi liderdir. Heydər Əliyevi yalnız bu günün böyük şəxsiyyəti saymaq fikrimcə yanlışlıq olardı. O, çox illərin yetişdirdiyi güclü, qüvvətli bir şəxsiyyətdir. Prezident Əliyev xalqının mənafeyi naminə neft,

qaz və digər təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək üçün çox əhəmiyyətli qərarlar qəbul edib. Ümumiyyətlə, biz prezident Əliyevin qərb və amerikapərəst siyasətini, eyni zamanda enerji ehtiyatlarının istifadəsi üçün göstərdiyi fədakar əməyi, həmçinin ayrı-ayrı xarici şirkətlərlə və ölkələrlə qurduğu əhəmiyyətli münasibətləri yüksək qiymətləndiririk və onu Amerika Birləşmiş Ştatlarının yaxın dostu hesab edirik.

Prezident Əliyev neft müqavilələrinin reallaşması üçün mühüm rol oynayıb. O, elə bir liderdir ki, onun oynadığı mühüm strateji rolu təkcə bununla məhdudlaşdırmaq olmaz. Bir daha təkrar etmək istəyirəm, prezident Əliyev öz ölkəsi üçün çox mühüm olan Qərblə, o cümlədən Amerika ilə daha da yaxınlaşmaq siyasəti yeridir. Bundan əlavə prezident Heydər Əliyev həqiqi, sadıq və gözəl dostluğu olan bir şəxsiyyətdir.

Gülüstan sarayından «Əsrin müqaviləsinin» imzalanmasını əks etdirən tarixi görüntülər. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev sənədi imzalayır. Alqışlar... Sonra prezident Heydər Əliyevin tarixi çıxışından bir neçə fraqment təqdim olunur... Gurultulu alqışlar panoram. «Əsrin müqaviləsi»ni imzalayan dövlətlərin bayraqları panoram və Azərbaycan Respublikasının bayrağı bütün əzəməti ilə dalğalanır.

Vertolyot çəkilişləri ilə Xəzərin üstü ilə irəliləyirik. «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqları panoram planlarda görünür. Estakadalardan birində Azərbaycan bayrağı diqqəti cəlb edir. Vertolyot bayrağın başına dolanaraq estakadadakı meydançaya enir. Meydançada ABƏŞ-in rəsmi nümayəndələrini görürük. Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin ilkin fəaliyyətini əks etdirən müxtəlif sənədlər, diaqramlar, foto-video təsvirlər və s...

DEVİD VUDVORD (ABƏŞ-in prezidenti): – «Əsrin müqaviləsi», əslində birbaşa prezident Əliyevin

rəhbərliyi və uzaqgörənliyinə aid edilməlidir. Bu müqavilə Azərbaycanı beynəlxalq sərmayələrin üzünə açdı, bu da Azərbaycanın iri neft şirkətlərinin məxsus olduğu dövlətlər tərəfindən tanınması və həmin ölkələrin dəstəyini qazanması ilə nəticələndi. Mən həm də inanıram ki, bu müqavilə Azərbaycan müstəqillik qazanandan bəri mühüm dəyişikliklərin aparıcısı olmuşdur. Məncə, müqavilə imzalananda çoxlu skeptiklər var idi ki, onlar bu müqavilənin nəyəyə aparıb çıxaracağına inanmırdılar. İndi isə biz görürük ki, ilkin neft layihəmiz bu ilin apreliyində Supsa terminalının işə salınması ilə başa çatdırılmışdır. Beləliklə, biz sübut etdik ki, burada iş görə bilirik. Həmçinin Azərbaycan neftini dünya bazarına ixrac etmək bacarığımızı da sübut edə bildik. Layihənin həyata keçirilməsi tempini Şimal dənizi və Alyaska kimi yerlərlə müqayisə etsək, görürük ki, biz burada nefti dünyanın digər neft hövzələrində olduğundan daha tez bir zamanda və daha sürətlə istehsal etmişik. İstehsal başlandıqdan cəmi 17 ay sonra hasilatın həcmi ildə 5 milyon tona çatmışdır. Bu, həqiqətən çox mühüm bir nailiyyətdir. Bizim buradakı beşillik fəaliyyətimiz nəticəsində Azərbaycan xalqı əhəmiyyətli mənfəətlər əldə etmişdir. Hesablamalarımıza görə, bu ilin sonunadək ölkə iqtisadiyyatına çatacaq birbaşa mənfəətin həcmi 900 milyon dollar olacaqdır. Bu da bizim ödədiyimiz bonuslar, yerli podratçılarla bağladığımız müqavilələr, bizim yerli işçilərə verdiyimiz maaşlar və sairə nəticəsində olacaq.

Buna əlavə olaraq, biz əməliyyatlarımızda və Bakıdakı baş ofisimizdə minlərlə yerli mütəxəssisi işlə təmin etmişik. Azərbaycanda podratçı sektor ilə sıx işləyirik ki, onların öz ölkəsinə daha çoxsahəli xidmət göstərmək qabiliyyətini inkişaf etdirək.

Məncə, prezident Əliyevin strategiyası, həqi-

qətən, Azərbaycan üçün yeni neft erasının başlanğıcını qoymuşdur. Bu, həmçinin Beynəlxalq Neft Şirkətlərinin ölkəyə ən yaxşı texniki və biznes təcrübələrini, eləcə də maliyyə ehtiyatlarını gətirməsini mümkün etmişdir. Əvvəl qeyd etdiyim kimi, bu şirkətlər ölkəyə öz dövlətlərinin dəstəyini gətirmişlər. Və bu, Azərbaycanın dünyada geniş tanınmasını və dəstəklənməsini təmin etmişdir. Xüsusilə də Qərbi ölkələri prezident Əliyevin bir vaxtlar mövcud olmuş şərq-qərb ticarət dəhlizini – İpək Yolunu bərpa etmək üçün həyata keçirdiyi siyasəti dəstəkləyirlər. Beləliklə, mən inanıram ki, bu strategiya, doğrudan da, çox uzaqgörəndir və Azərbaycanda müstəqilliyin və demokratiyanın inkişafına əsaslı töhfəsini verəcəkdir.

Mən, hər şeydən əvvəl, «Əsrin müqaviləsi»nə qoşulanları bu müddət ərzində əldə olunmuş uğurlar münasibətilə təbrik etmək istərdim. Bu, Beynəlxalq Neft Şirkətlərinin Azərbaycan xalqı ilə sıx əməkdaşlığı nəticəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycan xalqı çox bacarıqlıdır və onun neft sənayesi uzun bir tarixə malikdir. Həmin nailiyyətlər beynəlxalq neft sənayesi ilə qovuşma, təcrübə və səriştələrin birləşdirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycanda nəhəng neft yataqlarının, yeni kəşf edilən qaz yataqlarının mövcudluğu ilə yanaşı son beş ildə göstərdiyimiz kimi, bundan sonra da Azərbaycan üçün uğurlu bir gələcək yaratmağı bacarmaq qabiliyyətimizlə irəliləməliyik.

Beləliklə, «Əsrin müqaviləsi»nin 5-ci ildönümü çox mühüm bir hadisədir. Mən Azərbaycan xalqını bu nailiyyət münasibətilə təbrik etmək və onlara bu müddət ərzində göstərdikləri dəstək və əməkdaşlığa görə təşəkkür etmək istərdim.

* * *

MƏTN: – 1993-cü ilin 15 iyununda xalqın arzusu, ümidi, təkidi, tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev azadlıq, müstəqillik yolunda kövrək addımlarını atan Azərbaycan Respublikasını siyasi iflasdan, qlobal məhv olmadan, separatist zərbələrlə parçalanaraq bölüşdürülmə faciəsindən xilas etdi. Ona görə həmin gün hər il Milli Qurtuluş günü – ümumxalq bayramı kimi qeyd olunur. Bu, təkəcə sosial-siyasi qurtuluş yox, həm də bütöv iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınması, iqtisadiyyatda, eləcə də Azərbaycan neft sənayesində yeni dövrün başlanğıcı idi. 1969-82-ci illərdə – 14 illik hakimiyyəti ərzində Azərbaycan neft sənayesinin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasına rəhbərlik edən Heydər Əliyev 1993-cü ilin 15 iyunundan başlayaraq qısa müddətdə bu sahənin konseptual, elmi-strateji inkişaf yollarını müəyyənləşdirdi.

Yeni, müstəqillik dövrünün ciddi tələb və təklifləri neft sənayesində qapalı yox, dünyəvi siyasət yeridilməsini gündəliyə çıxarmışdı. Heydər Əliyev vaxt itirmədən bu tarixi zərurəti Azərbaycan xalqının, dövlətinin yaxın və perspektiv milli, siyasi-strateji maraqları ilə əlaqələndirərək beynəlxalq müqaviləyə – «Əsrin müqaviləsi»nə nail oldu. – «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması Azərbaycanın suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, müstəqil dövlət olaraq öz sərvətlərinə sahib olduğunu dünyaya bir daha göstərdi. İlk vaxtlar Xəzərdə heç bir xarici neft şirkətinin fəaliyyətini qəbul etməyən bəzi qonşu dövlətlər illər ötdükcə Azərbaycan prezidentinin dəmir məntiqi qarşısında geri çəkildilər, sektor prinsipi ilə razılaşıdılar. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə göstərdiyi, qəbul etdiyi neft strategiyası yoluna indi bütün Xəzər

regionu dövlətləri qoşulub. Bu, Heydər Əliyevin siyasi-diplomatik uzaqgörənliyinin daha bir təsdiqidir.

* * *

PETR STOYANOV (Bolqarıstan prezidenti): – Zənnimcə, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması həm Azərbaycan, həm də regionumuzdakı digər ölkələr üçün böyük hadisədir.

Azərbaycanla bərabər regionun digər ölkələrinin də yeni yüzillikdə ən perspektivli dövlətlərə çevriləcəyinə inanıram. Əminəm ki, bu gün Avropanın və bütün dünyanın gözü müasir Azərbaycana yönəlib.

Çox şadam ki, taleyin hökmü ilə Bolqarıstan Azərbaycanla Qərbi Avropa arasında yerləşir və bu baxımdan ölkənimdə gedən proseslərə bizim marağımız böyükdür.

Mən Azərbaycanın inkişafı naminə uzaqgörən siyasət aparən prezident Heydər Əliyevin müstəsna rolunu yüksək qiymətləndirirəm.

Ölkələrimiz arasında tarixi dostluğun və mehriban münasibətlərin daha da genişlənməsi xalqlarımıza böyük fayda verə bilər, çünki həm sizin, həm də bizim maraqlarımız üst-üstə düşür. Eyni maraqları olan dövlətlər kimi Azərbaycan və Bolqarıstan qısa zamanda öz tələbatlarını ödəyə bilər.

Səmimi qəlbdən sizə uğurlar diləyirəm.

* * *

MƏTN: – 20 sentyabr 1994-cü ildə imzalanan «Əsrin müqaviləsi» müstəqil Azərbaycan Respublikasının müasir neft-qaz sənayesi tarixində yeni bir səhifə açdı. 1995-96-cı illərdə Bakıda imzalanan «Qarabağ» və «Şahdəniz», daha sonra reallaşan

«Əşrəfi», «Kürdaşı», «Qobustan», «Kürsəngi», «Atəşgah – Yanan Tava» müqavilələri prezident Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi böyük neft siyasətinin uğurlu nəticələri idi. Bu tarixi sənədlər praktik fəaliyyətə çevrilərək «Əsrin müqaviləsi» ilə başlanan böyük işi davam və inkişaf etdirirdi. Bu müqavilələrlə gənc, azad Azərbaycan Respublikasına yaxın və uzaq tariximizdə analoqu olmayan böyük kapital, investisiya axını başlayır, müstəqil məmləkətimiz sözün həqiqi mənasında tərəqqi, dirçəliş yoluna çıxırdı.

* * *

Vertolyot «Dədə Qorqud» yarım dalma qurğusunun ətrafında dövrə vurur. Nəhəng qurğu bütün əzəməti ilə görünür. Sonra bu qurğunun ilkin görkəmini (kino-lent və ya fotolar) – 70-ci illərdə yaradılan «Xəzərdənizneft» üzən yarım dalma qurğusunu görürük. Mətnə uyğun olaraq kadrlar dəyişir. «Dədə Qorqud» qurğusunun açılışı və s. diqqəti cəlb edir.

MƏTN: – Azərbaycan Respublikasının rəhbəri Heydər Əliyevin 1969-82-ci illərdə həyata keçirdiyi əzəmətli quruculuq fəaliyyətinin yadigarından biri – «Xəzərdənizneft» yarım dalma üzən qurğusu... Bu qurğu keçmiş SSRİ-nin «Sudoimport» birliyi ilə ABŞ-ın «Armo İntənəşnl» şirkəti arasında bağlanan müqaviləyə əsasən 1976-cı il iyulun 1-də tikilib başa çatmışdır. Tikintiyə 46 milyon ABŞ dolları sərf olunmuşdur. 1981-ci ildə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda işə salınan, neft sənayesinin inkişafında öz dövrünə görə mühüm rol oynayan bu qurğu vaxt gəldi ki, «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsi işlərinə cəlb edildi. Heydər Əliyev uzaqgörənliyinin bəhrəsi olan «Xəzərdənizneft» qurğusu 20 il sonra «Dədə Qorqud» adıyla yenidən

müstəqil Azərbaycan Respublikasına xidmət etməyə başladı. Xəzərin 475 metr dərinliyində yerin 7600 metr dərinliyinə quyular qazmağa qadir olan «Dədə Qorqud» yarım dalma qazma qurğusunun ikinci nəslisi – «İstiqlal» qurğusu da böyük imkanlara malikdir. İndi Xəzərin Azərbaycan sektorunda «Əsrin müqaviləsi»nin, eləcə də neft müqavilələrinin həyata keçirilməsində «Dədə Qorqud» və «İstiqlal» yarım dalma qazma qurğuları əvəzənməz rol oynayır. 1300 illik «Kitabi-Dədə Qorqud» yaddaşını yaşadan, Azərbaycanın azadlıq arzularına səs verən bu müasir qurğular – «Dədə Qorqud və «İstiqlal» nəhəngləri prezident Heydər Əliyevin öz xalqına tarixi töhfələridir. Yalnız xalqın dənəni, bu günü, sabahı ilə yaşayan, onun tarixi gücünü, yaradıcı qüdrətini səfərbər etməyə can atan müdrik rəhbər həlledici texniki qurğulara belə adlar verə bilər: «Dədə Qorqud» «İstiqlal»...

«İstiqlal» yarım dalma qazma qurğusunun istifadəyə verildiyi gün Azərbaycan neft sənayesi tarixinin yaddaqalan, xoşbəxt günlərindən biri idi...

7 noyabr 1997-ci ildə Çıraq-1 platformasındakı ilk hasilat quyusundan ilk neft çıxarılmasına həsr olunan rəsmi görüşdən əsas fraqmentlər diqqəti cəlb edir. Hamı sevinc içərisindədir. Çıraq-1 platforması monumental planlarda göstərilir. Prezident konsorsium üzvləri, rəsmi nümayəndələrlə səmimi görüşür, onları təbrik edir. İlk neftlə bağlı tarixi sevinc anları: prezident əlini neftə batıraraq üzünə çəkir («Tariximizin ikinci 7 noyabr uğurunun sevinci beləcə əbədiləşirdi» mətni həmin anları tamamlayır...). Mətnə xatırlanan prezident sərəncamı göstərilir. Prezidentin imzası ön plana gətirilir. Simvolik yozum belədir ki, həmin uğurlara prezident imza atıb.

BİRİNCİ FİLMİN SONU

25 sentyabr 1999-cu il

ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ

İkinci film

Birinci filmin proloqu... 1949-cu ilin 7 noyabrından başlayan xronikal kadrlar...

MƏTN: – 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan «Əsrin müqaviləsi» həmin ilin 12 dekabrında qüvvəyə mindi. Beləliklə, Azərbaycan neft sənayesi tarixində analoqu olmayan nəhəng bir layihə praktik fəaliyyətə başladı. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin müştərək fəaliyyəti tezliklə uğurlu nəticələr verdi. Azərbaycan və dünya neft sənayesinin yaddaş kitabına yeni bir tarix yazıldı: 7 noyabr 1997-ci il. Həmin gün «Əsrin müqaviləsi»nin Çıraq-1 platformasındakı ilk hasilat quyusu neft verməyə başladı. Bundan düz 48 il əvvəl – 1949-cu ilin 7 noyabrında Azərbaycan neftçiləri dünyada ilk dəfə açıq dənizdə – Neft daşlarında neft çıxarmağa başlamışdılar. Xəzərin neft sənayesi tarixində ilk beynəlxalq konsorsiumda öz səylərini birləşdirən ölkələrin neft şirkətləri ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının birgə uğuru olan ilk neftin sevinci isə daha çox idi. Həmin günün – neftçıxarma tariximizin ikinci noyabr uğurunun sevinci beləcə əbədiləşirdi.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin «Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda xarici şirkətlərlə birgə işlənən neft yataqlarından ilkin neftin çıxarılması gününün qeyd olunması haqqında» 27 oktyabr 1997-ci il tarixli sərəncamında deyildiyi kimi: «Bütün bunlar Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarından istifadə olunmasında yeni, mühüm mərhələnin başlan-

dığını nümayiş etdirir».

ABƏŞ-in keçmiş prezidenti Terri Adamsın Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif edilməsi «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsində qazanılan uğurlara Azərbaycan dövlətinin böyük qayğı və diqqətlə, həssaslıqla yanaşmasından xəbər verir. Çünki bu uğurlar ən əvvəl azad, müstəqil Azərbaycana, onun iqtisadi yüksəlişinə, xoşbəxt gələcəyinə xidmət edir.

* * *

Nəhəng neft terminallarının tikintisindən panoram və fraqmental lövhələr göstərilir. Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin restavrasiyasını, daha sonra Bakı-Supsa, beynəlxalq neft kəmərinin çəkilişi və tikintinin haşa çatmasını əks etdirən tarixi-xronikal kadrlar...

BOB ERİKSON (ABƏŞ-in baş əməliyyatçı direktoru): –

«Ötən beş ilin nailiyyətləri haqqında danışarkən, deməliyəm ki, belə nailiyyətlər çox olmuşdur. Ən birincisi və ən ümdəsi bizim «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsində şahidi olduğumuz çox böyük uğurdur. Həmin uğur bir çox sahədə Azərbaycanda sərmayə etimadının möhkəmlənməsinə, bu ölkənin inkişaf və irəliləyişinin beynəlxalq miqyasda tanınmasına gətirib çıxarmışdır. Əgər biz ilkin neft layihəsinin həyata keçirilməsinə nəzər salsaq, burada bu günədək ən böyük uğurumuzun ilk neftin hasil edilməsi olduğunu qeyd etməliyik. Biz Çıraq platformasından ilk neftin çıxarılmasını 1997-ci il noyabrın əvvəllərində bayram etdik.

O zaman prezident Əliyev bizim Çıraq platformasına gələrək, ilk neftin çıxarılmasının rəsmi mərasimində iştirak etdi. Bu günədək biz həmin platformada 14 quyu qazmışıq. Bunun 11-i hasilat

quyusudur ki, onlardan da hər gün 15000 ton xam neft çıxarılır. Qalan 3 quyu suvarma quyuları kimi ehtiyatda saxlanılır və onlardan da 2000-ci ilin may ayında işə düşəcək suvarma layihəsi üçün istifadə olunacaq. Bu da bizə Çıraq platformasından xam neft istehsalının ümumi həcmi artırmağa imkan verəcək. Bizim, həmçinin xam neftimizi beynəlxalq bazarlara ixrac etmək üçün 2 ilkin neft boru kəmərləri sistemimiz var. Bunlardan birincisi, Şimal İxrac Boru kəməri marşrutu idi ki, Səngəçaldan Novorossiyskə qədər uzanaraq, oradan xam neftin beynəlxalq bazarlara yola salınmasına imkan verirdi. Həmin boru kəmərinin əməliyyatları 1998-ci ilin əsas hissəsində uğurlu olmuşdur. Lakin 1999-cu il ərzində isə Çeçenistandakı problemlərlə əlaqədar boru kəmərinin işində bir sıra fasilələr baş vermişdir. Biz, həmçinin Qərb İxrac Boru kəməri və Supsadakı terminalımızı da təntənəli mərasimlə istifadəyə vermişik. Bu ilin aprel ayında prezident Heydər Əliyev Supsaya gedərək Qərb İxrac Boru kəməri sisteminin rəsmi açılışını icra etmişdir. Qərb İxrac Boru kəmərinə nəql əməliyyatları çox uğurla gedir. Boru kəməri hal-hazırda öz layihə gücü ilə işləyərək, ildə 5 milyon ton neft ixrac etməyə imkan verir. İndiyədək Supsadan 21 tanker yola salmışıq. Həmin tankerlər bizim hasil etdiyimiz xam nefti beynəlxalq bazarlara daşımışdır. Beləliklə, ümumilikdə götürsək, bizim ilkin neft layihəsi ilə əlaqədar çox böyük nailiyyətlərimiz olmuşdur. Və bütün bunlar imkan vermişdir ki, biz dənizdə neft yatağının işlənməsinə başlayaq, oradan xam nefti hasil edib, sahilə daşıyıb, beynəlxalq bazarlara ixrac etmək sahəsində öhdəliyimizi uğurla yerinə yetirək. Bütün bunlar indi layihəmizin növbəti mərhələsinə doğru

irəliləyərkən, bizim gələcək fəaliyyətimizin möhkəm bünövrəsini təşkil edir.

Bizim prezident Heydər Əliyevdən aldığımız dəstək, bir az əvvəl haqqında danışdığım nailiyyətlərin əldə olunmasında, həqiqətən ən ümdə əhəmiyyət daşımışdır. Ölkə başçısı bizim bütün nailiyyətlərimizin qeyd olunmasına şəxsi maraq göstərmişdir. Dədə Qorqud qazma qurğusunun işə salınması mərasimi, bizim Villa Petroleadakı ofisimizin açılışı, Çıraq platformasında ilk neftin bayram edilməsi, Respublika sarayındakı ilk neftin qeyd olunması ilə əlaqədar təntənəli mərasimdən tutmuş Supsa terminalının, Qərb İxrac Boru kəmərinin açılışı, «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasının bugünkü beşillik yubiley təntənəsinədək bütün əsas tədbirlərimizdə prezident Heydər Əliyev şəxsən iştirak etmişdir.

Bizim müqaviləmiz hazırda mövcud olan bir çox sazişlər içərisində birincisidir. Bu müqaviləyə bir çox səbəblərdən «Əsrin müqaviləsi» adı verilmişdir. Əvvəla, ona görə ki, bu, həddindən artıq vacib bir saziş idi. Bu, dünya səviyyəli bir müqavilə idi və elə bir müqavilə idi ki, özündə bir sıra böyük şirkətləri, bir sıra böyük dövlətləri birləşdirirdi. Prezident Heydər Əliyevin əsl dəstəyi və rəhbərliyi sayəsində indiyədək imzalanmış neft sazişlərinin sayı 19-a çatmışdır. Onların bir çoxu artıq həyata keçməkdədir. Bu hal-hazırda Azərbaycanın ümumi global kontekstdə və global iqtisadiyyat miqyasında möhkəmləndirməkdə olan ümumi neft strategiyasının arxasındakı çox böyük dəstək və müdrikliyin əhəmiyyətini bir daha vurğulayır. Mən inanıram ki, bizim bu günədək qazandığımız uğurlar həm Azərbaycanın uzun müddətli parlaq gələcəyi, həm də bu ölkənin üzümüzə gələn bir çox illərdə bəhrəsini görəcəyi

firavanlığın əldə olunmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

* * *

MƏTN: – «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsində çıxarılan neftin dünya bazarlarına ixracı probleminin vaxtında həll edilməsi mühüm vəzifələrdən biridir. Müxtəlif ölkələrin geopolitik mövqe və münasibətləri, iqtisadi-siyasi maraqları, eləcə də ciddi kapital qoyuluşu ilə bağlı olan bu problemin həlli yolları Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən göstərilmişdir. Artıq çəkilişi başa çatan Bakı-Supsa xəttinin, eləcə də böyük neftin ixracına təminat yaradacaq Bakı-Ceyhan layihəsinin ideya müəllifi Heydər Əliyevdir. Azərbaycan Respublikasının dünyəvi, geopolitik münasibətlərinə, maddi və mənəvi maraqlarına cavab verən bu nəhəng ixrac kəmərləri, şübhəsiz ki, «Əsrin müqaviləsi»nin tam həyata keçməsində həlledici rol oynayacaq.

* * *

Gürcüstan Respublikasının prezidenti Eduard Şevardnadze «Əsrin müqaviləsi»nə, daha sonra Bakı-Supsa neft-ixrac kəmərinin çəkilişinin başa çatmasına öz münasibətini bildirir. Bu nəhəng işlərin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin həlledici rolunu xüsusi qiymətləndirir. O, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında çox böyük xidmətləri olduğunu vurğulayır, onun neft strategiyasını analiz edərək qiymətləndirir.

Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması və beşillik uğurlarını birbaşa Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyəti ilə əlaqələndirir. O, Bakı-Ceyhan layihəsi ilə bağlı gərgin, uzun sürən müzakirələrin,

mübahisələrin artıq arxada qaldığını qeyd edir, vurğulayır ki, Heydər Əliyevin cəsarətli, qətiyyətli mövqeyi, Türkiyəyə, həqiqətən, böyük sevgisi bu nəhəng layihənin həyata keçməsinin əsas şərtidir. S.Dəmirəl çıxışının sonunda Heydər Əliyevi artıq sona çatan XX əsrin ən böyük siyasət liderlərindən biri kimi qiymətləndirir.

* * *

DOKTOR BJEZİNSKİ: – «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması çox böyük hadisədir. Ona görə ki, bu, artıq elə bir faktır ki, o, Azərbaycanın təkə müstəqil ölkə olduğunu yox, həmçinin bu dövlətin dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya etmək niyyətini göstərdi. Bu fakt beynəlxalq birliyin üzvü, dünya inkişafının iştirakçısı və suveren bir ölkə kimi Azərbaycana yeni bir status verdi. Öz köhnə simasını dəyişmək, təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək – bütün bunlar mühüm bir faktordur ki, onu da müstəqil Azərbaycanın reallığı saymaq lazımdır.

Bu faktor Azərbaycan üçün çox mühümdür. Və elə bir global iqtisadi proqramın tərkib hissəsidir ki, Azərbaycanın qərbə və beynəlxalq birliyə transformasiyanı gücləndirir. Ölkənin enerji ehtiyatları və sairə bu dövlətin iqtisadi imkanlarını artırır, əməkdaşlıq perspektivlərini genişləndirir və onu monopolis asılılıqdan çıxarır. Eyni zamanda, bu, Azərbaycanın dünyada öz mövqeyini gücləndirməsinə də zəmin yaradır. Bu baxımdan, prezident Heydər Əliyevin ölkəsinin çətin vaxtlarında bütün təzyiqlərə, ağır zəhmət hesabına aparılan dramatik danışıqlara baxmayaraq, (xüsusilə Kreml tərəfindən təsirlərə, bilirsiniz ki, Moskva Xəzərdən çıxarılaçaq neftin Qərbə axıdılmasının yalnız Novorossiysk variantının üstündə

israr edirdi) hər şeyə sinə gərdi. Bu barədə prezident Klinton da eyni fikirdədir. Prezident Əliyev bu məsələlərdə möhkəm mövqə nümayiş etdirdi və bütün dünyaya bir daha bəyan etdi ki, Azərbaycan artıq müstəqil bir dövlətdir və qətiyyən heç kəsdən asılı deyil. Azərbaycan dünyadakı bütün fəaliyyətinə ancaq özü nəzarət edir.

Hesab edirəm ki, strateji əməkdaşlıq məsələsində elə bir problem yoxdur. Yəni, bu məsələdə heç bir sərhəd görmürəm. Hər kəs bir-birilə strateji əməkdaşlıq münasibətləri qura bilər. Beynəlxalq bəyannamələrin hər birində bütün ölkələrin strateji əməkdaşlığı üçün lazımi əsaslar var. Bu baxımdan nə ABŞ-Azərbaycan, yaxud Çin-Rusiya və sairə strateji meyarı ilə ölçülməməlidir. ABŞ-ın burada ən böyük marağı regionda geosiyasi plüralizm və bir daha imperiya işğallarının olmamasıdır. O mənada ki, imperiyalar dövrü artıq bitib. Bu fikirləri deyərək, mən heç də Rusiya, Britaniya və ya Fransa dövlətçilik tarixinə qarşı çıxmıram. Bunu tarix özü sona yetirir. Qafqazda və bütövlükdə regionda Amerika maraqları heç də Rusiya əleyhinə yönəlməyib. Bu maraqlar plüralist dünya, xalqların və millətlərin bərabər yaşamaq hüququ və onların dövlətlərinin dünyanın global məsələlərində iştirakının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu mənada bizim Azərbaycanda da çox böyük strateji məqamlarımız var. Azərbaycan zəngin təbii ehtiyatları, regionda mühüm mövqeyi (Xəzərdən əhatə olunması, Qazaxıstan, Türkmənistan və Özbəkistana açılan pəncərə olması) ilə strateji maraq doğurur.

Bu regionun gələcəyi ilə bağlı bir neçə faktora toxunmaq istəyirəm. Mən çox inanıram ki, regionun mühüm bir ölkəsi olan İranda fanatizm yoxa çıxacaq. Təbii ki, İran xalqı dünya pro-

seslərindən qətiyyən kənarda qalmaq istəməyəcək və İran-Amerika dialoqu baş tutacaq. İkincisi, Türkiyə ilə bağlı. Avropa yeni standartlar səviyyəsində Türkiyənin ruhunu qəbul etməlidir. Bu baxımdan, Azərbaycanı da qeyd etmək lazımdır. Nəhayət, Rusiyanın özü haqqında da optimist fikirdəyəm. İnanmıram ki, rus xalqı bir daha imperiya dövrünə qayıtmaq istəsin. Rusiyanın siyasi elitasının özü də bu nostalji mövqeyindən əl çəkməlidir. Rus xalqının özü də bundan imtina edir. Baxın, Çeçenistan, Dağıstan, hətta Azərbaycanda belə bir proses baş versə, mən tam əminəm ki, Azərbaycan xalqı öz haqları uğrunda böyük müqavimət göstərəcək. Həqiqi mənada bu regionda geosiyasi plüralizm, sabitlik bərqərar olmalıdır. Bizim Azərbaycanla strateji əməkdaşlığımız da bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

* * *

ARDNŞ-in və ABƏŞ-in ofisləri; «Əsrin müqaviləsi»nin beşillik fəaliyyətini əks etdirən müxtəlif sənədlər, diaqramlar, imzalanmış müqavilələr və s. göstərilir. Hər ildə görülən işlər və onların maya dəyərini göstərən cədvəllər...

MƏTN: – 20 sentyabr 1994-cü ildə Bakının Gülüstan sarayında imzalanmış «Əsrin müqaviləsi» Azərbaycan, eləcə də dünya neft siyasətində yeni yolun uğurlu başlanğıcı oldu. Daha sonra Fransanın paytaxtı Parisdə–Yelisey sarayında, Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskvada – Kremlə, Amerika Birləşmiş Ştatlarının paytaxtı Vaşinqtonda – Ağ evdə, Böyük Britaniyanın paytaxtı Londonda – Baş nazir iqamətgahında, 1999-cu ilin 27 aprelində isə yenidən Vaşinqtonda növbəti müqavilələr imzalandı. Dünyanın aparıcı dövlətləri, ən nüfuzlu şirkətləri ilə bağlanan 1.9 müqavilə Azərbaycan neft

sənayesinin böyük inkişaf yoluna çıxdığından, perspektivlərindən soraq verir. «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsindəki ardıcıl uğurlar, respublikaya güclü kapital qoyuluşu Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin neft strategiyasının, bütövlükdə açıq qapı siyasətinin zərurət olduğunu təsdiqləyir.

* * *

13 yanvar 1997-ci il. Fransa, Paris, Yelisey sarayı. Bu tarixi saray çox böyük mərasimlərin, təntənələrin şahidi olub. Ancaq ilk dəfə idi ki, burada Azərbaycan Respublikası ilə Fransanın uyğun tərəfləri arasında neft müqaviləsi imzalanırdı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin imzaladığı sayca dördüncü müqavilə ilə iqtisadi əməkdaşlığın həddləri bir qədər də genişləndirdi.

* * *

1 avqust 1997-ci ü. Amerika Birləşmiş Ştatları, Vaşinqton, Ağayev. Bu nəhəng dövlətin tarixində ilk dəfə idi ki, Ağ evdə neft müqaviləsi imzalanırdı. «Oğuz», «Abşeron», «Naxçıvan» adlandırılan həmin neft müqavilələrinin imzalanması mərasimində Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və Amerika Birləşmiş Ştatlarının vitse-prezidenti Albert Qor iştirak edirdilər. Tarixdə ilk dəfə Ağ evdə keçirilən bu təntənəli mərasim Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevə böyük hörmət və ehtiramın təzahürü, təsdiqi idi.

* * *

3 iyul 1997-ci il. Rusiya Federasiyası. Moskva. Kreml. Həmin gün burada Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və Rusiya Federasiyasının prezidenti Boris Yeltsinin iştirakı ilə imzalanmış yeni neft müqaviləsi müstəqil ölkələrimiz arasında yeni iqtisadi əməkdaşlıq körpüsünə çevrildi.

* * *

«Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməyə başlandığı son beş il Azərbaycan neft sənayesi tarixində bütöv bir mərhələ təşkil edir. Ən qədim neft ölkəsi Azərbaycan dünyanın qabaqcıl şirkətləri ilə real əməkdaşlıq nəticəsində tarixi şöhrətini yenidən qaytarır, planetin əsas neft mərkəzlərindən birinə çevrilir... 1994-cü ildən başlayaraq Bakıda keçirilən Beynəlxalq Xəzər Neft-Qaz sərgiləri azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının siyasi-iqtisadi mövqeyinə mühüm təsir göstərmiş, xalqımızın, dövlətimizin yaradıcı, qurucu potensialının dünyaya layiqli təqdimində əsaslı rol oynamışdır. Son beş ildə beş dəfə keçirilən, dünyanın əksər ölkələrini, ən qabaqcıl neft-qaz sənayesi mərkəzlərini, ən nüfuzlu mütəxəssislərini əhatə edən bu Beynəlxalq sərgilər müstəqillik tariximizin unudulmaz, şərəfli səhifələridir.

* * *

Xəzərin Azərbaycan sektorundan əldə ediləcək böyük neftin dünya bazarlarına çıxarılması problemlərinin həllində Vaşinqton konfransları mühüm rol oynadı. Konfranslarda Azərbaycan Respublikasının baş naziri Artur Rəsizadə,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti, millət vəkili İlham Əliyev və digər neft mütəxəssisləri iştirak edirdilər. Texasda, neft mərkəzi sayılan Hyustonda keçirilən ilk konfransda, eləcə də Vaşinqtonda təşkil edilən digər yüksək səviyyəli müzakirələrdə İlham Əliyev çox fəal, məqsədəuyğun şəkildə iştirak edərək ciddi uğurlar qazandı. Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyası ilə dünya neft siyasətini bacarıqla qovuşduran, elmi-nəzəri və intellektual hazırlığın bəhrəsi olan bu uğurlar xalqımıza, dövlətimizə əsl övlad xidməti idi...

* * *

21 iyul 1998-ci il. Böyük Britaniya. London. Baş nazirin iqamətgahı. Həmin gün burada imzalanan «İnam», «Araz», «Muradxanlı» neft müqavilələri ilə Bakı-London münasibətləri daha da yaxınlaşdı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının baş naziri Toni Bleyerin iştirak etdiyi bu mərasimdə imzalanan müqavilələrlə irəliyə doğru bir addım atıldı.

* * *

29 oktyabr 1998-ci il. Ankara. Həmin gün Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri Xəzər neftinin ixracı üzrə Bakı-Ceyhan strateji marşrutunun dəstəklənməsi haqqında siyasi bəyannamə imzaladılar. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Energetika naziri Riçardsonun da imzaladığı Ankara bəyannaməsi Bakı-Ceyhan neft ixracı kəmərinin taleyini həll etdi. Bu,

prezident Heydər Əliyevin neft strategiyasının daha bir uğurudur.

* * *

27 aprel 1999-cu il. Amerika Birləşmiş Ştatları. Vaşinqton. Həmin gün «Savalan», «Lerik-Dəniz», «Zəfər-Məşəl», «Padar» müqavilələrinin ABŞ Konqresində imzalanması ilə Azərbaycanın neft strategiyasının həyata keçirilməsində ciddi uğurlar qazanıldı. Bu tarixi sənədlərlə Azərbaycan Respublikasının son beş ildə imzaladığı neft müqavilələrinin sayı 19-a çatdı. Artıq böyük bəhrəsini verməyə başlayan bu neft müqavilələri xalqımıza, doğma Azərbaycan Respublikasına uzun-uzun illər böyük şərəflə, ləyaqətlə xidmət edəcək.

* * *

«Əsrin müqaviləsi» ilə başlanan tarixi əməkdaşlığın, geniş miqyaslı geoloji kəşfiyyat işlərinin nəticəsində məlum oldu ki, Azərbaycan Respublikası həm də son dərəcə zəngin qaz ehtiyatlarına malikdir. Xüsusilə, Şahdəniz yatağında külli miqdarda qaz ehtiyatlarının aşkarlanması, elmi-praktik şəkildə sübut olunması Azərbaycan Respublikasının yaxın gələcəkdə həm də qaz ixrac edən ölkəyə çevriləcəyini təsdiqlədi. Bu, dövlətimizin azadlığına, milli müstəqilliyinə, iqtisadi dirçəlişinə daha bir təminat, təbiətimizin üzə çıxan, torpağın dərinliklərindən boy göstərən daha bir töhfəsi idi.

E P İ L O Q

Filmin əvvəlindəki nəhəng gil xəritə – Azərbaycan Respublikasının böyük xəritəsi. İkili təsvirlə prezident Heydər Əliyev «Əsrin müqaviləsi»nə imza atır. Həmin sənəd və prezidentin əli, imzası xəritə boyu görünür... Alqışlar, Azərbaycanın dövlət bayrağı əzəmətlə dalğalanır. Səhər. Günəş sanki bu dalğalanan bayraqdan boylanır... Günəşlə prezident qoşa – boya-boy görünür. Bakının – Abşeron yarımadasının vertolyotdan çəkilən unikal panoramı... Vertolyot «Dədə Qorqud» və «İstiqlal» yarım-dalma qazma qurğuları üzərində dövrə vurur. Xronikadan prezident H.Əliyevin üzünə neft vurub gülümsəməsi kadrları; bu kadrlardan ikili təsvirlə «Dədə Qorqud» və «İstiqlal» adlarına keçir. Beləliklə, filmin simvolik sonluğu «Dədə Qorqud» və «İstiqlal»la həll edilir.

MƏTN: – «Azərbaycanın bir dövlət kimi möhkəmlənməsində, iqtisadi islahatların aparılmasında prezident Əliyevin nailiyyətləri yüksəkdir». Bu sözlər Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Bill Klintona məxsusdur. Planetimizin ən qabaqcıl ölkələri, ən böyük beynəlxalq və regional təşkilatları ilə sıx inteqrasiya, qarşılıqlı əməkdaşlıq yolu ilə gedən, uzun illərin qapalı imperiya maraqları dairəsindən açıq, azad, sivil, tərəqqipərvər dünya sisteminə çıxan, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunda dönmədən irəliləyən Azərbaycan Respublikası keçid dövrünün ağrı və sevinclərini birgə yaşayır. Bu bir həqiqətdir ki, indi tərəqqi dövrünü yaşayan əksər xalqları, dövlətləri ağırlı-əzablı keçid dövründən dahi şəxsiyyətlər – Bismarklar, Vaşinqtonlar, de Qollar, Atatürklər çıxarıb. Azərbaycanı xilas etmək, XXI əsrə azad, müstəqil, bütöv, demokratik dövlət kimi aparmaq şərəfi prezident Heydər Əliyevə məxsusdur.

SON

26 sentyabr 1999-cu il

İSLAMKÖYDƏN ÇANKAYAYA

Birinci film

Musiqi fonunda türk tarixi ilə bağlı təsvirlər bir-birini əvəz edir, adları çəkilən şəxsiyyətlərin şəkilləri göstərilir. Sonra uzaq fondan müxtəlif effektlərlə «İslamköydən Çankayaya» titri ekrana gəlir.

MƏTN: – Türk dünyası bəşəriyyətə elə qüdrətli şəxsiyyətlər vermişdir ki, zaman-zaman məmləkətlər bu dühaların işığına bürünmüşdür. Mete, Atilla, Çingiz xan, əmir Teymur kimi qüdrətli cahangirlərin adı gələndə düşmən orduları pərən-pərən düşər, məmləkətlər, imperiyalar ulu türkün qarşısında diz çökər, aman diləyərdi. Türk şərqdən-qərbə, cənubdan-şimala at bağı yarıb; yurdun sərhədlərinin, ucsuz-bucaqsız düzənlərin, yaşıl çəmənlərin, başı qarlı dağların, keçilməz ormanların şəriksiz sahibi idi ulu türk! At belində qılınc və nizəsi ilə yazdı türk öz sözünü tarixə! Döyüş meydanlarında düşmənin bağını yaran, türk islam bayrağını şərəfləndirən, onu yeni-yeni zirvələrə sancan ulu babalarımız neçə-neçə yüzilliklər boyu zəfər tacını əldən vermədi. Məmləkətlər türkün qılıncına boyun əydi, əmrinə müntəzir dayandı. Şan-şöhrət, cəsarət və yenilməzlik, ləyaqət və məğrurluq türkün əbədi rəmzinə çevrildi. Dünya türkü öydü, adına dastanlar yazdı, şəninə nəğmələr qoşdu.

* * *

«Türkün bayrağı» məhəmməti uyğun kino-kadrlarla təqdim olunur. XX əsr Türkiyə tarixi ilə bağlı təsvirlər, döyüş səhnələri göstərilir. Birinci dünya müharibəsinin döyüş epizodları ön plana çəkilir.

* * *

MƏTN: – Tarix türkü zaman-zaman sınağa çəkdi, ağır imtahan qarşısında qoydu. Yadellilər axın-axın türkün üzərinə yeridi. Türk ölüm-dirim savaşına qalxdı, öz varlığını, öz şərəfini hifz etdi, köksünü sipər etdi doğma yurduna.

XX yüzillik türk tarixində xüsusi yer tutur. Əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyasının başı üzərini qara buludlar aldı. Türkiyə onun varlığını təhdid edən düşmən orduları ilə üzbəüz qaldı. Kin, küdurət püskürən düşmən orduları irəlilədikcə olmazın vəhşiliklər törədirdilər.

* * *

M.K.Atatürkün təsviri ekranda görünür. Ekranın digər küncündə isə azadlıq uğrunda mübarizə səhnələrinə diqqət yetirilir.

* * *

MƏTN: – O ağır günlərdə Türkiyə Mustafa Kamal paşa başda olmaqla istiqlal savaşına qalxdı. Qəhrəman türk əsgəri döyüş meydanlarında ölümə meydan oxudu. Qəvi düşməni yerinə oturtdu. Müqəddəs türk torpağı şəhid qanı ilə suvarıldı. Türkiyə öz varlığını qoruyub saxladı. Qazi Mustafa Kamal paşa Atatürkün başçılığı ilə yeni Türkiyə Cümhuriyyəti quruldu. XX əsrdə türk dünyası öz qüdrətli şəxsiyyətləri ilə bütün dünyanı bir daha heyrətə saldı. Müdrək dövlətçilik zəkasına, zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti Süleyman Dəmirəl və Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev XX əsr türk dünyasının bəşəriyyətə bəxş etdiyi nurlu şəxsiyyətləridir. Müasir türk gənclərinə örnək olan bu iki qüdrətli şəxsiyyətin həyat

fəaliyyəti bütünlüklə vətənə fədakarcasına xidmət nümunələrilə olduqca zəngindir.

* * *

Ekranla müxtəlif effektlərlə titr görünür: «İslamköydən Çankayaya».

Sonra Çankaya köşkünün ümumi və fraqmental təsvirləri göstərilir.

* * *

MƏTN: – Türkiyənin doqquzuncu prezidenti dünyanın ən tanınmış dövlət və siyasət xadimidir. Türk dünyasının XX yüzillikdə yetişdirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri Süleyman Dəmirəl! Onun bir insanın ömrünə sığmayan möhtəşəm həyat hekayəsi, artıq əfsanələşmiş olan fəaliyyəti canından çox sevdiyi Türkiyəyə, türk dünyasına, demokratiyaya və ümumiyyətlə, insanlığa olan xidmətləri. Bu xidmətləri, bu çoxşaxəli fəaliyyəti nə cild-cild kitablara, nə də filmlərə sığışdırmaq mümkün deyil. Amma biz buna cəhd etməyə çalışacağıq.

* * *

Çankaya köşkünün təsviri ekranda görünür. Jurnalist Çankaya iqamətgahı önündə...

* * *

İBRAHİM NƏBİOĞLU: – Arxada gördüyünüz bu bina Çankaya köşküdür. Çankaya köşkü Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu və ilk prezidenti böyük

Mustafa Kamal paşa Atatürkdən başlayaraq bu günə qədər Türkiyə prezidentlərinin iqamətgahıdır. İqamətgahın bugünkü sahibi Türkiyənin doqquzuncu prezidenti Süleyman Dəmirəldir. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin «əziz dostum, qardaşım» – deyə xitab etdiyi Süleyman Dəmirəl haqqındakı bu sənədli filmə onun ucqar Anadolu qəsəbəsindən başlayaraq Çankayadək yüksələn həyatının lap elə ilk günündən – 1924-cü ilin noyabr ayının 2-dən başlayırıq.

MƏTN: – Süleyman Dəmirəl 1924-cü il noyabrın 1-də İspartanın İslamköy kəndində anadan olub. İbtidai məktəbi doğulduğu İslamköydə, liseyi isə Afionda bitirib. Ailəsi heç kəsdən fərqlənməyən, sadə, zəhmətkeş insanlar idilər. «Süli» – deyə çağırılan gənc Süleyman Dəmirəl də lap kiçik yaşlarından bir tərəfdən çobanlıq edir, əkinçiliklə məşğul olur, o biri tərəfdən də təhsilini davam edir. Bu gün də İslamköydə Dəmirəlin uşaqlıq dostları, qohum-əqrəbələri yaşamaqdadırlar.

* * *

İslamköy sakinləri məşhur həmyerliləri Süleyman Dəmirəl haqqında danışırlar.

* * *

MƏTN: – Aradan illər keçəcək, amma Süleyman Dəmirəl həm baş nazir, həm də prezident olduğu illərdə nə doğulub boya-başa çatdığı doğma kəndini, nə də onun zəhmətkeş insanlarını unutmayacaq.

Həyat yoldaşı Nəzmiyyə xanımın İslamköyə hər gəlişi tək-cə valideynlərinin məzarlarını ziyarətlə kifayətlənmir. Bir gəlişində İslamköydə mədəniyyət mərkəzi açır, başqa gəlişində isə məktəb.

Nəzmiyyə xanımın tikdirdiyi və onun adını daşıyan məktəb – S.Dəmirəl adına İsparta Universiteti hazırda Türkiyənin ən müasir təhsil ocaqlarındandır.

* * *

S.Dəmirəlin çıxışı. Universitet tələbələrinə arzularını, tövsiyələrini bildirir. Ekranda auditoriya. Tələblər Dəmirəli dinləyirlər. Kadrlar bir-birini əvəz edir.

* * *

MƏTN: – Uşaqlıq illərində riyaziyyata olan həvəsinə baxmayaraq, gənc Dəmirəl mühəndisliyi seçir və İstanbul Texniki Universitetinin inşaat fakültəsinə qəbul olunur. 1949-cu ildə inşaat mühəndisi diplomu ilə ali təhsilini başa vuranda bilmirdi ki, aradan 43 il keçəcək və o, 1992-ci ildə məzunu olduğu universitetin fəxri doktoru seçiləcək.

* * *

S.Dəmirəlin çıxışı. O, universitetin əhəmiyyətindən, tarixindən danışıq. Tələbələr onu maraqla dinləyirlər.

* * *

MƏTN: – 1954-cü ildə Dəmirəl ABŞ-a gedərək orada ixtisasını təkmilləşdirir. Amerikadan qayıdandan sonra 30 yaşlı Dəmirəl Dövlət Su İşləri Komitəsinin baş direktoru təyin olunur. 1962-ci ildə Vətənin borcunu – əsgəri xidmətini yerinə yetirəndən sonra S.Dəmirəl mühəndislik məktəbini davam etdirir. Qısa adı QAP olan Güney – Doğu Anadolu projesinin, yəni cənub-şərq Anadolu layihəsinin ilk ideyası da Dəmirəl

tərəfindən məhz o illərdə irəli sürülür. İllər keçəcək və onlarca su-elektrik stansiyaları, bəndlər və meliorasiya təsislərindən ibarət bu nəhəng layihə Amerikanın nüfuzlu «Taym» jurnalı tərəfindən Türkiyənin Cümhuriyyət qurulmasından bu yana ən böyük əsəri adlandırılacaq. QAP o qədər möhtəşəm hala gəldi ki, Dəmirəlin deyiminə görə o, türk millətinin qabiliyyətini bütün dünyaya göstərdi və müəyyən insanlar QAP-a sahib çıxmağa, onun müəllifliyini ələ keçirməyə cəhd etdilər. Lakin qədirbilən türk milləti QAP-məsl müəllifinin, onun fikir babasının «QAP-ı qapdırmam» deyən Dəmirəl olduğunu yaxşı bilir.

Türkiyənin Dəmirəlin rəhbərliyi ilə qaranlıqdan aydınlığa, qaranlıqdan elektrofikasiyaya doğru həmlə etdiyi vaxtlarda, yəni 1960-65-ci illərdə ölkənin siyasi həyatında ciddi hadisələr baş verməkdədir. 27 may 1960-cı ildə hərbi çevriliş baş vermiş, baş nazir Adnan Menderes asılmışdı. 11 fevral 1961-ci ildə «Ədalət» partiyası siyasi səhnəyə qədəm basır. «Ədalət» partiyası proqramında planlı iqtisadiyyata yer ayırır, sərbəst bazar iqtisadiyyatının önəmini xüsusi qeyd edir. S.Dəmirəl də özünün siyasi həyatına elə bu zaman – 1964-cü ildə «Ədalət» partiyasına girməklə başlayır. Partiyanın təşkilat məsələləri üzrə başqanı seçilərək «Ədalət» partiyasında 2-ci adam olur. 1964-cü ilin iyununda «Ədalət» partiyasının sədri G.Raqıb vəfat edir. Partiya daxilində əhəmiyyətli dəyişikliklər artıq qaçılmaz idi. Təşkilata dinamizm və yeniləşmə gətirəcək təzə insana ehtiyac duyulurdu. 1964-cü ilin noyabr ayında keçirilən fəvqəladə qurultayda S.Dəmirəl böyük bir üstünlüklə «Ədalət» partiyasının sədri seçilir. İsmət İnönünün koalisiya hökuməti iş başında idi. Müxalifət lideri S.Dəmirəl hökumətin

büdcə layihəsini kəskin tənqid edərək, ona qarşı çıxınca İnönü hökuməti istefa edir. Suad Hayrı İlküplü baş nazir, Dəmirəl isə onun birinci müavini seçilir.

* * *

S.Dəmirəl jurnalistlərə yeni hökumətin vəzifələri və planları barədə məlumat verir.

* * *

MƏTN: – Dəmirəl 1965-ci ildə vətəni İspartodan millət vəkili seçilərək parlamentə girir və hökuməti quraraq ilk dəfə baş nazir olur. 1967-ci ildə baş nazir S.Dəmirəl Sovet İttifaqına ilk rəsmi səfərinə çıxır. Moskvadakı təmaslardan sonra Dəmirəl kiçik bir nümayəndə heyəti ilə bütün maneələri aşaraq Bakıya gəlməyə müvəffəq olur. S.Dəmirəl həyat yoldaşı Nəzmiyə xanım ilə Moskvadan Bakıya gəlirdi. 1967-ci il idi. Sovet hökumətinin dəvəti ilə Moskvaya rəsmi görüşə gəlmiş Türkiyə Respublikasının baş naziri Bakıda böyük səmimiyyət və mehribanlıqla qarşılandı.

S.Dəmirəl və onu müşayiət edən şəxslər Bakının görməli yerlərini gəzmiş, paytaxt metropolitenin stansiyalarından birində olmuşdular. Şəhərimizin ən yaraşqlı küçələrində piyada gəzmək əziz qonaq üçün xüsusilə xoş idi.

Sənaye müəssisələri ilə tanışlıqdan sonra baş nazir və onu müşayiət edən şəxslər dəniz neft mədənlərində oldular. Bu kadrlara diqqət yetirin: baş nazir S.Dəmirəl və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri, gənc, istedadlı general Heydər Əliyev ilk dəfə həmin günlərdə görüşmüşdülər. İllər keçdi, türk dünyasının bu iki böyük oğlunun

dostluğu və qardaşlığı daha da möhkəmləndi, ağır sınaqlardan keçdi, sədaqət, etibar nümunəsi kimi nəsillərə örnək oldu.

O, unudulmaz Bakı səfərində S.Dəmirəl onun şərəfinə verilən konsertdə tanınmış müğənnimiz Sara Qədimova və onun söylədiyi bir mahnını – «Vətəni sevməyən insan olmaz» mahnısını unuda bilmir. Türkiyəyə qayıdandan sonra müğənninin kim olduğunu araşdırıb, onu ölkəsinə dəvət etmək istəyir. Amma sovet ideologiya maşını bu arzunu həyata keçirməyə əngəl olur. Aradan 29 il keçir. 1996-cı ildə S.Dəmirəl Sara xanımı, nəhayət ki, tapıb Türkiyəyə dəvət edir.

* * *

S.Dəmirəl və S.Qədimova söhbət edirlər. Sara Qədimova A.Səhhətin «Vətən» şeirini deyir. Dəmirəl S.Qədimovanın istedadı barədə danışır. Müxtəlif kadrlar.

* * *

MƏTN: – 1965-70-ci illərdə Türkiyə iqtisadiyyatında planlaşdırmaya xüsusi diqqət yetirilir. Bu, əhəmiyyətli layihə və proqramlara üstünlük verən, özəl sektora dəstəyi təşkil edən bir proqram idi. Türkiyədə nəzərə çarpacaq iqtisadi dirçəliş hiss olunmağa başlayır. Dəmirəl digər tərəfdən də geniş xalq kütlələri ilə dialoqa girərək deyirdi:

«Biz məmləkətin dərdinə dərman olmağa vaxtımızdır. Biz məmləkətə xidmət eşqi ilə yaşayırıq. Biz məmləkətdə gərginlik yaradılmasına, vətəndaşın incidilməsinə qəti şəkildə qarşıyıq».

1969-cu il oktyabrın 12-də keçirilən parlament seçkilərində «Ədalət» partiyası yenidən birincilik qazandı. Və Dəmirəl öz iqtidarını davam etdirdi.

1970-ci ildə başlayan fəhlə və tələbə hərəkatı ölkədə böyük sarsıntılara səbəb oldu. Hadisələrin yüksələrək şiddətlənməsi yeni hərbi çevriliş barədə şayiələr doğurmağa başladı. Dəmirəl öz partiyasının V qurultayında çevriliş istəyənlərə deyirdi.

* * *

S.Dəmirəlin çıxışı. O terrorçuluğu və anarxiyanı qəzəblə tənqid edir. Türk dövlətçiliyinə qarşı olan təhlükəni qeyd edir.

* * *

MƏTN: – 1971-ci ildə hadisələr daha da böyüdü. Martın 12-də Uğurlu hökumətə ultimatum verdi. Dəmirəl bu ultimatumu demokratiya anlayışına zidd olması düşüncəsi ilə hökumətin istefasını verdi. Nihad Erin və Bülənd Ecevit yeni hökumət qurdular. S.Dəmirəl müxalifətə keçərək partiyasının hədəfini dəyişdi. 1973-cü ildə Türkiyə demokratiyası yeni bir imtahan verməli oldu. Ölkə prezidentini seçmək üçün partiyalar arasında konsensusa ehtiyac var idi. Dəmirəl bu işdə aparıcı bir rol oynadı. 1973-cü ilin aprel ayında Fəxri Qonutürk prezident seçildi. 1973-80-ci illər Türkiyədə böhranlı illər idi. Nə 1971-ci ildə, nə də 1977-ci ildə keçirilən parlament seçkilərində heç bir partiya təkbaşına iqtidara gələrək hökumət qura bilmədi. S.Dəmirəl bu illərdə müxtəlif koalision hökumətlər təşkil etdi. 1980-ci il sentyabrın 12-də general Kənan Evrenin başçılığı ilə türk silahlı qüvvələri hərbi çevriliş edərək hakimiyyəti ələ aldılar. Demokratiyaya «yox» deyildi, partiyalar ləğv edildi. S.Dəmirəl və digər partiya liderləri göz altına alınaraq sürgün edildilər. Bu 7 illik məcburi istirahətin başlanğıcı idi.

* * *

Ekranada Nəzmiyyə xanımın S.Dəmirəlin yanaşı təsvirləri. Sürgün həyatından kadrlar, şəhər təsvirləri görünür.

* * *

MƏTN: – S.Dəmirəl həyat yoldaşı Nəzmiyyə xanımın sürgün həyatına başladı. 1982-ci il Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə siyasi fəaliyyət yasaqlandı. S.Dəmirəl 1983-cü ildə yenidən göz altına alınaraq 4 ay müddətinə Çanaqqalaya Zəncirbozana sürgün edildi. Həyatının bu ən keşməkeşli günlərində həyat yoldaşı Nəzmiyyə Dəmirəl bir an olsun onu yalnız buraxmadı. Sınaqlardan mətanətlə çıxmasında hər an ona dəstək oldu. Xatirələrində həyat yoldaşı Nəzmiyyə xanım haqqında Süleyman Dəmirəl belə deyir: «Biz Nəzmiyyə xanımın qohumuq. Onun ailəsi ilə bizimki eyni ailədir. Biz kuzenik. Bizim adətlərimizə görə kimin nə olacağı cocuqluqdan məlum olur. Kimin kimlə evlənəcəyi də. Qismətdir bunlar, təbii ki. Mən həyat yoldaşımla 51 ildir evliyəm. Fövqəladə xoşbəxt həyat yaşadım. O, mənə böyük dəstəkdir. Mənim işlərimə qarışmaz, amma çətinliklərimi, sıxıntılarımı bilir və daim mənə cəsarət verir».

1980-ci il hərbi çevrilişi ilə başlayan siyasətlə məşğul olmaq yasağı 1987-ci ilədək davam etdi. 1987-ci ildə keçirilən referendumla bu yasaq ləğv edildi. Süleyman Dəmirəl yenidən siyasətə qayıtdı. Hüsəməddin Cindərukun istefası ilə Dəmirəl «Doğru yol» partiyasının sədri seçildi. 1987, 1988 və 1990-cı illərdə keçirilən qurultaylarda S.Dəmirəl partiya liderliyini qorudu.

* * *

1991-ci il parlament seçkiləri yaxınlaşanda S.Dəmirəl görünməmiş bir mütəşəkkilliklə seçki-qabağı mitinqlərə başlamışdı. Dəmirəl sədri olduğu «Doğru yol» partiyasının seçkilərdən birinci çıxacağına əmin idi. Mitinqlərə toplaşan insanların sayı da Dəmirəl iqtidarının müjdəçisi idi. Bu mitinqlər Dəmirəli iqtidara daşınmaqla yanaşı, həm də onun natiqlik qabiliyyətini bir daha sərgiləmiş oldu.

* * *

Mitinq təsvirləri. S.Dəmirəl tribunasında. Alovlu çıxış alqışlarla qarşılır. Kadrlar dəyişir.

* * *

MƏTN: – 1991-ci ilin payızında keçirilən parlament seçkilərində «Doğru yol» partiyası birinci yerə çıxdı. Amma bu, Dəmirələ təkbaşına iqtidara gəlməyə imkan vermədi. Dəmirəl sosial-demokrat xalq partiyası və onun sədri Ərdal İnönü ilə koalision hökumət qurdu. 30 il əvvəl iqtidarın endirdiyi İsmət İnönünün oğlu ilə. Dəmirəl bu addımı ilə həm də keçmişlə deyil, sabahla yaşadığını, siyasətdə umuküsünün bir şey olmadığını göstərirdi. Dəmirəl baş nazir kreslosunu seçkilərdə məğlub olmuş «Ana vətən» partiyasının sədri Məsud Yılmazdan təhvil alarkən...

* * *

S.Dəmirəlin çıxışı. M.Yılmazla səmimi söhbət. M.Yılmaz Dəmirəllə razılaşıır.

* * *

MƏTN: – Dəmirəl iqtidarın demokratik yolla dəyişməsinə böyük əhəmiyyət verir, bununla demokratiyaya nə qədər bağlı olduğunu nümayiş etdirirdi. Bəli, S.Dəmirəl 11 il sonra, növbəti yeddinci dəfə baş nazir seçilir. 1991-ci ildə sovet ittifaqı dağılmış, onun yerində isə dili, tarixi bir olan türk respublikaları yaranırdı. Türkiyə bu respublikaların müstəqilliyini tanımış, bununla da kifayətlənməyərək, onların başda BMT olmaqla beynəlxalq təşkilatlara daxil olması üçün böyük fəaliyyətə başlamışdı. Yeddinci dəfə baş nazir seçildəndən cəmi üç ay sonra S.Dəmirəl ABŞ-a rəsmi səfərə çıxır. Prezident C.Buşla görüşən baş nazir Dəmirəl Qarabağ probleminin həlli yolları haqqında fikir mübadiləsi aparır. Azərbaycanın haqlı davası haqqında ətraflı məlumat verir. BMT-nin o vaxtkı sədri Butros Qali ilə Azərbaycan və Orta Asiya respublikalarının tezliklə bu nüfuzlu təşkilata üzv olmaları məsələsini müzakirə edir.

* * *

S.Dəmirəlin ABŞ-da jurnalistlərlə müsahibəsi. Kadrda B.Qalinin, digər siyasətçilərin Dəmirələ diqqətlə yanaşması aydın nəzərə çarpır.

* * *

MƏTN: – Fransanın o vaxtkı prezidenti Fransua Mitteran, Ukraynanın sabiq prezidenti L.Kravçuk, Rusiyada rəsmi səfər zamanı Yeqor Qaydar, Ruslan Xasbulatov və Yuri Lujkovla görüşləri zamanı da, İslam konfransının iclaslarında da, İrana rəsmi səfəri zamanı da S.Dəmirəlin gündəliyində Qarabağ məsələsi əsas yerlərdən birini tutur.

S.Dəmirəl baş nazir olduğu vaxtlarda, həm də prezidentliyi dövründə Türkiyənin sənaye gücünün artırılmasında misilsiz xidmətlər göstərmiş. Dəmirəlin 45 ilə yaxınlaşan siyasi həyatının ən diqqətəlayiq xidmətlərindən biri isə onun Türkiyəni aqrar ölkə olmaqdan çıxarıb günümüzün qüdrətli sənaye ölkəsinə çevrilməsi yolundakı xidmətləridir.

Bəli, gecə-gündüz demədən çalışaraq irəli sürdüyü layihələr, sərbəst bazar təşəbbüsünü durmadan dəstəkləməsi, qloballaşan dünyaya iqtisadi inteqrasiya siyasəti, sənaye dövrünün sürətlə kommunikasiya və informasiya çağı ilə əvəz olunması ilə bağlı fəaliyyəti bu gün Türkiyəni dünyanın inkişaf edən ölkələri arasında ilk sıraya yerləşdirmişdir. Dəmirəlin siyasətə yenidən başladığı illərdə, məsələn, 1964-cü ildə Türkiyənin ixracatı 400 milyon dollar idisə, bu gün 400 milyon dollarlıq ixracat bir şirkətin payına düşür. Bu gün Türkiyə 300 milyard dollarlıq satılma gücü ilə dünyada 18-ci yerdədir. Əgər indiki yüksək statistik göstəricilərin səbəblərini araşdırsaq, hamısının altından Dəmirəl təfəkkürü və Dəmirəl iqtisadi modelləri çıxar.

Türkiyədə tez-tez tələffüz edilən bir deyim var: «Türk silahlı qüvvələri türk millətinin göz bəbəyidir». Türkiyə Cümhuriyyətinin Anayasasına

– Konstitusiyasına görə ölkə prezidenti Silahlı Qüvvələrin baş komandanıdır. Türk millətinin qüruru olan və türk xalqının sabaha inamla baxmasında misilsiz rol oynayan türk ordusunun bu gün Şimali Atlantika alyansında, ümumiyyətlə, dünyanın ən güclü ordularından biri olmasında baş komandan S.Dəmirəlin əməyi əvəzsizdir.

Türk ordusu keçmişdə olduğu kimi, bu gün də qəhrəman Məhmətçinin yazdığı dastanlar sayəsində ölkəsinə qarşı yönəlmiş bütün təhdidləri dəf etmişdir. S.Dəmirəlin baş komandan kimi ən böyük nailiyyəti onun türk ordusunu konstitusion qurum halına gətirməsidir. Artıq türk ordusu yaxın keçmişdə olduğu kimi, əsas vəzifəsini buraxaraq siyasətə qarışmır, istədiyi vaxt dövlət çevrilişinə təşəbbüs etmir. Bu gün Atatürk ideyalarının ən qatı müdafiəçisi olan türk ordusu Türkiyəni xarici təhdidlərdən qorumaqla yanaşı həm daxildə, həm də dünyada sülh və əmin-amanlığa xidmət edən böyük bir gücdür. Dəmirəlin deyimi ilə desək, «türk ordusunun gücü aqressiv bir güc deyil, əksinə, barışın müdafiəçisidir».

Baş komandan Dəmirəl siyasi həyatının bütün mərhələlərində türk silahlı qüvvələrini diqqət mərkəzində tutmuş, onun dünyanın ən intizamlı, ən yaxşı təlim görmüş, ən yaxşı təchiz edilmiş ordu olmasında əmsalsız xidmətlər göstərmişdir.

* * *

*Kadrda türk ordusunun müxtəlif təlim planları görünür.
Dəmirəl hərbi paltarda əsgərlər arasında.*

* * *

MƏTN: – Dünyada əhalisinin çoxu müsəlman olan 52 ölkə var. Əhalisinin 99 faizi müsəlman olan Türkiyə də bu 52 ölkədən biridir. S.Dəmirəlin deyimi ilə, «Türkiyə tam anlamı ilə lansist olan və eyni zamanda tam anlamı ilə demokratik olan yeganə müsəlman ölkəsidir». Bu isə Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi, böyük Mustafa Kamal paşa Atatürkün göstərdiyi lansist demokratiya hədəfidir ki, əsl atatürkçü olan S.Dəmirəl də 45 illik siyasi fəaliyyətində bu hədəfdən yayınmağa çalışmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı S.Dəmirəl dininə, mə-nəvi dünyasına son dərəcə bağlı bir adamdır. Dini müəlləfiyyətlərini vaxtılı-vaxtında yerinə yetirən, dini mərasimlərdən geri qalmasına çalışan S.Dəmirəl günümüzdə dünyəvi Türkiyə dövləti modelinin ən qızgın tərəfdarına, dünyəvi dövlət rəmzinə çevrilmişdir. 1993-cü ilin yanvar ayındakı Məkkəyə səfəri zamanı Peyğəmbərimizin qəbrini ziyarət edən, 1996-cı ildə İsrailə səfəri zamanı isə Əl-Əxsa məscidində namaz qılmağı özünə borc bilən S.Dəmirəl islam fundamentalizminin Türkiyə və türk dünyası üçün nə qədər təhlükəli olduğunu tez-tez dilinə gətirir.

«Türkiyə prüalist, demokratik bir ölkədir» – deyən S.Dəmirəl ölkədə fundamentalist cərəyanlar ola biləcəyini qeyd edir, arxasınca da əlavə edir: «Amma demokratik mexanizmlər çərçivəsində bu cərəyanlar ortadan qalxır». Film boyu itirməməyə çalışdığımız xronologiyaya görə 1993-cü ilin aprel ayına gəlib çıxdıq. Türkiyənin səkkizinci prezidenti Turqut Özal qəflətən vəfat edir. Özalın dəfnindən sonra ölkə özünün yeni prezidentini seçməli idi. Türkiyə Konstitusiyasına görə, Cümhur başqanını Türkiyə Böyük Millət Məclisi seçir. Ölkə parlamentində təmsil edilən «Doğru yol» partiyasından olan millət vəkilləri öz liderlə-

rinin – S.Dəmirəlin namizədliyini irəli sürdülər. Və 1993-cü ilin may ayının 16-da S.Dəmirəl siyasi həyatının kulminasiyasına yüksəlir – Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti seçilir.

* * *

Böyük Millət Məclisində çıxış. MSK elan. Kadrda deputatların sevinc dolu üzləri görünür. Dəmirəlin prezident seçilməsi ümumxalq şənliyinə çevrilir.

* * *

MƏTN: – S.Dəmirələ prezident seçilməsi haqqında TBMM-nin qərarı təqdim ediləndə belə, o, yenə ömür-gün yoldaşı Nəzmiyyə xanımı axtarırdı.

* * *

Dəmirəl Nəzmiyyə xanımı çağırır. Nəzmiyyə xanım Dəmirəllə yanaşı. İftixar dolu baxışlar onlara yönəlir.

* * *

MƏTN: – Çünki onlar bu yüksək və şərəfli vəzifəyə həyatın bütün sınaqlarından birgə çıxıb gəlmişdilər. Və bu böyük uğuru bərabər bölüşməyə də haqları vardı.

* * *

Kadrda Böyük Millət Məclisində təntənəli mərasim. Fəxri kürsü. Türkiyə bayrağı. Dəmirəl and içir. Alqışlar.

* * *

Türkiyə prezidenti sifətilə S.Dəmirəlin böyük Atatürkün məkanına, ölkə prezidentlərinin Çankaya iqamətgahına ilk gəlişləri.

MƏTN: – Bəli, prezident Dəmirəli yeni vəzifəsində və bu yeni iqamətgahında yenə də gecəli-gündüzlü fəaliyyətlə dolu düz 7 il gözləyirdi. Bu 7 il ərzində S.Dəmirəlli Çankaya köşkü böyük tarixi hadisələrə, forum və görüşlərə səhnə olacaq. Bu 7 il ərzində S.Dəmirəlli Çankaya iqamətgahı Türkiyə və dünya tarixinə keçəcək olaylara şahid olacaq.

S.Dəmirəlin Türkiyənin doqquzuncu prezidenti seçilməsi ölkədə böyük sevincə qarşılandı. Dövlətin ən yüksək zirvəsinə Dəmirəl kimi təcrübəli və dünya miqyasında tanınmış bir siyasətçi gəldi. Lakin ən böyük sevinc, toy-bayram Dəmirəlin doğulub-böyüdüğü İslamköydə – Süli ləqəbi ilə bir zamanlar qaçıb-dolaşdığı məhəllələrdə yaşanırdı.

* * *

İslamköydə evlərdə sevinc. Çıxışlar. Sakinlər Dəmirəlin dövlət başçısı seçilməsindən məmnunluqlarını bildirirlər.

* * *

MƏTN: – Bəli, S.Dəmirəl həyatının yeni bir mərhələsinə – 7 illik prezidentlik dövrünə başlayır. Dəmirəli qarşıdakı bu 7 il ərzində ölkəsinə və millətinə var gücü ilə xidmət, yorulmaq nədir bilməyən yeni bir çalışma tərzini gözləyirdi. Bu 7 il ərzində türk millətinin özünə olan inamı, hörməti daha da artacaq, Dəmirəl əvəzsiz bir cümhur başqanı kimi demokratiya simvoluna çevriləcəkdir. Prezident

Dəmirəl canı qədər sevdiyi millətindən qopmayacaq, əksinə, xalqı ilə daha da yaxınlaşaraq, onu bir baba, ata şəfqətilə bağrına basacaqdı. Dəmirəl prezidentliyi dövründə iqamətgahı olan Çankaya köşkünə bir protokol məkanı olaraq görmədi, onun qapılarını xalqın üzünə açdı, onların sevincini də, kədərini də bölüşdü. İqamətgahından uşaqlar heç əskik olmadı. Onları hər bayram yanına alaraq Türkiyənin gələcəyi olan balalarına dəyərli nəsihətlər verdi.

* * *

Dəmirəl uşaqlarla danışır. Prezident uşaqların əhatəsindədir. Onlara tövsiyələrini deyir.

* * *

MƏTN: – Həyat yoldaşı Nəzmiyyə xanım da prezident Dəmirəldən geri qalmadı. Cocuqların təhsilində, tərbiyəsində və inkişafında göstərdiyi xeyriyyəçilik fəaliyyətinə görə Nəzmiyyə xanım Dəmirəl 1996-cı ildə YUNİSEF Beynəlxalq Təşkilatının altun buketinə layiq görüldü.

* * *

Nəzmiyyə xanım əlində mükafat dayanıb. Kadrlar bir-birini əvəz edir.

* * *

MƏTN: – S.Dəmirəl prezidentliyi dövründə də türk dünyası ilə yaxından maraqlandı, qəlbi bu böyük yurdun hər guşəsilə həmahəng vurdu. Dəmirəl türk respublikaları ilə münasibətlərində qardaşlıq

hissinin hakim, dominant olduğunu qeyd edərək belə deyir: «Bu cümhuriyyətlərlə ninnilərimiz bir, nağıllarımız bir, dilimiz, dinimiz, könlümüz birdir. Türkiyə nə pantürkizm, nə də panislamizm sevdasında deyil».

Lakin təəssüf ki, günü elə bu gün də Rusiya, İran kimi ölkələr hələ də türk dünyasının inkişafından narahatlıq keçirir. Türkiyənin Azərbaycan və Orta Asiyada siyasi nüfuz arayışında olduğunu iddia edirlər.

1994-cü ilin oktyabr ayında İstanbulda toplanan ikinci türk zirvəsində S.Dəmirəl forumun keçirilməsi üçün guya Rusiyadan icazə alınması iddialarına cavab verirdi.

* * *

S.Dəmirəlin çıxışı. Prezidentin çıxışında sərt və kəskin ton aydın hiss olunur.

* * *

MƏTN: – Dəmirəlin Azərbaycan və Orta Asiya siyasətinin başlıca xətti bu ölkələrin daxili işlərinə qarışmaq oldu. «Bizim düşmənimiz çox, dostumuz azdır» – deyən S.Dəmirəl «Türkiyə düşmənin mərhəməti, dostun lütfü sayəsində ayaqda durmayıb. Hər ölkə öz məsələsini özü həll edəcək» – fikrilə rəsmi Ankaranın xarici siyasət xəttini bir daha göstərmiş oldu.

Sultan Süleyman Qanununun heykəlinin açılışı və bunun həyata keçməsi üçün Dəmirəlin şəxsi səyləri Türkiyə prezidentinin möhtəşəm Osmanlı imperatorluğunun tarixə sığmayan izlərinin qorunması yolunda qiymətsiz xidmətlərdir. Dəmirəl zaman-zaman böyük məsafələri bir göz qırpımında

qət edir, ulu dədələrimiz qarşısındakı minnət və şükran borcunu ödəmək üçün çalışır. O, gah Çində Kubilay xanın tikdiyi Yasaq şəhərdədir, gah da Monqolustan çöllərində – Orxon-Yenisey və Bilgə Kaan kitabələri önündə.

* * *

Qədim türk abidələrindən görüntülər. Dəmirəl abidələr qarşısında görünür, sanki tarixin səsinə dinləyir.

* * *

MƏTN: – Türk-islam dünyasının ən görkəmli mütəfəkkiri Xoca Əhməd Yasəvinin Qazaxıstanın Çimkənd vilayətindəki türbəsi. Bu türbə və türbətrafı kompleksin bərpası bilavasitə S.Dəmirəlin nəzarəti altında həyata keçirildi.

Türküstandakı Xoca Əhməd Yasəvi adına Beynəlxalq Universitetin təməli də Süleyman Dəmirəlin iştirakı ilə 1995-ci ildə qoyulub. Türkiyə prezidenti hazırda bu universitetin fəxri doktorudur.

Osmanlı imperatorluğunun son hərbiyyə naziri Ənvər paşa...

* * *

Ənvər paşa ilə bağlı müxtəlif təsvirlər bir-birini əvəz edir.

* * *

MƏTN: – Türkçülük uğruna, Tacikistanın Belçiban mahalında rus komandiri Kulikovun xain gülləsilə şəhidlik zirvəsinə yüksələn ən macərapərəst Osmanlı generalı. Ölümündən 74 il sonra Dəmirəlin söyləri nəticəsində məzarı Tacikistan çöllərindən min bir əziyyətlə Türkiyəyə gətirilib, İstanbulun tarixi «Abideyi-hürriyyət» şəhidliyində əbədi istirahətgahına çəkilən bu ən böyük türk sevdalısı.

Böyük Hüseyin Cavid, Tələt paşa kimi Vətənə öləndən sonra qayıdan Ənvər paşa. Və cənazə prosesinin ön cərgəsində gedən prezident Süleyman Dəmirəl. 1996-cı ilin isti bir avqust günü.

* * *

Dəfn mərasiminin təsviri ekranda görünür. Tabutun arxasınca Dəmirəl və başqaları gəlirlər. Böyük izdiham.

* * *

MƏTN: – Türkiyə prezidenti Xəzər nefti və onun dünya bazarlarına nəqli məsələsini hər zaman diqqət mərkəzində tutur. Dəmirəl hələ 1995-ci ildə Azərbaycan televiziyasına verdiyi müsahibəsində: «Xəzər neftinin gələcəyini çox yaxşı görürəm. Hər şeydən əvvəl Xəzər dənizində neft olması Xəzəryanı xalqlar üçün rifah deməkdir» – fikrini qeyd edərək neftin çıxarılması qədər onun nəqli marşrutunun əhəmiyyətini dilə gətirdi. S.Dəmirəl Xəzər neftinin bir hissəsinin Gürcüstan ərazisindən Qara dənizə, bir qisminin də Novorosiysk limanına daşınmasının Türkiyə tərəfindən də qəbul edildiyini bəyan etdi. Lakin əsas neftin Bakı-Ceyhan marşrutu ilə nəql olunması layihəsini hərərətlə müdafiə etdi. 1998-ci ilin oktyabrında keçirilən Petrol şurasında S.Dəmirəl Bakı-Ceyhan layihəsini növbəti dəfə müdafiə etdi.

* * *

S.Dəmirəl layihənin əhəmiyyətini vurğulayır. Onun nitqi alqışlarla qarşılır.

* * *

MƏTN: – Bakı-Ceyhan marşrutu. Ümumiyyətlə, Xəzər nefti və onun dünya bazarına daşınması məsələsində S.Dəmirəl hər zaman Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin apardığı siyasəti dəstəkləmiş, türk dünyasının bu iki böyük oğlu hər zaman olduğu kimi bu yöndə də müştərək fəaliyyət göstərmişlər. 1998-ci ilin oktyabrında imzalanan tarixi Ankara bəyannaməsi də bu müştərək fəaliyyətin ən böyük bəhrəsi, Azərbaycan və Türkiyənin, eləcə də Avrasiya bölgəsinin sabahı naminə atılmış ən böyük addımdır.

* * *

Kadrda Xəzər nefti ilə bağlı görüntülər. Bakı mənzərələri. Təsvirlər bir-birini əvəz edir.

* * *

MƏTN: – 1999-cu il oktyabrın 1-də türk xalqının görkəmli və dahi oğlu S.Dəmirəlin 75 yaşı tamam oldu. Ömrünün 45 ildən çoxunu dövlətinə, millətinə xidmət etmiş S.Dəmirəl özünü Cümhuriyyətin aktyorlarından biri sayır və dünyanın bir çox tanınmış siyasətçiləri, tarixçiləri tərəfindən onu Atatürkə bənzəyənlərə təvazökarcasına: «Atatürkün ikincisi olmaz» – deyir. «Bizim tariximizdə min ildə bir dəfə yetişmiş bir düha var. O, Atatürk dühasıdır». Bu sözlər də böyük Mustafa Kamalın ən böyük davamçısı olan Süleyman Dəmirələ aid edilə bilər.

Azərbaycan xalqı da S.Dəmirəl şəxsiyyətinə olan bütün sevgi və məhəbbətini təkrar-təkrar izhar edərək belə deyir: «Türk tarixində S.Dəmirəlin də ikincisi yoxdur!».

BİRİNCİ FİLMİN SONU

16 oktyabr 1999-cu il

İSLAMKÖYDƏN ÇANKAYAYA

İkinci film

Ankara şəhərinin panoram mənzərələri... Türkiyə və Azərbaycanın tarixi əlaqələrini, müasir dostluğunu əks etdirən ünvanlar, lövhələr diqqəti cəlb edir. Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin və Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin müxtəlif vaxtlarda olan görüşlərindən tarixi anlar göstərilir. Türkiyə və Azərbaycan bayraqları açıq, günəşli səmada qoşa dalğalanır, iki qardaş xalqın əzəli və əbədi dostluğunu, doğmalığını «car çəkir».

MƏTN: – Siyasət tarixində dövlət başçılarının şəxsi dostluq və qardaşlıq münasibətləri xüsusi yer tutur. Qoca Şərqi və türk dünyasının sınınmış liderləri – Azərbaycan prezidenti H.Əliyevlə Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti S.Dəmirəlin dostluq və qardaşlığı bu gün bütün dünyanın həsəd apardığı böyük hörmət, ehtiram və ünsiyyət nümunəsidir. Aralarında cəmi bir il yaş fərqi olan, adları siyasət aləminin ən qüdrətli şəxsiyyətləri, işıqlı simaları arasında çəkilən dövlət başçıları S.Dəmirəl və H.Əliyev 30 ildən artıqdır ki, mənsub olduqları ölkələrin – Türkiyənin, Azərbaycanın, bütün türk dünyasının taleyini yaşayır və əbədi nura qərq edirlər. Hər ikisi eyni vaxtda, 1993-cü ildə öz dövlətinin başçısı seçilən siyasət liderləri ölkələrimiz arasında əlaqələrin genişlənməsi naminə misilsiz tarixi xidmətlər göstərmişlər. Bu dostluq və qardaşlıq elə möhkəm təməl üzərində qurulub ki, böyük uzaqgörənliklə «bir millət, iki dövlət» adlandırılan bu ulu türk torpağında gələcək nəsillərimiz türk dünyasının iki azman siyasətçisinin mehriban, səmimi, qardaş münasibətləri

ilə zaman-zaman fəxr edəcəklər. Böyük şəxsiyətlərin dostluğu və qardaşlığı təmsil etdikləri dövlətlərin və xalqların dostluğuna, qardaşlığına tükənməz güc, qüvvət verir, sarsılmaz sədaqət və etibar rəmzinə çevrilir. 1992-ci ildə H.Əliyev Naxçıvan Ali Məclisinin sədri vəzifəsində çalışarkən Türkiyə ilə Azərbaycan arasında gözəl bir körpü salınmışdır.

* * *

Ekranada açılışa toplaşmış izdiham görünür. H.Əliyevlə S.Dəmirəl səmimi söhbət edirlər. Açılış mərasimi musiqi ilə müşayiət olunur. Əsəm körpünün üstündə Azərbaycan və Türkiyənin dövlət bayraqları dalğalanır.

* * *

MƏTN: – Araz çayı üzərində salınan bu körpü adı bir körpü deyildi. İki xalqın illərlə ürəyində gəzdirdiyi nisgilə son qoyan, həsrət qarışdırıb birdəfəlik qıran və gələcəyə açılan böyük bir yol idi. Odur ki, xalq ona «Ümid körpüsü» adı vermişdir. Həmin mərasimdə Türkiyənin o vaxtkı baş naziri S.Dəmirəl, görkəmli dövlət xadimi H.Əliyev böyük iftixar hissi ilə iştirak edirdilər. Onların təşəbbüsü ilə salınan həmin tarixi yol ilə ilk dəfə addımlayan da adları hər zaman böyük fəxrlə çəkilən iki tarixi şəxsiyyət S.Dəmirəl və H.Əliyev olmuşdur.

* * *

Arxiv materialları, tarixi kino-xronika təqdim olunur. M.K.Atatürkün çıxışlarını, müxtəlif görüşlərini əks etdirən kino-foto kadrları, mühüm arxiv sənədləri bir-birini əvəz edir, mətnin sənədləri publisistik təqdimatını tamamlayır.

* * *

MƏTN: – Böyük öndər qazi Mustafa Kamal paşa Atatürk demişdir: «Azərbaycanın sevinci Türkiyənin sevinci, Azərbaycanın ələmi Türkiyənin ələmidir». Xeyirdə də, şərdə də, çətin sınaqlarda da türk xalqı, Türkiyə dövləti hər zaman Azərbaycanla birlikdədir. İki prezidentin səmimi dostluğu, mehriban qardaşlığı tarixi genetik kökləri bir olan xalqlarımızın, iki dövlətin daha da yaxınlaşmasına, əlaqələrinin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Dünya siyasi sistemində yenicə müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın get-gedə möhkəmlənən mövqeyində, Avropaya və dünyaya sıx inteqrasiyasında dil, din, mənşə etibarı ilə bizimlə eyni kökdən olan Türkiyə Cümhuriyyətinin rolu danılmazdır. Tarixi bağlılığımızın bərpası baxımından Türkiyənin keçmiş SSRİ respublikaları arasında ilkin olaraq Azərbaycanla diplom; tik, siyasi və iqtisadi əlaqələr yaratmasının əhəmiyyəti böyükdür. 1991-ci il noyabr ayının 9-da suveren Azərbaycan Respublikası rəsmi olaraq Türkiyə tərəfindən tanınmışdır. Cəsarətli addım hər iki dövlətin tarixi, siyasi həyatının yeni mərhələsinin başlanğıcını qoymuşdur.

Türkiyənin coğrafi mövqeyi, Avropaya yaxınlığı, Qara dəniz və Aralıq dənizinə çıxışının olması Azərbaycanın Qərb bazarına çıxması üçün ideal bir tramplin sayılır. Qardaş dövlətin Avropa ölkələri və Amerika Birləşmiş Ştatları ilə xüsusi münasibətləri Dünya bazarının Azərbaycana açılmasına, Qərb kapitalının ölkəmizə cəlb olunmasına güclü təkan verir. Başda S.Dəmirəl olmaqla Türkiyə diplomatiyasının Ermənistan-Azərbaycan münasibətinin həlli istiqamətindəki ardıcıl səyləri gənc, müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 1995-ci ilin oktyabrında Nyu-York şəhərində keçirilən

BMT-nin 50 illik yubiley tədbirlərindəki işgüzar görüşlər, 1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə Azərbaycan diplomatiyası üçün son dərəcə uğurlu yekun sənədlərinin qəbul edilməsində qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin prinsipial mövqeyi, siyasi və mənəvi dəstəyi misilsiz rol oynamışdır.

* * *

S.Dəmirəl Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin əhəmiyyətini vurğulayır. Ekranada kadrlar bir-birini əvəz edir. Türkiyə və Azərbaycanın tarixi və müasir dostluğunun vurğulanması sənədli kadrların əsas «gücünü» təşkil edir.

* * *

MƏTN: – İki ölkə arasında hərtərəfli əməkdaşlığın hüquqi əsaslarının qurulması, bu istiqamətdə bir sıra saziş, protokol və müqavilələrin imzalanması prezidentlər H.Əliyevlə S.Dəmirəlin xalqlarımız qarşısında tarixi xidmətləridir. İki dövlətin rəsmi nümayəndə heyətlərinin Bakıda və Ankarada görüşlərinin, birgə əməkdaşlıq məsələləri haqqında müzakirələrinin keçirilməsi həmin dayanıqlı bazis əsasında mümkün olmuşdur.

1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək Azərbaycan prezidenti H.Əliyev S.Dəmirəlin dəvəti ilə Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Bütün dünyanın göz dikdiyi bu səfər zamanı iki ölkə arasındakı münasibətləri daha yüksək səviyyəyə qaldıran, müxtəlif sahələri əhatə edən 16 müqavilə imzalanmışdır. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında 20 sentyabr 1994-cü il tarixində Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Qərb dövlətləri arasında bağlanmış neft müqaviləsinin önəmi,

xüsusilə ölçüyəgəlməzdir. «Əsrin müqaviləsi»ndə Türkiyənin iştirak payı orta q mənəvi dəyərlərlə yanaşı maddi sərvətlərin də uzaq perspektivi təmin etməsi baxımından diqqətəlayiqdir. Bakı-Ceyhan neft kəmərinin reallaşdırılması istiqamətində Azərbaycanın, şəxsən prezident H.Əliyevin atdığı cəsarətli addımlar məhz Türkiyəyə olan ən səmimi dostluq duyğularının, səmərəli əməkdaşlıq səylərinin parlaq sübutudur.

1994-cü il oktyabrın 18-i və 19-da Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilən türkdilli dövlət başçıların ikinci zirvə toplantısında iştirakı, prezident S.Dəmirəllə səmimi görüşləri və aparılan səmərəli danışıqlar ikitərəfli əlaqələrin dərinləşməsinə yeni impuls verdi. Türk xalqları və dövlətlərinin hərtərəfli inkişafı, xüsusən də Azərbaycanın gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan birgə kommunenin imzalanması həmin zirvə toplantısının zəruri yekunu olmuşdur. Görkəmli dövlət xadimi S.Dəmirəl zirvə görüşündə türkdilli xalqlar arasında münasibətlərin bərpası və daha da gücləndirilməsi üçün dünyada baş verən qlobal dəyişikliklərdən məqsəduyğun surətdə bəhrələnməyin vacibliyini vurğuladı.

* * *

İstanbul zirvə toplantısının keçirildiyi Çırağan sarayının görünüşü. Kamera toplantı iştirakçılarna doğru panoram edir. Orta və iri planlar əvəzlənir. S.Dəmirəl çıxış edir. Toplantı ümumi və fraqmental planlarda təqdim olunur, mətnin ovqatını tamamlayır.

* * *

MƏTN: – 1995-ci il avqust ayında prezident H.Əliyev

Qırğızistanın paytaxtı Bişkek şəhərində türkdilli dövlətlərin III zirvə toplantısında iştirak etmiş, burada qədim «Manas» dastanının yubiley şənlikləri zamanı Türkiyə prezidenti S.Dəmirəl cənabları ilə bir daha görüşüb hər iki tərəf üçün zəruri məsləhətlər ətrafında fikir mübadiləsi aparmışdır. Bişkek deklarasiyasının qəbul edilməsi həmin görüşlərin məntiqi yekunu kimi diqqətəlayiqdir.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafına yeni təkan verən hadisələrdən biri də H.Əliyevin dəvəti ilə Türkiyə Respublikasının prezidenti S.Dəmirəlin 1995-ci il dekabr ayının 7-dən 9-dək ölkəmizə rəsmi səfəri olmuşdur. Səfər zamanı aparılan danışıqlar, əldə olunan razılaşmalar ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın üföqlərinin genişlənməsinə əlavə impulslar vermişdir. Türkiyə prezidenti S.Dəmirəl Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra demokratik prinsiplər əsasında seçilmiş Milli Məclisdə çıxış etmişdir.

* * *

Azərbaycanın Milli Məclisi 4 ümumi planda göstərilir. Kamera salona panoram edir. S.Dəmirəl tribunada danışır. Milli Məclis üzvləri onun çıxışını diqqətlə dinləyir, alqışlarla qarşılayırlar.

* * *

MƏTN: – Yüksək qonaq, həmçinin Azərbaycan ictimaiyyəti ilə, BDU-nun tələbə şəhərçiyində yaşayan qaçqınlarla görüşmüşdür. H.Əliyevin və S.Dəmirəlin iş adamları ilə görüşü də unudulmaz təsir bağışlamışdır. Türkiyə Respublikasının prezi-

dentinə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fəxri akademiki diplomu təqdim edilmişdir. Həmin səfər zamanı prezidentlər H.Əliyevlə S.Dəmirəl birgə bəyanat imzalamışlar. Birgə bəyanatda, eləcə də ümumi dostluq, qardaşlıq və səmimi şəraitdə keçən görüşlərdə iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmiş, bir çox problemlərə münasibət bildirilmişdir. S.Dəmirəl Bakı görüşlərində Türkiyə Cümhuriyyətinin dəyişməz mövqeyini bir daha təsdiq edərək bildirmişdir ki, bölgədəki ixtilafın aradan qaldırılması, problemlərin həlli yollarının araşdırılması sürətləndirilməli və təsirli tədbirlər görülməlidir. Ermənistan Respublikasının işğal etdiyi Azərbaycan torpaqları dərhal və qeyri-şərtsiz azad edilməlidir. Səfər zamanı həmçinin iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı haqqında memorandum, Azərbaycan və Türkiyə arasında televiziya yayımları haqqında əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanmış, iki ölkə arasında avtomobil daşınmaları haqqında sazişin təsdiq olunması və qüvvəyə minməsi barədə notalar mübadiləsi edilmişdir.

Əhəmiyyətli rəsmi səfərlər və görüşlər 1996-cı ildə Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinə yeni ahəng vermişdir. İyunun 11-dən 13-dək Bakıda keçirilmiş «Qara dəniz iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı» parlamentlərarası assambleyasının 7-ci toplantısında iştirak etmək üçün Türkiyə Böyük Millət Məclisinin nümayəndə heyətinin ölkəmizə gəlişi bu baxımdan, xüsusilə önəmlidir. Suveren Azərbaycanın xarici siyasətində Türkiyə Respublikası ilə hərtərəfli əməkdaşlıq əsas yer tutmuşdur. Ötən 6 il ərzində ölkələrimizin dövlət başçılarının qarşılıqlı rəsmi və işgüzar səfərləri zamanı hərtərəfli əməkdaşlığımızı əhatə edən

onlarca sənəd imzalanmışdır. Soykökləri bir olan türkdilli xalqların qədim tarixi əlaqələrinin mənəvi yaxınlığının bərpası və inkişafı məsələlərinə daim ümdə əhəmiyyət verilir. Əmir Teymurun 660 illiyi münasibətilə 1996-cı ilin oktyabrında Özbəkistanın paytaxtı Daşkənd şəhərində, eləcə də Astana şəhərinin paytaxt elan olunması ilə əlaqədar 1998-ci ilin iyun ayında Qazaxıstanda keçirilmiş zirvə görüşlərində H.Əliyevin, S.Dəmirəlin və Orta Asiya respublikaları rəhbərlərinin yaxından iştirakı qardaş türk xalqlarının birliyinin və əməkdaşlığının bərqərar olunmasında mühüm rol oynamışdır.

1997-ci il görüşləri dövlətlərimiz arasında hərtərəfli əməkdaşlığın intensiv xarakter daşdığını bir daha təsdiqləmişdir. Aprelin 30-da prezident H.Əliyev İstanbul şəhərində «Qara dəniz iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatının» zirvə toplantısında iştirak etmiş, bundan bir həftə sonra isə S.Dəmirəlin dəvəti ilə Türkiyədə dörd günlük rəsmi səfərdə olmuşdur. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin daha da inkişaf etməsinə böyük təkan verən bu səfər zamanı müxtəlif sahələri əhatə edən doqquz sənəd imzalanmışdır. Bunların arasında mühüm önəm daşıyan Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi haqqında bəyannamə xüsusi qeyd edilməlidir. Səfər zamanı Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə prezident H.Əliyevə Türkiyənin yüksək mükafatı – «Dövlət nişanı» təqdim olundu.

* * *

Ekranada H.Əliyev S.Dəmirəllə yanaşı dayanıb. S.Dəmirəl H.Əliyevin türk dünyasında xidmətlərindən, Azərbaycanın

dirçəlişindəki rolundan danışır. Sonra kamera H.Əliyevə doğru panoram edir. Mükafat H.Əliyevə təqdim edilir. Sonra H.Əliyev mükafata görə təşəkkür edib nitq söyləyir. Alqışlar. Müxtəlif kadrlar əvəzlənir. Daha sonra Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevə «İlin adamı» mükafatının verilməsini əks etdirən videotəsvirlər göstərilir.

* * *

MƏTN: – 1997-ci ildə səmərəli siyasi fəaliyyətinə, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafındakı misilsiz xidmətlərinə görə prezident H.Əliyev Türkiyənin NTV kanalının apardığı sorğu nəticəsində ilin siyasət adamı seçilmişdir. Bu faktlar S.Dəmirəlin Azərbaycanda, H.Əliyevin Türkiyədə necə böyük nüfuz sahibi olduqlarının parlaq nümunəsi sayılmalıdır.

* * *

MƏTN: – 1998-ci ildə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin inkişafında mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Aprelin 26-da S.Dəmirəlin dəvəti ilə dövlətimizin başçısı Trabzon şəhəri yaxınlığında «Dərinər» su bəndinin inşasının təməlatma mərasimində iştirak etmək üçün dost ölkədə bir günlük işgüzar səfərdə olmuşdur. Orada Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan prezidentləri ikitərəfli və üçtərəfli münasibətlərin inkişafına dair müzakirələr aparmış və birgə bəyanat qəbul etmişlər. Bundan iki həftə sonra Türkiyə prezidenti S.Dəmirəl Bakıya bir günlük işgüzar səfərə gələrək, dostu H.Əliyevi anadan

olmasının 75 illiyi münasibətilə təbrik etdi. Sentyabr ayında Bakıda yüksək səviyyədə təşkil edilmiş tarixi «İpək yolu»nun bərpasına həsr olunan beynəlxalq konfransın xüsusilə müstəsna əhəmiyyəti var. S.Dəmirəlin başçılıq etdiyi nüfuzlu nümayəndə heyəti iqtisadi münasibətlərimizin inkişafında misilsiz rol oynayan həmin konfransda iştirak edirdi. Türkiyə prezidentinin Bakıya əvvəlki ziyarəti zamanı təməlatmə mərasimində iştirak etdiyi binalar artıq istifadəyə verilmişdir. Onun tövsiyəsi ilə böyük firmaların, nüfuzlu iş adamlarının Bakıya axını güclənmişdir. Son illərdə istər inşaat, istər ticarət, istərsə də sənaye obyektlərinin salınmasında türk iş adamlarının xüsusi yeri var. Bakıda sərmayə qoyuluşlarının tən yarısı məhz türk firmalarına mənsubdur. Bütün bunlara bir yandan S.Dəmirəl kimi nüfuzlu şəxsiyyətin və böyük dövlət başçısının təşviqi səbəb olmuşsa, digər tərəfdən H.Əliyevin xarici sərmayədarlar üçün əlverişli şərait və möhkəm dövlət zəmanəti yaratması əsas olmuşdur. Paytaxtımızın mərkəzindəki «İSR plaza» ofisotelinin açılış mərasimində bu barədə iftixarla söhbət açılmışdır.

* * *

«İSR plaza»nın açılışında S.Dəmirəlin və H.Əliyevin çıxışları. Türkiyənin iş adamları üçün açılmış ofisdə əvvəlcə S.Dəmirəl danışır. Sonra kamera salona panoram edir. H.Əliyev iri planda görünür və mikrofon qarşısında nitq söyləyir. Hər iki nətiqin çıxışı alqışlarla qarşılanır.

MƏTN: – 1998-ci il oktyabrın sonlarında qardaş Türkiyə Respublikasının 75 illiyi böyük təntənə ilə qeyd edilmişdir. Bayram tədbirlərində S.Dəmirəlin şəxsi dəvəti ilə dövlətimizin başçısı da iştirak

etmiş, qardaş türk xalqının sevincinə şərik olmuşdur. Səfər zamanı Azərbaycan, Qazaxıstan, Gürcüstan, Özbəkistan və Türkiyə dövlət rəhbərləri, habelə ABŞ-ın enerji naziri tərəfindən Bakı-Ceyhan neft boru kəmərinin reallaşmasının vacibliyini əks etdirən birgə Ankara bəyannaməsi imzalanmışdır. Azərbaycan və Türkiyənin mehriban münasibətləri xeyrixahlarımızı sevindirir, bədxahlarımızı narahat edir. Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin 1999-cu il yanvarın 17-dən 31-dək Türkiyədəki Gülhanə Əsgəri Tibb Akademiyasında müalicə olunması, Türkiyənin rəhbər dairələri tərəfindən hərtərəfli diqqətlə əhatə olunması ölkələrimizin dostluğunun sarsılmaz olduğunu bir daha sübut edir. Türkiyənin prezidenti S.Dəmirəl, digər dövlət və hökumət rəhbərləri hər gün Azərbaycan prezidentinə baş çəkir, onun sağlıq durumu ilə maraqlanır, dövlətimizin başçısına ürəkdən gələn xoş arzularını bildirirlər.

1999-cu ilin apreliyində Vaşinqtonda NATO-nun 50 illik yubileyinə həsr olunmuş zirvə görüşü keçirildi. Zirvə görüşündə iştirak edən Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti S.Dəmirəl və Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev Vaşinqtonda Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin daha da dərinləşdirilməsi, Bakı-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişi, regionda möhkəm sülhün və sabitliyin bərqərar edilməsi, Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin dinc yolla həll olunması məsələlərinə dair hərtərəfli fikir mübadiləsi apardılar. Aprelin 24-də Vaşinqtonda hər iki prezident ABŞ-ın senatının beynəlxalq münasibətlər komitəsinin üzvü, «İpək yolu» strategiyası haqqında qanun layihəsinin təşəbbüsçüsü Seym Braunbekin təşkil etdiyi tədbirdə Qafqaz və Orta

Asiya dövlətləri rəhbərlərinin və xarici işlər nazirlərinin görüşündə iştirak etdilər. Bu görüş tarixi «İpək yolu»nun üzərində yerləşən türkdilli dövlətlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, Türkiyə və Azərbaycanın taleyi qırılmaz tellərlə bağlıdır. ABŞ-ın Ohayo ştatının Klivlend klinikasında cərrahiyyə əməliyyatına məruz qalmış prezident H.Əliyev öz böyük dostu və qardaşı prezident S.Dəmirəlin dəvəti ilə qısamüddətli istirahət üçün Türkiyədə oldu. Dövlətimizin başçısı bu qardaş ölkədə sonsuz qayğı və məhəbbətlə əhatə olundu.

Adı siyasət tarixinə, qardaş Türkiyənin şanlı tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış S.Dəmirəl bir dost, bir insan kimi çox yüksək zirvədə olduğunu bir daha sübuta yetirdi. Bəli, Türkiyədə fəxrlə dədə Süleyman, Azərbaycanda isə Heydər baba deyə çağırılan polad iradəli bu siyasət nəhəngləri yaranan hər fürsətdən xalqlarımız və dövlətlərimiz arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin daha da möhkəmlənməsi naminə böyük uzaqgörənliklə istifadə edir, Türkiyə-Azərbaycan dostluğu tarixinin ən parlaq səhifələrinin yazılması üçün əllərindən gələni əsirgəmir. İki əsrin ayrıcında, yüzilliklərin qovuşuğunda, dünya nəhrində sükanı etibarlı əllərdə olan və öz istiqbalına doğru inamla üzən Azərbaycan gəmisini məhz qardaş Türkiyənin dəstəyinə arxalanır və onu xeyir-dua dolu təbəssümlü baxışları ilə müşayiət edir. Türkiyə-Azərbaycan arasında çox qədim tarixi kökləri olan dostluq və qardaşlıq körpüsü bu gün daha da möhkəmlənməkdə, dünya şöhrətli iki böyük siyasətçinin şəxsi nümunəsi əsasında xalqlarımızı bir-birinə daha sıx tellərlə bağlamaqdadır.

* * *

«Özbək, türkmən, qırğız, qazax – hamısı bir soydur» sözləri ilə başlayan məşhur mahnı Azərbaycan və Türkiyə dostluğunu əks etdirən təsvirlərlə təqdim olunur. «İki dövlət, bir millət» şüarı və hər iki ölkənin dövlət bayraqları göstərilir. Azərbaycan prezidenti H.Əliyev və Türkiyə prezidenti S.Dəmirəl əl-ələ verib izdihamlı küçə boyu addımlayırlar.

SON

17 oktyabr 1999-cu il

Birinci film

Sidney olimpiadasının çağırış musiqisi və ən məşhur videotəsvirləri filmin proloqu kimi təqdim olunur. Sidney kadrlarını aradır Yanardağdan çəkilmiş təsvirlər əvəz edir. Simvolik planda Azərbaycandan, Yanardağdan aparılan alov olimpiya məşəlinə qovuşur; bu, idmanımızın zəfər yürüşüdür...

MƏTN: – Olimpiya oyunları... Bəşər tarixinin ən qədim dövrlərinə gedib çıxan bu oyunlar həmişə sülhə, tərəqqiyə, birliyə, həmrəyliyə səsləyib. Qədim dövrlərdə olimpiya oyunları zamanı müharibələr dayanıb, döyüşlər səngiyib. qurmaq, yaratmaq hissi insanları silahı yerə qoymağa vadar edib.

Bir sözlə, müharibə, fəlakət alovları sönüb; arzuların, istəklərin, sülhün və əmin-amanlığın simvoluna çevrilən olimpiya məşəli daha gur yanıb.

Həmişə belə olub, indi də belədir. Dörd ay əvvəl Yunanistanın Olimp kəndindən götürülən məşəl neçə ölkədən, neçə dənizdən, okeandan keçib, nəhayət, sentyabrın 15-də Avstraliyanın Sidney şəhərinə – onun ən böyük, möhtəşəm idman saraylarından birinə gətirildi.

Bu odun, alovun işığına dünyanın yüzlərlə ölkəsindən minlərlə insan üz tutdu. Hamı bir arzu və bir amalla...

Onların arasında Odlar yurdunun – Azərbaycanın övladları da vardı. Yanardağdan götürdükləri od o məşəli daha gur, olimpiya bayramını daha tərəvətli etdi...

Filmin titri təqdim olunandan sonra Azərbaycanın idman həyatını əks etdirən kadrlar bir-birini əvəz edir. Bu seçmə kadrlar Azərbaycan idmanının keçmiş və müasir mənzərəsini dolğun şəkildə əks etdirməli, tamaşaçıda tam təsəvvür yaratmalıdır. Avropa və dünya çempionatlarında Azərbaycan idmanının uğurları bu bölümü tamamlayır.

MƏTN: – Sidneydə qələbəyə doğru aparın yolun başlanğıcı o qədər də uzaqda deyildi.

1994-cü il. Müstəqillik yollarında kövrək addımlarını atan gənc dövlətimizdə idmanın inkişafına, sağlam gəncliyin tərbiyəsinə xüsusi fikir verən prezident Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi yaradılır.

1997-ci il. Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin idmana göstərdiyi qayğıdan ruhlanan idmançılarımızın müxtəlif yarışlarda qazandığı uğurların, lisenziyaların sayı getdikcə artırdı. Xüsusilə 1998-2000-ci illərdə müxtəlif idman tədbirlərinin, eləcə də Boks Federasiyasının prezidenti Ənvər Coudrinin şərəfinə təşkil olunmuş ənənəvi turnirlərin Bakıda keçirilməsi respublikamızın idman nüfuzunun qısa müddətdə nə qədər artdığını nümayiş etdirdi.

1999-cu ildə yeniyetmələr arasında Avropa çempionatı idman ictimaiyyəti, eləcə də bütün xalqımız üçün uğurlu oldu; Bakıda keçirilən bu beynəlxalq yarışda boksçularımız dörd qızıl, bir gümüş, dörd bürünc medal əldə etdilər. Bu, Azərbaycan boks məktəbinin ilk böyük uğuru, Sidneyyə – olimpiya oyunlarına aparın ilk qələbə müjdəsi idi.

İLHAM ƏLİYEV (Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, millət vəkili): – Biz Sidneyə bayrağımızın qaldırılması üçün getmişdik. Biz ora getmişdik ki, orada Azərbaycanın Dövlət himni səslənsin. Biz ora getmişdik ki, Azərbaycanın şan-şöhrətini yüksəldək. Bütün dünyaya göstərək ki, gənc, müstəqil Azərbaycan dövləti nəyə qadirdir; güclü potensiala malikdir, güclü insani, elmi, siyasi potensiala malikdir. Əgər bütün bu amillər olmasaydı, əgər Azərbaycanda son 7 il ərzində tərəqqiyə doğru addımlar atılmasaydı, iqtisadiyyatda, siyasətdə, elmdə, idmanda inkişaf olmasaydı, təbii ki, biz bu nailiyyətləri əldə edə bilməzdik. Əgər biz 1997-ci ildən ardıcıl surətdə idmanda öz siyasətimizi aparmasaydıq, istedadlı idmançılarımızın başqa ölkələrə getməsinin qarşısını almasaydıq, idmançılarımızı burada qayğı ilə, diqqətlə əhatə etməsəydik, inandırırıram sizi ki, bəlkə də bu qələbələr əldə edə bilməzdik. Digər tərəfdən, komandamızın içində çox gözəl ab-hava var idi, çox gözəl mühit yaşanırdı. Hamımız bir idik; idmançılar, məşqçilər, nümayəndə heyətinin rəhbərləri – biz orada bir ailə idik. Hər gün bir yerdə idik, hər gün bir-birimizə dəstək verirdik bir-birimizi ruhlandırırıdık, bir-birimizə ürək-dirək verirdik, mehriban idik. Yəni, həqiqətən, bir Azərbaycan ailəsi geniş tərkibdə Sidneydə təmsil olunurdu və bütün bu amillər bizim idmançılarımızı daha da güclü, daha da iradəli etmişdi və qələbə qazan-masına gözəl zəmin yaratmışdı.

MƏTN: – Olimpiya oyunları yaxınlaşdıqca bu yarışlarda iştirak etmək üçün lisenziya qazanan idmançılarımızın da sayı artırdı.

Artıq avqustun 25-də Zuğulbada beynəlxalq gənclik mərkəzində ölkə prezidenti ilə görüşə gələn

31 idmançı bu şərəfli, möhtəşəm oyunlarda iştirak haqqını qazanmışdı. Xatırladaq ki, 1996-cı ildə Atlanta oyunlarında onların sayı cəmi 23 nəfər idi.

25 avqust 2000-ci il. Prezident Heydər Əliyevin «Gənclik mərkəzi»ndə idmançılarla görüşünü əks etdirən videotəsvirlər göstərilir.

HEYDƏR ƏLİYEV (Azərbaycan Respublikasının prezidenti): – Mən inanıram ki, olimpiya oyunlarına lisenziya almış 31 nəfər bizim gəncimiz, idmançımız millət qarşısında, müstəqil Azərbaycan qarşısında, Azərbaycan xalqı qarşısında, Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edərək indiyədək əldə etdiyi nailiyyətləri və olimpiya oyunlarına lisenziya almaq səviyyəsinə çatmasını səmərəli həyata keçirəcək və olimpiya oyunlarında yüksək yerlərə qalxacaqlar. Təbiidir ki, istəyirik 31 idmançımızın 31-i də qızıl medal alsın. Bu, tək mənim istəyim, arzum deyil. Görürsüz, siz də alqışlayırsız. Sizin də, bütün bizim xalqımızın da istəyidir. Biz sizi o qədər ürəkdən sevərək ora göndəririk ki, xalqımızın duaları o qədər sizə kömək edəcək ki, siz xoşbəxtliklə orada bu qarşınızda olan vəzifələri yerinə yetirəcəksiz. Sizə deyirəm ki, yolunuz uğurlu olsun. Mən sizə deyirəm ki, sağ-salamat gedib Azərbaycana qayıdasınız. Mən sizə deyirəm ki, Azərbaycan xalqı sizi səbirsizliklə gözləyəcək və sizi hərərətlə, təntənə ilə qarşılayacaq. Sizdən isə asılı odur ki, siz bura alınacaq, üzüağ qayıdasız. Mən buna inanıram və bu inamla da, sizə olan bu etibarım da hamınıza can sağlığı arzu edirəm. Sizə bu beynəlxalq əhəmiyyəti olan, Azərbaycan üçün dövlət əhəmiyyəti olan bu işdə böyük-böyük uğurlar arzulayıram.

ABBAS ABBASOV (Baş nazirin birinci müavini, Güleş Federasiyasının prezidenti): – Mən qeyd etmək istəyirəm ki, Zuğulbadakı «Gənclik» kompleksində

Azərbaycan Respublikasının prezidenti möhtərəm Heydər Əliyev idmançılarla görüş keçirmiş və bu görüş zamanı çox səmimi, öz övladlarına bəslədiyi istəyi, məhəbbəti ilə Azərbaycan idmançılarına çox böyük ruh yüksəkliyi ilə onların bu olimpiya oyunlarında iştirak etməsinə öz xeyir-duasını vermişdi. Mən hesab edirəm ki, elə ilk mərhələdən belə bir ab-havanın yaranması, idmançılara yüksək səviyyədə diqqət yetirməsi və idmançıların hər biri ilə ayrı-ayrılıqda söhbət etməsi ciddi təsir göstərmişdir. Olimpiya oyunlarında iştirak edəcək idmançılarımızın Azərbaycan bayrağını diz çöküb öpdükdən sonra, möhtərəm prezidentin xeyir-duasını aldıqdan sonra o idmançıların sifətindəki, simasındakı xoş əhval-ruhiyyənin biz də şahidi olmuşuq və biz də onlarla birgə bu sevinci bölüşdürmüşük.

ƏBÜLFƏS QARAYEV (Gənclər və İdman naziri): – Azərbaycanın nümayəndə heyəti bilirdi ki, biz ora işə gedirik, biz ora yeni, yüksək nailiyyətlər əldə etmək üçün gedirik. Möhtərəm prezidentimiz bizə yolasalma mərasimində xeyir-dua ilə birlikdə xüsusi tapşırıqlar vermişdi ki, gedin, medalla qayıtmalısınız, əlinizdən gələni etməlisiniz ki, Azərbaycan layiqli bir ölkə kimi orada görünsün. Buna əməl etmək üçün, bunu həyata keçirmək üçün nümayəndə heyətimiz əlindən gələni elədi.

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı. «Həyat Recensi» otelində MOK-un prezidenti İlham Əliyevin idman nümayəndə heyəti ilə görüşünü əks etdirən videotəsvirlər...

MƏTN: – 29 avqust 2000-ci il. Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin «Həyat Recensi» otelində iki gündən sonra Sidneyə yola düşən nümayəndə heyəti ilə görüşü böyük qələbəyə aparən yolu bir az da yaxınlaşdırdı.

İLHAM ƏLİYEV: – Əsas stimul Vətənə sədaqətdir, torpağımıza sədaqətdir, bayrağımıza sədaqətdir və bu Vətən məhəbbəti, Vətən sevgisi sizi uğurlarda daha güclü, daha qüdrətli edəcəkdir, daha iradəli, daha əzmkar edəcəkdir. Bu yolda sizə uğurlar diləyirəm. Əminəm ki, Sidneydən qayıdandan sonra buna oxşar mərasimdə biz sizin qələbələrinizi qeyd edəcəyik və o vaxt bu mükafatlar öz sahiblərini tapacaqlar.

Sidneyə doğru, irəli!

Qələbələrə doğru, irəli!

Binə hava limanında yolasalma mərasimi. Deyib-gülən, şadlıq edən adamlar. 2 sentyabr 2000-ci il. Bakının Binə hava limanında olimpiya oyunlarına gedən nümayəndə heyətini yola salmaq üçün yüzlərlə adam toplaşmış. Milli Olimpiya Komitəsinin, Gənclər və İdman Nazirliyinin, olimpiya oyunlarının, müxtəlif idman təşkilatlarının rəhbərləri, yola düşənlərin qohumları, yaxınları bu mərasimi daha təmtəraqlı etmişdir. Hərə öz arzusunu, öz hissini bir cür bürüzə verirdi – kimi sözlə, kimi çalib oynamaqla...

MƏTN: – Axşam saat 6-da Bakıdan ayrılan təyyarə uzun bir səfərə çıxdı:

Bakı – Dubay – Sinqapur – Melburn – Sidney.

Hələ Sidneyə çatmağa 35 saat vardı. Arxada doğma Vətən, əziz adamlar, qarşıda gərgin, narahat, zəhmətlə, əziyyətlə dolu günlər...

* * *

MƏTN: – Avstraliya... Bu uzaq ölkədən danışıqda yada daha çox bumeranqlar, aborigenlər və kenqurular düşür. Doğrudur, son vaxtlar bumeranqlar satışı artsa da, ölkənin yerli əhalisi, aborigenlər və bir də kenqurular sürətlə azalmaqla, yaxın-uzaq ölkələrdən axışmış gələnlərin sayı durmadan artmaqdadır.

Ərazisi 8 milyon kvadrat kilometrə yaxın, əhalisi 28 milyondan çox olan bu materik - ölkə təkrarsız, möhtəşəm günlərini yaşamaqdadır. Belə bir dövrü Avstraliya bir dəfə də yaşayıb – 1956-cı ildə. O vaxt olimpiya oyunlarını təşkil etmək şərəfi başqa bir şəhərə – Melburna nəşib olmuşdu...

Olimpiya oyunlarının tarixində ikinci dəfə belə oyunların təşkilatçısına çevrilmək hər ölkəyə qismət olan xoşbəxtlik deyil...

Olimpiya oyunlarının doğurduğu həyəcanı Sidneydə daha yaxşı hiss etmək olurdu. Dörd milyona yaxın əhalisi olan bu şəhərə daha beş milyon rəsmi nümayəndə və turist gəlmişdi.

Olimpiya kəndi. Kəndin küçələri. Yaşayış evləri. Sidneyn olimpiya ovqatını əks etdirən ümumi və fragmental planlar.

MƏTN: – Bu da bizim nümayəndə heyətinin yerləşdiyi Olimpiya kəndi. Olimpiya kəndi idmançılarımız üçün kompleks yaşayış evlərinin tikintisi deməkdir. Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin qərarına əsasən Olimpiya kəndinin salınması olimpiadanı təşkil edən ölkənin, yaxud şəhərin qarşısında duran ən əsas vəzifələrdən biridir.

Sentyabrın 4-də Sidneyə gələn nümayəndə heyətini Azərbaycan və Sidney Olimpiya Komitələrinin üzvləri qarşıladılar. Qonaqlar Olimpiya kəndində onlar üçün ayrılmış rahat mənzillərdə yerləşdirildi. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan nümayəndə heyəti bəzi ölkələrdən fərqli olaraq, Sidneyə tez gəlmişdi. Bunda da əsas məqsəd idmançılarımızın yerli şəraitə tam və asanlıqla uyğunlaşmasına imkan yaratmaq idi. İstirahət və təlim məşqi üçün hər cür şəraitlə təmin edilən idmançılarımız ilk gündən xüsusi qayğı və diqqətlə əhatə olunmuşdular.

Azərbaycan bayrağının qaldırıldığı gün. Nümayəndə heyəti bu məqsədlə ayrılmış yerə gəldilər.

Sentyabrın 6-da nümayəndə heyətimizin hər birinin sinəsini qürurla, iftixar hissi ilə dolduran gün idi. O gün Olimpiya kəndində əlamətdar bir hadisə – Azərbaycan bayrağının rəsmi şəkildə qaldırılması mərasimi keçirildi. Bayraqlar arasında şərəflə dalğalanan bayrağımız bir ay sonra böyük qürur və iftixar hissi ilə o meydanı tərk edəcək.

O vaxta hələ vardı...

O vaxt hələ qabaqda idi.

Azərbaycan MOK-un prezidenti İlham Əliyev Olimpiya kəndində görünür. O, Azərbaycan idmançılarına tapşırıqlar verir, uğurlar arzulayır.

MƏTN: – Həmin günlər Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin Sidneyə gəlişi, Olimpiya kəndində idmançılarımızla, nümayəndə heyətinin üzvləri ilə görüşləri hamıda özünə olan inam və məsuliyyət hissini bir daha artırdı. İdmançılarımızın yaşayışı, istirahəti, təlim və məşqləri ilə maraqlanan millət vəkilinin qayğısı, xoş münasibəti hamını ruhlandırır, onları qələbəyə, zirvəyə səsləyirdi.

Sidney olimpiadasının açılışı əzəmətli, möhtəşəm bir tamaşanı xatırladırdı. Bu tamaşada hər bir detal, hər bir element xırdalığına qədər ölçülüb biçilmişdi. Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin prezidenti Xuan Antonio Samarançın rəyinə görə, bu gözəllik əvvəlki oyunların heç birində olmamışdı.

Xatırladaq ki, ilk olimpiya oyunları eramızdan əvvəl 776-cı ildə qədim Ellada torpağında yunan allahı Zevsin şərəfinə təşkil olunub. Bu böyük idman bayramı eramızdan əvvəl 394-cü ildə ləğv edilib.

Müasir olimpiya oyunlarının tarixi isə yüz ildən

bir qədər artıqdır. 1896-cı ildə Afina şəhərində olimpiya oyunları yeni vüsət aldı.

Müasir dövrün olimpiya oyunları rəng-rəngliyinə, müxtəlifliyinə görə qədim yunan dövründən xeyli qabağa gedib. Bir faktı da bildirmək maraqlıdır: o vaxt oyunlar 5 günə başa çatırdısa, indi bu, bir ay vaxt aparır.

İndi olimpiya hərəkətinin xüsusi bayrağı, emblemi, simvolu və devizi var. Olimpiya emblemlərindəki 5 müxtəlif rəngli həlqə 5 qitənin – yəni bütün dünyanın bu oyunlarda iştirakını göstərir.

Qayıdaq Sidneyə, bu möhtəşəm mərasimə. Həmişə olduğu kimi, mərasim olimpiya məşəlinin yandırılması ilə başladı.

Ənənəyə uyğun olaraq meydana əvvəlcə yunan idmançıları daxil oldular. Əlifba sırasına uyğun olaraq, bir azdan Azərbaycan nümayəndələri alqışlar altında meydana gəldilər...

İLHAM ƏLİYEV: – Sentyabrın 15-də olimpiadanın rəsmi açılış mərasimi keçirildi. Biz hamımız dünyanın ən böyük, nəhəng stadionu sayılan olimpiya stadionunda yığ və həyəcanla, səbirsizliklə bizim olimpiyaçılarımızı gözləyirdik, Azərbaycan bayrağını gözləyirdik. Bizim olimpiya yığma komandasının üzvləri stadionda daxil olanda çox böyük həyəcan hissi keçirirdik. Bayrağımızı görəndə, idmançılarımızı görəndə çox böyük qürur hissi keçirirdik. Orada – stadionda asılmış Azərbaycanın milli bayrağını görəndə çox böyük qürur hissi keçirirdik. Çünki dediyim kimi, müstəqil Azərbaycan meydana çıxırdı. Və biz böyük ümidlər bəsləyirdik idmançılarımıza. O anlar mənim indiyə qədər yadımdadır, yəqin ki, ömür boyu yadımda olacaq. O anlar mən düşünürdüm və əmin idim ki, bizim idmançılar böyük qələbələr qazanacaq, ölkəmizə, vətənimizə qələbə gətirəcəklər.

ƏBÜLFƏS QARAYEV: – Sidney olimpiya oyunlarının açılış mərasimində Azərbaycanın bayrağını görərkən, Azərbaycanın bayrağı stadionda daxil olarkən yeni bir həyəcan dalğası hamımızı bürüdü. O andan etibarən bağlanışa qədər Azərbaycan idman nümayəndə heyətinin rəhbərliyindən tutmuş, hörmətli İlham Əliyevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinə, yəni onun özündən nümayəndə heyətinin bütün üzvlərinə qədər hamı böyük həyəcan içərisində yaşayırdılar. Mən deməliyəm ki, olimpiya oyunlarının, ümumiyyətlə, mübarizə səviyyəsi, oranın gərginliyi heç bir digər idman yarışları ilə müqayisə edilə bilməz. İş orasındadır ki, bu, dörd ildən bir keçirilən idman yarışdır. Və sözsüz ki, hər bir idmançı üçün onun taleyində ən böyük zirvədir. Bu zirvəni fəth etmək üçün hər bir idmançı əlindən gələni eləyir və çalışır ki, mütləq məhz o özü olimpiya çempionu adını qazansın.

ASİF ƏSGƏROV (Gənclər və İdman nazirinin müavini): – Ayın 15-də Milli Olimpiya Komitəsi tərəfindən bizə ayrılmış milli formaları geyinərək rəsmi açılış mərasimində tam nümayəndə heyəti ilə iştirak etdik. Bizim bir-iki idmançımız var idi, hansı ki, səhərişi günü onlar yarışa hazırlaşmışdılar. Onlardan başqa, demək olar ki, bizim tam nümayəndə heyəti açılış mərasiminə qatıldı. Bizim milli formalar çox yüksək səviyyədə tikilmişdi. Bizə təqdim olunmuş o formalar çox gözəl, ürəkaçıcı bir formada görsənirdi. Və bizimlə başqa dövlətlərin nümayəndələri, hətta şəkil çəkdirməyi, bizimlə yanaşı durmağı özlərinə fəxr bilirdilər. Dövlətimizi təmsil edərkən hər bir idmançımızın əlində bayraq vardı və stadionda daxil olarkən 110 min tamaşaçının diqqəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağına zillənmişdi. Biz Dövlət bayrağının arxasınca «Azərbaycan» kəlmələrini

deyə-deyə addımlayırdıq. Bu, bizi çox sevindirirdi. Çox fərəhlənirdik ki, biz olimpiya oyunlarına qatılmışıq və bizim nümayəndə heyəti 31 idmançı ilə olimpiya oyunlarında iştirak edir. Çünki 1996-cı ilə nisbətən bu olimpiya oyunlarında həm iştirakçılarımızın, həm nümayəndə heyətimizin sayı artmışdı və tribunlarda bizi Azərbaycandan gəlmiş turist qrupları, Sidneydə yaşayan azərbaycanlılar əllərində bayraq salamlayırdılar. Onlar «Azərbaycan» deyərək qışqırırdılar və bizi daha da ruhlandırirdilər. Biz həmin anları ruh yüksəkliyi ilə yaşadıq. Bu, idmançılarımıza bir daha yüksək nəticələrin əldə olunmasında təkan verdi. Əlbəttə ki, bu tədbir bizim heç zaman yadımızdan çıxmayacaq.

* * *

MƏTN: – Olimpiya oyunlarına start veriləndən dərhal sonra dzüdo və boks üzrə idmançılarımız yarışlara qoşuldular. Elə ilk günlər Elçin İsmayılovun, Ruslan Xayırovun, Rəsul Səlimovun uğurlu çıxışları idmançılarımızda yüksək nəticələrə olan inamı daha da artırdı. Bu yarışlarda Zülfiyyə Hüseynova və Elçin İsmayılov 7-ci, Rəsul Səlimov 5-ci yerə çıxdılar.

İLHAM ƏLİYEV: – Yarışlar sentyabrın 16-da başladı. Biz çox istəyirdik ki, dzüdoçularımız qələbə qazansınlar. Hesab edirdik ki, bunun üçün əsasımız var. Baxmayaraq ki, bizim dzüdoçuların təcrübəsi, yaşı o qədər böyük deyil, yenə də biz istəyirdik ki, Azərbaycan üçün ilk medal məhz ilk günlərdə qazanılsın. Amma təəssüflər olsun ki, buna nail ola bilmədik. Amma bununla yanaşı qeyd etmək istəyirəm ki, mən dzüdoçularımızın çıxışlarından, ümumiyyətlə, çox razıyam. Hesab edirəm ki, onların çıxışları çox qənaətbəxş hesab olunmalıdır.

Elçin İsmayılovun cəmi 18 yaşı var, Rəsul Səlimovun 19 yaşı var. Buna baxmayaraq, onlar çox gözəl vuruşdular. Əlbəttə ki, biz hamımız qələbə gözləyirdik, biz hamımız qələbə istəyirdik. Amma eyni zamanda demək istəyirəm, bizi sevdirən o cəhət oldu ki, onlar kişi kimi vuruşdular. Onlar axıra qədər vuruşdular. Mən onları da təbrik etmək istəyirəm. Mən hesab edirəm ki, gələcək olimpiadada həm Rəsul, həm Elçin olimpiya çempionu olacaqlar. Onlarda bu adı qazanmaqçün güc var, iradə var, Vətənə, xalqa sevgi, məhəbbət var. Təcrübə – o da olacaqdır. Gələcək 4 il ərzində hesab edirəm ki, onlar müxtəlif beynəlxalq yarışlarda, çempionatlarda öz təcrübələrini artıracaqlar və 2004-cü ildə Afina olimpiadasından Azərbaycana medallar gətirəcəklər.

* * *

MƏTN: – Sentyabrın 18-də axşam Sidneyin möhtəşəm salonlarından birində Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə gözəl bir gecə təşkil olundu. Azərbaycan rəssamlarının, heykəltəraşlarının əsərləri ilə bəzədilmiş bu salonda hər şey ana yurdu yada salır, hər yan bu ab-hava ilə nəfəs alırdı. Azərbaycan musiqisi, Azərbaycan xörəkləri, bir də qərib ölkədə toplaşmış azərbaycanlılar. Bir də bu odun, ocağın işığına yığılmış müxtəlif ölkələrin nümayəndələri, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin üzvləri...

Onu da qeyd edək ki, Avstraliyada 30 mindən çox azərbaycanlı yaşayır və onlar da bütün idman yarışlarında olduğu kimi, burada da bəlkə hamıdan çox sevinirdilər.

Olimpiya Komitəsinin prezidenti, millət vəkili İlham Əliyev qonaqları salamlayaraq gecəni açıq elan etdi.

İLHAM ƏLİYEV: – Xanımlar və cənablar! Sizin hamınızı bugünkü ziyafətdə salamlayıram. Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti cənab Roqa, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin vitse-prezidenti cənab Smirnova, Afrika Olimpiya Komitəsinin prezidenti cənab Nonqvataya xüsusi salamlarımı yetirirəm. Olimpiya ailəsinin bütün üzvləri sizin öz ölkələrinizdə və bütün dünyada idmanın inkişaf etdirilməsinə verdiyiniz böyük töhfədən və gördüyünüz işlərdən yaxşı xəbərdardırlar. Mən Milli Olimpiya Komitələrinin prezidentlərini, baş katiblərini, idman nazirlərini, idmançıları, Avstraliyadakı Azərbaycan diasporunun üzvlərini və bütün qonaqları səmimi qəlbədən salamlayıram və Azərbaycanın şərəfinə düzəldilmiş bu ziyafətimizə «xoş gəlmisiniz» deyirəm.

Azərbaycan yeni müstəqillik qazanmış ölkə kimi Yay Olimpiya oyunlarında ikinci dəfədir ki, iştirak edir. Biz bu hadisədən böyük şərəf duymaqla bərabər, həmçinin üzərimizə düşən əlavə məsuliyyəti də anlarıq. Azərbaycan cəmi 9 ildir ki, müstəqil dövlət kimi yaşayır. Azərbaycanın böyük tarixi, adət-ənənələri və mədəniyyəti olmasına baxmayaraq, biz yalnız 9 il bundan öncə müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq icmanın bərabərhüquqlu üzvünə çevrilmişik. Ona görə olimpiya oyunları kimi belə mötəbər beynəlxalq tədbirlərdə Azərbaycan nümayəndələrinin iştirak etməsi təkcə bizim idmançılarımız və idmanla məşğul olan mütəxəssislərimiz üçün deyil, Azərbaycan xalqı üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır. Ümidvarıq ki, burada yaxşı nəticələr əldə edəcəyik, idmançılarımız Azərbaycanın adını uca tutacaqlar və biz Vətənimizə müvəffəqiyyətlə dönəcəyik.

Bildirmək istəyirəm ki, son bir neçə il ərzində

Azərbaycanda idmanın inkişafına böyük diqqət yetirilir. Biz idmançılarımızın qayğısına qalır, onlar üçün mümkün olan ən yaxşı şəraiti yaratmağa çalışır və yeni idman müəssisələri yaradıırıq. Biz əlimizdən gələni edirik ki, beynəlxalq idman arenasında Azərbaycanın nüfuzu ucalsın və bizim idmançılarımız yaxşı nəticələr əldə etsinlər. Böyük qürur hissi ilə bildirirəm ki, təkcə 1999-cu il ərzində Azərbaycan idmançıları müxtəlif səviyyəli beynəlxalq yarışlarda, Avropa və dünya çempionatlarında yüzdən çox medal qazanmışlar. Bu, bizim üçün böyük qələbədir. Lakin bizi təkcə medal qazanmaq maraqlandırmır, bizim əsas məqsədimiz Azərbaycanda hər bir şəxsin idmanın müxtəlif sahələrində məşğul olması üçün imkan yaratmaq və beləliklə, Azərbaycanın gələcək nəsillərinin sağlam və güclü formalaşmasını təmin etməkdir.

Hesab edirəm ki, Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin əldə etdiyi nailiyyətlər arasında ən yaxşı nailiyyət odur ki, olimpiya oyunları keçirilən zaman müharibələr və münaqişələr müvəqqəti olaraq dayandırılır. Biz hesab edirik ki, bu, çox gözəl ənənədir. Müharibədən əziyyət çəkmiş bir ölkə kimi Azərbaycan üçün də bunun xüsusi mənası var. Qonşu Ermənistanın ölkəmizə etdiyi təcavüz nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi işğal olunmuş, bir milyon Azərbaycan vətəndaşı öz vətəninə qaçqına çevrilmişdir. Ona görə də olimpiya hərəkatının bu ənənəsinin bizim üçün xüsusi əhəmiyyəti var. Arzu edirəm ki, təkcə olimpiya oyunları davam edən zaman deyil, ümumiyyətlə, dünyadakı və xüsusilə bizim regionumuz olan Qafqazdakı bütün müharibələrə və münaqişələrə həmişəlik son qoyulsun və insanlar sülh şəraitində yaşasınlar.

Bu gün burada gördüyünüz kimi, biz Sidneydə

bir Azərbaycan ab-havası yaratmağa çalışmışıq. Bu sərgidəki eksponatları ona görə bura gətirmişik ki, Azərbaycanı hələ ziyarət etməyən insanlarda heç olmasa ölkəmiz haqqında, vətənimiz haqqında ilkin təəssürat yaradaq. Əminəm ki, siz buradakı şəraitdən zövq alacaqsınız. Xalçaların arxasında gördükləriniz bizim rəssamlarımızın işləridir. Biz çalışmışıq ki, burada həm qədim, həm də müasir dövrün ab-havasını yaradaq. Burada siz həm qədim, həm də müasir dövrə aid incəsənət əsərləri ilə tanış ola bilərsiniz. Hesab edirəm ki, Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin təşkil etdiyi bu qəbul zamanı aldığımız ilk təəssürat Bakını ziyarət edərkən alacağınız təəssürata yaxın olacaq.

Hörmətli xanımlar və cənablar! Bir daha Azərbaycanın şərəfinə düzəldilmiş bu qəbula gəldiyinizə görə Sizin hamınıza təşəkkür edirəm, təmsil etdiyiniz ölkələrin idmançılara müvəffəqiyyət arzulayıram. Mən bütün idmançılara qələbə diləyir və arzu edirəm ki, Sidneydə keçirilən bu oyunlar zamanı bizim hamımızın zövq aldığı böyük dostluq mühiti gələcəkdə, hər birimiz öz vətənimizə döndükdən sonra da davam etsin.

Yaşasın olimpiya hərəkatı!

Yaşasın böyük olimpiya ailəsi!

Çox sağ olun.

MƏTN: – Zəmfira Meftahəddinova. Bu istedadlı idmançımız on ildən artıqdır ki, müxtəlif Avropa və dünya çempionatlarında ən yuxarı pillələrə qalxsa da, olimpiya çempionu kimi yüksək ada məhz Sidneydə layiq görüldü. Zəmfira Meftahəddinova bu qələbəsi ilə müstəqil dövlətimizin idman tarixinə ilk qızıl medalı gətirdi.

ZEMFİRA MEFTAHEDDİNOVA (Olimpiya çempionu): – Yarışlar adamı narahat olmağa məcbur edir. Əlbəttə, mübarizə olduqca çətin və gərgin idi. Çünki orada

bütün tanınmış idmançılar – dünya, olimpiya və Avropa çempionları, eləcə də dünya rekordçuları iştirak edirdi. Bir sözlə, hamısı adlı-sanlı idmançılar idi. Biz səhər ertədən çıxmışdıq və hava yağmurlu idi. Ancaq necə deyərlər, Allah bizimlə idi. Günəş çıxdı və biz yarışlara başladıq. Mən biləndə ki, artıq olimpiya çempionuyam, bu hissləri təsvir etmək, çatdırmaq asan deyil. Sevindən göz yaşları, Vətənə görə qürur hissi var idi. Mənim və məşqçimin zəhməti hədə yerə getməmişdi.

HAFİZ CƏFƏROV (Z.Meftahəddinovanın məşqçisi): – Bizim həyəcanımız daha yüksək idi və biz də istəyirdik ki, respublikaya medal gətirək. Yarışlara başlayarkən Zəmfira ilk seriyadan liderliyi ələ alıb son seriyadək liderliyi əldən vermədi və iki olimpiya rekordu müəyyən edərək çempion adını qazandı. Bu həyəcanı sizə çatdırmaq üçün bir söz tapa bilmirəm. Yəni biz, həqiqətən, böyük həyəcan keçiririk. İnanın ki, mən yaşda bir insanın gözündən yaş gəlirdi. Bu ağlamaq kədərdən deyildi. Yəni ki, şad idim, ona görə ağlayırdım. Şad idim ki, müstəqil Azərbaycanın ilk olimpiya qızıl medalını gətirdik. Şad idim ona görə ki, Azərbaycana ilk olimpiya rekordlarını gətirdik. Şad idim ona görə ki, Zəmfira bu olimpiya medalını qazanmaqla, idmanda bütün titulları qazandı. Yəni ki, Zəmfira ondan əvvəl dünya və Avropa çempionu, dünya və Avropa kubokunun sahibi idi, 6 dəfə dünya rekordçusu idi. Bu yarışlarda isə olimpiya rekordunu və qızıl medalı qazandı.

MƏTN: – Sidney atıcılığında dünyanın ən güclü idmançıları arxada qoyan, iki dəfə olimpiya rekordunu təzələyən Zəmfira Meftahəddinovanın bu sürətli qələbəsi sayəsində Sidney yarışlarında ilk dəfə milli bayrağını ucaldı, Dövlət himnimiz səsləndi. Qürur və fərəh hissindən doğan göz yaşlarını heç kim saxlaya bilmirdi. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycanı sevən hər

kəsin qələbəsi idi.

Azərbaycan! Qayəsi nur, mayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
«Azərbaycan» söyləyəndə ayağa dur ki,
Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər...

İLHAM ƏLİYEV: – Zemfira Meftahəddinovanın qələbə qazanması Azərbaycan milli komandası üçün birinci qızıl medal idi. Və sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Biz həyəcan içində idik, bir-birimizi təbrik edirdik, qucaqlayırdıq. Bayrağımızı qaldırdıq, küçələrə çıxmışdıq. Vüqarın bürünc medal qazanması bizim sevincimizi daha da artırdı. Çünki bu, boks üzrə Azərbaycan idmançısının birinci medalı idi.

MƏTN: – Stend atıcılığında qazanılan əvəzsiz qələbə idmançılarımızın, nümayəndə heyətimizin böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. Elə bu vaxt 19 yaşlı boksçumuz Vüqar Ələkbərovun bir-birini əvəzləyən uğurlu çıxışları qələbə üstünə qələbə gətirdi. Daha yüksək yerə layiq olan idmançımız bürünc medalla kifayətlənməli oldu.

VÜQAR ƏLƏKBƏROV (Olimpiya çempionu): – Mən olimpiadada dörd görüş keçirdim. Onun üçündə qalib gəldim. Qalib gəldiyim günlərdə keçirdiyim həyəcanı heç cür sizə çatdırı bilmirəm, ona görə ki, mən bu yarışların məsuliyyətini çox yaxşı hiss eləyirdim. Bilirdim ki, mən döyüşləri tək özümçün yox, bütün Azərbaycan xalqı üçün vuruşuram. Bilirdim ki, məni bütün respublika gözləyir, bütün Azərbaycan gözləyir. Həmçinin məni orada MOK-un prezidenti, Boks Federasiyasının prezidenti, idmançılarla yanaşı bizimlə orada bərabər olan azarkeşlər izləyirdilər. Biz olimpiya oyunlarına hazırlıq ərəfəsində heç bir çətinliklə üzəüzlə olmadıq. Yəni ki, İlham Əliyevin köməyi nəticəsində biz bir neçə dövətdə təlim məşq toplanışında olduq və bir neçə beynəlxalq turnirdə

iştirak edib tam hazır vəziyyətdə olimpiya oyunlarına getmişdik. Olimpiya oyunlarında da İlham Əliyev bütün həyəcanı bizimlə birgə keçirib, yaşadığımız sevinci də bizimlə bir yerdə yaşamışdır. Ona görə də mən MOK-un prezidenti İlham Əliyevə dərin təşəkkürümü bildirirəm ki, öz qayğısını bizdən heç vaxt əsirgəmir.

RƏŞİD MƏMMƏDOV (V.Ələkbərovun məşqçisi): – Mən şəxsən evdə oturub həmin döyüşü izləyirdim. Birinci raundda hesab 1:1 idi. İkinci raundda isə hesab Vüqarın xeyrinə artmağa başladı. Deməli, evdə o qədər sevinc var idi ki, bütün qonşular bu sevinci, hay-küyü eşidəndə soruşurdular ki, nə olub? Mingəçevir şəhərində bütün çayxanalarda, kafələrdə hamı televizoru qarşısında oturub Vüqarın döyüşünü izləyirdi. Şəhərdə böyük əhval-ruhiyyə var idi. Demək olar ki, həmin günü Mingəçevir də bayram edirdi. Mən şəxsən həmin anlarda hiss edirdim ki, bizim azəri oğlanları, azəri idmançılarımız dünya miqyaslı olimpiya oyunları kimi böyük idman tədbirlərində də nailiyyətlər qazana bilərlər. Biz buna qadirik. İlham müəllimin Milli Olimpiya Komitəsinə gəlməsi və ora prezident təyin olunması Azərbaycan idmançılarında böyük ruh yüksəkliyi yaratmışdır.

RAUF CABBAROV (Yığma komandanın baş məşqçisi): – Bu yarışlar göstərdi ki, boks Azərbaycanda inkişaf edib. Son 10 il ərzində Rövşən Hüseynov Avropa çempionu olub, dünya kubokunu qazanıb. Əli İsmayılov Avropada iki dəfə bürünc medal alıb. İndi də olimpiadada Vüqar artıq bürünc medal qazandı və bütün uşaqlar bu olimpiadada yaxşı çıxış etdilər. Uduzanlar da çox gərgin görüşlərdə məğlub oldular. Bu medal bütün uşaqlar üçün və olimpiadaya düşməyən digər boksçular üçün böyük bir stimuldur.

MƏTN: – Sidney olimpiadasının özünəməxsus xüsusiyyətlə-

rindən biri də günün qalibləri şərəfinə şəhərdə təşkil olunan əyləncə, musiqi və atəşfəşanlıq idi. Belə vaxtlarda şəhər səhərəcən yatmır, meydanlarda, küçələrdə adam əlindən tər pənmək olmurdu. Sizi Azərbaycan nümayəndə heyətinin də qatıldığı belə gecələrdən birinə dəvət edirik. Qarabağın, Naxçıvanın, bütün Azərbaycanın ürəyi sanki Sidneydə döyünürdü. Sanki Yanardağın, Odlar yurdunun odu, atəşi qarışmışdı bu gecəyə. Bəlkə ona görə belə gözəl, əsrarəngiz, belə təkrarsız idi. Bir də o gecə gəzməyə, oxumağa, oynamağa bizim haqqımız var idi...

İLHAM ƏLİYEV: – Mən yenə də o anları xatırlayıram. Dostlarıma, orda mənəmlə bir yerdə olan insanlara deyirəm ki, mən o qələbə anlarını bir daha yaşamaq istəyirəm. Unudulmaz günü bir daha yaşamaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Sidney olimpiadası bizim hamımızın xatirəsində əbədi qalacaqdır. Bakıda, Azərbaycanın digər bölgələrində küçələrin insanlarla dolması, əllərdə Azərbaycan bayrağının qaldırılması, sevinc, xoşbəxtlik – hesab edirəm ki, hər bir azərbaycanlı vətəndaşı üçün, Vətəni sevən adam üçün bundan artıq böyük bir sevinc ola bilməz. Mən minnətdaram idmançılara, onların məşqçilərinə ki, Azərbaycanın adını yüksək tutublar, bayrağımızı qaldırıblar, xalqımızı sevindiriblər. Bu, həqiqətən, xalq bayramı idi, xalq bayramıdır və bütün xalqın qələbəsidir

BİRİNCİ FİLMİN SONU

2 noyabr 2000-ci il

ZİRVƏYƏ DOĞRU

İkinci film

Avstraliyanın planetar mənzərələri, daha sonra Sidney şəhəri ümumi və fraqmental planlarda göstərilir. Olimpiya məşəli alovlanır. Darlıq Harvurdun möhtəşəm binaları, idman kompleksləri, olimpiya oyunlarının ən unudulmaz anları bir-birini əvəz edir. Qeyri-adi tamaşaçı alqışları, bütün dünyaya yayımlanan çoxsaylı telekanallar, geniş telemərkəzdən çəkilən planlar Yer planeti nəbzinin bu şəhərdə – Sidneydə döyündüyündən soraq verir. Videotəsvirlər göstərir ki, dünya: olimpiya məşəlinin işığına yığışib, idman sevincləri ilə yaşayır.

MƏTN: – Darlıq Harvurd... Sidneyin bu ecazkar guşəsi indi bütün dünyanın diqqət mərkəzindədir. Darlıq Harvurd təkcə gözəl binaları, yaraşlılı küçələri ilə tanınmır; indi həm də dünyanın idman həyatını hər an, hər saat təzələyən, tənzimləyən bir mərkəzə çevrilib. Heç vaxt qonaq əlindən kasadlıq çəkməyən Darlıq Harvurd indi əsl insan dənizini xatırladır. Bu dəniz həyəcandan gündə neçə dəfə təlatümə gəlir, sevinir, gülür, kədərlənir...

Sidneyin idman həyatına baxa-baxa düşü-nürsən: idman, doğrudan da, bənzəri olmayan bir sahədir. Burda orta hədd yoxdur. Burda birtəhər baş girmək, oturub günlərini saymaq mümkün deyil. İdman insanları, əsl fədakarları xoşbəxt edir, ucaldır, bütün xalqın, bütün dünyanın fəxrinə, sevimlisinə çevirir.

* * *

26 oktyabr 2000-ci ilin olimpiya yarışları, ən gərgin məqamlar diqqəti cəlb edir. Azərbaycan idmançısı Vüqar

Ələkbərov «döyüş» meydanındadır, o qələbəyə doğru əzmlə mübarizə aparır.

MƏTN: – İdmanın xoşbəxt etdiyi adamlardan biri – Vüqar Ələkbərov... O öz uğuru ilə nəinki Sidneydə olan nümayəndə heyətini, eləcə də bütün Azərbaycanı fəxr, sevinc, xoşbəxtlik dalğasına bürümüşdü...

Mingəçevir Politehnik İnstitutunun tələbəsi Vüqar Ələkbərov olimpiadaya lisenziyanı keçən ilin noyabrında Buxarestdə keçirilən «Qızıl kəmə» beynəlxalq turnirində qazanmışdı. O, Rumıniya paytaxtında 38 ölkənin dəri əlcək ustalarının yarışında 75 kq çəki dərəcəsində əsl qələbə əzmi göstərərək Olimpiya ringində çıxış etmək hüququna sahiblənmişdi...

Keçirdiyi dörd görüşdən üçünü qələbə ilə başa vuran Vüqar Ələkbərov uzaq Sidneydə bayrağımızı ucaltmaqla, bütün dünyanın diqqətini bir daha Azərbaycana cəlb etdi. Axı belə çətin yarışlarda qələbə qazanmaq hər idmançıya, eləcə də hər ölkəyə nəsib olan səadət deyil.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı qaldırılır, himni səsləndirilir. Olimpiya çempionu Vüqar Ələkbərova medal verilməsini əks etdirən anlar göstərilir. Azərbaycan nümayəndə heyətinin sevinc hissələri ön planlarda görünür; onlar fəxrlə üçrəngli bayrağımıza baxırlar...

İLHAM ƏLİYEV (Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, millət vəkili):
– Çox sevindirici haldır ki, son illər Azərbaycanda idmanın boks sahəsində böyük müsbət dəyişikliklər olub. Vüqar Ələkbərovun qələbəsi hesab edirəm ki, bunun məntiqi nəticəsidir. 2004-cü il olimpiadasında da biz həm boksda, həm başqa idman növlərində çox gözəl nəticələr göstərəcəyik. Buna tam əminəm.

ABBAS ABBASOV (Baş nazirin birinci müavini, Güləş Federasiyasının prezidenti): – İdmançılarımızın yarışında Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin iştirakı onlara ruh yüksəkliyi verir, vətənpərvərlik hissələrini daha da yüksəldirdi. Bu yarışlar idmançılarımızın hünərini, cəsarətini, vətən və xalq naminə böyük fədakarlığını bir daha təsdiq etdi.

MƏTN: – Olimpiya oyunlarında ağırlıq qaldıranlarımızın da nailiyyətləri yaddaqalandır. Elxan Süleymanov, Nizami Paşayev, Turan Mirzəyev, Təranə Abbasova... Bu idmançıların çıxışları göstərdi ki, gələcək yarışlarda onlardan daha yüksək nəticələr gözləməyə hamımızın haqqı var.

Sidneyin idman həyatını əks etdirən kadrlar. Sonra güləş ustalarının yarışlarından əsas fraqmentlər göstərilir. Azərbaycan idmançıları gərgin yarışlarda inamlı qələbə qazanırlar. Bu sevinci bütün xalqımız yaşayır...

MƏTN: – İdman yarışlarını, adətən, döyüş meydanlarına bənzədirlər. Bu meydandan qələbə ilə də çıxmaq olar, məğlubiyyətlə də. Yunan-roma güləş ustaları Natiq Eyvazov, İslam Duquziyev, Xvize Biçinaşvili, eləcə də sərbəst üsulla güləşən Arif Abdullayev, Elşad Allahverdiyev, Şamil Əfəndiyev, Rəcəb Əshəbəliyev və Davud Məhəmmədovun inadlı çıxışları onların qələbəyə nə qədər yaxın olduğunu, bu gün olmasa da, sabah bu qələbəyə çatacaqlarını göstərdi.

İLHAM ƏLİYEV: – Mən bütün idman pərəstişkarlarına, televiziya tamaşaçılarına, dostlarımıza və tanışlarımıza, soydaşlarımıza demək istəyirəm ki, qələbə qazanan, medal alan və almayan bütün idmançılarımız çox ləyaqətlə çıxış etdilər. İdmançılarımızın arasında beşinci, yeddinci, onuncu yerləri tutanlar vardır. Yəni ki, bu, dünya miqyasında yaxşı nəticə hesab olunur.

MƏTN: – Olimpiya oyunlarının sonuna yaxın 54 kiloqram çəki dərəcəsində mübarizə aparan sərbəst güləşçimiz Namiq Abdullayevin final yarışında ABŞ idmançısı Samuel Hensonu məğlub edərək ən yüksək mükafata layiq görülməsi bütün Azərbaycan üçün əsl toy-bayrama çevrildi. Atlanta olimpiadası idman pərəstişkarlarının yaxşı yadındadır. Dörd il əvvəl Namiq Abdullayev okeanın o tayında qıbtə ediləcək hazırlıq nümayiş etdirərək, gümüş medala sahib oldu və Azərbaycanın milli bayrağını qaldırdı. Bununla o, 1952-ci ildə Helsinki olimpiadasında gümüş medala layiq görülən həmyerlimiz, sərbəst güləş ustası Rəşid Məmmədbəyovun qələbəsini təkrarladı.

Sidney olimpiadasında qazandığı qızıl medal isə bu gənc idmançının daha yüksək potensiala malik olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Azərbaycan bayrağının qaldırılması mərasimini əks etdirən tarixi anlar göstərilir. Azərbaycan nümayəndə heyətinin sevinc hissələri diqqəti cəlb edir. Bu sevinci, fəxr duyğularını bütün Azərbaycan yaşayır...

İLHAM ƏLİYEV: – Bu gün burada Namiqə medalın təqdim edilməsi mərasimində bütün azərbaycanlılar – rəsmi nümayəndələr, turistlər, Avstraliyadakı Azərbaycan diasporunun nümayəndələri sevincdən göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Biz ağlayırdıq, sevinc duyğuları keçirirdik. Azərbaycan nəyə qadir olduğunu bir daha göstərdi.

Sidneyin ümumi mənzərələri, nəhəng idman kompleksləri, qeyri-adi tamaşaçı alqışları... Olimpiya məşəli əzəmətlə alovlanır. Sidney olimpiadasının çempionları – Azərbaycan idmançıları ön planda görünürlər. Sonra Sidney olimpiadasının bağlanışını əks etdirən kadrlar göstərilir.

MƏTN: – Vaxt elə sürətlə gəlib keçdi ki... Sentyabrın 15-də açılışına toplaşdığımız olimpiya oyunlarının oktyabrın 1-də bağlanış mərasimi keçirilirdi. Hansı

təntənə ilə, hansı əzəmətlə açılmışdısa, elə bu möhtəşəmləklə də Sidney olimpiadası başa çatırdı...

Dünyanın ən böyük idman hadisəsi olan olimpiya oyunları təkcə minlərlə idmançının mübarizəsi, qələbəsi deyil, həm də müxtəlif ölkələri, qitələri təmsil edən gənclərin həmrəylik, birlik bayramıdır. Olimpiya startları həmişə, hər yerdə sülhə, tərəqqiyə kömək edib, insanlar, ölkələr arasında əlaqələri daha da möhkəmləndirib.

Olimpiya oyunları eyni zamanda birinciləri, liderləri müəyyən edir – həm lider idmançıları, həm lider dövlətləri... XXVII Yay Olimpiya oyunları göstərdi ki, gənc Azərbaycan dövləti hər iki sahədə irəlidedir...

İLHAM ƏLİYEV: – Hesab edirəm ki, idmançılarımız qəhrəmandırlar. Onlar burada Azərbaycanın bayrağını qaldırdılar. Bütün dünyaya göstərdilər ki, Azərbaycan gənc, müstəqil və güclü dövlətdir...

MƏTN: – Bir ay əvvəl sentyabrın 2-də Sidneyə yola düşən nümayəndə heyəti oktyabrın 2-də Avstraliyadan ayrılıb Vətənə yola düşür. Gedərkən apardıqları narahatlıq, nigarançılıq artıq tamamilə başqa hissələrə yer verib – qələbədən doğan qürur, fərəh və iftixar hissələri...

Qəribədir, gedəndə yol nə qədər uzanmışdısa, qayıdanda da o qədər qısalmışdı. Oktyabrın 3-də Dubaya gələn nümayəndə heyətini qarşılayıb, Vətənə gətirmək üçün ölkə prezidentinin göstərişi ilə xüsusi təyyarə ayrılmışdı.

İLHAM ƏLİYEV: – İdmançılarımıza qayğı göstərmək hər bir vətəndaşın borcudur. Arzum budur ki, idmançılarımız Vətəndə layiqincə qarşılanırlar, bütün müvafiq dövlət strukturları, adi insanlar, imkanlı adamlar onları layiqincə qiymətləndirsinlər, onlara qayğı göstərsinlər...

Bakı hava limanı. Azərbaycan idmançılarının qarşılanma mərasimi ümumi və fraqmental planlarla göstərilir. Olimpiya çempionları bütöv ümumxalq sevgisiylə əhatə olunub...

MƏTN: – Oktyabrın 18-də Azərbaycanın müstəqillik günündə ölkə prezidenti olimpiya oyunlarından Vətənə dönən nümayəndə heyəti ilə görüşdü. Belə bir görüşün məhz Müstəqillik günündə keçirilməsinin böyük mənası vardı: idmançılarımız uzaq Sidneydə bayrağımızı qaldırmış, himnimizi səsləndirmişdilər, Azərbaycanı 199 ölkə içərisində 34-cü yerə çıxartmışdılar, iki qızıl, bir bürünc medala sahib çıxmışdılar.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev idmançıları salamlayır, onların böyük hünər göstərdiklərini, uzaq Sidneydə xalqımızı layiqincə təmsil etdiklərini qeyd edir. O, Azərbaycanın olimpiya çempionlarını təbrik edir. Sonra çempionların və məşqçilərin çıxışlarından fraqmentlər göstərilir.

HEYDƏR ƏLİYEV (Azərbaycan Respublikasının prezidenti): – Doqquz ildə – Azərbaycanın müstəqillik dövründə bizim nailiyyətlərimiz az olmamışdır. Ancaq indiyə qədər bütün xalqımızı, bütün vətəndaşlarımızı bu qələbə qədər, bu nailiyyət qədər sevindirən heç bir şey olmamışdır. Siz bizə sevinc gətirmisiniz. Siz bizim xalqımızda böyük ruh yüksəkliyi yaratmışınız. Siz Azərbaycan xalqının, Azərbaycan övladının nəyə qadir olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirmisiniz.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev olimpiya çempionlarına, digər idmançılara və məşqçilərə yüksək mükafatları təqdim edir.

MƏTN: – Bu görüş Azərbaycan idman ictimaiyyətinin yaddaşında həmişəlik qalacaq. Dövlət başçısının təqdim etdiyi orden və medallar, mükafatlar, söylədiyi xoş sözlər hamının ürəyindən xəbər verirdi.

Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin binasının açılışı. Prezident Heydər Əliyevin və Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqla görüşlərini əks etdirən video-təsvirlər göstərilir.

MƏTN: – Oktyabrın 21-də Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqun Bakıya gəlişi əlamətdar bir günə təsadüf etdi. Ölkə prezidenti Heydər Əliyevlə görüşən qonaq Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin yeni binasının açılış mərasimində iştirak etdi. Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqun Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevlə görüşü bu iki qurum arasında əlaqələrin daha da möhkəmləndiyini göstərməklə yanaşı respublikamızın idman nüfuzunun nə qədər artdığını da bir daha nümayiş etdirdi.

ABBAS ABBASOV: – Mən Beynəlxalq Güleş Federasiyasının prezidentindən məktub almışam. O, İlham Əliyevə idmana göstərdiyi qayğıya görə minnətdarlığını bildirir.

İLHAM ƏLİYEV: – Biz məlumatlara baxır, 2000-ci ilin olimpiya oyunlarını 1996-cı ilin olimpiadası ilə müqayisə edirdik. Görürdük ki, bəzi ölkələr ötən olimpiadada daha yüksək nəticələr göstərmiş, ancaq indi geriləmə müşahidə olunur. Azərbaycan isə yeganə ölkə olmasa da, deyə bilərəm ki, artım dinamikası olan çox az sayda dövlətlər sırasındadır. Ölkəmizdə hər şey, o cümlədən idman da dinamik şəkildə inkişaf edir...

MƏTN: – Bakı Əyləncə Mərkəzində Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin olimpiya komandasının üzvləri və idman ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü olimpiya tədbirlərinin zirvəsi idi.

İLHAM ƏLİYEV: – Olimpiada artıq tarixdə qaldı. Azərbaycan bu tarixi qızıl hərflərlə yazdı. Əminəm ki, 2004-cü ildə Afina şəhərində keçiriləcək olimpiadada Azərbaycan daha böyük uğurlar əldə edəcəkdir.

MƏTN: – Bu da bizim Sidney olimpiadası, orda uğurla çıxış edən idmançılarımızın nailiyyətləri barədə söhbətlərimiz. Ancaq bununla olimpiya söhbətlərini qurtarmadıq, əksinə qarşıdan gələn olimpiya qayğılarına, olimpiya yaşantılarına «xoş gəldin!» dedik. Uğurlarımıza, qələbələrimizə «xoş gəldin!» dedik.

İLHAM ƏLİYEV: – Harda iş var, orda nəticə də var. Mən, bütün olimpiadaçılarımıza minnətdaram. Onlar bizim üç ildəki fəaliyyətimizin məntiqi nəticəsi olaraq qələbələr qazandılar. İnanırıq ki, 2004-cü ildə idmançılarımızın sayı da, qələbə medallarımızın sayı da bundan çox olacaq.

SON

3 noyabr 2000-ci il

MƏQALƏLƏR

CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA ƏDƏBİ DİLİN

LÜĞƏT TƏRKİBİ

Cənubi Azərbaycan ədəbi dilin funksional xüsusiyyətləri son illərdə Şimaldakı ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilməkdədir – T.Naciyevin, N.Cəfərovun araşdırmalarını misal göstərmək olar (T.И.Гаджиев. Отношение исторической диалектологии к диалектам в условиях дифференцированного языка – Вопросы диалектологии и истории языка. Душанбе, изд.«Дониш», 1984, с. 246-249; N.Cəfərov. Cənubi Azərbaycan ədəbi dil (normalar). «Azərbaycan müəllimi» qəz., 23 noyabr 1988-ci il), lakin demək lazımdır ki, bu sahədə işlər hələ təzəcə başlayır; bir sıra nəzəri və praktik məsələlərin həlli üçün Şimaldan və Cənubdan olan dilçilərin qüvvələrini birləşdirmək lazım gəlir.

Cənubi Azərbaycan ədəbi dilin lüğət tərkibinin mənzərəsini, hər şeydən əvvəl, ədəbi dilin özünün düşmüş olduğu mədəni-ictimai mühit müəyyən edir; 50-ci illərdən başlayaraq ədəbi dil Cənubda əsasən etnoqrafik dayaq üzərində tədricən yüksəlir (məsələn, deyək ki, mərhum şair Şəhriyarın «Heydərbabaya salam»ı meydana çıxır), ona görə də lüğət tərkibi ümumilikdə etnoqrafik məzmunlu leksik vahidlərlə zəngin olur:

Qarı nənə gecə nağıl deyəndə,
Külək qalxıb qar-bacanı döyəndə,
Qurd keçinin Şəngülüsün yeyəndə
Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım,
Bir gül açıb ondan sonra solaydım.
Şəhriyar

Göründüyü kimi, *qarı nənə, nağıl, qar-baca, qurd, keç* qəbilindən olan anlayışlar bilavasitə etnoqrafik məzmunu malikdir, mətnə daxil olan digər anlayışlar isə əslində ümumi ideyanın təsiri ilə həmin məzmunu qəbul edir. Beləliklə, Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibində koloritli söz və ifadələrin sıxlığı ədəbi-bədii düşüncənin, mədəni təfəkkürün özündən gəlir, yəni təkcə linqvistik hadisə deyil. Ümumiyyətlə, sözlə (sözün mənası ilə) mədəni-tarixi təfəkkürün strukturu arasında birbaşa səbəb-nəticə əlaqələri vardır. Bu əlaqələr obyektiv və subyektiv münasibətlərin bütöv sistemi ilə qaydaya salınır (У.В.Куанин. Слово и объект – Новое в зарубежной лингвистике, выпуск XVIII (логический анализ естественного языка), М., изд. «Прогресс», 1986, стр. 25-26). Azərbaycan ədəbi dilinin Cənub qolu ilə Şimal qolu arasında tarixən yaranmış fərqlər linqvistik fərq olmaqdan daha çox tarixi-mədəni, sosioloji-etnoqrafik («etnoqrafiya» sözünü geniş mənada, ümumən, «milli sosioloji xüsusiyyətlər» mənasında işlədirik) fərqlərdir və şübhəsiz, lüğət tərkibi həmin fərqləri əks etdirməyə dil qatlarının hamısından daha həssasdır.

Lüğət tərkibinin konkret zaman kəsiyindəki mənzərəsini dövrün ictimai şüur səviyyəsi müəyyən edir, çünki leksika ilə ictimai şüur arasındakı münasibət birbaşadır; dilin potensialında olan sözlərin seçilməsi də, alınmalara ehtiyac da bu prinsip əsasında müəyyən olunur.

Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibində etnoqrafik (eləcə də məişət) məzmunlu leksik vahidlərin funksionallığı 50-ci illərdən 70-ci illərin sonlarına qədər davam edir – həm də nəzərə alaq ki, bu dövrdə ədəbi dil, demək olar ki, ancaq şeir dilindən ibarətdir; bu da öz növbəsində klassik poetik leksikanın da işləkliyini şərtləndirir:

Genə könlüm quşu bir sevgili cananı sevər,
Baş qoyub çöllərə Məcnun kimi Leylanı sevər.
Hicr oduna yanırım eşqli pərvanə kimi,
Vəslüvin ləzzətini tapmağa hicranı sevər...

M.Etimad

Könlüm quşu, sevgili canan, Məcnun, Leyla, hicr odu, pərvanə, vəsl, hicran klassik poetik təfəkkürdən gəlir. – Bunlar əsrlər boyu ədəbi-bədii dildə işlənmiş söz və ifadələrdir. Digər tərəfdən həmin söz və ifadələr Şimal üçün arxaikdir, ancaq tarixi fakt kimi maraqlıdır, halbuki Cənubda poetik funksionallığa malikdir. Ənənəyə bu qədər yaxınlıq isə ictimai həyatın öz daxili tələbidir (И.Джафарпур. Пути развития демократической поэзии Южного Азербайджана (1941-1960 гг.), Баку, АКД, 1967, стр. 17; С.Хəndan. Уğур yolu (Сənubi Азəрбайҗан ədəбиyyat, mətbuat, maarif, incəsənət. Азəрбайҗан ədəбиyyatında cənub mövzusu). Bakı, Азəрнəşr, 1987, səh. 180-181).

Beləliklə, İran İslam inqilabına qədər Cənubda ədəbi dilin leksik normasını etnoqrafik və klassik lüğəvi vahidlərin bolluğu müəyyən edir; lüğət tərkibinin inkişaf tarixi etnoqrafik leksika ilə klassik nitq leksikasını qarşı-qarşıya qoysa da (Т.Һacıyevin tədqiqatlarını xatırlayın), konkret dövrdə, yəni 50-ci illərdən etibarən Cənubda bunların birləşdiyini görürük: bizim fikrimizcə, etnoqrafik leksika ilə klassik nitq leksikasının dialektik əlaqəsini cəmiyyətin özünün düşmüş olduğu şərait hazırlayır... Xalq milli mənəviyyatını (onun əsas realizə forması olan dilini) yaşatmaq üçün birinci növbədə tarixinə baş vurur; tarix isə etnoqrafik müəyyənlik ilə klassik norma müəyyənliyini birlikdə təqdim edir. Ona görə də Cənubi Азəрбайҗанда 50-ci illərdən başlayan milli oyanmanın yeni dalğası dildə də bu iki cəhəti ardıcıl olaraq fətləşdirir – yəni söhbət elə bir prosesdən gedir ki, bunun universal ictimai-millət məzmunu var, nitq də həmin universallığa daxildir.

İran İslam inqilabı Cənubda ədəbi dilin inkişafına güclü təsir göstərdi. 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində, kifayət qədər kitab, jurnal və qəzetlər nəşr edildi. Ədəbi dilə inqilabi anlayışlar gəldi. Əslində, ədəbi dilin bu illərdəki lüğət tərkibi 40-cı illərin ortalarındakı vəziyyəti yada salır; o zaman da dil inqilabi sürətlə inkişaf edirdi. Lakin nə 40-cı illərin ortalarında, nə də 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibi üçün xarakterik olan

etnoqrafik və klassik nitq leksikasının işləkliyi aradan qalxmır; məsələn:

«Sizə aydın degi məcəllə çıxarmax bu dövrandə nə qədər çətin və ağırıdır. Lakin biz bu çətinliğı ana dilimizin inkişafı eşində təhlil edib və bu milli yükü boyumuza almışıq.

Əlbəttə, bu yolda bizi mütərəqqi insanlar hələ öz çıxarına qədər 50-dən 200 tımənə qədər köməklik edirlər. Biz bu ayıq və aydın fikirlərimizə eşq olsun söyləyib bütün oxucularımızdan hər cəhətdən köməklik arzulayıırıq. Necə ki, bilirsiniz, bu məcəllə Аqayi Nəseh Nətiqin zidd-Азəрбайҗани kitabı «Zəbani-Азəрбайҗан və vəhdəti-millət İran» deyil ki, vəqfi pullarınan çıxsın...» («Dədə Qorqud» məcəlləsi, № 3, səh. 1).

«Cəllad Pəhləvi rejimi bir quduz it kimi hər nə ki, onun kəsif fars şovinisti siyasətinə qarşı gəlirdi, qapıp aradan aparırdı. Bu iki köpək-cocuq ingilis-Əmrkayi quduz itlər hər bir şeydən çox Азəрбайҗан xəlqinnən və onun şirin ana dilinnən qorxurdu...» («Koroğlu» məcəlləsi, № 1, səh. 3).

İnqilab gedişində ədəbi dilin ictimai məzmunu artır; buna uyğun olaraq lüğət tərkibi də zənginləşir, dilə ictimai-siyasi leksika gəlir, lakin etnoqrafik və klassik nitq leksikası işləkliyini itirmir – çünki inqilabın özü məhz etnoqrafik və klassik təfəkkür fonunda yetişir.

Keçdi gecə, gün çatdadı, birdən ana yurdu
Xalq ilə gəlib göz qabağında səfə durdu.
Hamı qol açırlar, məni səslirlər ki, gəl, gəl!
Gəl dərdini söylə bizə, qürbət səni yordu,
Rəsmi dilimiz, düzdü ki, farsidi, gözəldi,
Amma nə gözəldi ana dili, ana yurdu!
Allah biliri mən ki, nə seyr etdimü gördüm,
Gördüm öz əlimlə ürəyimi iki böldüm.

H.Ş. Rəhguzər

Gecə, gün (gün çatdadı), *qürbət* və s. leksik obrazlar klassik nitq təfəkkürünün məhsuludur, lakin inqilabi oyanış həmin leksik obrazlara yeni məzmun verir: *gecə* – şah rejimi, *günün çatdaması* – inqilabi hərəkətin qələbəsi, *qürbət* – siyasi mühacirətdir; məsələ burasındadır ki, yeni məzmun sözə klassik məntiqlə verilir və bu cəhət Cənubda lüğət tərkibinin leksik-semantik inkişafının əsas göstəricilərindən biridir.

Gecə-gündüz, isti-soyuq, yay-qış daim çevrilir,
Zaman dönər, dövrən keçər, eldən ancaq dil qalar.
Cərəs səsi qəfildən cumar dərin sükuta,
Karvandansa düşərgədə xamuş olan gül qalar.
Q.Məcdfər

Sözə klassik münasibətin inqilabi təfəkkürə xidmət etməsi bu mətndə özünü aydın şəkildə göstərir; *gecə-gündüz, soyuq-isti, qış-yay* qarşılaşdırmaları *zaman-dövrən-karvan* poetik sinonimliyi ilə estetik əlaqədə təqdim olunur: *kül* daha güclü leksik obrazdır – «nəticə» deməkdir. «*Cərəs səsi*» – inqilabın səsidir, «*dərin sükut*» – əzilən xalqın mənəviyyatıdır... Göründüyü kimi, mətn ancaq sözün sözə klassik estetik münasibəti üzərində qurulmuşdur (Söz-dil üçün bir faktırsa, ədəbiyyat (ədəbi-bədii) təfəkkür üçün başqa faktır; «Ədəbiyyatın dili konnotativdir, yəni çoxmənalıdır və çoxlu assosiasiyalar doğurmaq gücünə malikdir» (*Ц.Тодоров. Понятие литературы. – Семиотика, М., изд. «Радыга», 1983, стр. 832*); Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibi, əsasən, ədəbi bədii dilin ixtiyarında olduğu üçün (və əlavə edək ki, publisistika da burada çox zaman bədii publisistika kimi çıxış edir) sözə semiotik münasibətin həmin tipi fəaldır.

İnqilabdan sonra şifahi xalq ədəbiyyatının dili üçün xarakter olan leksika da canlanır. Cənub şairlərinin dilindən gətirdiyimiz nümunələr bunu təsdiq edir:

Xalq üz qoydu üsyana,
Zülmün evi daşlandı.

Şahın köhnə pambığı
Bir ildə hallaclandı.
Bütün İran bir oldu,
İnqilablar başlandı.
Şah qağa qaçdı getdi,
Dağları aşdı getdi.
Didərgin düşdü getdi,
Dərbədər oldu getdi...

B.Elçin

Daşlanmaq (müq. et: *daşı atılmaq*), *hallaqlanmaq* düzəltmə sözləri folklor söz yaradıcılığı prinsipi ilə, yəni leksik vahidin etnoqrafik-poetik cilasını tökülmədən yaradılmışdır; həm də bu sözlər frazeoloji əhatədə verilmişdir: zülmün evi daşlanmaq, *köhnə pambığı hallaqlanmaq*. Göründüyü kimi, həmin frazeoloji birləşmələr də ciddi şəkildə folklor (yaxud danışıq dili) semantikasına uyğundur.

Bir olmaq, şah qağa tipli ifadələr danışıq ifadələridir, – bu cür əslində poetik məqamda işlənmə təcrübəsi az olan vahidlərin səxavətlə şeir dilinə gətirilməsi Cənub üçün təbii haldır. *Dağları aşdı getdi* nağıl ifadəsidir, metaforik məzmununa malikdir; burada isə satirik mənə qazanır və *didərgin düşdü*, dərbədər oldu ifadələrindəki satirik tonla uyğunlaşır. Deməli, leksik (yaxud frazeoloji) vahid Cənub şeirinin dilində folklordan gəldiyi keyfiyyətdə reallaşdığı kimi, aktualaşdırılaraq da işlənir, – bu, şübhəsiz, sözə, onun leksik-semantik və poetik məzmununa funksional (ictimai varlığın tələbi ilə) yanaşılması ilə əlaqədardır.

Ayıl, günəş, ayıl, günəş,
Ölkəmizə yayıl, günəş!...
Çıx dərələr qucağından,
Od götürək ocağından
Zər saçları yay üzünə,
Həsrət qalsın ay üzünə.
Zülmət bağrın oya-oya,
Çıx üfүqü qana boya...

M.Şami

Bu mətndə isə lüğət tərkibi xalq nəğmələrinin leksikasına uyğundur; *ayıl, yayıl, yay, boya* tipli vahidlərdir. Onlar əsrlər boyu folklor dilində işlənmişdir. *Üfüqü qana boyamaq* metaforası da söz həssaslığı, ümumən, Cənub şeirinin leksik poetikası barədə məlumat verir; məlum olur ki, burada sözə tarixi münasibət əsasən dəyişmiş, priyomlar, ifadə üsulları müəyyən dəyişmələrlə (başqa sözlə, deformasiya olunmaqla) bir qayda olaraq mühafizə edilir.

Şübhəsiz, «dil inkişafının bütün dövrlərində lüğət tərkibinin vahidi kimi söz ayrıca şəkildə deyil, ümumi leksik-semantik sistemin mikroelementi kimi fəaliyyət göstərir, onun semantik təkamülünü sintaqmatik münasibətdə olduğu vahidlər, işlənmə şəraiti və tezliyi müəyyənləşdirir» (İ.Məmmədov. Azərbaycan dili semasiologiyasına giriş, Bakı, ADU nəşri, 1988, səh. 68). Məsələyə bu nöqtədən yanaşdıqda, Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibində folklor dan, yaxud birbaşa məişət ünsiyyətindən gələn etnoqrafik-məişət leksikası leksik-semantik sistemdəki mürəkkəb sintaqmatik, eyni zamanda assosiativ münasibətin ifadəsidir, yəni tarixən dil tərəkürünün özündə müəyyənleşmiş hadisədir.

Dillən, sazım, dillən, sazım!
Misri səslə elim coşsun.
Qızılüzən aşıb-daşsın,
Savalana mahnı qoşsun.
El şairi Məftun oğlu,
Kəlmələri od-alovlu...

B.Zəmani

Yuxarıda M.Şaminin şeirindən verdiyimiz parçada da müraciət B.Zəmanın şeirindəki kimi idi; müqayisə edək: *Ayıl, günəş, ayıl, günəş – Dillən, sazım, dillən sazım...* Əslində, bu sintaktik analogiyadır; lakin sözün sintaqmatik yeri baxımından həm də leksik-semantik analogiyadır – heç olmasa ona görə ki, ayılmaq ilə dillənmək arasında «inqilabi hərəkət» məzmununda xəfif, eyni zamanda sistemli mənə rabitəsi vardır. *Coşmaq, aşıb-*

daşmaq, mahnı qoşmaq söz və ifadələri də həmin *ayılmaq* və dillənmək məzmunundadır.

Cənubi Azərbaycanda şifahi xalq ədəbiyyatı on illər boyu milli ədəbi-bədii tərəkürün əsas ifadə forması olmuşdur; şübhəsiz, bu, ədəbi dilin sonrakı taleyinə təsirsiz qalmır, inqilabın qələbəsindən sonra meydana çıxan mətbuatın dili də göstərir ki, folklor (eləcə də danışq) leksikası yazılı dilə nə qədər güclü axınla gəlmişdir.

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibi Şimalda rus dilinin, Cənubda fars dilinin təsirinə məruz qalır; demək lazımdır ki, hər iki dil – həm rus, həm də fars dilləri analitik quruluşlu dillər olduğundan onların təsiri nəticəsində Azərbaycan dilində də analitizm hiss ediləcək qədər qüvvətlidir... Şimalda rus dilinin təsiri daha çox elmi üslub vasitəsilə həyata keçirildiyi halda, Cənubda üslub diferensiallığının zəifliyi ilə əlaqədar olaraq, ümumiyyətlə, nitq təzahürünün bütün formalarına fars dilinin təsiri özünü göstərməkdədir. Lakin bu təsirdə bir stixiyalılıq da var, adətən, fars sözü, yaxud ifadəsi işləndiyi mətnin leksik tərkibinə uyşmur, təsadüfi, daha doğrusu, situativ səciyyə daşıyır, məsələn: «Təbrizdə bu günlər taksicilər bir şanlı – gözəl *ebtekara* əl qoyublar. Bu *ebtekara* görə taksicilər dalı şüşədə şuarlar – adlar Azərbaycan dilində yazırlar» («Koroğlu» məcəlləsi, № 1).

Ebtekar («təşəbbüs» deməkdir) sözü burada perspektivsiz sözdür və şübhəsiz, leksik-semantik sistemin üzvi tərkib hissəsinə çevrilə bilməz. Bəs necə olur ki, Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibi bu cür müxtəlif təmayülləri əks etdirir? Görünür, bunun səbəbini, yuxanda qeyd etdiyimiz kimi, ədəbi dilin düşdüyü mədəni-ictimai mühitdə axtarmaq lazımdır: hadisələrin, ictimai ovqatın sürətlə bir-birini əvəz etməsi, bir sinxron mərhələdə müxtəlif dünyagörüşlərin təmsil olunması müxtəlif nitq təzahürələrini faktlaşdırır (yada salaq ki, Şimali Azərbaycanda da, xüsusilə 20-ci illərdə lüğət tərkibi belə bir vəziyyətdə olmuşdu – bu da mədəni-ictimai mühitlə bağlı idi...).

Doktor Həmid Nitqi öz kitabını iki adla – «Yazı qaydaları

(imla qılavuzu)» adlandırır və bunlardan birincisinə haqlı olaraq üstünlük verir; *imlaya yox, yazıya, qılavuza yox, qaydaya* üstünlük verilməsi, əslində, Şimalda yarım əsr bundan qabaq getmiş prosesi xatırladır. Bu və buna bənzər faktlar göstərir ki, Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin lüğət tərkibi Şimaldakından fərqli norma variantı yaratmır, bəlkə, müəyyən gecikmələrlə ümumi normanın arxasınca gəlir (onu təqlid edir), onu da əlavə edək ki, qeyd olunan hal ümumən ədəbi dillərin tarixində nadir hadisədir.

Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin lüğət tərkibi üçün səciyyəvi olan leksik paralellik (əsasən, türk-fars, bəzən də türk-fars-Avropa paralelliyi) universal əlamətdir; həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik normaya aiddir...

N.Cəfərov qeyd edir ki, «Şimalda arxaizm faktı kimi qəbul olunan sözlərin Cənubda bəzən çevikliyi diqqəti cəlb edir», bundan sonra isə müəllif *yax, paxır, tiri-cəfa* sözlərini misal göstərir (N.Cəfərov. Cənubi Azərbaycanda ədəbi dil (normalar) – «Azərbaycan müəllimi» qəz., 29 noyabr 1988-ci il). Əlbəttə, buraya daha bir sıra nümunələri əlavə etmək mümkündür: *yağmalanmaq* – Onla *yağmalandım*, onlarla talandım (Araz); *qovzanmaq* – Füzulitək göyə *qovzandı* ahım (F.Hasarlı); *arxadaş* – Duyuram birbəbir *arxadaşları* (F.Hasarlı); *rəğmən* – Buna *rəğmən* hərgiz bükülmədi belimiz (H.Nitqi) və s. Lakin sual olunur: bu cür arxaik leksik vahidlərin çevikliyinə səbəb nədir? Bizim fikrimizcə, bunun bir neçə səbəbi vardır:

1) Şimaldan fərqli olaraq, Cənubda köhnə ictimai quruluşun, münasibətlər sisteminin qalması və buna uyğun olan anlayışların yaşaması; məsələn, *rəncbər,ərbab,şah,nökər* və s.

2) Şimaldan fərqli olaraq Cənubda ənənəvi estetik mədəniyyətin, etnoqrafik təfəkkürün daha davamlı şəkildə mühafizə edilməsi nəticəsində buna uyğun olan anlayışların yaşaması; məsələn: *o abi-həyat cənnəti-məva, guşeyi-viranə, nəсіб* (olmaq), *kəbə, yar* və s. (H.Ş.Rəhgüzərin bir şeirindən alınmış bu anlayışlar klassik estetik təfəkkürün məhsuludur. Həmin estetika Cənubda bu gün də yaşayır).

3) Nəhayət, Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibindəki artımın

(zənginləşmənin) Şərq kontekstində getməsi; bu, o deməkdir ki, Cənubi Azərbaycanda mədəni-elmi təfəkkür Avropa standartlarını ləng qəbul edir, daha doğrusu, bu standartları milliləşdirəcək (yaxud mənimsəyəcək) mədəni-ictimai şərait yoxdur.

İran İslam inqilabından sonra Cənubda ədəbi dil, prinsip etibarilə, stixiyalı surətdə inkişaf edir, halbuki Şimalda lüğət tərkibinin inkişafındakı stixiyalılıq, demək olar ki, aradan qaldırılmışdır; leksik norma, heç şübhəsiz, təbii şəkildə yaranır, lakin bu prosesin linqvistik nəzarət altında olması vacib şərtidir. Cənubda isə belə bir nəzarətin həyata keçirilməsinə 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində imkan yox idi... Hazırda isə mövcud material əsasında müəyyən ümumiləşdirmələr aparmağa ehtiyac duyulur. Bu sahədə bəzi işlər artıq görülmüşdür; məsələn, M.Peyfunun lüğətini qeyd etmək olar (M.Peyfun. Azərbaycanca-farsca lüğət. Tehran, nəşredənəşpaye, 1983)...

20-ci illərdən bu günə qədər Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin lüğət tərkibi iki inkişaf mərhələsindən keçmişdir: 1) 20-ci illərin əvvəllərindən 40-cı illərin sonlarına qədər və 2) 50-ci illərin əvvəllərindən 80-ci illərin sonlarına qədər. Ədəbi dilin lüğət tərkibinin Cənubdakı inkişaf mərhələlərinin formal baxımdan Şimaldakı inkişaf mərhələlərinə uyğun olmasına baxmayaraq, inkişafın xarakteri başqa-başqadır. Belə ki, Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibi 20-ci, 30-cu, eləcə də 50-ci, 60-cı illərdə qeyri-intensiv inkişaf etdiyi halda, 40-cı illərin ortalarında və 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində inqilabi sürətlə inkişaf edir. Əslində, inkişaf qeyri-intensiv və intensiv getdiyi illərdə leksik normalar bir-biri ilə tipoloji oxşarlığa malikdir ki, bu da müəyyən müqayisələr aparmağa imkan verir; istər 40-cı illərin ortalarında, istərsə də buna müvafiq olaraq 70-ci illərin sonu, 80-ci illərin əvvəllərində Cənubda ədəbi dilin lüğət tərkibi əvvəlki bir neçə onillikdə görünməmiş demokratizmə malik olur, inkişaf partlayışla gedir.

Beləliklə, Cənubi Azərbaycanda da ədəbi dilin lüğət tərkibinin inkişafı Şimalda olduğu kimi müəyyən qanuna-

uyğunluqlara tabedir; eyni zamanda daha dərin qatlarda yerləşən elə qanunauyğunluqlar da var ki, həm Şimalda, həm də Cənubda lüğət tərkibinin inkişafını vahid hadisə kimi idarə edir, ...əgər belə olmasa idi, Cənubda inkişafın partlayışlarla getməsi mümkün olmazdı; məsələ burasındadır ki, milli dirçəlişin vüsət aldığı məqamlarda Şimalla Cənub leksik normanın inkişafı baxımından mümkün qədər bir-birinə yaxınlaşır, maksimum yaxınlaşmaya isə linqvistik deyil, ekstralingvistik amillər mane olur.

* * *

F. de Sössür göstərir ki, «...dilin qeyri-sabitliyi ancaq zamanın hərəkəti ilə müəyyən olunur. Beləliklə, coğrafi müxtəliflik ümumi hadisənin ancaq ikinci aspekti kimi qarşıda dayanır» (Ф. Де Соссюр. Труды по языкознанию. Москва, изд. «Прогресс», 1977, стр. 235).

Cənubla Şimal arasında lüğət tərkibi – leksik norma baxımından fərqlərin yaranması, prinsip etibarilə son dövrlərə aiddir – sosialist inqilabının qələbəsindən sonra Şimalda ictimai şüura əsaslı şəkildə təsir edən dil quruculuğu prosesi getdi; bunun da mühüm vəzifələrindən biri, məlum olduğu kimi, terminologiya məsələsi idi. Terminologiya məsələlərinin müzakirəsi, rus-Avropa dillərindən gələn terminologiyanın qəbulu, milli dilin daxili potensialı əsasında termin yaradıcılığı prosesləri elə bir münasibət formalaşdırdı ki, bu, dərhal Şimalda funksional olan ədəbi dilin lüğət tərkibində təbəddülad yaratdı. Tərcümə işinin genişlənməsi (xüsusən Avropa yönümü üzrə) də lüğət tərkibinin keyfiyyətinə təsir etdi. Halbuki Cənubda Azərbaycan dilinin amansızcasına sıxışdırılması onu məişət, bir də az-çox poeziya dili səviyyəsində saxladı. Düzdür, 1944-46-cı illərdə – inqilab illərində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq ədəbi dilin canlanması müşahidə edilir, lakin bu da uzun sürmədi; Şimalla cənub arasındakı söz-termin mübadiləsi (əlbəttə, ədəbi dil norması səviyyəsindən) davamlı

olmadı. Həm də təkcə ona görə yox ki, vaxt az idi, həm də ona görə ki, Cənubla Şimal arasında artıq ictimai-mənəvi (və mədəni) fərqlər nəinki yaranmış, eyni zamanda dərinləşmişdi. Lüğət tərkibi isə bu münasibətləri bir sistem halında əks etdirməyə bilməzdi və həqiqətən əks etdirirdi.

M.C.Cəfərov çox doğru olaraq göstərir ki, Azərbaycan ədəbi dilinin «son 60 ildə, sosializm quruluşu şəraitində xeyli təkmilləşdiyi, daxili söz yaradıcılığı imkanlarının artdığı və lüğət tərkibinin keçmişlə müqayisə edilə bilməyəcək ölçüdə zənginləşdiyi də artıq hər kəsə məlum olan bir həqiqətdir» (M.C.Cəfərov. Azərbaycan dilində yeni söz və söz birləşmələri yaradılması problemləri. – Nitq mədəniyyəti məsələləri, Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1988, səh. 5), halbuki həmin zənginləşmə prosesi bu intensivlikdə Cənubda getməmişdir; təsadüfi deyil ki, Cənubda leksik normada pərakəndəlik hələ də güclüdür, bir tərəfdən ərəb, fars, bir tərəfdən Avropa, bir tərəfdən də ana dili sözü bəzən paralel işlənir. Bu isə, heç şübhəsiz, yazılı dil təcrübəsinin son illərədək az qala itirilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Bədii üslubda, qeyd etdiyimiz kimi, arxaik-etnoqrafik, arxaik-klassik leksika, danışq leksikası kifayət qədər fəaldır. Şimalda, xüsusilə 60-cı illərdən sonra ədəbi-bədii dildə folklora meyilin artması Cənubla müəyyən uyğunluq yaranmasına imkan verdi, lakin bu uyğunluq, heç şübhəsiz, çox da böyük sahəni əhatə etmirdi. Cənub şeirinin dilində ərəb, fars sözləri hətta milli dirçəliş – inqilab dövründə də (İslam inqilabı nəzərdə tutulur) Şimaldakına nisbətən çox işlənir: qəvvas, rövnaqlı, dərbar, təhəmmül (Y.Şeyda); *istibdad*, *istemar*, *ərş*, *dəstur*, *nabud* (olmaq), *iqdam* (M.Dirəsrin) və s. ərəb, fars sözləri Şimalda şeir dili üçün, demək olar ki, yaddır.

Cənubda bədii üslubun (ədəbi-bədii dilin) lüğət tərkibinə, sözün normativ və estetik funksiyasına inqilabi düşüncə təsir edir. Sözün bədii üslubda da publisistik konkretliklə verilməsi dövrün tələbi idi; inqilabi fikir poetik ifadə dumanında itməməli, mürəkkəbləşməməli idi.

Publisistik üslubun leksikası bədii üslubun leksikasına nisbətən daha müasir tipli olmuşdur; əlbəttə, inqilabi hərəkət

demokratik ruhu qanadlandırmışdı, ictimai təfəkkürə müasir məzmunlu anlayışlar gəlmişdi (Mirzə İbrahimov. Cənub sovqatı, «Azərbaycan» jur., 1981, № 5). «Koroğlu», «Dədə Qorqud», «Çənlibel», «Odlar yurdu», «Yoldaş», «Araz», «Birlik», «Varlıq» kimi mətbuat orqanlarına da döyüşkən üslub özünəməxsus söz potensialını yetirdi. Əlbəttə, publisistik yazıların dilində ən normativ leksikadan tutmuş loru leksikaya qədər hər cür rəngarəng cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin dili əksini tapır.

«Koroğlu» məcmuəsinin baş məqaləsindən aşağıdakı sətirlərin lüğət tərkibinə baxaq:

«Koroğlu» məcəlləsi öz birinci nüsxəsinin nəşr olmasına görə qanlı və nə şanlı bəhmənin inqilabını bütün vətəndaşlara alqı deyir. «Koroğlu» məcəlləsinin yazıçılar heyəti olan azadlıqlardan istifadə eliyərək çalışacaq ki:

1) *İmperializmə qarşı tutmağınan onu hər libas və hər şəkildə olduğunu görsədib və işə eləsin.*

2) *İstibdadı və onun üzünə rəngbərəng don geyməsinə görsədib və xəlqi başa salmağınan istibdadın bir başqa şəkildə qayıtmasının qabağın alsın...»* («Koroğlu» məc., № 6, səh. 1).

Vətəndaş, azadlıq, imperializm, istibdad, xəlq və s. ictimai-siyasi məzmunlu leksika mətnin funksiyasını müəyyən edir. Bu anlayışlar oyanmış ictimai şüurun faktıdır və ümumiyyətlə, 1979-cu il fevral inqilabından sonra bu cür leksik vahidlərin publisistik dildə sıx-sıx işlədilməsi diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda həmin qəbildən olan sözlər ədəbi-bədii, hətta elmi üslubda da özünü göstərir, yəni universal hadisədir.

Elmi üslubda terminologiya əsasən ənənəvidir – ərəb, fars mənşəli terminlərdən istifadə olunur, bir sıra hallarda isə Avropa terminologiyasına müraciət edilir; prinsip etibarilə, elmi üslubun imkanlarının aşağı olması terminoloji leksikanın funksionallığına mənfi təsir göstərir. Şübhəsiz, Cənubda elmi üslubun inkişafı kimi terminoloji sistemin inkişafı da Şimaldakı təcrübəyə əsaslandıqda perspektivlidir. Termin paralelliyi də məhz bu yolla aradan qaldırıla bilər.

Cənubda ədəbi dilin inkişafı qarşısına çıxan ekstra-

lingvistik maneələr hazırda lüğət tərkibinin zənginləşməsinə imkan vermir, – Cənub bu baxımdan Şimalla müqayisə olunmur; kitab, jurnal, qəzet çapının maksimum məhdudlaşması (yaxud ümumən qadağan olunması) məişətdə işlənən sözlərin ədəbi dilə gətirilməsi prosesini dayandırmışdır. Halbuki burada xalq dilinin böyük ifadə potensialı aşkarlanmamış qalır. Düzdür, Cənubdan olan söz ustalarının (B.Azəroğlunun, M.Gülgülün, Ə.Tudənin, H.Billurinin, S.Tahirin və b.) dilində indinin özündə də bir sıra koloritli söz və ifadələr işlənir, lakin bu həmin lüğət potensialının bütünlüklə istifadəsi deyil – Şimalda geniş funksionallığa malik ədəbi dilin lüğət tərkibi Cənubun xalq dili xəzinəsindən hələ ki, lazımı qaydada faydalanmır.

Şimalla Cənub arasında Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin sinxron müqayisəsi göstərir ki, mövcud fərq tarixi-funksional fərqdır; leksik-semantik sistemin daxili tələbindən yox, tarixi inkişaf ərzində ana dilinin mədəni-tarixi, ictimai-siyasi funksionallıq səviyyələrinin müxtəlifliyindən irəli gəlir.

*«Azərbaycan müəllimi» qəzeti,
14 dekabr 1988-ci il*

ÜSLUB FƏRDİYYƏTİ VƏ ƏDƏBİ DİL

Müasir milli təfəkkürün axtarışları dil prosesləri ilə əlaqədar məsələləri də əhatə edir və ona görədir ki, son illərdə mətbuatda həm professional dilçilərin, yazıçıların, həm də ümumən xalqın mövcud dil proseslərinə baxışlarını əks etdirən materiallar kifayət qədər geniş yer tutur. Əlbəttə, biz N.Cəfərovun «Milli dil təfəkkürü, yaxud «Yoxsulluq»un fəlsəfəsi» məqaləsində (Əİ, 9 fevral, 1990-cı il) öz əksini tapmış belə bir fikirlə tamamilə razıyıq ki, «şair, yazıçı, elm adamı, xüsusilə bu gün ana dili qarşısında onun publisistik müdafiəsi üçün o qədər də böyük məsuliyyət daşımır... ancaq şair, yazıçı, elm adamı bu gün anadilli təfəkkür qarşısında, sözün həm həqiqi, həm də məcazi mənasında məsuliyyət daşıyır». Bununla belə həmin məqalədə müəllifin bir qədər maksimalist mövqeyi ilə razılaşmaq çətindir.

Tədqiqatçılar göstərirlər ki, ümumiyyətlə, ədəbi dil norması və üslubları ilə müəyyən olunur, yəni mükəmməl norma və üslub sistemi olan ədəbi dil kamil ədəbi dil hesab edilir. Bu baxımdan yanaşanda, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin potensial imkanları o qədər də zəif deyil. Ancaq burası da var ki, biz həmin potensialdan daha yaxşı istifadə edə bilərik və görünür burada subyektiv amilin rolu üzərində ayrıca dayanmağa ehtiyac duyulur. N.Cəfərovdan fərqli olaraq, biz hazırkı dil-üslub «yoxsulluq»unu, necə deyirlər, ictimai yox, fərdi «yoxsulluq» kimi dərk edirik. Ona görə də «sözün gücü və gücsüzlüyü» probleminə bu və ya digər fərdi üslub daxilində, onun materialı əsasında baxmağı daha düzgün sayırıq. O mənada ki, məsələn, istedadlı yazıçının, alimin, rəsmi işçinin professional dili istedadsız yazıçının, alimin, rəsmi işçinin dili ilə eyni gücdə deyil, halbuki bunların hər ikisi ana dilidir. Və əslində, bu cəhətə də görünür diqqət vermək lazımdır ki, hər hansı dil ümumişlək xarakteri ilə daha çox doğma və daha çox millidir, dilin, üslubların professional qatı isə, əgər belə demək mümkündürsə, qeyri-kütləvilikə, qeyri-milliliyə çəkir, odur ki,

yazıçı, alim, rəsmi işçi öz dilində təklənir və onun üslub fərdiyyəti tədricən daha qabarıq görünür. Məsələn, bu, İsmayıl Şıxlının dilidir: «*Göy üzünə səpələnmiş ulduzlar tez-tez göz qırpır, səhər yelinin dalğalandıracağı çəmən çiçəkləri kimi titrəşirdi. Dəniz uğuldayaraq narahatlıqla çırpmır, sahil qumlarını öz köpüklü dilləri ilə yalayır... Göylərin əbədi səyyahı olan ay ağır-ağır irəliləyir, laqeydcəsinə kainata tamaşa edirdi. Uzaqda dağlar ayın donuq işığı altında mürgüləyirdi.*»

Bu, İsa Hüseynovun (Muğannanın) dilidir: «*Soruşa bilərsiniz, neyniyək indi, qəfəsəmi salaq balalarımızı? Oğlanlıqızlı çadrayamı bürüyək, Xomeyni kimi? İnsan neyləməli, hara cəhənnəm olmalıdı ki, göz gözə baxmasın, əl ələ, diz dizə, ayaq ayağa toxunmasın?! Mümkündürmü? Deyəcəksiniz mümkün deyil. Mən də deyirəm mümkün deyil?...*».

Bu isə Əkrəm Əylislinin dilidir: «*O axşam evə qayıdanda küçənin bir yerində Sərvər təzəcə papiros çəkməyə başlayan bir dəstə oğlan gördu; küçənin başqa bir yerində təzəcə pişirdəşməyə başlayan bir dəstə qız gördu. Gördü ki, yenə kənddə atasına Pişik Ağalar deyirlər, anasına Cücəli Xanım deyirlər. Və birdən-birə hiss elədi ki, darıxır...*».

Əlbəttə, həm eyni dərəcədə, həm də qismən bir-birindən fərqlənən daha bir sıra dil-üslub təcrübələrini nümunə gətirmək mümkündür, lakin elə yuxarıdakı misallar da kifayətdir ki, müasir nəsr dilimizdə fərdi üslub fərqlərinin dərinliyi, aydınlığı hiss olunsun: İ.Şıxlının hər cür narahatlıqdan, harmoniyasızlıqdan uzaq, təmkinli, dolğun dili İ.Hüseynovun rahat harmoniyasını tez-tez «pozan», hövsələsiz (və yenə də dolğun) dili ilə eyni olmadığı kimi, Ə.Əylislinin dili də həmin iki nitq təcrübəsindən əsaslı şəkildə fərqlənir – bu, anın, emosiya təkrarsızlığının dilidir.

Həmin müqayisəni poeziyada da aparmaq mümkündür. Bir halda ki, müvəffəqiyyətli diferensial üslub nümunələrini nəsrə göstərdik, uyğun olaraq, müvəffəqiyyətsiz «diferensial» üslub nümunəsini də nəsr dilindən verək: «*...Qaş qaralanda, fəzanın qaralmağa başlayan dərinliklərində tək-bir ulduzlar*

parlayanda, evlərin əvvəlcə bozaran, getdikcə qaralan pəncərələrində də ölgün çıraqlar işıqları görünməyə başladı. Şəhərin ucqar guşəsində Qəriblər məhəlləsinin lap qurtaracağındakı birmərtəbəli alçaq daxmalarda hələ işıq görünməzdi, çiy kərpicdən hörülmüş, üstünə samanlı xam suvaq çəkilməmiş bu daxmaların önündən ötən nadir yolçulara avara itlər arabir hürərdilər...».

Bu mətnə özünü göstərən «xırda» nöqsanları – yersiz təkrarları (*qaralanda... qaralmağa başlayan*), təyin simmetriyasının pozulmasını (*nadir yolçular – avara itlər*) və s. bir tərəfə qoyub əsas müvəffəqiyyətsizliyi onda görürük ki, həmin mətn estetik məzmunundan, ümumiyyətlə, məhrumdur, elə-belə, gəlişigözəl deyilib və müəllifin etnoqrafik savadı da boşa getmişdir.

Fakt isə faktılığında qalır ki, bu cür hallarda da fərdilik mövcud olmaqda davam edir.

Tədqiqat göstərir ki, 40-50-ci illərdə bədii ədəbiyyatımızda, xüsusilə nəsrə dil-üslub axtarırları olduqca zəifləmişdi. İş o yerə gəlib çatmışdır ki, az qala «vahid bədii üslub» formalaşmışdı. İctimai həyatda şəxsiyyətin öldürülməsi özünü dil-üslub fərdiliyinin itirilməsində də əks etdirirdi. Sosializm realizmlə faktiki olaraq müdafiə edilən «qeyri-fərdilik», bir sıra hallarda «tipiklik» hesab olunur; dil-nəzəri ədəbiyyatda, mahiyyət etibarilə, forma komponenti kimi dərk edilirdi ki, bütün bunlar yazıçı dilinə və əslində, ümumiyyətlə, ədəbi dilə vulqar münasibəti qərarlaşdırır, üslub axtarırlarını ləngidirdi.

60-cı illərdən etibarən həmin münasibət getdikcə daha ardıcıl şəkildə aradan qalxır – bu dövrdə artıq istedadsız, yaxud istedadı zəif olan yazıçılar «neytral» üslubda yazırlar və təcridən söz hissi yenidən bədii təfəkkürün əsas tərkib hissəsinə çevrilir.

Ana dilinin sözü həmişə güclüdür, lakin bu, potensial gücdür – dövrün yazıçısı onu dirildə də bilər, öldürə də bilər: ümumiyyətlə, sözün arxasında bütövlükdə xalqın istedadı dayanırsa, sözün reallaşma imkanının – gücünün və

gücsüzlüyünün arxasında dövrün və yazıçının istedadı və istedadsızlığı dayanır. O ki qaldı gücsüz söz üçün bütövlükdə dilin, istedadsız yazıçı üçün bütövlükdə xalqın məsuliyyət daşıyıb-daşımaması məsələsinə, bu bütün zamanlarda filoloji təfəkkürü məşğul etmiş məsələdir və şübhəsiz, mürəkkəb məsələdir.

*«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti,
27 aprel 1990-cı il*

TÜRK DİLİ QURULTAYI

(İştirakçının qeydləri)

Türkiyə Kültür bakanlığının (mədəniyyət nazirliyinin) keçirdiyi sürəkli (daimi) Türk dili qurultayına Azərbaycandan akademik Bəkir Nəbiyev, professorlar Ağamusa Axundov, Firudin Cəlilov, filologiya elmləri namizədi Lətif Kərimov və bu sətirlərin müəllifi dəvət olunmuşdu. Ankarada bizə daha üç həmyerlimiz – professorlar Türkan Əfəndiyeva, Kamil Vəliyev və filologiya elmləri namizədi Ələddin Əliyev qoşuldu. Onlar hazırda Türkiyənin müxtəlif universitetlərində mühazirələr oxuyurlar.

Bakıdan təyyarə ilə Naxçıvana uçduq. Naxçıvandan Türkiyəyə keçmək təsəvvür elədiyimiz qədər də asan olmadı, gömrükxana rəsmiləşmədiyinə görə Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevə müraciət etməli olduq. H.Əliyev bizi qəbul elədi və üç saata qədər davam edən söhbətimizdə Azərbaycanın bu günü, sabahı və gələcəyi ilə bağlı problemlər, elm və mədəniyyətin inkişafına aid aktual məsələlər ətrafında canlı fikir mübadiləsi keçirildi. Etiraf etməliyəm ki, Ali Məclisin sədrinin elmi-siyasi məlumatının genişliyi, məntiqinin dərinliyi hamımızı heyran qoydu. Türk xalqları arasında son zamanlar getdikcə güclənən yaxınlaşma, müxtəlif xarakterli əlaqələrin yaranması və inkişafı söhbətin əsas mövzusu idi. Və bu baxımdan qurultay bizim üçün elə bil Naxçıvandakı səmimi, işgüzar görüşdən başladı.

Nəhayət, Heydər Əliyevin köməyi ilə mayın 2-də səhər tezdən sərhədi keçdik... Türkiyə tərəfdə bizi xalqımızın dostlarından biri İbrahim Bozyel qarşılayıb İqdıra qədər müşayiət etdi. Sədərlə Türkiyəni birləşdirən **Ümid körpüsündən** Türkiyənin Aralıq yaşayış məntəqəsinə qədər təxminən 25-30 km ikixətli yol çəkilirdi. Mayın 28-nə kimi qurtarması nəzərdə tutulan bu iş o qədər sürətlə, həm də keyfiyyətlə görülürdü ki, adam istər-istəməz öz bərhad yollarımızı göz önünə gətirirdi. Ankaraya səhər tezdən çatdıq.

Kültür bakanlığının nümayəndələri bizi otele gətirdilər. Mən gündən-günə inkişaf edən, gözəlləşən Türkiyəni necə təsəvvür edirdimsə, o cür, hətta ondan da artıq gördüm. Tarixi yazmaqdan daha çox yaratmağa meyili olan türkün keçmişi, bu günü, gələcəyi məni bir daha düşündürdü və xocamız, görkəmli türk filoloqu, eyni zamanda şairliyi olan Orhan Şaiq Gökyayın aşağıdakı misralarını xatırladım:

Bu vatan – torpağın
kara bağrında,
Sıra dağlar kibi
duranlarındır.
Bir tarix boyunca
onun uğrunda
Kəndini tarixə
verənlərindir...

Qurultayda dünyanın bütün türk ölkələrindən, o cümlədən keçmiş ittifaqın Türk respublikalarından 400-dək dilçi alim iştirak edirdi.

Türk dili qurultayı **açış konuşmaları** (plenar iclas) ilə başladı: kültür bakanı Fikri Sağların çıxışını dinlədik. Başbakan Süleyman Dəmirəlin və Cümhurbaşkanı Turqut Özalın proqramda nəzərdə tutulmuş çıxışları üzürlü səbəbdən olmadı. Azərbaycandan B.Nəbiyev, K.Vəliyev və F.Cəlilov danışdılar. Burada söhbət əsasən türk xalqlarının mədəniyyətlərinin və dillərinin qarşısında duran aktual problemlər və onları həll etməyin ümumi prinsipləri barədə getdi. Bütün çıxışlarda belə bir fikir öz əksini tapdı ki, türklər bu gün qarşısızalmaz bir ünsiyyətə, sıx əlaqələrə, birləşməyə can atırlar və bu elə ehtiyacdır ki, bilavasitə gur bulaq kimi etnik təfəkkürdən çağlayıb gəlir.

Sonra isə söhbətlər aşağıdakı üç bölmədə daha konkret mövzular ətrafında davam etdirildi: əlifba, orfoqrafiya və yazı dili (ədəbi dil). A.Axundovla F.Cəlilov əlifba, L.Kərimov orfoqrafiya, qalanlarımız isə yazı dili (ədəbi dil) bölməsində iştirak etdik.

Əlifba bölməsində diqqət, ümumiyyətlə, bir məsələyə verilmişdi ki, bu da hazırda müxtəlif mübahisələrin, rəsmi qərar və göstərişlərin mövzusu olan ümumi türk əlifbası yaratmaq məsələsidir. Həmin məsələ ətrafında gedən söhbətlər, aparılan polemikalar nəticəsində xüsusi qərar imzalandı. Burada qeyd olunur ki, 34 işarədən ibarət ümumi türk qrafik fondu qəbul edilsin və hər bir türk dili bu fond əsasında öz əlifbasını yaratsın. Eyni zamanda məsləhət görülür ki, əgər bu və ya digər türk dilində iki səs arasında fonematik fərq yoxdursa (yəni onlar sözü sözdən fərqləndirmirsə), onlar ayrı-ayrı işarələrlə deyil, bir işarə ilə ifadə olunsun; bundan başqa **ə-ö**, sağır **nun**, **h-x** və s. səslərlə, onların bir-birinə münasibəti, işarələnməsi ilə bağlı müəyyən nəticələrə gəlin.

Görünür, təkcə Azərbaycandan gələn nümayəndələrin deyil, ümumiyyətlə, qurultayın gücü daha çox yazı dili (ədəbi dil) bölməsinə verilmişdi. Ümumi əlifba, ümumi orfoqrafiya məsələləri nə qədər mühüm əhəmiyyətə malik olsa da, ümumi ədəbi dil məsələsi bütün bunların hamısını ehtiva etdiyinə görə daha mühümdür. Bu bölmədə azərbaycanlı türkoloqlardan, artıq qeyd olunduğu kimi, əksəriyyəti iştirak edirdi: B.Nəbiyev, T.Əfəndiyeva, K.Vəliyev, Ə.Əliyev və mən.

Məlum olduğu kimi, son illərdəki türkoloji qurultaylarda, yığıncaqlarda ümumi türk ədəbi dili məsələsi ya ümumiyyətlə, qoyulmamış, ya da bu məsələyə öləri toxunulmuşdur. Odur ki, müzakirə olunması problemlər çoxdur.

Mübahisələrdən biri termin üzərində idi: necə deyilməlidir – «türk yazı dilləri (dili)», ya «türk ədəbi dilləri (dili)»? Müəyyən olmuş əənəyə görə, bizdə «ədəbi dil» terminindən istifadə olunur və bu zaman normalaşmış, üslub diferensiallığına malik həm şifahi, həm də yazılı dil (əslində, nitq) təzahürü başa düşülür; «yazı dili»ni isə biz, ümumiyyətlə, «yazının dili» mənasında işlədirik. Halbuki qurultayın sənədlərində sonuncu termin az qala «ədəbi dil»i əvəz edir, eyni zamanda «ədəbi dil» anlayışı bizim adət etdiyimiz təsəvvürü müəyyən mənada dəyişdirir. Məsələ o qədər də sadə deyil. Türk dili tarixinin görkəmli tədqiqatçısı mərhum professor Əhməd Cəfəroğlu həmin

terminlərdən heç birinə üstünlük vermir və arabilir «mədəni dil» anlayışından istifadə edirdi. Görünür, burada söhbət məhz normalaşmış, az və ya çox üslub diferensiallığı olan həm yazılı, həm də şifahi dildən getməlidir.

Yazı dili (ədəbi dil) bölməsində çox maraqlı məruzələr, çıxışlar oldu, məzmunlu mülahizələr söyləndi, bununla belə həmin sahənin bu cür ümumtürkoloji planda ilk dəfə diqqət mərkəzində durması özünü hiss etdirirdi, belə ki, bir sıra məsələlərdə qəti rəyə gəlmək hələ tez idi, polemikaları davam etdirməyə ehtiyac duyulurdu.

Türk ədəbi dillərinin tarixi, eləcə də müasir problemləri ilə bağlı müəyyən məsələlər var idi ki, məni çoxdan düşündürürdü və çıxışında məhz bu barədə bəhs etməyi qərara aldım. Hər şeydən əvvəl göstərdim ki, ümumi (ortaq) türk ədəbi dilinin həm nəzəri, həm də əməli əənələri vardır – XIX əsrin ortalarından etibarən müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərində türk ziyalıları ümumi türk dilində (ümumən türklər üçün) yazmağa çalışmışlar. Nəticə etibarilə İsmayıl bəy Qaspralının məşhur «Tərcüman»ı meydana çıxmış və XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərini əhatə edən mürəkkəb bir dövrdə nəşr olunub öz böyük tarixi missiyasını həyata keçirmişdi. Əlbəttə, ümumi türk ədəbi dili ayrı-ayrı türk ədəbi dillərini inkar etmir. Ona görə ki, ayrı-ayrı türk ədəbi dillərinin tarixi təcrübəsi, xüsusi mədəni-sosial bazası, coğrafi müəyyənliyi var və bütün bunlar türk ədəbi dillərini mövcud keyfiyyətində mühafizə edir. Lakin ayrı-ayrı türk ədəbi dilləri də ümumi (ortaq) türk ədəbi dilini inkar etmir, əksinə, onların inkişafına müxtəlif baxımdan təsir göstərir – müxtəlif səviyyəli türk ədəbi dillərinin qarşılıqlı əlaqələrini bilavasitə təmin etməklə, bir tərəfdən ədəbi dilin genetik əsaslarını möhkəmləndirir, ikinci tərəfdən müştərək zənginləşmə sferası açır... Mən təklif etdim ki, məsələnin düzgün nəzəri dərkindən irəli gələrək, bir sıra anlayışları dəqiqləşdirək: məsələn, **azəri türk dili, qazax türk dili, özbək türk dili**; yaxud, müvafiq olaraq, **azəri türkcəsi, qazax türkcəsi, özbək türkcəsi** yerinə **Azərbaycan türk dili, Qazaxıstan türk dili, Özbəkistan türk dili** (yaxud,

Azərbaycan türkcəsi, Qazaxıstan türkcəsi, Özbəkistan türkcəsi işlədək (**Türkiyə türk dili**, yaxud **Türkiyə türkcəsi** termininə uyğun şəkildə) ki, burada müxtəlif türk xalqlarının vahid türk dili sisteminə, türk dil stixiyasına eyni hüquqla şərik olduqlarını hər dəqiqə sübut etməyə ehtiyac olmasın. Digər tərəfdən, «**türkdilli xalqlar**» və «**türki dili**» ifadələri yaygın və əslində, yanlış ifadələrdir və onların yerində, sadəcə olaraq, «**türk xalqları**» və «**türk dili**» ifadələri işlədilməlidir...

Ümumi türk ədəbi dilinin tarixi zərurət olduğunu dərk etməklə yanaşı onun necə formalaşacağını irəlicədən aydın təsəvvür etmək də, heç şübhəsiz, böyük maraq doğurur... Mənim fikrimcə, ümumi türk ədəbi dilinin üç yolla formalaşması mümkündür:

1) müasir türk ədəbi dillərindən birinin (birinci növbədə, Türkiyə türkcəsinin) ümumtürk ünsiyyəti vasitəsinə çevrilməsi ilə;

2) müxtəlif türk regionları üçün xarakterik olan bir neçə (oğuz, qıpçaq, karluq-uyğur və s.) türk ədəbi dilinin variantının təşəkkül tapıb sonradan intensiv qarşılıqlı əlaqədə bir ədəbi dilə çevrilməsi ilə;

3) türk xalqları arasında iqtisadi-mədəni əlaqələrin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq türk ictimaiyyətinin vahid ədəbi dil ehtiyacının meydana çıxması və müştərək nitq vərdişlərinə əsaslanan ədəbi dil quruculuğu ilə.

Mənə belə gəlir ki, ümumi türk ədəbi dilinin reallaşması bu sahədə görüləcək konkret işlərdən də bu və ya digər dərəcədə asılıdır. Hər şeydən əvvəl, bizə müştərək (bütün türklər üçün nəzərdə tutulan) qəzetlər, jurnallar, radio, televiziya, məktəblər, müxtəlif şirkətlər və s. lazımdır ki, haqqında danışılan ümumi nitq vərdişləri formalaşsın. Bilavasitə linqvistik məzmunlu məsələlərə gəldikdə isə, burada heç şübhəsiz, elmi-nəzəri münasibət fəal olmalıdır: məsələn, türk ədəbi dillərində işlənən ərəb-fars mənşəli sözləri ucdantutma milli sözlərlə əvəz etmək özünü doğrultmur, heç olmasa ona görə ki, həmin sözlər türk ədəbi dillərinin müştərək leksik fondunun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Lakin elə düşünülməsin ki, türk ədəbi dilləri məhz

qeyri-milli leksika hesabına «birləşir». V-X əsrlər qədim türk yazılı abidələrində alınma sözləri barmaqla saymaq olar, halbuki həmin abidələri bütün türklər eyni dərəcədə anlamışlar və ümumiyyətlə, türk ümumxalq dilləri arasındakı fərqdən daha azdır, müştərəklik isə əksinə çoxdur. Ona görə də ümumtürk ədəbi dilinin formalaşmasında türk ümumxalq dillərinin rolu heç zaman unudulmamalıdır – xalq dilində biz bir-birimizi daha yaxşı başa düşürük...

Ümumi (ortaq) türk ədəbi dili barədə qurultayın mövqeyi yazı dili (ədəbi dil) komissiyasının xüsusi qərarında öz əksini tapdı. Həmin qərarı komissiyanın sədri professor Əhməd Ərcilasun, sədrin müavini professor Bəkir Nəbiyev, katiblər doktor M.Fateh Kirişçioglu, doktor Mehmet Gecə və müxtəlif türk xalqlarından olan mütəxəssislər imzaladılar. Qərarla göstərilir ki, türk xalqlarının qarşılıqlı əlaqələrinin güclənməsi, vahid məram və məqsəd müştərək ədəbi dilin formalaşmasına gətirib çıxarır. Ancaq onun qısa zamanda gerçəkləşdirilməsi, zorla ümumi dil yaradılması da mümkün deyil. Siyasət, iqtisadiyyat, turizm, təhsil kimi dil-xarici şərtlərin bu ehtiyacı özü-özündən duyuracaq və sürətləndirəcəkdir qənaətin-dəyik... Və bu qənaətdən çıxış edərək komissiya bir sıra konkret təkliflər verdi ki, bunlardan ən mühümü «bütün türklərə xitab edən» bir qəzet – «Türk dili» qəzeti nəşr etməkdən ibarətdir; məktəbin həmin baxımdan çox mühüm amil olduğunu nəzərə alıb «ümumiləşmə» hərəkatının, xüsusilə burada öz əksini daha intensiv tapıb «gənç türklərin» təfəkküründə möhkəm yer tutmasına çalışmaq tövsiyə edildi. Ali məktəblərdə müxtəlif türk ədəbi dillərindən seçilmiş, müxtəlif üslublara (xüsusilə bədii, elmi, rəsmi üslublara) aid mətnlərin müqayisəli təhlilinə diqqət yetirilməsi məsləhət görüldü. Komissiya belə bir fikri müdafiə etdi ki, türk dilləri üzərində çalışan mütəxəssislərin kəmiyyət və keyfiyyət yüksəlişinə nail olmaq, «bir bilim ordusu» yaratmaq lazımdır ki, bunsuz professional təfəkkürün mövcud dil proseslərinə nəzarətini həyata keçirmək mümkün deyil. Eyni zamanda gələcək türk dili qurultaylarında yazı dili (ədəbi dil) bölməsinin

də öz növbəsində lüğət tərkibi, qrammatika, terminologiya, üslublar və s. sahələrə ayrılması qərara alındı. Bu da, şübhəsiz, daha konkret mövzular, problemlər ətrafında söhbət aparmağa imkan verəcək.

Türk dili qurultayının qarşısına müzakirə olunan məsələlərlə bağlı, həmin qurultayın sənədlərində qeyd olunduğu kimi, «ortaqların həll yolları tapmaq və bu baxımdan dövlət siyasətinə dayanacaq qərarlar qəbul etmək» vəzifəsi qoyulmuşdu. Müxtəlif türk dövlətlərindən gəlmiş görkəmli mütəxəssislərin gərgin fəaliyyəti nəticəsində həmin vəzifə layiqincə yerinə yetirildi və növbəti qurultayların mövzuları da praktik olaraq müəyyənləşdirildi.

Mən Azərbaycandan olan nümayəndələrin qurultaydakı işi ilə bağlı bir neçə kəlmə yazmağa ehtiyac duyuram. Azərbaycanlı alimlər ən müxtəlif məsələlər ətrafındakı müzakirələrdə olduqca aydın elmi mövqelərdən çıxış edir, ümumtürk marağını əks etdirirdilər. B.Nəbiyevin müdriyyəti, ünsiyyət mədəniyyəti, A.Axundovun aydın və güclü məntiqi, F.Cəlilovun əsaslandırılmış elmi mühakimələri, ümumiyyətlə, azərbaycanlı nümayəndələrin səviyyəli çıxışları dərhal diqqəti cəlb etdi. Türk televiziyası ilə nümayəndə heyətimizin bütün üzvləri dəfələrlə çıxış etdilər.

Azərbaycanın etnik-kulturoloji mövqeyi elədir ki, Kiçik Asiya ilə Orta Asiya arasında keçid mövqeyi tutmaqla mədəniyyət ötürücüsü rolunu oynayır. Odur ki, ümumtürk dil proseslərinin «nizamlanma»sında azərbaycanlı türkoloqun üzərinə xüsusi vəzifələr düşür. Və mən əminəm ki, biz həmin vəzifələrin öhdəsindən gələcəyik.

Ankaranı birinci dəfə idi ki, görürdüm. Möhtəşəm türk şəhəri məni heyran etdi, ürəyimi qürur hissi ilə doldurdu: bu şəhərdə türklüyün əzəməti duyulurdu... Atatürkün məqbərəsində olduq, Azərbaycan demokratik hərəkatının banilərindən biri M.Ə.Rəsulzadənin məzarını ziyarət etdik. Müsavat partiyasının rəhbəri Azərbaycan türkü Məmməd bəy Kəngərli və onun məsləkdəşləri ilə həmsöhbət olduq, Türkiyədə müsavat partiyasının yaranması və M.Ə.Rəsulzadə haqqında onların

xatirələrini dinlədik. Türk qonaqpərvərliyinin, qardaş istiqanlılığının şahidi olduq...

Nəhayət, bütün bunlar sona çatdı və Kiçik Asiyanın Qərbindən Şərqiə yol başladıq – bir zamanlar bu yolu səlcuqlar Şərqdən Qərbə bir neçə əsrə keçmişdilər, biz isə saatlarla ölçülən vaxta gəldik.

Mən qətiyyənlə o fikirdə deyiləm ki, türk dili qurultayı hər şeyi həll etdi, türkləri bütünlüklə birləşdirdi – belə deyil. Ancaq bu sahədə mühüm və zəruri, gözlənilən, ehtiyacdən irəli gələn bir addım atıldı.

...Naxçıvana qayıdanda naxçıvanlıların bədnam qonşu ilə atışdığını gördük. Həmyerlilərimiz vətənlərini igidliklə müdafiə edir, düşmənlərə öz mənfur tarixi planlarını həyata keçirməyə imkan vermirdilər. Lakin Naxçıvandan Bakıya gedən yollar bağlanmışdı. Ona görə də bir neçə gün orada qalmalı olduq. Ali Məclisin sədri Heydər Əliyev yenə də işə qarışdı və çox keçmədi ki, Naxçıvan-Bakı təyyarə marşrutu yenidən açıldı. Bu dəfə o, İran ərazisindən keçirdi. Həmin marşrutla uçan ilk təyyarə bizi Bakıya çatdırdı.

Və mən hiss etdim ki, biz Bakıdan Ankaraya hansı inamla getmişdiksə, Ankaradan da Bakıya həmin inamla qayıtdıq – bu, türk xalqlarının birliyinə və gələcək xoşbəxtliyinə inam idi! Bu, vaxtilə təkcə adı dünyanı lərzəyə salan türkcə inam idi – özümüzün özümüzə inamımız idi!...

*«Aydınlıq» qəzeti,
5, 10 iyun 1992-ci il*

AZƏRBAYCANDA QƏDİM TÜRK YAZILARI: FAKTLAR, MÜLAHİZƏLƏR...

Qədim türk yazılan (söhbət «run» əlifbasında olan yazılardan gedir) eramızın I minilliyinin, əsasən, ikinci yarısında Altaydan Qərbi Avropaya qədər geniş bir ərazidə yayılmışdır – bu, o zaman idi ki, Göytürklər böyük bir imperiya yaratmışdılar və həmin imperiya türk mədəniyyətinin inkişafında çox böyük rol oynamışdı.

Qədim türk yazısının nümunələrinə ən çox Orxon (Monqolustan), Yenisey (Sibir), Talas (Qırğızıstan) çayları hövzələrində rast gəlinir. Lakin Sibirin, Orta Asiyanın başqa ərazilərində, Qafqazın Şimalında və s. yerlərdə də bu cür yazılar tapılmışdır. Azərbaycanda isə qədim türk yazılarının mövcudluğu barədə müəyyən söz-söhbət getsə də, son dövrlərə qədər konkret bir abidə-mətn əldə olunmamışdır. Lakin bir sıra faktlar, gümanlar əsas verirdi ki, Azərbaycanda «run» – qədim türk əlifbasında mətnlərin axtarışı davam etdirilsin.

Zəngilanın Nüvədi kənd sakini (qeyd edək ki, bu kənd 1929-cu ildə zorla Ermənistan qatılsa da, burada son zamanlara qədər Azərbaycan türkləri yaşayırdı) Əliyev Həməzə Vəli oğlunun (1924-cü ildə anadan olmuşdur, Bakı Dövlət Universitetinin məzunudur) aşkarladığı kitabələr həmin axtarışların faydasız olmadığını göstərdi.

Həməzə Əliyev 80-ci illərin əvvəllərində Nüvədi kəndinin ərazisindəki Qarqadaşı (Qarqadaşı?) dağında yazılı daşlara rast gəlir və özündə sirli bir dünya yaşadan bu daşların mühafizəsi üçün əlindən gələni etməklə yanaşı onları araşdırmağa, üzərilərindəki yazıları oxumağa çalışır. İşarələrin qədim türk əlifbasına oxşadığını, daha doğrusu, həmin əlifbadakı hərflərin eyni olduğunu görüb belə bir qənaətə gəlir ki, bunlar qədim türk yazılarıdır. Kifayət qədər maraqlı olan tapıntı, heç şübhəsiz, elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməli, böyük maraq doğurmalı idi. Lakin belə olmur...

Həməzə Əliyev 1985-ci ildə «Elm və həyat» jurnalında (№ 1)

Qarqadaşı abidələri barədə məlumat verir, onların foto surətini çap etdirir. Bunun ardınca etirazlar başlanır. Bir tərəfdən ermənilər, digər tərəfdən bəzi azərbaycanlı tarixçilər həmin abidələrin «təsadüfi şeylər» olduğunu elan edirlər.

Yazılı daşlardan birini özü ilə Bakıya gətirən, yerdə qalan altı daşı isə gizlədən Həməzə Əliyev əvvəl Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində, sonra Azərbaycan EA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda məruzə edərək Qarqadaşı abidələri barədə geniş məlumat verir. Dilçilik İnstitutunda qərara alınır ki, həmin abidələr və onların müəllif şərhini «Türkologiya» jurnalında dərc edilsin. Daha sonra isə Həməzə Əliyev N.Tusi adına APU-nun filologiya fakültəsinin elmi seminarında məruzə etmiş, yazılı daşlar barədə danışmış, mətnin ilk cümlələrində nə barədə söhbət getdiyini söyləmişdir.

Əlbəttə, Həməzə Əliyev qədim türk yazıları sahəsində mütəxəssis olmadığına görə, onun oxunmasında müəyyən yanlışlıqların olması təbiidir, lakin abidələrin məhz qədim türk abidələri olması heç bir şübhə doğurmur. Yazı, Həməzə Əliyevin verdiyi məlumata görə, möhkəm bazalt daşlar üzərində yazılmışdır. Daşların ən böyüyünün uzunluğu 1 m., eni 70 sm., ən kiçiyinin uzunluğu 40 sm., eni 30 sm.-dir. Müxtəlif daşlar üzərindəki yazıların bir-birinin davamı göstərir ki, həmin daşlar vaxtilə yan-yana düzülüb, yaxud divar kimi hörülmüşdür. Sonralar təbii hadisələrin təsiri altında (hətta ola bilər ki, kiminsə əli ilə) daşların nizamı pozulmuş, hərəsi bir tərəfə düşmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, bizə məlum olan qədim türk yazılı (runik) abidələri içərisində həmin hala təsadüf olunmur; Orxon, Yenisey, Talas və s. yazılan bütöv daşlar üzərində yazılmışdır. Lakin həmin abidələr kimi, Nüvədi-Qarqadaşı abidələri də yaxşı saxlanmamış, yazıların bəzi sətirləri pozulmuş, itmişdir. Eyni zamanda Nüvədi-Qarqadaşı abidələrinin foto surətləri də keyfiyyətli deyildir – yazılar təbii halında, bir qədər də qeyri-professional şəkildə fotoya alınmışdır. Həməzə Əliyev özü etiraf edir ki, abidələrin mədəniyyət tarixi üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu lazımı səviyyədə təsəvvür eləmədiyinə, ərazinin

düşmən əlinə keçəcəyini bilmədiyinə görə işinə o qədər də məsuliyyətli yanaşmamış, lakin aşkarladığı abidələrin (daşların) birini Bakıya gətirib, digərini gizlətməmişdir. Və hazırda gizlədilmiş daşların yerini onları gizlədəndən başqa heç kəs bilmir.

Nüvədi-Qarqadaş abidələrinin türklərə məxsus olması heç bir şübhə doğurmasa da, həmin abidələrin hansı dövrdə, hansı etnik, ictimai-siyasi şəraitdə yazılması hələ müəyyənləşdirilməmişdir. Və bu sahədə araşdırmaların aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Həmzə Əliyev Nüvədi-Qarqadaş abidələrini qeyd-şərtsiz vaxtilə Azərbaycan ərazisində yaşamış, türkdilli olması mübahisəli olan qarqarlara aid etməsi üzərində də düşünmək lazımdır. Eyni zamanda, həmin müəllifin yenə də qeyd-şərtsiz bu abidələri Orxon, hətta Yenisey abidələrindən qədim hesab etməsi də mübahisə doğura bilər. Məsələ burasındadır ki, qədim türk (runik) yazıları, əsasən V-X əsrlər arasında yazılmışdır (bir sıra abidələr bir-iki əsr əvvələ, yaxud sonraya da düşə bilər). Lakin nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda islam dini yayıldıqdan sonra bu tipli yazıların meydana çıxması mümkün deyildi, onda Nüvədi-Qarqadaş abidələrini ən gec IX-X, ən tezi isə III-IV əsrlərə (yəni hunların, sabirlərin və s. bu ərazidə etnik, ictimai-siyasi nüfuzunun artdığı dövvrə) aid etmək olar. Qeyd edək ki, Nüvədi kəndi xarabalıqları bu günə qədər qalan Ataman, Ankmzet, Qərçinik, Ernəzir, Sultan Səlim kimi qədim kəndlərin yerində salınmış, Zəngəzurun ən böyük kəndlərindən biridir.

Həmzə Əliyevin verdiyi məlumatla görə, daşlar üzərindəki işarələrin eni 2-3, dərinliyi 3-4 mm-dir. Hərflər bir sıra hallarda biri digərinə birləşdirilmiş, bəzən isə ayrı yazılmışdır. Kiçik həcmli məlum qədim türk yazılı abidələrində olduğu kimi, burada da hərflər arasında iki nöqtə (:) işarəsi qoyulmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yazı texnikası Talas abidələrindəkinə çox bənzəyir.

Nüvədi-Qarqadaş abidələrini kəşf etmiş müəllifin belə bir məlumatı da maraqlıdır ki, abidələrin tapıldığı dağın dibindən axan çayın adı Sələnçdir ki, bu da məşhur Selengi (Monqolustan) çayının adını xatırladır. Zəngəzurdə və ətraf ərazilərdə

(xüsusilə Qarabağda) qarqar etnoniminə müxtəlif yer adlarının tərkibində rast gəlinməsi də təsadüfi deyildir. Alban tarixçisi Monsey Kalankatuklunun kitabında qarqar dilinin «boğazda tələffüz edilən, qaba, barbar və çətin» səs sistemi barədə deyilənlər isə bu dilin türkcə, yaxud qeyri-türkcə olduğunu qəti şəkildə söyləməyə, təbii ki, əsas vermir. Ona görə də Nüvədi-Qarqadaş abidələrinin qarqar dilində yazıldığını israr edən Həmzə Əliyevə haqq qazandırmaq çətinidir. Bununla belə (yəni qarqarların etnik baxımdan türk, yaxud qeyri-türklüyündən asılı olmayaraq) Nüvədi-Qarqadaş abidələri Azərbaycan ərazisində tapılmış (yəni ki, yeganə olmayan!) qədim türk yazılı abidələridir ki, həmin abidələrin konkret olaraq hansı türk tayfasına mənsubluğunu müəyyənləşdirmək üçün onların düzgün oxunuşunu, leksik-qrammatik şərhini, onomastikasını dəqiq lənəlləşdirilməsini ön plana çəkmək lazımdır.

Nüvədi-Qarqadaş abidələrindən birinin üzərindəki yazı aşağıdakı kimidir. Həmin yazını professor Qəzənfər Kazımovla Həmzə Əliyev bu cür transkripsiya etmişlər:

1. On üç ok erinc ay es ay erinc es ər odsan ögün.

2. En ər Az. Egüc bək erinc ər Az el.

Transkripsiyanın müəlliflərinin təklif etdikləri tərcümə isə belədir:

1. (güman ki,) On üç Okdur, de, dost, Dedi, elədir, dostum Ər Odsan peşman oldu.

2. Alisən ər Az. Bəy ər Az elinin varlığı ilə öyündü.

Nüvədi-Qarqadaş yazılarında işarələrin tədqiq olunmuş Orxon, Yenisey işarələri ilə müqayisəsi onların eyniliyi qənaətini bir daha möhkəmləndirir.

Nüvədi-Qarqadaş abidələrinin kəşfi, bu barədə respublika mətbuatında verilən ilk məlumatlar göstərir ki, Azərbaycan, həqiqətən, qədim dövrlərdən türklərin yaşadığı, müəyyən mədəniyyət nümunələri yaratdıqları coğrafi ərazilərdən biri olmuşdur. Gələcək axtarışlar heç şübhəsiz, ölkəmizdə daha bir sıra qədim türk yazılarının aşkarlanmasına səbəb olacaqdır.

*«Yeni Azərbaycan» qəzeti,
14 oktyabr 1995-ci il*

YAZIÇI, ALİM, İCTİMAİ XADİM

Dünya miqyaslı ictimai-siyasi xadim H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə elmin, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafına, bu sahədə xidmət göstərənlərin dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasına, həm sosial, həm də mənəvi müdafiəsinə diqqət yetirilmişdir. H.Əliyev Azərbaycandan gedəndən sonra, açıq demək lazımdır ki, ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də bir durğunluq, hətta geriləmə müşahidə edildi. Dövlət nə az, nə çox, elmdən, ədəbiyyatdan, incəsənətdən əlini çəkib xalqın mədəniyyətini taleyin ixtiyarına buraxdı, bir növ «özfəaliyyət» dövrü başlandı.

Şübhəsiz, elmi, ədəbiyyatı, incəsənəti dövlət nəzarətindən, köməyindən kənar qalan xalq, öz mədəniyyət xadimləri ilə fəxr etməyən cəmiyyət sivilizasiyalı bir xalq, sivilizasiyalı bir cəmiyyət ola bilməz. Ona görə də möhtərəm prezidentimizin mənsub olduğu, ürəkdən sevdiyi millətinin mədəniyyətinə hər vasitə ilə qayğı göstərməsi, onun hərtərəfli müdafiəsində durması tamamilə təbiidir...

Azərbaycanın müasir tarixində elə böyük şəxsiyyətlər mövcuddur ki, onlarla sadəcə fəxr eləmək, vaxtaşırı yubileylərini keçirmək kifayət deyil, onların həyatını, yaradıcılığını, fəaliyyətini araşdırıb öyrənmək, təbliğ etmək lazımdır. Bu cür şəxsiyyətlər neftimiz, pambığımız, gözəl təbiətimiz kimi, bizim milli sərvətimizdir: Nəriman Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Səməd Vurğun, Üzeyir Hacıbəyov, Mirzə İbrahimov, İsmayıl Şıxlı, Şıxəli Qurbanov... Müxtəlif dünya-görüşlərə malik və müxtəlif talelər yaşayan həmin şəxsiyyətlərin hamısı eyni millətin övladlarıdır və heç bir ideologiya onları Azərbaycan tarixindən çıxarıb atmaq iqtidarında deyil.

...Şıxəli Qurbanov gözəl yazıçı-dramaturq, böyük alim, görkəmli ictimai xadim idi, lakin irəlicədən deyək ki, xalq arasında ona ən böyük hörmət qazandıran, adını məşhurlaşdıran hadisə – Bakıda ilk dəfə dövlət səviyyəsində Novruz bayramı

keçirilməsini təşkil etməsi olmuşdur. Moskvanın siyasi-ideoloji təzyiqlərinə, qadağalarına baxmayaraq, 60-cı illərin ortalarında öz rəsmi mövqeyindən istifadə edən Şıxəli Qurbanov «ləbbeyk buzu»nu sındırdı, bir neçə il sonra respublika rəhbərliyinə gələn böyük ictimai-siyasi xadim, nəhəng ideoloq Heydər Əliyev isə Novruz bayramının «Bahar bayramı» adı ilə hərtərəfli təbliğinə hər cür şərait yaratdı. Məsələ bayramın keçirilməsində deyildi, məsələ millətin öz mənəvi müstə-qilliyini genişləndirməsində idi.

Şıxəli Qurbanov 1925-ci ilin avqustunda Bakı şəhərində anadan olmuş, orta təhsilini başa vurduqdan sonra 1941-ci ilin iyulunda könüllü olaraq müharibəyə getmişdir. Müharibə müstəqil həyata yenicə qədəm basmış gəncin xarakterini formalaşdırdı, onu bərkə-boşa salıb möhkəmləndirdi.

...Cəbhədən qayıdıb Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə daxil oldu, ali təhsilini müvəffəqiyyətlə bitirib həmin institutun aspirantı kimi elmi axtarışlara başladı. 1956-cı ilin iyununda «Puşkin və Azərbaycan poeziyası» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra Şıxəli Qurbanov API-də baş müəllim, dosent vəzifələrində çalışmış, rus ədəbiyyatından dərslər demişdir.

Göründüyü kimi, onun həyatının axtarışlarla zəngin olan mühüm bir mərhələsi (təxminən 15 illik bir dövr) Pedaqoji İnstitutda keçmiş – o, burada həm tələbəlik, həm də ilk müəllimlik illərinin hər bir insanın həmişə xatırlayacağı günlərini yaşamışdır. İnstitutun müharibədən sonrakı həyatında «əyni şinelli» gənclərin – tələbələrin, aspirantların, müəllimlərin xidməti böyük olmuşdur. Onlardan biri də Şıxəli Qurbanov idi.

Əlbəttə, Şıxəli Qurbanovun istedadı imkan vermirdi ki, yalnız elmi-pedaqoji işlə məhdudlaşsın; o, daha geniş fəaliyyət meydanı axtarır, cəmiyyətə daha çox gərək olmağa çalışırdı. Ona görə də API-dəki elmi-pedaqoji işini davam etdirməklə yanaşı 50-ci illərin ikinci yarısında müxtəlif partiya-dövlət vəzifələrində olmuş, xüsusilə təbliğat-təşviqat sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. Onun təşkilatçılıq, xalqı öz ətrafında toplamaq, camaatla işləmək qabiliyyəti həmin illərdə

formalaşdı, ona böyük nüfuz qazandırdı.

...Şıxəli Qurbanov 1961-ci ildə Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna keçir, burada ədəbi əlaqələr şöbəsinə başçılıq edir, eyni zamanda ardıcıl şəkildə həm elmi, həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Həmin illərdəki axtarışların məhsulu «XIX əsrdə Azərbaycanda rus ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müəllifə böyük elmi şöhrət gətirir. «XIX əsrin müxtəlif tarixi mərhələlərində Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin inkişafı problemlərini tədqiq etmək işində ilk təcrübə» olan məşhur monoqrafiyasında görkəmli ədəbiyyatşünas yalnız ədəbi əlaqələrin müxtəlif (və mürəkkəb) məsələlərini aydınlaşdırmaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda dövrün zəngin ictimai-estetik problemlərini şərh etməyə çalışmışdır.

Elmi yaradıcılığı, əsasən, ədəbi əlaqələr mövzusunda həsr olunsa da, Şıxəli Qurbanov həmin mövzudan kənara çıxan məsələlər üzərində də düşünmüşdür, xüsusilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatına (məsələn, S.Vurğuna), ədəbiyyatın tədrisi metodikasına (xatırlayaq ki, o, ixtisasca müəllim idi) və s. aid məqalələri respublika mətbuatında vaxtaşırı çap edilirdi. Elmi, ictimai-estetik təfəkkürü, ədəbi hadisələri bütün mürəkkəbliyi ilə dərk və şərh etmək istedadı, yüksək yazı-ifadə mədəniyyəti (birinci növbədə, lakonikliyi) onun ədəbiyyatşünas-alim üslubunu müəyyən edən əlamətlərdir ki, həmin əlamətlər müəllifin demək olar ki, hər bir monoqrafiyasında, elmi-tənqidi məqaləsində özünü göstərir.

Şıxəli Qurbanov şeirlər, hekayələr, xüsusilə gözəl dram əsərləri də yazmışdır. Şeirlərindəki satirik motivlər onun hekayələrində də özünü göstərir. «Elmi ezamiyyət», «Mənə bu da azdır», «Balaxanının dərdi», «Xaş Məmiş», «Nekroloq əvəzinə» və s. hekayələr 60-cı illərdə yazılmış, əksəriyyəti «Kirpi» jurnalında dərc edilmişdir.

Şıxəli Qurbanov, əsasən, 50-60-cı illərin mənəvi-əxlaqi problemlərini əks etdirən «Rəis məşğuldur» (1958), «Əcəb iş düşdük» (1962), «Özümüz bilərik» (1963), «Olmadı elə, oldu belə» (1964), «Milyonçunun dilənçi oğlu» (1966) dramlarının,

«Bahadır və Sona» (1961) librettosunun müəllifidir.

Həm şeirlərində, həm hekayələrində, həm də dram əsərlərində (onların çoxu komediya) yazıçı o dövr Azərbaycan cəmiyyətindəki eybəcərliklərə gülür, onların islahı üçün yollar axtarırdı...

«Sənsiz», görkəmli ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovun qeyd etdiyi kimi, Şıxəli Qurbanovun dramaturgiyada, ümumən, ədəbiyyatda «hələ möhkəmlənməmiş mövqeyini... möhkəmləndirdi». «Sənsiz»i yazıçı-dramaturq səhnədə görə bilmədi, ancaq müəllifin ölümündən bir neçə gün sonra əsərinin böyük müvəffəqiyyətlə keçən ilk tamaşası oldu. Yaxşı yadımdadır. Tamaşaçılar həm həyatdan vaxtsız getmiş Şıxəli Qurbanov üçün göz yaşları tökür, həm də onun gözəl əsərinin uğuruna sevinir, əl çalırıdılar.

İnsanı təbiət qədər gözəl, nöqsansız, təmiz görmək Şıxəli Qurbanovu yalnız bir yazıçı-idealist kimi maraqlandırır. Və o, inanırdı ki, hər bir insanın daxili təbiətin özü qədər safdır, ancaq həyat onu bərkə-boşa salanda bəziləri öz müvazinətini itirib yıxılır, müxtəlif səhvlər edirlər. Halbuki insan həyatın onun qarşısına çıxardığı hər cür gözlənilməz çətinliklərə hazır olmalıdır.

...Şıxəli Qurbanov 1966-cı ilin əvvəllərində Azərbaycan KP MK katibi seçildi, qısa bir müddətdə böyük işlər gördü, lakin qəfləti ölüm ona imkan vermədi ki, həmin işləri davam etdirib başa çatdırsın. Gözəl yazıçı, böyük alim, görkəmli ictimai xadim 1967-ci ilin baharında gözlərini əbədi olaraq yumdu...

Onun «ancaq özü üçün yazdığı» şeirlərin içərisində diqqəti cəlb edən bir şeir var. Həmin şeirdən aşağıdakı misralar adamı sarsıdır:

...Şamlar, bayram şamları...

Bu bayram axşamları,

Məni də yandıraydı,

Sizi yandıran əllər...

Mənə bir od vuraydı,

Yanaydım bir şam kimi,
Bir ürək sahibinin,
Süfrəsin bəzəyəydim,
Ürəyimin sözünü,
Bəlkə ona deyəydim...
Yaşayaydım sizinçün,
Ay xeyirxah əməllər,
Ay xeyirxah əməllər...

Şıxəli Qurbanov özünün ən gözəl obrazını bu şeirdə məhz özü yaratmışdır, həm də rəsmi adam olmasına baxmayaraq, qeyri-rəsmi bir intimliklə yaratmışdır; onun həyatı, həqiqətən, bahar şamını xatırladır. Ürəyinin hərarətini, işığını heç kimdən əsirgəməyən bu böyük insan ancaq «xeyirxah əməllər» üçün doğulmuşdur. Və onun ürəkdən sevdiyi, tərənnüm etdiyi bahar, ancaq bir adamın baharı deyildi, ümumən, Azərbaycan xalqının – yazıçı, alim və ictimai xadim Şıxəli Qurbanovun mənsub olduğu xalqın baharı idi...

*«Azərbaycan» qəzeti,
6 dekabr 1995-ci il*

BÖYÜK ENSİKLOPEDİK ALİM

Doktor Cavad Heyət kimdir? Onun müasir Azərbaycan, İran və bütövlükdə dünya mədəniyyəti və elminin inkişafında hansı xidmətləri vardır? Bu suala Cavad Heyət yaradıcılığına bələd olan nə həkim, nə tarixçi, nə dilçi, nə ədəbiyyatşünas, nə publisist, nə də sənətşünas ayrı-ayrılıqda dolğun və hərtərəfli cavab verə bilməz. Çünki Cavad Heyət yaradıcılığı elə bir ensiklopedik məzmun və səciyyəyə malikdir ki, onun araşdırılması, öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi yalnız müxtəlif elm sahələrini təmsil edən alimlərin birgə səyi ilə mümkündür. Dünya şöhrətli alimin 70 illik yubileyi münasibətilə «Azərbaycan» nəşriyyatının çap etdiyi «Doktor Cavad Heyət» kitabı məhz həmin niyyətlə hazırlanmışdır. Kitab müxtəlif elm sahələrini təmsil edən alimlərin Cavad Heyət şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında məqalələrindən ibarət topludur.

Mən böyük alimin şəxsiyyəti və fəaliyyəti ilə bağlı bu gün Şimali Azərbaycanda formalaşmış ictimai rəyin bəzi məqamları haqqında, onun zəngin yaradıcılığının öyrənilməsi, təqdir və təbliğ olunması sahəsində görülən işlər barədə düşüncələrimi azərbaycanlı və iranlı qardaş və bacılarımla bölüşmək istəyirəm.

Doktor Cavad Heyət bu gün Azərbaycanda hamının tanıdığı, sevdiyi, dərin hörmət və ehtiram bəslədiyi böyük alim və el ağsaqqalıdır. Hamı onu bütün canını, qəlbini və zəkasını xalqının fiziki və mənəvi sağlamlığının qorunmasına həsr etmiş bir fədai kimi tanıyır. Doktor Cavad Heyət 1982-ci ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının fəxri üzvü, 1992-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvüdür. Cavad Heyət Azərbaycan mədəniyyəti və elminin inkişafındakı xidmətlərinə, İran-Azərbaycan mədəni-ədəbi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindəki səmərəli fəaliyyətinə görə 1991-ci ildə Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Akademiyasının fəxri akademiki, 1992-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru, 1993-cü ildə N.Tusi

adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin, 1994-cü ildə N.Nərimanov adına Tibb Universitetinin, Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin, Bakı Xəzər Universitetinin fəxri professoru, Azərbaycan Cərrahları Elmi Cəmiyyətinin fəxri üzvü seçilmişdir. Bakı universitetlərində professor-müəllim heyəti ilə görüşləri, tələbələr qarşısında maraqlı mühazirələri, xəstəxanalardakı uğurlu cərrahiyyə əməliyyatları böyük alimin geniş şöhrət qazanmasına, sevilməsinə səbəb oldu. Cavad Heyətin Bakı tələbələri qarşısında «Kitabi-Dədə Qorqud»un yaranma tarixi və s. mövzularda oxuduğu mühazirələr həm tarixi-filoloji, həm də linqvistik baxımdan xüsusi marağa səbəb olmuşdur.

Doktor Cavad Heyət Qarabağ müharibəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında böyük fədakarlıq göstərir. İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri kimi Cavad Heyət dünyanın bir çox dövlət başçalarına müraciət etmişdir. Onun böyük ürək ağrısı ilə Türkiyənin prezidenti cənab Süleyman Dəmirələ yazdığı açıq məktubundakı bu sözləri həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil: «Mən bu sətirləri göz yaşlarımın qabağını ala bilmədən yazıram və bu anda Allah-Təaladan xalqımıza qurtuluş, ya özümə ölüm istəyirəm». Cavad Heyət həmin məktubda Azərbaycanı düşdüüyü fəlakətdən çıxarmaq üçün səyləri gücləndirməyə, «böyük dövlətlərin silahları ilə təcrid-dırnağadək silahlanmış ermənilər qarşısında azərbaycanlıları müdafiə edib, soyqırımına mane olmağa» çağırır. Cavad Heyət Azərbaycana humanitar yardım toplanılması və onun qaçqınlara, yaralılara və şəhid ailələrinə çatdırılması işində böyük əmək sərf edir.

Cavad Heyət 1990-cı ildə Bakıda törədilmiş Qara Yanvar şəhidlərinə 40 gün yas saxlamış, böyük bir məsciddə təziyələr qurmuş, ehsan vermişdir. Qarabağ savaşında yaralanmış 150 əsgərin Tehran xəstəxanalarında pulsuz müalicəsi doktor Cavad Heyətin böyük nüfuzu və fədakarlığı sayəsində mümkün olub.

Doktor Cavad Heyətin Azərbaycanda «Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış», «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı»,

«Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış» adlı kitabları çap olunmuş və onlar tələbələrimizin, ziyalılarımızın oxuyub öyrəndiyi ən dəyərli mənbələrdən birinə çevrilmişdir. Bu gün həmin kitablar mənəvi həyatımızda yalnız elmi-metodik baxımdan yox, həm də tarixi-əxlaqi və mənəvi cəhətdən mühüm rol oynayır, mənəviyyatda, elmdə keçid dövrünün problemlərini həll etməkdə bizə kömək göstərir.

Böyük alimin on yeddi ildən bəri ürəyinin hərarətini, zəkasının nurunu ifadə etmək, xalqa çatdırmaq kürsüsünə çevirdiyi «Varlıq» dərgisi bizim ölkədə də böyük maraqla oxunur. Dərgidən seçmə nümunələr müntəzəm olaraq qəzet və jurnallarda dərc edilərək geniş oxucu kütləsinə çatdırılır.

Azərbaycan oxucusunun nəzərində doktor Cavad Heyət başda olmaqla Həmid Nitqi, Məhəmmədəli Fərzanə və başqalarının fədakar yaradıcılığının bəhrəsi olan «Varlıq» dərgisi xalqın varlığını, onun haqq səsinə, mənəvi istəklərini ifadə edən, elin sevincinə, dərdinə şərik olan, mənəvi yaralarına məlhəm qoyan, ona keçmişini, bu gününü anlayan, sabahının yolunu göstərən nüfuzlu bir söz kürsüsüdür.

Doktor Cavad Heyət öz həmkarları ilə birlikdə bu dərginin səhifələrində Azərbaycanın tarixi, ədəbiyyatı, dili və folklorunun öyrənilməsinə silsilə məqalələr həsr etmiş, bu sahədə bir akademiyanın görə biləcəyi işi görmüşdür. Azərbaycan ziyalıları bu əvəzsiz mənəvi sərvətlərə görə böyük ustad Cavad Heyətə və «Varlıq» dərgisinin müəlliflər heyətinə son dərəcə minnətdardır.

Məlum olduğu kimi, inşil doktor Cavad Heyətin 70 illiyi Bakıda dövlət səviyyəsində, Azərbaycan ziyalıları və elmi ictimaiyyətin iştirakı ilə geniş qeyd edildi. Azərbaycan televiziyası ilə nümayiş etdirilən bu yubiley gecəsinə bütün Azərbaycan tamaşaçıları baxdı. Yubileydə həkim, tarixçi, ədəbiyyatşünas və dilçi alimlər, yazıçılar, jurnalistlər, nəşriyyat, radio və televiziya işçiləri, din xadimləri, dövlət nümayəndələri iştirak edirdi.

Doktor Cavad Heyətin qəlbi daim vətənpərvərlik ehtirası ilə döyünür. O, bütün varlığı ilə xalqın xoşbəxtliyi uğrunda

çalışır, mübarizə aparır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev onu Bakıda qəbul edərkən ona xeyirxahlığına, faydalı işlərinə və İranla Azərbaycan arasında dostluq körpüsü saldığına görə minnətdarlığını bildirmişdir.

Dövrümüzün bu böyük ensiklopedik alimi, ustad Cavad Heyətə möhkəm can sağlığı, tükənməz yaradıcılıq əzmi və uzun ömür arzulayırıq.

*«Ədəbiyyat» qəzeti,
18 aprel 1997-ci il*

AZAD, MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN NAMİNƏ

Üçüncü minilliyin addım səsələrini eşitdiyimiz, dünya sivilizasiyasının ağılaşmaz uğurlar qazandığı, ən uca zirvələr fəth etdiyi müasir dövrdə televiziya ən güclü, ən kütləvi informasiya vasitəsi, bütün bəşəriyyəti mənəvi «əsarətdə» saxlayan sosial-siyasi, bədii-estetik təsir sistemidir. Çağdaş televiziya bütün yer kürəsini görən və göstərən, planetar, kosmik miqyasları, bütün sənətləri özündə qovuşduran, «əridən» sintetik sənət keyfiyyətləri ilə heyrət doğuran möcüzədir. Və bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, qırx yaşlı Azərbaycan milli televiziyası dünya teletəkamülünün nəhəng addımları ilə həm texniki, həm də intellektual baxımdan birləşməyə, bütövləşməyə, ayaqlaşmağa qadirdir. Milli televiziyamızda bu gün hazırlanan bir sıra verilişlər dünya telekanallarında uğurla nümayiş etdirilir, yüz milyonlarla, milyardlarla insana Azərbaycan həqiqətlərini çatdırır, azad, müstəqil respublikamızı bütün planetə layiqincə təqdim edir. Bu, xalqımız qarşısında, azadlığa, milli istiqlala qovuşan Azərbaycanın dünəni, bu günü və gələcəyi qarşısında milli televiziyamızın tarixi xidməti, şərəfli missiyasıdır.

Bu gün Azərbaycan milli televiziyası həqiqi yüksəliş yolundadır. Televiziya və radioda maddi-texniki təkmilləşmə, mənəvi-intellektual səfərbərlik dövrü başlamışdır. Milli tele-radiomuz zamanın nəbzini tutmağa, imperiya asılılığından azadlığa, əzablı keçid dövrünün ürək döyüntüləri, tələb və təklifləri ilə həmahəng fəaliyyət göstərməyə çalışmış və adətən, buna nail olmuşdur. Yaxın keçmişin ümumxalq faciəsinə səbəb olan böyük səhvləri, qanlı xəyanətləri ciddi teledüşüncənin, analitik təhlilin obyektinə çevrilmiş, ümum-azərbaycan miqyaslı telemüzakirələr yoluyla əsl həqiqətlər üzə çıxarılmış, kimin kim olduğu aşkarlanmış, nəticədə xalqın yaralı inam və ümidləri sağalmış, cəmiyyətin azadlıq qətiyyəti, milli istiqlal, dövlət müstəqilliyi potensialı bərpa olunmuşdur. Bu,

çox ciddi sosial-siyasi araşdırmalar, nəzəri tədqiqatlar, psixanalitik təhlillər tələb edən mövzudur. Qısaca desək, son bir ildə milli televiziyamız Heydər Əliyev xilaskarlığının böyük mənasını, sosial-siyasi mahiyyətini, tarixi qurtuluşun konseptual modelini cəmiyyətə təlqin, transformasiya etməklə milli-ideoloji saflaşmaya can atmışdır. Əlbəttə, biz radio və televiziya işçiləri çox yaxşı bilirik ki, bu ağır və şərəfli işdə əsas intellektual baza, təkanverici qüvvə xilaskar Heydər Əliyev olmuşdur. İyirmi faiz torpağı işğal olunan, bir milyon vətəndaşı didərginə, qaçqına dönən, 730-dan artıq kəndi, şəhəri, ulu yurd yerləri yandırılan, yağmalanan, düşmən caynağında inləyən, iyirmi beş min övladını şəhid verən Azərbaycanın yaralı qəlbinin, sındırılan ümidlərinin müalicəsində – indi bu, tam aşkarlığı ilə görünür və etiraf olunur – ən doğru, ən optimal yol seçilmişdir. Atəşkəsə nail olaraq xalqın böyük tarixi gücünü, milli-mənəvi, etnogenetik potensialını hərəkətə gətirmək məğlub anarxiyadan, səhv və xəyanətlərdən məğlubedilməz millət mücadiləsinə, sosial-siyasi sabitlik və ciddi, möhkəm dövlətçilik mexanizminə doğru istiqamətlənmək – iflasdan qurtuluşa doğru getmək, böyük ustalıqla, müdrik uzaqgörənliklə ən incə məqamlarına qədər düşünülmüş konseptual modeldə, qurtuluş fəaliyyətində xalqı ən yaxın iştirakçıya çevirmək... Və bu gün cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycan milli televiziyası ona tapşırılan, etibar edilən missiyanı şərəflə yerinə yetirir və yetirəcəkdir.

Saf, sağlam əsaslarla Azərbaycanın fenomenal tarixi gücünü, böyük milli yaddaşını teleekrana gətirmək, televiziya və radio jurnalistlərini təkidlə yurdçuluq, vətənçilik, bütöv Azərbaycançılıq istiqamətinə yönəltmək, onları azad, müstəqil dövlətimizin bu günü və böyük sabahı naminə səfərbər etmək, şirkətdə işgüzar, yaradıcı, təmiz, milli mühit yaratmaq, nəticə etibarlı ilə verilişlərdə ciddi keyfiyyət yüksəlişinə, texniki və mənəvi operativliyə nail olmaq bizim gündəlik iş üsulumuza çevrilmişdir.

Və bu gün Azərbaycan Respublikası Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətində yaradılan sağlam mühit – həqiqi

vətəndaşlıq, vətənpərvərlik mühiti onu deməyə əsas verir ki, son vaxtlar qazanılan uğurlar, keyfiyyət yüksəlişi xətti sənəməyəcək, daha da davam və inkişaf edəcək. Çünki bu uğurlar hansısa özünü təsdiq cəhdinin, kosmetik bər-bəzəklə baş aldatmanın, reklamçı iddiaların nəticəsi deyil, daxildən, içdən gələn mənəvi ehtiyacın, uzun zamanlardan bəri həsrətlə, ümidlə gözlədiyimiz Azərbaycan milli istiqlalına, azad, müstəqil dövlətimizə və dövlətçiliyimizə həqiqi xidmətin, əsl vətəndaşlıq borcunun nəticəsidir. Milli televiziyamızın birçə redaksiyasının – «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının son iki-üç ayda hazırladığı yeni verilişlərin (bunlar daimi, aylıq proqramlardır) təkcə adları ilə tanış olsanız, o borcun mənəvi xəritəsi, hansı milli dəyərlərə söykəndiyi gözünüz qarşısında canlanır: «Vətəndaş», «Oğuz», «Sözün doğrusu», «Molla Nəsrəddin – 97», «Azərbaycan həqiqətləri», «Dastan», «Ədəbiyyat», «Qələbə naminə», «Sözün səngəri», «Ağrı», «Azərbaycan deyəndə», «Ana haqqı», «Bu yol Dərbənd yoludur», «Əzizim, Vətən yaxşı», «Araz», «Qəhrəmanlıq dastanlarımız»... Əsası odur ki, milli televiziyamızda hazırlanan bu və digər çoxsaylı yeni verilişlərlə tamaşaçıya, Azərbaycan vətəndaşına azad, müstəqil Azərbaycana hava, su kimi gərək olan yeni, istiqlalçı təfəkkür diktə, təlqin olunur. Bu yeni verilişlər sadəcə yenilik, hansısa mücərrəd, eksperimental axtarışlar xatirinə yox, məhz imperiya buxovlarından azad olan, qədim, qüdrətli dövlətçiliyini yenidən bərpa edən xalq, Vətən, yeni Azərbaycan naminə yaradılır.

Bu işıqlı, ümidli cümlələri yaza-yaza səhrada oğlunu axtaran Nayman ananı düşünürəm: yaddaşını itirən manqurt oğlun öz anasına tuşladığı ox hər an atıla bilər. Çünki həmin qatil oxun taleyini etnogenetik tarixi potensiya, qan yaddaşı, milli-mənəvi qüvvə yox, öz kökündən, mənbəyindən ayrı düşən itkin güc, kor «əzələ enerjisi», özgəyə qulluq qulu həll edir... Və Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin əsəbi, tələbkar səsinə eşidirəm: «Biz keçid dövründə yaşayırıq. Artıq dörd ildir ki, müstəqil dövlətlik. Beşinci ildir ki, müstəqillik şəraitində yaşayırıq... Ancaq xəbərdarlıq edirəm – artıq vaxt, illər keçir, dili öyrənmək

lazımdır... Keçid dövrünü əgər iqtisadiyyatda qısaltmaq istəyiriksə, dili mənimsəməkdə daha da qısaltmaq lazımdır.

Ona görə də, mən indiyədək demişəm, ancaq bu gün mütləq deməliyəm: dövlət dilini yaxşı bilməyən adamlar məşğul olsunlar, müəllim tutsunlar, kitab oxusunlar, başqa yollarla dövlət dilini öyrənsinlər». Və yadıma gəlir ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1996-cı ildəki həmin ilk iclasında keçmiş İqtisadiyyat naziri Səməd Sadıxov yenə özgə dilində danışmışdı.

İnanıram ki, prezidentin həmin müdrik çağırışı milyonlarla Azərbaycanlı qəlbində güclü əks-səda verdi, ümumxalq sevgisi, diqqəti ilə qarşılandı. Bu, deyərdim ki, dövrümüzün ən aktual çağırışıdır; təkcə dillə bağlı deyil, bütövlükdə milli-mənəvi saflaşmaya, öz xalqının tarixi dəyərləri ilə silahlanmaya, antimillətdən millətə, özgədən özə qayıdışa çağırışıdır. Məhz buna görə prezident Heydər Əliyev dönə-dönə dil milli mənəviyyat məsələlərinə toxunur, Azərbaycanın bu günü və sabahıyla bağlı konseptual fikirlər irəli sürür. Xalqın bədii, fəlsəfi, elmi şüur hərəkəti, fikir gücü min illər boyu doğma dilin dərinliklərinə çöküb dilimizdə, sözümdə kodlaşaraq əbədiləşib. Dil xalqın enerji saxlancısı, ümummilliyat gücün vətənidir. Və o böyük, «gizli» saxlancın misilsiz enerjisinə qoşulmaq, o müqəddəs vətənin tanrısal gücüylə səfərbərlik həqiqi dirçəliş, milli intibah yolunun ilk təkəni, tükənməz hərəkətverici qüvvəsi ola bilər. Ona görə də, uzaqgörənliklə, müdrikliklə deyilib ki, «keçid dövrünü əgər iqtisadiyyatda qısaltmaq istəyiriksə, dili mənimsəməkdə daha da qısaltmaq lazımdır» (Heydər Əliyev). Bəli, öz dili, tarixi gücü, qüdrətli yaddaş enerjisi, böyük mənəvi potensial imkanları ilə silahlanmayan neçə min illik milli dəyərlərini, yaradıcılıq dühasını bu günün qəlbində və beynində, bu günün fəaliyyət meydanında səfərbər edə bilməyən cəmiyyət hansısa keçid dövrünü, gərgin sosial mərhələni uğurla başa vura bilməz. Yəni, xalqın qılınc və qələm ağıl və güc zirvəli tarixi yaddaşı, Füzulilər, Xətəilər yetirən potensial imkanları oyadılmalı, real, praktik fəaliyyətə cəlb edilməlidir.

70-ci illərdə keçirilən məqsədyönlü, ardıcıl, geniş miqyaslı yubiley tədbirləri ilə Azərbaycanın böyük milli-mənəvi gücünün,

yaddaş enerjisinin necə hərəkətə gətirildiyi, bu yolla xalqımızın dünyaya necə uğurla təqdim edildiyi, tanındığı yaxşı yadımdadır. Sovet sisteminin dar çərçivələrini, gizli qadağalarını dağıdaraq Azərbaycanı bütün tarixi böyüklüyü ilə dünyaya göstərən və tanıdan dahi siyasətçinin hakimiyyət ustasının bu gün öz sözünü daha yüksək səviyyədə deyəcəyinə öz tarixi xilaskarlıq missiyasını tam şəkildə həyata keçirə biləcəyinə inanıram. Ədəbiyyatçı N.Nərimanovun gedib məhv olduğu Kremləndən mənəvi qələbəylə qayıdan siyasətçi H.Əliyev xalqını, bütöv Azərbaycanı xilas etməyə qadirdir. Bu, mənim inamım, mövqeyimdir. Lakin elə buradaca deməyi özümə borc bilirəm ki, bəzi başabəla vəzifə sahibləri tərəfindən bu inamı, mövqeyi sındırılan, sarsıtılan neçə-neçə ziyalı tanıyıram. Xüsusilə bəzi vəzifə pillələrində olan bürokratiya, rüşvətxorluq, korrupsiya cəmiyyətin saflaşmasında əsas əngəllərdəndir: bu, milli-mənəvi aşınmanı sürətləndirən, müstəqil dövlətçiliyimizə inamı, sevgini sarsıdan başlıca səbəblərdəndir. İstər-istəməz bəzi nadanların işlətdikləri bir cümləni xatırlayıram: «Filan qədər ... yığıb düzəltmişəm, danışmışam ... o vəzifə mənimdir». Və bu bədnam «bəyanatların», iblis-cümlələrin ən ağır zərbələri xalqa, vətənə dəyir. O gizli, öldürücü zərbələr əslində milli istiqlalımıza, azadlığımıza vurulur.

Neçə il əvvəl mərkəzi mətbuatda sovet cəmiyyətinin ədalətsizliklərinə qarşı ittiham kimi səslənən bir çağırış eşidildi: «Qoy ədalət zəfər çalsın!». Heydər Əliyev cəsarətinin bəhrəsi olan o çağırış bu gün də aktualdır. Rüşvətxorluğa, korrupsiyaya, dağıdıcı meyillərə qarşı ən qəti tədbirlər görülməli, konstitusiyanın, güc nazirliklərinin, ali dövlət hakimiyyətinin bütün gücündən istifadə edilməlidir. İctimai şüurda müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı kütləvi inamsızlıq, ümitsizlik toxumlarının cücərdilməsinə, gizli, aşkar yollarla milli pessimizm, ruh düşkünlüyü yaradılmasına yol vermək olmaz. Çünki bunun ardınca böyük qardaş axtarırları, yad qüvvələrə meyil edən təslimçilik yolları başlayır. İctimai şüuru, milli-mənəvi mühiti tarixi yaddaş qədər ucaldan, qalib və qüdrətli edən, haqq, ədalət qədər saflaşdıran başqa qüvvə yoxdur. 70-ci illərdə olduğu kimi bu gün də Azərbaycan prezidenti

H.Əliyev cənablarının keçirdiyi müxtəlif ictimai-siyasi tədbirlər – konfranslar, görüşlər, müşavirələr və s. tarixi zərurətdir, xalqın yaddaş gücünü qeyri-adi potensial imkanlarını, yuxulu böyüklüyünü oyatmaq ehtiyacından irəli gəlir və mən bu müdrik, uzaqgörən siyasətin, hakimiyyət ustalığının böyük perspektivlərinə, bir də o cəsarətli çağırışın işığına inanıram: «Qoy ədalət zəfər çalsın!»

* * *

Azərbaycan milli televiziyanın son uğurları, keyfiyyət yüksəlişi haqqında yazmaq istədiyim məqalə daha çox müasir milli mühitimizə üz tutdu; əslində, bu təbiidir, çünki milli televiziya cəmiyyətimizin qan damarıdır, əsas ideya ötürücüsü, real təsir vasitəsi, canlı ümumxalq məktəbidir. Prezident Heydər Əliyevin böyük müşavirələrdə, toplantılarda, eləcə də səfərlərdə söylədiklərinin bu teleməktəb vasitəsi ilə xalqa çatdırılması, əslində ümumazərbaycan miqyaslı azadlıq, dövlətçilik dərsləridir. Bu gün cəmiyyətimizin, milli mühitimizin belə dərslərə – Heydər Əliyev dərslərinə ehtiyacı var. Və mən prezidentin Amerika Birləşmiş Ştatları səfərini layiqincə işıqlandıran milli televiziyanın fəaliyyətini təqdir etməklə, bu tarixi səfər haqqında da mövqeyimi açıqlamağı özümə borc bilirəm.

* * *

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına yüksək səviyyəli ilk rəsmi səfəri günümüzün – çağdaş Azərbaycan reallığının ən böyük hadisəsidir. Bu, tarixə dönən müstəqil, azad Azərbaycanın yeni, şərəfli tarixini yaradan hadisədir. Lissabon sammitində qazanılan diplomatik qələbə Amerika səfəri ilə daim inkişaf etdirildi. Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, milli, mədəni, tarixi, demokratik, dövləti maraqları ən yüksək səviyyədə təsdiq və etiraf olundu. Bu silaha qarşı sözlə, işğalçıya qarşı siyasətlə, erməni faşizminə qarşı Azərbaycan

humanizmi, haqqı, həqiqətiylə döyüşün qələbəsi, təntənəsidir. Bu, Azərbaycana başucalığı gətirən, Azərbaycanın tarixi, bugünkü və sabahkı maraqlarını beynəlxalq miqyasda ləyaqətlə, siyasi uzaqgörənliklə təmsil edən Heydər Əliyev diplomatiyasının böyük qələbəsidir. Və bu gün Azərbaycan mətbuatı, xüsusilə milli mətbuatımızın flaqmanı, ən qabaqcıl dəstəsi olan Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkəti bu qələbəyə layiq səviyyədə işləməli, hamımızın ən müqəddəs məqsədi olan müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə layiqincə xidmət etməlidir. Əlbəttə, bu baxımdan şirkətimizin keyfiyyət yüksəlişi, müvəffəqiyyəti göz qabağındadır, danılmazdır. Sadəcə, bu yüksəlişi görmək üçün bir az səmimi olmaq lazımdır. İndi vəzifə qazanılan müvəffəqiyyəti saxlamaq və daim yüksəltməkdir.

Vaxtı ilə insanın «sovet adamı» modelində saxladığı, mürgələdiyi vaxt rəhmətlik Rəsul Rza yazmışdır: «İnsanda insan oyadınl!». Bu gün azadlığına, milli istiqlalına qovuşan müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin tələbi belədir: «Kütlədə xalq, xalqda millət oyadınl!». Çünki yalnız oyaq millət öz tarixi gücü, böyüklüyü ilə silahlanan millət azadlığının keşiyində dayanmaq gücündədir. Və bunun üçün prezident Heydər Əliyevin böyük perspektivlərə hesablanan xilaskarlıq xətti, uzaqgörən siyasəti ilə silahlanmaq, Azərbaycanın məğlubedilməz tarixi gücünü, fenomenal qılınc və qələm potensialını, misilsiz milli yaddaş enerjisini bu günə nəql, transformasiya etmək lazımdır. Bu baxımdan televiziyanın imkanı son dərəcə böyükdür. Mənim inamım, əqidəm belədir ki, bu gün azad, müstəqil Azərbaycan naminə, sabahın böyük qüdrətli Azərbaycanı naminə bütün milli mətbuatımız səfərbər olunmalı, söziün həqiqi mənasında müstəqil, azad dövlətimizin keşiyində dayanmalıdır. Bu gün mətbuat işçisi üçün, ziyalı üçün bundan şərəfli, bundan müqəddəs missiya yoxdur.

*«Azərbaycan» qəzeti,
6 sentyabr 1997-ci il*

YÜKSƏLİŞ YOLLARINDA

20-ci yüzilin ən böyük kəşflərindən sayılan, bəzən haqlı olaraq əsrin möcüzəsi adlandırılan televiziya durmadan inkişaf edir, təkmilləşir. Dünyanın ən qabaqcıl televideo-istehsalat nəhənglərinin, onların maliyyələşdirdiyi böyük elmi mərkəzlərin güclü, intensiv rəqabəti nəticəsində televiziyanın bir-birindən mükəmməl modelləri, yeni-yeni «nəsilləri» meydana gəlir, elmi-texniki tərəqqi, təkamül sürətlə davam edir. Dünya daha çox televideo tilsiminə düşür, milyardlarla insan, saysız-hesabsız telekanalların tamaşaçısına çevrilir, könüllü «əsaretini» qəbul edir. Bu gün dünyada televiziya daha güclü, daha kütləvi sənət və informasiya sahəsi yoxdur. Və bizim üçün ən əhəmiyyətli odur ki, Azərbaycan Dövlət Televiziyası da bu dünyəvi prosesdən, sürətli teletərəqqi yolundan kənarda qalmır, dünya televiziyanın ən qabaqcıl uğurları, yenilikləri ilə qovuşmağa can atır. Son iki ildə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının maddi-texniki bazasının əsasən təzələnməsi, inkişaf etmiş ölkələrin müasir televiziya imkanları səviyyəsində professional texnologiyanın alınması və praktik istifadə olunması bunu təsdiqləyir. Lakin bir sıra dövlətlərin, eləcə də bəzi yaxın qonşu ölkələrin təcrübəsi də göstərir ki, televiziya sahəsində qabaqcıl texnologiya nə qədər zəruridirsə, bu sahənin mənəvi-intellektual qüvvəsi daha əhəmiyyətli və həlledicidir. Güclü yaradıcılıq potensialı, mənəvi-intellektual bazası ilə seçilən, istedadlı, fəal vətəndaş mövqeli, müstəqil Azərbaycan dövləti və dövlətçiliyinə sədaqətli jurnalistlər ordusunu ətrafında birləşdirən Azərbaycan Dövlət Televiziyası bu gün həqiqi inkişaf, yüksəliş yolundadır. Bütün dedi-qodulara, bəzi qəzetlərin qərəzli hücumlarına, heç bir sivil, demokratik, hüquqi çərçivəyə sığmayan yalan, böhtan və şantajlara baxmayaraq, Azərbaycan Dövlət Televiziyası keyfiyyət yüksəlişini davam etdirir, azad, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da möhkəmlənməsinə, tərəqqisinə, milli istiqlalımızın əbədi və dönməzliyinə xidmət edir.

Bizim üçün xoşdur ki, Azərbaycan Dövlət Teleradiosunun son iki ildə qazandığı uğurlar ən müxtəlif səviyyələrdə qeyd olunur, qiymətləndirilir. Şirkətin həyatindəki və həyatındakı ciddi yeniliklər, müsbət dəyişikliklər, müasir dövrün aktual, tələp və təkliflərinə cavab verən sistemli kəmiyyət və keyfiyyət yüksəlişi təvazökarlıqdan uzaq olsa da, deyərdim ki, dəqiq planlaşdırılmış ardıcıl, məqsədyönlü islahat tendensiyası və artıq nail olduğumuz sanballı nəticələr təsdiq edir ki, biz doğru yoldayıq. Bu, Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosunun həqiqi inkişaf, yüksəliş yoludur. Və mən əminəm ki, bu inkişaf yolunu, konseptual reforma tendensiyasını sona qədər davam etdirə biləcəyik. Bunun üçün keçdiyimiz iki illik yolu analitik-tənqidi təhlilə cəlb etməyə, beləliklə, dövlət televiziyası və radiosunun reformasında həqiqi perspektivləri müəyyənəlməyə ehtiyac duyulur.

* * *

Yaxın keçmişdə 40 və 70 illik yubileyini qeyd edən Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosu şərəfli yol keçib. İki il əvvəl prezidentin fərmanı ilə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə sədr təyin olunarkən ilk öncə o tarixi yolu nəzərdən keçirməyi, başlıca uğur və səhvləri, müsbət hal və nöqsanları dəqiqləşdirməyi özümə borc bildim. Çoxillik təşkilatçılıq təcrübəmdən bilirdim ki, keçmişin real mənzərəsini, səhv və uğurlarını öyrənib, ondan ibrət dərsəri almaqla gələcəyə gedənlər daha böyük müvəffəqiyyət qazanırlar.

Açıqım deyim ki, şirkətin həyəti natəmizlik yuvası idi, hər tərəfdə səliqəsizlik, təsərrüfatsızlıq, dağıntı göz göynədirdi. Bəzi sahələri çoxillik zibil qalaqları, köhnə texnika, dəmir-dümür tullantıları «zəbt» etmişdi. Təcrübə göstərir ki, səliqəsiz, natəmiz, uçuq-sökük mühitdə yüksək keyfiyyətli iş əmsalından, istehsal və yaradıcılıq uğurundan söhbət gedə bilməz. Sağlam, səliqə-sahmanlı, müasir standartlara cavab verən iş mühiti əməyin sosial-psixoloji həvəsləndirilməsində, yaradıcılıq

potensialının həqiqi səfərbərliyində əsas amillərdən biridir. Məsələnin məgzi budur ki, gözəl iş mühiti həm də gözəl çəkiliş pavilyonları deməkdir. Digər tərəfdən, azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Dövlət Teleradiosu hər cəhətdən dünya standartlarına yaxınlaşmalı, çoxsaylı qonaqlar qarşısında layiqincə təmsil olunmalıdır. Beləliklə, şirkətin kollegiyasında qəti qərara gəldik: Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti öz adına, nüfuzuna, cəmiyyətdəki mövqeyinə layiq səviyyədə yenidən qurulmalı, bütünlüklə təzələnməlidir. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, kollektivimiz həmin böyük, çoxları üçün qeyri-real, əlçatmaz görünən istəyinə nail olub.

İndi şirkətimizə gələn yerli və əcnəbi qonaqlar buradakı səliqə-sahmanı, gözoşayan yaşıllığı, açıq səma altında yüksək zövqlə tikilən müasir çəkiliş pavilyonlarını görəndə heyretlərini gizlədə bilmirlər. Son vaxtlar 10-dan artıq böyük verilişin, ədəbi-bədii proqramın şirkətin həyətindəki yeni çəkiliş pavilyonlarından efirə canlı təqdim olunması fikirlərimizin həyata keçməsindən, planlarımızın baş tutmasından xəbər verir. Deməli, biz bu iki ildə təkcə şirkət həyətini tam yenidən qurulmasına, yüksək estetik-memarlıq gözəlliyinə yox, həm də müasir keyfiyyətli çəkiliş məkanlarına, televiziya üçün hava, su qədər vacib olan yaradıcılıq amilinə nail olmuşuq. Bu, hesab edirəm ki, ikiqat uğurdur.

İki il əvvəl şirkətimizdə çalışan işçilərin maaş və qonorarları çox aşağı səviyyədə idi. Bu isə nəticə etibarı ilə keyfiyyətli işə təsir göstərir, bir sıra zərərli meyillərin yaranmasına təkan verirdi. İndi razılıqla xatırlayıram ki, şirkətə sədr təyin olunduğumdan az sonra möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin qayğısı, köməyi ilə işçilərin maaş və qonorarlarının üç dəfə artırılmasına nail olduq. Bu, milli teleradiounun tarixində analoqu olmayan hadisə idi.

Televiziya və radionun müasir mərhələdə əsas keyfiyyət göstəricilərindən biri operativlik, Canlılıq, tamaşaçı və dinləyici ilə birbaşa ünsiyyətdir. Sədr təyin olunduğum gündən teleradiomuzda bu cəhətin ön plana çəkilməsinə çalışdım və buna nail oldum. Böyük siyasi və mədəni tədbirlərin, dövlət

əhəmiyyətli yığıncaqların, eləcə də bir sıra bayramlarımıza həsr olunan ədəbi-bədii proqramların canlı yayımlanması son vaxtlar milli teleradiomuzun başlıca uğurlarından biridir. Maddi-texniki və mənəvi-intellektual baxımdan tam professional səviyyədə nail olduğumuz bu uğur, mübaliğəsiz demək olar ki, dünya standartları səviyyəsindədir. Çox geniş miqyaslı, müasir səviyyəli teleradio şəbəkəsinə malik Türkiyədəki telekanalların təqdim etdiyi canlı yayımlarla müqayisə fikrimizi təsdiqləyir. Bu məqamda Azərbaycan milli televiziyaşının çox böyük mənəvi-intellektual bazaya, zəngin yaradıcılıq potensialına malik olduğunu xüsusilə vurğulamağı, qiymətləndirməyi özümə borc bilirəm.

Azərbaycan Dövlət Teleradiosunun bugünkü səviyyəsi, uğurları şübhəsiz ki, respublika prezidenti Heydər Əliyevin bu strateji sahəyə on illər boyu davam edən diqqət və qayğısının nəticəsidir. Dövlət teleradiomuzun son otuz illik fəaliyyətinin tədqiqi, təhlili, arxivlərimizin analitik araşdırılması həmin fikri danılmaz şəkildə təsdiq edir. Əvvəllər dövlət komitəsi, sonra dövlət şirkəti şəklində fəaliyyət göstərən teleradiomuz zaman-zaman Heydər Əliyevin uzaqgörən qayğıkeşliyi, rəhbər köməyi sayəsində inkişaf etmiş, müasir sivil səviyyəyə gəlib çatmışdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin son iki illik fəaliyyətini analiz edib, tənqidi şəkildə qiymətləndirərkən bir sıra struktur dəyişikliklərinin vaxtında aparıldığı, yeni redaksiya və digər qurumların özünü bütünlüklə doğrultduğu aydınlaşır. Yeni tələblərə cavab verə bilməyən, köhnə qəliblərdən, şablonlardan, illər boyu daşlaşan stereotiplərdən yaxa qurtarmaqda çətinlik çəkən «Ədəbi-dram verilişləri» baş redaksiyasının (adın əcaibliyi hələ bir yana qalsın) iki quruma – «Ədəbiyyat və publisistika», «İncəsənət və teatr» redaksiyalarına bölünməsi, «İdman verilişləri baş redaksiyasının ləğv edilərək Gənclər və İdman Nazirliyinin modelinə uyğun «Gənclər və idman» redaksiyasının formalaşdırılması, «Yurd» mübadilə verilişləri əvəzinə daha geniş «Beynəlxalq proqramlar» redaksiyasının yaradılması, «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasının struktur və kadr baxımından,

demək olar ki, yenidən komplektləşdirilməsi və başqa məqsədyönlü dəyişikliklər milli televiziyamızda operativliyin, çevikliyin artmasına, yeni keyfiyyət yüksəlişinə səbəb oldu: Sadıq Elcanlı, Mailə Muradxanlı, Bəxtiyar Qaraca, Telman Nəzərli, Cavanşir Cahangirov kimi istedadlı jurnalistlərin bu yeni redaksiyalara baş redaktor təyin edilməsi ümidləri doğrultdu. İndi həmin redaksiyaların hər biri özünü təsdiqləyib, öz yolunu, yaradıcılıq simasını tapıb, çoxsaylı yeni, orijinal verilişləri ilə tamaşaçı auditoriyasının diqqətini cəlb edib. Son iki ilin məhsulu olan bu yeni redaksiyalar televiziyamızın keyfiyyət yüksəlişinə layiqli töhfəsini verir.

«Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyası fəaliyyətə başladığı ilk gündən bütün köhnə verilişlərdən imtina etdi. Əlbəttə, bu, çox riskli addım idi. Lakin yaradıcı qrup bu addımı atdı, gecəli-gündüzlü gərgin əmək, yaradıcılıq axtarışları öz bəhrəsini verdi. İlk altı ayda tamaşaçıların maraqla izlədiyi otuzaya yaxın yeni, daimi veriliş həyata vəsiqə aldı. Bu yeni verilişlər sadəcə yenilik, forma xatirinə deyil, zamanın ciddi, aktual tələb və təkliflərinin nəticəsində yaranmışdır. Həmin verilişlərin tək-cə adlarını sadalamaq kifayətdir ki, «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının məqsədi, məramı, hansı mübarizə xəttində dayandığı, nəyə xidmət etdiyi məlum olsun: «Vətəndaş», «Oğuz», «Molla Nəsrəddin», «Sözün doğrusu», «Dastan», «Qala», «Azərbaycan həqiqətləri», «İşıq», «Dünyanın üfüqləri», «Sözün səngəri», «Yurd yeri», «Bu yol Dərbənd yoludur», «Ocaq», «Misri», «Araz» və s. Bütün bu yeni verilişlər uzun sürən imperiya asılılığından azadlığa, milli müstəqilliyə keçid dövrünün tələb və təkliflərinə, zamanın suallarına verilən cavablardır. Vətənpərvərlik, Azərbaycan Respublikasının azadlığına, milli istiqlalının, dövlət müstəqilliyinin əbədi və dönməz olduğuna sarsılmaz inam bu verilişlərin şah damarıdır, əsas ideya istiqamətidir.

Azərbaycan Dövlət Televiziyası «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının il yarım ərzində fəaliyyəti və perspektiv planları ilə tanışlıq sağlam inkişafdan, keyfiyyət yüksəlişindən xəbər verir. Hazırda bu redaksiyada ondan artıq yeni veriliş

istehsal prosesindədir. Bu verilişlərin əsas istiqaməti Azərbaycanın qədim və müasir maddi və mənəvi mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət potensialını layiqincə təqdim və təbliğ etməkdir.

Bakının Nizami rayonundakı Heydər bağından 15 iyun Milli Qurtuluş gününə həsr edilən ədəbi-bədii bayram proqramı «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının, bütövlükdə Azərbaycan Dövlət Televiziyasının uğurlarındandır. Müasir teleproqramlardan tələb olunan canlılıq, operativlik, kütləvilik, ədəbi-musiqili əyləncə yoluyla öyrədici mühit, bədii-estetik polifonizm, janr sintezimi kimi keyfiyyətlər üç saat yarım ərzində «Milli Qurtuluş» verilişini dünya standartları səviyyəsinə qaldırdı. On minlərlə tamaşaçının canlı olaraq qoşulduğu, intensiv şəkildə iştirak etdiyi bu qeyri-adi bayram proqramı nəhəng meydan tamaşasını xatırladırdı. Azərbaycan Dövlət Televiziyası növbəti dəfə hansı maddi-texniki və mənəvi-intellektual gücə qadir olduğunu sübut etdi. 22 iyul Azərbaycan milli mətbuat gününə həsr edilən «Qələmin müqəddəs vəzifəsi...» adlı ədəbi-bədii proqram da «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının uğurudur. «Azərbaycan dili», «İslam – olduğu kimi», «Sazın Ədaləti», «Bəxtiyar şeirinin bəxtiyarlığı», «Reyhan ətirli dünya»... Ümumiyyətlə, «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının belə uğurlu, milli televiziyamızın bioqrafiyasına dönən verilişləri çoxdur.

Etiraf edirəm ki, iki illik fəaliyyətimizdə yalnız yeniliyə, novatorluğa can atdıq. Və bu gün Teleradio Verilişləri Şirkətinin ümumi mənzərəsini bircə sözlə ifadə etmək olar: yeniləşmə. İki il ərzində tanınmaz dərəcədə dəyişən bu canlı orqanizmin təzələşmə prosesi verilişlərin ekran təqdimatından başlayıb. Studiyaların orijinal tərtibi, yeni diktorlar nəslinin yetişməsi, proqramların oxunuşundakı dil səlisliyi və cəlb-edicilik, təzə verilişlərdən xəbər verən teleanonların kompüter həlli – bütün bunlar televiziyamızın keyfiyyətə yeniləşmə xəttindən soraq verdi. Yenilik dalğası yavaş-yavaş verilişlərin canına hopmağa başladı. Hətta keçmişdə ən populyar və maraqlı doğuran verilişlər hesab edilən «Ünsiyyət», «Avtoqraf»,

«Qurama», Teleteatrda poeziya və yumor axşamları və s. də artıq bu prosesin qarşısında adi və sönük görünməyə başladı. Yeniləşmənin birinci mərhələsi aparıcıların dil qabiliyyəti və söz ehtiyatına diqqət, onların geyimləri, mədəni səviyyəsi, dünyagörüşü və yeni kadrların bu işə cəlb olunması, efir standartlarına cavab verməyənlərin ekrandan uzaqlaşdırılması oldu.

İkinci mərhələdə verilişlərin texniki səviyyəsi və çoxdan vaxtını ötürmüş «Panasonic» texnikasından müasir tipli, dünya standartlarına cavab verən «Betacam» texnikasına keçid reallaşdı. Bunun üçün çəkiliş kameralarından, studiya texnikasından tutmuş montaj otaqlarına kimi hər şey yenidən quruldu və bu proses bu gün də davam edir.

Üçüncü əsas mərhələ verilişlərin yeniləşməsi, ekranda yeni verilişlər dalğası və ən uzunömürlülərin özünə vətəndaşlıq hüququ qazanması («Vətəndaş», «Oğuz», «Molla Nəsrəddin», «Burulğan», «Ailələr, talelər», «Turan», «Kino-xəbər», «Televiziya videosalonu», «Kinoklubda görüş», «Günün nəbzi», «Nəğməli görüşlər», «Eşitdiklərimiz, gördüklərimiz, bildiklərimiz») və s.-dir.

Paralel tədbirlər: videotekanın – efir xəzinəsinin nizama salınması, fondada olan ən gözəl veriliş və tamaşaların yeni tipli lentlərə («Betacam») köçürülməsi, köhnə çəkilişlərin bərpası, son on ilin ən mühüm hadisələrini əks etdirən kino-xronika və videomaterialların toplanması, videotekanın başdan-ayağa kompüterləşməsi... İndi hər hansı sənətkarın fondada saxlanılan hər hansı bir çəkilişini tapmaq o qədər də çətin deyil, kompüter yaddaşı hər an köməyimizə gəlir. Aparılan tədbirlər nəticəsində televiziyanın videotekasına onlarla nadir lent daxil olmuşdur.

İşin təşkilində ən vacib şərt şirkətin bütün strukturlarının fəaliyyətinin bir orqanizm kimi tənzimlənilməsinə salınması oldu. Yəni bütün strukturların – işıq, rekvizit, quruluş, nəqliyyat, təsərrüfat, iqtisadiyyat, plan-maliyyə bölmələrinin işi efirə xidmətə yönəldildi. Vaxt vardı bu strukturlar «özünə bəy» prinsipi ilə işləyirdi, başlıca məqsəd unudulurdu. Rəhbərliyin ciddi nəzarəti sayəsində qapıda oturan polisdən tutmuş efirə

nəzarət edən texniki işçiyə qədər hər kəs yalnız və yalnız efirə xidmət etdiyini dərk edir. Bu, şüurlarda baş verən yeniləşmədir!

Proqram baş direktorluğunun, buraxılış redaksiyasının işi müasir tələblər səviyyəsində qurulmuşdur. Efirin hər anından səmərəli istifadə, müasir klip-keçidlərin, teleanonların operativ, çevik təqdimi, yeni diktör nəslinə geniş meydan verilməsi... İlk baxışda ötəri cizgilər kimi görünən bu cəhətlər bütöv halda televiziyanın müasir obrazını, efir mədəniyyətini reallaşdırır.

Efirin portretçilikdən və məddahlıqdan xilas olması prosesi uğurla davam edir. Lakonik həcmli süjetlər və jurnalistikanın ən populyar janrı olan reportajlar üzərində qurulan canlı verilişlər, səlis canlı yayımlar efiri tamaşaçı ilə yaxınlaşdırır, ekran qarşısında oturan hər kəs özünü bu verilişlərin iştirakçısı hesab edir.

Son vaxtlar beynəlxalq əlaqələrimiz genişlənir, Azərbaycan televiziyasının proqramları və jurnalistləri dünya ekranlarına daha tez-tez çıxır. Təkcə «Turan» proqramı nəinki TRT və TQRT xəttiylə, həmçinin Türk dünyası araşdırmaları mərkəzinin xəttiylə keçmiş SSRİ-nin türkdilli dövlətlərində yayımlanır. Şirkətimizdə istehsal olunan sənədli filmlər ingilis, ərəb və başqa dillərə dublyaj edilərək onlarla ölkəyə göndərilir, Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya yayır. İngilis dilinə çevrilərək Norveçə, böyük səyyah Tur Heyerdala göndərilən «Qobustan» filmi ciddi uğur kimi qarşılanmışdır.

Sevindirici haldır ki, Barış Manço kimi dünya şöhrətli sənətkar Belçikadakı milli mükafat mərasiminə məhz milli televiziyanın yaradıcı qrupunu dəvət edib. «Barış sülh deməkdir» silsilə proqramları Azərbaycan və Türkiyə televiziyası ilə yayımlanıb. Qüzey Kıprıs Cümhuriyyətinin və Türk dünyası araşdırmaları mərkəzinin dəvətiylə «Turan» mədəniyyət toplusunun yaradıcı qrupu Kıprıs və Türkiyədən zəngin materiallarla qayıdıb. Bu beynəlxalq nüfuz və əlaqələr təbii ki, şirkət rəhbərliyinin yaxından iştirakı və köməyi ilə təmin edilib.

Bu yaxınlarda Rusiya İctimai Televiziyasının «Koleso

istorii» proqramında qalib komandanın rəhbərini belə elan etdilər: Rusiya televiziyasının yeni il verilişlərinin ideya müəllifi. İlk baxışdan bu ifadə qəribə görünə bilər, amma təcrübə göstərir ki, verilişin əsl canı elə ideyadır. Maraqlı, cəlbədiçi ideya yoxsa, ən populyar aktyor və müğənnilər, ən tanınmış adamlar da verilişi xilas edə bilməz. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da deyim ki, bizim tamaşaçı rəğbətini qazanan bir sıra proqramlarımızın ideya müəllifi olmağımla fəxr edirəm. İstər «Novruz sevincləri» (1997), «Novruz» (1998) və «Qış görüşləri» yeni il proqramlarının, istər «Fəxr elə oğlunla», Azərbaycan naminə», «Azərbaycan deyəndə», «El yolunda», «Sən qalib gələcəksən» adlı ədəbi-bədii bayram verilişlərinin baş məsləhətçisi, redaktoru və əsas ideya müəllifi kimi cəsarətlə deyə bilərəm ki, bu teleməhsullar televiziyamızın tarixində bütöv bir mərhələ təşkil edir.

Azərbaycan televiziyası tarixində analoqu olmayan 8 saatlıq «Qış görüşləri» yeni il şənliyinin monumental tərtibatı, orijinal bədii-estetik modeli, «Fəxr elə oğlunla» və «Azərbaycan naminə» bədii-publisistik proqramlarının vətəndaş mövqeyi, yeni, istiqlalçı təfəkkür tərzini, «Novruz sevincləri»nin (1997) yaddaşa qayıdıışı, xalqı öz tarixi gücü ilə silahlandırmaq cəhdi və bu yolda uğurlu, «Novruz-98»də milli müdriklik və qəhrəmanlıq rəmzi Dədə Qorqudun gəlişi, «Azərbaycan deyəndə» proqramında Dövlət himnimizin yaranması və Xalq Cümhuriyyəti yolunda canını qurban verən sənət adamlarının obrazlarının canlanması, «Sən qalib gələcəksən» proqramında milli qəhrəmanlarımızla yanaşı qalib türk xaqanlarının obrazının canlandırılması, onların bugünkü nəslin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə «cəlb edilməsi»... Bütün bunlar televiziyamızın Azərbaycan naminə necə böyük, tarixi işlər gördüyünü bir daha təsdiqləyir.

Dövlət televiziyasının «İctimai-siyasi verilişlər» redaksiyası üçün ötən iki il axtarışlar, yeni mövzuların ekran təcəssümü illəri olub.

Ötən illərin tarixi salnaməsinin yaradılması Azərbaycan televiziyasında yeni yoldur. «Xəyanət», «Haray», «Qəsd»,

«Cəhd», «Qarabağ düyünü», «Xocalı faciəsi», «Qara yara», «Sinəsi dağlı dağlar», «İsti yay günləri», «Qurtuluş», «Blokada», «Dirçəliş günü».

Hər birinin öz tarixi yükü olan bu silsilə verilişləri tamaşaçı auditoriyası maraqla qarşıladı. Bu verilişlərin hər biri haqqında ayrıca danışmaq olar. Ümumi fikir budur ki, ötən illərin uğurları içərisində bu silsilələrin öz yeri olub. Bu silsilədən olan verilişlərdən sonra televiziyamızın arxivinə onlarla videokasetlər göndərilib. Həmvətənlərimiz bu tarixi videoarxivin yaradılmasına cəlb edilib.

Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizin həyatında baş verən olayların qidalanmasında bir sıra dövlətlərin, o cümlədən qardaş Türkiyənin müxtəlif baxışlı adamlarının da rolu az olmayıb. Bütün bu mənzərələrə əməkdaşımız İsmayıl Ömərövnün Türkiyədən hazırladığı «Qəsd» verilişi bir aydınlıq gətirdi. Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti S.Dəmirəl, keçmiş baş nazir T.Çillər Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrində adı çox hallanan F.Dəmirqol və başqaları ilə aparılan müsahibələr sübut etdi ki, iki qardaş arasında könül bulandıran sirli söhbət ola bilməz. Olsa da, tam cəsarətlə, ancaq türklərə məxsus bir aşkarlıqla çözülməli və aradan qaldırılmalıdır. Çünki biz iki dövləti olan bir millətik. Verilişin ana xətti bu tarixi deyimə sədaqət üstündə köklənmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikası CM-nin 30 maddəsi ilə mühakimə olunan sabiq baş nazir Surət Hüseynovun «Gəncə hadisələri» barədə milli televiziyamızda ilk dəfə verdiyi açıqlamalar geniş tamaşaçı auditoriyasının böyük marağına səbəb oldu. Bütün bu verilişlərdə, müsahibələrdə Azərbaycan televiziyası tarixi həqiqətlərə, demokratik prinsiplərə sadıq olduğunu bir daha sübut etdi.

1998-ci ilin ən böyük hadisəsi respublikamızda prezident seçkiləri idi. Bu adı seçki deyildi. Xalqımızın, dövlətimizin tarixində, taleyində xüsusi bir mərhələ təşkil edirdi. Prezident seçkilərinin tam demokratik, sivil, dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanan və beynəlxalq dəyərlərə söykənən səviyyədə keçirilməsi üçün respublikamızda indiyədək görül-

məmiş tədbirlər həyata keçirilmiş, qanunlar qəbul olunmuşdur. Təbii ki, Azərbaycan Teleradio Verilişləri Şirkəti bu mühüm ümumxalq tədbirində seyrci ola bilməzdi. Məhz prezident seçkilərinin tam demokratik şəraitdə keçirilməsinin başlıca təminatçısı Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkəti olmuşdur. Hələ seçkilərə 2 ay qalmış hər həftənin üçüncü günü «11 oktyabr prezident seçkiləri günüdür» rubrikası ilə xüsusi buraxılışlar hazırlanmışdır. Burada MSK-nın təşkilindən tutmuş onun həyata keçirdiyi tədbirlər, qanunların izahı, seçicilərin təlimatlandırılması və digər məsələlər tam genişliyi ilə izah edilmişdir. MSK-nın qərarı ilə hər bir namizədə televiziya da, radioda isə 1 saat canlı efir vaxtı ayrılmışdır. Bu Azərbaycanın tarixində indiyədək görünməmiş bir seçki marafonu idi. Prezidentliyə namizədlərin vəkillərinə də 3 saatlıq canlı efir vaxtı verilmişdir. Qeyd etmək istəyirəm ki, qəbul olunmuş qanuna görə, namizədlər onlar üçün ayrılmış efir vaxtı həcmində pullu efir vaxtı da ala bilərdilər. Lakin namizədlərdən heç biri pullu efir vaxtından istifadə etmək təşəbbüsündə olmadı. Bu da təbiidir. Çünki onlara seçkiqabağı təşviqat aparmaq üçün kifayət qədər efir vaxtı verilmişdi. Namizədlər yalnız kiçik reklamlardan istifadə etmək üçün Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkəti ilə əlavə müqavilə bağlamış və onların istəyi təmin edilmişdir. Əslində efir prezident seçkilərində iştirak edən ayrı-ayrı qrupların, siyasi cərəyanların və seçicilərin tam ixtiyarına verilmişdi. Yerlərdə seçkilərin təşkili və namizədlərin fəaliyyətinə dair «Xəbərlər» proqramının operativ süjetləri tamaşaçıda dolğun təsəvvür yaradırdı. Oktyabrın 4-də prezidentliyə namizədlərlə 3 saatdan çox davam edən canlı teledebat seçki kampaniyasında televiziyanın uğurlu addımlarından idi. 100-dən çox KİV-in, beynəlxalq müşahidəçilərin, xarici jurnalistlərin və diplomatların iştirak etdiyi bu konfrans müstəqil Azərbaycanın demokratik, sivil, dünya standartları tələblərinə uyğun bir yolla inamla addımladığını bir daha nümayiş etdirdi. Mən səmimiyyətlə qeyd edirəm ki, bizimlə görüşən xarici müşahidəçilər və həmkarlarımız belə Azərbaycan televiziyanının prezident seçkilərində demokratiyanın tam təmin olunması sahəsində

gördüyü işləri çox yüksək qiymətləndirmişlər.

Respublikamızda hüquqi biliklərin səviyyəsini yüksəltmək, ölkəmizdə insan haqlarının qorunması, demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yollarında görülən işləri əks etdirmək üçün yeni proqram açmışıq. «Hüquq kanalı» adlanan bu verilişin ilk saylarında beynəlxalq təşkilatların – Avropa Şurasının, Venetsiya komissiyasının Azərbaycanda təşkil etdikləri tədbirlərdən süjetlər göstərilir. Bu bir daha göstərir ki, dünyəvi dövlət kimi beynəlxalq konvensiyalara qoşulan ölkəmizə dünyada maraq getdikcə artır. Bundan başqa, verilişdə ölkəmizdə baş verən kriminal hadisələr, hüquq-mühafizə orqanlarının işi, asayişin qorunması barədə də süjetlər hazırlanır. Proqramın gələcək saylarında ictimaiyyətlə hüquq-mühafizə orqanları rəhbərlərinin görüşünün təşkili, şikayət və ərizələrin izi ilə müəyyən araşdırmalar aparılması planlaşdırılır.

Əsrin müqaviləsi sayılan neft kontraktları barədə vaxtaşırı verilişlər hazırlanmış, onun iqtisadi səmərəsi mütəxəssis şərhli ilə geniş təhlilini tapmışdır.

«Əsrin müqaviləsi» və «Neftimiz-sərvətimiz» silsiləsindən olan hər bir veriliş bu sahədəki yeniliklərə ekran aydınlığı vermişdir.

«Neftimiz – milli sərvətimizdir» adlı saat yarımliq filmin istehsalının başa çatması, ingilis dilinə tərcümə olunub, respublikamıza gəlmiş qonaqlara paylanması da redaksiyanın uğuru sayılmalıdır. Günün aktual mövzuları «Günün nəbzi» verilişində öz əksini tapmışdır.

Bu gün Azərbaycan keçid dövrünün mərhələlərini yaşayır. Aydın həqiqətdir ki, psixoloji, iqtisadi dönüş üçün baza köhnəni yeniləşdirməkdir. Uzun illər sosialist dünyagörüşünü təbliğ edən Azərbaycan televiziyası bugünkü məqamda işini azadlıq, dövlət müstəqilliyi ideyalarının təbliği ətrafında qurub. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin proqram xarakterli tarixi çıxışları, nitqləri, tövsiyələri fəaliyyətimizin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

70 il sosialist dünyasında yaşayan Azərbaycan indi cəsarətlə islahatlar dövrünü yaşayır. Üç-dörd il bundan əvvəl bu

barədə ancaq nəzəri söhbətlər gedirdisə, bu gün islahat prosesi reallığa çevrilib. Bu mövzu ətrafında televiziya diskussiyaları çox olub. Lakin respublika prezidentinin uzaqgörənliyi, prinsipliliyi çoxlarının ağlagəlməz xülyalarını alt-üst edir. Bu gün aqrar islahatı həyata keçirmək üçün respublika prezidenti bütün qanunlar toplusuna imza atıb. Torpağı, əmlakı xalqa vermək barədə uzaqgörən gedişlər edib. Bu, iqtisadi siyasətdə elə dönüşdür ki, bunu bu gün dərk etməyənlərə televiziya öz sözünü deyir. Artıq islahatın gedişinə mane olacaq heç bir qüvvə yoxdur. Tərəddüd isə uzun illərdən qalan sosialist psixologiyasından irəli gəlir. «Bəlkə də qaytardılar» ab-havası ilə işi ləngitməyə cəhd göstərənlər var.

Ötən iki ildə televiziya və radiomuzda bu mövzuda ciddi tənqidi çıxışlar verilib. «Keçid», «Torpaq» proqramlarında alim sözü mütəxəssis fikri, islahatçı arzusu tez-tez öz əksini tapıb.

Şirkətə gələn çoxsaylı teleqramlar, minnətdarlıq məktubları deməyə əsas verir ki, tamaşaçı auditoriyası bugünkü yeniliyi qəbul edir, televiziyanın obyektivliyinə, cəsarətli addımına yüksək qiymət verir.

Respublika prezidenti Heydər Əliyevin vurğuladığı bir fikri yada salmaq istəyirəm: «Ən yüksək vəzifəyə təyin olunan şəxslər öz məsuliyyətini dərk edə bilsələr, işləmək də olar, nəticə də əldə etmək olar. Amma təəssüflər olsun ki, ən çox keçən illərdə mən bununla rastlaşmışam, indi bu son illərdə də mən burada yenidən işləyərkən bununla rastlaşıram. Bəzi adamlara yüksək vəzifə verərkən hesab edirlər ki, bu vəzifəni ancaq onun şəxsi mənafeələrini təmin etmək üçün veriblər. Bütün başqa şeyləri unudurlar. Bu həm ümumi iş zərəri gətirir, həm də insanların özlərini sonra pis vəziyyətə qoyur».

Belə faktlarla mübarizə dövlət teleradiomuzun gündəlik iş proqramında əsas yer tutur. Ötən il Qazax rayonunun Aşağı Salahlı, Dəmirçilər, Şıxlı kənd sakinlərinin haqlı gileyini ekranda görənlər çox olub. Amma təəssüf və təəccüb doğuran odur ki, rayon icra hakimiyyəti başçısı veriliş gedən saatda Qazaxda işığı keçirtirib və şikayətçiləri hədələyib.

Həmin şikayətçilərin nümayəndələri yenidən şirkətə

müraciət ediblər. Biz onları yenidən dinləmişik. Növbəti verilişlərimizdə bu məsələyə yenidən qayıtmışıq. Məsələnin belə ciddi qoyulması respublika prezidentinin tələbidir. Azərbaycan televiziyası bu tələbin real təcəssümünü ekrana gətirmək üçün bütün potensialından istifadə edir.

Bu gün televiziya bir incəsənət növü kimi estetik dəyərlər aşılamaq, zövqləri oxşamaq missiyası ilə bərabər, zamanın diktəsi üzündən ifrat siyasiləşmiş auditoriyanın informasiya açlığını dəf etmək, onu maarifləndirmək vəzifəsini də öhdəsinə götürmüşdür. Bu mənada televiziyanın keyfiyyət qabarmaları obyektiv seyrçi nəzərlərindən yayına bilməz.

Müasir teleradio təkcə söz bəzəyilə cəvələnen lirik bədii-informatik bir mexanizm deyil, eyni zamanda və daha artıq intellektual səfərbəredici tələqin, vizual qavratma vasitəsi kimi formalaşır. Duyğu və düşüncələrə aydınlıq gətirmək, adamlarda müstəqil dövlətçilik ruhu aşılamaq baxımından son nəticələr daha aktualdır.

Azərbaycan Respublikasının möhtərəm prezidenti Heydər Əliyevin gündəlik diqqət və qayğısını öz üzərində hiss edən, ümidi, inamı yanıltmamağa çalışan Azərbaycan televiziyası hazırda ciddi dönüş və dirçəliş mərhələsini davam və inkişaf etdirir.

Etiraf edilməlidir ki, son iki ildə televiziyanın zamanla ayaqlaşmaq, vaxtın və hadisələrin önündə getmək səyləri aşkar bəhrələr verməkdədir. Bu «sehrli qutu»nun rəngarəng görüntülərinin duyum və idrak süzgəclərimizdən sinxron keçidi istər-istəməz yaddaşlarımıza hopur, baxışlarımıza impuls vermək cəhdləri heç də səmərəsiz qalmır.

Aşkar görünür ki, bu gün Azərbaycan Teleradio Şirkətində sağlam mühit hökm sürür – buna vətəndaşlıq, vətənpərvərlik, dövlətçilik ab-havası da demək olar. Sağlam mühit, münbit şərait olan yerdə isə yaradıcı yüksəliş, keyfiyyət dəyişməsi tamamilə təbiidir. Azərbaycan televiziyası müdrik dövlət başçımıza ümumxalq sevgisinin, ümidinin, inamının güzgüsü olmaq etibarilə milli istiqlala, azad dövlətçilik prinsiplərinə həqiqi xidmət nümunəsinə çevrilmişdir. Hər hansı bir

redaksiyanın, konkret halda «Xəbərlər» proqramının müntəzəm buraxılışlarında bu təkamül aşkar hiss olunur. Başlıca önəm odur ki, milyonlarla tamaşaçı respublika prezidentinin gündəlik gərgin, yorulmaz, səmərəli fəaliyyətini məhz bu proqram vasitəsilə operativ izləyib dəyərləndirir. Bu baxımdan «Xəbərlər» proqramının daha çox auditoriya topladığının sübuta ehtiyacı yoxdur. Ölkə başçısının xarici səfərlərini əks etdirən silsilə reportajlar dövlət siyasətinin ən müxtəlif yönələri ilə bağlı tamaşaçıya zəngin informasiya verir. Tamaşaçılar Azərbaycan prezidentinin Lissabon sammitindəki tarixi çıxışının, həmin zirvə görüşündə atdığı qətiyyətli addımların və beynəlxalq ictimai rəyi Azərbaycanın xeyrinə necə böyük siyasi məharətlə dəyişdirə bildiyinin canlı şahidinə çevrilmişlər. Dövlət rəhbərimizin ABŞ-a, Böyük Britaniyaya, eləcə də digər ölkələrə tarixi səfərləri də peşəkar səviyyədə işıqlandırılmış, dəqiq analitik təhlil aparmaq, dolğun məlumat vermək baxımından əhəmiyyətli olmuşdur.

«Amerika-Azərbaycan: strateji əməkdaşlığın üfüqləri», «Azərbaycan XXI əsrin astanasında» adlı filmlərin araya-ərsəyə gətirilməsi də «Xəbərlər» proqramı yaradıcı heyətinin gərgin səyləri hesabına, peşə səriştəsi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu baxımdan şirkətin bədii rəhbəri, istedadlı rejissor Vaqif Ağayevin, «Xəbərlər» proqramının baş redaktoru Həsən Həsənovun, baş kinooperator Fazil Hədiyevin əməyini, yaradıcılıq uğurlarını yüksək qiymətləndirirəm.

Operativ reportajlar proqramın yaddaqalan səhifələridir. «Xəbərlər» sözcülüüyü sevmir, yığcam müjdəçiliyi, intuitiv, dinamik tamamlayıcı təsviri materiallara ehtiyac duyur. «Xəbərlər»də rəsmi xronika da, dünya və ölkə əhəmiyyətli gündəlik informasiya da, beynəlxalq panoram və mədəniyyət yenilikləri də maraq doğurmaq arzusuna xidmət edir. Son iki ildə «Xəbərlər» proqramında və onun xüsusi buraxılışlarında ən yeni tariximizin – 1990-98-ci illər dövrünün xalqın taleyi ilə bağlı ayrı-ayrı səhifələrinə xüsusi yer ayrılmışdır. 20 Yanvar hadisələrindən tutmuş işğal olunan rayonların süqutuna qədər bütün konkret məqamların səriştəli, dövlətçilik baxımından

əhəmiyyətli təqdimi, mövzunun tarixi obyektivlik mövqeyindən düzgün və güzəştəz təhlili tamaşaçı diqqətindən kənarda qalmamışdır. Çağdaş ictimai-siyasi dövrün salnaməsi, tarixi televiziyanın «Xəbərlər» proqramının başlıca missiyasıdır desək, yanılmırıq.

İnamla bildirmək olar ki, bu gün «Xəbərlər» proqramı ürək sözlərini demək istəyənlərin, ictimai-siyasi təfəkkür daşıyıcılarının, bütövlükdə bütün xalqın tribunası olmasıyla güclüdür.

Bəzi müxalifət qəzetlərinin səhifələrində çap olunan bir sıra müsahibə və məqalələrdə Azərbaycan Teleradio Verilişləri Şirkəti haqqında subyektiv fikirlər söylənir. Söz yox ki, dövlət televiziyasının fəaliyyətilə bağlı söylənən iradlar siyasi qüvvələrin – müxalifətin ona münasibətindən irəli gəlir. Bu iradların əsasında, adətən, qərəzli mövqe dayanır. Televiziyanın inkişafı və gələcək təmayülləri barədə bütün zamanlarda təhlil böyük yaradıcılıq cəsarəti tələb edir. Lakin heç kəs inkar edə bilməz ki, dünənə qədər miskin görkəmi ilə hamımızı utandıran milli televiziyaımız iki il müddətində öz simasını tanınmaz dərəcədə dəyişmişdir. Bu gün müstəqil dövlətin televiziyası artıq əyalət televiziyasına bənzəmir. İstər gözoşxayan abadlığı, istərsə də texniki və yaradıcılıq imkanları ilə dünya televiziya standartlarına yaxınlaşır. Azərbaycan Dövlət Televiziyası respublikada baş verən köklü demokratik dəyişikliklərin, cəmiyyətin yeniləşməsi prosesinin, azadlıq, müstəqillik ideyalarının kütləviləşməsini, ideoloji təminatını qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Siyasətdən dəm vuran qeyri-sağlam müxalifət qüvvələri bunu yaxşı bilməlidirlər. Qaldı ki, demokratik kürsü azarkeşləri üçün meydan açıqdır. Təki haqqın gözünə baxa biləsən. Məlumdur ki, dövlət televiziyası ayrı-ayrı şəxslərin, yaxud qrupların yox, xalqın, dövlətin mənafeyinə xidmət edir. Və bəzi bədxahlarımız bunu demokratiya və söz azadlığı prinsiplərinin pozulması kimi yozurlar!

Bu gün Azərbaycan televiziyası ucuz sensasiya naminə hər

cür oyunbazlığa əl atan, məişət dedi-qoduları səviyyəsinə enən televiziya qurumlarından fərqli olaraq öz əqidəsi, işgüzarlığı və hadisələrə obyektiv mövqedən yanaşması, müstəqil dövlət və dövlətçilik mənafeələrinə xidməti baxımından fərqlənir. İctimai-siyasi hadisələrin həqiqət prizmasından işıqlandırılması, zamanın səsinə cavab verən hərbi vətənpərvərlik, sosial-iqtisadi, ədəbi-bədii və əyləncəli verilişlər buna əyani sübutdur. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, televiziya ekranı cəmiyyətin varlığını olduğu kimi, əks etdirən güzgüdür. Azərbaycan Dövlət Televiziyasının hər iki kanalı ilə hazırlanan orijinal verilişlərin bir çoxu geniş tamaşaçı auditoriyasının rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan əsgərinin mənəvi və fiziki potensialının yağdı düşməyə qarşı zəfər yürüşlərinə səfərbər olunmasında hərbi vətənpərvərlik təbliğatının böyük rolu var. Torpaqlarının iyirmi faizdən çoxu işğal altında qalan, bir milyondan artıq qaçqın-köçkünü olan və dəfələrlə xəyanət, satqınlıqlar, dövlət çevrilişinə cəhdlər nəticəsində dibi görünməyən uçurumlara qısnadılan bir məmləkətin belə bir təbliğat ehtiyacını kütləvi informasiya vasitələri sırasında hələ ki, daha çox Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkəti ödəyir. Şirkətə sədr təyin olunan gündən hərbi vətənpərvərlik proqramlarının hazırlanmasına xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşdım. «Hərbi vətənpərvərlik» redaksiyasında iki il ərzində iki dəfə kadr islahatı apardıq. Hərbi tədqiqatçı Şəmistan Nəzirli redaksiyaya baş redaktor təyin etdik. Verilişlərin hazırlanmasında müəyyən canlanma yarandı. Xüsusilə sənət adamları ilə əsgərlərin görüşlərindən və Azərbaycanın hərbi tarixindən bəhs edən proqramlar tamaşaçının diqqətini çəkdi. Ancaq hərbi vətənpərvərlik təbliğatının bu iki xətti kifayət deyildi. Müasir tamaşaçının zövqünü oxşamaq, ona nostalji sızıltılar əvəzinə mübariz ovqat aşılamaq üçün yeni teleformalar, telemü-nasibətlər axtarmaq lazım gəlirdi. Buna görə ikinci bir radikal addım atdıq: hərbi tədqiqatçı Şəmistan Nəzirli «Xəbərlər» redaksiyası ictimai-siyasi şöbəsinin böyük redaktoru, tamaşaçıların «Məmləkətim» və «And» hərbi vətənpərvərlik

proqramlarından yaxşı tanıdığı hərbi telejurnalist Telman Nəzərli ilə əvəz olundu. Redaksiyanın aylıq efir həcmi 9 saatdan 14 saata qədər artırıldı. Ən başlıcası isə, müvafiq kadrların işə cəlb olunmasında, verilişlərin hazırlanmasında Telman Nəzərliyə xüsusi sərbəstlik etimadı göstərildi. İşin sistemli və konseptual qurulması tezliklə öz bəhrəsini verdi.

Azərbaycan tamaşaçısına Azərbaycan televiziyası yeni, müasir üslubda hazırlanan, vətənə, dövlətə, dövlət bayrağına, dövlət himnə, əsgərə, hərbiyə sevgi və inam aşılamaq «Aypara», «Azərbaycan Respublikasına xidmət edirəm», «Reportyor», «Cəbhə görüşləri» kimi verilişlər, mübariz ovqatlı hərbi vətənpərvərlik klipləri təqdim etməyə başladı.

Bir faktı da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan televiziyasının hərbi vətənpərvərlik verilişləri Azərbaycan xalqının orduya, ordu quruculuğuna, gələcək qələbələrə inamının bərpa olunmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün Azərbaycanın arzusunda və həsrətində olduğu kamil bir ordusu var. Bu ordunun şəxsi heyəti arasında lazımi təbliğat işinin aparılmasında, hər bir əsgər və zabitin mənəvi-psixoloji hazırlığının artırılmasında, onların qələbə əzminin yüksəldilməsində, ordu ilə xalqın birliyi baxımından olduqca gərəkli cəbhə görüşlərinin təşkili kimi bir vətənpərvərlik missiyasının yerinə yetirilməsində də Azərbaycan televiziyasının xidməti danılmazdır.

Son iki ildə teleradiomuzun uşaq verilişləri redaksiyaları işlərini, ən əvvəl, televiziyanın və radionun kütləvi informasiya vasitəsi olması aktı əsasında gerçəkləşdirir. Ötən il dekabrın 15-i Uşaqların Beynəlxalq teleradio günü münasibətilə 6 saatlıq canlı yayımlanan veriliş əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox kütləvililiyi ilə, yaradıcı kollektivin maraqlı forma tapıntıları, məzmunun qeyri-ənənəvi ekran həlli ilə yadda qaldı. O gün milyonlarla tamaşaçıya xoş ovqat bəxş edən, hamını uşaq dünyasının qayğısı, sevinci ilə yaşadıb-düşündürən kollektivin zəhməti yüksək qiymətləndirildi. Adı uşaqların gözündə sevinc, körpə qəlblərində fərəh olan, min bir iftixarla «Heydər baba» deyə çağırdıqları respublika prezidenti Heydər Əliyevin bu

verilişin həm məzmun, həm də formaca maraqlı qurulması haqqında söylədiyi son dərəcə səmimi sözlər əslində dövlət televiziyasının işinə verilən çox yüksək qiymət idi. «Uşaqlar dünyanın sevincidir» verilişi bu yüksək qiymətdən sonra yarandı. YUNİSEF-in Uşaq Fondunun Səhiyyə Nazirliyi ilə birgə respublikamızda uşaq səhiyyəsinin yeniləşdirilməsi üzrə gördüyü işlər, bu sahədəki uğur və problemlər ekranlara gətirildi.

Dövlət televiziyasının «Gənclik və idman», «Musiqi», «Kino proqramları», «Elmi-kütləvi və təhsil» redaksiyalarının, «Səhər» proqramının işində son vaxtlar diqqəti cəlb edən yeniləşmə, keyfiyyət yüksəlişi razılıq doğurur.

Müasir dünya sivilizasiyası ilə daha geniş əlaqələr quran, zəngin informasiya mənbələrinə yiyələnən, onlarla televiziya kanalının tamaşaçısı olmaq imkanı qazanan çağdaş Azərbaycan tamaşaçısının zövq və istəklərini bütünlüklə ödəmək o qədər də sadə məsələ deyil. Xatırladığım redaksiyalar müasir dövrün, müasir tamaşaçının artan tələblərinə layiqincə cavab verməyə can atır desəm, səhv etməzəm. Dünya kinosunun ən seçmə nümunələrini qanuni əsaslarla əldə edən, Azərbaycan tamaşaçısına ilk dəfə göstərməyə müvəffəq olan «Kino verilişləri» redaksiyası işini müasir tələblər səviyyəsində qura bilib. Televiziyanın maraqlı, populyar proqramlarından olan, orijinal forması ilə seçilən «Xoş gəlmisiniz»də görkəmli sənətkilərə cəsarətli suallarla müraciət edən, «Ailələr, talelər» və «Burulğan»da Azərbaycan ailəsinin mənəvi-əxlaqi dəyərlərindən, bir qisim gənclərin düçar olduğu narkomaniya və cinayətkarlıq kimi bəlalərin sosial-psixoloji əsaslarından yüksək intellektual səviyyə və dərin məntiqlə söz açan, müzakirə aparən «Eşitdiklərimiz, gördüklərimiz, bildiklərimiz» də ciddi sosial-psixoloji problemləri diqqət mərkəzinə çəkən, 30 illik «Şəfa», «Səadət» proqramlarını yeni ruhda təqdim edən bilən jurnalist və rejissorlarımızın daha böyük uğurlar qazanacağına əminəm.

Son iki ildə musiqi redaksiyası müxtəlif mədəni hadisələrlə bağlı silsilə verilişlər hazırlamışdır. Ekranada milli xalq

musiqisi ilə yanaşı dünya xalqlarının musiqisi, milli və xarici estrada melodiyaları, klassik musiqi, opera və balet əsərlərindən nümunələrə geniş yer verilmişdir.

Dahi Bülbülün 100 illiyinə həsr olunan proqramlar, Qara Qarayevin 80 illiyi ilə əlaqədar «Dahi bəstəkar» adlı hər biri 45 dəqiqə həcmində dörd veriliş, habelə «İngiltərədə Azərbaycan mədəniyyəti gecəsi», «Azərbaycan artistləri dünya qitələrində», «Bura Vətəndir» mahnı müsabiqəsi, Aşıq Şəmşirin sözlərinə yazılmış mahnılar müsabiqəsinin yekun konserti, Müslüm Maqomayevə həsr olunmuş «Ey əziz vətən, Azərbaycan» adlı verilişlər musiqi ictimaiyyəti və tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb.

H.Cavid, S.Rüstəm, M.Müşfiq, Ə.Cavad, M.Seyidzadə, eləcə də müasir şairlərimizin şeirləri əsasında musiqili kompozisiyalar, «Nəğməli sətirlər», «Teleafişə» verilişləri ədəbi ictimaiyyət tərəfindən müsbət qarşılanmışdır.

Azadlığa, müstəqilliyə qovuşan Azərbaycan Respublikasında rəsmi dövlət dili – Azərbaycan dili getdikcə bütün sahələrdə aparıcı mövqə tutur və tutmalıdır. Bu baxımdan kino sahəsi də istisna ola bilməz. Dünya kinosuna qapılarımızın tam açıq olduğu indiki mərhələdə hər hansı əcnəbi dilin, xüsusilə rus dilinin «hegemonluğundan» xilas olmaq üçün optimal yollar axtarıyıq. Bu baxımdan əsas çıxış yolu dublyaj probleminin həll edilməsidir. Bunu nəzərə alaraq, maliyyə axtarırlarımızı götür-qoy edərək, şirkətimizin tarixində ilk dəfə «Dublyaj» redaksiyası yaratmağı qərara aldıq. Artıq neçə müddətdir ki, istedadlı dublyaj rejissoru Lauza Rəsulovanın rəhbərlik etdiyi həmin redaksiya fəaliyyətdədir. Ayda 6 bədii film (10 saat həcmində) dublyaj edilərək televiziyanın çoxmilyonlu tamaşaçı auditoriyasına təqdim olunur. Dünya bədii və sənədli kinosunun ən layiqli incilərini Azərbaycan dilinə dublyaj etmək sahəsində başladığımız bu böyük işin tarixi əhəmiyyəti danılmazdır. Müasir mərhələdə bu şərəfli, tarixi işin Azərbaycan Dövlət Teleradiosu tərəfindən həyata keçirilməsi bizi, həqiqətən fərəhləndirir.

Şirkətimizin son iki illik fəaliyyətində «Azərbaycan-telefilm» və «Sabah» yaradıcılıq birliklərinin keyfiyyətli, məqsədyönlü işini xüsusi qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Türk xalqlarının qədim tarixinə bədii-sənədli, analitik münasibəti, narahat övlad məhəbbəti ilə seçilən monumental biçimli «Fatehlərin divanı» (rejissoru Ramiz Həsənoğlu) və Azərbaycan neftinin dünəni, bu günü, sabahı haqqında dolğun elmi-kütləvi məlumat verən, yüksək standartlar səviyyəsində istehsal olunan «Odlu məmləkət» (rejissoru Nazim Rza İsafilev) seriaları şirkətimizin ciddi yaradıcılıq uğurları kimi dəyərləndirilə bilər. Yeddi saat həcmində 12 seriyalı «Odlu məmləkət» teleserialını Azərbaycan neftinin bütöv kino ensiklopediyası adlandırmaq olar.

Şirkətimizdə istehsal olunan «Tikdim ki, izim qala», «Heydər Əliyev və Azərbaycan dili», «Fenomen», «Okean üzərindən körpü», «Azərbaycan qaçqınları» adlı sənədli filmlər müasir Azərbaycan kino sənətində özünəməxsus mərhələ təşkil edir. Fəal vətəndaşlıq mövqeyi, yüksək ideya-bədii səviyyəsi, siyasi-publisistik dolğunluğu ilə seçilən bu filmlər milyonlarla tamaşaçının rəğbətini qazanıb. Açıqını deyim ki, artıq tarixə çevrilən bu sənədli televiziya filmlərinin əksəriyyətinin ssenari müəllifi olmağımla fəxr edirəm.

«Azərbaycan-telefilm» Yaradıcılıq Birliyində son iki ildə çəkilən «Qobustan», «Rəşid Behbudov 20 il əvvəl», «Kamil», «Mif» («Əshabi-Kəhf»), «Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi uğrunda», «Tənha ruh», «General Mehmandarov», «Musa dayı», «Şəfiqə Axundova», «Sehrli səs», «Qum dənəsi», «İncə dərəsi», hazırda istehsal prosesində olan «Bülbül», «Həsən Əliyev», «Uzaq və yaxın Lütfi Zadə», «Azadlığın səması» (bədii televiziya filmi), eləcə də artıq adlarını çəkdiyim «Fatehlərin divanı», «Tikdim ki, izim qala...», «Odlu məmləkət» teleserialları yaradıcılıq uğurlarımızın ciddiliyindən, geniş miqyasından xəbər verir. Şirkətimizin «Sabah» yaradıcılıq birliyində Anarın ssenarisi ilə (C.Məmmədquluzadənin hekayələri əsasında) çəkilən «Nigarançılıq» filminin də uğurlu olacağına əminəm.

«Azərbaycan-telefilm» və «Sabah» yaradıcılıq birliklərinə bundan sonra da geniş miqyaslı, keyfiyyətli iş üçün lazımi şərait yaradılacaq.

Son iki il şirkətimizin mühüm tərkib hissəsi olan radiomuz üçün də kompleks maddi-texniki yeniləşmə və yaradıcılıq uğurları ilə yadda qalacaq. Bu müddətdə 70 yaşlı radiomuzun fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş texniki avadanlığı, demək olar ki, təzələnməmiş, müasir radio-texnologiya jurnalistlərin ixtiyarına verilmişdir. Radionun əsas binası və redaksiyaları, studiya və montaj otaqları əsaslı təmir edilmiş, həmişə unudulan, yaddan çıxan bu sahə diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Bu qayğı və diqqətə cavab olaraq radiomuzun mənəvi-intellektual bazası, yaradıcı potensialı tam səfərbər olunmuş, yeni bir keyfiyyət yüksəlişi reallaşmışdır. Radiomuzun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Azərbaycan radiosu və «Araz» radiostansiyasının təmsalında fikirlərimi konkretləşdirmək, bu qurumların böyük işləri haqqında oxuculara bir qədər geniş məlumat vermək istərdim. Onu da deməyi özümə borc bilirəm ki, radiomuzun digər redaksiyaları da bu dövrdə səmərəli işləyib, sanballı yaradıcılıq uğurları qazanıb. Bu, ayrıca, xüsusi bir yazının obyektinə ola bilər.

Danışır «Araz» radiostansiyası!

Bu sözlər ilk dəfə 1964-cü il oktyabrın 15-də gündüz saat 12-də səslənib. O vaxtdan düz 34 il keçir. İlk vaxtlar «Araz» gün ərzində dinləyicilərə 7 saat veriliş təqdim edirdi. Bu gün isə «Araz»ı sutkada 19 saat dinləmək mümkündür. O, səhər saat 6-dan gecə saat 1-dək Azərbaycanın səsini uzaq ölkələrə yayır.

1993-cü il avqustun 1-dən müstəqil proqrama çevrilən «Araz»da iki əsas redaksiya – «İnformasiya və ictimai-siyasi proqramlar» və «Xalq yaradıcılığı» fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, proqramın strukturunda erməni, talış, kürd və ləzgi dillərində verilişlər hazırlayan redaksiyalar da mövcuddur. Bu redaksiyaların aylıq verilişlərinin ümumi həcmi 184 saata bərabərdir.

«Araz»ın dalğaları dünyanın ən ucqar ölkələrinə gedib çatır. Bunu nəzərə alan əməkdaşlarımız Azərbaycan haqqında

həqiqətləri, ölkəmizdə son illər aparılan geniş islahatların gedişini, dövlətimizin sülhsevər siyasətini uzaq ellərə yaymağın məsuliyyətini dərk edərək öz fəaliyyətlərini yeni istiqamətdə qururlar. Əlbəttə, bu baxımdan şirkət rəhbərliyinin məsləhət və göstərişləri, əməkdaşlara göstərdiyi qayğı, xüsusən son illər yaradılan iş şəraiti bu sahədə əsas stimuldur. İndiki iqtisadi çətinliklər dövründə daxili imkanlar ümumiləşdirilərək müəlliflik haqqının üç dəfə artırılması əməkdaşların məişət problemlərini xeyli aradan qaldırmağa kömək edib. Bu gün qocaman veteranlarımız, neçə-neçə sədr görmüş əməkdaşlarımız belə son iki ildə şirkətin simasının necə dəyişdiyinə təəccüb edirlər. Doğrudanmı, doğma iş yeri bu qədər dəyişilə, abadlaşa bilər! Hələ şirkətin məişətində olan yenilikləri – əslində, bu, belə olmalıydı – sadalasaq, uzun bir siyahı alınar. Redaksiyalara samovar və elektrik qızdırıcıları, dəftərxana ləvazimatı verilməsi, texniki avadanlığın, lentlərin təzələnməsi, studiyalara müasir kondisionerlərin qoyulması – bütün bunlar son illər şirkətin həyatında baş verən yenidənqurmanın yalnız cüzi bir qismidir. Hələ görüləsi işlər çoxdur. Son illərin ən böyük nailiyyətləri isə mənəvi saflaşma, müstəqil dövlətimizin möhkəmlənməsi naminə tədbirləri müdafiə etmək, günümüzə, dövrümüzə cavabdehlik hissinin güclənməsidir.

Azərbaycan müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu gündən təbii ki, bütün kütləvi informasiya vasitələrinin, o cümlədən Beynəlxalq Azərbaycan radiosunun da ideoloji məqsəd və məramı kökündən dəyişdi. Belə ki, xalqımızın azadlıq mübarizəsi tarixindən, dövlət quruculuğumuzun uğurlarından, cəmiyyətimizdəki demokratik dəyişikliklərdən, mədəniyyət və incəsənətimizdən bəhs edən verilişlər, həmçinin Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü ifşa edən siyasi şərhlər «Azərbaycanın səsi» radiosunun aparıcı mövzularına çevrildi. Əlbəttə, Azərbaycan həqiqətlərini yalnız Şərqi ölkələrinə çatdırmaqla dünya miqyasında düşdüyümüz informasiya mühasirəsini yarmaq barədə düşünmək mümkün deyildi. Zamanın özü tələb edirdi ki, müstəqil Azərbaycanın dünənini, bu gününü daha geniş məkana, dünyanın ən işlək dillərində Avropa ölkələrinə

çatdırmaq lazımdır. Elə bu həqiqətin hökmüylə 1992-ci il noyabrın 26-dan başlayaraq Beynəlxalq radionun nəzdində daha beş dildə – ingilis, fransız, alman, rus və gürcü dillərində şöbələr fəaliyyətə başladı. Beləliklə, Beynəlxalq radio orta və qısa dalğalarda gün ərzində 9 dildə dünya efirinə çıxır. Bundan başqa, Beynəlxalq radio Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqları da yaddan çıxarmadı. İndi Beynəlxalq radio ləzgi, talış, erməni dillərində də verilişlər verir.

Azərbaycan Beynəlxalq radiosunun ünvanına il ərzində dünyanın qırxdan çox ölkəsindən yüzlərlə məktub gəlir. Qarabağ hadisələrindən əvvəl dinləyicilərdən alınan məktublarda əsasən respublikamızda təhsil sistemi, tibbi xidmət, sosial imkanlar, xarici ölkələrlə Azərbaycanın bilavasitə iqtisadi, elmi, mədəni əlaqələri və bunlara bənzər məsələlər haqqında suallar verilirdi. Azərbaycanın müstəqilliyini elan etməsi, ermənilərin Azərbaycana torpaq iddiaları dinləyici məktublarının məzmununu tamamilə dəyişib. İndi məktub müəllifləri Azərbaycanın müstəqilliyini alqışlayır, Ermənistanın təcavüzkar siyasətini pisləyirlər.

Beynəlxalq radionun ən böyük qurumu «Güney Azərbaycana verilişlər» redaksiyasıdır. Hər gün 2 saat 45 dəqiqə Güney Azərbaycana verilişlər verilir. İndiki zamanda bu verilişlərin nə qədər əhəmiyyətli olması barədə artıq şərhə ehtiyac yoxdur. O taydan alınan məktublardan görünür ki, orada Azərbaycan radiosunun dinləyiciləri milyonlardır. Xalq Quzeydən Güneyə ümidli bir söz gözləyir. Ona görə də «Güneyə söz» rubrikası son illərin tələbindən yarandı.

Ümumiyyətlə, Beynəlxalq Azərbaycan radiosu səsimizi dünyaya çatdıran ən böyük təbliğat vasitəsidir. Və onun televiziya ilə birgə işi son illər daha sıx qurulub. Qabaqlar çoxu heç bilmirdi ki, Bakıda dünyada eşidilən belə bir radio var. Ancaq son vaxtlar buraya göstərilən diqqət və qayğı respublikanın içərisində Beynəlxalq radionu respublika daxilində də yaxşı tanıdıb.

Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosunun qarşılıqlı əlaqələri, birgə yaradıcılıq axtarışları gözəl bəhrə verir.

Radioda işləyən M.Süleymanlı, M.Səməd, T.Talıblı, A.Səməd, Ə.Oğuz və başqaları «Sabah» və «Azərbaycantelefilm» yaradıcılıq birliklərinin fəaliyyətində ssenari müəllifləri kimi iştirak edirlər. Televiziyamızın birinci kanalında daimi yer tutan «Diqqət! Danışır Bakı!» verilişi milli radiomuzun işindən, uğurlarından söz açır. Televiziyada hazırlanan bir sıra böyük proqramlar ehtiyac duyulduqda radio ilə də yayımlanır. Respublikamızın müxtəlif bölgələrindən, xüsusilə ucqar rayonlardan daxil olan çoxsaylı məktublar, teleqram və zənglər təsdiqləyir ki, bəzi teleproqramların radio vasitəsilə də yayımlanması əhəmiyyətli tərəfdən çox böyük razılıqla qarşılanır.

Azərbaycan Dövlət Teleradiosunun iki illik gərgin, geniş miqyaslı fəaliyyətini analiz edərkən, bir daha inanırıq ki, şirkətimiz düz yoldadır – həqiqi inkişaf, tərəqqi, yüksəliş yolundadır. Bu inkişaf, tərəqqi üçün şirkətimizin bütün böyük problemlərinin həllində diqqət və qayğısını əsirgəməyən prezidentimiz Heydər Əliyevə minnətdarıq.

* * *

Əsrin əvvəllərində dahi Azərbaycan yazıçısı, qüdrətli demokrat Cəlil Məmmədquluzadə yazırdı: «Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir; bu ola gərək hər bir qələm sahibinin amalı... Sözün doğrusunu danışmaq hünərdir... Mənə əməl lazımdır, əməl, əməl, əməl!». Həmin ziyalı-vətəndaş mövqeyi, sənətkar çağırışı bu gün də aktualdır. Sözün doğrusunu danışmağa, günün sözünü, dövrün dərdlərini deməyə çalışır Azərbaycan Dövlət Televiziyası və Radiosu. Nəyi deməyə gücü çatır, nəyə nail olur, onun qiymətini əlahəzrət zaman və tamaşaçı verə bilər. Onu bilir ki, televiziyamızın və radiomuzun yolu düzdür, Azərbaycanın azadlığına, dövlət müstəqilliyinə xidmət yoludur. Bu gərgin, təzadlı, sevincli-kədərli keçid dövründə ziyalı, qələm adamı, teleradio əməkdaşı üçün Azərbaycanın azad, müstəqil dövlətinə və dövlətçiliyinə vicdanla xidmət etməyin alternativini yoxdur!

Bunu 200 ildən artıq sürən milli-azadlıq mübarizələrimizin bu gün gerçəkləşən nəticəsi, Azərbaycan istiqlalının, gələcəyimizin taleyi tələb edir. Bu yolda Azərbaycan Dövlət Televiziyasına və Radiosuna daha böyük uğurlar arzulayıram. Qəti əminəm ki, şirkətimizin çoxminli kollektivi son iki ildə qazandığı ciddi yaradıcılıq uğurlarını daim yüksələn yolla əzmlə davam və inkişaf etdirəcək, başladığımız işlər getdikcə daha gözəl, daha böyük nəticələr verəcək.

*«Xalq qəzeti»,
5, 6, 7 noyabr 1998-ci il*

HEYDƏR ƏLİYEV... ZƏMANƏMİZİN ATATÜRKÜ

Türkiyənin TRT-1 televiziya kanalının aprel ayının 6-da bütün dünyaya yaydığı «Dünya düşüncələri Atatürkün gözü ilə» verilişi böyük ictimai rezonansa səbəb olmuş, xüsusilə mütəxəssis-türkoloqların, siyasətçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Həmin verilişdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevlə professor, doktor Özer Ozankayanın apardığı müsahibə təqdim olunaraq şərh edilmişdir. Verilişə baxanlar (yaxud onun tam mətnini bu günlərdə respublika mətbuatında oxuyanlar) həmin müsahibədə irəli sürülmüş fikirlərin, ideyaların, heç şübhəsiz, daha geniş, hərtərəfli, ictimai elmlərin müxtəlif sahələrindən olan mütəxəssislərin iştirakı ilə şərhinə, elmi interpretasiyasına ehtiyac olduğunu hiss etməmiş deyillər.

Müsahibədə biri digəri ilə üzvi əlaqədə olan bir sıra məsələlər üzərində dayanılmışdır ki, həmin məsələlər bugünkü sosial-siyasi, ideoloji dairələrdə olduğu kimi, elmi-türkoloji mühitdə də diqqət mərkəzindədir. Onlardan biri Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranmasında Mustafa Kamal Atatürkün rolu məsələsidir... Etiraf edək ki, müasir Türkiyədə Atatürkün tarixi xidmətləri heç də birmənalı qiymətləndirilmir. Elə sosial-siyasi qruplar, cəmiyyətdə müəyyən nüfuzu olan elə ideoloqlar, ictimai xadimlər vardır ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısının gördüyü işin dəyərini azaltmağa çalışırlar. Xüsusilə bu gün – türk respublikalarının azadlıq, müstəqillik yoluna çıxıb yeni dövlət quruculuğu prosesi keçdikləri, Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixi təcrübəsinə marağın artdığı illərdə Atatürkün xidmətlərinin dəyərləndirilməsi təbii ki, yalnız Türkiyə üçün deyil, bütün türk dünyası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranmasında Atatürkün rolu Azərbaycan prezidenti tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmiş, onun əvəzsiz xidmətlərinin nədən ibarət olduğu müxtəlif münasibətlərlə (və dəfələrlə) qeyd edilmişdir. Haqqında söhbət gedən müsahibədə isə cənab prezident

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısının dolğun siyasi portretini vermiş, Atatürkün bu sahədəki xidmətlərinin mənzərəsini canlandırmışdır. Professor Ö.Ozankayanın «hörmətli cümhur başqanı, bəllidir ki, Mustafa Kamal Atatürkün ölümündən 60 il keçdiyi halda, millətimiz bu gün də onu ehtiramla yad edir, ona ilham qaynağı kimi baxır. Baxmayaraq ki, onunla eyni dövrdə, XX yüzillikdə yaşayan Lenin kimi başqa şəxsiyyətlər də vardı. Onlarla müqayisədə Mustafa Kamal Atatürkün bu daimi dəyərini necə izah edərdiniz və bizə bu barədə nə deyə bilərdiniz?» sualına cavab verərkən Azərbaycan prezidenti, hər şeydən əvvəl, belə bir fikir söylədi ki, «Mustafa Kamal Atatürk XX əsrin dünyada ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir. Dövlət adamı kimi, siyasət adamı kimi və dövlət başçısı kimi. Ölümündən 60 il sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə gedir. Görün, yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə sola dönmək mümkün deyil. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir, dahiliyini göstərir, öz xalqına böyük xidmətlərinin nəticəsini göstərir».

Prezident H.Əliyev Osmanlı imperiyasının 700 il davam edən əzəmətli tarixini yada saldıqdan sonra demişdir: «Ancaq bütün imperatorluqlar kimi, Osmanlı imperatorluğu da dağılmağa məcbur edildi... Türkiyənin torpaqlarını əlinə keçirmək istəyən başqa ölkələr o vaxt çox idi. Yalnız Mustafa Kamal Atatürkün iradəsi, ağılı, zəkası, qəhrəmanlığı, müdrikliyi ona imkan verdi ki, türk xalqının içindən çıxaraq Osmanlı imperatorluğunun dağıntılarının, külünün yerində yeni bir çağdaş dövlət yaratsın. Onu da Mustafa Kamal Atatürk yaratdı».

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması tarixini dərinlən bilən, həmin tarixin yalnız faktlarından deyil, özünəməxsus ictimai-siyasi məntiqindən çıxış edən H.Əliyev cümhuriyyətin (və onun yaradıcısı Atatürkün), xüsusilə ilk illərdə qarşılaşdığı müxtəlif (xarici və daxili, siyasi-ictimai və mədəni-mənəvi) xarakterli problemləri şərh edərək göstərdi ki, həmin problemlərin tədricən aradan qaldırılmasında Atatürkün Türkiyə xalqını öz ətrafında toplaya bilməsi, müxtəlif zümrələri cümhuriyyət quruculuğu yolu ilə arxasınca apara bilməsi, yəni

Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısının şəxsiyyəti böyük rol oynamışdır. Azərbaycan prezidentinin fikrincə, «Mustafa Kamal Atatürkün şəxsiyyəti bir də ona görə qiymətlidir ki, həm Türkiyə xalqı üçün, həm bütün türk dünyası üçün, həm də bütün dünya üçün o, qurub-yaratdığı cümhuriyyəti yaşada bilibdir».

H.Əliyev öz müsahibəsində türk xalqlarının milli dövlət quruculuğu tarixi üçün tamamilə orijinal olub. Mütəxəssislər arasında böyük maraq doğuracaq belə bir məsələyə diqqəti cəlb etdi ki, Türkiyə Cümhuriyyəti türk cümhuriyyətləri (respublikaları) tarixində ilk cəhd, ilk təcrübə deyildi – bundan beş il əvvəl Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranmışdı, 23 ay yaşamış həmin cümhuriyyət müxtəlif səbəblər üzündən dağıldı ki, bu səbəblərdən biri də «yaranmış cümhuriyyətin içində böyük bir liderin olmaması» idi. Azərbaycan prezidenti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin məhz ilk təcrübə olduğunu (və ona görə Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranmasında bu və ya digər dərəcədə təsir göstərdiyini) qeyd etməklə yanaşı məsələnin tarixi mahiyyətini olduqca düzgün, eyni zamanda hamının anlayacağı müdrik bir sadəliklə izah etdi: «1923-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranması bir də ona görə tarixi hadisədir ki, bu, müsəlman aləmində türk dünyasında ilk yaşayan cümhuriyyətdir». Yenə deyirəm, yaranması da çox əhəmiyyətlidir.

Bu, tarixi bir hadisədir. Amma əgər yaranan şey yaşaya bilmirsə, davam edə bilmirsə, onun əhəmiyyəti də itir. Mustafa Kamal Atatürk cümhuriyyəti yaratdı, onun təsislərini və ondan sonra da cümhuriyyəti, ölkəsini etibarlı əllərə tapşırırdı».

Azərbaycan prezidentinin Mustafa Kamal Atatürkün qurduğu dövlətin dünyəviliyi barədə mülahizələri öz analitik dəqiqliyi ilə böyük maraq doğurur. Məlumdur ki, şərq ölkələrindən cümhuriyyət (respublika) quruluşunun tarixi qədimə getmir. Bu da şərqin özünəməxsus ictimai-siyasi, mənəvi həyat tərzini, əsrlər boyu müəyyən olmuş bircə yaşayış ənənələri ilə bağlıdır. Ona görə də Heydər Əliyev cənablarının dediyi kimi, «şübhəsiz ki, o zaman, islam dini bütün islam aləmində, o cümlədən Türkiyə torpağında hakim olduğu bir dövrdə bu

torpaqda əsrlər boyu islam dininin təsiri altında, onun hökmü altında yaşamış, xalq üçün cümhuriyyət yaradaraq onu dünyəvi, layiq cümhuriyyət etmək böyük qəhrəmanlıqdır». Azərbaycan prezidenti çox doğru olaraq bunu da əlavə etdi ki, «Türkiyə xalqını bundan sonra da irəliyə yalnız Mustafa Kamal Atatürkün qoyduğu yol, onun müəyyən etdiyi prinsiplər aparacaq, o cümlədən Türkiyə Cümhuriyyəti dünyəvi dövlət olaraq inkişaf edəcəkdir».

Möhtərəm prezidentimiz bununla belə, müsəlman xalqlarının mənəvi-əxlaqi dünyagörüşünün, mədəniyyətinin milli xarakterinin formalaşmasında islam dininin roluna çox böyük qiymət verdi. Mustafa Kamal Atatürk milli dövlət qurucusu kimi dahiliyinin bir də onda olduğunu göstərdi ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi islam dinindən imtina etmədən dünyəvi dövlət qurmağın təcrübəsini verdi. Və dünyəviliyin guya islam dininə zidd olduğunu sübut etməyə çalışanların mövqeyinin qeyri-düzgünlüyünü Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixi sübut etdi (və etməkdədir).

Azərbaycan prezidentinin müsahibəsində maraq doğuran cəhətlərdən biri o idi ki, prezident geniş məlumatına, dərin təfəkkürünə, hadisələri ümumiləşdirmə, dərhal ən doğru nəticə çıxarma qabiliyyətinə əsaslanaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixi ilə Azərbaycan Respublikasının müstəqil türk respublikalarının tarixi arasındakı paralelləri tamaşaçıların nəzərinə çatdırdı, apardığı müqayisələrlə bir daha sübut etdi ki, milli dövlət quruculuğunda dünyanın tarixi təcrübələrinə istinad olunması vacib şərtidir: «Azərbaycanda əsas prinsiplərimizdən biri, yəni bizim mənəvi, milli ideologiyamız, milli-mənəvi dəyərlərimizi ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirməkdən, sintez etməkdən ibarətdir. Biz bu yol ilə gedirik. Mustafa Kamal Atatürk bu yolu qoyubdur. Yəni, islam dinindən heç kəs imtina etmir. İslam dini bizim mənəvi mənbəyimizdir». Müsahibədə qeyd olundu ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Türkiyə Cümhuriyyəti kimi Heydər Əliyev cənablarının müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Respublikası da dünyəvi cümhuriyyətdir. Və aşağıdakı sözlər

Azərbaycan prezidentinin dilindən Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu proqramı kimi səsləndi: «Mən sizə deyə bilərəm ki, Azərbaycanın da cümhuriyyəti dünyəvi cümhuriyyət olubdur. 1918-ci ildə də və indi – 1991-ci ildə biz müstəqilliyimizi, istiqlaliyyətimizi əldə edəndən sonra da biz ancaq dünyəvi bir cümhuriyyətik. Bizim Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətdir».

Dünyəvi dövlətdə qadının rolu məsələsi ilə əlaqədar professor Ö.Ozankayanın Türkiyədə inqilabdan sonra cəmiyyət daxilində qadınlarla kişilər eyni hüquqa sahib oldular. İnqilabın bu töhfəsi barədə fikirlərinizi söylərsinizmi?» sualına Azərbaycan prezidenti olduqca müfəssəl (xüsusilə cümhuriyyət inqilabı nəzəriyyəsini zənginləşdirən) cavab verdi: «Şübhəsiz ki, bu da Mustafa Kamal Atatürkün xidmətlərindən biridir. Bilirsiniz, bizim üçün – azərbaycanlılar üçün burada qeyri-adi bir şey yoxdur. Çünki Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin nə qədər zərərli cəhətləri olubsa, o qədər də xeyirli cəhətləri olubdur. Azərbaycanda 1920-ci ildə bütün qadınlara tam azadlıq verildi...». Əlbəttə, qadın azadlığı məsələsi, bəlkə də Qərbdə, yaxud hər hansı Qərb ideoloqunun nöqtəyi-nəzərində o qədər də böyük ideoloji əhəmiyyət kəsb etmir. Lakin Şərq üçün bu yalnız sosial-etnoqrafik bir problem deyil, kifayət qədər dərin kökləri olan mənəvi, mədəni və ideoloji bir məsələdir. Qadına münasibət, qadının cəmiyyətdə tutduğu yerə, oynadığı rola münasibət həmin cəmiyyətin dini, əxlaqi, mənəvi dünyagörüşünə, birgəyaşayış normalarına, (dövlət quruluşuna) olan münasibət deməkdir... Ona görə də «Mustafa Kamal Atatürkün islam aləminin içində qalaraq cümhuriyyət quraraq eyni zamanda islam dininin qadınlara qarşı qoyduğu yasaqları götürməsi də ən böyük, cəsarətli addımlardan biridir» fikri olduqca dəqiq söylənmiş, yalnız Türkiyə Cümhuriyyəti miqyasında deyil, ümumən müsəlman dünyası miqyasında Atatürkün tarixi xidmətlərinin səviyyəsini müəyyən edir.

Mən yalnız bir türkoloq deyil, həm də artıq müəyyən təcrübəsi olan bir televiziya – kütləvi informasiya vasitəsi

əməkdaşı olaraq qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan prezidenti ilə müsahibə aparan professor Özer Ozankayanı həm də bir alim, həm də bir jurnalist kimi maraqlandıran suallar kifayət qədər professional idi: belə ki, o, müsəlman cümhuriyyəti quruculuğunda «qadın məsələsi» kimi incə bir məsələ barədə sual verəndən dərhal sonra ondan az incə, həssas olmayan daha bir məsələ barədə soruşur: «Cənab prezident, Atatürkün iqtisadi siyasətinin üzərində dayanmaq istərdim. Bəllidir ki, Atatürk dövlətçilik siyasəti ilə həm kapitalizmdə, həm də sosializmdə, yəni kollektivləşmədən bəhrələnərək onların əsasında yeni, üçüncü iqtisadi yol yaratmış oldu. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?».

Prezident H.Əliyev həmin suala cavab verərkən yalnız professor Ö.Ozankayanı maraqlandıran məsələni konkret olaraq şərh etməklə kifayətlənməyib Türkiyə Cümhuriyyəti tarixinin bir sıra ideoloji problemləri üzərində dayanır: «Məsələn, biz o vaxt sovetlər birliyində yaşayan zaman belə düşüncələr var idi ki, Türkiyədə də Mustafa Kamal Atatürk sosializm qurur. Bilirsiniz ki, Mustafa Kamal Atatürkün Leninlə də ünsiyyəti olmuşdur və sovetlər birliyi ilə Türkiyənin münasibətləri İkinci dünya müharibəsi başlayana qədər normal olmuşdur. Çünki burada da sosializm ideyaları yayılırdı və Mustafa Kamal Atatürkün həm siyasətində, həm dövlətçilik işlərində, həm iqtisadiyyatın qurulmasında bu prinsiplərdən istifadə olunurdu». Azərbaycan prezidenti Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi Mustafa Kamal Atatürkün iqtisadi siyasətində kapitalist üsulu ilə sosialist üsulunun birləşdirilməsi prinsipindən danışaraq göstərdi ki, bu günə qədər Türkiyənin iqtisadiyyatında həmin prinsip öz fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Halbuki sovetlər birliyində sosialist-iqtisadi sisteminin, xüsusilə kollektivləşmənin dönmədən, ağına-bozuna baxmadan yürüdülməsi, nəticə etibarilə ölkənin və bütövlükdə sosializm sisteminin dağılmasına gətirib çıxardı.

...H.Əliyev Mustafa Kamal Atatürkün həyata keçirdiyi əlifba, yazı islahatı barədə də öz fikrini söyləyir. Və həmin fikir ona görə maraqlıdır ki, prezident məsələyə yenə də geniş

ümumtürkoloji planda yanaşaraq göstərir ki, «Mustafa Kamal Atatürkün ərəb əlifbasından imtina edib latın əlifbasına keçməsi də türk xalqı üçün böyük bir nailiyyət oldu, xalqın gələcəyi, mədəniyyəti üçün böyük yollar açdı. Ancaq mən sizə bildirmək istəyirəm, hələ XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycanın böyük yazıçısı Mirzə Fətəli Axundov Azərbaycan xalqı üçün, türk xalqı üçün latın əlifbasına keçmək təşəbbüsünü irəli sürmüşdür». Azərbaycan prezidenti böyük Azərbaycan mütəfəkkiri, maarifçi demokrat Mirzə Fətəli Axundovun əlifba reforması uğrunda ardıcıl mübarizəsinin tarixi əhəmiyyəti barədə bəhs etdikdən sonra sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanda latın əlifbasına keçidin artıq qarşısızalmaz hadisə olduğunu, 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji qurultayın həmin hadisəni rəsmi olaraq bəyəndiyini göstərdi. Daha sonra isə dedi: «Amma Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyədə latın əlifbasına keçməsi... Mən bilirəm, buna dindarlar tərəfindən nə qədər müqavimətlər olubdur, bu nə qədər çətin olubdur. Amma o, bunu həyata keçiribdir, bu da böyük uğurdur». Göründüyü kimi, cənab Heydər Əliyev öz müsahibəsində Türkiyə Cümhuriyyəti tarixinin ən müxtəlif problemlərini, eləcə də həmin cümhuriyyətin yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün mürəkkəb, eyni zamanda müzəffər ictimai-siyasi fəaliyyətini ümumtürk, ümumdünya prosesləri kontekstində dəyərləndirməklə, həm Türkiyə Cümhuriyyətinin, həm də Mustafa Kamal Atatürk fenomeninin miqyasca böyüklüyünü, dünya-viliyini təsdiq edir. «Mustafa Kamal Atatürkün bu inqilablarının və qurduğu cümhuriyyətin təmsil etdiyi düşüncələrin Türkiyə üçün, islam dünyası üçün ən böyük mirası nədir?» sualına verdiyi cavabda həmin ideya siyasi mövqedə dayanır: «Ən böyük mirası Türkiyə Cümhuriyyətidir. O, 75 ildən çoxdur ki, yaşayır və şübhəsiz ki, Mustafa Kamal Atatürkdən sonra 60 il içərisində onun işinin davamçılarının fəaliyyəti nəticəsində cümhuriyyət çox yüksəlmişdir. Türkiyə böyük, qüdrətli bir dövlətə çevrilmişdir. Budur Mustafa Kamal Atatürkün mirası! Qüdrətli, güclü, iqtisadi tərəfdən inkişaf etmiş, dünya miqyasında çox özəl bir yer tutmuş Türkiyə Cümhuriyyəti! Budur

Mustafa Kamal Atatürkün mirası!»

Azərbaycan prezidentinin müsahibəsində əsas mövzu, heç şübhəsiz, Türkiyə Cümhuriyyəti yaradılmasında Mustafa Kamal Atatürkün xidmətləri idi, bununla belə Heydər Əliyev mövzunun sərhədlərini genişləndirərək aşağıdakı çox mühüm məsələlər barəsində özünün nüfuzlu tarixçi-ideoloq sözünü dedi:

1) Türkiyə Cümhuriyyətinin keçdiyi tarixi mərhələlər, hər bir mərhələdə, xüsusilə ilk mərhələlərdə cümhuriyyətçi qarşısında duran problemlər, onların həlli prinsipləri;

2) Mustafa Kamal Atatürkün dünyagörüşü, şəxsiyyəti, Türkiyə Cümhuriyyəti, türk dünyası, ümumən dünya qarşısındakı tarixi xidmətlərinin məzmunu;

3) Türkiyə Cümhuriyyətinin (eləcə də Mustafa Kamal Atatürk ideyalarının) müasir dünyada mövqeyi;

4) Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı tarixi əlaqələrin prinsiplial, strateji xarakter daşması, sovet dövründə Mustafa Kamal Atatürkün Azərbaycanda xalq kütlələri tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilməsi;

5) Mustafa Kamal Atatürk ideyalarının Azərbaycanda müstəqil, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində diqqətlə öyrənilməsi, həmin ideyalara hörmət edilməsi və onlardan geniş istifadə olunması və s.

Azərbaycan prezidentinin istər bu müsahibəsi, istərsə də son vaxtlardakı bir sıra çıxışları (mən xüsusilə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı barədəki çıxışlarını nəzərdə tuturam) göstərir ki, o, müasir türkologiyanın ən mürəkkəb elmi-nəzəri problemlərinə dərinləndirən bələd olmaqla qalmır, həmin biliyi türk dünyasının qarşısında duran məsələlərin praktik olaraq həllinə yönəldir. Məsələn, cənab Heydər Əliyev «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının son iclasında belə bir haqlı fikir söylədi ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»un yubileyinin lazımi səviyyədə keçirilməsi Azərbaycan xalqının, türk dünyasının düşmənlərinə, bizi heç bir keçmişə olmayan köçürilər adlandıraraq, tariximizi dananlara tutarlı cavabdır. Azərbaycan prezidenti eyni zamanda göstərdi

ki, «Dədə Qorqud» dastanı bu gün türk xalqlarını yaxınlaşdırır, birləşdirir – buna bizim ehtiyacımız vardır. Və «bunun əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, biz artıq böyük türk dünyası, türk xalqları, türkdilli xalqların ümumi kökləri, müstərik mədəniyyəti, tarixi haqqında danışıırıq».

Heydər Əliyev cənablarının yalnız Azərbaycan dövləti deyil, bütövlükdə türk dünyası miqyasındakı fəaliyyəti barəsində danışarkən müəlliflər aşağıdakı sahələri fərqləndirirlər:

– Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə etmək;

– türk dünyasının qüvvələrini birləşdirmək, hər hansı türk, dövlətinin (xüsusilə beynəlxalq) problemlərinin həllində türk dünyasının birgə hərəkətini təmin etmək;

– türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsinə çalışmaq və bunun üçün hər bir müstəqil türk dövlətinin imkanlarından yararlanmaq və s. (Bax: N.Cəfərov. Türk dünyasının fəxri və yaxud böyük türklərdən biri. – Türk dünyası: xaos və kosmos, Bakı, 1998, səh. 17). Mənim fikrimcə isə, Azərbaycan prezidentinin türk dünyasının miqyasında fəaliyyətinin sahələri daha geniş olub, get-gedə yeni-yeni sferaları əhatə etməkdədir. Heydər Əliyev Mustafa Kamal Atatürkün milli dövlət quruculuğu sahəsində tarixin sınağından uğurla çıxmış ideyalarını sadəcə qiymətləndirməklə kifayətlənmir, özünün müəffər fəaliyyəti, mükəmməl təfəkkürü ilə Mustafa Kamal Atatürkdən sonra türk dünyasının beynəlxalq səviyyədə etiraf olunan liderinə çevrilir.

Mənim dərin inamıma görə, Heydər Əliyevlə Mustafa Kamal Atatürkü, müxtəlif mərhələlərdə yaşayan liderlər olsalar da, aşağıdakı ümumi cəhətlər birləşdirir:

a) xalqa, Vətənə, milli-mənəvi irsə sədaqət, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, ehtiram;

b) milli dövlət quruculuğuna rəhbərlikdə möhkəm, stabil qanunçuluqla demokratizmin üzvü olaraq əlaqələndirilməsi;

c) gələcəyə böyük inam və öz fəaliyyətində yalnız sinxron uğurlarla kifayətlənməyib uğurlu perspektivlərin nəzərə alınması və s.

Bu bir həqiqətdir ki, Mustafa Kamal Atatürk Türkiyə Cümhuriyyətinin tarixinə həmin cümhuriyyətin qurucusu olaraq düşdüyü kimi, Heydər Əliyev də müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixinə artıq onun yaradıcısı olaraq düşmüşdür. Müstəqil Türkiyə dövləti Mustafa Kamal Atatürkün əsəri olduğu kimi, qurulmaqda olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin müəllifi də Heydər Əliyevdir.

Azərbaycan prezidentinin TRT-1 televiziya kanalında getmiş müsahibəsi bir daha göstərdi ki, cənab H.Əliyev mükəmməl siyasi, ideoloji, elmi-nəzəri təfəkkürü ilə türk dünyasının, ümumən müasir dünyanın ən böyük siyasi xadimlərindən, nüfuzlu liderlərindən biridir.

Bu məqaləni redaksiyaya təqdim edərkən Türkiyə Respublikası prezidentinin mətbuat xidməti bütün dünyaya belə bir xoş xəbər yaymışdı: Atatürkün «Yurdda sülh, cahanda sülh» prinsipinə uyğun olaraq dünyada sülhün möhkəmlənməsinə, ölkələr arasında dostluq, anlayış və xoş məramın inkişafına xidmət edən görkəmli şəxslərə təqdim olunan «Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı»nın bu il Azərbaycan Respublikasının prezidenti hörmətli Heydər Əliyevə verilməsi Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı Komitəsində yekdilliklə qərara alınmış və həmin qərar Türkiyə Respublikasının prezidenti tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Mükafat mövcud əsasnaməyə uyğun olaraq 19 may 1999-cu il tarixdə Ankarada keçiriləcək təntənəli mərasimdə hörmətli prezidentimiz tərəfindən hörmətli Heydər Əliyevə təqdim ediləcəkdir». Bununla əlaqədar olaraq hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarını «Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı» alması münasibətilə təbrik edir, ona doğma Azərbaycanımızın və bütün türk dünyasının gələcəyi naminə möhtəşəm fəaliyyətində böyük uğurlar arzulayırıq.

*«Azərbaycan» qəzeti,
15 aprel 1999-cu il*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ BEYNƏLXALQ ATATÜRK SÜLH MÜKAFATI

XX əsrin son 30 ili Azərbaycanın taleyinə Heydər Əliyev dövrü kimi daxil olmaqla çağdaş tariximizin ən parlaq səhifələrinə çevrilmişdir. Bu illər Heydər Əliyevin dünya miqyaslı siyasi xadim kimi, lider kimi çoxşaxəli ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır.

14 iyul 1969-cu il Azərbaycanın müasir tarixinə köklü dəyişikliklər, tarixi yüksəliş, tərəqqi dövrünə keçid mərhələsinin başlanğıcı kimi daxil olmuşdur.

O dövrə qədər iqtisadi tənəzzül və dolğunluq mənə-nəsində boğulan, tarixi tərəqqi prosesindən yetərincə faydalanmaq imkanından məhrum olan Azərbaycanda milli özünüdərk, özünüifadə konsepsiyasının seçilməsi ölkəmiz qarşısında yeni üfüqlər açdı. Həmin dövrdən başlayaraq Azərbaycanda həyata keçirilən nəhəng quruculuq planları gələcək müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması üçün əlverişli iqtisadi-siyasi zəmin, mənəvi-psixoloji mühit hazırladı. Bu mənada inamla demək olar ki, müstəqillik haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul olunanadək ölkəmiz hörmətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında xalq təsərrüfatının, elmin, mədəniyyətin inkişafında əzəmətli nailiyyətlər qazanmış, tarixi bir yol keçmişdir. Bu proseslər möhtərəm Heydər Əliyev cənabları tərəfindən daim həssaslıqla izlənilir və məharətlə istiqamətləndirilirdi. İmperiya mərkəzinin ciddi təzyiqlərinə baxmayaraq, Azərbaycanın milli maraqlarının daim ön plana çəkilməsi və ona xüsusi qayğı göstərilməsi bir rəhbər kimi Heydər Əliyevin fəaliyyətinin ana xəttini təşkil edirdi. Respublikamızda müasir sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yaradılmasında, nəhəng tikinti-quruculuq işlərinin həyata keçirilməsində, elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin mənimsənilməsində, milli kadrların yetişdirilməsində, onların vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub-saxlanmasında və inkişaf etdirilməsində

Heydər Əliyev fenomeni danılmaz faktordur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 70-80-ci illərdəki iqtisadi, elmi və mədəni tərəqqi bugünkü müstəqil Azərbaycanın intibah mərhələsinə qədəm qoyması üçün zəruri və etibarlı bünövrədir. Məhz bu tarixi xidmətləri, cahan-şümul fəaliyyəti möhtərəm Heydər Əliyevi xalqın sevimlisinə, bütün türk dünyasının əvəzedilməz liderlərindən birinə, həmişəyaşar siyasi xadimə çevirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin «Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı»na layiq görülməsi dövlətimizin başçısının apardığı daxili və xarici siyasət xəttinin son dərəcə uğurlu yekunu, təntənəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bütün həyat və fəaliyyəti xalqa, dövlətə və dövlətçiliyə təmənnəsiz xidmət nümunəsi olan bu böyük və nadir şəxsiyyətin misilsiz tarixi nailiyyətləri məhz Vətənin, bütün Azərbaycanın adına yazılan uğurlardır.

Keçmiş SSRİ-nin dağılması prosesi nəticəsində qazanılan milli müstəqilliyə lazımcına sahib dura bilməyən sabiq iqtidar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulmasına, vətəndaş müharibəsinə və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsinə gətirib çıxarmışdı. Nəhayət, Ulu Tanrı bu xalqın, bu millətin xilasını üçün görkəmli dövlət xadimi, müdrik dövlətçilik zəkasına, zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik Heydər Əliyevi hakimiyyət olímpinin zirvəsinə ucaldı. Xalqın təkidli tələbləri ilə Heydər Əliyev yenidən Bakıya qayıtdı. Bu, əsl Atatürk xilaskarlığı, Atatürk liderliyi və Atatürk nümunəsi idi. Və bu gün Azərbaycanda möhkəm, sarsılmaz sabitliyin yaranması bu böyük şəxsiyyətin əzəmətini daha da artıran əsas amillərdən biridir. Çünki Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı ölkədə kaos, anarxiya, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi, iqtisadi-siyasi və hərbi böhran dövrünə təsadüf edirdi. Ölkənin, xalqın bu çıxılmaz vəziyyətdən qurtuluşu, çox çətin və mürəkkəb tarixi missiyanın yerinə yetirilməsi Heydər Əliyevin xilaskar obrazını bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi. Ağır sınaq günlərində möhtərəm Heydər Əliyev gərgin səylər bahasına kaos və anarxiyanı aradan qaldırdı, alovlanan vətəndaş müharibəsi

təhlükəsini sovuşdurdu, xalqın itirilmiş inamını özünə qaytardı. Müstəqilliyimizə qənim kəsilmiş daxili və xarici qüvvələrin məkrli oyunlarının, dövlət çevrilişi cəhdlərinin, separatçılıq meyillərinin qarşısına siper çəkildi, ölkədə sabitliyin və əmin-amanlığın bərqərar olması üçün təxirəalınmaz tədbirlər həyata keçirildi. Qısa zaman kəsiyində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dönməz xarakter aldı, ölkəmizin haqq işi, ədalətli mövqeyi dünya birliyi, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, aparıcı dövlətlər tərəfindən dəstəkləndi. Təcavüzkar düşmənin dəf olunması, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpası üçün etibarlı təminat verəcək ordu quruculuğu ən ümdə vəzifə kimi ön plana çəkildi. Bu sahədə görülən işlər artıq öz bəhrəsini vermişdir. Bu gün tam məsuliyyətlə və böyük məmnunluq hissi ilə qeyd edə bilərəm ki, Azərbaycanın düşməinə cavab verə biləcək, təcavüzkarı geriye oturmaq biləcək güclü milli ordusu vardır.

Son illərdə ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olması, əsaslı islahatların həyata keçirilməsi, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, respublikamıza xarici investorların cəlb edilməsi istiqamətində əldə olunan nailiyyətlər, bir sıra beynəlxalq layihələrdə Azərbaycanın fəal iştirakı, Qafqaz və Xəzəryanı bölgədə onun aparıcı rolu günümüzün ürəkaçan reallığıdır. Dünya dövlətlərinin Azərbaycana artan marağı çoxsaylı problemlərimizə həssas münasibəti, yurduvasından didərgin düşmüş bir milyondan artıq soydaşımıza həm ayrı-ayrı ölkələr, həm də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qayğı və humanitar yardım göstərilməsi Heydər Əliyevin uğurlu beynəlxalq siyasətinin bariz təzahürüdür.

Bütün bunlar möhtərəm Heydər Əliyevin layiq görüldüyü Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatına onun çox böyük mənəvi haqqı olduğunu sübut edir. Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı Mustafa Kamal Atatürkün «Yurdda sülh, cahanda sülh» prinsipinə uyğun olaraq, dünyada sülhün möhkəmlənməsinə, ölkələr arasında dostluq, anlaşma və xoş məramın inkişafına xidmət edən ən mühüm təşkilatlara və görkəmli şəxsiyyətlərə təqdim olunur.

Mükafat ildə bir dəfə Türkiyənin baş nazirinin rəhbərlik

etdiyi Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı Komitəsinin qərarı ilə verilir. Mükafata namizədlər Türkiyə prezidenti, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri, komitənin üzvləri, BMT-nin baş katibi, Türkiyədə fəaliyyət göstərən xarici ölkə səfirləri, əvvəlcə bu mükafatı almış şəxslər tərəfindən irəli sürülür.

Komitənin tərkibinə Türkiyənin 17 ən görkəmli dövlət, ictimai-siyasi və elm xadimləri daxildir. Komitə il ərzində dünyada gedən siyasi prosesləri, bu proseslərə əhəmiyyətli təsir göstərən beynəlxalq təşkilatların, dövlətlərin, mühüm ictimai qurumların və görkəmli xadimlərin fəaliyyətini təhlil edir, verilən namizədlər içərisində ümumi rəylə Atatürkün sülh, dostluq, anlaşma və xoş məram prinsipinə ən çox xidmət göstərənini seçir.

Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı Atatürkün qızıl suyuna salınmış gümüş büstü, qızıl döz nişanı, pul mükafatından və diplomdan ibarətdir. Diplom Türkiyə prezidenti tərəfindən imzalanır və təqdim edilir. Pul mükafatının miqdarı hər il Mükafat Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. 1999-cu il üçün bu mükafat min ədəd «Türkiyə Cümhuriyyət altını» miqdarında müəyyən edilmişdir.

Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı Atatürkün Qurtuluş mübarizəsinə başladığı 19 may günündə Türkiyə prezidenti tərəfindən bu məqsədlə xüsusi təşkil edilmiş mərasimdə təqdim edilir. Mükafat almış təşkilat rəhbəri, yaxud şəxs «Atatürk və dünyada sülh» mövzusunda məruzə ilə çıxış edir.

Təsis edildiyi 1986-cı ildən başlayaraq Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı NATO-nun baş katibi Jozef Luns, Almaniyanın keçmiş prezidenti Rixard Fon Vaytzekgerə, Yaponiya şahzadəsi Takahito Mikasaya, Türkiyənin 7-ci prezidenti Kənan Evrenə, Amerika Birləşmiş Ştatlarının görkəmli alimi Bernard Levisə, Türkiyə Qızıl Ay Cəmiyyətinə, YUNİSEF-ə, Bosniyada sülhü qoruyan Türkiyə sülhməramlı qüvvələrinə verilmişdir.

Mükafat hər il üçün nəzərdə tutulsa da, komitə layiqli namizəd seçə bilmədiyi illərdə həmin mükafat verilmir. Bu səbəbdən 1988-ci, 1991-94-cü illərdə mükafat verilməmişdir.

Danılmaz həqiqət budur ki, XX əsrin əvvəllərində

Atatürkün Türkiyəyə bəxş etdiyi səadət, qurtuluş və sülhü bizim yüzilliyin sonlarında xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev Azərbaycana bəxş etmiş və tarixə yeni müstəqil Azərbaycanın yaradıcısı, memarı kimi daxil olmuşdur. Türkiyə Cümhuriyyəti ulu öndər Atatürkün şah əsəri sayılır. Müstəqil Azərbaycan Respublikası da möhtərəm Heydər Əliyevin – zəmanəmizin Atatürkünün şah əsəridir. Azərbaycanın müstəqilliyinin dönməz və əbədi xarakter alması Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyinin, ardıcıl mübarizəsinin, yorulmaz səylərinin məntiqi və qanunauyğun nəticəsidir. 1990-cı ildə Heydər Əliyevin Naxçıvanda ilk dəfə dövlət bayrağı kimi ucaldığı müqəddəs üçrəngli bayrağımız bu gün Azərbaycanın başı üzərində əzəmətlə dalğalanır. 90-cı illərdə baş verən zəngin siyasi proseslər, hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər, şübhə yoxdur ki, Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının bu günü və gələcəyi baxımından son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik tarixi mərhələdir. XXI əsrin astanasında qazanılan bu diqqətəlayiq uğurlara görə bugünkü və gələcək nəsillər türk dünyasının böyük oğlu, ümummilliyet liderimiz prezident Heydər Əliyevə borcludurlar.

Maraqlı bir paralelə diqqət yetirin. Mustafa Kamal paşa Əlirza oğlunun adını daşıyan ali mükafat Heydər Əlirza oğluna təqdim olunmuşdur. Bu, heç də adi təsadüf deyil, eyni kökə, eyni soya bağlı olan iki xalqın tarixi tale birliyinin, etnogenetik doğmalığının rəmzidir. Elə buna görə də qardaş Türkiyə xalqı da bu təltifə bizim qədər sevinir və böyük türk dünyasının xoşbəxt gələcəyi naminə gərgin fəaliyyətində möhtərəm Heydər Əlirza oğluna daha böyük uğurlar arzulayır.

Prezident Heydər Əliyev bütün həyatı boyu Atatürk şəxsiyyətinə, Atatürkün öz vətəni, xalqı və bütün türk dünyası qarşısında misilsiz xidmətlərinə, unudulmaz döyüş rəşadətinə daim xüsusi rəğbət və ehtiram bəsləmiş, yüksək qiymət vermişdir. Prezident Heydər Əliyev demişdir: «Mustafa Kamal Atatürk dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir... Dövlət adamı kimi, siyasət adamı kimi və dövlət başçısı kimi. Ölümündən 60 il sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə

gedir. Görün, yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə sola dönmək mümkündür. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir, dahiliyini göstərir, öz xalqına böyük xidmətlərinin nəticəsini göstərir...»

Yalnız Mustafa Kamal Atatürkün iradəsi, ağılı, zəkası, qəhrəmanlığı, müdrikliyi ona imkan verdi ki, türk xalqının içindən çıxaraq Osmanlı imperatorluğunun dağıntılarının, külünün yerində yeni bir çağdaş dövlət yaratsın».

Elə buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bugünkü müstəqilliyinin beşiyi başında görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin durması tarixi bir missiyadır, şərəf işidir.

Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatının laureatı olan möhtərəm Heydər Əliyevin bütün həyat və fəaliyyəti nəsillərə əsl örnək və gözəl nümunədir.

1993-cü ildən bəri ölkədə vətəndaş həmrəyliyinə, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində atəşkəsə nail olması, siyasi sabitliyin qorunub möhkəmləndirilməsi, Qarabağ düyününün sülh vasitəsilə çözülməsi söyləri Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı laureatının uğurlu fəaliyyətinin parlaq təzahürləridir. Bu gün Azərbaycan hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə inamla irəliləyir. Təkcə bir faktı xatırlatmaq yerinə düşər. Şərqdə ölüm hökmünün ilk dəfə məhz bizim ölkədə ləğv edilməsi də möhtərəm Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindəndir.

Bu faktlar ölkəmizin başçısının böyük humanist siyasətindən, Azərbaycanın demokratik bir dövlət kimi yüksək imicindən, insan hüquqlarına sadıqlıyından soraq verir.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasət kursu ölkəmizin geosiyasi mövqeyini, regionda müxtəlif dövlətlərin maraqlarını düzgün qiymətləndirməyə əsaslanır, ölkənin azad bazar iqtisadiyyatı və demokratiya yolu ilə inkişafına xidmət edir. Dövlət başçımızın dünya şöhrətli ictimai-siyasi xadim, türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi çox nadir tarixi şəxsiyyət olması ilə hər birimiz fəxr edirik. Özünün misilsiz insani keyfiyyətləri – müdrikliyi və insanpərvərliyi ilə xalqın tükən-

məz məhəbbətini qazanmış ümummilli liderimiz beynəlxalq aləmdə də təqdirəlayiq uğurlar qazanmışdır. Azərbaycanın tarixi reallıqlar əsasında qurulan xarici siyasət konsepsiyası məhz möhtərəm Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra formalaşmış və ardıcıl surətdə həyata keçirilməyə başlamışdır. Hazırda bu konsepsiya üzrə bütün dövlətlərlə bərabər hüquqlu mədəni, iqtisadi, siyasi əlaqələr yaradılır və inkişaf etdirilir.

ABŞ, Avropa və Şərq ölkələri ilə, türkdilli dövlətlərlə hərtərəfli əməkdaşlıq daha da gücləndirilir. Bütün bunlar Qafqazdakı geosiyasi oyunlar üçün bir vasitəyə çevrilmiş Qarabağ münaqişəsinin tezliklə nizama salınmasına, Azərbaycanın haqq işinin dünya miqyasında get-gedə daha çox dəstəklənməsinə kömək edir. Məhz həmin uğurlu siyasətin nəticəsində bu gün fəxrlə demək olar ki, dünyanın fəvqəldövlətləri ilə mehriban münasibətlər yaradılmışdır. Avrasiya qovşağında mühüm mövqeyi olan ölkəmiz dünya birliyində layiqli yerini tutmaqdadır. İndi müstəqil Azərbaycan dövləti Qafqaz və Mərkəzi Asiya bölgəsində çox böyük layihələrin həyata keçirilməsində, Xəzərin enerji ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılmasında, TRASEKA proqramının gerçəklənməsində, tarixi İpək yolunun bərpasında mərkəzi rol oynayan nüfuzlu bir dövlətə çevrilmişdir.

NATO-nun 50 illik yubiley tədbirlərində Heydər Əliyevin çoxsaylı görüşləri Azərbaycanın müstəqil siyasət yeritdiyini, kənar təsirlərdən azad, sabit bir demokratik, hüquqi dövlətə çevrilmək əzmini bir daha nümayiş etdirmişdir. NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramına qoşulmuş Azərbaycanda bu gün bu strateji məqsədin dəstəklənməsi təhlükəsizliyə və sülhsevər siyasət yeridilməsinə daha böyük zəmin yaradır. Ermənistan prezidenti ilə aparılan intensiv təkbətək danışıqların yaxın vaxtlarda böyük sülh sazişinin imzalanması ilə nəticələncəyinə inam artıq həyati reallığa çevrilmişdir.

Bəli, daim sülh uğrunda mübarizə aparın, münaqişə ocağının söndürülməsi üçün səylərini əsirgəməyən Azərbaycan

prezidentinin istər atəşkəs rejiminin qorunması naminə həyata keçirdiyi tədbirlər, istərsə də problemin dinc yolla həlli istiqamətində apardığı faydalı danışıqlar artıq öz bəhrələrini verməkdədir. ATƏT-in sülhməramlı qüvvələrinin yaradılmasının təşəbbüskarı olması dövlət başçımızın parlaq siyasi zəkasının, uzaqgörən, müdrik xarici siyasətinin daha bir nümunəsidir. «Qafqaz evi» ideyası da mehriban qonşuluğa, sülhə və əmin-amanlığa xidmət edən diqqətəlayiq bir təşəbbüs kimi məhz Heydər Əliyevə məxsusdur.

Elə buna görə də ABŞ prezidenti Bill Klinton, dövlət katibi xanım Olbrayt, dünyanın nüfuzlu siyasi xadimləri Bjezinski, İlqberger, Corc Şults və başqaları Qafqaz bölgəsində prezident Heydər Əliyevin sülhün və əmin-amanlığın təminatçısı kimi xidmətlərini çox yüksək dəyərləndirirlər.

Möhtərəm prezidentimizin apardığı sülhsevər siyasət dünya dövlətləri tərəfindən yetərinə dəstəklənir. Lissabon sammiti prezident Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi nəticəsində Ermənistanı beynəlxalq aləmdə işğalçı dövlət kimi tanıtmışdır. Azərbaycanın bu beynəlxalq diplomatik qələbəsi sonra müxtəlif mötəbər təşkilatlar çərçivəsində aparılan görüşlərdə, danışıqlarda daha da möhkəmləndirilmişdir.

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin qardaş Türkiyə ilə əlaqələrə xüsusi önəm verməsi xarici siyasətimizin ən prioritet istiqamətlərindəndir. Heydər Əliyevin Süleyman Dəmirəllə böyük dostluğu dövlətlərimizin möhkəm təməl üzərində qurulan qardaşlıq əlaqələrinin inkişafına yeni impulslar verir. Bu mənada dövlətimizin başçısının sülh uğrunda apardığı mübarizənin Türkiyə xalqı və dövləti tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi təbiidir. Son altı ildə bu istiqamətdə göstərdiyi misilsiz xidmətlərə görə Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatının məhz Heydər Əliyevə verilməsi xüsusilə əlamətdar və tarixi bir hadisədir.

Bildiyiniz kimi, Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı bu günlərdə Ankarada Türkiyə prezidentinin iqamətgahı olan məşhur Çankaya köşkündə möhtərəm prezidentimizə təntənəli surətdə Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti hörmətli Süleyman

Dəmirəl tərəfindən təqdim olunmuşdur.

Mərasimdə prezident Süleyman Dəmirəl Az rbycan prezidentinin şərəfli  m r yoluna, titanik fəaliyyətinə son dərəcə yüksək qiymət vermişdir. Möhtərəm Heydər  liyev cənablarının Çankaya k şk nd  T rkiyenin dövlət və hökumət adamları, elm və mədəniyyət xadimləri qarşısında məzmunlu, dərin elmi t hlill  zəngin parlaq çıxışı təqdimetmə mərasiminin  n yaddaqalan tarixi məqamı oldu. Bu, adi bir çıxış deyildi: bu, bütün türk dünyasının keçmişi v  gələcəyi haqqında elmi dəlillərə, tutarlı tarixi faktlara söykənən əzəmətli fəaliyyət proqramı idi.

M kafatın t qdimolunma mərasiminin Az rbycan televiziyası ilə canlı yayımına hamımız tükənməz iftixar hissilə tamaşa etmişik və bir daha əmin olmuşuq ki, «Biz bir millət, iki d vl tik» – deyən Heydər  liyev qardaş Türkiyə xalqının ürəyində  z n  necə layiqli yer tutmuş, necə böyük abidə qoymuşdur».

Böyük alman filosofu Fridrix Nitsş  demişdir ki, tarix şəxsiyyətləri deyil, şəxsiyyətlər tarixi yaradır. Bu mənada  ağdaş Az rbycan tarixinin yaradıcısı, d vl t ciliyimizin qurucusu v  xilaskarı Heydər Əliyevin xidmətləri danılmazdır, misilsizdir.

Heydər  liyev ölkəmizə rəhbərlik etdiyi bütün illərdə  z zəngin təcrübəsi, yüksək intellekti, milli mədəniyyətimizə v  m n viyyatımıza dərindən bələd olması sayəsində ardıcıl olaraq milli tarixi siyasətimizi uęurla həyata keçirmişdir. Qarşidan yeni əsr, yeni era gəlir. İnanırıq ki, yeni XXI əsrin  f ql rind n boy verən Az rbycanımız möhtərəm Heydər  liyev zəkasının işıęında daha parlaq, daha gözəl günlərə qovuşacaqdır. Biz fəxr edirik ki, XXI əsrə prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gedirik.

*«Az rbycan» qəzeti,
14 noyabr 1999-cu il*

MÜSAHİBƏLƏR

«...MÜTƏXƏSSİSİN GÖZÜ İLƏ...»

Az qala iki əsr davam edən rus imperiyasının əsarəti təkcə iqtisadiyyatımıza deyil, dilimizə, mədəniyyətimizə də köklü təsir göstərmiş. Dünyanın qapıları üzümüzə bağlandığından bəşəri dəyərləri imperiyanın ideoloji süzgəcindən keçirilmiş şəkildə qəbul edirdik. İndi görürük ki, bir xalq tale döyüşündə nələrə itirib və onlara sahib olmaq yolunda necə çətinliklərlə üzləşir. Hazırkı tarixi mərhələdə biz yeni dəyərlər qazanır, dilimizin, mədəniyyətimizin özünə qayıdışından doğan təzadlarla üzləşirik. Bu qəbildən narahatlıq doğuran suallarla əməkdaşımız Mahal İsmayıloğlu N. Tusi adına ADPU-nun birinci prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Mənafoğlu Xudiyevə müraciət edib. Nizami müəllim Azərbaycan-türk dilinin keçdiyi tarixi yolların araşdırılmasına həsr olunmuş «Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişafı», «Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları», «Yazıçı dili və üslubu», «Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü», «Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz», «Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü» və s. əsərlərin, 150-dən çox elmi məqalənin müəllifidir. N.Xudiyevlə müsahibəni sizin diqqətinizə çatdırmaqla redaksiya ümid edir ki, bu, gələcək söhbətlərin başlanğıcı olacaq.

– Nizami müəllim, sovet dövründə Azərbaycan dilinin tədqiqi ideoloji çərçivədə aparılıb. İndi biz bir xalq kimi müstəqillik qazanandan sonra köhnə stereotiplərdən azad oluruq... Bu barədə sizin fikriniz...

– Mən istərdim ki, məsələyə «romantik» baxımdan yox, aydın elmi mövqedən yanaşaq. Yəni bu və ya başqa bir tendensiyanı mütləq şəkildə təsdiq, yaxud inkar etməklə iş bitmir... Azərbaycan dilçiliyi bir elm kimi, həqiqətən, əsrimizin 20-30-cu illərində formalaşmış və bu elmin tarixi kökləri nə qədər qədimə (məsələn, deyək ki, Mahmud Kaşğarlıya) getsə də, onun müasir simasını, xarakterini B.Çobanzadə, M.Şirəliyev, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə kimi tədqiqatçılar

müəyyənləşdiriblər. 20-30-cu illərdə Azərbaycan – türk dili az və ya çox dərəcədə obyektiv araşdırılırdı. Müxtəlif türk xalqlarından olan tədqiqatçılar Azərbaycanda praktik və nəzəri dilçiliyin ayrı-ayrı sahələri üzrə çalışırdılar. Onlar yaxşı bilirdilər ki, Azərbaycan-türk dili ən qədim zamanlardan Sibirdən Şərqi Avropaya qədər uzanan geniş bir ərazidə yaşayan, şərəfli tarixə malik olan bir etnosun dilidir. Məsələn, əslən Krım türklərindən olan B.Çobanzadənin heç ağına belə gəlməzdi ki, azərbaycanlıların mənşəyində qeyri-türk etnosları durur... Çünki o, alim idi, obyektiv türkoloq idi və onu saxta ideologiyanın çərçivəsinə salmaq mümkün deyildi. İstər sovet ideologiyası olsun, istər qeyri-sovet...

Mən bir daha təkrar edirəm ki, 20-30-cu illərdə Azərbaycan filologiyası, o cümlədən də onun tərkib hissəsi olan dilçilik kifayət qədər obyektiv idi və böyük imkanları vardı, bir elm kimi türklərin, xüsusən Azərbaycan türklərinin marağını əks etdirirdi. Bu marağı görünür, cilovlamaq hələ mümkün deyildi.

30-cu illərin ortalarından etibarən əvvəl tədrisən, sonra isə sürətlə Bakıdakı obyektiv elmi dilçilik, ümumiyyətlə, filologiya mühiti pozuldu, «qırmızı dilçi»lər meydana çıxdılar... Lakin «qırmızı dilçi»lərin elmi-tədqiqatları tarixiləşmədi, xalqın hafizəsində özünə yer tutmadı. Yaxşı ki, M.Şirəliyev, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə və onların tələbələri bu illərdə də Azərbaycan dilçiliyinin bütünlüklə simasızlaşmasına mane oldular. İmkan vermədilər ki, 20-30-cu illərin türkoloji ənənələri bütünlüklə unudulsun...

Artıq on-on beş ildir ki, dilçilərimiz tarixə, ədəbiyyata daha güclü meyil edir və Azərbaycanşünaslıqda keyfiyyət dəyişikliyi yaratmağa, onu milli əsaslar üzərinə qaldırmağa çalışırlar. Bu proses xilas olmağa can atan milli ruhun özünüifadəsidir. Əlavə edim ki, olduqca ağırlı prosesdir, heç şübhəsiz böyük təfəkkür potensialı tələb edir.

Azərbaycan dilçisi özünü o zaman azad hiss edəcək ki, həmin potensiala yiyələnsin. Yəni Azərbaycan dili müstəqil dövlətin dili kimi araşdırılsın.

Yeri gəlmişkən deyim ki, keçmiş SSRİ-nin digər türkdilli

xalqlarına nisbətən Azərbaycan dilinin yaddaşında dövlətə xidmət etmək funksiyası olub. Axı doğma dilimiz 2 dəfə – Şah İsmayıl Xətai dövründə (Səfəvilər dövrü) və Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti zamanı dövlət dili kimi fəaliyyət göstərib. Dünyanın bir çox ölkələri ilə əlaqələr, yazışmalar həm də Azərbaycan dilində aparıldığından həmin ölkələrin arxivlərində bu sənədlərin əksəriyyəti indi də saxlanılır.

– **Sizin kitablarınızdan biri «Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü» adlanır. Belə bölgü ideoloji quruluşla bağlıdır, yoxsa həqiqətən sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin yeni mərhələsidir?...**

– Düz deyirsiniz. Mənim kitablarımdan biri «Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü» adlanır. Burada Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin tədqiqi, terminologiya, orfoqrafiya, orfoepiya məsələləri ilə yanaşı Cənubi Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları da araşdırılır.

Qaldı sualınızın əsas canı – bölgü məsələsi. Ədəbi dilimizin milli dil əsasında sürətli inkişafı və normalaşması əsasən sovet dövrünə – XI Qızıl Ordunun Azərbaycanı işğalından SSRİ-nin dağılmasına qədər olan övrə təsadüf edir. Sovet dövrü dilimizin inkişafında bir mərhələdir. Onu inkar etmək olmaz. Bu, tarixdir, özü də xalqın 70 illik tarixi. Mütəxəssislərə məlumdur ki, ədəbi dilin tarixi, ümumiyyətlə, dilin tarixindən fərqlənir. Azərbaycan dili sovet dövründə az dəyişiklikliyə məruz qalmayıb, ancaq əsas dəyişiklik məhz Azərbaycan ədəbi dilində gedib; məsələ onda deyil ki, haqqında bəhs olunan dəyişiklik müsbət, ya mənfi, təbii, ya qeyri-təbii, məsələ ondadır ki, belə bir proses gedib və həm də o şəkildə gedib ki, indi onu bütöv bir dövr adlandırmaq olar.

Bu dövrün başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ədəbi dilimiz norma və üslub cəhətdən milli əsaslar üzrə daha çox inkişaf edərək kütləviləşib. Dilin sosial bazası genişləniş və o, milli mədəniyyətimizin əsas ifadə vasitəsinə çevrilib. Bununla yanaşı əlifbanın tez-tez dəyişdirilməsi nəticəsində ədəbi dilin fonetik norması əsaslı dəyişikliyə uğrayıb. Lüğət tərkibinə yüzlərlə, minlərlə söz daxil olub: bunların əksəriyyəti rus və

Avropa dillərindən, bir hissəsi isə daxili imkanlar hesabına (ancaq yenə də «ideoloji» təzyiqlə, məsələn: leninçi, zərbəçi, əməkçün və s.) yaranıb, yayılıb, hətta gündəlik ünsiyyət dilimizdə özünə yer tapıb... Azərbaycan ədəbi dilinin üslubları sovet dövründə o qədər böyük dəyişikliklərə məruz qalıb ki, on illərin «araşdırmaları» hələ də onun hesabatını aparıb başa çatdırı bilmir. Elə hesabatsız-filansız da görünür ki, S.Vurğunun dili nə M.Hadinin, nə də M.Füzulinin dilidir. Məmməd Cəfərin dili Firudin bəy Köçerlinin dili olmadığı kimi, «Sovet kəndi» qəzetinin dili də «Əkinçi» qəzetinin dili olmayıb... Yəni bu gün də, əlli - yüz il bundan sonra da hansı ad altında olursa - olsun, haqqında danışılan dövrün ədəbi dilindən ayrıca bəhs etməyə ehtiyac olacaqdır...

Bunu da qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan ədəbi dilinin Şimaldakı və Cənubdakı fəaliyyətinin müqayisəsi göstərir ki, Şimalda hər halda inkişaf üçün az-çox şərait olub. Əgər biz bir xalq kimi lazımı qədər istifadə etməmişiksə, deməli, mənfur ideologiyanın günahının heç olmasa beşdə biri qədər də öz günahımız var. Azərbaycan – türk dili ancaq və ancaq Azərbaycan türkünün başında, təfəkküründə inkişaf edə bilər. Şimalda da, Cənubda da...

– **Oktyabr çevrilişinə qədər türk xalqları bir-biri ilə daha asanlıqla anlaşmışdılar. İndi isə türk xalqları, hətta bir-biri ilə danışanda az qala tərcüməçiyə ehtiyac duyurlar...**

Mən isə deyərdim ki, türk xalqları XI Qızıl Ordunun təcavüzünə qədər yox, ondan daha qabaqlar – Azərbaycan və Orta Asiya ölkələrinin Rusiya tərəfindən işğalına qədər bir-birini daha asan başa düşürdülər. Ruslar türk xalqlarının məmləkətlərini işğal etdikdən sonra amansızcasına ruslaşdırma siyasəti aparıb, əslində isə türk xalqlarını bir-birindən uzaqlaşdırmağa çalışıblar. Ona görə də bu xalqların dili, mədəniyyəti, adət-ənənəsi sıxışdırılıb. Qohum dillər o zaman inkişaf edər, zənginləşər ki, həmin xalqlar birbaşa bir-biri ilə hərtərəfli və çoxsahəli əməkdaşlıq etsinlər. Lakin tale elə gətirib ki, dövlət dili və ya hakim dil rus dili olduğu üçün türk xalqları bir-biri ilə əsasən rus dili vasitəsilə ünsiyyətdə olublar.

Bu proses Oktyabr çevrilişindən sonra daha da güclənib. Hətta nə qədər gülünc olsa da rus dili türk xalqlarının «ikinci ana dili» kimi təbliğ olunurdu.

Türk xalqlarının bir-biri ilə ünsiyyətində tərcüməçiyə ehtiyacın duyulmasına başqa bir səbəb də onların bir çoxunun doğma dilində orta məktəbin olmaması idi. Sovet hakimiyyəti illərində qazax, türkmən, özbək, başqırd, tatar, qaqauz və başqa türk xalqlarının doğma dillərində ali və orta məktəb olmayıb (Yaxud çox az olub). Yad dildə təhsil almaq onların türklükdən uzaqlaşmasını sürətləndirirdi.

İndi türk xalqlarının müstəqilliyə qədəm qoyması onların, arasında birbaşa əlaqələrin bərpa edilməsi ünsiyyət vasitəsinin türk dilində aparılmasını zərurətə çevirir.

Hələ XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində böyük İsmayıl bəy Kasprinski (Qarpralı) ümumtürk ədəbi dilinin nəzəriyyəsinə və praktikasına müəyyən mənada işləyib hazırladı. «Tərcüman» qəzeti bu sahədə əhəmiyyətli təcrübə verdi. Ancaq xalqlara «müstəqillik» vermiş Oktyabr inqilabı türk xalqlarını da «müstəqilləşdirdi», bir-birindən ayırdı, sonra da qarşı-qarşıya qoydu...

Azərbaycanın bugünkü müstəqilləşməsi ideyası da, bir mütəxəssis kimi hiss edirəm ki, bəzən vulqarlaşır, ifrat müstəqillik xəstəliyinə çevrilir: az qala rayonlar, kəndlər öz «bayrağını qaldırır». Müstəqillik hissi bizi türk dünyasından ayıracaqdırsa, deməli burada nə isə qeyri-təbiidir...

İstəyirəm məni düzgün başa düşəsiniz...

Heç kim məni inandıra bilməz ki, ümumtürk ədəbi dilinə, yəni əksər türklərin anlayacağı vahid ədəbi dilə ehtiyac olmayıb... deyərdim ki, olub və həmişə də olacaqdır»...

Sovet dövründə, xüsusilə 30-cu illərdən sonra türkün sözünü türkə mütləq rus deyib. Hər şey bir tərəfə, türkoloji konfranslar, müşavirələr də bir qayda olaraq, rus dilində aparılıb, halbuki məhz bu cür yığınaqlarda ümumtürk ədəbi dilinin əsasları formalaşmalı idi.

Mən güman edirəm ki, hələlik üç türkcədən istifadə etmək və bunların əsasında ümumtürk ədəbi dili «yaratmaq»

mümkündür: oğuz dili – Qafqaz – Kiçik Asiya; Qırçaq ədəbi dili – Ural – Volqaboyu və Qazaxıstan; karluq-uyğur ədəbi dili isə mərkəzi (Orta) Asiya türk regionlarında işlədilər. Buradan isə tədricən həmin oğuz, qırçaq və karluq-uyğur xüsusiyyətlərini dialektik şəkildə ehtiva edən vahid ədəbi dilin perspektivi görünəcəkdir.

Türk dili dialektlərinin, yəni təbii, canlı dilin vahid sistem təşkil etməsi də bu bərdə nikbin fikirdə olmağa imkan verir. Nəhayət ki, uzun zaman gözlədiyimiz «Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası» çapdan çıxdı... Atlasın əhəmiyyəti şəksizdir. Ancaq bu atlas o zaman daha əhəmiyyətli olardı ki, ümumiyyətlə, türk dialektoloji atlasının tərkib hissəsi kimi baxılsın. Bəlkə də bu fikir bəzi dialektoloqların etirazına səbəb olacaq. Ancaq hər halda mənə elə gəlir ki, artıq Azərbaycan dialektologiyasından yox, ümumiyyətlə, türk dialektologiyasından danışmaq lazımdır. Müstəqil şəkildə Azərbaycan dialektlərindən bəhs etmək, hətta elmi-metodoloji baxımdan qüsurludur, sovet dilçiliyinin təzyiqinin nəticəsidir...

– Sovet dövründə bir neçə dəfə əlifba dəyişməsi ilə üz-üzə qalmışıq, bunun nə qədər böyük faciə olduğunu sözlə təsəvvür etmək olduqca çətinidir. Latın qrafikasına keçmək də dilçilər qarşısında yeni problemlər yaradır...

– Mənə belə gəlir ki, ərəb əlifbasından latına keçmək mütərəqqi hadisə idi, tarixi əsasları vardı və kifayət qədər düşünüb-danışıldıqdan sonra həyata keçirildi. Latından kirilə keçid isə provokasiya idi – heç bir hazırlıq olmadan, heç kəslə məsləhətləşmədən, oğrunca həyata keçirildi. Həmin provokasiyanın nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan xalqını nəinki iki, hətta üç yerə parçalaya biləcək bir problemlə üzləmişik. Görün 30-cu illərin «əməliyyatı» bizi nə zaman və necə mürəkkəb bir vəziyyətdə haqladı, bizi necə qarşı-qarşıya qoydu... Burada mümkün qədər təmkinli olmaq lazımdır, ancaq və ancaq ümumtürkoloji miqyas və keyfiyyətdə düşünmək lazımdır. Kiril əlifbası artıq Azərbaycan dilinə, ümumiyyətlə, türk dillərinə, birinci növbədə, mənəvi baxımdan yaramır, bu əlifbanı görünür, hər şeydən əvvəl, XI Qızıl Ordunun bizə göz

dağı olan heykəli ilə müqayisə etmək olar. O da qalır, bu da... Ərəb əlifbası bizim üçün nə qədər tarixi, nə qədər koloritli bir hadisə olsa da, türk dillərinin fonetikasını əks etdirmək imkanına malik deyil. Ona görə də ərəb əlifbasına keçmək barədə təkid edənələr, fikrimcə yanılırlar, əlifbanın əsas funksiyasını nəzərə almırlar... Düzdür, ərəb əlifbası ən gec XI əsrdən bəri türk dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə xidmət göstərmiş, lakin bütün dövrlərdə, eyni zamanda həmin dillərin deformasiyasına, «pozulmasına» da səbəb olub.

Kiril əlifbasını uzun zaman işlətdikdən sonra ərəbə keçmək həddindən artıq çətinidir. Çünki biz Azərbaycan dilinin fonetik quruluşunu artıq kiril əlifbası əsasında mənimsəmişik, fonetik variantlar, variasiyalar ayrılıb, müəyyənləşib; ərəb əlifbası isə həmin variantların, variasiyaların aradan qaldırılması ilə olunmalıdır ki, bu da psixoloji cəhətdən qeyri-mümkündür... Latın əlifbası isə, həmin baxımdan heç bir çətinlik törətmir.

Əlbəttə, biz kirillə yazanda da Qurani ərəbcə oxuyuruq, latına keçəndə də belə olacaq və təbii ki, ərəb əlifbası bizim üçün öz tarixi müqəddəsliyini həmişə qoruyub saxlayacaqdır; bir də onu qoruyub saxlayacaqdır ki, bizim təfəkkür mədəniyyətimizin tarixində hürufizm adlanan xüsusi bir cərəyan var, ərəb hurufatının simvolikası var, poetikası var... Latın əlifbası buna mane olmur, əksinə, bizi ümumdünya miqyasına çıxarır və müqəddəs saydığımız emosiyaları da həmin səviyyədə təqdim etməyə imkan açır.

– Çox qəribədir ki, azərbaycanlı Azərbaycan dilində təmiz danışa bilmir. Bunu doğuran səbəblər hansılardır?

– Mən isə deyərdim ki, bütün azərbaycanlılar yox, əsasən şəhər yerində yaşayan bir qrup azərbaycanlı doğma dilində təmiz danışa bilmir. Bunun səbəbi çoxdur, həm də sadədir. Əvvəla, uzun illər Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində sıxışdırılması şəhər yerlərində özünü daha tez büruzə verib və rus dili Azərbaycan dilini üstəliyə. Rus dilində uşaq bağçaları, məktəblər süni surətdə artırılıb. Həm də onların maddi-texniki bazası yaxşı olduğundan bir çox ailələr öz uşaqlarını həmin məktəblərə qoyublar.

İkincisi, bir qayda olaraq, rəhbər vəzifələrə rus dilini bilənlər və əsasən rus təhsillilər qəbul edilirdi. Buna görə də bir çox ailələr uşaqlarını məcburiyyət qarşısında rus məktəblərinə verirdilər. Konstitusiyanın ziddinə olaraq respublikada əslində rus dili dövlət dili olduğundan və yuxarı «eşalonun» bütün pillələrində adi danışıq rus dilində aparıldığından istər-istəməz bu dil geniş yayılırdı.

Üçüncüsü, bir qrup azərbaycanlı qarışıq ailə qurduqdan sonra xanımının xatirinə könüllü olaraq doğma dilindən imtina edib. Hətta ailənin bütün üzvləri bir gəlinə görə rus dilində danışmağa məcbur olublar.

Bir qrup azərbaycanlı isə digər azərbaycanlıdan fərqlənmək və ya «savadlı» olduğunu nümayiş etdirmək üçün rus dilində danışmağı üstün tutub.

Bir də görünür, ona görə yaxşı danışammırıq ki, konkret olaraq nə deyəcəyimizi bilmirik; müxtəlif millətlərin arasında qalıb gah onun, gah bunun sözünü demək ona gətirib çıxarıb ki, öz sözümlərimizi unutmuşuq, «diplomat» olmuşuq. Onlarla şeir, nəsr kitablarını, məqalələri, monoqrafik əsərləri oxuyub görürsən ki, müəllifin, sadəcə olaraq, heç bir sözü yoxdur, ancaq danışır, yazır... Dil boşa işləyəndə yeyilir, didilir, xarab olur...

Beləliklə, təfəkkürümüz də təzyiqə məruz qalır, dilimiz də. Halbuki hər millətin dilini onun təfəkkürü hərəkətə gətirməlidir və həmin təfəkkür həmin dilin bütün orqanizminə daxil olmalı, onu oyatmağı bacarmalıdır – ağıllı başları başqa dillərdə danışmağa can atan millətin dili miyanə başların ixtiyarına keçir, baş dilə, dil başa yük olur.

Gümanımız milli müstəqillik hərəkətidir...

– Müstəqil dövlət qarşısında ciddi problemlər durur. Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, ədəbi dil qaynaqlardan bəhrələnsə də nə rəsmi, nə texniki, nə də elmi üslub kütləviləşməyib.

– Müstəqil dövlət həmişə xalqını öz problemləri ilə birbaşa, qarşı-qarşıya qoyur, ziddiyyətləri korşaltmır, necə var, o cür göstərir. Belə problemlərdən biri də ədəbi dilin (xüsusilə onun

rəsmi və elmi üslubunun) anlaşılıqlı olub-olmamasıdır. Bu məsələnin iki tərəfi var: birincisi, ədəbi dil kütləviləşməlidir, ikincisi, kütlələr ədəbiləşməlidir... Rəsmi, texniki, elmi və s. təfəkkürün kütləviləşməsinin həddi olduğu kimi, rəsmi texniki, elmi və başqa üslubların da sadəlik, anlaşılıqlıq həddi var, bu həddi keçəndə üslub öz xarakterini itirir, olur cici-bacı söhbəti (bizim bəzi «elmi» kitablarımız kimi).

Rəsmi sənədlərin uzun zaman rus dilində hazırlanması, elmi-texniki ədəbiyyatın əsasən rusca nəşr olunması Azərbaycan dilinə qarşı əməlli-başlı qəsd sayılmalıdır və güman edirəm ki, biz bu sahədə çox böyük çətinliklərə uğraşacağıq, çox böyük maneələri aradan qaldırılmalı olacağıq. Şəxsən mənim qənaətim belədir ki, hər hansı azərbaycanlı mütəxəssis mütləq və mütləq Azərbaycan-türk dilində yazmalıdır, əgər ehtiyac olsa, qoy başqa dillərə məhz bu dildən tərcümə edilsin.

– **Sizin yeni çapdan çıxan «Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü» adlı kitabınız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduğu vaxtdan sonra dilçilik sahəsində ilk tədqiqat əsərlərindəndir. Yeni kitabınız haqqında nə deyə bilərsiniz?**

– Azərbaycan xalqının dilinin təşəkkülü məsələsi bir sıra tədqiqatçıların, xüsusilə Ə.Sumbatzadə, İ.Əliyev kimi tanınmış tarixçilərin əsərlərində dəfələrlə dolaşdırılıb. Belə bir fikir ardıcıl olaraq yeridilib ki, guya türklər (maraqlıdır ki, onları türk yox, məhz türkdilli etnoslar adlandırırlar) Azərbaycan ərazisinə sonralar, yəni III-IV əsrlərdən IX-XI əsrlərə qədərki dövrdə müxtəlif mərhələlərlə gəliblər. Belə mülahizələr Azərbaycan xalqının və dilinin tarixini tamamilə təhrif edir. Sovet dövründə, xüsusilə 30-cu illərdən etibarən Qafqaz bütünlüklə türklərdən «alınıb» qeyri-türklərə (Qafqaz dillilərə, hind-avropalılara və ümumiyyətlə, kimliyi bilinməyən qeyri-türk dillilərə) verildi. Qeyri-türk mənbələrində (şübhəsiz, V əsrdən sonra) tapılan türk sözləri türklərin Qafqazdakı yeganə «iz»ləri elan olundu.

Məsələnin mürəkkəbliyi bundan ibarət idi ki, eyni zamanda bütün dünyada, xüsusilə sovet tarixşünaslığında türklərin «sıxışdırılması» prosesi gedirdi.

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndələri uzun zaman Azərbaycan ədəbi dilinin (ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin) mənşəyi məsələsini araşdırmaqdan çəkinib, hakim ideologiyanın göstərişlərini qəbul etməklə kifayətləniblər. Bu mövqə 30-cu illərdən 50-ci illərə qədər möhkəm olub və sonrakı dövrdə də, xüsusilə tarixşünaslıqda davam etdirilib. Əsrimizin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda türklərin qədimdən mövcud olması ideyası yenidən dirçəldilsə də, elə bilirəm ki, bu sahədə görüləsi işlər hələ çoxdur. Xüsusilə eramızın ilk əsrlərindən etibarən qonşu dillərdəki mənbələrdə əksini tapmış türk-qıpçaq dil faktlarının sistemli araşdırılması bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Oğuzların kütləvi gəlişinə qədərki, təxminən min illik bir dövrdə Azərbaycanda türk-qıpçaq mənşəli dialektlər ümumxalq dili və hətta ədəbi dil olmuşdur.

Bundan başqa, mən həmin kitabımda belə bir metodika təklif edirəm: «Kitabi-Dədə Qorqud»da güclü oğuz keyfiyyəti ilə yanaşı qıpçaq ünsürlərinə də diqqəti çəkirəm və müxtəlif paralellər gətirib əsaslandırmağa çalışıram ki, burada ikincisinin üstünlüyü ilə iki ədəbi dil – qıpçaq və oğuz dilləri (dialekt, yaxud tayfa dili yox) qarşılaşır və nəticə etibarilə qovuşur. Sonrakı dövrün mənbələri də (məsələn, İ.Həsənoğlunun, İ.Nəsiminin, M.Füzulinin dili) həmin qarşılaşma və qovuşma prosesinin tarixi mövcudluğunu təsdiq edir... Ümumiyyətlə, kitabın mövzusu Azərbaycan dilinin deyil, Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü məsələsi olduğuna görə nisbətən sonrakı dövrün, eramızın birinci minilliyinin dil prosesləri araşdırılır, xalqın mənşəyi (etnogenezi) və ümumiyyətlə, dilin mənşəyi (qlottogenezi) məsələlərinə ədəbi dilin təşəkkül tarixini işıqlandırmağa kömək edəcək qədər toxunulur.

Bu kitab barədə mütəxəssislərin və ümumiyyətlə, Azərbaycan ictimaiyyətinin fikri məni çox maraqlandırır, müzakirələrə, mübahisələrə ehtiyac duyuram və əminəm ki, həmin kitab ən azı Azərbaycan dilçiliyinin diqqətinin ədəbi dilin təşəkkülü probleminə bir daha cəlb olunmasına, əsaslı nəticələrə gəlinməsinə imkan verəcəkdir.

Biz xalqımız üçün ən çətin tarixi məqamda yaşayırıq. Ona görə də hər bir ziyalı, tədqiqatçı, xüsusilə də dilçi indi xalqın taleyinə daha yaxın olmalı, onun bu günü və gələcəyi üçün bacarığını əsirgəməməlidir. Ona görə ki, dilçilərin məşğul olduğu sahə ən müqəddəs sahədir – ana dili millətin mənəvi diriliyidir.

– **Müsaibəyə görə təşəkkür edirəm.**

*«Aydınlıq» qəzeti,
21, 28 fevral 1992-ci il*

«DEYƏ BİLƏRƏM Kİ...»

– **Nizami müəllim, gəlin əvvəlcə adımızı müəyyənləşdirək: Azərbaycan milləti, yoxsa türk milləti? Sonra keçək dilimizə: Azərbaycan dili, yoxsa türk dili?**

– Yaxşı olar ki, əvvəlcə dilimizin adını müəyyənləşdirək, sonra keçək millətimizə... Çünki dilimizin etnik tipologiyası daha aydındır və heç bir mübahisəyə ehtiyac olmadan müəyyənləşdirilə bilər. Bizim danışdığımız dil kifayət qədər qədim tarixə malik, müxtəlif şifahi və yazılı mənbələrdə təzahür edən Azərbaycan türk dilidir, yaxud Azərbaycan türkcəsidir – bu dilin, ümumiyyətlə, «türk dili» adlanması (parlamentin qərar verdiyi kimi), heç şübhəsiz, düzgün deyil. Millətimizin adına gəldikdə isə biz Azərbaycan türkləriyik, qeyri-türk mənşəli azərbaycanlılar da bu ümumi adda (azərbaycanlı adında) ehtiva olunur; görünür, həmin qeyri-türk mənşəli azərbaycanlıların özlərini xüsusi millətlər kimi təqdim etməsi çox-çox qədimlərdən gələn tarixi proseslərin (etnosların millətə çevrilməsinin) ziddinədir, əlahəzrət tarixə qarşı çıxmaqdır ki, bir nəticəsi olacağını güman etmirəm...

Azərbaycan türkcəsinin dövlət səviyyəsində işlənməsi tarixi Şah İsmayıl Xətai dövrünə aid edilir – onun Venetsiya, Roma hökmdarları ilə yazışmalarını, məktublarını nəzərdə tuturam... Lakin Azərbaycan türkcəsi pis-yaxşı dövlət dili kimi məhz 28 aprel çevrilişindən sonra müntəzəm işlənməyə başladı. Baxmayaraq ki, indinin özündə də bəzi idarələrdə hələ də rus dili bərqərarı...

– **Bu məsələyə bir aydınlıq gətirə bilərsinizmi?**

– Çalışaram... Ümumiyyətlə, türk dili, o cümlədən də ən gec IX-XI əsrlərdən Azərbaycan türk dili müxtəlif türk dövlətlərinin rəsmi dili olaraq işlənmişdir – Göytürklər, uyğurlar, qaraxanlılar, qəznəvilər, səlcuqlar. Misir məmlükləri sarayda ya tamamilə, ya da bu və ya digər dərəcədə türk dilində danışmışlar. Şah İsmayıl Xətəinin adının daha tez-tez xatırlanması isə, əsasən o dövrdən müəyyən sənədlərin

(əmərlərin, məktublarnın, diplomatik yazışmaların və s.) qalmasıdır, yeri gəlmişkən, bu cür sənədlər Ağqoyunlu hökmdarlarından da qalmışdır.

Bununla belə 28 aprel çevrilişindən sonra (əslində, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə də türk dili əsas dil idi) Azərbaycan türkcəsi (30-cu illərin ortalarına qədər öz adı ilə, 30-cu illərin ortalarından sonra «Azərbaycan dili» adı ilə), həqiqətən, müntəzəm işlənmiş, Konstitusiyada dövlət dili olaraq təsbit edilmişdir. Və qeyd etməliyik ki, həmin hüquq keçmiş SSRİ-də ancaq bir neçə respublikaya verilmişdi... Əlbəttə, biz keçən on illərin müstəmləkəçilik xarakterini göstərməklə yanaşı ana dilinin əhəmiyyətli inkişaf dövrü keçirdiyini də qeyd etməliyik, eyni zamanda bilməliyik ki, bu, millətin özünün gücünü, potensialını nümayiş etdirən bir hadisədir: ən mürəkkəb dövrlərdə də millət ana dilinin qeyrətini çəkir. Bir-birindən təcrid olunmasına baxmayaraq, Azərbaycanın Şimalında da belə olub, Cənubda da...

– Azərbaycan türkcəsi sistemli şəkildə, sovet dövrü dediyimiz zaman kəsiyində geniş və hərtərəfli elmi tədqiqata, araşdırmalara cəlb olunub. Bəs ona qədər hansı fundamental işlər görülmüşdü? Və həmin işlərin sonrakı tədqiqatlara nə kimi təsiri olmuşdu?

– Nəinki Azərbaycan türkcəsinin, ümumiyyətlə, türk dillərinin sovet dövründəki tədqiqi Mirzə Kazım bəyin təxminən bir əsr əvvəlki araşdırmalarından kənarında təsəvvür edilə bilməz: Böyük dilçinin «Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası» əsəri sonrakı dövrün akademik türk qrammatikaları üçün əsas mənbə olmuşdur. M.Kazım bəy tək deyildi – T.Makarovun «Qafqaz ləhcəsinin tatar qrammatikası» (yəni Tatar dili Qafqaz ləhcəsinin qrammatikası), L.Z.Budaqovun «Azərbaycan türk-tatar ləhcəsinin praktik rəhbərliyi», M.Vəzirovun «Tatar-Azərbaycan dili dərsləri», N.Nərimanovun «Türk-Azərbaycan dilinin sərf-nəhvi» (yəni qrammatikası) və s. kitabları sizin dediyiniz kimi, həqiqətən, fundamental işlər idi... Və bu işlər Azərbaycan Türk dilinin Avropa tipli ilk qrammatikaları idi ki, sovet dövründə yeni

tədqiqatların meydana çıxmasına bilavasitə təkan verdi.

– Kimi müasir Azərbaycan Türk dilçiliyinin atası hesab etmək olar?

– Yəqin ki, mərhum Məmmədəğa Şirəliyevi... Lakin Azərbaycan Türk dilçiliyinin müxtəlif sahələrinin təşəkkülü və inkişafı müxtəlif tədqiqatçıların adları ilə bağlıdır: Azərbaycan Türk dilinin tarixi – Əbdülzəl Dəmirçizadə, müasir Azərbaycan dili – Muxtar Hüseynzadə...

– Bu sualın krossvord səciyyəsi daşıyır: XI əsrdə yaşamış məşhur türk dilçi aliminin adı, soyadı və əsərinin adı... Özüm qəsdən adını demirəm ki, siz necə düzgündürsə, o cür deyəsiniz. Mətbuatda, yalan olmasın, yeddi-səkkiz variantda gedir...

– Bildim. Həmin alimin və əsərinin adı dəqiq belədir: Mahmud Kaşğari. «Divanü-lügət it-türk».

– Bilirəm ki, İranda (son iki-üç ili nəzərə almıram), xüsusilə Türkiyədə də dilimizlə bağlı tədqiqat əsərləri meydana çıxıb. Onların hansı elmi səviyyəsinə görə daha sanballı və tutumludur?

– İranda Azərbaycan türkcəsinə münasibət, məlumdur ki, müxtəlif olub – bir tərəfdə Kəsrivəçilik yayılıbsa, digər tərəfdə Şəhriyar «türki» şeirlərini yazıb, Cavad Heyət, Həmid Nitqi, Məhəmmədhəsən Fərzanənin tədqiqatlarında Azərbaycan Türk dilinin xüsusiyyətləri, ifadə imkanları təhlilə cəlb olunub.

Türkiyədə Azərbaycan türkcəsinin ən məşhur tədqiqatçıları Əhməd Cəfəroğlu (dil tarixi) və Məhərrəm Erkin (əsasən müasir dil) olmuşlar – onların hər ikisi də maraqlıdır ki, əslən Azərbaycandır, Azərbaycan türkdürlər.

Əlbəttə, Azərbaycan türkcəsinə dair ən sanballı tədqiqatlar məhz Şimali Azərbaycanda yaranmışdır...

– Mətbuatdan məlumdur ki, payızda Türkiyədə Türk Dil Qurumunun keçirdiyi uluslararası konqresdə iştirak etməsiniz. Mümkünsə həmin tədbiri qısaca şərh edin...

– Məmnuniyyətlə... Konqres öz işinə İstanbulda başladı, Ankarada davam etdirdi. Konqresin işində dünyanın bir sıra ölkələrindən – Amerikadan, Yaponiyadan, İsraildən,

Rusiyadan, türk respublikalarından, İrandan, İtaliyadan, Polşadan, Monqolustandan... nümayəndələr, görkəmli dilçi alimlər iştirak edirdilər. Söhbət əsasən, türk xalqlarının mədəniyyət və dillərinin qarşısında duran aktual problemlərdən, onları həll etməyin ümumi prinsiplərindən getdi – belə bir qənaət hasil oldu ki, türklər bu gün qarşısızalmaz bir ünsiyyətə, sıx əlaqəyə can atırlar və bu, təsadüfi deyil, etnik təfəkkürün eyniliyindən irəli gəlir...

Azərbaycan türkoloqlarının məruzələri diqqət mərkəzində idi. Onlar aydın elmi-praktik mövqedən çıxış edirdilər... Ümumiyyətlə, Azərbaycanın etnokulturoloji coğrafiyası elədir ki, Kiçik Asiya ilə Orta Asiya arasında ötürücü roluna malikdir, odur ki, ümumtürk dil proseslərinin «nizamlanma»sında bizim üzərimizə mühüm vəzifələr düşür. Həmin vəzifələri yerinə yetirmək, sadəcə olaraq, bizim borcumuzdur...

– **Texniki sahədə işləyən alimlərimiz deyirlər ki, bizdə fizika, riyaziyyat, kimya və s. sahələr Türkiyədəkinə nisbətən çox inkişaf edib. Bəzi istiqamətlərdə isə hətta dünya səviyyəsindəyik... Yeri gəlmişkən, bu etirafı «Elm» qəzetində işləyərkən Azərbaycan EA-ya tez-tez gələn türk iş və bilim adamlarından da eşitmişəm. Bəs dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq?... Bu yöndə çalışan peşəkar alim kimi Siz üstünlüyü kimdə görürsünüz?**

– Mən bir Azərbaycan türkü kimi deyə bilərəm ki, Azərbaycan dilçiliyinin və ədəbiyyatşünaslığının səviyyəsindən o qədər də razı deyiləm, bizim daha böyük imkanlarımız var, ancaq bununla belə mənə elə gəlir ki, Türkiyədəki ilə müqayisədə bizim dilçiliyimiz və ədəbiyyatşünaslığımız kifayət qədər inkişaf etmişdir. Bir sıra sahələrdə həmin inkişaf Türkiyə filoloqları üçün hətta örnək ola bilər...

Bilirsinizmi, humanitar sahədə türkologiya bütöv bir elmdir. Elə ola bilməz ki, Azərbaycanda türk dilçiliyi, yaxud ədəbiyyatşünaslığı sürətlə inkişaf etsin, Türkiyədə, yaxud Orta Asiyada isə kəskin surətdə geri qalsın. Allah qoysa, gələcəkdə bu inteqrasiya (?) daha da genişlənəcəkdir.

– **Səhv etmərsən, Ankarada vahid türk əlifbası**

məsələsi də qoyulub və nəşə bir qərar da qəbul olunub...

– Elədir... Keçən ilin mayında Türkiyə Kültür bakanlığının (mədəniyyət nazirliyinin) keçirdiyi sürəkli (daimi) türk dili qurultayında ümumi türk əlifbası yaratmaq məsələsi xüsusi şəkildə qoyuldu. Həmin məsələ ətrafında gedən söhbətlər, aparılan polemikalar nəticəsində xüsusi qərar qəbul edildi – burada qeyd olundu ki, 34 işarədən ibarət ümumi türk qrafik fondu qəbul edilsin və hər bir türk dili bu fond əsasında öz əlifbasını yaratsın. Eyni zamanda məsləhət görüldü ki, əgər bu və ya digər türk dilində iki səs arasında fonematik fərq yoxdursa (yəni onlar sözü sözdən fərqləndirmirsə), onlar ayrı-ayrı işarələrlə deyil, bir işarə ilə ifadə olunsun... Əlbəttə, demək olmaz ki, bu, sonuncu qərarlaşmadır, ancaq artıq bir neçə il gedən mübahisələri, meydana çıxan mülahizələri ümumiləşdirmək etibarilə qurultayın əlifba komissiyasının qərarı, heç şübhəsiz, əməli əhəmiyyət daşıyır. Sonrakı proseslərdə ortaya çıxacağı güman edilən çətinlikləri də bu cür məsləhətləşib aradan qaldırmaq, prinsip etibarilə heç bir çətinlik törətməməlidir.

Ümumi türk əlifbası yaratmaq real bir işdir, ancaq bu işdə kifayət qədər ciddi olmağa da ehtiyac duyulur; elələri tapılır ki, ümumi türk əlifbası məsələsini ümumi türk dili məsələsi ilə qarışdırırlar...

– **Son dövrlərdə türk dilinin yayılma arealı... Türk dili BMT-də...**

– Görünür, bundan sonra biz iki türk dilini bir-birindən fərqləndirmək üçün birinə Azərbaycan türk dili (yaxud Azərbaycan türkcəsi), ikincisinə isə Türkiyə türkcəsi deməli olacağıq. Həmin dillər öz tipologiyaları etibarilə nə qədər oxşar (hətta eyni) olsa da, fərqli xüsusiyyətlərə də malikdirlər...

Məlumdur ki, indi dünyada ən azı altı müstəqil, yaxud yarım-müstəqil türk dövləti mövcuddur: Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan... Bunların arxasınca isə daha bir sıra türk dövlətlərinin müstəqillik qazanması gözlənilir: Tatarıstan, Başqırdıstan, Saxa (Yakutiya)... Həmin dövlətlərdə əsas dil (dövlət dili) türk

dilidir – heç şübhəsiz, sayı get-gedə artan bu türk dövlətləri arasındakı yazışmalar rus, yaxud ingilis dilində aparıla bilməz; mövcud türk dillərindən biri (ya Türkiyə türkcəsi, ya Azərbaycan türkcəsi, ya da, məsələn, Özbək türkcəsi...) ümumtürk ünsiyyət dili kimi çıxış etməlidir. Eyni zamanda ümumtürk dilini yaratmaq sahəsində axtarışlar da gedir...

Türkiyə Kültür bakanlığının 1992-ci il 4-8 may tarixlərində Ankarada keçirilən sürəklil türk dili qurultayında bu məsələ də əsas diqqət mərkəzində idi.

Türk ədəbi dillərinin tarixi, eləcə də müasir problemləri ilə bağlı müəyyən məsələlər var idi ki, məni çoxdan düşündürdü və çıxışında məhz bu barədə bəhs etməyi qərara aldım. Hər şeydən əvvəl göstərdim ki, ümumi (ortaq) türk ədəbi dilinin həm nəzəri, həm də əməli ənənələri vardır. XX əsrin ortalarından etibarən müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərində türk ziyalıları ümumi türk dilində (ümumən türklər üçün) yazmağa çalışmışlar. Nəticə etibarilə İsmayıl bəy Qaspralının məşhur «Tərcüman»ı meydana çıxmış və XIX əsrin axırlarını əhatə edən mürəkkəb bir dövrdə nəşr olunub öz böyük tarixi missiyasını həyata keçirmişdir. Əlbəttə, ümumi türk ədəbi dili ayrı-ayrı türk ədəbi dillərini inkar etmir – ona görə ki, ayrı-ayrı türk ədəbi dillərinin tarixi təcrübəsi, xüsusi mədəni-sosial bazası, coğrafi müəyyənliyi var və bütün bunlar türk ədəbi dillərini mövcud keyfiyyətində mühafizə edir. Lakin ayrı-ayrı türk ədəbi dilləri də ümumi (ortaq) türk ədəbi dilini inkar etmir, əksinə, onların inkişafına müxtəlif baxımlardan təsir göstərir – müxtəlif səviyyəli türk ədəbi dillərinin qarşılıqlı əlaqələrini bilavasitə təmin etməklə, bir tərəfdən ədəbi dilin genetik əsaslarını möhkəmləndirir, ikinci tərəfdən müştərək zənginləşmə sferası açır... Mən təklif etdim ki, məsələnin düzgün nəzəri dərkindən irəli gələrək bir sıra anlayışları dəqiqləşdirək: məsələn, **azəri türk dili, qazax türk dili, özbək türk dili**; yaxud, müvafiq olaraq, **azəri türkcəsi, qazax türkcəsi, özbək türkcəsi** yerinə **Azərbaycan türk dili, Qazaxıstan türk dili, Özbəkistan türk dili** (yaxud **Azərbaycan türkcəsi, Qazaxıstan türkcəsi, Özbəkistan**

türkcəsi) işlədək (Türkiyə türk dili, yaxud Türkiyə türkcəsi termininə uyğun şəkildə) ki, burada müxtəlif türk xalqlarının vahid türk dili sisteminə, türk dilləri ailəsinə eyni hüquqla şərik olduqlarını hər dəqiqə sübut etməyə ehtiyac olmasın. Digər tərəfdən, «**türkdilli xalqlar**» (guya xalq türk deyil, dili türkdür) və «**türki dili**» (farsların adlandırdığı formada: «**zəbani türki**» müqayisə et; «**zəbani ərəbi**», «**zəbani farsı**») ifadələri yaygın və əslində, yanlış ifadələrdir və onların yerində, sadəcə olaraq, «**türk xalqları**» və «**türk dili**» ifadələri işlədilməlidir...

Ümumi türk ədəbi dilinin tarixi zərurət olduğunu dərk etməklə yanaşı onun necə formalaşdığını irəlicədən aydın təsəvvür etmək də, heç şübhəsiz, böyük maraq doğurur... Mənim fikrimcə, ümumi türk ədəbi dilinin üç yolla formalaşması mümkündür:

1. Müasir türk ədəbi dillərindən birinin ümumtürk ünsiyyəti vasitəsinə çevrilməsi ilə;

2. Müxtəlif türk regionları üçün xarakterik olan bir neçə (oğuz, qıpçaq, karluq-uyğur və s.) türk ədəbi dilinin variantının təşəkkül tapıb sonradan intensiv-qarşılıqlı əlaqədə bir ədəbi dilə çevrilməsi ilə;

3. Türk xalqları arasında iqtisadi-mədəni əlaqələrin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq türk ictimaiyyətinin vahid ədəbi dil ehtiyacının meydana çıxması və müştərək nitq vərdişlərinə əsaslanan ədəbi dil quruculuğu ilə.

Mənə belə gəlir ki, ümumi türk ədəbi dilinin reallaşması bu sahədə görüləcək konkret işlərdən də bu və ya digər dərəcədə asılıdır. Hər şeydən əvvəl, bizə müştərək (bütün türklər üçün nəzərdə tutulan) qəzetlər, jurnallar, radio, televiziya, məktəblər, müxtəlif şirkətlər və s. lazımdır ki, haqqında danışılan ümumi nitq vərdişləri formalaşsın. Bilavasitə linqvistik məzmunlu məsələlərə gəldikdə isə, burada heç şübhəsiz, elmi-nəzəri münasibət fəal olmalıdır: məsələn, müxtəlif türk ədəbi dillərində işlənən ərəb-fars mənşəli sözləri (əsasən Türkiyə türkləri kimi) ucdantutma milli sözlərlə əvəz etmək özünü doğrultmur. Heç olmasa ona görə ki, həmin sözlər türk ədəbi dillərinin müştərək leksik fondunun əhəmiyyətli hissəsini təşkil

edir. Lakin buradan o çıxmır ki, türk ədəbi dilləri məhz qeyri-milli leksika hesabına «birləşir»; V-X əsrlər qədim türk yazılı abidələrində alınma sözləri barmaqla saymaq olar. Halbuki həmin abidələri bütün türklər eyni dərəcədə anlamışlar və ümumiyyətlə, türk ümumxalq dilləri arasındakı fərq türk ədəbi dilləri arasındakı fərqdən daha azdır, müştərəklik isə əksinə, çoxdur. Ona görə də ümumi türk ədəbi dilinin formalaşmasında türk ümumxalq dillərinin rolu heç zaman unudulmamalıdır – xalq dilində biz bir-birimizi daha yaxşı başa düşürük...

Ümumtürk ünsiyyət dili kimi çıxış edən ortaq türk dili, yaxud hər hansı türk dili, eyni zamanda türkləri BMT-də də təmsil edəcəkdir.

– **Məşhur bir ifadəni xatırlayıram... M.Y.Lermontov dostlarından birinə yazdığı məktubda Azərbaycan türkcəsinin Asiyadakı tutduğu yeri fransızcanın Avropadakı nüfuzu ilə müqayisə edir. Bu mənada Azərbaycan türkcəsinin türk dilləri, ümumən, dünya dilləri içərisindəki yeri və rolu barədə Sizin fikrinizi bilmək maraqlı olardı... Nəhayət, konkretləşdirirəm: Azərbaycan türkcəsi dünya türklərinin ümumi dili ola bilərmi?...**

– Mən bayaq qeyd etdim ki, Azərbaycan Kiçik Asiya ilə Orta Asiya arasında keçiddir. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan türkcəsi də Türkiyə türkcəsi ilə Orta Asiya türk dilləri arasında ortaq mövqe tutur və kifayət qədər ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Ona görə də, heç şübhəsiz, Azərbaycan türkcəsinin türk dövlətləri arasında beynəlxalq anlaşma vasitəsi olmaq imkanı var. Lakin bu, o demək deyil ki, Türkiyə türkləri, yaxud qazaxlar, yaxud da yakutlar öz ana dillərini (ana türkcələrini) buraxıb Azərbaycan türkcəsi ilə danışmalıdırlar; söhbət ondan gedir ki, hər bir türk xalqı, milləti öz türkcəsini (tarixi dialektini) inkişaf etdirməlidir, Azərbaycan türkcəsi (və ya hər hansı türkcə) isə, bir qayda olaraq, beynəlxalq, beynəlmiləl səviyyədə işlənməlidir... Əlbəttə, bu gələcəyin işidir, ancaq uzaq yox, yaxın gələcəyin işidir...

Hər bir türk dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur – bu dillərdən heç biri digərini tamamilə əvəz edə bilməz, onlar eyni

kökədən yaransalar da, müstəqil hadisələrdir; hər bir türk dilinin öz tarixi var... Azərbaycan türkcəsi ən gec IX-XI əsrlərdən bəlkə də daha əvvəl müstəqil bir dil kimi inkişaf edir, ancaq məsələ burasındadır ki, türk dilləri arasında yakut və çuvaş dillərini çıxmaqla, böyük fərq yoxdur – Türkiyə türkü Qafqaz (Azərbaycan) türkünə, Azərbaycan türkü Türkünə türkünə (xüsusilə türkməni, özbəyi, uyğuru...) çox yaxşı başa düşür, qazax, qırğız, noğay... tatarı, başqırdı maneəsiz anlayır və s.

Bütün bunlar isə o deməkdir ki, bizim müştərək sərəvətimiz var və bu sərəvətdən gələcəyimiz naminə, tərəqqimiz, dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətləri ilə bir sərəvətə çıxmağımız naminə istifadə edə bilərik...

Bilirsiniz, qohum dillər o zaman inkişaf edər, zənginləşər ki, həmin xalqlar bir-birə hərətərəfli və çoxsahəli əməkdaşlıq etsinlər. Lakin tale elə gətirib ki, keçmiş SSRİ-də dövlət dili və ya hakim dil rus dili olduğu üçün türk xalqları bir-birilə əsasən rus dili vasitəsilə ünsiyyətdə olublar. Bu proses Oktyabr çevrilişindən sonra daha da güclənib, hətta nə qədər gülcə olsa da rus dili türk xalqlarının «ikinci ana dili» kimi təbliğ olunub. Türkün sözünü türkə mütələq rus deyib. Hər şey bir tərəfə türkoloji konfranslar, müşavirələr də bir qayda olaraq rus dilində aparılıb, halbuki məhz bu cür yığıncaqlarda ümumtürk ədəbi dilinin əsasları formalaşmalı idi.

İndi türk xalqlarının müstəqilliyinə qədəm qoyması, onların arasında bir-birə əlaqələrin bərpa edilməsi ünsiyyət vasitəsinin türk dilində aparılmasını zərurətə çevirir.

– **Sən də, mən də hər ikimizə doğma olan indiki Pedaqoji Universitetin filologiya fakültəsini bitirmişik. Sən məndən iki il əvvəl qurtarmısan. Mənə elə gəlir ki, tələbələr o vaxt elmə, biliyə daha çox meyilli idilər. Keyfiyyət də yüksək idi, kəmiyyət də sanballıydı... Sən necə düşünürsən?**

– Mən bir qədər başqa cür düşünürəm. Elmə, biliyə həvəs göstərənlər bütün dövrlərdə olublar. Həvəs göstərməyənlər də həmişənin... Bu günün özündə elə tələbələr var ki, müəyyən hazırlıq keçdikdən sonra, hətta auditoriyaya dərs deməyə buraxmaq olar.

Ancaq bir məsələni qeyd etmək istəyirəm ki, biz olduqca mürəkkəb bir dövrdə yaşayırıq – bir tərəfdən iqtisadi çətinliklər, digər tərəfdən müharibə, narahatlıq, tamam başqa tərəfdən tədris proqramlarında özünü göstərən qeyri-sabitlik həm tələbələrə, həm də müəllimlərə istər-istəməz pis təsir edir. Ancaq unutmamaq olmasın ki, bu gün müstəqil respublikamızın gələcək kadrları hazırlanır, çətinliklə də olsa hazırlanır və mən əminəm ki, bugünkü gənclərin ürəyində vətən eşqi, millət sevgisi on il, iyirmi il bundan əvvəlki gənclərlə müqayisəyə çətin gəlir.

Bununla belə, ötən günlər hamı üçün əvəz edilməzdir. Atalar təsadüfən deməyiblər ki, keçən günə gün çatmaz, calasan günü-günə... Bizə bəzən, doğrudan da, elə gəlir ki, o zaman hər şey daha yaxşı idi. Bilirsən niyə elə gəlir?... Çünki o zaman biz gənc idik, indikindən qat-qat enerjili idik, elə bilirdik ki, dünya ancaq bizə görə öz oxu ətrafında fırlanır, biz olmasaq orbitindən çıxar. Bütün bunlar təbii hisslərdir... Heç zaman ölməyən gənclik xarakterini, « o mehriban, o əziz tələbəlik illəri»ni bir çalın kiprikdən, bir qırıq baxışdan ürəyimizə düşən odun bu gün də sönmədiyini, şirin bir duyğu kimi damarlarımızda dolanaraq həyatın hər cür məhrumiyyətlərindən, mənəvi-psixoloji gərginliklərindən, söz güllələrindən, süni sözlərdən keçirərək hələ ki, yaşatdığını da əlavə etsək, necə deyərlər dövrəni qapamaq olar.

– **İnstitutumuzun gözəl bir tədbiri vardı: «20 ildən sonra».** Bu müsahibə üçün sənənin yanına gələrkən pillələri qalxanda, tanış auditoriyaları, kafedraları görəndə «dəli bir ağlamaq keçdi könlümdən». Qəlbimdə çox qəribə, ilahi, mübhəm duyğular oyandı. Bu barədə Ramiz Rövşənin misilsiz bir müşahidəsi – kəfi var:

**Bir dəfə də gəlmişəmmi,
Gəlmişəmmi, görmüşəmmi?
Yaşamışam, ölmüşəmmi –
Dünya mənə tanış gəlir...**

Şairin sözü olmasın, elə bilirəm ki, ömrümün o tələbəlik illərini ya yuxuda görmüşəm, ya da kinoda. Bir də o vaxt tələbə şairlərdən birinin dörd misralıq şeirindən belə bir nadir misra qalıb yadımda: «Dörd il dörd misralıq bayatı imiş». O, bunu sonuncu kursda yazmışdı. «20 ildən sonra» mənəvi-psixoloji, ruhi... baxımdan əvəzsiz tədbirlərdən biri idi. Niyə indi keçirilmir? Dövrə, zamanla bağlıdır? Ona qalsa, gərək toylar da yığışdırıla, alışıb yanan restoranların, barların, təzə dəbə düşmüş kazinoların qapılarından iri qıfıllar asıla...

– Sən universitetimizin pillələrini təsadüfdən təsadüfə qalxırsan, ancaq mən, demək olar ki, hər gün qalxıram və sənənin keçirdiyin hissləri də, demək olar ki, hər gün keçirirəm... Şübhəsiz, biz «20 ildən sonra»ya yenə də qayıdacağıq, bu, həqiqətən, gözəl tədbirdir – keçmişə xatırlamaq bizə həmişə lazımdır: gələcək bu gündən yox, bəlkə daha çox keçmişdən başlanır...

*Müsahibəni apardı:
Səyyad ARAN
«Səs» qəzeti,
14 yanvar 1993-cü il*

**«ONLAR UNUDURLAR KI, HEYDƏR ƏLİYEV İLLƏRİN
AĞIR SINAQLARINA SİNƏ GƏRMİŞ, ALOVLARDAN
ADDIMLAMIS, FIRTINALARDAN KEÇİB
ZİREHLƏNMİŞDİR»**

*Müsahibimiz N. Tusi adına Azərbaycan
Dövlət Pedaqoji Universitetinin rektoru, Yeni
Azərbaycan Partiyası idarə heyətinin üzvü,
professor Nizami Xudiyevdir.*

– Nizami müəllim, Siz respublikamızda son vaxtlar bəzi xarici və daxili qüvvələrin dövlət çevrilişi etmək cəhdlərinə necə qiymət verirsiniz?

– Sualınıza birmənalı cavab verərdim: çox pis! Mən bu cür niyyətdə olan adamları qətiyyətlə lənətləyirəm. Ola bilsin ki, bəzilərinə bu hadisə çox sadə görünsün. Əslində vəziyyət hədsiz dərəcədə mürəkkəbləşmişdi. Azərbaycan «olum və ya qalım» təhlükəsi ilə rastlaşmışdı. Ona görə də sağlam düşüncəli hər bir Azərbaycan vətəndaşı çevrilişin törədəcəyi fəlakətləri dərinədən dərk etdiyindən çiyin-çiyinə söykənərək qiyamçılara imkan vermədi. Mən sizi inandırırım ki, əgər bu cəhd baş tutsaydı, Azərbaycan qan dənizində üzəcəkdi, 1937-ci il yenidən təkrar olunacaqdı. Daxildəki düşmənlərin köməyi ilə xaricdə hazırlanmış bu planın əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan dövlətçiliyini parçalamaq və beləliklə də, ölkəmizi ayrı-ayrı xanlıqlara bölməkdən ibarət idi. Allaha çox şükür ki, onların bu planı puça çıxdı və həmin düşmənlərə çatdırıldı ki, xalq öz dövlətini qorumaq iqtidarındadır. Bununla da xalqımız zorla hakimiyyətə gəlməyin mümkünsüzlüyünə birdəfəlik nöqtəni qoydu.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, zor gücünə qurulmuş heç bir hakimiyyətin sonu yoxdur. Gözümüzün önünə nəhəng imperiyaların aqibətini gətirək. Axırları nə olub? Yalnız süqut! Qan üstündə hakimiyyətə gəlmiş sovetlərin imperatorluğu 70 il tab gətirə bildi. Sonra əzab-əziyyətə düşər olmuş millət və xalqlar

ayağa qalxıb öz talelərini, müqəddəratlarını həll etdilər. Azərbaycan da öz müstəqillik arzusuna çatdı. Mənə belə gəlir ki, bundan sonra xalqımızın istiqlalçılıq əzmini və iradəsini heç bir qara qüvvə qıra bilməyəcəkdir. Artıq o öz dövlətinin və torpağının sahibidir.

Dövlət çevrilişinə cəhd edənlər hamımıza məlumdur. Bu cəhdin iştirakçıları dövləti cinayət törətmişlər. Ona görə də onların barəsində ən qəti tədbirlər görülməlidir.

– Prezident Heydər Əliyevin bu hadisələrlə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlərə münasibətiniz?

– Əvvəla onu qeyd edirəm ki, oktyabrın 4-dən 5-nə keçən gecə prezident H.Əliyev milli televiziya ilə xalqa müraciət edərkən bəzi məkrli qüvvələr belə fikirləşirdilər ki, artıq hər şey qurtarıb... Lakin mən əmin idim ki, böyük siyasət qazanında bişmiş bu uzaqgörən və müdrik insan növbəti vəziyyətdən də çıxış yolu tapacaq, xalqı və dövləti təhlükədən sovuşduracaq. Mən bu fikrimlə heç də Amerika kəşf etmirəm. Onlar unudurdular ki, Heydər Əliyev illərin ağır sınaqlarına sinə gərmiş, alovlardan addımlamış, fırtinalardan keçib zirehlənmişdir. Onun iradəsini heç nə, heç bir qara qüvvə sındıra bilməzdi. Zirehə heç nə bata bilməzdi. Onun ayaqları vətən torpağına elə möhkəm bağlanmışdır ki, onu oradan heç nə ilə qoparmaq olmaz. Dövlət çevrilişini hazırlayanlar sadəcə olaraq onun gücünü və iradəsini ölçüb-biçməmişdilər. Yəqin belə anlayırdılar ki, Heydər Əliyev də paytaxtı tərk etmək məcburiyyəti qarşısında qalacaqdır. Düşmənlər bu məqamda uduzmuşlar. Prezident televiziya da açıqca olaraq axıracan dayanacağını və xalqla birlikdə qiyamçılarla mübarizə aparacağını bildirdi. Gərək bundan nəticə çıxarılaydı. Təəssüf ki, «dişləri şirəyə batmışlar» Gəncədə və respublikamızın digər regionlarında iğtişaşların dairəsini genişləndirdilər. Cəmi bir neçə dəqiqədən sonra xalqın prezident iqamətgahı qarşısında toplaşması qara qüvvələrin arzularını ürəklərində qoydu. Heydər Əliyev belə təhlükəli anda dövlətin və xalqın qarantı kimi başqa tədbirlərə də əl ata bilirdi. Ancaq böyük müdriklik göstərərək məsələnin sülh yolu ilə, qan tökülmədən həll olunmasını zəruri saydı. Mən onun bu fəaliyyətini

alqışlayıram. Bir gün sonra Azadlıq meydanında keçirilən izdihamlı mitinqdə prezident qiyamçıların özlərinin iştirakı ilə onların xalq məhkəməsini qurdu və həmin mitinqdə xalq öz seçdiyi prezidenti ilə həmrəy olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. Mənə belə gəlir ki, Azərbaycan xalqının təkrar dəstəyini alan dövlət başçımız bundan sonra hökumət strukturlarında olan dönüklərin və xəyanətkarların barəsində ciddi ölçülər götürəcəkdir.

– Sizcə, qiyamçıların bir daha baş qaldırmaq ehtimalı varmı?!

– Fikrimcə, bu qətiyyəni mümkün deyil. Birincisi, xarici qüvvələrin himayəsi altında olan ən böyük ocaq daxildə söndürülmüşdür. Azərbaycan dövləti və xalqı bir daha belə qiyamçıların baş qaldırmasına fürsət verməyəcəkdir. İkincisi, mənə, hüquq-mühafizə orqanlarımız belə bir ehtimalın gələcəkdə olacağına hər dəqiqə hazır olmalıdırlar. Çünki məkrli qüvvələrin tör-töküntüləri hələ tam təmizlənməyib. Onlar hər an çalışacaqlar ki, Azərbaycanda vəziyyəti gərginləşdirsinlər, sabitliyi pozsunlar. Belələrinə qarşı ən sərt tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ümumiyyətlə, son hadisələr göstərdi ki, hüquq-mühafizə orqanlarına qiyamçıların tərəfdarları yerləşdirilmişdir. Bu mənada Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasında dövlət cinayəti törətmiş 4 nəfərin qaçırılması, eyni zamanda Bayıl türməsindən ölüm hökmü altında yatan 10 canının aradan çıxarılması təsadüfi hallar deyildir. Şəxsən mənim üçün çox maraqlıdır ki, bu cinayətkarların buraxılmasına şərait yaratmış hüquq-mühafizə orqanlarının neçə işçisi məsuliyyətə alınmışdır. Bəlkə belə bir fakt var, amma geniş ictimaiyyət bundan xəbərsizdir. Yəni bütün bu sözləri deməkdə məqsədim budur ki, Konstitusiya ilə dövləti qorumağa borclu olan hüquq-mühafizə orqanları səriştəli, təcrübəli və nəhayət, dövlətə, xalqa, prezidentə sədaqətli kadrlarla möhkəmləndirilməlidir. Qanunlarımıza sۆykənməklə yalnız bu təqdirdə baş qaldıran hər hansı qara qüvvənin qarşısı alın bilər. O ki qaldı qiyamçıların baş qaldırması ehtimalına, bir daha təkrar edirəm ki, bu mümkünsüzdür.

– İdarə heyətinin üzvü olduğunuz Yeni Azərbaycan Partiyasının bu hadisələrdə göstərdiyi fəaliyyət haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Həmin günlərdə partiyamız və onun çoxsaylı üzvləri yüksək fəallıq nümayiş etdirərək Azərbaycan xalqı ilə birlikdə dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin müdafiəsinə qalxdılar. Partiyanın rəhbər orqanları vəziyyətlə bağlı bəyanatlarla, xalqa müraciətlərlə çıxış etdi. Mərkəzi Aparat daim yerlərlə əlaqə saxlayır, rayonlarda yaradılmış operativ qərargahlar vasitəsilə məlumatlar alırdı. Bir sözlə, Mərkəzi Aparat 3-4 gün bütün sutkanı işləməli olmuşdur. Biz bir siyasi partiya kimi öz Nizamnamə və Proqramımıza uyğun olaraq fəaliyyət göstərir, Azərbaycanda siyasi sabilliyin bərpasına çalışırıq. Belə başa düşürəm ki, gördüyümüz işlər, Azərbaycan rəhbərliyinə digər partiyalar kimi bizim də dəstək verməyimiz nəticəsiz qalmadı. Mən buna görə partiyanın rəhbər orqanını təmsil edən şəxs kimi bütün YAP-çılara, o cümlədən prezidentin mövqeyini və haqq işini müdafiə edən bütün partiyalara öz minnətdarlığımı bildirir və onlara Azərbaycan dövlətçiliyini müdafiə etmək istiqamətində uğurlar arzulayıram.

*Müsahibəni apardı:
Sona VƏLİYEVƏ
«Səs» qəzeti,
22 oktyabr 1994-cü il*

...MƏQSƏDİMİZ YENİ, MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN QURMAQDIR

*Müsaibimiz Milli Məclisin deputatı, YAP idarə
heyətinin üzvü, N. Tusi adına ADPU-nun rektoru,
filologiya elmləri doktoru, professor Nizami
Xudiyevdir.*

– Nizami müəllim, ilk növbədə Milli Məclisin deputatı kimi, parlament seçkiləri haqqında düşüncələrinizi bilmək istərdik.

– Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda ilk dəfə idi ki, demokratik seçkilər keçirildi və ona görə də müəyyən çatışmazlıqlar da istisna təşkil etmədi. Ümumilikdə isə, seçkilər demokratik və obyektiv keçirildi. Xalq azad surətdə inandığı şəxslərə etimad göstərdi. Bu gün tam məsuliyyətlə demək olar ki, artıq Azərbaycan Respublikası professional parlamentə malikdir.

– Lakin müxalifət Siz dediklərinizin tam əksini söyləyir; hətta parlamenti qeyri-legetim sayır.

– Seçkilərdə iqtidarı dəstəkləyən qüvvələrin tam qələbəsi, əlbəttə, müxalifəti sevindirə bilməz. Ona görə də, onlar qərəzli çıxışlarından əl çəkmir, böhtanla dolu bəyanatlar verirlər. Seçkilərin gedişində xarici müşahidəçilər iştirak etmişdir və onların fikri birmənalıdır – bəzi çatışmazlıqların olması şərti ilə seçkilər demokratik keçirilib.

– Onda belə bir sual meydana çıxır. Seçkilərdə müxalifətin məğlubiyyəti nə ilə bağlıdır?

– Müxalifəti təmsil edən qüvvələrin seçkilərdə məğlubiyyətinin əsas səbəbi iqtidarda olduqları dövrdə dövlətimizə vurduqları ziyandır. Keçmiş iqtidar nəinki respublikamızın düçar olduğu əsas bəla olan Qarabağ problemini həll edə bilmədi, üstəlik xalqımızı daha ağır çətinliklərə məruz qoydu. Şimal və cənub torpaqlarımızın respublikadan ayrılması gerçəkləşməyə başladı. Xalqımız vətəndaş müharibəsi

təhlükəsi altında yaşayırdı. Bütün bunlar Müsavat – AXCP iqtidarının apardığı səriştəsiz daxili və xarici siyasətin nəticəsi idi. Müdrik siyasətçi Heydər Əliyev cənablarının gərgin əməyi və bacarığı nəticəsində bu böhranlı vəziyyət aradan götürüldü. Bu hadisələr hamımızın gözü qarşısında baş verib və xalq buna öz obyektiv qiymətini verib. Buna görə də keçmiş iqtidarın nümayəndələri və onlarla həmrəy olan qüvvələr seçkilər zamanı xalqın dəstəyini ala bilməyərək məğlubiyyətə uğradılar ki, bu da təbiidir. Seçkilər bir daha sübut etdi ki, xalqı artıq yalan vədlər və populist şüarlarla aldatmaq mümkün deyil. Bildiyiniz kimi, parlament seçkilərində YAP qələbə çalıb və bunun da əsasən iki səbəbi var – başda müdrik siyasətçi Heydər Əliyev cənabları olmaqla indiki iqtidarın yeritdiyi məqsədyönlü daxili və xarici siyasət və ümumiyyətlə, YAP-ın xalqımız arasında böyük nüfuz malik olması müxalifətin məğlubiyyətinin əsas səbəbidir.

– Nizami müəllim, xahiş edirəm Heydər Əliyev iqtidarının daxili və xarici siyasətdə qazandığı nailiyyətləri açıqlayasınız.

– Birinci növbədə Heydər Əliyev cənabları hakimiyyətə gəldiyi dövrdə respublikamızdakı iqtisadi-siyasi durumu bir anlıq gözümüz önünə gətirək. Onda qazanılmış nailiyyətləri təsəvvür etmək olar. Əvvəl qeyd etdiyim kimi, hörmətli prezidentimizin gərgin əməyi nəticəsində Azərbaycanın parçalanmasının qarşısı alındı, qanunsuz yaradılmış bir çox silahlı qüvvələr və reket qrupları tərksilah edildi. Xalqımız bu gün dinc və qorxusuz yaşayır. Mənim fikrimcə, bundan böyük nailiyyət ola bilməz. İqtidar xarici siyasət sahəsində mühüm, məqsədyönlü addımlar atıb və atmaqdadır. Respublikamız informasiya blokadasını yarıya dünya ölkələri arasında öz layiqli yerini tutmuşdur. Dünyanın sözükeçən dövlətləri bu gün Azərbaycanın haqq işini dəstəkləyir ki, bu da Qarabağ probleminin həllinə müsbət təsir göstərəcək. Xarici ölkələrdə lobbimizin bünövrəsi qoyulmuşdur ki, bunun da əhəmiyyəti inkaredilməzdir. İqtisadi sahədə isə təəssüflər olsun ki, elə bir ciddi irəliləyişimiz yoxdur. Bu da səbəbsiz deyil. Əvvəla keçmiş SSRİ məkanında olan respublikalarda da vəziyyət bizdən

yaxşı deyil. Onilliklərlə formalaşmış iqtisadi əlaqələrin qırılması öz dağıdıcı təsirini göstərib. Digər tərəfdən respublikamızın düşdüyü müharibə vəziyyəti, torpaqlarımızın 20 faizdən çoxunun işğalı, milyondan artıq qaçqının olması buna mənfi təsir edən faktorlardandır. Həm də ki, yeni iqtisadi münasibətlərə keçid çox mürəkkəb prosesdir. Tez bir zamanda bu sahədə qənaətbəxş nəticələr əldə etmək demək olar ki, mümkün deyil. Bunu dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir. Lakin bununla belə, son dövrlərdə iqtisadiyyat sahəsində qəbul edilən mühüm qanunlar və bağlanan müqavilələr göstərilən istiqamətdə ardıcıl və səmərəli addımlar atmağımıza imkan yaradacaq. Biz gələcəyə ümidlə baxırıq. Və əminik ki, iqtisadiyyatımızın tərəqqisinə nail olacaq və Azərbaycanı dünyanın sivil ölkələri səviyyəsinə çıxaracağıq. Çünki bizim məqsədimiz yeni, müstəqil Azərbaycan qurmaqdır. Bu yolda biz bacarığımızı və gücümüzü əsirgəməyəcəyik.

– Qarabağ probleminin həlli barədə nə deyə bilərsiniz?

– Qarabağ problemi tək iqtidarın yox, bütün Azərbaycan xalqının ürək ağrısıdır və bunun həlli çox vacibdir. İqtidar bu gün bütün mümkün vasitələrdən istifadə edir ki, məsələ dinc yolla, qan tökülmədən həll edilsin. Ümidvaram ki, Böyük Sülh Sazişinin bağlanacağı gün çox uzaqda deyil.

– Müxalifətdə olan qüvvələr bəyan edirlər ki, dinc yolla problemin xalqımızın mənafeyinə uyğun həlli mümkün deyil, çünki Azərbaycan məğlub tərəfdir. Buna Sizin münasibətiniz necədir?

– Son dövrün tarixi göstərir ki, zor gücünə, qan tökməklə problemin həlli çətindir, çox vaxt isə mümkün deyil. Bir də ki, məsələnin həlli əgər dinc yolla mümkündürsə, qan tökmək, anaları gözü yaşlı, uşaqları yetim qoymaq gərəksizdir və heç bir sivil normaya cavab vermir. Digər tərəfdən xalqımızın mənafeyinə zidd olan sülhə iqtidar heç vaxt qol qoymaz. Əgər məsələnin dinc yolla həlli mümkün olmasa, xalqımız öz qanı bahasına torpağını almaq iqtidarındadır. Xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi buna təminat verir.

– Martın 15-də Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması Belovejsk müqaviləsinin ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edib. Bunu Siz necə qiymətləndirirsiniz?

– Dövlət Dumasının atdığı bu addımı müstəqillik əldə etmiş dövlətlərə qarşı xəyanət kimi və qeyri-qanuni bir akt kimi qiymətləndirirəm.

– Fikrinizə, Rusiya kommunistləri prezident seçkilərində qələbə çalsalar SSRİ-nin bərpa edilməsi «arzularını» həyata keçirə biləcəklərmi?

– Bu, mümkün deyil. Müstəqillik əldə etmiş respublikaların əksəriyyəti razı olmaz. Bunu həmin dövlətlərin prezidentlərinin çıxışları da sübut edir. Həm də bu respublikalarda Rusiyadan fərqli olaraq kommunistlərin nüfuzu yox dərəcəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda iqtidarın da, müxalifətin də bu barədə mövqeyi eynidir – Azərbaycan heç vaxt öz müstəqilliyini əldən verməyəcək.

– 1995-ci ilin mart hadisələrindən bir il keçir. İstintaq orqanları bu dövr ərzində araşdırmalar aparmış, təkzib-olunmaz nəticələrə gəlmişlər. Çevriliş cəhdi baş tutmasa da, respublikamıza böyük maddi və mənəvi zərbə vurmuşdur. Müxalifətdə olan qüvvələr iqtidarı problemi dinc yolla həll etməməkdə günahlandırırlar. Bu haqda və ümumiyyətlə, çevriliş cəhdi barəsində Sizin fikrinizi bilmək istərdik.

– 1995-ci ilin mart hadisələri xalqımızın tarixində qara ləkədir. Çevriliş cəhdinin kökü uzaqlardan gəlir, 1994-cü ilin oktyabr qiyamından da əvvəldən. H.Əliyev iqtidarının yeritdiyi məqsədyönlü daxili və xarici siyasət müstəqilliyimizə düşmən kəsilənləri qıcıqlandırır, xalqımızın götürdüyü istiqlal yolundan döndərmək cəhdlərini heçə endirdi. Demokratik yolla hakimiyyətə gəlməyin mümkünsüzlüyü onları cinayətkar yollara əl atmağa sövq etdi. Milli mənafeyi şəxsi ambisiyalarına qurban verən siyasi və hərbi müxalifət bu istiqamətdə birləşdi, planlı şəkildə öz istəklərinə qeyri-konstitusion yolla nail olmağa cəhd etdi. Əfsuslar olsun ki, çevriliş cəhdini dinc yolla aradan götürmək mümkün olmadı. Hörmətli prezidentimizin dəfələrlə etdiyi cəhdlər heç bir nəticə vermədi. Qazax və Ağstafa -

rayonlarında qanuni hakimiyyət devrildi, qan töküldü. Respublika prezidenti qan tökülməsinə yol verməmək üçün dəfələrlə Cavadov qardaşlarına silahı yerə qoymağı təklif etdi. Lakin bu da bir nəticə vermədi və qiyamın silah gücünə yatırılması qaçılmaz oldu. Bunun da bütün məsuliyyəti çevrilişə cəhd edənlərin üzərinə düşür. Bu dövlətçiliyimizə arxadan vurulan zərbə idi. Son hadisələr göstərdi ki, Azərbaycanı getdiyi yoldan döndərmək mümkün deyil, xalq öz prezidentinin yeritdiyi siyasəti bəyənir və dəstəkləyir. Hamı başa düşməlidir ki, respublikamızın qanunlarını pozan və xalqımızı müstəqillik yolundan döndərmək istəyən hər bir şəxs kimliyindən asılı olmayaraq öz layiqli cəzasını alacaqdır.

– **Nizami müəllim, Siz N.Tusi adına APU kimi böyük bir tədris müəssisəsinin rektorusunuz. Təbii ki, xalq maarifi sistemində olan ağır vəziyyət Sizə daha yaxşı bəllidir. Vəziyyətdən çıxış yolunu nədə görürsünüz?**

– Çox mühüm problemə toxundunuz. Doğrudan da xalq maarifinin bugünkü vəziyyəti qənaətbəxş deyil. Bu da bilavasitə respublikamızın düşdüyü ağır vəziyyətlə bağlıdır. Sualınıza konkret belə cavab verərdim. İqtisadiyyatımızı dirçəltmədən nəinki xalq maarifində, hətta həyatımızın digər sahələrində də köklü dəyişikliklər etmək mümkün deyil. Elə buna görə də, bütün gücümüzü bu istiqamətə yönəltməliyik. Əminəm ki, yaxın gələcəkdə bütün məsələlər, o cümlədən xalq maarifində olan problemlər həll olunacaq. Bu yolda mən Milli Məclisin deputatı kimi əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

*Müsahibəni apardı:
Namiq HƏSƏNOV
«Səs» qəzeti,
3 aprel 1996-cı il*

MİLLƏT VƏKİLLƏRİ FRANSADAN QAYIDIBLAR

Parlamentlərarası İttifaqın və YUNESKO-nun birgə təşəbbüsü ilə iyunun əvvəlində Parisdə beynəlxalq konfrans keçirilib. «Elm, təhsil, mədəniyyət və informasiya kommunikasiyaları XXI əsrin ərəfəsində» mövzusunda əhatə edilən bu məclisdə Azərbaycan parlamentini millət vəkili Şahlar Əsgərov, Nizami Xudiyev və Eldar Səfərov təmsil edirdilər.

Milli Məclisin «Elm, təhsil və mədəniyyət» komissiyasının üzvü Nizami Xudiyev 8 gün davam edən beynəlxalq tədbir barədə təəssüratını müxbirimizlə bölüşdürüb.

– Parlamentlərarası beynəlxalq konfransa dünyanın 135 ölkəsindən nümayəndələr gəlmişdilər. Misir parlamentinin rəhbəri cənab Sorura həm də Parlamentlərarası İttifaqın sədri kimi məclisi idarə edirdi. İclasın birinci günü YUNESKO-nun baş direktoru Fridriko Mayor, Fransa senatının və Fransa Milli Məclisi sədrlərinin nitqindən sonra müzakirələr başlandı. Ayrı-ayrı mövzuları əhatə edən bu müzakirələrdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri fəal çıxışları ilə seçilirdi. Zorla müharibəyə cəlb edilən respublikamızın hazırkı siyasi durumu, qaçqınların acınacaqlı vəziyyəti barədə konfrans iştirakçılarına ətraflı məlumat verdik. Tədbirin profilinə uyğun olaraq Azərbaycanda elm, təhsil, mədəniyyət və informasiya vasitələrinin vəziyyəti barədə də çıxışlarımız oldu. Eyni zamanda, bu sahələrin hansı istiqamətdə inkişaf etdirilməsi ilə bağlı təkliflərimizi də verdik. Əsaslı faktlarla sübut etdik ki, respublikamız, xüsusilə elm və təhsil sahəsində güclü potensiala, təcrübəyə malikdir. Bu potensialdan ümumdünya elminin inkişafı üçün istifadə etmək səmərəli nəticə verir.

Mədəniyyət məsələləri mövzusu konfransda daha fəal müzakirəyə səbəb oldu. Qeyd olundu ki, «mədəniyyət» anlayışını böyük və yaxud kiçik dövlətin mədəniyyətinə parçalamaq düzgün deyil. Hər xalqın mədəniyyəti özü üçün

qiymətlidir və yüksək mənəvi dəyərlərə malikdir. Məhz ayrı-ayrı xalqların, millətlərin mədəniyyətlərinin cəmi ümumbəşəri mədəniyyəti səciyyələndirir. Ona görə də bu sahədə ayrımlar aparmaq, hansı xalqa isə üstünlük verib, digərini arxa plana keçirmək olmaz.

Təkliflərimizin birində qeyd etdik ki, dünya ədəbiyyatının klassikləri Azərbaycanın orta və ali məktəblərində öyrənilməsi kimi, söz xəzinəmizin Nizami, Füzuli, M.F.Axundov kimi nəhəngləri də başqa ölkələrdə təbliğ edilsin. Hər bir xalqın ədəbiyyatının, mədəniyyətinin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi, tədqiq edilməsi insanları bir-birinə yaxınlaşdırır, qarşılıqlı ünsiyyətin inkişafına zəmin yaradır. Bu tərzdə yaxınlaşmalar xalqlar arasındakı hər hansı konfliktin, problemin həllinə də kömək edər.

İnformasiya vasitələri ilə bağlı mövzuların müzakirəsi də çox maraqlı keçdi. Çıxışlarımızda uzun müddət informasiya blokadasında qalan bir dövlət kimi bu zərbənin hansı acı nəticələrə gətirib çıxardığını konfrans iştirakçılarına çatdırmağa çalışdıq. Bildirdik ki, məhz informasiya qıtlığı üzündən haqq səsimizi dünyanın demokratik dövlətlərinə yetirə bilməmişik. Məhz buna görə, torpaqlarımızın xeyli hissəsi işğal altında, soydaşlarımız əsirlikdə olduğu halda düşmənlərimiz mətbuatdakı yanlış çıxışları ilə bizi beynəlxalq aləmə işğalçı, qaniçən, ədalətsiz xalq kimi tanıdılar. Gec olsa da, indi informasiya blokadasından çıxmağa başlamışıq. Xalqımızın problemləri, qarşılaşdığı bəlalər barədə beynəlxalq mətbuatda sözumüzü deməyə çalışırıq.

Dünyanın müxtəlif millətlərinin çıxışlarında birmənalı şəkildə bildirildi ki, beynəlxalq miqyasda informasiya kanallarının müstəqil, sərbəst fəaliyyətinə geniş imkanlar yaradılmalıdır. Söz üzərinə məhdudiyət qoyulmasının əleyhinə çıxanlar qeyd etdilər ki, senzura hər hansı informasiyanı yayan şəxsin öz qəlbində olmalıdır. Bunu belə əsaslandırdılar ki, bəzən yüzlərlə, minlərlə günahsız insan sensasiya yaratmaq xatirinə verilən informasiyanın qurbanı olur. Bu isə yolverilməz haldır.

Ümumiyyətlə, bir iştirakçı kimi konfrans haqda təəssüratım çox zəngindir. Bütün mövzular obyektiv müzakirə olunurdu, maraqlı təkliflər verilir. Aktual xarakter daşıyan bir çox məsələlərin söz olaraq qalacağı deyil, real gerçəkliyə qovuşacağı ümidi ilə Vətənə qayıtmışıq. YUNESKO rəhbərliyinin Parlamentlərarası İttifaqın sədarətinin həmin məsələlərə ciddi yanaşmaq meyili, konfransın qəbul etdiyi qətnamələr bizdə bu ümid hissəsinin yaranmasına əsas verir.

*Söhbəti yazdı:
Şamama HƏSƏNLİ
«Xalq qəzeti»,
20 iyun 1996-cı il*

TELEVİZYİA AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNƏ XİDMƏT EDİR

*Müsaibimiz Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri
Şirkətinin sədri, millət vəkili, filologiya elmləri doktoru,
professor Nizami Xudiyevdir.*

– Nizami müəllim, teleradio şirkətinə sədr təyin olunduğunuz vaxtdan bir il keçir. Ötən müddət ərzində nələrə nail ola bilibsiniz? Bu bir ildə gördüyünüz işləri necə ümumiləşdirərdiniz?

– Gördüyümüz işlər, Azərbaycan televiziyasında və radiosunda gedən dəyişikliklər göz qarşısında olduğu üçün təfərrüata varmadan ən ümumi istiqamətlər haqqında danışmaq istərdim.

Şirkətdə iş başlayarkən ilk növbədə yaradıcılıqla, ekran və efir estetikası ilə bağlı problemləri həll etməyi, ekran mədəniyyətini yüksəltməyi qarşıya məqsəd qoymuşduq. Məncə, bu işdə uğurlarımız az deyil. Daha sonra yeni verilişlər dalğası başlandı və nəticədə əllidən artıq yeni proqram meydana çıxdı ki, onların da çoxu tamaşaçı rəğbəti qazana bildi.

Şübhəsiz ki, işimizin əsas istiqaməti Azərbaycan dövlətçiliyi ideyalarının daha geniş təbliği və müdrik dövlət başçısı prezident Heydər Əliyevin bu sahədəki möhtəşəm fəaliyyətinin daha peşəkarlıqla işıqlandırılmasının ön planı çəkilməsidir.

Bütün bunlar, eyni zamanda ictimai-siyasi və vətənpərvərlik mövzusunda verilişlərin artması, kəskin süjetli materialların çoxalması cəmiyyətdə televiziyanın rolunun və nüfuzunun təsdiq edilməsinə yönəlib.

– Sizin teleradio şirkətinə təyinatınızın ilk günlərində bu sahədəki peşəkarlığınıza şübhə edənlər vardı...

– Aydın ki, mənəm buraya gəlişim siyasi təyinatdır. Çünki mən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və zəmanəmizin

görməli siyasi xadimi, möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin siyasi xəttinin tərəfdarı, onun ideyalarının həyata keçirilməsi üçün çalışan bir adamam. Televiziya və radio şirkətindəki fəaliyyətimdə də məhz bu prinsipi əsas tuturam. O ki qaldı idarəetmə və peşəkarlıq məsələsinə, mən ömrüm boyu müxtəlif vəzifələrdə olmuş, adamlarla işləmişəm. Elmi fəaliyyətimdə isə müasir filologiyanın ən aktual problemləri ilə məşğul olmuşam. Dediym odur ki, həm təşkilatçılıq, həm də intellektual fəaliyyət baxımından mənəm kifayət qədər təcrübəm var. Televiziya isə hər birimizin tək cəməişətinin deyil, həm də həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. Amma ona rəhbərliyin spesifik cəhətləri var və səriştəli adam qısa müddətdə bunlara yiyələne bilər. Buna görə də qısa müddətdə televiziyanın işində canlanma yarada bildik. Bu isə yeni ideyalar təklif etmədən, ümumi yaradıcılıq istiqaməti vermədən, verilişlərin hazırlanma mexanizmini təkmilləşdirmədən, çətin yaradıcılıq prosesini və işin spesifikliyini bilmədən, eyni zamanda dünya televiziyasının nailiyyətlərindən bəhrələnmədən mümkün deyil. Hər halda biz belə hesab edirik ki, ekranda ümumi mədəniyyətin yüksəlməsi, təqdimatlarda sistemli yeniliklər, tamaşaçı marağına hörmət, ünsiyyət mədəniyyətinin artması, tamaşaçı auditoriyası ilə canlı əlaqə bugünkü televiziyanın nəzərə çarpan yenilikləridir və bunların peşəkarlıqla həyata keçirilməsi bizi sevindirir.

– Nizami müəllim, hər halda Azərbaycan televiziyasının işindən narazılıq edənlər də var. Məsələn, tamaşaçıların müəyyən qismi belə hesab edir ki, AzTV-də rəsmi materiallara həddən çox yer verilir.

– Təkcə bu məsələdə yox, elə başqa məsələlərdə də tamaşaçıların zövqü və istəyi ilə bağlı müxtəlif münasibətlər, rəylər ortaya çıxır. Bu isə o deməkdir ki, televiziyanın nə qədər tamaşaçısı varsa, verilişlərdə bir o qədər də münasibət müxtəlifliyi var. Bəli, bizdə rəsmi materiallar bəzən çox gedir. Çünki biz dövlət televiziyasıyıq. Digər tərəfdən, axı tamaşaçılar dünyada gedən prosesləri, dövlətimizin bu günü və dövlət başçımızın müstəqilliyimizi möhkəmlətməyə xidmət edən

möhtəşəm fəaliyyəti ilə necə və nəyin vasitəsi ilə tanış olmalıdırlar? Buna görə də hesab edirəm ki, biz möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin gərgin işini, onun Azərbaycan xalqının bu günü və sabahı naminə göstərdiyi yorulmaz fəaliyyətini dolğun işıqlandırmalıyıq. Qoy ekrana baxan hər kəs görsün ki, onun seçdiyi və müdafiə etdiyi prezident gecə-gündüz bilmədən xalqımızın, ölkəmizin işıqlı gələcəyi naminə necə böyük işlər görür, hansı çətinliklərlə üzləşir. Qoy xalqımız bir daha şahid olsun ki, onun etibar edib taleyini tapşıracağı müdrik Heydər Əliyev cənabları Azərbaycanın müstəqilliyini hansı çətinliklər bahasına qoruyur, hansı səviyyədə və kimlərlə mürəkkəb danışıqlar aparır. Nəhayət, qoy xalq əmin olsun ki, onun rəhbəri respublikanın bütün ağırlıqlarını çiyinə götürərək, onları necə böyük ağıl, zəka və müdrikliklə həll edir.

Amma təəssüf ki, bəziləri bu barədə bir az başqa cür düşünür. Birdəfəlik bilmək lazımdır ki, Azərbaycan milli televiziya Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət edir.

Məsələnin televiziya işinin peşəkarlığı ilə bağlı başqa bir tərəfi də var. Dəfələrlə sınaqdan çıxarılmış təcrübə sübut edir ki, heç bir reportyor, heç bir şərhçi H.Əliyev cənablarının çoxcəhətli fəaliyyətinin məzmununu onun öz çıxışlarındakı qədər dolğun və əhatəli əks etdirə bilmir. Buna görə də biz prezidentin fəaliyyətinin işıqlandırılmasının bu yolunu daha məqbul hesab edirik.

Qaldı ki, işimizdəki nöqsanlara, əlbəttə, çatışmazlıqlar hələ var. Biz onları görürük və aradan qaldırmağa çalışırıq. Bu yöndə biz sağlam, qərəzsiz, ümumi işimizə kömək edən tənqidi dinləməyə, nəzərə almağa həmişə hazırıq.

– Bütün bu dedikləriniz bir daha sübut edir ki, televiziya çox mürəkkəb və məsuliyyətli bir fəaliyyət sahəsidir...

– Həqiqətən, televiziya çox çətin sahədir. Əgər onun cəmiyyətimizin həyatında oynadığı rolun mühümlüyünü də nəzərə alsaq, onda bu fəaliyyət sahəsində işin ağırlığını təsəvvür etmək olar. Televiziyada qarşılaşdığım çətinliklər də məhz burada heç də hər şeyin yerli-yerində olmaması ilə bağlı idi. Yəni heç də hamı bu mühüm kütləvi informasiya vasitə-

sinin Azərbaycan dövlətçiliyi üçün əhəmiyyətinin miqyasını və məsuliyyətini lazımınca dərk etmir, bunun nəticəsində isə idarəetmədə boşluqlar özünü göstərirdi. Biz redaksiyaların yaradıcılıq işini istiqamətləndirməklə yanaşı ilk növbədə məhz bu sahəyə diqqət yetirməli olduq. Güman edirəm ki, ilk addımlarımız qətiyyətli olduğu üçün çoxlarını yerində oturtdu.

Açığını deyim ki, həm televiziyada, həm də radioda istər yaradıcılıq, istərsə də təsərrüfat-istehsalat fəaliyyəti baxımından xeyli problem üst-üstə yığılıb qalmışdı.

Uzun illər boyu burada gözə kül üfürmək üçün parıltılı kosmetik işlər aparılmış, fundamental bir addım atılmamışdı. Televiziya və radionun fəaliyyətinin uzlaşdırılması, efir və ekran estetikası ilə bağlı köklü məsələlər də əsaslı şəkildə həll olunmamışdı. Təbiidir ki, biz məhz bunlardan başladığımız qısa müddətdə tamaşaçıları razı salan, Azərbaycan ictimai fikrini cəlb edən dəyişikliklərə nail ola bildik. Əlbəttə, bütün bu işlərdə möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin diqqətini hər addımda hiss etmişik. Məhz onun daimi qayğısı sayəsində biz teleradio kollektivinin əldə etdiyi və göz qabağında olan çoxlu fərəhli nəticələrdən danışa bilərik. Amma bu nəticələr bizi qətiyyənlə qane etmir. Çünki televiziya və radiomuzu dünya standartları səviyyəsinə qaldırmaq üçün hələ çox iş görməliyik.

Yeri gəlmişkən, bu istiqamətdə atılmış mühüm bir addımı – televiziyanın beynəlxalq ekrana yol açmasını ötən bir ilin ən əlamətdar hadisələri sırasına aid edərdim. Çünki ümummilliyət mənafe ilə bağlı hər hansı bir məsələni özümüz deyib, özümüz eşitdiyimiz dövr çoxdan keçib. 1996-cı ilin noyabrından başlayaraq, biz Türkiyənin TQRT kanalı ilə sistemli olaraq «Azərbaycan bu gün» adlı həftəlik proqram efirə çıxarıyıq. Təsəvvür edin ki, peyk vasitəsi ilə dünyanın 5 qitəsinə yayımlanan bu proqram bizə Azərbaycan həqiqətlərini demək üçün nə qədər böyük imkan verir. Üstəgəl bu proqram, həmçinin ABŞ, Kanada və Almaniyada yerli televiziya kanalları ilə yayımlanır. Bu proqramların «şah damarı», konseptual əsası isə Azərbaycanı təbliğ etmək, onu dünyaya daha geniş tanıtmadır. Bunu nəzərə alaraq biz yaxın vaxtlarda televi-

ziyada «Beynəlxalq proqramlar» şöbəsi yaratmaq və getdikcə onu genişləndirmək niyyətindəyik.

Suveren respublikamızın dünya ekranına ləyaqətlə çıxması üçün hər şey edəcəyik.

– Nizami müəllim, hər bir rəhbər işçi üçün yeni fəaliyyət sahəsində uğur qazanmağın bəlkə də ən vacib şərti kollektivlə dil tapmağı, adamları öz ideyaları ətrafında birləşdirməyi bacarmaqdır. Xüsusən də ağır kollektiv kimi ad çıxarmış teleradio şirkətində.

– Əlbəttə, «kadrlar hər şeyi həll edir» şüarı hələ köhnəlməyib. Bu mənada teleradio şirkətində də öz işini yaxşı bilən, bu sahədə püxtələşmiş xeyli bacarıqlı kadrlar, tanınmış mütəxəssislər var. Amma uzun müddət onların əməyinə lazımı qiymət verilməyib. Xüsusən əmək haqqı və qonorarla bağlı məsələlərdə. Biz bəzi çətin maliyyə problemlərini həll etdik, yaradıcılığın spesifik sahəsində çalışan bu jurnalistlərin əməyini stimullaşdırma bildik. Amma təbii ki, hər yerdə olduğu kimi teleşirkətdə də hamının iş qabiliyyəti, yaradıcılıq imkanları və işə münasibəti eyni səviyyədə deyil. Buna görə də mən bura gələndən sonra çoxları ilə xudahafizləşməyə məcbur oldum. Çünki kifayət qədər yaxşı iş şəraiti yaradılmasına baxmayaraq, bu adamlar vəzifələrinin öhdəsindən gələ bilmirdilər. Amma sizə deyim ki, bütövlükdə teleşirkətin çox səmimi, qədirbilən və işgüzar kollektivi var. Biz bu kollektivin köməyi ilə müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu sahəsindəki nailiyyətlərini, Azərbaycan dövlətçiliyi ideyasını və prezident Heydər Əliyevin möhtəşəm fəaliyyətini təbliğ etmək sahəsində daha böyük işlər görə bilirik.

– Yeri gəlmişkən, bir məsələ barədə fikrinizi bilmək istərdim. Bütün dünyada mətbuat və televiziya kütləvi informasiya vasitəsi hesab olunur. Hər şeyi rəsmi ideologiyanın xidmətinə tabe edən sosializm cəmiyyətində isə bunları kütləvi təbliğat vasitələri adlandırırdılar. Sizcə, bu gün yaşadığımız sosializmdə demokratiyaya keçid dövründə televiziyanın təbliğat və informasiya funksiyaları necə tarazlaşdırılmalıdır?

– Müasir dünya təcrübəsinin təhlili göstərir ki, televiziya özündə üç cəhəti – məlumatlandırma, maarifləndirmə və əyləndirmə funksiyalarını birləşdirir. Bunların yüksək, səviyyədə əlaqələndirilməsi televiziya cəmiyyət qarşısındakı vəzifələrini dolğun və səmərəli yerinə yetirmək imkanı verir. Biz də işimizdə bu üç klassik faktorunu məqsədamüvafiq şəkildə balanslaşdırmağa çalışırıq.

– Sizin tez-tez istinad etdiyiniz dünya televiziya təcrübəsində müəllif proqramlarına, aparıcıların fəaliyyətinə daha geniş yer verilir. Bizdə isə hələ də diktörlər ön plana çəkilir.

– Sizinlə razıyam. Amma məsələ burasındadır ki, uzun illər boyu Azərbaycan televiziyasında aparıcılar hazırlanması sahəsində heç bir iş görülməyib. Bu gün adlarını «peşəkar» qoyub sinəsinə döyənlər milli sərvətimiz olan televiziyanın konseptual baxımdan heç bir yaradıcılıq problemini həll etməyiblər, o cümlədən aparıcılar məsələsini də. Tutaq ki, əgər 60-cı illərdə Avropada, 70-80-ci illərdə isə sovet-sosialist televiziya sahələrində aparıcılarla bağlı personifikasiya problemi tədricən həll olunmuşdusa, Azərbaycanda bu məsələyə qətiyyətli diqqət yetirilməmişdir. Yəni, bu sahədə məqsədyönlü iş olmamışdır. Öz intellektual imkanları hesabına tamaşaçı rəğbətini qazanmış bir neçə aparıcıyı çıxmaq şərtilə, Azərbaycan televiziyasında aparıcı kimi parlaq simalar olmamışdır. Yəqin siz də razılaşırsınız ki, pis aparıcıdansa yaxşı diktörün ekrana çıxması daha məqsəduyğundur. Hazır mətni aparıcıdansa diktörün oxuması daha təbii görünür.

– Nizami müəllim, sizin televiziya rəhbərlik üslubunuzda indiyə qədərki fəaliyyətinizin nə kimi təsiri var? Təcrübəli pedaqoq, görkəmli dilçi alim, türkoloq kimi milli televiziyanın xarakterinə hansı yeni cizgiləri əlavə etməyə çalışırsınız?

– Şübhəsiz ki, mənim buradakı işimə elmi və pedaqoji fəaliyyətimin xeyli təsiri var. Zənnimcə, bu, ilk növbədə televiziya verilişlərinin maarifləndirici funksiyasının gücləndirilməsi istiqamətində özünü göstərir. Bir dilçi və türkoloq

kimi mən başlıca vəzifəni televiziya və radio proqramlarında ana dilimizin təmizliyini, səlisliyini qorumaqda, milli-mənəvi və tarixi dəyərlərimizi daha geniş əks etdirməkdə görürəm.

– **Nizami müəllim, sizə qədər teleradio şirkətinə rəhbərlik etmiş şəxslərin təcrübəsi göstərir ki, bu vəzifə karyera üçün «əlverişsiz», müəyyən mənada hətta riskli bir yerdir...**

– Sözüün doğrusu, mən bu barədə heç zaman düşünməmişəm, heç düşünmək də istəmirəm. Tutduğum bu vəzifəni mən karyera pilləsi kimi yox, xalqıma, dövlətimə xidmət imkanı kimi qəbul edirəm.

Əvvəldə dedim ki, mənim bura gəlişim siyasi təyinatdır. Mən siyasi və ictimai fəaliyyətimin mənasını müdrik rəhbərimiz Heydər Əliyev cənablarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi yolunda gördüyü böyük işlərə imkanım daxilində yardım etməkdə görürəm.

Bildiyiniz kimi, bu vəzifəyə gəlməzdən əvvəl mən N.Tusi adına Pedaqoji Universitetin rektoru işləmişəm. Şirkət sədrliyini vəzifə pilləsi kimi yox, yalnız fəaliyyət imkanlarının genişliyi baxımından universitet rektorluğundan üstün bilirəm. Mənim bütün əmək fəaliyyətim auditoriyalarda keçib. Televiziyanı da elə bu cür, ancaq daha geniş, bütün xalqı əhatə edən bir auditoriya kimi qiymətləndirirəm. Özünüz şahidsiniz ki, bu bir ildə mən mətbuatla ünsiyyətdən qaçmağa çalışmışam, özümü təbliğ etməkdənsə iş görməyi üstün tutmuşam. Qaldı ki, siz deyən məsələyə, sabahım üçün qətiyyənlə narahat deyiləm. Mənim otuz illik elmi-pedaqoji təcrübəm var, 25 kitabın, 200-ə yaxın elmi məqalənin müəllifiyəm. Sözümdür ki, millətə, Vətənimə xidmət etmək üçün hər yerdə imkan tapa bilərəm.

– **Söhbətimizin əvvəlində televiziya gedən yaradıcılıq yeniliklərindən danışdınız. Konkret hansı verilişlərin adını çəkə bilərsiniz?**

– Çoxdur belə verilişlər. Məsələn, Azərbaycanın son dövr tarixinə, həm də onun çox prinsipial məqamlarına həsr edilmiş təhqiqat-salnamələri xüsusi qeyd etmək istərdim. Çünki 20

Yanvar, Xocalı faciələri, torpaqlarımızın işğalı, həmçinin Lənkəran hadisələri ilə bağlı Azərbaycan televiziyasının təhqiqat xarakterli son verilişləri tarixi həqiqətləri meydana çıxararaq ümummilli mənafeyə xidmət etmişdir. Televiziya hərbi vətənpərvərlik mövzusunda proqramların möhkəm yer tutmasını da mən çox mühüm nailiyyət sayıram.

Bundan başqa, biz televiziya musiqi və əyləncəli proqramların səviyyəsini yüksəltmiş, onların təqdimatında vahid sistem yaratmış, həmçinin kütləvi verilişləri dirçəltməklə onlara yeni nəfəs vermişik. Məsələn, «Xoş gəlmisiniz», «Gəlin, birlikdə gülək», «Ailələr, talelər» və bu tipli başqa verilişlər təkcə məzmununa, formasına görə deyil, həm də tamaşaçı auditoriyasının münasibəti, problemlərin müzakirəsində tamaşaçının iştirak effekti baxımından maraqlı doğurur. Bu gün sevilən yeni verilişlər sırasında, həmçinin «Ev sizin, sirs bizim», «Əzizim, Vətən yaxşı», «Gəl, səhərim», «Üz-üzə» və s. verilişlərin də adını çəkmək olar.

– **Sizcə, bütün bunlar Azərbaycan televiziyasında köklü dönüşdən, əsaslı dəyişikliklərdən danışmağa əsas verir mi?**

– Bilirsinizmi, televiziya dəyişikliklər ara vermədən gedir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı sahədə, o cümlədən televiziya kimi sintetik sənət sahəsində əsaslı dəyişikliklər aparmaq, sözüün həqiqi mənasında onun simasını də-

yişmək asan iş deyil. Məsələn, belə bir iş üçün ABŞ və Avropa televiziya xeyli vaxt lazım olmuşdur. Bu məqsədlə xüsusi institutlar yaradılmış, onların və eləcə də başqa intellektual mərkəzlərin köməyindən istifadə edilmişdir.

– **Sizcə, əvvəllər televiziya yeniləşmə məsələsinə diqqət yetirilmirdi?**

– Bəlkə də adda-budda diqqət yetirilirdi. Amma ideya, fikir hələ işin bir tərəfidir. Əsas məsələ onun gerçəkləşdirilməsidir. Təsəvvür edin ki, bu boyda şirkətin indiyədək normal təsvir arxivini, videotekasını olmayıb. Bu isə əhəmiyyətsiz məsələ deyil. Ona görə də biz qısa müddətdə kinovideo materialların saxlanması üçün tədbir görərək onların

sistemli qeydiyyatını qaydaya saldıq. Bu gün kompüterlə işləyən videotekaya girənlər özlərinin normal yaradıcılıq müəssisəsində olduqlarını hiss edirlər. Ümumiyyətlə, günün çox hissəsini burada keçirənlər üçün, tamaşaçıların rəğbətini qazanmış verilişlərin hazırlanması üçün lazımi şəraitin yaradılmasını biz çox mühüm vəzifə sayırıq. Ona görə də televiziyanın güzgüsü olan «Xəbərlər» redaksiyası və onun əməkdaşlarının səmərəli çalışmaları üçün indi kifayət qədər yaxşı imkanlar yaratmışıq. Həmçinin yenidən yaratdığımız və qısa müddətdə «Molla Nəsrəddin-97», «Vətəndaş», «Oğuz», «Sözün doğrusu», «Qələbə naminə», «Azərbaycan həqiqətləri» və s. kimi məzmunlu verilişləri ilə rəğbət qazanmış «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyasının da normal fəaliyyəti üçün bütün mövcud imkanlarımızdan istifadə edirik. Yaxşı şərait həmişə adamları ruhlandırır. Adi bir misal deyim. Televiziyanın «Səhər» musiqi-informasiya proqramı bazar günündən başqa hər gün efirə çıxır. Çoxlarının maraqla baxdığı və efirə canlı yayımla çıxan bu proqrama lazımi diqqət göstərilmirdi. Biz redaksiya üçün studiya ilə yanbayan efir otağı ayıraraq onu müasir avadanlıqla təchiz etməklə qısa müddətdə bu problemin həllinə nail olduq. İndi proqramın səhər saat 7-də işə başlayan əməkdaşları da, verilişə dəvət olunan qonaqlar da burada həm bir stəkan çay içir, həm də canlı efirə hazırlaşmağa bilirlər.

– Qeyd etdiniz ki, ötən bir il ərzində teleradio şirkətində yaradıcılıq baxımından xeyli iş görüldü. Təsərrüfat fəaliyyəti üzrə yeniliklər də dərhal nəzərə cəlb edilir. Bütün bu işlər yeni bir istiqamətin başlanğıcıdır, yoxsa növbəti «kosmetik cərrahiyyə» əməliyyatıdır?

– Bizim gördüyümüz işlər həm mahiyyət, həm də miqyasca «kosmetik» əməliyyatdan çox uzaqdır. Artıq şirkətin kollektivi də, kənardan əməkdaşlıq edənlər də bizdə hər gün baş verən yeniliklərə alışmışlar. İndi çoxları əmindir ki, televiziyanı həm yaradıcılıq cəhətdən istiqamətləndirmək və burada ciddi dəyişikliklər aparmaq, həm də tikinti-təsərrüfat fəaliyyətinin miqyasını genişləndirmək sahəsində bizim söylərimiz ardıcıldır. Biz bir tərəfdən yeni formalar tətbiq

etmək yolu ilə verilişlərin strukturunda bütövlük, janr müxtəlifliyi yaratmaq, onların bədii-publisistik səviyyəsini yüksəltmək, tamaşaçı marağına xidmət edən musiqili-əyləncəli proqramları çoxaltmaq, kütləvi verilişlərin sayını və keyfiyyətini artırmaq, digər tərəfdən isə texniki yeniləşməni ardıcıl həyata keçirməklə radio və televiziyanı daha da inkişaf etdirməliyik.

Yeri gəlmişkən deyim ki, indi qarşıda Azərbaycan televiziyanının texniki cəhətdən yeniləşdirilməsinin çox böyük bir layihəsi dayanır. Biz möhtərəm prezidentimiz H.Əliyev cənablarının diqqəti və qayğısı sayəsində həmin layihənin həyata keçiriləcəyinə ümid edirik. Həm də inanırıq ki, gördüyümüz bu işlər prezident H.Əliyevin dövlətçiliyi inkişaf etdirmək, Azərbaycanı iqtisadi cəhətdən güdrətli bir ölkəyə çevirmək, xalqımızın mənəvi-intellektual tərəqqisinə nail olmaq sahəsində gördüyü çoxşaxəli fəaliyyətə kömək edəcək. Bütün bunlar isə televiziya və radionun vəzifələrinin daha yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinə şərait yaradacaq.

– Texniki təchizat radio və televiziyanın fəaliyyəti üçün həlledici amildir. Bir ildə bu sahədə hansı yeniliklərə nail olmusunuz?

– Həqiqətən, müasir texnika olmadan tamaşaçı zövqünü oxşayan verilişlər hazırlamaq, yaxud sistemli canlı efir təşkil etmək və yaradıcılıq improvizasiyalarına nail olmaq qeyri-mümkündür. Canlı bədii verilişlərin, şou proqramların, aktyorların iştirakı ilə gedən verilişlərin və kütləvi əyləncəli tamaşaların bədii-estetik səviyyəsi də çox vaxt texnikadan asılı olur. Bir az əvvəl qeyd etdim ki, bu sandan həm televiziya, həm də radio diqqətdən kənar qalmışdı. Biz qısa müddətdə radionun efir və montaj otaqlarındakı əsas avadanlığı yeniləşdirə bilmişik. Halbuki, mütəxəssislər bunun 3 - 4 ilə mümkün olacağını söyləyirdilər. İndi radio jurnalistləri ən müasir texnika ilə işləyirlər. Televiziyada da bu sahədə mühüm addımlar atılıb. Burada geniş təmir-təsərrüfat işləri ilə yanaşı texnikanın yeniləşməsi, efir və montaj otaqlarının təzədən qurulması, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi prosesi gedir. Bundan əlavə, daha müasir montaj

qurğularının işə salınması bu sahədəki problemin tədricən həll olunmasını asanlaşdırır, həm də əla texniki təchizat peşəkarlığın artmasına, materialların tamaşaçıya nəfis və səliqəli təqdim olunmasına, bir sıra bədii-estetik problemlərin həllinə kömək edir.

Onu da əlavə edim ki, indi texniki bazasına görə Azərbaycan televiziyası MDB ölkələrinin əksəriyyətini qabaqlayır.

– XX əsri televiziya əsri adlandırırlar. Bu mənada siz Azərbaycan televiziyasının XXI əsrdəki sabahını necə təsəvvür edirsiniz?

– Televiziya bu gün cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə dərinlən nüfuz etdikcə daha əhəmiyyətli siyasi mahiyyət və daha parlaq mənəvi-estetik məzmun qazanır. Ona görə də biz böyük gələcəyi olan televiziyanızı inkişaf etdirmək, onu Avropa səviyyəsinə çatdırmaq, həmçinin televiziyanızın ən yaxşı modelini qurmaq niyyətindəyik. Bu, milli ovqat daşıyan, aktual mövzulara toxunan və ümumbəşəri dəyərlərə üstünlük verən, ən başlıcası isə, milli siması olan bir televiziya olmalıdır. Bu ideyanın həyata keçirilməsində isə televiziyanın kollektivi Azərbaycanın dövlət başçısı, müdrik siyasətçi Heydər Əliyev cənablarının qayğısına, zəkasına və Azərbaycan xalqının intellektual potensialına arxalanır.

İlham ABBASOV
«Xalq qəzeti»,
6 sentyabr 1997-ci il

«TELEVİZİYA SİYASƏTİMİN ƏSAS QAYƏSİNİ AZƏRBAYCAN PREZİDENTİNİN DAXİLİ VƏ XARİCİ SİYASƏT KURSUNUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNƏ... XİDMƏT TƏŞKİL EDİR»

– Nizami müəllim, sədr vəzifəsində çalışdığınız bir ildə yaradıcılıq sahəsində hansı işləri görmüsünüz və ümumiyyətlə, bu dövrü necə qiymətləndirirsiniz?

– Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri vəzifəsinə ötən il sentyabrın 5-də təyin olundum. Prezident komandasının bir üzvü olaraq quruculuq prosesində belə şərəfli və çətin iş mənə etibar edildiyinə görə özümü çox xoşbəxt sayıram.

Gördüyümüz işlərə gəldikdə isə hələ bir il əvvəl işə başlayarkən qarşımıza qoyduğumuz məqsədlərin çox hissəsinə nail olmuşuq. Açıqını deyim ki, həm televiziya, həm də radioda istər yaradıcılıq, istərsə də təsərrüfat-istehsalat fəaliyyəti baxımından ötən illərdən bəri xeyli problem üst-üstə yığılıb qalmışdır. Dəyişən tarixi şəraitə uyğun olaraq, zəruri və labüd fundamental addımlar atılmamış, televiziya və radionun fəaliyyətinin uzlaşdırılması, efir və ekran etikası ilə bağlı, köklü məsələlər əsaslı şəkildə həll olunmamışdı. Biz ilk gündən işə məhz həlli vacib olan bu problemlərdən başladıq və qısa müddətdə tamaşaçıları razı salan, ictimai fikri cəlb edən dəyişikliklərə nail ola bildik.

Birillik fəaliyyətimiz dövründə televiziyanın qazandığı uğurlara gəldikdə isə yaradıcılıqda ekran və efir estetikası, ekran mədəniyyətinin yüksəldilməsi qazandıqlarımızın yalnız bir hissəsini təşkil edir. Bundan başqa, Azərbaycanın müstəqillik tarixinə, həm də onun çox prinsiplial məqamlarına həsr edilmiş tədqiqat salnamələrini xüsusi qeyd etmək istərdim. Çünki 20 Yanvar, Xocalı faciələri, torpaqlarımızın işğalı, 1993-cü ildə baş vermiş Lənkəran hadisələri, həmçinin dövlət çevrilişi cəhdləri ilə bağlı televiziyanın tədqiqat xarakterli son verilişləri tarixi həqiqətləri meydana çıxararaq ümumazərbaycan mənafeyinə xidmət edir.

Televiziya hərbi vətənpərvərlik mövzusunda proqramların qəti yer tutması da nailiyyətlərimiz sırasındadır.

– **Konkret olaraq hansı yeni verilişlərin adını çəke bilərsiniz?**

– Belə verilişlər çoxdur. Konkret olaraq «Xoş gəlmisiniz», «Gəlin birlikdə gülək», «Üz-üzə», «Ev sizin, sirr bizim», «Gəl, səhərim» tamaşaçı auditoriyasında sevilən verilişlər sırasındadır. Bunlardan başqa yenidən yaratdığımız və az müddətdə böyük uğur qazanan «Molla Nəsrəddin-97», «Qələbə naminə», «Azərbaycan həqiqətləri» və s. verilişləri göstərmək olar. Bu son verilişləri yeni yaratdığımız «Ədəbiyyat və publisistika» redaksiyası ərsəyə gətirmişdir.

– **Teleşirkətdə texniki bazanın yeniləşdirilməsi ilə bağlı dəyişikliklər barədə nə deyə bilərsiniz?**

– Biz qısa müddət ərzində radionun efir və montaj otağındakı əsas avadanlıqları yeniləşdirə bildmişik. İndi radio jurnalistlərimiz də ən müasir texnika ilə işləyirlər. Televiziya da təmir-təsərrüfat işləri ilə yanaşı texnikanın yeniləşdirilməsi, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi və mənimsənilməsi, efir və montaj otaqlarının yenidən qurulması prosesi gedir. Nəzərinizə çatdırım ki, hazırda Azərbaycan televiziyası texniki bazasına görə, MDB ölkələrinin əksəriyyətini qabaqlayır. Bir sözlə, bu gün Azərbaycan milli televiziyası həqiqi yüksəliş yolundadır.

– **Nizami Xudiyevin teleşirkətə sədr təyin olunması əvvəlcə özünü razılaşdırmışdı, yoxsa bu təklif gözlənilməz idi?**

– Bu, mənim üçün də gözlənilməz oldu. Sentyabrın 5-i əvvəlki iş yerimdə (APU-nun rektoru – A.K.) olduğum vaxt zəng eləyib bildirdilər ki, prezident təcili məni yanına çağırır. Aparata getdim, prezidentlə görüşəndə o bildirdi ki, səni Teleradio Verilişləri Şirkətinə sədr təyin etmək istəyirəm. Ümumiyyətlə, prezident məni hansı vəzifəyə təyin etsəydi, can-başla razı olardım. Mənə bu vəzifəni etibar etdiyi üçün hörmətli prezidentimə minnətdaram. Bütün varlığımı çalışıram ki, möhtərəm prezidentimizin mənə göstərdiyi bu etimadı doğruldum.

– **Nizami Xudiyev təyinatını iqtidarın kadr təyinatının uğurlu, yoxsa uğursuz hissəsinə aid edirsiniz?**

– Onu mən deyə bilmərəm (gülür)... Onu tamaşaçılar daha yaxşı bilər.

– **Xarici telekanallardan fərqli olaraq bizdə müəllif verilişləri azdır.**

– Müəllif verilişlərinin hazırlanması üçün müəlliflər demək olar ki, yoxdur. Məsələ burasındadır ki, uzun illər boyu Azərbaycan televiziyasında bu sahədə heç bir iş görməyiblər. Əgər 60-cı illərdə Avropada, 70-80-ci illərdə Rusiya televiziyasında aparıcılarla bağlı personifikasiya problemi təcridən həll olunmuşdusa, bizdə bu məsələyə qətiyyətlə diqqət yetirilməmişdi. Öz intellektual imkanları hesabına tamaşaçı rəğbətini qazanmış Qulu Məhərrəmov, Samir Əsgərxanov, İbrahim Nəbioğlu kimi bir neçə aparıcı çıxmaq şərti ilə bizim televiziya aparıcı kimi parlaq simalar olmayıb. Müəllif verilişləri hazırlamaq üçün yaxşı müəlliflər olmalıdır. Bizdə bu indi-indi yaranır. Gələcəkdə belə verilişlərin sayını artırmağı planlaşdırırıq.

– **Filoloq Nizami Xudiyev üçün kütləvi informasiya vasitəsində çalışmaq çətin deyil ki?**

– Çoxillik pedaqoji fəaliyyətim, Azərbaycan ədəbi dilinin tədqiqinə həsr olunmuş əsərlərim elmi ictimaiyyətə yaxşı məlumdur. Şübhəsiz ki, mənim buradakı işimə elmi və pedaqoji fəaliyyətimin xeyli təsiri var. Bir dilçi və türkoloq kimi televiziya və radio proqramlarında ana dilimizin təmizliyini, dürüstlüyünü qorumaq, milli-mənəvi və tarixi dəyərlərimizi daha geniş əks etdirmək üçün əlimdən gələni əsirgəmirəm. Bu şərəfli, eyni zamanda, məsuliyyətli işi yerinə yetirmək mənim üçün çətin deyil. Həm təşkilatçılıq, həm də intellektual fəaliyyət baxımından işimin öhdəsindən gəlmək üçün kifayət qədər təcrübəm var.

– **Sizin televiziya siyasətinin əsaslarını bilmək olarmı?**

– Mən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və zəmanəmizin görkəmli siyasi xadimi, möhtərəm prezidentimiz

Heydər Əliyevin siyasi xəttinin tərəfdarı, onun ideyalarının həyata keçirilməsi üçün çalışan bir adamam. Teleradio Verilişləri Şirkətindəki fəaliyyətimdə də başlıca olaraq bu prinsipi əsas tuturam. Tutduğum bu vəzifəni mən karyera pilləsi kimi yox, xalqıma, dövlətimə xidmət imkanı kimi qəbul edirəm. Mənim televiziya siyasətimin əsas qayəsini Azərbaycan prezidentinin daxili və xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsinə, onun dövlətçilik siyasətinə və Azərbaycan xalqına xidmət təşkil edir.

– **Müxalifətin televiziya ekranlarına yaxın buraxılması nə ilə bağlıdır?**

– Əvvəla, müxalifətin nümayəndələri bizim televiziya ilə çıxış ediblər, qaldı o biri məsələ, mən sağlam müxalifəti, Azərbaycan dövlətçiliyinin mənafeyinin qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərən müxalifəti bəyənirəm, alqışlayıram. Bütün sivil, inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə müxalifətin olması labüddür. Ancaq söhbət burasındadır ki, müxalifət sağlam məqsədlərə xidmət etməlidir. Azərbaycan dövlətçiliyi istiqamətində fəaliyyət göstərməlidir. Məni təəccübləndirən və təəssüfləndirən budur ki, çox zaman bizim torpaqlarımızı işğal etmiş erməni şovinistlərinin fikriylə bizim müxalifətin fikri üst-üstə düşür. Hətta bəzən müxalifətin fikri daha aqressiv olur. Belə müxalifəti nəinki mən, heç bir Azərbaycan vətəndaşı qəbul edə bilməz və həmin müxalifətə milli televiziyamızda yer yoxdur.

– **Sizə bu vəzifə keçmiş iqtidarlar tərəfindən təklif olunsaydı qəbul edərdinizmi?**

– Mən heç bir zaman əvvəlki iqtidarların fəaliyyətini, onların yeritdiyi siyasi xətti bəyənməmişəm. Onların məni bu vəzifəyə təyin etməsinə qətiyyənlə razılıq verməzdim. Çünki bu, birbaşa dövlətçiliyin xidmətində duran vəzifədir. Mən özümü prezident Heydər Əliyevin şagirdi hesab edirəm və ancaq onun yeritdiyi düzgün siyasi xəttə qulluq edə bilərəm. Və mən inamım olmayan bir məsələni təbliğ eləyə bilmərəm.

– **Qəzetlərdə televiziya aid gedən yazılara münasibətiniz.**

– Narazı deyiləm. Mən işlədiyim dövrdə heç bir qəzet bizi hədəf seçməyib və çox zaman yaxşı fikir irəli sürməyə belə, pis fikir də deməyiblər. Belə başa düşürəm ki, onların bir çoxunun müxalifətçilik mövqeyi yaxşı söz deməyə imkan vermir. Lakin xalqda belə bir məsələ var ki, dinməmək razılıq əlamətidir.

İkinci bir tərəfdən müxalifət mətbuatında bəzən sağlam fikirlər də olur. Belə fikirlərə biz diqqətlə yanaşırıq. Bizim əleyhimizə gedən yazılara gəldikdə isə biz onlara cavab vermək fikrində olmamışıq. Qəzetə qəzet cavab verər. Bir də ki, televiziyanın on milyon tamaşaçısı varsa, on milyon da fikir var.

Müsaibimiz sonda gələcək planlarından danışdı:

– Qeyd etdiyim kimi televiziya və radioda maddi-texniki təkmilləşmə, mənəvi-intellektual səfərbərlik dövrü başlayıb. Yaxın günlərdə studiyalar əsaslı şəkildə yenidən qurulacaq, aldığımız müasir maqnitofonlar və kameraların köməyi ilə tamamilə «Betacam» sistemində keçəcəyik. Möhtərəm prezidentimizin qaygısı sayəsində bu ilin sonuna kimi milli televiziya və radiomuz texniki baxımdan dünya standartları səviyyəsində yenidən qurulacaq. Bundan başqa, əgər maliyyə problemlərimiz imkan verərsə, yaxın gələcəkdə İran, Rusiya, Orta Asiya, Avropa və ABŞ-da nümayəndəliklər açmağı planlaşdırırıq.

*Müsaibəni Altay ƏLİ və
Kamran HƏSƏNLİ yazdılar
«525-ci qəzet»,
3 sentyabr 1997-ci il*

BİZİ FƏRQLƏNDİRƏN OPERATİVLİK, «CANLI EFİR» VƏ SEYRÇİLƏRLƏ ÜNSİYYƏTDİR...

*Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri Nizami
Xudiyev Azərbaycan televiziyasının işi barədə danışır.*

Radio özünün ilk addımlarını atan dövrdə poetik bir ifadə işləndirdi: musiqi, yaxud da dikturun sözləri «efir dalğalarında» səslənir. Onda belə zənn edirdilər ki, efir hüdudsuzdur, orada hər kəs üçün yer tapıla bilər. Radionun inkişafı bu illüziyaları dağıtdı: efir getdikcə daraldı. Və, bu efirdə yer istəyən daha güvətli bir «rəqib» ortaya çıxanda, efir bir az da daraldı.

Bu gün televiziya xəbərlər yayır, əyləndirir, öyrədir, satır... Lakin telekanallar çoxdur və hər biri də bunu müxtəlif cür edir. İndi – qeyri-dövlət televiziyası yarandıqdan, peyk televiziyası meydana çıxdıqdan sonra bizim müqayisə etmək imkanımız var. Və təəssüf ki, bu cür müqayisə bir qayda olaraq, ölkə dövlət televiziyasının xeyrinə olmur. Lakin Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri, parlamentin deputatı, filologiya elmləri doktoru, professor, ADPU-nun sabiq rektoru Nizami Xudiyev belə hesab etmir...

– Siz öz fəaliyyət yönünüzü birdən-birə, kəskin surətdə dəyişmişiniz. Müəllimdən telemaqanata çevrilmək çətin deyilmi?

– Ondan başlayaq ki, mən filoloqam, bu ixtisas işə televiziya işi çox yaxındır. Elə radio və televiziyanın ən müxtəlif redaksiyalarında mənim öz tələbələrimdən təxminən yüz nəfəri işləyir. Necə ola bilər ki, tələbələrım burada işləyə bilsin, mən yox? Odur ki, müəyyən mənada mən öz ixtisasım

üzrə işləməkdə davam edirəm, ancaq televiziya. Bu baxımdan özümü qətiyyənlə «yeri səhv düşmüş» saymıram.

– Deyirlər ki, televiziya fəaliyyətinizə binanın təmirindən başlamısınız. Lakin bizcə, dövlət televiziyasında binanın təmirindən çox, «efirin təmiri»nə ehtiyac var idi. Sizcə, belə deyil?

– Belə danışanlar bizi istəməyənlərdir. Əvvəla, yenidənqurmaya mən efirdən başlamışam. Və yalnız efir müəyyən sabit forma aldıqdan sonra mən, təbii ki, əməkdaşlarımızın rahat işləyə bilməsi üçün əmək şəraitini yaxşılaşdırmağa başlamışam. Burada ziddiyyətli bir şey yoxdur, açığı desək, mən Teleradio Şirkətinə işə gələndə buranın həyatı zibilxanaya bənzəyirdi, hər tərəfdən təsərrüfatsızlıq, səliqəsizlik hökm sürürdü. İllərdən bəri zir-zibil yığılıb qalmış, köhnə texnika hara gəldi atılmışdı. Redaksiya və montaj otaqlarında elementar şərait belə yox idi. Əlbəttə, belə vəziyyətdə peşəkar yaradıcılıq işi barədə söhbət ola bilməzdi.

Bu gün biz deyə bilərik ki, öz inkişafımızda artıq elə bir həddə çatmışıq ki, vaxtilə bu, əlçatmaz görünürdü. İki il öncə əməkdaşlarımızın məvacib və qonorarları çox cüzi idi, bu da öz növbəsində işin keyfiyyətinə təsir göstərir, hər cür «neqativ hallar»ın ortaya çıxmasına şərait yaradırdı. Mən gəldikdən sonra prezidentin qayğısı sayəsində əmək haqları üç dəfə artmışdır. Milli teleradio tarixində bu, indiyədək görünməmiş bir uğurdur. Əlbəttə, bunlar işin mühüm tərəfləridir. Amma bizim əsas işimiz ekrandır, efirdir və onun keyfiyyətinin bədii-estetik səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Zənnimcə, iki il ərzində işimiz səmərəli olub. Ən böyük uğurumuz efirdə yaratdığımız saysız-hesabsız yeniliklərdir.

– Bu yeniliyi konkret nədə görürsünüz?

– Yenilik deyəndə, forma və məzmunca yeni verilişləri, televiziya dünyaya televiziyasının iş ahəngini gətirməyimizi

nəzərdə tuturam. Son iki ildə dövlət televiziyası yeniləşdirilmiş ixtisas-texniki bazada çağdaş televiziyanın ən qabaqcıl imkanları ilə ayaqlaşaraq inkişaf edir.

Lakin texniki təchizat nə qədər mühüm olsa da, televiziya da toplanmış intellektual qüvvə daha böyük rol oynayır. Bunu qonşu ölkələrin, məsələn, İran, Türkiyə və MDB-nin bəzi ölkələrinin nümunəsi də sübut edir. Onların texnikası nə qədər müasir olsa da həm əməkdaşların peşəkarlığı, həm də ümumi intellektual potensial baxımından bizim efirdən geri qalırlar. Bunu peşəkar televiziya tədqiqatçılarının araşdırmaları da təsdiq edir.

Azərbaycan televiziyasının güclü yaradıcı potensialı var, o, öz fəal vətəndaş mövqeyi, müstəqil baxışları ilə seçilir və bu prinsiplər zəminində inkişaf edir. Qanun və demokratiya çərçivələrinə qətiyyənlə sığmayan dedi-qodulara, bəzi qəzetlərin əsassız həmlələrinə baxmayaraq, Azərbaycan televiziyası öz inkişafını davam etdirir. İşimizin əsas keyfiyyət göstəriciləri operativlik, canlı efir, tamaşaçı ilə ünsiyyətdir. Mən belə hesab edirəm ki, bu səviyyəyə çatmaq yolundakı söylərim öz bəhrəsini vermişdir.

– Demək istəyirsiniz ki, bizim televiziya peşəkar efir standartlarına uyğundur?

– Televiziya həmişə göz qabağındadır. Biz dünya televiziya sistemi ilə ayaqlaşmağa borcluyuq. Məsələn, zənnimcə Azərbaycan televiziyasının daha bir nailiyyəti budur ki, müxtəlif telekanalların köməyiylə Azərbaycan barədə həqiqəti dünyaya çatdırmaq üçün artıq geniş imkanlarımız yaranıb. Misal üçün, Türkiyənin TQRT kanalında həftədə bir dəfə bizim verilişlərimiz efirə gedir və bunlar planetin üçdə bir hissəsinə yayımlanır.

Yaradıcılıq işində ən başlıcası ideyalardır. Qeyri-təvazökar görünmək istəməzdim, lakin fəxrlə deyə bilərəm ki, mən efirdə

bir çox populyar verilişlərin yaranma ideyasının müəllifiyəm. Bu verilişlər milli televiziya tarixində yeni pillədir.

– Bütün televiziya aləmi diktorlardan imtina edib birdəfəlik aparıcı-müəlliflərlə iş sisteminə keçmişdir. Bizdə isə əvvəlki kimi dövlət televiziyasında «ab-hava»-ni diktorlar yaradır. Hətta müəllif verilişlərini belə, onun müəllifi olan jurnalistlər deyil, diktorlar aparır. Bəzən də elə olur ki, təkcə AzTV-1-in efirində eyni bir diktor eyni vaxtda bir neçə veriliş aparır.

– Bu, tamamilə yanlış bir baxışdır. Əvvəla, televiziya heç də diktorların əlində deyil. Bizim efirdə çoxlu aparıcılar da var. Ancaq diktorlarımızdan hansınınsa veriliş hazırlamaq və aparmaq qabiliyyəti varsa, biz onların xidmətindən imtina etmirik.

Mənim fikrimcə, televiziya da həm diktorlar, həm də aparıcılar olmalıdır. Heç kəsdən imtina etmək lazım deyil. Diktorlardan imtina meylini mən də müşahidə edirəm, lakin bu tendensiyanı təqdir etmirəm və dövlət televiziyasında da onu gerçəkləşdirmirəm.

– Bütün dünyada dövlət televiziyası müstəqil televiziya studiyalarına öz efirində çıxış imkanı yaradır. Bizdə də vaxtilə belə bir təcrübə vardı, «Virtuoz», «215 KL» studiyalarının və digərlərinin efir məhsullarını biz məhz o vaxt görmüşük. Lakin onlar artıq gözə dəymir...

– Onlar özləri üçün kanallar tapıb orada işləyirlər. Bizim özümüzün həm kadrlarımız var, həm də işləmək üçün hər cür imkanımız. Onlara tələbat olsa, dəvət edirik. Ancaq hələlik belə bir tələbat yoxdur.

– AzTV-2 birinci dövlət kanalını tam təkrarlayır. Ümumiyyətlə, bu kanal nəyə gərəkdir?

– İkinci kanal birincinin bazasında yaradılıb. O, AzTV-1-in hesabına maliyyələşdirilir. Əgər gələcəkdə ölkənin imkanları

olsa (heç kəsdən gizli deyil ki, dövlət televiziyasını dövlət maliyyələşdirir), biz ikinci kanalı müstəqil etməyə çalışacağıq. Əsas maliyyə məsələsidir.

– Bildiyimə görə, Sizin gəlişinizdən sonra televiziyamızda efirə pıratlığa qarşı mübarizə başlanmışdır. «Mosfilm»dən, «TV-Mediya»dan 80-dən artıq bədii film və serial satın alınmışdır. Lakin filmlərin qanuni əsasda alındığına baxmayaraq, bəzi verilişlər, xüsusən də «Həyatın bir anı» hələ də dünya şöhrəti qazanmış filmlərin pırat üsulu ilə çıxarılmış surətlərindən istifadə edir. Siz qanunlara yalnız qismən riayət edirsiniz?

Mənim burada işlədiyim ilk gündən bəri Azərbaycan televiziyasının, efirində heç bir «pırat nüsxəsi» olmayıb. Həqiqətən də, biz filmləri qanuni əsasla satın alırıq. Müəllif Hüquqları Komitəsi ilə daimi əlaqə saxlayırıq və onlar qanunlara riayət olunmasına nəzarət edirlər.

A.HACIYEVA
«Ayna» qəzeti,
5 dekabr 1998-ci il

NƏTİCƏ

Əziz oxucum! Bu kitab mənim indiyədək dilçiliyin və türkologiyanın müxtəlif problemlərinə həsr etdiyim çoxsaylı əsərlərimdən bir qədər fərqlənir. Ədəbi dil tarixindən, müxtəlif tarixi mərhələlərdə ədəbi dil normalarından, üslubundan bəhs edən yazılarımdan fərqli olaraq indi audiovizual publisistika və müasir dilçiliyin qovuşmasından ibarət olan bir kitab yazmalı oldum. Şübhəsiz ki, bu, mənim 1996-cı ilin sentyabrından Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə sədr təyin olunmağımla bağlı bir məqamdır.

Televiziya və radio haqqında bu gün hamının bu və ya başqa dərəcədə aydın təsəvvürü var. Hər kəsə gözəl bəllidir ki, bugünkü cəmiyyətimiz televiziya və radiosuz yaşaya bilməz. Çünki informasiya indi adicə məlumat deyil, həm də idarəetmə, ictimai rəy yaratmaq vasitəsidir. Təsədüfi deyil ki, ən fəvqəladə hallarda insanlar məlumatı yalnız televiziya və radiodan gözləyirlər. Bu, 10 il əvvəl qanlı 20 Yanvar gecəsində də belə idi, ötən ilin axırlarında – 25-26 noyabrda baş vermiş müdhiş zəlzələ günlərində də belə olmuşdu. Cəmiyyət informasiyasız yaşaya bilməz. Mən bunu teleşirkətə gəldiyim ilk gündən duydum. Dörd ildən çoxdur ki, həm verilişlərin ideoloji istiqaməti, həm də onların tamaşaçı tələbatına uyğunluğu, ideyası və estetik problemləri ilə, demək olar ki, hər gün praktiki cəhətdən məşğulam. Bu prosesdə həm jurnalistikanın bir sıra qanunlarını, teleradio işinin spesifik yaradıcılıq sahəsi olmasını öyrənmiş, publisistikanın qaynarlığını bir daha təcrübədə görmüş, həm də ən başlıcası öz peşəmin tələbatına uyğun olaraq televiziya və radio verilişlərinin dili üzərində fəal müşahidə aparmışam. Gəldiyim ən başlıca qənaət budur ki, teleradio, xüsusən televiziya jurnalist yaradıcılığının spesifik bir sahəsidir. Bu sahənin təbiətini bilmədən, onun mətbəxinə nüfuz etmədən nə verilişlərin hazırlanma texnologiyası, nə də onların dil xüsusiyyətləri haqqında dolğun bir şey yazmaq mümkün deyil. Ona görə də bu kitabı diqqətlə nəzərdən keçirən oxucu yəqin ki, burada mənim

həm jurnalist, həm dilçi-alim, həm də təbii ki, son dörd ildən artıq müddətdə televiziya və radionun inkişafı üçün bütün gücünü, enerjisini və vaxtını sərf edən narahat bir insanın nəfəsini duydu. İndi isə mən kitabda geniş şərh olunan bəzi mətləblərin nəticələrini ümumiləşdirmək istərdim.

Sent Ekzuperinin bir sözü var: «İnsan olmaq öz məsuliyyətini dərk etməkdir». XX əsrdə elmi-kütləvi tərəqqinin yaratdığı yeni və qüdrətli kütləvi informasiya vasitələri sırasında insan aqlının ən böyük «mücüzələr»indən biri sayılan radio və televiziyanın da ictimai həyatda yeri, rolu və dəyəri məhz bu prinsiplə ölçülə bilər. İncəsənətin «xüsusi» bir sahəsi və kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi ictimai-estetik fikrə güclü təsir göstərmək, çoxminli tamaşaçı və dinləyici auditoriyası qazanmaq üçün televiziya və radio ilk növbədə öz məsuliyyətini dərk etməlidir. Azərbaycan milli televiziyaının son dörd ildəki inkişaf meyillərini və yaradıcılıq axtarırlarını ümumiləşdirsək bu prosesdə ictimai məsuliyyətlə estetik özünütdədiqin ayrılmaz komponent olduğunu görürük.

Uzun illər boyu «əyalət televiziyaı» funksiyasını yerinə yetirən və mərkəzdə məlum ideoloji stereotiplər arasında yaradılan hazır modelləri kosmetik dəyişikliklərlə yerli mühitə «uyğunlaşdırın» televiziyaımız keçid dövründə, müstəqilliyin ilk illərində dövlətin «ideoloji silah»ına çevrilməyə hazır olmadığını acizənə şəkildə nümayiş etdirdi. Texniki imkanların məhdudluğu, ictimai fikrə təsir baxımından keyfiyyətsiz verilişlərin, mənasız diskussiyaların, boşboğaz çıxışların baş alıb getməsi əsaslı islahatları zəruriliyə çevirmişdi. Məhz son illərdə aparılan məqsədyönlü dəyişiklik və axtarırlar sayəsində televiziyaımızın milli-estetik özünəməxsusluğunun təsdiqi, minlərlə tamaşaçının ictimai-siyasi və tarixi prosesləri düzgün və obyektiv qiymətləndirməsi, elmi biliklərin və mədəni sərvətlərin səmərəli təbliği sahəsində böyük uğurlar əldə olunmuşdur.

Bunu isə ilk növbədə televiziya və radioda çalışdığım illərdə işə yalnız yenilik hissi ilə yanaşmağımın nəticəsi kimi qiymətləndirirəm. Ona görə də bu gün Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin ümumi mənzərəsini bircə sözlə ifadə etmək olar: yeniləşmə. Dörd il ərzində tanınmaz dərəcədə dəyişən bu canlı

orqanizmin təzələşmə prosesi verilişlərin ekran təqdimatından başlayıb. Studiyaların orijinal tərtibi, yeni aparıcılar nəslinin yetişməsi, proqramların oxunuşundakı dil səlisliyi və cəlbedicilik, təzə verilişlərdən xəbər verən teleanonların kompüter həlli – bütün bunlar televiziyaımızın keyfiyyətcə yeniləşmə xəttindən soraq verdi. Yenilik dalğası yavaş-yavaş verilişlərin canına hopmağa başladı. Hətta keçmişdə ən populyar və maraq doğuran verilişlər hesab edilən «Ünsiyyət», «Avtoqraf», «Qurama», «Teleteatrdə poeziya və yumor axşamları» və s. də artıq bu prosesin qarşısında adi və sönük görünməyə başladı. Yeniləşmənin birinci mərhələsi aparıcıların dil qabiliyyəti və söz ehtiyatına diqqət, onların geyimləri, mədəni səviyyəsi, dünyagörüşü və yeni kadrların bu işə cəlb olunması, efir standartlarına cavab verməyənlərin ekrandan uzaqlaşdırılması oldu.

İkinci mərhələdə verilişlərin texniki səviyyəsi və çoxdan vaxtını ötürmüş «Panasonic» texnikasından müasir tipli, dünya standartlarına cavab verən «Betacam» texnikasına keçid reallaşdı. Bunun üçün çəkiliş kameralarından, studiya texnikasından tutmuş montaj otaqlarına kimi hər şey yenidən quruldu və bu proses bu gün də davam edir.

Üçüncü əsas mərhələ – proqramların yeniləşməsi, ekranda yeni verilişlər dalğası və ən uzunömürlülərin özünə vətəndaşlıq hüququ qazanması («Vətəndaş», «Oğuz», «Dastan», «Molla Nəsrəddin», «Burulğan», «Ailələr, talelər», «XX əsr», «Turan», «Türk elləri», «Türk abidələri», «Sabaha ümidlə», «Üz-üzə», «Kino-xəbər», «Televiziya videosalonu», «Kinoklubda görüş», «Günün nəbzi», «İqtisadiyyat», «Aypara», «Əsgər anası», «Nəğməli görüşlər» və s. mərhələsidir.

Bu illərdə şirkətin həyatındakı ciddi yeniliklər, müsbət dəyişikliklər müasir dövrün aktual, taleyüklü tələb və təkliflərinə cavab verən sistemli kəmiyyət və keyfiyyət yüksəlişi, dəqiq planlaşdırılmış, ardıcıl, məqsədyönlü islahat tendensiyası və artıq nail olduğumuz sanballı nəticələr təsdiq edir ki, biz doğru yoldayıq. Bu, Azərbaycan Dövlət Televiziyaı və Radiosunun həqiqi inkişaf, yüksəliş yoludur. Və mən əminəm ki, bu sürətli

inkişaf yolu, konseptual reforma tendensiyası bundan sonra da davam etdiriləcək. Bu gün radio və televiziyanı müxtəlif sosial qruplar üçün, insanlar üçün ağıllı, həssas, nikbin, etibarlı məsləhətçi hesab edənlər qətiyyənlər yanılırlar. Bu şifahi nitq tribunalarının səmimi, xeyirxah, doğru, tələbkar sözlərinə, məsləhətlərinə kim qulaq asmayıb? Televiziya və radiodan biz rəsmi qərar və çağırışları, müdrik göstərişləri, dəyərli tövsiyələri eşidirik. Televiziya və radiodan biz sadə peşə adamlarının, elm, mədəniyyət, sənət xadimlərinin səmimi söhbətlərini seyr edib, dinləyirik. Televiziya və radiodan biz insan qəlbinin tərcümanı olan müxtəlif janrlı, zövq oxşayan musiqi nömrələrini eşidirik. Həyat, yaşayış, fəaliyyət və gələcək üçün vacib olan ayrı-ayrı bədii, elmi-kütləvi, publisist səciyyəli söhbətləri, mətləbləri dinləyirik. Şübhəsiz ki, rəsmi, bədii, elmi, publisist mahiyyətli informasiyanın çatdırılması ən zəngin, ən mədəni, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş ecəzkar ifadə imkanları və təsir qüvvəsi, bədii, elmi-fəlsəfi kamilliyi ilə seçilən Azərbaycan ədəbi dilindən bacarıqla istifadə etmək hesabına əldə oluna bilər.

Hazırda televiziya və radio verilişlərində Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı və şifahi qollarının fəaliyyət göstərməsi, müxtəlif janrlı, müxtəlif üslublu proqramlarda uğurla tətbiqi milli ədəbi dilimizin inkişaf səviyyəsini xeyli artırır. Doğrudur, mətbuat orqanları, nəşriyyatlar, elm və tədris müəssisələri, yaradıcılıq ittifaqları, bütövlükdə ziyalıların birgə fəaliyyəti ədəbi dili yaşadır, inkişaf etdirir, kamilləşdirir. Amma bu məsələdə televiziya və radionun rolu daha önəmlidir.

Müasir vəziyyətdə Azərbaycan xalqı iqtisadiyyat, mədəniyyət, siyasət, elm və başqa sahələrdə inamla irəli getməkdədir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan ədəbi dilinin də çiçəklənmə və zənginləşmə mərhələsi keçirməsi təbii, xüsusən şifahi ədəbi dilin son zamanlar istifadə dairəsi, işlənmə tezliyi daha böyük vüsət almışdır.

Şifahi nitq formalarından olan şifahi kütləvi informasiya vasitələrini – televiziya və radio verilişlərini aynılıqda araşdırmaq, səciyyəvi dil və üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək Azərbaycan ədəbi dilinin öyrənilməsi üçün nəzərə cərpacaq fayda

vəre bilər. Məhz buna görə, mən heç olmasa televiziya və radio dilinin ən ümumi problemlərinə toxunmağı qərara aldım. Bu gün kütləvi kommunikasiya vasitələri sistemində mühüm yer tutan televiziya əsrin möcüzəsi olduğunu təkcə elmi-texniki sahədə deyil, cəmiyyət həyatında misilsiz rol oynaması ilə də sübut etməkdədir. Bu gün televiziya 20-30 il əvvəlki kimi seyrçi və statist mövqe tutmur. Artıq o, qüdrətli kütləvi informasiya vasitəsi kimi formalaşdığını nümayiş etdirərək bu gün dünyada baş verən önəmli hadisələrin, nəinki fəal çatdırıcısı və iştirakçısı olmuş, həm də bu hadisələrin inkişafına müəyyən mənada güclü təsir göstərən amillərdən birinə çevrilmişdir.

Son illərdə Azərbaycan televiziyası respublikanın kütləvi informasiya vasitələri sistemində öz rolunu xeyli artırmışdır. İndi müstəqil Azərbaycanın siyasi gerçəklikləri, sosial-iqtisadi və özünüidarəetmə problemləri, milli mədəniyyətimizdə gedən proseslər, adamların dövlətin problemlərinə marağının artması televiziya öz geniş əksini tapmışdır. Eyni zamanda, indi respublika televiziyasında ictimai şüura, siyasi məqamın tələblərinə cavab verən təsirli forma və metodlar aşkara çıxarılmışdır. Bu forma və metodların meydana çıxarılması prosesində televiziyanın geniş vizual imkanları ilə yanaşı dil və nitq amili də çox mühüm rol oynayır. Ona görə də bu gün həm Qərbdə, həm də keçmiş sovet məkanında televiziya ilə bağlı tədqiqatlarda fəlsəfə, sosiologiya, semiotika, estetika və sosial psixologiya problemləri ilə yanaşı lingvistik amillərə də geniş diqqət yetirilir. Məhz həmin səbəbdən bu kitab bir tərəfdən televiziya verilişlərinin ümumi mənzərəsini canlandırmaq, televiziya dilinin özünəməxsusluğunu araşdırmaq məqsədi güdürsə, digər tərəfdən o, şifahi ədəbi dilimizin televiziya qolu barədə müəyyən təsəvvür yaratmağa xidmət edir. Çünki elmi ədəbiyyatlarda da qeyd olunduğu kimi, televiziya verilişlərinin dili canlı dilidir və o, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin bir sıra üslublarını özündə əks etdirir.

Başqa informasiya vasitələrinin dilindən fərqli olaraq, televiziya dili nitqin elə bir kütləvi kommunikativ növü kimi meydana çıxır ki, onun konstruktiv prinsipi üçtərəfli münasibətlərlə müəyyənləşir: göstərmə, səsənmə və danışma.

Televiziya dilinin gücü, təsiri həm onun kütləviliyində, həm də bu üçtərəfli münasibətin daxili vəhdətindədir. Biz kitabda məhz bu spesifikliyin araşdırılması üçün televiziya verilişlərinin dili kimi konkret olaraq onun mühüm bir qolunu – elm və təhsil verilişlərinin dilini tədqiqat obyektinə kimi seçmişik. Dilin emosional xətlər üzrə çeşidlənməsini və şaxələnməsini şifahi dilin qrammatik quruluşunda və orfoepik normalarında gedən təkamül prosesi fonunda araşdırmağa çalışmışıq. Bizim qənaətimizə görə televiziya dili audiovizual dildir. O, bir tərəfdən təsvirin görmə ilə təmin olunan informativ, psixoloji-emosional effektinə əsaslanırsa, digər tərəfdən ikinci signal sisteminə – ünvanlandığı auditoriyanın dilinə arxalanır.

Müxtəlif məzmunlu və müxtəlif formalı verilişlərin dilində üslub məsələləri maraqlı doğurduğuna görə biz elm və təhsil verilişlərinin dilində özünü göstərən ədəbi danışmaq üslubu, bədii üslub, publisistik üslub və elmi üslub haqqında danışaraq konkret materiallar əsasında onların səciyyəsinə müəyyənləşdirmişik. Bu gün adamların ideya, siyasi, bədii və estetik tərbiyəsinin mühüm vasitəsi, kütləvi təbliğatın daha təsirli silahı olan radionun da maraqlı dil və üslub sistemi vardır. Bunu hər bir əməkdaş bilməli, ona əməl etməlidir. Dil özəlliklərinə riayət etmək müəlliflərin, redaktorların, diktorların, ümumiyyətlə, efirlə bağlı olan hər bir kəsin vəzifə borcudur.

İnsan hər gün radionu dinləyir (heç olmasa son xəbərləri), saatlarla televizorun qarşısında oturur. Bunu nəzərə alaraq teleradio verilişlərinin əhəmiyyətini azaltmaq, onların radio dinləyiciləri və televiziya tamaşaçılarının nitq normalarının formalaşmasına təsirini qiymətləndirməmək olarmı?

Təsadüfi deyil ki, əvvəllər hər hansı bir ifadənin düzgünlüyünü sübut etmək istədikdə: «Səhnədə belə deyirdilər» deyilirdisə, indi «Radioda, televiziya da belə deyirlər» sözlərini eşitmək olur.

«Radio məhsulu» hər gün, hər dəqiqə heç bir kitabın rəqabət apara bilməyəcəyi nəhəng tirajlarla yayılır. Radionun başlıca təyinatı daim, fasiləsiz, dəqiq və aydın şəkildə adamları dünyada baş verən hadisələr barədə xəbərdar etmək, onlara bu gün, bir saat

əvvəl, hətta indi, həmin dəqiqə baş verənlər haqqında danışmaqdır.

Belə bir şəraitdə sözlə, dil materialları ilə işləmək, xüsusilə çətindir, çünki maksimum qısa müddətdə lazımı sözləri tapmaq, onlardan düzgün və mənalı ifadələr qurmaq, eləcə də bütün bunların maraqlı, inandırıcı, canlı səslənməsinə çalışmaq lazımdır.

Buna baxmayaraq, radio dilində bəzi nöqsanlar özünü göstərir. Həmin nöqsanlardan biri bizim nitqimizin, heç olmasa onun janrlarının (rəsmiyyətçilik, quruluq, ştamplama) ümumi bəlasıdır, digərləri isə səslənən nitqin özünəməxsus növü kimi radio verilişi üçün spesifikdir. Bir çox radio verilişlərində maraqsız, mənasız, rəsmi hazırlanmış materiallara yer verilməsi ilə barışmaq olmaz. Veriliş çoxmilyonlu auditoriyaya ünvanlanıbsa, canlı fikrin itibətdiği quruluq və sözcülük yolverilməzdir. Radionun yaradıcı işçiləri dil və üslubu daim yaxşılaşdırmaqla, radio verilişlərini daha maraqlı, əlvan, asan başa düşülən şəkildə hazırlamağa borcludurlar.

Radio dili kütləvi kommunikasiya dili olduğu üçün, xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kütləvi kommunikasiyanın cəmiyyətə göstərdiyi təsir gücü hamıya yaxşı məlumdur. Buna görə də həmin kommunikasiyanın ifadə edildiyi nitq formaları həm siyasətçilərdə, həm sosioloqlarda, həm də psixoloqlarda xüsusi maraqlı doğurur. Təbii ki, onlar dilçilərin də diqqətini cəlb edir. Buna baxmayaraq, radionun dil və üslubuna həsr olunan xüsusi tədqiqat çox azdır. Halbuki, həmin səpkidə əsərlər təbliği publisistika cizgiləri ilə lirik reportaj üslubunun, oçerk dinamikası və işgüzarlığı ilə bədii nəsr axıcılığının birləşdiyi çoxplanlı və mürəkkəb nitq janrının linqvistik səciyyəsinə açar bilirdi.

Aydındır ki, radio dili ayrıca müstəqil sistem deyil. O, şifahi nitq sisteminin tərkib hissəsidir. Məhz kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi radio qarşısında duran vəzifələrin mürəkkəbliyinə və əlvanlığına görə müxtəlif verilişlərin forma və dil fərqləri də böyükdür. Lakin onların hamısı bizim «radionun spesifikasiyası» adlandırdığımız kifayət qədər qeyri-müəyyən termində cəmləşib.

Verilişin necəliyindən (məzmununa, quruluşuna, yönümünə və s. görə) asılı olaraq, təkcə radio ilə səslənməsi onu «kütləvi

kommunikasiya»nın digər növlərindən fərqləndirən dil xüsusiyyətlərini şərtləndirir. Həmin xüsusiyyətlər, məsələn, radioverilişi mətnində çətin tələffüz edilən səs birləşmələrinin arzuolunmazlığında, həddindən artıq uzun cümlələrin intonasiyaca tələffüzü çətinləşdirməsindədir. Radio verilişində deyilən cümlə qəzet xəbərində və ya oçerkində olduğundan daha artıq səlisləyə malik olmalıdır. Çünki efrdə səslənən sözü təkrar etmək, ilk dəfə dəqiq başa düşülməyən yerlərə aydınlıq gətirmək üçün «yenidən oxumaq» mümkün deyil. Həm sözlərin seçilməsinə, həm onların birləşdirilməsinə, həm də sözlərdən ən sadə «söz blokları» və bütöv cümlələr qurulmasına xüsusi tələbkarlıq da buradan irəli gəlir. Məsələn, diktör və aparıcıların tələffüzü üzərində müşahidələr göstərir ki, onlar quruluşuna görə mürəkkəb cümlələr, yaxud səslənməsinə görə bir-birinə yaxın, oxşar qonşu sözləri oxuduqda bəzən səhv edir, çaşırlar. Əlbəttə, diktör və ya aparıcının təcrübəsinə arxayın olub ona qüsurlu mətnləri təqdim etmək olmaz. Bu gün televiziya kamerası qarşısında, radio mikrofonu önündə çıxış edən hər kəs danışdığı studiya şəraitindən asılı olmayaraq öz nitqinin, danışığının səviyyəsinin qayğısına qalmalıdır. Bu nitq Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına, xüsusən səsli nitqin normativliyinin əsas göstəricisi olan orfoepiya qaydalarına uyğun olmalıdır. Yüksək səviyyəli, savadlı nitq populyar verilişin əsas göstəricilərindəndir. Biz bunu unutmamalı, öz yazımız, nitqimiz, düzgün tələffüzümüzlə həm televiziya və radiomuzun, həm də ədəbi dilimizin inkişafına köməklik etməliyik.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

Abbasova N. K. Azərbaycan dilində aktual üzlənmənin bəzi məsələləri. Azərbaycan dilində sintaktik konstruksiyalar. Bakı, 1987.

Abbasov Ş. Azərbaycan radiosunun tarixindən // Təşviqatçının gündəliyindən. 1950, № 8, səh. 16-20.

Abdullayev A.S. Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında. Bakı, 1968.

Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı, 1985.

Abdullayev Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1974.

Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, 1999.

Abdullayev Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı, 1999.

Ağayeva F. M. Azərbaycan danışığı dili. Bakı, 1987.

Ağayeva F.M. Şifahi nitqin sintaksisi. Bakı, 1975.

Ağayeva F.M. Azərbaycan dilinin intonasiyası (dərs vəsaiti). Bakı, 1978.

Adilov M. Sənətkar və söz. Bakı, 1984; Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı, 1989; Azərbaycan dilinin orfoepiya sözlüyü. Bakı, 1983.

Axundov A. Dil mədəniyyəti. Bakı, 1992.

Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasını. Bakı, 1984.

Axundov A. Televiziya və radionun xalqın nitq mədəniyyətinin inkişafında rolu (dil mədəniyyəti). IV b. Bakı, 1985, səh. 80-86.

Bağirov N. Musiqinin elementar nəzəriyyəsi. Bakı, 1982.

Bəyzadə Q.M. Mətn dilçiliyi (məqalələr və tezislər). Bakı, 1997.

Budaqova Z.İ. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə. Bakı, 1963.

Budaqova Z.İ. Cümlənin ifadə məqsədinə və intonasiyaya görə növləri // Müasir Azərbaycan dili, III c. (sintaksis). Bakı, 1986.

«Bulaq» – Bakı, 1994.

Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Dilçilik problemləri. I hissə. Bakı, 1982.

Vəliyev K. Mürəkkəb sintaksis bütövlər // Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı, 1985.

Quliyev Ə. R. Vahid ədəbi tələffüzə nail olmaq // Dil mədəniyyəti. I b. Bakı, 1972, səh. 57-59.

Qurbanov A. M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1967.

Qurbanov A. M. Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı, 1987.

Qurbanov A. M. Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri // Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri. Bakı, 1988, səh. 14-17.

Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi. Bakı, 1999.

Dəmirçizadə Ə. M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1972.

Dəmirçizadə Ə. M. Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları. Bakı, 1969.

Əlibəyli Ə. Danışır Bakı. Bakı, 1968.

Əlizadə Y. Azərbaycanda radiojurnalistikanın təşəkkülü və inkişafı (nam. diss.). Bakı, 1974.

Əlizadə Y. Radiojurnalistikanın əsasları. Bakı, 1991.

Əfəndizadə Ə.R. Azərbaycan ədəbi tələffüzü haqqında //

Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, 1969, səh. 43-54.

Əfəndizadə Ə.R. Orfoqrafiya və orfoepiya məsələləri. Dil mədəniyyəti. IV b. Bakı, 1985, səh 87-97.

Əfəndizadə Ə.R. Orfoqrafiya və orfoepiya lüğəti. Bakı, 1994.

Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, 1980.

Əhmədov N. Səslər içində. Bakı, 1990.

Kazım Ziya. Səhnə dili haqqında. Bakı, 1947.

Məmmədov Z. Danışan güzgünün sirri. Bakı, 1985.

Məmmədov İ. Ədəbi tələffüz qaydalarını gözləyək // Dil mədəniyyəti. IV b. Bakı, «Elm», 1985, səh. 111-114.

Məmmədov İ.O. Azərbaycan dilinin orfoepiya normaları haqqında // Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, 1988, səh. 159-171.

Məmmədov İ.O. Televiziya və radio verilişlərinin dili haqqında // Azərbaycan SSR EA xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası. 1979, № 1, səh. 82-89.

Məmmədov İ.O. Ekran, efir və dilimiz. Bakı, 1989.

Məmmədov Ə. Səhnə dili (nam. diss.). Bakı, 1981.

Məmmədov Ə. Səhnə dilində nitq çalarları və intonasiya // Azərb. SSR EA xəbərləri. Ədəbiyyat. Dil və incəsənət ser. 1987, №2, səh. 84-87.

Məmmədov M. Dil dramaturqdan, danışiq aktyordan // Dil mədəniyyəti. IV b. Bakı, 1985.

Məmmədov M. Teatr düşüncələri. Bakı, 1977.

Məmmədov N., Axundov A. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980.

Məhərrəmov Q. Radiopyes: spesifikə və sənətkarlıq // ADU Elmi əsərləri. Jurnalistika ser. № 2, 1979, səh. 31-36.

Məhərrəmov Q. Şifahi nitqin gözəlliyinə diqqət verək //

Dil mədəniyyəti. IV b. Bakı, «Elm», 1985, səh. 131-134.

Məhərrəmov Q. Radiodramaturgiya dili. Bakı, 1990.

Məhərrəmov Q. Dilimizin zənginləşməsində televiziya və radionun rolu // Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, «Elm», 1988, səh. 220-225.

Məhərrəmov Q. Televiziya haqqında etüdlər. Bakı, 1996.

Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı, 1999.

Məhərrəmov Q. Televiziya nitqi və ədəbi tələffüz. Bakı, 1999.

Muradov B.H. Şifahi nitq və intonasiya // Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri. Bakı, 1988, səh. 151-153.

Muradxanova M. Radioteatr və bədii obraz. Ədəbiyyat və incəsənət. 9 may 1974-cü il.

Muradxanova M. Azərbaycan radiosunun 50 illiyi. Azərbaycan qadını. 1976, № 5, səh 10-12.

Nəcəfov S. Müslüm Maqomayev haqqında xatirələrim. Ədəbiyyat və incəsənət. 12 dekabr 1975-ci il. Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, «Elm», 1988.

Onullahi S. «Diqqət! Danışır Təbriz!», «21 Azər» jur. № 1, 1998.

Onullahi S. «Azərbaycan: neft girdabında yaşayan həyat». «Zaman» qəzeti, 7 yanvar 1996-cı il.

Rüstəmov T. Efirə addımlar. Bakı, 1962, səh 20.

Rüstəmov T. Radiojurnalistikanın əsasları. Jurnalistika məsələləri. II c. Bakı, 1973.

Rüstəmov T. Danışır və göstərir Bakı. Bakı, 1987.

Rüstəmov T. Ədəbi redaktə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı, 1981.

Sadiqov B.P. Bədii sözün qüdrəti. Bakı, 1977.

Seyidov Y.M. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri.

Bakı, 1966

Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları. Bakı, 1987

Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Bakı, 1989.

Xudiyev N. Yazıçı dili və üslubu. Bakı, 1988.

Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü. Bakı, 1991.

Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1995.

Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 1997.

Hacıyev T. «Molla Nəsrəddin»in dili və üslubu. Bakı, 1983.

Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. I hissə, Bakı, 1976.

Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. II hissə, Bakı, 1985.

Həsənlı C. Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945). Bakı, 1999.

Həsənov M. Azərbaycan dili sintaksisinin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklər. Bakı, 1987.

Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, 1999.

Cəlilov F. Bağlayıcısız tabeli mürəkkəb cümlələri bağlayan vasitələr (intonasiya) // ADU-nun Elmi əsərləri, 1974, №1.

Cəlilov F.A. Azərbaycan dilinin morfonologiyası. Bakı, 1988.

Cəfərov M.C. Sənət yollarında. Bakı, 1975.

Cəfərov N. Fonetik normanın milliləşməsi. «Elm və həyat», №3, 1988.

Cəfərov N. Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin inkişafı tarixindən. «Azərbaycan müəllimi», 3 fevral 1986-cı il.

Cəfərov N. Cənubi Azərbaycanca ədəbi dil: normalar, üslublar. Bakı, 1990.

Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları. Bakı, 1970.

Rus dilində

Аванесов Р.И. Русско-литературное произношение – 6-ое изд. Перераб. и доп. Москва, 1984.

Аванесов Р.И. Вопросы русского сценического произношения. Культура речи на сцене и на экране. Москва, 1986.

Алекперов А. К. Фонетическая система современного азербайджанского языка. Баку, 1971.

Алексеев А. Речевые характеристики в радиопьесе // Радиоискусство. Теория и практика. Москва, 1983, стр. 93-108.

Черемисина Н.В. Русская интонация: поэзия, проза и разговорная речь. Москва, 1982.

Черных В.К. О сценариях и сценаристах, ж. «Киносценария», 1990, стр. 177-179.

Шаргова Г. Слово – его права и обязанности // Телевидение и радиовещание. 1974, №11, стр. 37-39.

Шаргова Г.М. Эхо слова. Записки о звучащей публицистике. Москва, 1986.

Шерель А.А. Рампа у микрофона. Театр и радио: пути взаимного влияния. Москва, 1985.

Шнейдер А. Язык радиопресссы. Говорит СССР, 1931, №2, стр. 3-5.

Шиловский В. Преодолеем письменную речь // Митинг

миллионов. 1931, №1, стр. 22-23.

Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Ленинград, Наука, 1970, стр. 204.

Юфит А.З. Вопросы театроведения // Наука о театре. Ленинград, 1975, стр. 5-20.

Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Печать, радио, телевидение, документальное кино. Москва, 1982.

Язык в развитом социалистическом обществе. Социалистические проблемы функционирования системы массовой коммуникации в СССР. Москва, 1983.

Алперс Б. Театр у микрофона // Говорит СССР. 1935, №2, стр. 33-35.

Артемов В.А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации. Учебное пособие к спец. курсам по фонетике и психологии речи для студентов и аспирантов педагогических факультетов. Москва, 1974.

Артемов В.А. Культура речи. Москва, 1966.

Ахманова О.О. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.

Балаш Б. Кино. Становление и сущность нового искусства (пер. с нем.). Москва, 1968.

Баринов М. Разговор с невидимым собеседником // Сов. радио и телевидение. 1967, №6, стр. 9-11.

Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. Москва, 1979, стр. 165-181.

Баталов А. Уроки микрофона // Радиоискусство: теория и практика, вып. 2, 1983, стр. 34-53.

Бернштейн С.И. Язык радио. Москва, 1977.

Бодуэнде Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию в 2-х т. Москва, 1953, т I.

Богомазов С.М. Радиодраматургия сегодня. Вопросы радиодраматургии. Москва, 1969, стр. 70-76.

Богуславский С. Каким должен быть радиоязык // Говорит СССР. 1931, № 5, стр. 10-14.

Былинский К. Слово в эфире // Советская печать, 1955, №2, стр. 18-20.

В диапазоне современности. Москва, 1985.

Бакуров В.З. О языке теле- и радиопередач. Москва, 1960.

Верба Г.Г. Синтаксические средства выражения эмоциональности в испанской разговорной речи. Автореф. канд. филол. наук, Киев, 1984.

Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва, 1971.

Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва, 1959.

Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Москва, 1963, изд. АН СССР, 1963, стр. 255.

Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. Москва, 1959.

Вопросы радиодраматургии. Сб. Москва, 1969.

Галаева М.М. Вопросы обучения студентов иностранцев русскому произношению. Москва, 1964.

Гаймакова Б.Д. Методика и практика редактирования телевизионных передач. Москва, 1975.

Гальперин Ю. Живое слово. Москва, 1959.

Гей Н. Искусство слова. О художественности литературы. Москва, 1967.

Гилер Р. Радиотеатр и наука. Из опыта научно-художественной радиодраматургии. Москва, 1973.

Горницкая Н. О границах взаимодействия кино и литературы // Зримое слово. Москва, 1985, стр. 14-60.

Граудина Л.К., Скворцов Л.И. «Слово в экране» // Культура речи на сцене и на экране. Москва, 1986, стр. 125-131.

Гуревич П.С. Приключение имиджа. Москва, 1991.

Гуревич П.С., Ружников В. Советское радиовещание. Страницы истории. Москва, 1976.

Груздева З., Куцкая С. Руководство по технике речи. Москва, 1966.

Диспут о радиопьесе // Советское радио и телевидение. 1960, №2, стр. 35-37.

Дмитриева И. А. Изображение и слово. Москва, 1962.

Достоевский Ф.М. Об искусстве. Москва, 1973.

Ждан В. Эволюция киновыразительности // Кинематограф сегодня, вып.2, Москва, 1971, стр. 176-190.

Жукова И.В. О радиопьесах Киносита Дэюнди // Киносита Дэюнди. Звезды не гаснут. Москва. 1979, стр. 5-13.

Зарва М. Произношение в радио и телевизионной речи. Москва, 1976.

Зарва М. Слово в эфире. О языке и стиле радиопередач, изд. 2-ое перераб., Москва, 1977.

Зарубежные авторы о радио и телевизионной

драматургии. Москва, 1965.

Зверев В.П. Радиодраматургия как разновидность драматической литературы. Дис. ... Канд. филол. наук, Мос-ква, 1981.

Зверев В.П. Современная советская радиопьеса // Млечный путь. Сб. советских радиопьес. Москва, 1979, стр. 5-17.

Зверев В.П. Радиодрамы: поиски художественного языка // Средства массовой коммуникации и современная художественная культура. Москва, 1983, стр. 132-148.

Зримое слово. Москва, 1985.

Иоффе Р. Слушая видеть // Советская радио и телевидение. 1962, №7, стр. 14-17.

Карягин А.А. Драма как эстетическая проблема. Мос-ква, 1971.

Кирзнер А. О языке бесед по радио // Работник радио. 1936, № 8, стр. 29-32.

Кисунько В. Звуковое богатство // Музыка XX века. Ху-дожественные проблемы средств массовой коммуникации. Москва, 1978, стр. 84-110.

Конрад Н.Н. О смысле истории. Избранные сочинения. История. Москва, 1974.

Корзинки на И. Б. Работа диктора и актера у микро-фона. Уч. пособие по курсу. Сценическая речь. Москва, 1977.

Крысин А.П. О языке радиопередач. Москва, 1967.

Крысин А.П. Звучащее слово // Телевидение и радиове-щание. 1971, № 9, стр. 35-36.

Культура речи на сцене и на экране. Москва, 1986.

Крючечников Н. Слово в фильме. Москва, 1964.

Крючкова Т.Б. Язык кино // Язык в развитом социа-листическом обществе. Москва, 1983, стр. 176-183.

Левитан Ю. 50 лет у микрофона (сост. В.М.Возчиков). Москва, 1987.

Магеррамов Р.М. Действие у микрофона. Баку, 1998.

Магомаев И. О музыкальном искусстве Азербайджана. Баку, 1987.

Макарова С. Техника речи. Учебное пособие. Москва, 1983.

Марченко Т.А. Радиотеатр. Страницы истории и некоторые проблемы. Москва, 1970.

Марченко Т.А. Театр в каждом доме. Москва, 1986.

Маршак М.И. Особенности подготовки текста передач // «Редактирование передач». Вып. 2. Москва, 1958, стр. 32-44.

Медин М. Язык телевизионного сценария // Сов. радио и телевидение. 1961, №1, стр. 24-26.

Мейерхольд В.Э. Сочинения в 2-х т. Москва, 1968, т. 2.

Микрюков М.П. В поисках эстетики радиодрамы // Проблемы радио и телевидения. Вып. 2. Москва, 1970, стр. 70-94.

Микрюков М.П. Слово в радиотеатре // Советское радио и телевидение. 1963, №6, стр. 10-13.

Микрюков М.П. Размышление о радиодраматургии // Вопросы радиодраматургии. Москва, 1969, стр. 55-62.

Михайлов Б. Радиочерк. Москва, 1958.

Музы XX века. Художественные проблемы средств массовой коммуникации. Москва, 1978.

Неверове. В. Об одном направлении лингвистической науки в Японии // Вопросы языкознания. 1963, №6, стр. 136-140.

Николаева Т.М. Фразовая интонация славянских языков. Москва. Наука, 1977

Ордубади М.С. Начинаем перестройку // Говорит СССР. 1935, №22, стр. 41-43.

Павлова М. Самобытный мастер // Телевидение радиовещание. 1988, №1, стр. 29-46.

Падалка Г. Радиотеатр // Телевидение и радиовещание. 1971, №7, стр. 32-33.

Петрова А.Н. Сценическая речь. Москва, 1981, стр. 191.

Платов М. Мобилизующее слово на радио и его творца // Говорит СССР. 1933, №1, стр. 25-27.

Предложение и его структура в языке. Москва, 1986.

Радиоискусство. Теория и практика. Статьи, комментарии, интервью, радиопьесы. Вып. 2. Москва, 1983.

Режиссура радиопостановок. Москва, 1970.

Роговой М. Если дискуссия продолжается. Предварительные тезисы о радиодраматургии // Сов. радио и телевидение. 1963, №6, стр. 38-39.

Саппак В.С. Телевидение и мы. Четыре беседы. Москва, искусство, 1963, стр. 182.

Светана С. В. Телевизионная речь. Москва, изд. МГУ, 1976, стр. 152.

Светазарова Н.Д. К вопросу о функциях интонаций. Звуковой строй языка. Москва, 1979.

Сеченов И.М. Избранные философских и психологических произведений. Москва, 1947.

Скворцов М.И. Теоретические основы культуры речи. Москва, 1980.

Средства массовой коммуникации и современная художественная культура. Москва, 1983.

Тайнен К. На сцене и в кино. Москва, 1969.

Терен И. Радиопостановка. Искусство, рожденное нашим веком // Зарубежные авторы о радиодраматургии. Москва, 1965, стр. 17-28.

Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. Изд. 5-ое. Москва, 1976.

Толстова Н.А. Беседы о дикторском мастерстве. Москва, 1963.

Торсуева И.Г. Теория интонации. Москва, 1974.

Трескова С.И. Язык телевидения // Язык в развитом социалистическом обществе. Москва, 1983, стр. 78-128.

Троицкая Г. Я. Звукозапись и радиовещание // Средства массовой коммуникации и современная художественная культура. Москва, 1983, стр. 112-146.

Турбин В. Режиссер радио и театра. Москва, 1983.

Тынянов Н. Поэтика. История литературы. Кино. Москва, искусство, 1977, стр. 350.

Фриш А. Беседа по радио. Москва, 1961.

Хализев В. Драма как явление искусства. Москва, 1978, стр. 92.

Хализев В. Речь как предмет изображения // Литературные направления и стихи. Москва, 1976, стр. 104-111.

Başqa dillərdə

İrfan Erdoğan. Dünyanın Çarpık Düzeni. Uluslararası İletişim. İstanbul, 1995.

Unsal Oskay. İletişimin ABS-sı. İstanbul, 1992.

Publik Papers of the Presidents of the United States. N.Y. 1996.

Kenmon G. Memories 1925-1950. Boston, 1960.

Broadcasia and Cable Year book, 1993.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	3
Giriş.....	12
I fəsil. Azərbaycan radiosu bu gün	23
Radio, dinləyici və cəmiyyət	23
Radio və Azərbaycan gerçəklikləri.....	32
Dünya bizi eşidir	50
Efir və Cənubi Azərbaycan mövzusu.....	58
II fəsil. Radio dili və ədəbi dil	82
Radio dili haqqında ümumi məlumat	82
Radio dilinin bəzi xüsusiyyətləri	91
Ədəbi-bədii verilişlərdə dil məsələsi.....	104
III fəsil. Televiziya bu gün	139
Televiziya və sivilizasiya	139
Telefilm: yeni dramaturgiya və yeni dil	163
Televiziya məlumatlandırır, maarifləndirir, əyləndirir... ..	173
IV fəsil. Televiziya dili	201
Ekran və dil (nitq) problemi	201
Danışq dili və şifahi ədəbi dil	214
Televiziya verilişlərinin dili ədəbi dil normaları hüdudlarında	219
Televiziya verilişlərinin dilinin üslubi mövqeyi.....	228
Televiziya verilişlərinin dili və ədəbi danışq üslubu.....	230
V fəsil. Ekranın və efirin müqəddəs vəzifəsi	261
Hərb tariximiz rəşadət tariximizdir.....	261
Ekran, efir və hərbi publisistika	269

Ssenarilər	
Fenomen	283
Tikdim ki, izim qala (<i>I film</i>)	299
Tikdim ki, izim qala (<i>II film</i>)	320
Tikdim ki, izim qala (<i>III film</i>)	339
Okean üzərindən körpü.....	359
Heydər Əliyev və Azərbaycan dili	383
Sənsiz	382
Əsrin müqaviləsi (<i>I film</i>)	392
Əsrin müqaviləsi (<i>II film</i>).....	401
İslamköydən Çankayaya (<i>I film</i>).....	414
İslamköydən Çankayaya (<i>II film</i>).....	436
Zirvəyə doğru (<i>I film</i>)	449
Zirvəyə doğru (<i>II film</i>)	468

Məqalələr	
Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilin lüğət tərkibi	477
Üslub fərdiyyəti və ədəbi dil	491
Türk dili qurultayı.....	495
Azərbaycanda qədim türk yazıları: faktlar,mülahizələr.....	503
Yazıçı, alim, ictimai xadim	507
Böyük ensiklopedik alim.....	512
Azad, müstəqil Azərbaycan naminə	516
Yüksəliş yollarında.....	523
Heydər Əliyev... Zəmanəmizin Atatürkü	549
Heydər Əliyev və Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı.....	559

Müsahibələr	
«...Mütəxəssisin gözü ilə...»	569
«Deyə bilərəm ki...»	580
«Onlar unudurlar ki, Heydər Əliyev illərin ağır sınaqlarına sinə gərmiş, alovlardan addımlamış, fırtınalardan keçib zirehlənmişdir»	591
...Məqsədimiz yeni, müstəqil Azərbaycan qurmaqdır	595
Millət vəkili Fransadan qayıdıblar	600

Televiziya Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət edir.....	603
«Televiziya siyasətimin əsas qayəsini Azərbaycan prezidentinin daxili və xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsinə... xidmət təşkil edir».....	614
Bizi fərqləndirən operativlik, «canlı efir» və seyrçilərlə ünsiyyətdir... ..	619
Nəticə.....	624
İstifadə olunan ədəbiyyat.....	632

**«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

*Kompüter dizayneri: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı*

Yığılmağa verilmiş **05.03.2013**
Çapa imzalanmış **04.04.2013**
Şərti çap vərəqi **40,5**. Sifariş № **66**.
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **500**

Kitab «**Elm və Təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: elm_ve_tehsil@box.az
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.